

e-ISSN-2149-0643

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

sosyal bilimler enstitüsü

KAFSBE
KAUJSS **DERGİSİ**

Kafkas University

journal of institute of social sciences

sayı/number 32 sonbahar/autumn 2023

SÖBIAD

e-ISSN 2149-0643

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
sosyal bilimler enstitüsü
DERGİSİ

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
Kafkas University
journal of instute of social sciences
say/number 32 sonbahar/autumn 2023

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi **Hakemli** bir dergidir ve bahar ve sonbahar sayıları olmak üzere yılda en az iki kez yayımlanır. Yayın dili **Türkçe ve kabul gören Batı dilleridir**. Dergiye gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde **yayımlanmamış** olmalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri, bildiri kitaplarında daha önce yayımlanmamış olmak kaydıyla gönderilebilir. Özgün makalelerin ve araştırmaya dayanan raporların konunun uzmanlarına gösterilerek görüş alınması (kabul, değişiklikler yapıldıktan sonra kabul ya da ret) yaklaşık 6-8 hafta almaktadır. Yazının yayımlanıp yayımlanmaması hakkındaki son karar yazarlara bildirilir. Yayın Kurulu, gerekli hallerde yayımlanacak yazı üzerinde uzmanların görüşleri doğrultusunda bazı değişiklikler yapılmasını ya da yazının tamamen gözden geçirilmesini yazar(lar)ından isteyebilir. Yazılar, üzerinde gerekli değişikliklerin yapılması ve makalenin yeniden düzenlenmesi yazarların sorumluluğundadır. Yazılar, yayımlanmadan önce editoryal değişikliklerin onaylanması ve metnin son bir kez gözden geçirilmesi için yazarlara gönderilir. Olumsuz hakem görüşü bulunan yazılar dışındaki yayımlanmayan yazılar istendiği takdirde yazarlarına geri gönderilir.

Derginin temel amacı: Sosyal Bilimler alanlarında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. Bilime yenilik getiren, Yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermeyi amaçlamaktadır.

Derginin kapsamı: Sosyal Bilimler ile ilgili konuları kapsamaktadır. Dergide, Sosyal Bilimlerin alanlarının kapsamına giren tüm konulardaki çalışmalar yayımlanır.

DERGİMİZ;

-TÜBİTAK-ULAKBİM SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER VERİ TABANINDA DİZİNLENMEKTEDİR.

-SOBİAD ATIF DİZİNDE TARANMAKTADIR.

-OJOP ÇEVİRİMİÇİ BİLİMSEL DERGİ EDITÖRLERİ VE YAYINCILARI PLATFORMU ÜYESİDİR.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ/KAÜSBED

Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences/KAUJISS

Sahibi Owner

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

In the name Kafkas University Institute of Social Sciences

Doç. Dr. Yaşar KOP

Editörler ve Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN *Tarih Editörü/Atatürk Üniversitesi/Erzurum*

Prof. Dr. Ali TİLBE *Batı Dilleri ve Edebiyatları Editörü/İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa/İstanbul*

Prof. Dr. Orhan KEMAL TAVUKÇU *Türk Dili ve Edebiyatı Editörü/RTE Üniversitesi/Rize*

Prof. Dr. Selahattin BEKKİ *Halk Edebiyatı Editörü/Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir*

Prof. Dr. Selçuk URAL *Sosyal ve Beşeri Bilimler Editörü/Kafkas Üniversitesi/Kars*

Prof. Dr. Ş. Recai TEKOĞLU *Eskiçağ Dilleri Editörü/9 Eylül Üniversitesi/İzmir*

Başeditör Head-Editor

Prof. Dr. Akın BİNGÖL

Editör Yardımcısı Vice Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ersin DOĞANTEKİN

Genel Koordinatörler General Coordinators

Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ

İngilizce Redaksiyon English Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Turan ÖZGÜR GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ŞENTÜRK

Düzenleme Design

Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ

Dizgi ve Baskı Printed and IBM Typeset

Kafkas Üniversitesi Ofset Tesisleri, Kars

Kafkas University, Kars

Yazı İşleri Sekretariat

Enstitü Sekreteri Nuri BAYRAKÇI

Yazışma Adresi Corresponding Address

Kafkas Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Müdürlüğü 36100 Kars

Tel : +90 474 225 11 87

Fax : +90 474 225 11 87

e-mail : sbedergi@kafkas.edu.tr

sosbil@kafkas.edu.tr

Dergi Otomasyon Sistemi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kausbed>

© 2023 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Her Hakkı Saklıdır. Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2023 Kafkas University Institute of Social Sciences, All rights reserved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors

e-ISSN- 2149-0643

KAÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen yazılar sayfanın tek yüzüne yazılmalıdır. Eserler yazım kurallarına uygun şekilde hazırlandıktan sonra KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ sayfasından MAKALE GÖNDERME linkine girilerek yüklenmelidir. Yazılar, aşağıda belirtilen yazım kurallarına uyularak hazırlanmalı ve 20 sayfayı geçmemelidir (fotoğraf ve çizimler hariç).

Eserlerin başlangıç sayfasında bulunması gereken bilgiler

Yazar ad(lar), Yazarın Adres(ler)i, E-Posta adres(ler)i, Makalenin Türkçe/İngilizce adı, Makalenin Türkçe/İngilizce özü, Anahtar kelimeler (İngilizce ve Türkçe 3-5 adet)

Eserin kaydedildiği otomasyonda bulunması gereken bilgiler

Yazar Adı ve Unvanı, Makale Adı, Yazar Adresi, E-Posta Adresi, Bağlantı Telefonu

Yazı karakteri

- * Makale başlığı, tamamı büyük harflerle, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 11 punto-kalın normal
- * İngilizce başlık, kelime baş harfleri büyük, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 10 punto-kalın normal
- * Yazar Adı, unvan belirtilmeden, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 10 punto-bold
- * Yazar unvanı, Adresi ve E-Posta, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 9 punto
- * Öz ve Abstract, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 9 punto-italik (en çok 100 kelime)
- * Bölüm başlıkları ve alt başlıklar, 1 cm boşluk kullanılarak Times New Roman 11 punto-bold
- * Metin, Times New Roman 11 punto
- *Tablo, Fotoğraf, Harita, Grafik başlıkları, Times New Roman 10 punto
- *Tablo içi, Times New Roman 7-9 punto
- *Tablo, Fotoğraf, Harita, Grafik kaynağı, Times New Roman 9 punto

Sayfa Düzeni

- *Kenar boşlukları Üst:6,5 cm, Alt:5 cm, Sağ:4,5, Sol:4,5
- *Girinti sol:0, sağ:0, Paragraf başıboşluğu:1 cm, Aralık Önce:3 nk, Sonra:3 nk, Satır Aralığı: tek, Üst bilgi: 5 cm, Alt Bilgi:1,25 cm

Fotoğraf, Harita, Şekil

- *Metin içerisinde yer alan fotoğraf, harita ve şekiller 300 dpi çözünürlükte taranmış ve ilgili bölüme yerleştirilmiş olmalıdır
- *Grafikler hazırlanırken, iç bölümlerde yer alan yazıların okunabilirliğine dikkat edilmeli ve grafik içi taramalarda gri tonlama uygulanmalıdır

Alıntılar

- * Alıntılar Metin içinde APA 6 olarak verilmelidir.
- * Kaynaklar makalenin son bölümünde "KAYNAKLAR" adı altında verilmelidir

Yayın kurallarına uymayan ve büyük değişiklik gerektiren yazılar, uyarılarla birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

Yazım kuralları, eserlerin toplanma aşamasında görsel düzenliliği sağlamak amacıyla uygulanmaktadır.

Yayınlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazarlarına aittir.

Derginin mail adresleri, hakem değişiklikleri yapılmış makalelerin gönderimine ve bilgi edinme amaçlı kullanıma açıktır.

KAÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KAU Journal of the Institute of Social Sciences

Sonbahar 2023-Sayı 32 - Autumn 2023-Number 32

İÇİNDEKİLER Contents

ARAŞTIRMA

ARKEOLOJİ

- Hüseyin METİN (DOI:10.56597/kausbed.1339688)/Araştırma
Two Early Byzantine Bronze Lamps from Fethiye Museum.....477-484
Fethiye Müzesi'nden Erken Bizans Dönemi İki Bronz Kandı

DİL VE EDEBİYAT

- Mesut GÜNENÇ (DOI:10.56597/kausbed.1315169)/Araştırma
A Post-Truth Shakespearean Reading in Mike Bartlett's The 47th: To Win or not to Win.....485-498
Mike Bartlett'in the 47th Oyununda Post-Truth Bir Shakespeare Okuması: Kazanmak ya da Kazanmamak

- Eser KARA (DOI:10.56597/kausbed.1322947) Araştırma
Karaçay-Malkar/Balkar Türkülerinde Mitolojik Eksen
Doğrultusunda Kozmolojik Unsurların ve Motiflerin Tespiti ve Değerlendirilmesi.....499-525
*Determination and Evaluation of Cosmological Elements
and Motifs in Karacay-Malkar/Balkar Turkish According to the Mythological Axis*

- Şahin KIZILTAŞ (DOI:10.56597/kausbed.1364174)/Araştırma
Alan Paton'ın "Ağla Sevgili Yurdum" Romanında Hegemonya ve Din.....527-546
Hegemony and Religion in Alan Paton's Cry, My Beloved Country

- Aygül ŞAHİN TOPTAŞ (DOI: 10.56597/kausbed.1340048)/Araştırma
Semantische Bedeutungen von der Deutschen
Präposition "Von": Eventiv und Stativ-Kausale Lesart 547-563
Semantic Meanings of the German Preposition "Von": Eventive and Stative-Causal Reading

FELSEFE

- M. Fatih KALIN (DOI: 10.56597/kausbed.1298804)/Araştırma
Son Dönem İngiliz Filozoflarından Hywel D. Lewis'e Göre Felsefe, Din ve Bilim.....565-580
Philosophy, Religion and Science According to the Late British Philosopher Hywel D. Lewis

- Ayşe TUTAL-Celal YEŞİLÇAYIR (DOI: 10.56597/kausbed.1338892)/Araştırma
Kant Felsefesinde Nedenselliğin Uğrakları.....581-596
Moments of Causality in the Philosophy of Kant

GÜZEL SANATLAR

- Mustafa Cevat ATALAY (DOI:10.56597/kausbed.1373048)/Araştırma
Soyut Resimlerin Anlamını İncelemek: Plastik Öğeler ve Sanatçı Bağlamı.....597-620
To Examine the Meaning of Abstract Paintings: Plastic Elements and the Artist's Context

- Mehmet Zahit BİLİR (DOI:10.56597/kausbed.1339969)/Araştırma
Tekstil Tasarımında Termokromik Çalışmalar ve Bir Baskı Tasarımı Uygulaması.....621-646
Thermochromic Studies in Textile Design And An Application of Printing Design

İLETİŞİM

- Taner AYDOĞAN (DOI:10.56597/kausbed.1307337)/ Araştırma
Simülasyon Kuramı Bağlamında Truman Show Filminin Analizi 647-660
Analysis of the Truman Show in Context of the Simulation Theory

- Zuhal ERGÜN (DOI:10.56597/kausbed.1296475)/Araştırma
Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Dersine İlişkin Radyo, Televizyon
ve Sinema Bölümü Öğrencilerinin Tutumlarını Ölçmeye Yönelik Bir İnceleme.....661-672
A Review for Measuring Students' Attitudes to the Course of Research Methods in Social Sciences

Tuba GÖNÜL-Mehmet Serdar ERCİŞ (DOI:10.56597/kausbed.1299080)/Araştırma
Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Otel İşletmelerinin
Web Sitelerinin İçerik Analizi: Kars Örneği.....673-692
Content Analysis of Hotel Businesses Websites as a Public Relations Tool: The Case of Kars

METİN IŞIK-Gül ÇAKI-A. Bahadır DARI (DOI:10.56597/kausbed.1339508)/Araştırma
Çin Kültür Devrimi'nin Siyasal İtibarsızlaştırma
Propagandasında Liu Şaoçi'ye Yönelik Nefret Suçu.....693-712
The Hate Crime Against Liu Shaoqi in the Political Discrediting Propaganda of the Chinese Cultural Revolution

SOSYOLOJİ

Gökçen İLHAN İLDİZ-Aynur BÜTÜN AYHAN (DOI: 10.56597/kausbed.1319167)/Araştırma
A Study on the Adaptation of the Teachers' Ratings
of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale into Turkish Culture.....713-738
Çocuğun Güven Temelli Davranışları ve Duygu Düzenlemesi
Derecelendirme Ölçeği Öğretmen Formunun Türk Kültürüne Uyarlama Çalışması

TARİH

Tülay AYDIN (DOI:10.56597/kausbed.1316961)/Araştırma
CHP Arşiv Belgeleri Işığında Tek Parti Döneminde
Türkiye'de Himaye (Patronaj) İlişkileri ve Bazı Sosyo-Ekonomik Sorunlar.....739-760
Patronage Relations and some Socio-Economic Problems in Turkey
in the Period of the Single Party in the Light of the CHP Archive Documents

Serdar Bay-Oktay KIZILKAYA (DOI:10.56597/kausbed.1301547)/Araştırma
1894 Sason Tahkikat Komisyonunda Amerikalı Deleğin Görevlendirilmesi Meselesi.....761-778
The Issue of the Appointment of an American Delegate to the Sason Inquiry Commission of 1894

Yavuz GÜNAŞDI-İshak KÜÇÜKYILDIZ (DOI:10.56597/kausbed.1296581)/Araştırma
Erken Demir Çağ'da Pasin Ovası'nda Önemli Bir Diauehi Ülkesi: Baltulhi.....779-814
A Significant Diauehi Country in the Pasin Plain in the Early Iron Age: Baltulhi

Necdet HAYTA-Hümeyra KARABIYIK (DOI:10.56597/kausbed.1323159)/Araştırma
Vakıf Mütevellii Muhasebe Kayıtlarına Göre
Leymosun'daki Sofu Mehmet Paşa Camii Üzerine Bir Değerlendirme.....815-830
According to the Accounting Records of the Trustee of the Foundation,
an Assessment of the Sofu Mehmet Pasha Mosque in Leymason

İbrahim Caner TÜRK (DOI:10.56597/kausbed.1329736)/Araştırma
Bank Osmani Müdürü Mösyö Defin (Marie Vincent Edouard Dit "Jules" Deffés)
Tarafından Osmanlı Bütçesinin Tanzimi ve Masrafların Düşürülmesi Hususunda
Yapılması Gereklî İslahata Dair Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Bir Kısım Layihalar.....831-854
A Number of Memoranda Submitted to Sultan Abdulhamid II by Bank Osmani Manager
Mr. Defin (Marie Vincent Edouard, also Known as "Jules" Deffés) about
the Reformation on the Reorganization of the Ottoman Budget and Reduction of Expenses

Banu ÇETİN ÜNAL (DOI:10.56597/kausbed.1293610)/Araştırma
Orta Çağ Avrupası'nda Dini Reformistler:
Peter Valdo, Konrad Waldhauser, Girolamo Savonarola.....855-869
Religious Reformists in Medieval Europe: Peter Valdo, Konrad Waldhauser, Girolamo Savonarola

Defne YILMAZCAN-Ahmet GÖZLÜ (DOI:10.56597/kausbed.1332324)/Araştırma
Poliste Bir Kamu Denetçisi Figürü: Agoranomos.....871-890
Figure of an Ombudsman in the Police: Agoranomos

Gökhan YURTOĞLU (DOI:10.56597/kausbed.1337603)/Araştırma
Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Osmanlı Dönemi Gelir Kalemleri.....891-906
Ottoman Period Income Items of Konya Mevlânâ Complex

DANIŞMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir GÜRER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Adnan ÖMERUSTAOĞLU	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ahmet BEŞE	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ahmet MERMER	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ahmet SARI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet Uğur NALCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet YİĞİT	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Alfina SIBGATULINA,	Moskova Üniversitesi, Moskova/Rusya
Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi/Balıkesir
Prof. Dr. Ali TİLBE	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa/İstanbul
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Altan ALPEREN	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Anıl YILMAZ	Katip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Arif ÜNAL	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR,	Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETKİN	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ayten ER	Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK	Iğdır Üniversitesi/Iğdır
Prof. Dr. Besim ÖZCAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Betül ARSLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Birol CAN	Uşak Üniversitesi/Uşak
Prof. Dr. Carlos GUITIERRES	Leon Üniversitesi/Leon/İspanya
Prof. Dr. Celal TÜRER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Cemile AKYILDIZ ERCAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN	Osmaniye Üniversitesi/Osmaniye
Prof. Dr. Cengiz YANIKLAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Cevdet BOZKUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Danuta CHEMIELOWSKA	Varşova Üniversitesi/Polonya
Prof. Dr. Denis TOICHKIN	Kiev Üniversitesi/Kiev/Ukrayna
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU	Pamukkale Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. F. Sema Barutçu ÖZÖNDER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Faruk GÜRBÜZ	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Fatih TEPEBAŞILI	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Funda KARA	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Gencer ELKILIÇ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Gülhan ATNUR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Prof. Dr. Gürer GÜRSEVİN	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Gürsel UYANIK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Halil İbrahim USTA	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Hammadi ZUVEYB	Sfaks Üniversitesi, Sfaks/Tunus
Prof. Dr. Hamza KELEŞ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Hasan BOLAT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR	Celal Bayar Üniversitesi/Manisa
Prof. Dr. Hikmet ASUTAY	Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi/Trabzon
Prof. Dr. Himmet UMUNÇ	Başkent Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Hüsnü KAPU	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İhsan Sabri BALKAYA	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. İmran KARABAĞ	Kocaeli Üniversitesi/Kocaeli
Prof. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. İsmail ÖĞRETİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Jai S. MAH	EWHA Womens Üniversitesi, Seul/Güney Kore
Prof. Dr. Jale DEMİRCİ	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Kamil CİVELEK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Kasım İNCE	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Prof. Dr. Kaveh FARROKH	Methodologica Üniversitesi/Paris/Fransa
Prof. Dr. Kemal POLAT	Amasya Üniversitesi/Amasya
Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL	Osmangazi Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Leyla HARPUTLU	Alaaddin Keykubat Üniversitesi/Alanya/Antalya
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. M. Moshtagh KHORASANI	Frankfurt Üniversitesi/Frankfurt/Almanya
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZCAN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet H. KIRBAŞOĞLU	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Mehmet OKUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi/Trabzon
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN	Atatürk Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Merih Tekin BENDER	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Metin AKİS	Yedi Aralık Üniversitesi/ Kilis
Prof. Dr. Mithat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Muhammed Hanifi MACİT	Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ	Kâtip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Muhsin MACİT	Anadolu Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Musa BAĞCI	Dicle Üniversitesi/Diyarbakır
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mustafa ALICI	Binalı Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL	Ardahan Üniversitesi/Ardahan
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mükremin YAMAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nevzat TARTI	Yüzüncüyıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Nihat YATKIN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nimet KESER	Çukurova Üniversitesi/Adana
Prof. Dr. Nima ARJMANDI	Shahid Beheshti Üniversitesi/Tahran/İran
Prof. Dr. Nurettin CEVİZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Prof. Dr. Ömer ÇAHA	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Önal KAYA	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Peter GOLDEN	Rutgers Üniversitesi/New Jersey/ABD.
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Rupprecht S. BAUR	Duisburg-Essen Üniversitesi/Duisburg/Almanya
Prof. Dr. Sahip BEROJE	Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Saliha KODAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Selahattin BEKKİ	Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir
Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ	Sütçü İmam Üniversitesi/Kahramanmaraş
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA	Binalı Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Selçuk URAL	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Selim BAŞAR	Anadolu Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Sergül VURAL KARA	Mersin Üniversitesi/Mersin
Prof. Dr. Serhat ZAMAN	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Prof. Dr. Sinever Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Sevgi COŞKUN TEKİN	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Sevinç SAKARYA MADEN	Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Turgut YİĞİT	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ümit KILIÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir

Prof. Dr. Visvanathan NAICKER	Cape Peninsula Üniversitesi/Cape Town/G. Afrika
Prof. Dr. Yakup ÇELİK	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Yavuz ARSLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN	İbrahim Çeçen Üniversitesi/Ağrı
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Zeki KODAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Zerrin KARAKUZULU	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Doç. Dr. Adem BALKAYA	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Akın BİNGÖL	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Ali TEMİZEL	Selçuk Üniversitesi/Konya
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van
Doç. Dr. Erdoğan BADA	Çukurova Üniversitesi/Adana
Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Doç. Dr. Erkan KONYAR	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Doç. Dr. Eyüp NEFES	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Doç. Dr. Fatma DAĞABAKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Doç. Dr. Gökalp SELÇUK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Gökay DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Gülten GÜLER	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Doç. Dr. Hasan ELKHATTAF	Dımaşk Üniversitesi, Şam/Suriye
Doç. Dr. Hüseyin METİN	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Hasan YILMAZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	AMEA, Bakü/Azerbaycan
Doç. Dr. İsmail ÖĞRETİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Mehmet AYAN	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Doç. Dr. M. Sait KURŞUNOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Doç. Dr. Nebahat ARSLAN	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Nizamettin PARLAK	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Doç. Dr. Nurettin KOÇHAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Petru GULBAN	Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Doç. Dr. Seadet SHIKHIYEVA	AMEA, Azerbaycan
Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Doç. Dr. Turgay HAN	Ordu Üniversitesi/Ordu
Doç. Dr. Volodimir PİDVOYNIY	Taras Şevçenko Ulusal Üniversitesi/Kiev/Ukrayna
Doç. Dr. Yaşar KOP	Kafkas Üniversitesi/Kars
Doç. Dr. Yasemin MUMCU	Adnan Menderes Üniversitesi/Aydın
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Teşekkür

Dergimizin bu sayısında yer alan makalelerin değerlendirilmesinde hakemliklerine başvurduğumuz, aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Acknowledgement

We convey our deepest gratitude's and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing.

Editorial Board

<i>Prof. Dr. Abdulrezak ALTUN</i>	<i>Ankara Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hakkı UYAR</i>	<i>Dokuz Eylül Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hüseyin DİKME</i>	<i>Gelişim Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. İbrahim ÜNGÖR</i>	<i>B. Yıldırım Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. İhsan Sabri BALKAYA</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Kemal BAKIR</i>	<i>Erzurum Teknik Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Mehmet ÖZMENLİ</i>	<i>Giresun Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Mustafa ALKAN</i>	<i>H. Bayram Veli Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Nazan AVCIOĞLU KALEBEK</i>	<i>Gaziantep Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ömer ALANKA</i>	<i>M. Kemal Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Özdemir KOÇAK</i>	<i>Selçuk Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Özkan DAŞDEMİR</i>	<i>B. Yıldırım Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Petru GÜLBAN</i>	<i>Namık Kemal Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Pınar ÜLGEN</i>	<i>Gaziosmanpaşa Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Serdal SEVEN</i>	<i>İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa</i>
<i>Prof. Dr. Ümit KILIÇ</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Adem BALKAYA</i>	<i>Kafkas Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ahmet KAYINTU</i>	<i>Bingöl Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Asiye ATA</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Aylin SEYMEN</i>	<i>Gazi Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Buğra ZENGİN</i>	<i>Namık Kemal Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Cem DOĞAN</i>	<i>Iğdır Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Cenk DEMİR</i>	<i>Sinop Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Cuma Ali YILMAZ</i>	<i>Fırat Üniversitesi</i>

Doç. Dr. Ebru Gülbuğ EROL İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan ZENGİN Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Erol KARCI Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Haldun NARMANLIOĞLU Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Halil YAVAŞ Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Hüsnü YÜCEKAYA Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. İsa KALAYCI M. Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. İsa KAYA F. Sultan Mehmet Üniversitesi
Doç. Dr. Kubilay GEÇİKLİ Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. M. Ali BÜYÜKPARMAKSIZ Sütçü İmam Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut AVCI Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Fatih KALIN Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa DİĞER K. Mehmedbey Üniversitesi
Doç. Dr. Nursel ASLANTÜRK Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Sedat AKKİRAZ Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan BOZ Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Tuba IŞIK İ. Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Vefalı ENSER Turgut Özal Üniversitesi

Gönderim Tarihi: 08.08.2023

Kabul Tarihi: 10.11.2023

TWO EARLY BYZANTINE BRONZE LAMPS FROM FETHİYE MUSEUM

Fethiye Müzesi'nden Erken Bizans Dönemi İki Bronz Kandil

Hüseyin METİN

Prof. Dr. Kafkas Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
arkeologmetin@hotmail.com

ORCID ID:0000-0001-6790-4096

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmada Fethiye Müzesi'nde sergilenen iki bronz kandil incelenmiştir. Her iki kandil de bronz döküm tekniği ile yapılmıştır. Bronzun içeriğinde %90 bakır, %10 kalay bulunur. Yüksek oranda tercih edilmesinin sebebi bakıra nazaran daha sağlam olması ve bakırın aksine eritildiği zaman kabarcık yapmamasıdır. Kullanım özelliğini kaybeden bronz kandiller eritilip tekrar tekrar kullanılmıştır. Bunun sonucunda günümüze az sayıda gelmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla bugün müzelerde sergilenen bronz kandiller, müzelerin en nadide örnekleri arasında sayılırlar.

Değerlendirilen kandillerden birisi Muğla - Köyceğiz Cumhuriyet Savcılığ'ından hibe yolu ile (FK1), diğeri Niyazi Yıldırım'dan müsadere yolu ile müzeye kazandırılmıştır (FK2). Her ikisinin de buluntu yeri belli değildir. Buna karşın eldeki verilerle ikinci örneğin Kaunos'tan ele geçmiş olabileceği düşünülmüştür. Kazı konteksi olmadıkları için her iki kandil de yaygın bir çalışma metodu olan analogik benzer örnekleri vasıtasıyla, erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (MS 6.-7. Yüzyıl). Bugün Türkiye Müzelerinde sergilenen bronz kandillerin büyük çoğunluğunun da Erken Bizans Döneminden olması dikkati çeker. Bu onların doğrudan dönem için popülerliğini gösterir.

Anahtar Kelimeler: Fethiye Müzesi, Bronz Kandil, Kandelabrum, Erken Bizans Dönemi, Kaunos

Abstract

In this study, two bronze lamps exhibited in Fethiye Museum were examined. Both lamps are made with bronze casting technique. Bronze contains 90% copper and 10% tin. The reason why it is highly preferred is that it is stronger than copper and unlike copper, it does not bubble when melted. Bronze lamps, whose usage qualities have disappeared, were melted and reused. As a result, they have come to the present in small numbers. Therefore, bronze oil lamps exhibited in museums today are considered among the rarest historical artifacts of museums.

One of the lamps was brought to the museum by donation from Muğla - Köyceğiz Public Prosecutor's Office (FK1), and the other from Niyazi Yıldırım by confiscation (FK2). The whereabouts of both are unknown. However, with the available data, it is thought that the second sample may have been recovered from the ancient city of Kaunos. Since they do not have the context of the excavation, both lamps were dated to the early Byzantine Period (6th-7th century AD) by means of analogous examples, which is a common working method. It is noteworthy that most of the bronze lamps exhibited in Turkish Museums are from the Early Byzantine Period. This directly indicates their popularity for the period.

Keywords: *Fethiye Museum, Bronze Oil Lamp, Candelabrum, Early Byzantine Period, Kaunos.*

1. INTRODUCTION

Bronze productions are the alloy with the highest ratio among metal lamps of the early Byzantine period. Bronze consists of a copper alloy with 90% copper and 10% tin. Since it is harder than copper and does not bubble when melted, it has been used in different areas for ages. (Parr, 1958; Gürler, 2004: p. 12; Metin, 2017: p. 11). The melting and re-use of bronze lamps, which lost their usefulness, caused them to come to the present day in small numbers. The lamps that are the subject of the article are made with bronze casting technique. In this technique, the mold of the original lamp was formed, the core was placed in this mold, and then the bronze was poured between the core and the mold while it was molten. After the bronze cooled and hardened, the core was removed. The final stage of the bronze lamp, which is formed with a mold, is detailed workmanship. At this stage, its rough surface was sanded and polished. Then, details such as the cover and handle were soldered to the oil lamp for which the model was formed. (Metin & Becks, 2015: p. 274).

FK2 is an example of standing lamps produced due to its practicality in its storage and ease of use. (Rutkowski, 1979: p. 174 etc.). Lamps are especially popular in the Late Antiquity-Early Byzantine Period. Lamps called candelabrum usually had three legs in the shape of a lion's foot at the bottom. There was a jointed section consisting of double or triple different grooves made of metal rods, a bowl formed to prevent oil from flowing on it, and a long nail on which the lamp was placed in the middle of the bowl. The lamp was mounted on this nail. There was a wide gap between the nail and the bowl (Metin, 2012, K812). It should be noted that exactly similar candelabrum-style examples of FK2 were encountered. (Metin & Becks, 2015: p. 319, K38). FK1 does not have this function.

2. EVALUATION AND CONCLUSION

2.1. FK1 (FM. Inv. No. 1976)

Its length 10.4 cm, width 6.6 cm, body height 3 cm, cap diameter 4.5 cm. The handle and hinged cover are broken and missing. It has an oval body form. The oil hole is quite large and annular. The shoulder part is inclined and there is a hinged handle on it (missing). There is an oil hole cover fixing apparatus at the handle joint. Its base is circular. There is a small circle in the middle and a second circle with

clear outer borders around this circle. The most distinctive feature of the FK1 is the vertical tongue motifs on its round, flat-plated nose. Since decoration is used only in these forms, lamps can be easily distinguished from period examples, whether they have a normal lighting function or whether they are part of the candelabrum.

Fig. 1: FK1- Obverse-Reverse

While a similar example of FK1 from Sardinia exhibited in the British Museum is dated as early as the 4th century AD (Walters, 1914: p. 18, Fig. 11, no. 106), another similar lamp from the Munich Museum was dated to the 6th century AD. (Deckers, 1998: p. 88, no. 82). Another lamp exhibited at the Haluk Perk Museum is also dated to the 6th century AD (Atasoy, 2005: 205, Fig. 42). A lamp from Tharros was dated to the 6th and 7th centuries by its researcher (Bailey, 1962: p. 45, no 45), then the same lamp was dated to the 6th century AD. (Bailey, 1996: p. 68, Pl. 79, Q3791-3792). Another similar example from Nineveh has been dated to the 6th century AD (Bailey, 1996: 68, Pl. 79, Q3792). A similar type of lamp was found in the Pergamon excavations, but a precise date has not been suggested (Conze – Berlet – Philippson – Schhuchhardt, 1913: p. 251, No 4). A similar type of FK1 was found in a context during the Sardes excavations. The context is dated to the early 7th century AD (Hanfmann, 1962: p. 44, Fig. 36). A copper lamp from the Burdur Museum has been dated to the 6th century AD (Metin & Becks, 2015: p.

303, K38). As a result, it is understood that lamps of this type were widely produced in the 6th century AD. FK1 is dated to the 6th century AD.

2.2. FK2 (FM Inv. No. 4.12.72.856)

Its length 12.8 cm, width 6.6 cm, body height 3.8 cm, cap diameter 3.1 cm. The hinged cover is broken and missing. The oil chamber of the lamp, which has an oval body form, is flattened. The shoulder part is inclined and there is a hinged handle on it (missing). The oil hole is quite large. There are two hinge holes made to fix the discus cover between the handle and the oil hole. It has a circular protrusion at its base. In the middle, there is a recess formed for the bowl that prevents the oil from flowing. The extension of this recess is evident in the oil chamber part. The long round-nosed lamp is a very high quality example produced for the candelabrum model.

FK2 is one of the most popular metal lamp forms of the Early Byzantine Period. There are many examples of these lamps, both in normal and candelabrum style, made of bronze, brass and copper. Usually the hinged oil hole covers of the forms are in the shape of an oyster shell. In addition, it was determined that animal figures and human head shaped caps were also used. Nearly all of the forms have later attached motifs on their circular handles. Among these, the use of cross motifs is characteristic, especially in the late dated forms (Simpson, 2005: p. 288, Fig. 4). Leaf-shaped handles and griffins figured handles are the most striking among other motifs. The lamps are generally dated to the Early Byzantine Period (Metin & Becks, 2015). However, the time period in which they are in production covers a period of about three hundred years. For this reason, the dates of those found in the excavations may vary according to the context in which they are found.

While similar examples from Baetica in Spain are given as early as the 4th-5th century AD (Pozo, 1997: 233, Fig. 30); Those in the Vatican Museum belong to the 4th – 6th centuries AD (Spagnolis & Carolis 1986: pp. 67-71, Fig. 29-32); The example from the church excavations in Ancient Ostrakine in Egypt dates back to the 5th century AD and later (Oren, 1993: p. 311); The ones in the Sadberk Hanım Museum belong to the 5th – 6th centuries AD (Bilgi, 2004: p. 164, Fig. 1); Similar lamps found in Sardis excavations date back to the 5th and early 6th centuries AD (Waldbaum, 1983: pp. 98-99, Pl. 37, Nos. 577-580); Those in the Athenian Agora date back to the 5th – 7th centuries AD (Perlzweig, 1961: p.200, Pl. 48, Figs. 2948-2949); Those in the Tire

Museum date back to the 6th century AD (Gürler, 2004: p. 95, Fig. 77); A similar example of FK2 found during the excavations of the Temple of Nabu from Mosul dates back to 6th-7th AD. centuries (Simpson 1996: p. 97, Pl. Ic); A lamp from Nineveh to the 5th-6th centuries AD (Bailey, 1996: p. 72 Pl. 82, Q3809); in the Haluk Perk Collection (Atasoy, 2005b: pp. 206-207, Fig. 49) and in the Istanbul Archeology Museum (Atasoy, 2005a: p. 41, no. 78) was dated to the 6th – 7th centuries AD by the same researcher; An oil lamp recovered from Halicarnassus dates back to the 6th-7th centuries AD (Bailey, 1996: 74, Pl. 84-Q3814); Oil lamps in the Mainz Museum date back to the 6th – 7th centuries AD (Menzel, 1954, p.112, Abb. 91-2, 92-94); Locally produced similar forms from the Burdur Museum are also dated to the 6th-7th centuries AD. (Metin & Becks, 2005). An exact resemblance of FK2 was found in the southern room during the Cibyra Odeon excavations. It is very important that the finds layer is 6th – 7th AD (Metin, 2012: pp. 242-243, K812). These dates document that the forms were popular in the whole Mediterranean world, especially in the 6th and 7th centuries AD, and spread over a wide geography. As a result, FK2 was dated to the 6th - 7th centuries AD.

Fig. 2: FK2-Observe-Reserve

The find location of both lamps is unknown. For this reason, production sites could not be determined. However, one of the lamps was brought to the museum by a grant from the Köyceğiz Public Prosecutor's Office (FK1) and the other by confiscation from Niyazi Yıldırım (FK2). Many similar bronze oil lamps are exhibited in the museums close to the Fethiye Museum, and some of them were unearthed during scientific excavations in ancient cities (Metin, 2012). Therefore, it can be assumed that FK1 may have been found in the Kaunos ancient city in Koycegiz.

3.SUMMARY

Bronze has the highest ratio among metal lamps of the early Byzantine period. The reason why bronze, which consists of a copper alloy containing 90% copper and 10% tin, is highly preferred, is considered to be stronger than copper and, unlike copper, that it does not bubble when melted. Melting and re-use of bronze oil lamps, which lost their usefulness, caused them to be relatively few in number today.

In this study, two bronze lamps from Fethiye Museum were examined. Both lamps are made with bronze casting technique. In this technique, the mold of the original lamp was formed, the core was placed in this mold, and then the bronze was poured between the core and the mold while it was molten. After the bronze cooled and hardened, the core was removed. The final stage of the bronze lamp, which is formed with a mold, is detailed workmanship. At this stage, its rough surface was sanded and polished. Then, details such as the cover and handle were soldered to the lamp for which the model was formed.

FK1 is length 10.4 cm, width 6.6 cm, body height 3 cm, cap diameter 4.5 cm. The handle and hinged cover are broken and missing. It has an oval body form. The oil hole is quite large and annular. The shoulder part is inclined and there is a hinged handle on it (missing). There is an oil hole cover fixing apparatus at the handle joint. Its base is circular. There is a small circle in the middle and a second circle with clear outer borders around this circle. The most distinctive feature of the FK1 is the vertical tongue motifs on its round, flat-plated nose. Decoration is characteristic in these forms.

FK2 is one of the most popular metal oil lamp forms of the Early Byzantine Period. The extension of this recess is evident in the oil chamber part. The long round-nosed lamp is a very high quality example produced for the candelabrum model. There are many examples of these types, both in lamp and candelabrum styles, made of bronze, brass and

copper. Usually the hinged oil hole covers of the forms are in the shape of an oyster shell. In addition, it was determined that animal figures and human head shaped caps were also used. Nearly all of the forms have later attached motifs on their circular handles. The lamps are generally dated to the Early Byzantine Period.

The find location of both lamps is unknown. For this reason, production sites could not be determined. However, one of the lamps was brought to the museum by a grant from the Köyceğiz Public Prosecutor's Office (FK1) and the other by confiscation from Niyazi Yıldırım (FK2). Many similar bronze lamps are exhibited in the museums close to the Fethiye Museum, and some of them were unearthed during scientific excavations in ancient cities (Metin, 2012). Therefore, it can be assumed that FK1 may have been found in the Kaunos ancient city in Koycegiz.

4. REFERENCES

- Atasoy, S. (2005a). *Bronze lamps in the Istanbul Archaeological Museum*, Oxford.
- Atasoy, S. (2005b). Haluk Perk Koleksiyonu'ndan bronz kandiller, *Tuliya I*: pp. 193-230.
- Bailey, D. M. (1962). Lamps from Tharros in the British Museum, *BSA* 57: pp. 35-45.
- Bailey, D. M. (1996). *A catalogue of the lamps in the British Museum. IV. Lamps of Metal and Stone, and Lampstands*. London.
- Bilgi, H. (2004). Byzantine period/Bizans dönemi, *Anatolia, Cradle of Castings. Anadolu, Dökümün Beşiği* (Bilgi Ö. (ed.), İstanbul: 147-174.
- Conze, A. & Berlet, O, Philippson, A. & Schhuchhardt, C. (1913). *Wasserversorgung und Fr. graber, stadt und landschaft, Altertümer von Pergamon*, Vol. I.I, Berlin.
- Gürler, B. (2004). *Tire Müzesi bronz eserleri/Bronze objects at Tire Museum*, İstanbul.
- Hanfmann, G. M. A. (1962). The fourth campaign at Sardis (1961), *BASOR* 166: pp. 1-57.
- Menzel, H. (1954). *Antike lampen im Römisch – Germanischen zentralmuseum zu Mainz*, Mainz.
- Metin, A. (2017). Fethiye Müzesi Metal Kandilleri, MAKU Sosyal Bilimler Enstitüsü (Unpublished Master's Thesis) Burdur.
- Metin H. & Becks, B. A. P. (2015). Burdur Müzesi Metal Kandilleri, *Olba* 23: pp. 273-320.
- Metin, H. (2012). *Kibyra kandilleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Unpublished Doctoral Dissertation), Erzurum.
- Oren, E. D. (1993). A Christian settlement at Ostrakine in north Sinai, *Ancient Churches Revealed (Tsafirir, Y. (ed.), Jerusalem*: pp. 305-314.

- Perlzweig, J. (1961). Lamps of the Roman Period First to Seventh Century After Christ, *The Athenian Agora Vol. 7*, New Jersey.
- Pozo, S. (1997). Lucerna antiguas en bronce de la Baetica: ensayo de clasificación: Tipología y cronología, *BSA 63*: pp. 203-251.
- Rutkowski, B. (1979). Griechische Kandelaber, *The Juvenile Detention Alternatives Initiative 94*: 174-222.
- Simpson, S. J. (1996). From Tekrit to the Jaghjagh: Sasanian sites, settlement patterns and material culture in northern Mesopotamia, *Continuity and Change in Northern Mesopotamia from the Hellenistic to the Early Islamic Period (Bartl, K. and Hauser, S. R., eds)*: 87-126.
- Simpson, J. (2005). Christians at Nineveh in Late Antiquity, Nineveh. Papers of the 49th Rencontre Assyriologique Internationale, Part Two, Iraq 67/1: pp. 285-294.
- Spagnolis, M. D. & Carolis, S. E. (1986). *Le lucerne di bronzo, Musei Della Biblioteca Apostolica Vaticana, Inventari e Studi I*, Vatican.
- Waldbaum, J. C, (1983). *Metalwork from Sardis: The Finds through 1974*, Cambridge, Mass, London.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olup beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 15.06.2023

Kabul Tarihi: 17.09.2023

A POST-TRUTH SHAKESPEAREAN READING IN MIKE BARTLETT'S THE 47TH: TO WIN OR NOT TO WIN

Mike Bartlett'in the 47th Oyununda Post-Truth Bir Shakespeare Okuması:
Kazanmak ya da Kazanmamak

Mesut GÜNENÇ

Assoc. Prof., Aydın Adnan Menderes University,
Department of English Language and Literature,
mesut.gunenc@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-7077-1914.

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

Lee McIntyre defines the post-truth age as a period in which, rather than determining how we might discern the truth, -the existence of reality itself became questionable. McIntyre points out that emotions perceived in this context as more important than facts. Post-truth discourse, seen as characterises European and world politics, the Iraq War, the election of Donald Trump, and Brexit ("Take Back Control"), affects presidents' actions and the fate of nations by foregrounding the insignificance of truth. The theatre offers the antidote to a world where people experience a poisoning of their auditory and visual senses by trying to show the truth. Within this context, the impetus behind this study is to demonstrate how Mike Bartlett's second future-history play, *The 47th* (2022) exemplifies Trump's struggle to regain power through propaganda and manipulating his supporters with the help of the media, echoing Shakespeare's tragic characters, specifically Richard III's rhetoric and King Lear's decisions. This paper focuses on Mike Bartlett's play to demonstrate how he uses Shakespearean motifs associated with post-truth rhetoric.

Keywords: Mike Bartlett, *The 47th*, Post-Truth, Shakespearean Reading.

Öz

Lee McIntyre, Post-Truth (hakikati değersizleştiren) çağı, hakikati nasıl ayırt edebileceğimizi belirlemekten ziyade gerçekliğin bizzat varlığının sorgulanır hale geldiği bir dönem olarak tanımlar. McIntyre, bu bağlamda duyguların gerçeklerden daha önemli olarak algılandığına dikkat çeker. Avrupa ve dünya siyasetini, Irak Savaşı'nı, Donald Trump'ın seçilmesini ve Brexit'i ("Kontrolü Geri Al") karakterize ettiği düşünülen post-truth söylem, hakikatin önemsizliğini ön plana çıkararak, başkanların eylemlerini ve ulusların kaderini etkiler. Tiyatro, hakikati göstermeye çalışarak insanların işitsel ve görsel anlamda duyularının zehirlendiği bir dünyaya panzehir sunar. Bu bağlamda, bu çalışmanın arkasındaki itici güç, Mike Bartlett'in ikinci gelecek-tarih oyunu olan *The 47th*'in (2022)- Shakespeare'in trajik karakterlerini, özellikle Richard III'ün retoriklerini ve Kral Lear'ın kararlarını yansıtarak, Trump'ın propaganda yoluyla gücü yeniden kazanma ve destekçilerini medya yardımıyla manipüle etme mücadelesini nasıl örneklediğini göstermektedir. Bu makale, hakikat sonrası retorikle ilgili Shakespeare motiflerini nasıl kullandığını göstermek için Mike Bartlett'in *The 47th* oyununa odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mike Bartlett, *The 47th*, Hakikatin Değersizleşmesi/Hakikat Sonrası, Shakespeare Okuması.

1. DEFINITION OF POST-TRUTH

When the societies of the Ancient period, the Middle Ages or today are scrutinised, it is very difficult to find an era that can be defined as a society of truth. Decisions of Senate, rulers and kings do not command confidence (Günenç, 2020:11). The truths adopted by societies are the truths defined and implemented by state rulers. Today, lecturers, critics, artists, and playwrights are more sceptical about the truth. The insignificance of truth also impacts whole generations. The concept of post-truth was first used by Steve Tesich in 1992: “in a very fundamental way we, as a free people, have freely decided that we want to live in some post-truth world” (1992: 13). In his article “A Government of Lies”, Tesich clarifies that “We came to equate truth with bad news, and we did not want bad news anymore, no matter how true or vital to our health as a nation. We looked to our government to protect us from the truth” (1992: 12). According to Tesich, people are actually running away from the truth itself. They are running away from the channels and newspapers that report on destruction, war and corruption. They turn away from the truth because people do not want to jeopardise their comfort zone. Indicating the significance of truth, post-truth has been used to describe European and world politics, Richard Nixon's presidency, the Vietnam and Iraq Wars, the election of Donald Trump, and Brexit. It was identified as the word of the year by Oxford English Dictionary in 2016. The Oxford Dictionary defines the word as: “relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief.” In *The Guardian*, Jonathan Freedland focusing on the relationship between lies and post-truth in politics, clarifies the word as follows: “Trump and those like him not only lie: they imply that the truth does not matter, showing a blithe indifference to whether what they say is grounded in reality and evidence” (2016). In addition to normalizing their lying, politicians exploit society's feelings without checking whether what they say is true and lie without caring about these feelings.

2. POST-TRUTH POLITICS

When post-truth politicians prioritize feelings over facts, they seize control of democratic institutions. Lecturers, scholars, and even artists who lie and make up stories for the media, all deconstruct reality and truth, thereby promoting post-truth politics. “The post-truth on mass immigration is that it's driven people who want a piece of our pie but who don't understand the values of doing the right thing'-hard work, family life and self-advancement. The post truth is that the media lie whenever the reported

facts are inconvenient” (Kinna, 2017: 6). Misinformation and propaganda characterise historical periods that correspond to post-truth politics. d’Ancona (2017) gives examples of politicians’ lies focusing on British Prime Minister Tony Blair. Blair’s Iraq War record puts him in serious trouble. In response to the Iraq War and the fake and fabricated evidence justifying the war, the British changed the prime minister’s surname from ‘Blair’ to ‘Bliar.’ (26). Another political leader who did not hesitate to lie is George W. Bush. Bush invaded Iraq with the rhetoric of ‘bringing universal core values to Iraq’ and ‘liberating Iraq.’ Bush demonstrated his readiness for invasion with the assertion that Saddam produced weapons of mass destruction.

Colin Wight analyses post-truth rhetoric as follows: “Post-truth resides not in the realm of production, but in the realm of reception. If lies, dissembling, spinning, propaganda and the production of bullshit have always been part and parcel of politics, then what has changed is how publics respond to them” (2018: 22). The change can be seen clearly in the public reaction to Trump’s rhetoric during his election and after his loss, where protests arose, among the angrier and, at times, violent segments of U.S. society. The rhetoric and, in turn, the backlash of public support was no longer based on Trump’s quoting of the truth but on how the public acted on emotions rather than reason in response to his statements.

Donald Trump is accepted as the most critical actor in post-truth politics and is even called the first president of the post-truth period. Compared to previous presidents, Trump has been described as the most prolific liar in the modern United States history (Güneç, 2020: 70). A key reason behind Trump’s victory in the 2016 elections is that he emotionally manipulated his voters with the help of the media (Hermida, 2016, Wagner and Boczkowski, 2019). Trump’s method, the language he uses, is entirely different. Trump’s method differs significantly, as he does not rely on existing language conventions but rather deconstructs them, and presents ‘alternative facts’ to those who then support Trump even more resoundingly. Analyses by PolitiFact, an independent research and monitoring institution, have revealed the seriousness of the situation. “PolitiFact rated 69 per cent of Donald Trump’s statements during the US presidential election as lies or mostly lies. For his rival Hilary Clinton, this rate was 26 per cent” (Şen and Taşdelen, 2020: 13). The Watergate Scandal, Brexit and, the election of Donald Trump may have been as political and social conditions preparing the post-truth period that shapes the present era. Casper Grathwohl describes the relationship between the era and post-truth discourse:

“It’s not surprising that our choice of reflects a year dominated by highly charged political and social discourse. Fuelled by the rise of social media as a new source and a growing distrust of facts offered up by the establishment, post-truth as a concept has been finding its linguistic footing for some time” (qtd in Flood 2016).

Murat Baç (2020: 18) refers to the Greek-derived concept of casistocracy, which corresponds to the opposite of the concept of aristocracy, and the Trump administration, which includes neither virtuous rulers nor the concept of morality, and easily devalues the truth. Drakakis refers to “Religion, economics, politics, domestic life, even language, all of which the modern world continues to conveniently separate as distinct fields of social and intellectual activity” (2020: 12). Political language is threatened because if language is used for lying then concepts of truth, honesty and virtue in social structures can be deconstructed.

The reality and truth that could not be reached in the politics of the new era lost their importance. They were replaced by irrational voter behaviors that matched perfectly with the politicians who defended their identity. These voters followed the populist leaders and gave their political will to them (Alpay, 2020: 14-16). Focusing on theoretical conceptualisation by some distinctive theorists, this study analyses that the play offers an alternative and autonomous interpretation of post-truth and portrays a Shakespearean reading. In the following part of the study, this paper focuses on Mike Bartlett’s play *The 47th* to demonstrate how he uses Shakespearean motifs related to post-truth discourse.

3. THE 47TH

Seven years after *King Charles III*, Mike Bartlett wrote his second future-history play, *The 47th*, in Shakespearean blank verse, about a succession crisis (Benedict 2022). Jill Lawless clarifies Shakespearean motifs in Mike Bartlett’s play: “The theatre piece is written in deliberately Bard-like blank verse and alludes to Shakespearean plots. One moment Trump is like King Lear, deciding which of his children deserves to succeed him; the next he is Richard III, scheming to seize the crown” (2022). Maryam Philpott, on the other hand, expresses how Bartlett's latest play has the particular characteristics of *Charles III* and draws on a Shakespearean structures: “Bartlett sets himself the same challenges as he did with Charles III, setting almost the entire play in iambic pentameter and drawing on grand Shakespearean structures to shape this story of dynastic rivalry, power, war and hubris” (2022). As Shakespeare uses in many of his plays, Bartlett uses

iambic pentameter “to point up the disparity between petty-minded behaviour and grandiose dreams of a return to power” (Benedict, 2022).

The 47th, which premiered at the London Old Vic Theatre in 2022, continued to be staged until 28 May 2022. The play deals with the period after Trump's four years of solitary exile: “To four years lonely exile here, four years” (Bartlett, 2022: 10). At the same time, Republicans are on the threshold of nominating a new Republican nominee “to take on President Biden in the 2024 election” (Crompton, 2022). Trump, who enters the stage in a golf cart, starts the play by referring to Richard III: “I know, I know. You hate me. So much right? My face, this hair, my wife, you loathe the way” (Crompton 2022, Bartlett, 2022: 9). The first part of Act One also echoes *King Lear*. In a setup similar to the first scene in which King Lear tries to divide his land among his daughters, Trump discusses the division of his fortune between his three eldest children, Don Jr, Eric and Ivanka:

*“Attention wanes, let’s speak ‘bout why I called
You here. For I’ve been thinking hard upon
My legacy. To whom I’ll leave it all.
Tradition would suggest I share myself
Between all three, in equal measure bound
With equal love. ...
Just one alone will be my right heir” (Barlett, 2022: 11-12).*

Don JR and Eric answer why they will be King Lear’s legitimate heirs just as Goneril and Regan, however, Ivanka answers: Nothing, Father. Trump: Nothing? Ivanka Nothing” (13), mirroring the conversation between Cordelia and Lear about the division of Lear’s kingdom: Cordelia: “Nothing, my lord, Lear: Nothing?, Cordelia: Nothing. Lear: Nothing will come of nothing” (Wells and Taylor, 1998: 945) in *King Lear*. However, Ivanka's situation is different from Cordelia’s. Identical to King Lear, Trump wants to fard his three children, Donald Jr, Eric, and Ivanka, are all potentially in line for the role of heir, and Ivanka earns this dubious honour. In the second act Trump, along with his appointed heir Ivanka, play a political trick on Ted Cruz, who thought that Trump would support him, humiliating Cruz with rhetorical discourse. As Demetrios Matheou (2022) puts it “After he pledges his endorsement of an oleaginous Ted Cruz as a Republican nominee, like Richard III he confides in the audience his intention”:

*“Trump: Our Ted? Well he’s an honourable man.
He’s honourable in so many ways.
So when he fought me in the primaries
He said awful things about me, yeah,*

*'A liar pathological', that too,
Until he saw how many votes I got!' (37).*

Trump's ardent supporters help him do his dirty work. He steals the Republican nomination from Ted Cruz for himself (Crompton, 2022) because he sees himself as vastly superior, which reflects his narcissistic personality. In the last act of the tragedy *Richard III*, while Richard is praying for mercy, he also does not realize that he will be a reflection of later ages and guide Donald Trump: "What do I fear? Myself? There's none else by. Richard loves Richard; that is, I am I" (Wells and Taylor, 1998: 218). Trump, as the reflection of Richard, says that "Sorry losers and haters, but my I.Q. is one of the highest -and you all know it! Please don't feel so stupid or insecure; it's not your fault" (@realDonaldTrump, May 8 2013). Corresponding to Richard, who manipulates society to claim the throne, Trump tries to control everyone with his tweets and fake news. Despite being a billionaire with a considerable fortune, Trump acts the role of a citizen worn out by his political rivals, pretending to be a victim and victimized by the media. After getting the throne, Richard sees everyone around him as a threat and decides to abolish everyone killing his wife and his nephews. With his rhetoric, Trump claims he is going through the most hardworking, successful, and politically powerful period and is still greatly supported by society. He says he will not avoid a victorious war and bloodshed to regain the presidency and defeat Kamala Harris:

*"Harris. It's like you want your own defeat.
Trump. There's not much fun in only selling cars
To little ladies who'll pay sticker price.
I want a battle, blood and glorious war.
A vict'ry earned not seized and you- (Bartlett, 2022: 94).*

As in *King Lear*, Trump corrupts himself and his supporters by pitting his three children for his heir and deceiving those who believe in his rhetoric. While describing himself as a simple and straight man like Richard, he criticizes the current government by calling for 'more freedom' so as to 'make America great again'. However, Kamala Harris rejects Trump's claims and explains Trump's lies and the torrid time for the country:

*"Harris: Your faults are many yes, so why don't we
Revert the question back on you? Despite
Your claims to make us great, you left us with
A state of sorry disarray.
With China stronger, nothing done in North
Korea, and Covid deaths all soaring high. So what*

*Besides corrupted pardons, and some golf,
Did you achieve?" (72).*

Harris points out that Trump's political language is dangerous and consists of lies. Biden wants to appoint vice president Kamala Harris as the Democratic candidate against Trump and to lead the country as the 47th president: "I will resign tonight; you will accede, which means that with the twenty-fifth you will be made The forty-seventh" (57). After Harris' presidential candidacy is announced, Trump's heir Ivanka begins to campaign for the election:

*"Ivanka: Okay. Okay, well here's the plan. It's very clear.
Once heard, you'll have a choice. You're in. Or out.
The president will run again and win.
And standing as his running mate will be
A loyal, diverse, and energetic choice
In fact I was his instinct years ago" (47).*

Trump, on the other hand, encourages violence during protests. Trump's statements do not always reflect the truth; however, he shares everything with his supporters. Trump's supporters follow him not out of a sense of belief in him personally but rather out of a desire to buy into the story he has created: "Trump emulated the rhetorical device of lies used by politicians but as many have documented. Trump has always relied on lies to grow the stature of his public and business persona" (Boles, 2022: 9).

Bartlett also includes the candidate announcement and debate during the play, part of the presidential election process in the United States followed closely across the globe. Kamala Harris and Donald Trump participate in a debate in a live broadcast accompanied by a moderator. Trump's effort to effectively use discursive strategies such as the self-deprecation seen in the 2020 presidential elections, verbal attacks on the other candidate, the defensive style of blaming the opposite candidate and improving his own image (Nguyen and Sawalmeh, 2020) are all observed in Mike Bartlett's play.

Trump conducts himself in the presidential debate in an emotion-focused and subjective manner. In addition, he uses informal, everyday language, puts forward conspiracy theories, and suggests in a reply to Kamala Harris that there is evidence of electoral fraud without presenting that evidence:

*"Harris. After four years and many millions put in.
What evidence have all your people found*

To offer proof of electoral fraud?
Trump. We've evidence. A lot of evidence.
Harris. That's great. So can we see it then?
Trump. You... Sure.
Harris. You'll put it on your website/then, so we-
Trump. I've got another one for you.
Harris. Okay. The subject's changed" (70).

Their dialogue underscores the play's exploration of the phenomenon of post-truth politics, where emotions and subjective narratives often take precedence over objective facts. Ignoring the criticisms of his own time in office, Trump claims that Biden and Harris have achieved nothing, mentioning the Biden-era Covid law, Afghanistan, and Ukraine, and suggesting they have taken the country far back from the achievements of his presidency.

Harris states that while the debate continues, masked supporters of Trump have started protests across the country, and adds that if there is a public violation, they will intervene. On the other hand, Trump says that the protesters are reasonable people and just show their love for him. Emphasising that Americans will rule America, Trump wants to impose his own rules. A pro-Trump protester named Paul corners the character Charlie, who supports Harris, and forces him to tell the truth. The truth referred to is not the existing truth but the truth he wants to hear. Although Charlie claims to be telling the truth by checking sources and evidence, Paul forces Charlie to say such statements as "crooked Hillary. Her murdering husband. Stolen election. The Capitol and The vaccine" (77). Such oppression and coercion lead to violence and death without end, and the actions of Trump's supporters soon to reach an uncontrollable point. Thereupon, FBI and CIA officials and advisers arrange a meeting with Kamala Harris to assess the situation. In the conversation, Harris' advisers say that failure to, intervene will lead to significantly more loss of life, so Trump should be arrested as soon as possible. Actually the scene in the play can be understood as foreshadowing, because on March 18, 2023, the BBC pointed out that Trump may be arrested the following week, leading to Elon Musk tweeting in response that "if this happens, Trump will be re-elected in a landslide victory" in his tweet. In the play, Trump, who has raised militia and caused a bloody uprising, is arrested by Harris' order: "Lock him up" (Bartlett, 2022: 81). On the Trump side, Eric and Don Jr share their concerns with heir Ivanka, expressing that the crowds are armed and that if the protests continue in blood, the honour of the family will be forever tarnished.

On the one hand, Ivanka's siblings are critical and do not support their father due to his current actions and for his past attitudes. On the other hand, Ivanka expresses that even though her father is in prison; Trump trusts the mobs that support him, and the mobs must continue their actions to maintain Trump's visibility. Sarah Crompton establishes this moment as disclosing the intertextual relationship between Bartlett and Shakespeare: "It's then that the way in which it is shaped by the history plays is most fully revealed. Like Shakespeare, Bartlett is interested in the central question of what makes a good free society, in the tension between autocracy and liberty, in the key underpinnings of the state, the compromises imposed by power, the dangers of the mob" (2022). While Trump's sons want to be free and choose to live free, Ivanka represents the autocracy and Trump represents casistocracy. Ivanka, Trump and his administration actually deconstruct the truth alongside Eric and Don Jr's liberties. Ivanka accuses her brothers, who owe everything to their father of betrayal: "For your father's property, and if you will betray his love you must reject his gifts as well... and if you try to speak again to anyone about our father or myself, that roof above your heads will go as well, is all that clear?" (Bartlett, 2022: 85-86). Ivanka's words epitomise a reversal of angle from Shakespeare's tragedy *King Lear*. Ivanka describes her siblings as benevolent sons, like Lear's two daughters, or like Edmund, the bastard son of Gloucester. He expresses that he will reflect Trump's anger as he reflects Lear's anger. Ivanka, echoing Gloucester's loyalty to Lear, shows her loyalty to her father. However, both Ivanka and Gloucester cannot see the truth.

In the final act, after Trump is released from prison, he meets with Ivanka at her home in Washington to assess the situation. In their exchange, Trump expresses that great leaders such as Thatcher, Churchill, and Reagan have a brutality that people have come to love: "For all great leaders have a ruthlessness the people grow to love, yes Thatcher, Churchill, Reagan, all the kings from years ago Ivanka" (101). Prioritizing feelings over facts and deconstructing the truth, fear, lies, and propaganda create this brutality and post-truth politics. By referring to Machiavelli's *Prince*, which he confesses that he has not read because he found it too long and has only looked at the summary; Trump tries to explain how power should be consolidated through violence and intimidation to protect it and the throne. Like Richard III, who tried to deflect attention from his murders and make himself look more credible by talking about other people and their crimes during the War of the Roses, Trump deceives those around him with morally corrupt rhetoric and manipulates everyone in order to become the ultimate power figure, as an example of the Machiavellian type of leader. With fake news and lies Trump

tries to increase his power. Within this context, Richard III and Donald Trump subdue the truth through their narratives and rhetoric. They reinforce their campaigns by mobilizing emotions of fear and outrage (post-truth discourse) to gain critical power. As Daniel Talamantes reminds us, “Richard III was the last of the Yorkists, defeated in battle against Edward VI, the first Tudor” (2016). In Bartlett’s play, Donald Trump was defeated by Kamala Harris and died at the end of the play.

In the same way that Shakespeare depicts the pathology of a man ready to sacrifice everything to attain power and authority (Talamantes, 2016), Mike Bartlett portrays Donald Trump, who manipulates his supporters to be president again. Bartlett remarks that “I have known for a while that Trump was sort of a Shakespearean archetype, in the way that Charles was...and Trump, as a sort of seductive, show-biz, bitter, iconic figure is also quite Shakespearean-quite Richard III” (Mead, 2022). On a physical and emotional level, Trump can be compared to Richard III, who seized power by dominating the British political system, stirring up resentment among the nobility, and trying to appear as a virtuous, modest man to his fellow citizens (*How President Trump is Like Richard the Third*, 2019). Similar to Richard III, who dominated the British political system, Trump has seized power and aims to seize it once again by creating tensions between his own party’s and the Democrats’ nominees and by trying to appear like an honest man despite the lies he tells his citizens.

Near the end of the play Trump, in a military uniform, prepares for a military coup with his soldiers and guns. Despite Trump’s insistence, Ivanka does not wear the military uniform because she does not support the election, which is based on lies and will be won by the coup, but expresses that she is happy to be the heir to a great legacy. However, she does not support her father’s actions and believes every way should be tried to win: “That all relationships must be in play and so in play, must there be played, to win” (Bartlett, 2022: 114). She believes that her father’s attempted coup will fail, and as opposed to Cordelia in *King Lear*, she will take the throne herself. His trusted heir, Ivanka, does not go to the hospital after Trump’s accident and while her father is still alive because ‘death is his only legacy’. After Trump dies, she goes to the hospital. The emphasis on freedom in his speech with Kamala reflects the only truth in the play. Ivanka is now relieved to be the only strong and free heir. While Harris thinks that she will relax more in her speech at the end of the play, her question indicates that the dark and sinister days are not over, and that the danger may continue: “Should I have feared his daughter more?” (126).

4. CONCLUSION

Narratives of dynastic rivalry, power, war, and arrogance may be observed with Trump, just as with Shakespeare's tragic characters King Lear and Richard III. At the same time, his rhetoric and lies destroy his followers and his presidency. The characters in Shakespeare's two tragedies collapse under the weight of their bad choices or actions because they either lose their minds or go bad beyond borders. Richard III inexcusably resorts to slaughter without considering the children and is punished even if he ascends the throne. As in Shakespeare's plays, obedience and loyalty are demanded in blood; Bartlett's in the 47th demands obedience and fidelity in blood; they are however rarely given without resentment (Philpott, 2022). Trump may not commit murder, but he kills the truth with his lies and takes his place in history as the most effective post-truth leader.

The 47th is about Trump's denial of the election results after losing the presidency in 2020, the presidency he had won four years earlier with his post-truth discourse. Trump and his post-truth rhetoric caused attacks on the Capitol and the country's turn to civilian political violence. The resulting power struggle becomes the story of Bartlett's play. Bartlett tries to clarify how political power affects every single person's life through post-truth discourse. To analyse this discourse, he chooses to use the power of theatre and Shakespearean form because theatre asks and will go on asking existential questions: "Why were American people fascinated by Trump? How could he persistently lie before and during election?. Bartlett asserts that Trump "just writes himself. He is hilarious and devastating. And this has opened my eyes to exactly what his rhetorical tactics are, where his wit is, where he's intelligent, and where he's not intelligent" (Sherwood, 2022). In the play, Bartlett analyses Trump's behaviours and tendencies through the behaviours and tendencies of Shakespeare's tragic heroes, King Lear and Richard III. Just as both characters have prepared their ends, so is Trump preparing his own. The rhetoric he built on manipulation, like that of Richard III in particular, brought the end of Trump. When the latest news in March 2023 about Trump is examined, it is clear that Mike Bartlett is not wrong about Trump's intelligence.

5. SUMMARY

The concept of post-truth was first used by Steve Tesich in 1992: "in a very fundamental way we, as a free people, have freely decided that we want to live in some post-truth world" (1992: 13). Oxford Dictionary defines the term post-truth as: "relating to or denoting circumstances in which

objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief.” So post-truth politicians prioritize feelings over facts, they grab control of democratic institutions. Misinformation and propaganda characterise historical periods that correspond to post-truth politics. The change can be seen clearly in the public reaction to Trump's rhetoric during his election and after his loss, where protests arose, among the angrier and, at times, violent segments of U.S. society. Donald Trump is the most critical actor in post-truth politics and is even called the first president of the post-truth period. Compared to previous presidents, he has been described as the most terrific liar in the modern history of United States. Within this context, this paper focuses on Mike Barlett's play *The 47th* to demonstrate how he uses Shakespearean motifs related to post-truth discourse. In *The 47th*, Bartlett scrutinises Trump's behaviours and tendencies through the behaviours and tendencies of Shakespeare's tragic heroes, King Lear and Richard III. *The 47th* is about Trump's denial of the election results after losing the presidency in 2020, the presidency he had won four years earlier with his post-truth discourse. Trump and his post-truth rhetoric caused attacks on the Capitol and the country's turn to civilian political violence. *The 47th* exemplifies Trump's struggle to regain power through propaganda and manipulating his supporters with the help of the media, echoing Shakespeare's tragic characters, specifically Richard III's rhetoric and King Lear's decisions. This paper focuses on Mike Bartlett's play to demonstrate how he uses Shakespearean motifs related to post-truth rhetoric.

6. BIBLIOGRAPHY

- Alpay, Y. (2020). Hakikat askıda. (Y. Alpay, Ed.), in *Post-Truth Çağı*, Doğu Batı Yayınları, 14-16
- Baç, M. (2020). Hakikatin savuşturulması, ötelenmesi ve geri dönüşü üzerine (Y. Alpay, Ed.), in *Post-Truth Çağı*. Doğu Batı Yayınları, 17-34.
- Barlett, M. (2022). *The 47th*. Nick Hern Books: London.
- Benedict, D. (2022). “The 47th’ review: Bertie Carvel’s Transformation Into Shakespearean Trump Is Hypnotic. *The Variety.*, 13 April 2022, <https://variety.com/2022/legit/reviews/the-47th-review-play-trump-1235232105/> accessed: 16.04.2023.
- Boles, C. W. (2022). *Theater in a post-truth world: Texts, politics, and performance*. Methuen Drama: London.
- Crompton, S. (2022). *The 47th* at the old vic – review. *WhatsOnStage*, https://www.whatsonstage.com/london-theatre/reviews/the-47th-at-the-old-vic_56291.html/ accessed: 28.02.2023.
- D’ancona, M. (2017). *Post the new war on truth and how to fight back*. UK: Ebury Press.

- Drakakis, J. (2020). Shakespeare, tragedy, post-truth: *Hamlet, Othello and Antony and Cleopatra*. In Chiara Battisti and Sidia Fiorato (Eds.), *Law and the Humanities: Cultural Perspective*, 5-27. De Gruyter.
- Flood, A. (2016). Trump and Brexit herald a brave new word: post-truth, *The Guardian*, 15 November 2016, <https://www.theguardian.com/books/2016/nov/15/post-truth-named-word-of-the-year-by-oxford-dictionaries/> accessed: 06.03.2023.
- Freedland, J. (2016). Don't call it post-truth. There's a simpler word lies. *The Guardian*, 16 December 2016, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/16/not-post-truth-simpler-words-lies-aleppo-trump-mainstream/> accessed: 15.01.2023.
- (2019). How President Trump is like Richard III. *The Shakespearean Student*. <https://shakespeareanstudent.com/2019/02/17/how-president-trump-is-like-richard-iii/> accessed: 04.03.2023.
- Günenç, M. (2020). *David Hare'in Oyunlarında Post-Truth Söylem*. Çizgi Kitapevi.
- Hermida, A. (2016). *Tell everyone: Why we share and why it matters*. Toronto: Doubleday.
- Kinna, R. (2017). Post-truth politics and the defence of the status quo. *Stimulus: Respond, Post-Truth*, 4-6.
- Lawless, J. (2022). Trump gets a bold Shakespearean twist in new play. 'The 47th', *AP News*, <https://apnews.com/article/ivanka-trump-biden-entertainment-arts-and-donald-b7a7428aca691396066a32ec623a2124/> accessed: 18.03.2023.
- Matheou, D. (2022). Donald Trump election play 'The 47th', *Theater Review. The Hollywood Reporter*.
- Mead, R. (2022). The greatest, most beautiful play ever, with the possible exception of Shakespeare *How the playwright Mike Bartlett melded Trumpisms with the language of the Bard for "The 47th."* <https://www.newyorker.com/magazine/2022/04/18/the-greatest-most-beautiful-play-ever-with-the-possible-exception-of-shakespeare/> accessed: 18.04.2023.
- Musk, E. (@elonmusk) If this happens, Trump will be re-elected in a landslide victory, 2.21 PM, March 18 2023.
- Nguyen, Q. N. & Sawalmeh, M. Hassan M. 2020. Trump's strategies in the first presidential debate: A critical discourse analysis. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation (IJLLT)*, 3(5), 68-77. doi:10.32996/ijllt.2020.3.5.8.
- Philpott, M. (2022). The 47th –Old Vic. *Cultural Capital*. [Accessed: 15.02.2023].
- Sherwood, H. (2022, 01 February). Shakespearean' Donald Trump to be subject of play in blank Verse. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/stage/2022/feb/01/shakespearean-donald-trump-to-be-subject-of-play-in-blank-verse/> accessed: 20.01.2023.
- Şen, A.F. & Taşdelen, H. (2020). Post-truth siyaset bağlamında yeni medya: 2019 yerel seçimi örneğinde bir inceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11-34.

- Talamantes, D. (2016). King Richard III and Donald Trump what Shakespeare reveals about the US Republican Candidate's rise to presidency. *Economy&Politics*. <https://www.meer.com/en/21108-king-richard-iii-and-donald-trump/> 20.02.2023.
- Tesich, S. (1992). A government of lies. *The Nation*, 6-13.
- Trump, D. (@realDonaldTrump) "Sorry losers and haters, but my I.Q. is one of the highest -and you all know it! Please don't feel so stupid or insecure, it's not your fault", May 8 2013.
- Wagner, M. C., and Pablo J B. (2019). The reception of fake news: The interpretations and practices that shape the consumption of perceived misinformation. *Digital Journalism* 7 (7), 870–885. doi:10.1080/21670811.2019.1653208.
- Wight, C. (2018). Post-truth, postmodernism and alternative facts. *New Perspectives*, 17-30.
- Wells, S and Taylor G. (1988). *The Oxford Shakespeare the complete works* (Eds. Stanley Wells and Gary Taylor). Glarendon Press: Oxford.
- World of The Year. (2017). <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>.

Çatışma beyanı: Makalede çıkar çatışması olmadığını ve herhangi finansal destek alınmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 05.07.2023

Kabul Tarihi: 01.11.2023

KARAÇAY-MALKAR/BALKAR TÜRKÜLERİNDE MİTOLOJİK EKSEN DOĞRULTUSUNDA KOZMOLOJİK UNSURLARIN VE MOTİFLERİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Determination and Evaluation of Cosmological Elements and Motifs in
Karacay-Malkar/Balkar Turkish According to the Mythological Axis

Eser KARA

Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi
eserkara44@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6825-0813

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Kadim Türk milletinin kıymetli yaratımlarından olan türküler sadece Anadolu'da değil bütün Türk dünyasında varlık gösteren, Türk halkının türlü duygularına tercüman olmuş ve Türk'e dair birçok kültürel ve sosyal zenginliği içinde barındıran sözlü kültür ürünleridir. Türk milletinin dünya üzerinde varlık gösterdiği andan itibaren dünyayı anlamlandırma çabalarının ürünü olan düşünce ve yorumlama biçimini, inanç ve pratikleri içerisinde barındıran köklü bir yaratım olan Türk Mitolojisi ve bu başlık altında incelenebilen Türk kozmolojisine dair unsur ve motifleri türkülerin bünyelerinde barındırması meselesi, üzerinde durulması gereken bir konudur. Kadim Türk mitolojisine ve kozmolojisine dair motiflerin Türk halklarının yaratımları bünyesinde olmaları, çalışmamız gereği de Türk halk türkülerinde olmaları gayet tabii olduğu gibi araştırılmaya değer bir konudur. Bu düşünceden hareketle çalışmamızda Türk dünyasından Karacay-Malkar/Balkar Türklerinin türkülerindeki mitolojik ve kozmolojik unsurların tespiti ve değerlendirmesi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türk Halk Türküleri, Türk Dünyası Türküleri, Karacay-Malkar/Balkar Türküleri, Türk Mitolojisi ve Türk Kozmolojisi.

Abstract

Folk songs, which are one of the precious creations of the ancient Turkish nation, are oral cultural products that exist not only in Anatolia but also in the whole Turkish world, have translated the various feelings of the Turkish people and contain many cultural and social riches about Turkish. The issue of Turkish Mythology, which is a deep-rooted creation that includes the way of thinking and interpretation, beliefs and practices, which is the product of the efforts of the Turkish nation to make sense of the world since its existence on the world, and the issue of incorporating the elements and motifs of Turkish cosmology, which can be examined under this title, is a subject that needs to be emphasized. The fact that the motifs of ancient Turkish mythology and cosmology are within the creations of Turkish peoples, and that they are in Turkish folk songs as a requirement of our study, is a subject worth investigating. Based on this idea, in our study, the identification and evaluation of the mythological and cosmological elements in the folk songs of Karachay-Malkar / Balkar

¹ Bu makale, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi ABD'de Prof. Dr. Fatma G. MİRZAOĞLU SIVACI danışmanlığında Eser KARA tarafından hazırlanmakta olan "Türk Dünyası Türkülerinde Mitoloji Ekseninde Kozmolojik Motifler" başlıklı doktora tezinden hareketle türetilmiştir.

Turks from the Turkic world were made.

Keywords: *Turkish Folk Songs, Turkish World Folk Songs, Karachay-Malkar/Balkar Folk Songs, Turkish Mythology and Turkish Cosmology.*

1. GİRİŞ

1.1. TÜRKÜ

Sözlü yaratımları bakımından zengin bir birikime sahip olan Türk milletleri, varlık gösterdiği bütün coğrafyada yaşamları boyunca her zaman kültür ürünlerini var etmiş ve yaşatmışlardır. Bu anlamda türküler, ister Anadolu'daki Türklerin isterse de Türkiye dışındaki Türk dünyasının türkülerini olsun her zaman Türk milletinin yanında olmuş, duygu, düşünce ve görüşlerini yansıtmada renkli bir iletişim aracı olmuştur. Türk milletinin gönül aynası olan türküler geçmişten geleceğe bu anlamda kuşaklar arasındaki birliği sağlamışlardır.

Diğer Türk halk yaratımları gibi türkülerin incelenmesi de Türk kültürüne çok şey kazandıracaktır. Kadim zamanlardan günümüze Türk kültürünün, yaşam tarzının ve dünyaya bakış açısının nasıl var olduğunu ve nasıl şekillendiğini görmek anlamında bu elzemdir. Anlatılanların daha iyi kavranabilmesi için öncelikle türkünün nasıl tanımlandığı, özelliklerinin ve işlevinin neler olduğunun iyi bilinmesi gerekmektedir. Bunun içinde öncelikle türküye yapılan tanımlara bakma gereği duyuyoruz. Öncelikle *Güncel Türkçe Sözlükte* türküye şöyle bir tanım getirildiğini görürüz: “Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume” (URL 1); *Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğünde*: “Hece tartısıyla yazılmış küçük şarkı” (URL 2) ve son olarak *Yazın Terimleri Sözlüğünde*: “1. Halkın ezgi ile söylediği her türlü deyiş. 2. Saz ozanlarının koşma biçiminde söyledikleri, dördüncü dizeleri her dörtlükte olduğu gibi yinelenen kavuştaklı koşuk.” (URL 3) şeklinde tanımlanmıştır.

Bunun yanında türkülerle ilgili çalışma yapan diğer araştırmacıların da türküye yaptıkları birtakım tanımlar vardır. İlk olarak Cahit Öztelli'nin türkü için ifade ettiklerine bakıldığında Öztelli (1953), türkü adını taşıyan manzumelerde değişmeyen bir şekil ve ölçünün olmadığını, bu değişmezliği sadece saz âşıklarının yaratımlarında olduğunu, nakaratın olması gerektiğini ve birinci dörtlükte bulunan 2. ve 4. mısraları ile sonra gelen her dörtlüğün 4. mısralarının hep aynı olduğunu belirtir. (akt. Kaya, 2004: 147)

Folklor ve Türkülerimiz adlı çalışmasında Mehmet Özbek (1994), türkü için: “Türküler insanoğlunun başına gelen olayları, bunun toplum içindeki iz ve akislerini; aşk, hasret ve gurbet gibi yeryüzünün ortak duygularını, mertlik ve kahramanlık gibi millî karakteri, tarihî olayları konu

alan bir kültür hazinesidir.” (akt. Memiş, 2020: 9) diyerek yaptığı tanımda türkülerin Türk halkına ait çok kıymetli bir kültür hazinesi olduğunu vurgulamıştır.

Yine Doğan Kaya'nın da türküye: “Halkın ruh halini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı olayları yansıtan; hece ölçüsüyle ve bir veya dört dizeli ana bölümlere çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlere verilen ad.” (Kaya, 2010: 733) şeklinde, bir tanımlamada bulunduğu görülmüştür.

Nitekim türküler üzerine birçok çalışma yapmış bir diğer araştırmacı Fatma Gülay Mirzaoğlu (2005: 34) ise “Türkü, bir kültürde en yaygın şiirsel ve müzikal ifade biçimidir” şeklinde, türkünün şiirselliğini ve ezgisini ön plana çıkaran bir tanımlamada bulunmuştur. M. Fuad Köprülü'nün (2012: 236) türküye yaptığı tanım ve türkü hakkında ifade ettikleri ise şöyledir:

Türklere mahsus bir beste ile söylenen halk şarkıdır. Hâlâ, mâlûm olan şarkılar tarzında tertip edilen türkülerin ayrılığı şekilde değil, bestesindedir. Yani bu şekil, edebî bir şekil olmayıp tamamiyle mûsikî bakımından bir hususiyeti hâizdir. Esasen mûsikî mâhiyeti itibariyle birbirinden ayrı olması pek tabiidir.

Özkul Çobanoğlu ise türkünün en yaygın ve eski Türk halk şiiri türlerinden birisi olduğunu söyleyerek bu türün “aynı zamanda Türk müziğinde kendi içinde sistematik bir bütünlüğe sahip ezgiler topluluğunun da müzikal bir form olarak adı” olduğunu belirtir. (Çobanoğlu, 2010: 46) Yine türkü üzerine birçok çalışması olan Ali Yakıcı (2013: 58), *Halk Şiirinde Türkü* adlı çalışmasında türkü için şöyle bir tanımlamada bulunur:

Duygu, düşünce, hayal ve birey ya da toplum olarak doğumdan ölüme kadar yaşanan, insan ve toplumda iz bırakan bütün olayları dile getiren, sevinçli ya da üzüntülü zamanlardaki coşku ve heyecanı yansıtan, kaynakları genellikle ozan, türkü yakıcı ve söyleyicisi kişilerden oluşan, hangi edebiyat şubesine ait ya da hangi biçim ve türde ortaya çıkmış olursa olsun halka mal edilerek anonimleşen, şölende, düğünde, toplantıda ve her türlü icra ortamında dillerden düşürülmeyen, icracısı, icra ortamı ve konusuna göre kendine has bir ezgiyle söylenen manzum ürünlere türkü denir.

Türküye Alan Lomax'ın (1959: 928) yaptığı tanım da şöyledir: “Türkü, icracıları belirli davranış kalıpları aracılığıyla özel bir durumda daha büyük bir grupta ilişkilendiren ve ortak bir duygusal deneyime yol açan karmaşık bir insan eylemidir/müziğidir ve artık bir konuşmadır.” Macar Türkolog Ignác Kúnos'un (1978: 158) türküye yaptığı tanıma ve türkü hakkında ifade ettiklerine bakıldığında şunları görürüz:

Türkü, en çok sekizli, on birli ölçülerle söylenen saz şiiiridir. Çoğu anonim halk edebiyatında yer alan bu türkülerde aşk, güzellik, tabiat, gençlik ve acıklı konular işlenir. Ağızlarında dolaşa dolaşa şekil değişikliğine de uğrarlar. Koşma şeklinde söylenen beşli, altılı olmayan türküler de vardır.

İster Türk ister Türkiye dışındaki araştırmacılar olsun türküyü tanımlarken farklı yönlerden yaklaşım sergilemişlerdir. Fakat türkü türünde ayırt edici en büyük şey ezgisel bir varlığın olmasıdır. Hatta öyle ki Elçin (2011: 195), musiki olmadan güftenin düşünülemediğini ifade eder.

Türkülerin Türk kültür ve geleneğinde birçok fonksiyonu vardır. Türküler, Türk milletinin köklü yapısının, kültürel değerlerinin, dünya görüşünün ve millî kültürel kodların aktarılmasında büyük bir role sahiptir. Kuşaklar arasındaki duygu, gönül ve düşünce bağının pekiştirilip aktarılmasında bir köprü hüviyeti taşır. En önemli konulardan bir tanesi de ezgisel ve ritimsel yapının ve yaratımların da kültürel değerler çerçevesinde aktarımıdır. Türkülerin fonksiyon ve işlevlerine Fatma Gülay Mirzaoğlu (2001: 78-89), *Türkülerin İşlevleri ve Zeybek Türküleri* adlı çalışmasında detaylıca yer vermiştir: Türküler içinden çıktıkları toplumun kültürel tecrübe ve birikimlerini nesilden nesile aktarırlar; Özellikle belirli bir bölgeye has olan kültürel pratiklerin aktarımında görev üstlenirler; Türkülerin zamanları birleştirici özelliği vardır, böylece nesiller arası iletişim sağlanır ve nesiller birbirine yaklaşır; Aynı grup üyeleri arasında birlik ve beraberliği sağladığı gibi ortak kimlik oluşturma anlamında da büyük bir role sahiptir; Türküler insanların memleketlerine, üye oldukları sosyal gruba bağlılıklarını artırır ve kişinin kendisini güvende hissetmesini sağlar; Türküler bireyleri törenlere hazırladığı gibi türkülerin eğlenme ve eğlendirme işlevi vardır; Türküler sosyal uzlaşım aracı oldukları gibi fertlerin besledikleri duygu, düşünce, bilinçaltı ve bastırılmış duyguların dışavurumunu sağlayan iletişim araçlarıdır; Türküler sanatsal yaratımların meydana gelmesine zemin hazırlar; Müzik ve de dolaylı olarak türküler, kendine has kurgulanabilen bir dünyaya hâkimdir ve dinleyicilerine de böyle bir dünya sunabilme özelliğine sahiptir.

2. TÜRK MİTOLOJİSİ ve KOZMOLOJİSİ BAĞLAMINDA AY, GÜNEŞ VE YILDIZLAR

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren çevresindeki nesnelere ve doğadaki olayları anlamlandırma çabasına girmiştir. İşte bu noktada mitler insanoğlunun aradığı sorulara cevap bulma görevi üstlenmiş ve sebep sonuç bağlamında varlıkların ilk kaynağının tespiti sorunsalını çözmeye çalışmıştır. Nitekim Necatigil'in (1988: 1) miti tanımlarken ifade ettikleri

söylediklerimizi destekler mahiyettedir: “Mitoslar, ilkel insan topluluklarının evreni, dünyayı ve tabiat olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri hayatın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş öykülerdir.” Bu anlamda Türkler de dünya üzerinde varlık gösterdikleri andan itibaren içinde buldukları evreni, dünyayı ve nesnelere anlamlandırmaya çalışmışlardır. Türk millî mefkuresinin ve dünya görüşünün de anlaşılması için Türk mitolojisinin iyi bir şekilde araştırılıp incelenmesi gerekmektedir: “Millî kimliğin şekillenmesinde mihenk taşı rolünü üstlenen eski Türklerin mitolojik tasavvurları ilmî araştırma açısından büyük değere sahiptir.” (Bayat, 2011: 19)

Tabiat içerisindeki varlıklar bu anlamda göze çarpan ilk varlıklar olduğu için Türk mitolojisini şekillendiren esas unsurlar da bunlar olmuştur. Bu anlamda dağlar, ağaçlar, ormanlar, yeryüzündeki akarsu ve göller, ay, güneş, yıldızlar ve yıldız grupları bu sistem içerisinde ilk göze çarpan varlıklardır.

Gök ve de göğe ait varlıklar eskiden beri birçok milletin dikkatini celbettiği gibi Türklerin de nazarı dikkatini celbetmiştir. Kozmolojik öğelerin birçok kültürel yaratımlar ve sözlü kültür ürünleri içerisinde yer etmesi, inanç ve ritüellerde varlık göstermesi de bunun en büyük göstergesidir. Mitik düşünceyle kozmolojinin de birebir alakalı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim Kaya'nın (2010: 536) konu ile ilgili olarak ifade ettikleri söylediklerimizi destekler mahiyettedir:

Mitsel düşünce, kozmogoni ile doğrudan ilgilidir. Hatta mit için kozmik bilgilerin sembolik üslupla takdimi denilse yeridir. Yaratılan, var olan her yeni nesne derece derece dünyanın oluşumu içinde kendisini gösterir. İnsan, mitleri yaşamak suretiyle profan âlemden kutsal bir zamana geçmiştir.

Mitolojik düşünceyle kozmolojinin birbiriyle iç içe geçtiğini mitolojinin tanımında dahi görüyoruz. Tanımda geçen “kozmetik bilgilerin sembolleşmiş kaynağı niteliğinde olan” (Kaya, 2010: 536) ifadesi de mitoloji ve kozmoloji arasındaki ilişkiyi gösterir niteliktedir. Bu açıdan mitoloji kozmolojik birikimin ve bilgilerin değişik şifrelerle, sembollerle ve birtakım kodlarla dışa vurumudur denilebilir ki Bayat'ın (2011: 15-16) şu ifadeleri dile getirdiklerimizi destekler mahiyettedir:

Mitolojik şuur kozmik bilginin yalnız kodlaşmış, şifrelenmiş, sembolik bir dile dökülmüş öyküsüdür (...) Mitoloji, ilerleyen zamanlarda kozmik bilginin yerini alan bir olgu olmakla beraber hiçbir zaman açık bir bilgi kaynağı şeklinde de olmamıştır. Mitolojide kozmik bilgi,

her zaman simge ve sembollere dönüştürülerek yaşatılmıştır.

Kozmolojik varlıklara dair köken tespitinde kozmogonik mitlerin anlam kazandırıcı ve açıklayıcı özellikleri yadsınamaz. Bu anlamda birkaç önemli soru önem arz etmektedir: Hangi kozmolojik varlıklar, Türklerin ilgisini ne derece çekmiştir? Türkler bu varlıkları nasıl yorumlamış ve bu varlıklara köken bulurken yaratıcılıklarını nasıl kullanmışlardır? Tabii olarak da araştırma konumuz olan Karaçay Malkar/Balkar Türklerinin türkülerinde bu unsurlar ne şekilde ve ne derece yer etmiştir? Bütün bu soruların cevabı Türk kozmolojisinde yer edinen kozmolojik unsur ve motiflerin incelenmesi ile ortaya çıkacaktır. Bu anlamda Türk kozmolojisinde yer edinen unsurların incelenmesi önem arz etmektedir.

2.1.Türk Kozmolojisinde Güneş Motifi

Türk kozmolojisine ait unsurları ve onlara atfedilen kutsallığı anlayabilmek için Türklerin gök tasavvurunun ve gezegen sisteminin iyi anlaşılması gerekmektedir. Türklerin gezegen anlayışı ile ilgili olarak Roux (2015: 140) Türklerde 7 ve 9 gezegen sistemi inancının olduğunu, bireysel toplumsal ve dini yaşantının da bundan etkilendiğini ifade eder.

Türk kozmolojisinde güneşe ayrı bir önem atfedilmiştir. Yaygın olan düşünceye göre güneş, Tanrı'nın bulunduğu makamın bir alt katında yer almaktadır; 9. katta Tanrı var iken 8. katta da güneş vardır. (Ögel, 2020: 230) Güneş Türklerde öyle bir pozisyona konulmuştur ki, dünyanın merkez noktası olarak tasarlanan kozmik altın dağın çevresinde döner, gizemliliğin, bütünlüğün, bilgeliğin temsilcisidir, hakkında en çok mit üretilendir ve ek olarak söylemek gerekir ki Türklerin yerleşik hayata geçmesiyle beraber güneş mitleri ağırlık kazanmıştır. (Bayat, 2011: 297) Bu nedenle güneşe dair mit ve efsaneler Türk kültür ve yaratımında büyük bir yere sahiptir. Bu denli önem atfedilen bir varlığa dair efsanelerinde çok olması güneşin Türklerde büyük bir yere sahip olmasının başka bir delilidir. Nitekim güneşin oluşumuna dair bir Altay efsanesini Potanın şöyle verir:

(...) Önceleri, ne ay ve de ne güneş varmış, insanlar, havada uçar dururlarmış. Uçarken de, çevrelerine ışık saçar ve sıcaklık verirlermiş. Bunun için de güneş, gerekli olmamış. Ancak içlerinden biri hastalanmış ve onu iyileştirememişler. Bunun üzerine Tanrı, onlara bir varlık vermek istemiş. Tanrı'nın gönderdiği şey, büyümüş büyümüş ve iki tane büyük ayna (toli) olmuş. Bu aynalar, gökyüzüne çıkıp, çevreye ışık saçmaya başlamışlar. Gökler ve yerler ısınmış. O gündən beri, gökteki bu iki şey, yani güneş ile ay, dünyayı aydınlatır ve ısıtır, dururlarmış..." (akt. Ögel, 2020: 230)

Skaz, Potanın ve Otserki'den aktarılan, güneşle ilgili bir diğer efsane de şu şekildedir:

(...) Bir zamanlar birden fazla, üç veya dört tane güneş varmış; bu sebeple dünya boğucu derecede sıcakmış, Sonra Erkhe-Mergen isimli bir kahraman gelip, bu güneşlerden biri hariç, hepsini oklayarak denize düşürmüş ve geriye şimdi sadece dünyamızı ısıtıp, aydınlatan güneşimiz kalmış. (akt. Harva, 2014: 146)

Güneşe dair var olan efsaneleri çoğaltmak mümkündür. Türk kozmolojisinin orta noktasında yer alan bu kozmolojik unsura dair birçok anlatı ve uygulamalar söz konusudur. Ayrıca belirtmek gerekir ki kahramanların güneş ve aya olan etkilerinden ziyade, güneş ve ayın kahramanlar üzerindeki tasarrufu söz konusudur. Bu anlamda Roux'un da (2015: 94) ifade ettiği gibi kahramanlara ve imparatorlara hayat verici güce sahip olduğu düşünülmektedir. Yine Türk şamanlığında da güneş motifine dair birtakım sembollere rastlamak mümkün olmaktadır. Şamanın giydiği kıyafette (manyakı), cübbesinde ve külâhında da güneşi sembolize eden gümüşten veya demirden halkaların bulunduğu bilinmektedir. (akt. Kara, 2017: 221) Yine bu anlamda güneşe yapılan ritüeller de söz konusudur. Güneşe adanan ve onun için kesilen kurbanlar bunun en büyük göstergesidir. Esin (2001: 147), güneşe yapılan kurbanla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Güneş günü, baharda, başkentin doğusunda, ateş ayinine benzer simgelerle; ay günü ise, sonbaharda, başkentin batısında, su ayinine benzer simgelerle kutlanırdı. Güneş, ay ve yıldızlara kurban edilen öküz ateşte yakılırdı."

Görüldüğü üzere Türk mitolojisinde ve Türk kozmolojisinde Güneş, varlığıyla sayılamayacak inanç ve ritüele temel teşkil etmektedir. Tarım ve hayvancılık ile geçinen Türkler için güneşin pozisyonu da çok şey ifade etmektedir. Nitekim söz konusu geçim ve hayatta kalmak olduğunda kozmolojik unsurlara atfedilen önem de artmaktadır.

2.2.Türk Kozmolojisinde Ay Motifi

Türk mitolojisinde ve buna bağlı olarak Türk kozmolojisinde en az güneş motifi kadar öne çıkan ve önemli olan motif şüphesiz ay motifidir. Türklerin güneşe yönelmesinden önceki dönemlerde ay inancı ön plandaydı. Ayın merkezde olması da aya dair geliştirilen inanç ve ritüellerin gayet zengin olmasını sağladığı söylenebilir. Türk mitolojisine bakıldığında ay önceleri tanrı olarak tasarlanmış, özellikle göçebe toplumlarda bir nevi yaşamın kaynağı olma özelliği kazanmış ve zamanla da yerini güneş inancına bırakmıştır. (Bayat, 2011: 268)

Kadim zamanlardan beri ezoterik (gizil) bilgilerin ve olayların kaynağı olan ayın, Yakut Türkçesindeki anlamı dile getirdiklerimizi desteklemektedir. E. İ. Ubryatova (1965)'in de ifade ettiği üzere ay Yakut Türkçesinde *türeten*, *yaratan* anlamlarında kullanılmıştır. (akt. Bayat, 2011: 275)

Ayın göğün katlarında bulunduğu konumu itibariyle Tanrıya yakın olması bir takım var edici, kutsayıcı ve koruyucu fonksiyonların ona yüklenmesini beraberinde getirdiği gibi gizillığe dayalı olguların kaynağı olma fonksiyonunu da yüklenmesini sağlamıştır. Bu tasavvurdan hareketle de ay, ayın hareketleri, konumu ve aldığı şekiller her zaman Türklerin dikkati nazariyesini celbetmiştir. Nitekim Türk mitolojisi ve kozmolojisi gibi Türk şamanlığı da aya dair inanç ve tasavvurlardan fazlasıyla nasibini almıştır. Yine şamanların giyindiği kıyafetlerde ay inancına dair sembol ve nesnelerin bulunmasının yanında bir şamanın/kamın olmazsa olmazı olan davulunda da şimşek, ay ve yıldız gibi (İnan, 1986: 64) göğeye ait oluşumların resmedildiğini görmek mümkündür. Bu inanç ve tasavvurların en büyük kaynaklarından bir tanesi de aya dair anlatılagelen efsane ve masallar gibi sözlü anlatılar olsa gerektir. Bu efsaneler ve masallar Türklerdeki ay inancını ve bu inanca dair gerçekleştirilen ritüellerin anlaşılmasında fayda sağlamaktadır. Nitekim Ögel (2020: 242) kadim Türklerin güneş ile ayın kendilerini koruyan güçlü ve kutlu iki varlık olarak gördüklerini söyler ve Altay Türklerine ait bir masalı Potanin'den şöyle nakleder:

Yeryüzünde, insanları yiyip bitiren bir dev (yelbegen) varmış. Tanrı, bu dev'i öldürmeyi düşünmüş. Güneş: "- Ben, sıcak ve ateşim ile dev'i öldürebilirim. Ancak, insanları da yakabilirim", demiş ve vazgeçmiş. Ay ise: "İnsanlar, benim soğuşuma dayanabilirler. Bunun için ben, dev'i öldürebilirim", demiş ve yeryüzüne inmiş. Bir ağaç üzerinde, böğürtlen yiyen dev'i, ağaçla birlikte alıp, gökyüzüne çıkmış. Bunun için dolunayda, dev ile ağaç, ayın yüzünde görünürlermiş.

Masalın bu kısmından da anlaşılacağı üzere ay insanların koruyucusu olmuştur. Aya dair efsanelerde de ayın koruyucu ve kollayıcı fonksiyonunun öne çıktığı görülür. Yakutlarda bulunan bir efsaneyi Harva (2014: 149-150) şöyle verir:

Hayatın zorluklarına dayanamayan ve aydan yardım isteyen yetim bir kıza ay acıyarak, onu kendi yanına almaya karar verir. Her tarafın donduğu bir gece, kız su getirmeye gittiğinde ay aşağı iner, kız kucağına alır ve gökyüzüne geri döner. Bu yüzden aya dikkatle bakıldığında, omzunda iki tane su kovanının asılı olduğu sırık taşıyan bir kız görülebilir. Bazı bölgelerdeki Yakutlar, aya bakıldığında iki çocuğun görülebileceğini söylerler. Bu efsaneye göre, su almaya giden

iki kardeş -biri erkek diğeri kız- yolda durup ayı seyretmeye başlarlar ve bunu fark eden ay onları yanına alır.

Bahsi geçen Yakut efsanesinde de ay, kız çocuğunun hamisi olmuştur ve kendisinden yardım isteyen yetim bir kız çocuğunu yanına almıştır. Bütün bunlar aya yüklenen ruhaniyetin ve koruyuculuk fonksiyonunun göstergeleridir.

Tam burada bir parantez açıp Anadolu sahasına dönme gereksinimi duyuyoruz. Anadolu'da *Aya Bak Yıldıza Bak* adlı türkünün ay ve yıldız motiflerini içermesinin yanında yukarıda verilen Yakut efsanesi ile de ilintili olduğu kanaatindeyiz. Ay, ayın kızı yanına alması, kovayla su taşıyan kızın ayın yüzeyinde belirmesi inancının izlerinin Anadolu'da icra edilen bu türküye yansımaları kültürel kodların ve aktarımın ne derece güçlü olduğunu göstermesinin yanında; köklü yapıyı, türkülerin mitolojik ve kozmolojik unsurları bünyesinde barındırmasını, türkülerde kullanılan motiflerin ve kültürel unsurların gelişigüzel kullanılmadığını, derin anlamlara sahip olduğunu göstermesi açısından da gayet yeterli bir delildir. Türkünün sözleri ise şöyledir:

Aya bak yıldıza bak
Suya giden kıza bak
Kız Allah'ı seversen
Dön de bir yol bize bak
Lemide hayranın olim
Karakız kurbanın olim (Nakarat)
Aya bak nice gider
Ay dolanır gece gider
İki de kaşın arası
Bir yol var Hacc'a gider
(Nakarat)
Ay akşamdan geridir
Buralar nereden geridir
Kalkın kalkın gidin a dostlar
Buralar ehvan yeridir
(Nakarat)
Ay buluttan geridir
Buralar merdan yeridir
Kalkın gidin evliler
Buralar ihvan yeridir
(Nakarat)
Ay gitti batan yere

Kurban yâr yatan yere
Sinemi nişan kuram
Yâr okun atan yere
(Nakarat) (URL 4)

Güneş inancında olduğu gibi Türklerde, aya da kurban yapılması söz konusudur. Aya yapılan kurbanlar ve sunumlar aya atfedilen kutsallığın ve ona olan bağlılığın bir diğer göstergesidir ki bu da ayın gök katmanlarında Tanrı katının altında, ona yakın olmasıyla alakalı olsa gerektir. Nitekim Ögel'in (2020: 229) Hunlara dair verdiği şu bilgileri önemli buluyoruz: "M.S. 763 de Uygurlar, Mani dinini alınca ay, daha çok önem kazanmıştı. Çünkü bu din Ön Asya kökenlidir. Hunlarda, "hem güneşe ve hem de aya ayrı ayrı saygı gösteriliyordu. Kurbanlar da veriliyordu. Güneş, doğunun, ay ise, batının sembolü, idi"."

Bütün bunlar aya tapınmanın ve aya atfedilen kutsallığın diğer göstergeleridir. Aya atfedilen kutsallık ona tapınmayı da beraberinde getirmektedir. Chou, Tabgaç ve Hun adet ve göreneklerinde gök ibadetleri ve ritüelleri çerçevesinde güneşe ve aya tapınmaların gerçekleştirildiği bilinmektedir. (Esin, 2004: 61-82)

Aya atfedilen kutsallığın yanında ayın hareketleri de Türkler için önem arz etmiştir. Ayın hareketleri ve aldığı şekiller göz önünde tutularak birtakım çıkarımlar yapılmıştır. Yapılacak olan eylemlerden önce ay gözetilirdi. Örneğin ay büyüdüğü zaman herhangi bir eylemde bulunmak söz konusu olmamaktaydı ve özellikle ay bu pozisyona geçmeye başladığında ya da geçtiğinde savaş başlatılmazdı. (Roux, 2015: 44)

Bütün bunlar Türk kültür ve geleneğinde ve özelde de Türk mitolojisi ve Türk kozmolojisinde ayın ne denli büyük bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Tabii olarak aya dair inanç ve yapılan ritüeller bunlarla sınırlı değildir ve şüphesiz Türk kültür ve inancında ay ile ilgili bu konuda söylenecek çok şey vardır. Türk kozmolojisinde yer eden bir diğer büyük unsur da yıldızlardır. Türk kozmolojisinin anlaşılabilmesi için yıldızlara dair inanç ve pratiklerin, Türk kültür ve tasavvurundaki yerinin bilinmesi gereklidir.

2.3. Türk Kozmolojisinde Yıldız Motifi

Güneş ve aydan sonra Türk kozmolojisinin en önemli ve tamamlayıcı unsuru yıldızlardır. Türkler bazı yıldızlara ve bazı yıldız takımlarına kutsallık atfetmişlerdir. Bu yıldızların konumuna ve hareketlerine göre birçok çıkarımda bulunmuşlardır. Bu anlamda ilk olarak

ele alınması gereken **Kutup yıldızı**dır. Bu yıldızın diğer adı Temir Kazık / Demir Kazık'tır. (Roux, 2015: 142) Kadim Türk düşüncesine göre dünya ve diğer yıldızlar Temir Kazık yıldızına bağlıydı ve onun etrafında dönmekteydi. Kutup yıldızı altından ya da demirden bir sütun olarak düşünülmüştür ki Harva (2014: 153-154), söz konusu Kutup yıldızı olduğunda diğer yıldızların bu demirden veya altından olan sütunun çevresinde dönüyormuş hissini uyandırdığını ve bu histen kaynaklı olarak da diğer yıldızların ona bağlı olduğu fikrini insanlarda uyandırdığını belirtir.

Temir / Demir Kazık ya da diğer adıyla Kutup Yıldızı nizamın koruyucusu olarak düşünülmüştür. Ayrıca diğer yıldızlar onun etrafında dönüşlerini tamamlarlar. (Esin, 2001: 41) Kutup yıldızının en tepede yer alması ve göğün direği olma fonksiyonuna sahip olması hasebiyle tıpkı güneş ve ay da olduğu gibi Tanrı makamı olarak düşünülmüştür ve hatta onun altında da yönetici pozisyonunda olan liderin, imparatorun kaldığı saray bulunmaktadır. (Esin, 2004: 63)

Kutup yıldızı ayrıca parlaklığı ve güzelliği sebebiyle Türklerde bir güzellik unsuru olarak da kullanılmıştır. Bunun en yakın örneğini de şüphesiz ki Türk sözlü kültür ürünlerinden olan ve Türk kültüründe önemli bir yere sahip Oğuz Kağan destanında görürüz. Oğuz Kağan destanında Kutup yıldızı bir güzellik unsuru olarak kullanılmıştır fakat bunun yanında daha önce ifade ettiğimiz gibi Kutup yıldızı Tanrı makamı olarak görüldüğü için destanda bu yıldızın bir kutsallığın da atfedilmesi söz konusudur. Oğuz Kağan destanında Oğuz'un gökten inen eşinin tasvir edildiği kısım şöyledir:

Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrı'ya yalvarmakta idi. Karanlık bastı. Gökten bir gök ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki: o ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Başında (almında) ateşli ve parlak bir beni vardı, demir kazık (kutup yıldızı) gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse, gök tanrı gülüyor; ağlasa, gök tanrı ağlıyor (sanlıyordu). Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti; sevdi, aldı. Onunla yattı ve istediğini aldı. Kız gebe kaldı. Günler ve gecelerden sonra (gözleri) parladı ve üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Kün adını koydular; ikincisine Ay adını koydular; üçüncüsüne Yıldız adını koydular (akt. Çobanoğlu, 2007: 125).

Yukarıda, destandan verilen ilgili kısımda Oğuz'un eşinin Kutup yıldızına benzetildiği yerden sonrası da önem arz etmektedir. Nitekim burada kız gülünce Gök Tanrı'nın güleceği kız ağlayınca Gök Tanrı'nın ağlayacağı söylenmektedir. Bu da Gök Tanrı, Kutup yıldızı ve Oğuz'un eşi arasındaki kutsallık ilişkisinin başka bir kanıtı olsa gerektir. Yine son

kısımda Oğuz'un çocuklarına Gün (Güneş), Ay ve Yulduz (Yıldız) isimlerini koyması da göğe aitliğin ve kutsallığın başka bir gösterimidir.

Türklerde hayvancılık önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Türk sosyokültürel hayatının şekillenmesinde de büyük bir role sahip olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu hususta Türk kozmolojisi de kendine düşen payı almıştır. Bu anlamda kozmolojik unsurlardan olan yıldızların atlarla ilişkilendirilmesi de bunu kanıtlar niteliktedir. Bayat (2011: 288), Karaçay Malkar mitolojisi söz konusu olduğunda büyük ayı yıldız takımındaki yıldızların adlarının ayı adıyla değil at adıyla ilişkili olduğunu söyler ve M.Ç. Curtubaev'in (1991) şu ifadelerine yer verir:

Sarı aygır, Tor aygır (Sarı aygır, Tor aygır)
Jetegeyle jete yıldız (Jetegeyle yedi yıldız)
Sarayanla eki yıldız (Sarayanla iki yıldız)
Temir kazak kesi yıldız (Demir kazık kendisi yıldız)
Jetegeyle eki aytmaz (Jetegeyle iki demez)
Jetegeyle jete aylanmaz (Jetegeyle yedi devre çizmese)
Tang atmaz (Dan atmaz (ışıklandırmaz)) (akt. Bayat, 2011: 288)

Kutup yıldızından sonra öne çıkan bir diğer yıldız *Ülker/Ülger* yıldızdır. Ülker yıldızı Türk mitolojisinde olduğu gibi Türk şamanlığında da önemli bir yere sahiptir. Ülker yıldızına Türkiye dışındaki diğer Türklerin birçok farklı isim verdiği bilinmesine rağmen Anadolu'da bu yıldız Ülker olarak bilinmektedir. (Bayat, 2011: 284) Yine diğer yıldız gruplarında olduğu gibi Ülker yıldızı hakkında da birçok efsane söz konusudur. Bu efsanelerden ziyade Ülker yıldızının Anadolu'daki karakteristiği, onu daha çok ön plana çıkarmaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki Türk tasavvurunda gök kubbe bir örtü ve yıldızlar da bu örtü üzerindeki delikler olarak düşünülmüştür. İşte tam da bu inancın yansımalarını Ülker yıldızında görmekteyiz.

Harva (2014: 144), yaygın olan bir inanışa göre gökyüzünün tavanında bir delik olduğunu ve bahsi geçen yıldız kümesine Türk kökenli milletlerin verdiği isimlerin de (Ülger, Ürker, Ürgel) tam olarak bunu ifade ettiğini belirtir ki esasen Gorochov da (Gorochov'dan akt. Harva, 2014: 144) "Ürgel" sözcüğünü ele alarak bu sözcüğün Yakut dilinde "hava deliği/ hava boşluğu" anlamlarına geldiğini söyler. Bu anlamda Ülger yıldızı soğukun geldiği kapı, delik olarak tasavvur edilmiştir. Tabii olarak Ülger yıldızının bu özelliği de halk takviminde onu gelen soğuklarla ilişkilendirmiştir. Ayrıca Ülger yıldızının zamanın hesaplanmasında ve bölümlenmesinde kullanıldığı bilinmektedir. (Roux, 2015: 135-140) Yine Ülger yıldızının görünmesi ile

birtakım olumsuz hava koşullarının olacağına da inanılmaktadır ki Ülger'in kendisini göstermesiyle beraber "Dünya sele gitse inanın, dünya yansa da inanın" sözü Ülger yıldızının, meydana gelen birçok felaketin sebebi olarak görülmesinin bir göstergesidir. (Bayat, 2011: 286)

Ülger yıldızının birtakım olumsuzlukları beraberinde getirmesi, ki bu sadece hava şartları anlamında değil insanların hayatlarında da birtakım olumsuzluklar meydana getirdiğine inanılırdı, en büyük yansımasını Anadolu'daki *Ülger Doğması* adlı türküde görmek mümkündür. Türkünün sözleri şu şekildedir:

Ben bu yaylaları yaylayamadım
Ah suları soğuktu da boylayamadım
Ülger doğması sebep olmasın ah olmasın
Bir yârin gönlünü de eyleyemedim
Ah guruya kaderim de yardan ayrıldım
Ülger doğması sebep olmasın ah olmasın

Gökçek'dedir de yaylaların gülleri neydem gülleri
Ah kaymaktan tatlıydı da yârin dilleri
Ülger doğması sebep olmasın ah olmasın
Mevla'm güldürür mü de garip kulları
Ah bir gazez yüzünden de yardan ayrıldım
Ülger doğması sebep olmasın ah olmasın

Garezin böylesi de düşman başına
Ah zehir kattı da ekmeğime aşım
Elin gazezi de ayırdı bizi
N'olur dertli yazın da taşım
Ak kör ola kaderim de yardan ayrıldım
Ülger doğması sebep olmasın ah olmasın

Çekerim sevdanı gurbet elinde
Yârim dile düşmüş elin neyine
Ülger terazi ayırdı bizi
Zorunan vermişler de köyün beyine
Guruya kaderim de yardan ayrıldım
Ülger doğması sebep olmasın ah olmasın (URL 5)

Anadolu'da bilinen ve icra edilen bu türküde de Ülger yani Ülker yıldızından bahsedilir ve bu yıldız yâr ile olan ayrılığın sebebidir. Bu örnek aynı zamanda Türk mitolojisindeki ve bilhassa Türk kozmolojisindeki unsur

ve inançların sözlü kültür ürünlerine nasıl geçtiğinin ve varlığını bu yaratımlarda nasıl sürdürdüğünün de kanıtıdır.

Ülker yıldızından sonra Türk kozmolojisinde önemli bir yere sahip olan yıldız şüphesiz **Çoban / Çolpan** yıldızıdır. Çoban Yıldızı; Çolpan yıldızı, Solbon yıldızı, Kervan yıldızı, Kervan kıran yıldızı, Seher yıldızı, Venüs, Zühre/Zöhre yıldızı (Mirzaoğlu, 2005: 39) ve Dan yıldızı isimleriyle bilinmektedir.

Çoban Yıldızı aslen Farsça olan ve parlayan/parıldayan anlamı taşıyan Çolpan/Çolban sözcüğünün zamanla yine Farsça olan Çoban sözcüğü ile karıştırılmasıyla meydana gelmiştir. (Roux, 2015: 142) Çoban Yıldızının Türk dünyasındaki bilinen en büyük özelliklerinden bir tanesi yol göstericilik fonksiyonudur. Öyle ki zamanla Çoban Yıldızının yol göstericilik özelliği koruyuculuk özelliği ile birleşmiş ve yola çıkanları, çobanları, hayvanları koruyan, kollayan ve yol gösteren antropomorf bir varlık olan Çoban Ata'ya dönüşmüştür. (Bayat, 2012: 82)

Çolpan/Çolban yıldızının Çoban, diğer yıldızların sürü ve kutup yıldızının da hayvanların bağlandığı kazık olarak tasavvur edilmesi dikkat çekicidir. Nitekim bütün bu tasavvurların, benzetimlerin ve inançların temelinde Türklerin yaşama tutunmasını sağlayan, geçimini sağladıkları hayvancılığın ve konargöçer yaşam tarzının çok büyük bir etkisinin olduğu da göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur.

Bahsi geçen diğer gök varlıklarında olduğu gibi Türkler tarafından kutsallık atfedilen Çoban Yıldızı hakkında birçok efsane olduğu da bilinmektedir. Ayrıca bu yıldız için kurban sunma ritüelinin yapıldığı da bilinmektedir ki Buryatlarda, Çoban Yıldızı için kurban kesilmesi ve saç yapılması bunun güzel örneğidir. (Harva, 2014: 160)

Hemen belirtmek gerekir ki Türk kozmolojisinde **Dan Yıldızı** olarak bilinen bir yıldız daha vardır. Sabahın erken saatlerinde doğan bu yıldız ve hakkında pek bilgi bulunamayan **Akşam Yıldızı** hakkında bilgi verirken Bayat (2011: 294), Dan Yıldızı ya da Akşam Yıldızı olarak bilinen bu yıldızların, Çoban Yıldızının başka adlandırmalarından başka bir şey olamayacağını ifade eder. Yani bunlar Çoban Yıldızının diğer isimleri olsa gerektir.

Çoban Yıldızı Anadolu'da **Kervankıran** olarak da bilinmektedir. Nitekim bu yıldız hakkında dile getirilen birçok söylence bu yıldızın bu adın verilmesine sebep olmuş olsa gerektir. Öyle ki bu anlatılar diğer kültürel yaratımlar içerisinde de kendine yer bulmuştur. Bu anlamda Kervankıran

Yıldızının Anadolu halk türkülerinde yer edindiğini görmek mümkündür. Nitekim *Yıldız* adlı türkünün sözlerine bakıldığında Kervankıran yıldızının Türk halkına mal olduğu, bu yıldızın insanların hayatını ne derece etkilediği ve nelere sebep olduğu görülür. İşte tam olarak bu durum Türk Kozmolojisinin Türk milletinin yaşamıyla iç içe olduğunu göstermesi açısından önemlidir ve ayrıca Türklerin göğe ait unsurlara büyük ölçüde kutsallık atfetmesi durumunun da anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Türkünün sözleri şöyledir:

Of Of

Bir yıldız doğdu nur ile

Alemi yaktı nar ile

Küsülüyem ben yar ile

Bağlantı:

Niye doğdun sarı yıldız mavi yıldız

Aman aman evler yıkan yıldız yıldız

Yıldız yıldız yıldız yıldız yıldız

Dön dön dön dön dön yâre doğru dön

Gine bugün efkarlandım (2)

İndim etrafı dolandım

Tatlı canımdan usandım

Dön dön dön dön dön yâre doğru dön

Of Of

Sana kervan kıran derler

Bana dertli kerem derler

Yâre ikrar veren derler

Bağlantı

Niye doğdun sarı yıldız mavi yıldız

Aman aman evler yıkan yıldız yıldız

Yıldız yıldız yıldız yıldız yıldız

Evler yıkan beller büken kanım döken

Kervan kıran dön dön dön dön dön

Yâre doğru dön

Yavrum yatmışta uyanmaz

Küçüktür kahra dayanmaz

Ben ağlarım el inanmaz

Dön dön dön dön dön yâre doğru dön (URL 6)

Kervan kıran yıldızının yanında Türk astrolojisinde *Samanyolu Yıldız Takımı*, *Büyükayı Yıldızı*, *Küçükayı Yıldızı*, *Ülgü-Karakuş-Terazi*

Yıldızı, Üç Arkar/Orion Yıldızı'ndan da bahsetmek gerekir. Türk astrolojisinde *Samanyolu Yıldız Takımı, Gök yaruğı* veya *Gök kapısı* olarak bilinmektedir ve bu söylemlerin orijinal Türk söylemi olduğu da unutulmamalıdır. (Ögel, 2020: 271) Türklerin gök kubbeyi bir çadır olarak görmelerinin sonucu olarak Samanyolu yıldız takımı da bu devasa çadırın dikişleri olarak tasavvur edilmiştir. (Bayat, 2011:283) Başka bir benzetimde de Samanyolu'nun sütle ilişkilendirildiğini görürüz. Harva (2014: 163), özellikle bir Buryat efsanesinden hareketle Samanyolu yıldız takımının Manzan Görmö adındaki Tanrıçanın sütünden meydana geldiği inancından bahseder.

Başka bir Samanyolu tasavvuruna bakıldığında da bu tasavvurun Samanyolu yıldız takımının adından hareketle meydana geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim H. Wámbéry, Kafkasya Tatarları, Osmanlı Türkleri ve birçok Balkan halkları arasında ahırdan saman çalan bir adamın kaçarken samanı arkasından dökmesiyle ve bu güzergahın gökyüzünde görülecek şekilde yol olmasıyla 'saman hırsızının yolu/izleri' adı verildiğine dair (akt. Harva, 2014: 163-164) bir anlatının olduğundan bahseder. Samanyolu hakkında şüphesiz ki Türk dünyasında birçok tasavvur söz konusudur. Bu tasavvurlar dahi Türk milletinin, Türk halklarının zengin hayal gücünü ve yaratıcılığını göstermektedir. Türklerin evreni yorumlayışı, yaptıkları tasavvurlara ve ürettikleri maddi ve manevi kültürel ürünlere yansımıştır.

Samanyolu yıldız takımından sonra Büyükayı ve Küçükayı yıldızlarının ele alınması gerektiği kanısındayız. **Büyükayı** yıldız takımı Türk halklarında Yitiken (Yedi Hanlar) olarak bilinmektedir ve belirtmek gerekir ki bu söylemin türevleri olarak *Çetti kan, Cetigen, Citi gan* ve ayrıca Azerbaycan Türkleri tarafından da *Yeddi kardeş* veya *Çömçe kuyruk* (Bayat, 2011: 287) adlandırmaları bilinmektedir. Büyükayı Türk halklarına en çok zamanın yönetilmesi ve hesaplanması açısından fayda sağlamıştır, nitekim onun gösterdiği yöne göre dört mevsimin geliş zamanlarının hesaplanması (Harva, 2014: 144) bunun en güzel göstergesidir. Yine Büyükayı hakkında söylenen efsaneler çokluk arz etmekle beraber bunların çoğunluğunun avavcı tasavvurunda geçtiği söylenebilir. Nitekim Büyükayı'nın bir geyik olarak düşünülmesi söz konusudur ve Turuhansk bölgesindeki Samoyedleri gösteren Tretjakov, Samoyedlerin inancında Kutup yıldızının Büyükayı'yı, ki belirtildiği üzere geyik olarak tasvir edilmiştir, ehlileştirmeye çalışan bir avcı olarak düşünüldüğünü (akt. Harva, 2014: 154) belirtmiştir.

Türklerin ilgisine mazhar olan **Küçükayı** yıldız grubuna bakıldığında da bu yıldız grubunun tıpkı Büyükayı yıldızı gibi birçok efsaneye konu olduğu görülür. Küçükayı yıldızı Türk mitolojisinde dört tekerlekli bir

arabayı çeken aygır olarak düşünölmüştür; bunların birisinin adı Akbozat, diğzerinin ki ise Gökbozat'tır, beyaz ve mavi renk ile sembolize edilmişlerdir. (Bayat, 2011: 289)

Ögel (2020: 255-256) de Kuzey Türk destanlarında "dört tekerlekli bir arabayı çeken iki at" tasavvurundan bahseder ve Anadolu'da bu burca "Koyun ağılı", Kırgızların "Altı arka (Altı dağ koyunu) ve Altay Türklerinin de "İl yettegen" (İl yediggen) adını verdiklerini belirtir. Yine bu adlandırmaların ve tasavvurların Türk yaşam tarzıyla, yaşam ve geçim kaynaklarıyla ilgili olduğunu görmek mümkün olmaktadır.

Bir sonraki yıldız olan *Ülgü/Karakuş/Terazi/Müşteri Yıldızı*'na bakıldığında, bu yıldızın adının Divanı Lügat-it Türk'te Karakuş olarak geçtiği görülür. (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015: 144; akt. Bayat, 2011: 289) Diğer bir araştırmacı Ögel (2020: 259) ise Ön Asya'da Terazi burcunun, *Terazi* ve *Mizan* olarak adlandırıldığını, Türklerin bu yıldız *Ülgü* olarak isimlendirdiklerini ve kadim Türklerin de bu yıldızda Karakuş (Kartal) adını verdiğini ifade eder. Esin, Divanı Lügat-it Türk'te *Karakuş* yıldızından *Müşteri* olarak bahsedildiğini, bu yıldızın zamanı ölçmek için kullanıldığını söyler ve verilen beyitten hareketle bu yıldızın gece ve gündüz mizanını düzenlediğini ifade eder:

Yarattı yasıł çes
Savurdi ürüng kaş
Tizildi Kara-kuş
Tün-kün üzeyürkenür. (akt. Esin, 2001: 47)

Diğer yıldız ve yıldız gruplarında olduğu gibi Karakuş yıldızı hakkında da söylenen birçok efsaneye rastlamak mümkündür. Nitekim Altaylarda bu yıldızın av-avcı efsanelerine konu olduğu bilinmektedir. (Bayat, 2011: 289) Yine bir Altay destanının ilgili kısmına bakıldığını zaman "Yeryüzünde bir avcı, bütün geyikleri öldürüyormuş. Tanrı avcıyı göğe çekmiş. Avcının yay ve okları, Terazi burcunu oluşturmuşlar." şeklinde bir ibarenin olduğu bilinmektedir. (Ögel, 2020: 260) Destanın bu kısmından Türklerin Terazi yıldızının oluşum tasavvurunu çıkarmak mümkün olmaktadır ki av-avcı motifinin de yine ön plana çıktığını görülür.

Türk kültüründe avın ve avcılığın çok farklı bir yeri vardır. Türkler her zaman doğadaki varlıkları kutsal görmüş ve saygı duymuştur. Av hayvanları ve avlanma şekilleri, avlanmaya dair inançlar ve tasavvurlar da bu inanıştan nasibini almıştır. Bu anlamda Türk kozmolojisinde varlık gösteren *Üç Arkar/Orion Yıldızı* da bu çerçevede değerlendirilmiştir. Nitekim *Üç Arkar/Orion Yıldızı, Avcı yıldız takımı* (Bayat, 2011: 283) olarak

da bilinmektedir. Orion/Üç Arkar yıldız takımı hakkında da birçok efsanenin varlığı söz konusudur. Tabii olarak bunların çoğu av-avcı çerçevesinde şekillenmiştir. Nitekim Bayat (2011: 284), Altaylılara bakıldığı zaman Altaylıların, Orion'un üç yıldızdan oluştuğuna inandıklarını, bu üç yıldız üç arka (üç koç) ya da uç mygak (üç maral) olarak isimlendirdiğini söyler ve yıldızların avcı ya da av olarak düşünülmesinin avcılık dönemi dünya görüşünden kalan bir olgu olduğunu ifade eder.

Yine Orion yıldız grubuna bakılarak gecenin akışı ölçülebilmekteydi ve Orion yıldızına kutsallık atfedildiği için ona kurban sunulmaktaydı; Goldelerde bu yıldız için yapılan sunumlar bunun en güzel örneğidir. (akt. Harva, 2014: 159)

Üç Arkar/Orion yıldızına dair yapılan tasavvur ve bu yıldızla dair inanışlar direkt olarak onun adına yansımıştır ve Avcı takımıyıldızı (Orion Constellation) olarak anılmasını sağlamıştır denilebilir. Bütün bunların Türk dünya görüşünün, Türk'e ait evren tasarımının ve evren yorumunun kozmoloji sahasındaki nadide yansımaları olduğu görülür. Türk'ü ve Türk'e ait değerleri anlayabilmek, yorum yapabilmek ve Türk halkına dair kültür araştırmalarının sağlıklı bir şekilde yapılması ve güvenilir neticelere ulaşılması açısından bunların göz önünde bulundurulması gerekir. Türk mitolojisi ve onun bir alt başlığı olarak incelenebilen Türk kozmolojisi bu minvalde değerlendirilmeli ve titiz bir analize tabii tutulmalıdır. Diğer Türk kültür yaratımları ile olan ilişkiler bu açıdan her zaman hesaba katılmalı ve Türk kültürü birbirini tamamlayan bir zincirin halkaları gibi düşünülmeli ve bütüncül bakış açısıyla ele alınmalıdır.

3. KARAÇAY-MALKAR/BALKAR TÜRKÜLERİNİN İNCELENMESİ

Kafkasya'nın merkezi kısmı olan Orta Kafkaslarda, Kafkas dağlarının en yüksek ve sarp noktalarında, geçit vermez vadilerin içinde, geçmişleri beş bin yıl öncesine dayanan bir halk yaşar; bu halk kendisine Tavlu (Dağlı) adını veren ve Kıpçak Türkçesinin bir lehçesini konuşan Karaçay-Malkar/Balkar halkıdır. (Sipos & Tavkul, 2018: 51)

Anadolu'daki türkü teriminin karşılığı olarak Karaçay Malkar/Balkar Türkleri *Cır* terimini kullanmaktadır; cırları icra eden kişiye *Cırçı* denildiği gibi Karaçay-Malkar/Balkar halk cırlarını icra eden Cırçılar bu cırları, *Kıl Kobuz*, *Sıbzgı* ve *Tiyekli Kobuz* gibi çalgıları kullanarak ezgili bir şekilde terennüm ederler. (Yakıcı, 2013: 393)

Karaçay-Malkar/Balkar türkülerinin yapıları bakımından ve içinde

barındırdığı motif, unsur ve kültürel varlıklar açısından son derece zengin bir yapıya sahip olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Yapılan türkü incelemelerinde de Karaçay Malkar/Balkar türkülerinin Türk Mitolojisi çerçevesinde Türk kozmolojisi açısından son derece zengin bir yapıya sahip olduğu görülecektir. Bu minval üzere Karaçay Malkar/Balkar türkülerini incelemeye geçmek yerinde olacaktır. İncelemeye tabi tutulduğunda ilk olarak Ülker/Ülger yıldızı motifinin varlığı görülür. Ülker yıldızının zamanın ölçümünde kullanıldığı ve onun gökte kaybolmasıyla insanların kışın geldiğini anladığı bilinmektedir. M.Ç. Curtubaev (1991), bir Karaçay-Malkar/Balkar türkü örneğini verir ve burada Ülker yıldızının bu özelliği görülür, ilgili kısım şöyledir:

Çolpan çıhdı- tang atdı   Çolpan çıktı sabah oldu
İlker batdı- jer katdı   Ülker battı yer dondu (akt. Bayat, 2011:
286)

Yukarıda ilgili kısımda Ülker yıldızının yanı sıra Çolpan/Çoban Yıldızının da adının geçtiğini görürüz. Yine Çolpan/Çoban Yıldızının gökteki baş yıldız olduğunu ifade eden ve Temir/Demir Kazık'ın da varlık gösterdiği, türkünün ilgili kısmını M.Ç. Curtubaev (1991) şöyle verir:

Çolpan juldüz juldüzlanı başıdı   Çolpan yıldızı yıldızların başıdır
Temir Kazak köknyü tepmez taşıdı.   Demir Kazık göğün kimildamaz
taşdır (akt. Bayat, 2011: 292-293)

Verilen beyitlerde yıldızların konumu ve onlara dair olan inanç ve tasavvurların izlerini de görmek mümkündür. Demir/Temir Kazık'ın göğe cakılı olduğu inancı açık bir şekilde dile getirilmiştir.

İncelemeye tabi tutacağımız bir diğer Karaçay-Malkar türküsü *Orusbiylar/Orusbiyeler* adlı türküdür. Türkü hacimli bir yapıya sahip olduğu için ilgili kısmı şöyle vermek mümkündür:

Tavlada bolalla Eminanı colları (*Dağlarda oluyor vebanın yolları*)
Köb dariy bermesen, ölüknü cuvmaydı (*Çok ipekli vermezsen, cesedi yıkamıyor*)
Bizni afendini kollan (*Bizim imamın elleri*)
(...)
Çöpellevnü anası Devlethan bulut bla, kök bla (*Çöpellev'in annesi Davhethan bulutla, gökyüzüyle*)
Keç çıgad Gitçe kolnu çolpanı (*Geç çıkıyor Gitçe kanyonunun sabah yıldızı*) (URL 7)

Türküde *Sabah Yıldızı* ya da diğer kullanımıyla *Kanyon Çolpanı*'na

göndermede bulunulduğu görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkler yıldızlara ve onların konumlarına bakarak zamanı hesaplamaktaydılar. Ayrıca yıldızların zamanında gözükmemeleri erken ya da geç doğmaları birtakım olumsuzlukların olacağına yorulduğu gibi olan birtakım olumsuzlukların da sebebi olarak gösterilebiliyordu. Nitekim türküde de veba hastalığının getirdiği yıkım, insanların ölümü söz konusudur. Sabah yıldızının geç çıkması da bu hüznle bağdaştırılmıştır.

Türk kozmolojisine dair motifleri çocukları oyalamak için söylenen şarkılarda da görmek mümkündür. Yine şarkının sözlerine bakıldığında Büyükayı yıldız takımına ve Kutup yıldızına dair inançları görmek mümkündür. Kutup yıldızının tek bir yıldız olduğu belirtilir ve Büyükayı yıldızına bakılıp zamanın ölçüldüğünü görürüz. *Cuv Cuv Çuvala/Cuv Cuv Çuvala* adlı şarkıda ilgili kısım şöyledir:

Ceti değen nedi? (*Yedi denen nedir?*)
 Cetegeyle ceti aylanmay, tan atmaz (*Büyükayı yıldız topluluğu yedi kere dönmeden sabah olmaz*)
 Cetige deri kim aytmaz? (*Yediye kadar kim sayamaz?*)
 Cetegeyle ceti culduz (*Büyükayı yıldız topluluğu yedi yıldızdır*)
 Temirkazak carınız culduz (*Kutup yıldızı yalmız yıldız*)
 Cetegeyle ceti aylanmay, tan atmaz (*Büyükayı yıldız topluluğu yedi kere dönmeden sabah olmaz*)
 Adam ceter çerine cetmey, kaytmaz (*İnsan gidecek yerine gitmeden dönmez*) (URL 8)

Yine *Baydım/Baydım* adlı Karaçay/Malkar türküsünde yıldız motifini ve aynı zamanda önemli bir yere sahip olan ay motifini görmekteyiz. İlgili kısım şöyledir:

Ol başındağı culduzun (*O başındaki yıldızın*)
 Anı ortasında cibegi (*Onun ortasındaki ipeği*)
 (...)
 Oy başımızda ayıbiz (*Ey, başımızda ayımız*)
 Ol tolmaganlay cartılay (*O dolunay olmadan yarı halde*)
 (...)
 Oy başımızda ayıbiz (*Ey, başımızda ayımız*)
 Ol alay ariuv tögerek (*O, öyle güzel yuvarlak*) (URL 9)

Unutulmamalıdır ki Türk kozmolojisine dair unsurlar Türk halkı arasında kutsal görüldüğü gibi güzellik benzetim unsuru olarak da kullanılmıştır. Ay gibi, ayın on dördü gibi, güneş gibi, yıldız gibi, Çoban Yıldızı gibi, Kutup yıldızı gibi kalıplaşmış söylemler de bunun en güzel

göstergesi olsa gerektir. Yukarıdaki türkü sözünde de yıldızın, ayın güzellik benzetim unsuru olarak kullanıldığını görmekteyiz ve ayrıca ay için yapılan güzel tasvir de görmekteyiz.

Ay gibi güneşin de Karaçay Malkar kozmolojisinde büyük bir yerinin olduğu bilinmektedir. Nitekim *Goşayah Biyçeni Küyü/Goşayah Biyçe'nin Ağıtı* ve *Aktamak/Aktamak* adlı yaratımlarda bunu görmek mümkündür, sırasıyla ilgili kısımlar şöyledir:

Kaşavbiyim, sen kelsen (*Kaşavbiyim sen gelsen*)
 Kün betni carıthan (*Güneşin yüzünü aydınlatan*)
 Kenden kesin tanıthan (*Uzaktan kendisini tanıtan*) (URL 10)
 Ve;
 Kayalada suv cumarık (*Kayalarda sülün*)
 Köllede culduz uçanlay (*Göllerde yıldız uçuşması gibi*)
 (...)
 Ey, sen tiyregizden çıgıb tüberesen (*Ey, sen mahallenizden çıkıp uğrarsan*)
 Kün çıkgan kibik da cıltray (*Güneş çıkmış gibi de titreyip*) (URL 11)

Goşayah Biyçe'nin Ağıtı'na bakıldığında *güneşin yüzünü aydınlatan* ifadesi dikkat çekicidir. Sevilen kişi ve güneş arasında etkileşim oluşturulmuştur. Yine Aktamak adlı türkü sözünde de güneşe atıf yapılmasının yanında yıldız motifinin de bir güzellik benzetim ve tasvir unsuru olarak öne çıktığı görülmektedir.

Karaçay-Malkar/Balkar türkülerini incelemeye devam ettikçe türkülerin, Türk kozmolojisine dair unsur ve motifleri ne derece bünyelerinde barındırdığı ve mevcut zenginlik gözler önüne serilmektedir. Bu minval üzere inceleyeceğimiz bir sonraki Karaçay-Malkar türküsü *Maryam*'dır; bu türküde Çolpan/Çoban Yıldızı'nın ön plana çıktığı görülür, türkünün ilgili kısmı şöyledir:

Tan alası Çolpan culduz Maryam, Maryam, Maryam
 (*Tan vakti Çoban Yıldızı Maryam, Maryam, Maryam*)
 Uzaldım da cetalmadım neçik bolur dünyam?
 (*Uzandım da yetişemedim nasıl olur dünyam?*)
 Ol culduznu alıp sanga Maryam, Maryam, Maryam
 (*O yıldızı alıp sana Maryam, Maryam, Maryam*)
 (...)
 Culduz taba örler edim. Neçik bolur dünyam?
 (*Yıldızlara doğru çıkardım nasıl olur dünyam?*) (URL 12)

Çoban Yıldızı'nın parlaklık özelliğiyle güzellik benzetim unsuru olarak kullanıldığı bilindiği gibi Türklerce yön bulmak ve belirlemek, zamanın hesaplanması ve ölçülmesi için de kullanıldığı ifade edilmişti. Maryam adlı türküye bakıldığında Çolpan/Çoban Yıldızı motifini ve Maryam adlı kişi ile Çobanyıldızı arasında bir etkileşimin kurulduğunu görmekteyiz.

Son olarak ele alacağımız Karaçay Malkar/Balkar türküsünün adı *Kel Aruvçuğum/Gel Güzelciğim*'dir. Türküde yıldız, güneş ve ay motifinin hep birlikte yer ettiği görülür. Burada ayın, güneşin ve yıldızın, ayrıca bu kozmolojik unsurların ışığının kutsallığını görmekteyiz. Sevgili için bunların verilebileceği söylenerek, yine sevgili için büyük bir fedakârlık yapılması ve ona duyulan sevginin ne derece büyük olduğu vurgulanmak istenmiştir. Nitekim tekrar bir ifadeyle, kutsal olan ve kutsal görülen kozmolojik unsurların bunun için kullanıldığını görmekteyiz. Türkünün sözlerinin ilgili kısımları şöyledir:

Kel aruvçugum alıp keteyim	<i>(Gel güzelciğim alıp gideyim)</i>
Beri cuvuk kelçi an canıma	<i>(Beri yakın gel sağ yanıma)</i>
Seni anama kelin eteyim	<i>(Seni anama gelin edeyim)</i>
Oltur meni canıma cılama	<i>(Otur benim yanıma ağlama)</i>
(...)	
Men künnü nurun aynı carığın	<i>(Ben güneşin nurunu ayın ışığını)</i>
Berrigme aruvum seni için	<i>(Veririm güzelim senin için)</i>
Kökathılanı carıg cırların	<i>(Gök athların parlak türkülerini)</i>
Berrigme aruvum seni için	<i>(Veririm güzelim senin için)</i>
Kökte carıg cıldızları barın	<i>(Gökte parlak yıldızların varını)</i>
Berrigme aruvum seni için	<i>(Veririm güzelim senin için)</i>
Tavda gülleni soluganların	<i>(Dağda güllerin kokanlarını)</i>
Berrigme aruvum seni için	<i>(Veririm güzelim senin için)</i>
(URL 13)	

4. SONUÇ

Türküler, Türk milletinin güzide yaratımlarıdır. Sadece Anadolu'da değil Türk dünyası türkülerinde de Türk milletine dair birçok kültürel unsuru bulmak mümkündür. Türk mitolojisinden Türk kozmolojisine, inanç ve tasavvurlardan, ritüel ve pratiklere kadar birçok olguya, unsura ve motife rastlamak bu anlamda şaşırtıcı olmasa gerektir.

Karaçay Malkar/Balkar Türkleri köklü geçmişleriyle ve kültürel varlıklarıyla diğer Türk dünyası Türkleri gibi araştırılmaya ve ortaya

çıkarılmaya değer zengin varlıklara sahiptir. İncelenen Karaçay-Malkar/Balkar türkülerinde de bu açıkça görülmüştür. Özellikle Türk mitolojisine ve Türk Kozmolojisine dair bulgular ifade ettiklerimizi destekler mahiyettedir. İncelenen örneklerde de görüldüğü gibi Türk kozmolojisinde en çok Güneş, Ay, Kutup Yıldızı, Çoban Yıldızı, Ülker Yıldızı, Büyükayı yıldızı, Küçükayı yıldızı, Samanyolu yıldızı, Dan Yıldızı, Ülgü-Karakuş-Terazi Yıldızı ve Üç Arkar/Orion Yıldızı yer etmiştir.

Türk mitolojisine ve dolaylı olarak da Türk kozmolojisine dair unsurların ve motiflerin Türk dünyası türkülerinde direkt ya da dolaylı bir şekilde kullanıldıkları görülür. Bu anlamda türkülerde çoğu zaman dolaylı kullanımlar olmuştur. Hemen belirtmek gerekir ki bu kullanımlar bilinçsizce ya da rastgele kullanımlar değildir. Görülen anlam ve imalardan başka derin bir anlamın olması söz konusudur. Bu imge ve motifler Türk mitolojisini ve Türk kozmolojisini içerisinde barındıran köklü varlıklara ve sürekliliğe sahiptirler.

Türkler göğe ait unsurları yorumlarken ya da tasavvur ederken kendi hayat görüşlerinden, yaşantılarından ve sosyokültürel yaşamlarından faydalanmışlardır. Bilhassa içinde buldukları yaşamın izi, yansımaları görülür. Bu anlamda doğa, hayvanlar, hayvancılık, av-avcı ve geçim kaynakları gibi varlık ve olgular da bu yorumlamalarda büyük bir rol almıştır. Özellikle hayvancılık ve konar-göçer yaşam tarzının, kadim zamanlardan günümüze olan yansımalarını görmek mümkün olmaktadır. Nitekim göğe ait varlıklara sunulan kurbanlar ve yapılan ritüeller de bu nesnelere kutsallık atfedildiğini gösterdiği gibi bunların canlı bir varlık, ruh olarak tasavvur edildiklerini de göstermektedir. Özellikle göğe yapılan tasavvurlar, göğün katlara ayrılmış olması, en baştan başlayarak; Tanrı makamı, Tanrının makamından sonra güneşin, ayın ve diğer yıldızların geldiği inancı kadim Türklerin bu göğe ait varlıkları Tanrı'ya yakın olarak gördükleri gibi, bir dönem için de bu varlıkların insanoğlunun koruyucusu olduğu inancını da beraberinde getirmiştir. Göğe ait bu varlıklara dair anlatılagelen efsaneler, söylenceler, masallar bu anlamda birçok kültürel unsuru ve pratikleri bünyesinde barındırmaktadır. Konumuz itibariyle de türküler bu kadim tasavvura, inanca ve pratiklere dair birçok zenginliği içinde barındırmış ve geçmişten geleceğe aktararak milli ve içtimai vazifesini yerine getirmiştir. Hakkaniyetle ifade etmek gerekir ki bu kültürel zenginlik Türk dünyasına mensup birçok milletin sözlü kültür ürünlerinde ve özelde de türkülerinde yer ettiği gibi, Türk dünyası milletlerine mensup olan Karaçay- Malkar/Balkar halklarının yaratımlarında ve bilhassa türkülerinde de yer etmiştir. Bütün ifade edilenlerden sonra maksadın hasıl

olduğu kanaatiyle beraber incelemeye tabii tutulan örnekleri ve analizleri çoğaltmanın da mümkün olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak incelenen Karaçay-Malkar/Balkar türkü örneklerinde Türk mitolojisine ve Türk kozmolojisine dair birçok unsura ve motife rastlanmıştır. Yapılan bu çalışmanın bu alanda yapılacak olan diğer çalışmalara da kapı aralayacağı kanısındayız.

5. SUMMARY

Music and melody have been an integral part of human life since ancient times, assisting in the expression of emotions throughout one's lifetime. The combination of melody and rhythm with lyrics creates a deeper meaning, encompassing both emotions and thoughts in a single entity. Folk songs, which hold significant importance in Turkish culture and are considered oral cultural products, have played a crucial role in conveying the emotions and thoughts of the Turkish nation from ancient times to the present day.

Although Turks outside of Turkey may have different names for them, folk songs are unique creations that reflect the essence, words, and identity of the Turkish people. It is not surprising to see the rich culture and advanced creative ability of the Turkish nation manifested in folk songs. Furthermore, it should be noted that folk songs represent the most emotional, enjoyable, and pleasurable form of cultural transmission. They instill a sense of belonging in individuals and communities, serving as a beautiful means for individuals to express themselves to their surroundings and counterparts through melody.

It is important to emphasize that folk songs inherently encompass various elements and motifs. They are not arbitrary expressions or usages. On the contrary, folk songs are conscious creations produced within the framework of existence and creation. Therefore, the elements and motifs used in folk songs are meaningful and valuable components deeply rooted in history. The fact that folk songs have existed since ancient times further enhances their significance. In fact, this characteristic of folk songs provides us with information about the structure, beliefs, perceptions, emotions, thoughts, and, most importantly, how the Turkish people interpret the universe. At this very point, Turkish Mythology, Turkish Cosmology, which can be examined as a sub-title of Turkish Mythology, and Turkish Shamanism in relation to all these help us and provide valuable information. In fact, Turks have reflected many elements, motifs, beliefs, perceptions, and practices related to Turkish mythology and, in our study, Turkish cosmology

onto other creations. Therefore, it is not surprising but rather a natural occurrence for folk songs to contain elements related to Turkish mythology and Turkish cosmology. When folk songs are thoroughly analyzed and examined, this becomes evident.

In this study, based on the requirements, a literature review was conducted, including the analysis of thesis and book texts containing folk song lyrics, as well as the examination of visual and auditory materials. Additionally, literature searches and digital platform analyses were performed for Karaçay Malkar/Balkar folk song samples. As a result of detailed analysis and examination, many elements and motifs related to Turkish cosmology were found in the folk songs of Karaçay Malkar/Balkar Turks. When folk song samples are examined, it becomes clear how rich Turkish astral cult is and to what extent beings related to the sky have attracted the attention of the Turks. Naturally, the sun, moon, prominent stars, and star clusters/constellations are among the prominent elements. Various legends about the formation of these beings are evidence of this rich universe design and interpretation, as well as providing valuable information about ancient Turks and their way of thinking. The interpretation of the Turkish universe and beings related to the sky is also among the subjects that should not be overlooked and should be examined. It should also be emphasized that the interpretation of the universe and beings related to the sky by Turks is an important subject that needs to be researched and emphasized, as it reflects the socio-cultural structure, lifestyle, way of life, and livelihood of the Turks. When these mentioned subjects are carefully and holistically addressed, it becomes possible to reach accurate and valid information and inferences about the Turks.

As a result, within the framework of integrity in this study; The beliefs, imaginations, interpretations, lifestyles, livelihoods, socio-cultural structures, mythologies, cosmologies and folk songs of the ancient Turkish nation are discussed. Again, in this context, the folk songs of the Karachay Malkar / Balkar Turks have been examined and many cosmological data, elements and motifs have been reached. As with other Turks outside Turkey, the rich and deep-rooted cultural structure of Karachay-Balkar/Balkar Turks has emerged once again, and to express it again, many valuable assets related to Turkish cosmology have been encountered in the composition of the folk songs of Karachay-Malkar/Balkar Turks.

6. KAYNAKLAR

- Bayat, F. (2011). *Türk mitolojik sistemi 1*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
Bayat, F. (2012). *Türk mitolojik sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Çobanoğlu, Ö. (2007). *Türk dünyası epik destan geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2010). Türkü olgusu bağlamında “Türkü” ve “Şarkı” terimlerinin etimolojisini yeniden tanımlama denemesi. *Türk Yurdu*, 30(269), 46-49.
- Elçin, Ş. (2011). *Halk edebiyatına giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A.B. & Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Esin, E. (2004). *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk sanatında ikonografik motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Harva, U. (2014). *Altay panteonu mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar*, Çev. Ömer Suveren. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- İnan, A. K. (1986). *Tarihte ve bugün şamanizm* (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kara, E. (2017). *Türk destanlarında şamanistik unsurların tespiti ve değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Kaya, D. (2004). *Anonim halk şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2010). *Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köprülü, M. F. (2012). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kúnos, I. (1978). *Türk halk edebiyatı*, (Haz. Tuncer Gülensoy). İstanbul: Tercüman-Kervan Kitapçılık Yayınları.
- Lomax, A. (1959). Folk song style. *American anthropologist*, 61(6), 927-954.
- Memiş, E. (2020). *Türkülerde yeryüzü unsurları ile ilgili mitolojik öğeler*. Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi, Mersin.
- Mirzaoğlu, F. G. (2001). Türkülerin işlevleri ve Zeybek türküleri. *Türkbilig*, (2), 76-91.
- Mirzaoğlu, F. G. (2005). Türkülerde mitolojik unsurlar. *Türkbilig*, (10), 34-53.
- Necatigil, B. (1988). *100 soruda mitologya*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ögel, B. (2020). *Türk mitolojisi (Cilt 2)*, Ankara: Altınordu Yayınları.
- Roux, J.P. (2015). *Eski türk mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Sipos, J. & Tavkul, U. (2018). *Karaçay-Malkar halk şarkıları-Macar halk müziğinin izinde Kafkasya'ya bir seyahat*, Ankara: Bengü Yayınları.
- Yakıcı, A. (2013). *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL 1: <https://sozluk.gov.tr/>
- URL 2: <https://sozluk.gov.tr/>
- URL 3: <https://sozluk.gov.tr/>
- URL 4: <http://www.asikveysel.com/turku-sozleri/aya-bak-yildiza-bak.htm>
- URL 5: <https://www.repertukul.com/BEN-BU-YAYLALARI-YAYLAYAMADIM-1026>

URL 6: <https://www.repertukul.com/BIR-YILDIZ-DOGDU-NUR-ILE-4533>

URL 7: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0>

URL 8: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0>

URL 9: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0>

URL 10: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0>

URL 11: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/12416,cirlahalksarkilaripdf.pdf?0>

URL 12: https://www.youtube.com/watch?v=fXb0rRkyYcc&ab_channel=KaracHayMalkarTurk

URL 13: https://www.youtube.com/watch?v=mYgeAA5LGJ0&ab_channel=picasapicasa

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 21.09.2023

Kabul Tarihi: 14.10.2023

ALAN PATON'IN "AĞLA SEVGİLİ YURDUM" ROMANINDA HEGEMONYA VE DİN

Hegemony and Religion in Alan Paton's Cry, My Beloved Country

Şahin KIZILTAŞ

Dr.Öğr.Üyesi; Bitlis Eren Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü.
sahinkiziltas@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7836-1231

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmada, Güney Afrika'da ırksal ayrımcılığın en zirvede olduğu yıllarda Alan Paton tarafından yazılan Ağla Sevgili Yurdum adlı roman hegemonya ve din bağlamında incelenecektir. Romandaki dinsel referansların; yazarın dindar, liberal, edilgen ve itaatkâr olarak kurguladığı siyahi karakterler aracılığıyla beyaz hegemonyanın tesisine ve devamına ne ölçüde katkı sunduğu tartışılacaktır. Öte yandan yazarın ülkede yaşanan ırksal ayrımcılığı ele alırken nasıl bir söylem biçimi benimsediği çalışmanın odak noktalarından biridir. Ayrıca bu söylem biçimi ve anlatı tarzının beyaz hegemonyanın güçlenmesine mi yoksa siyah halkın bu hegemonyayı kabullenmesine mi hizmet ettiği irdelenecektir. Bununla beraber yazarın bilinçaltının ve beyaz oluşunun bütün bunlara etkisinin olup olmadığı da tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Din, Antonio Gramsci, Alan Paton, Ağla Sevgili Yurdum

Abstract

In this study, Alan Paton's Cry, My Beloved Country, written during the peak times of racial discrimination in South Africa will be analyzed within the context of hegemony and religion. To what extent have the religious references contributed to the construction and continuity of white hegemony through the black characters who have been depicted as religious, liberal, passive and submissive by the author will be discussed. On the other hand, one of the focal points of the study is the discourse the author has adopted while he has been discussing the racial discrimination experienced in the country. Moreover, whether this discourse and narrating style serves to strengthen the white hegemony or to black people's acquiescence of this hegemony will be scrutinized. In addition, the effect of the subconscious of the author and his whiteness on all these will be discussed.

Keywords: Hegemony, Religion, Antonio Gramsci, Alan Paton, Cry, The Beloved Country

1. GİRİŞ

1903 yılında Güney Afrika'nın Natal bölgesinde İskoç bir baba ve İngiliz bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelen Alan Paton yaşamının neredeyse tamamını doğduğu ülkede geçirir ve 1988 yılında da vefat eder. Yazar Ağla Sevgili Yurdum romanına yazdığı önsözde ülkesinin o günkü etnik yapısını şöyle özetler:

"Güney Afrika Birliği'nde on bir – on iki milyon insan yaşar. Bunlardan ancak iki buçuk milyonu beyazdır. Bu beyazların da beşte üçünü

Afrikaans dilini konuşanlar, beşte ikisini de İngilizce konuşanlar oluşturur. Bir milyon kadar da melez vardır. Bunlar beyazların kara bir kıtada yaşamalarının şiddetli etkisi ile beyaz görenek ve yasaların sertleşmesinden ve yasaklanmasından önce doğan karışık bir ırkın çocuklarıdır. Yine burada iki yüz elli bin kadar da Hintli vardır. Bunların ataları, İngilizler tarafından Natal'de şeker kamışı tarlalarında çalıştırılmak üzere getirilmişlerdir. Sekiz milyon da Afrika kabileleri halkından olan kara adam vardır (Paton, 1995, s. 7)”.

Yapıtlarında daha çok ülkesindeki ırksal sorunları ve ırklar arasındaki eşitsizlikleri ele alan Paton, 1948 yılında yazdığı romanını “Kendi ülkemdeki adaletsizliklere karşı bir protesto çağrısı” olarak tanımlar (Paton, 1980, s. 272). Güney Afrikalı yazarların, özellikle de beyaz yazarların en sık işledikleri temaların başında Apartheid olarak da bilinen ırk ayrımcılığı gelir. Nadine Gordimer ve John Maxwell Coetzee de benzer temaları romanlarında konu edinir. Coetzee (1974, s. 17) Güney Afrikalı beyaz yazarların en çok tercih ettikleri edebi üslubun trajedi olduğunu söylerken, beyaz yazarların ırk ayrımcılığı uygulamaları nedeniyle acı çeken siyahların yaşam koşulları konusunda duyarlı oluşlarına dikkat çeker.

Paton gerçek yaşamında şiddetin, zorlamanın, yaptırımların, yasakların ve kısıtlamaların sonuç vermediğine inanan özgürlükçü, ılımlı ve uzlaşmacı özellikleriyle öne çıkar. Zaten siyah çocukların tutulduğu islahevinde müdürken benimsediği yöneticilik anlayışı ve uygulamaları da bu yöndedir. Islahevinde kendisinden önceki yöneticilerin çocukları rehabilite etmeye yönelik aldığı sert ve kısıtlayıcı tedbirleri bir kenara bırakıp daha özgürlükçü ve toleranslı bir yöneticilik duruşu sergiler. Bu yaklaşımı gayet olumlu sonuçlar ortaya çıkarır ve çocukların davranışlarında büyük oranda iyileşme ve düzelmeye gözlemlenir. Nitekim Linda Chislom (1991) Paton’ın bu tarz uygulamalarını islahevlerinin okula dönüşümü olarak tanımlar.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Paton’ı – ceza ve şiddete karşı olmasına rağmen – yine de tam anlamıyla liberal ve ılımlı bir yönetici olarak tanımlamak doğru değildir. Çünkü nihayetinde beyaz bir Afrikaner’dir ve yönettiği islahevinde çocuklar her ne kadar nispeten daha serbest iseler de askeri bir disiplinle eğitim alır. Iannone (1997, s. 60) Paton’ın savaş döneminde askeri birimlerin sivil kanadında görev yapmış olan yardımcılıyla beraber çocuklara marşlar söyleterek askeri usulde geçit törenleri yaptırdığını, çocukların da bundan keyif aldığını ve verilen eğitimin kapsamında İncil’den günlük dersler ve ilahiler bulunduğunu ifade eder. Paton ve ekibinin bu pratiğini beyaz hegemonyanın üstün ve kolonyal

bilincinin dışavurumu ve çocukların bundan hoşnut olmasını da bilinçaltında beyaz hegemonyanın üstenci ve baskıcı bakışını benimseme olarak okumak mümkündür. Bununla beraber, siyahi çocuklara İncil'den günlük derslerin okutulması ve ilahilerin söylenmesi ise beyaz adamın tarihsel bağlamda 'Hristiyanlaştırma Misyonu'na bir gönderme olarak değerlendirilebilir. Zira tarih boyunca din, beyazların öteki veya yerli olarak tanımladıkları sömürge halklarını itaate ve beyazların üstünlüğünü kabullenme psikolojisine hazır hale getirmek için başvurdukları başat araçlardan biri olmuştur. Bu bağlamda Paton'ın da romanında dinsel referansları etkin bir şekilde kullandığı görülür.

Öte yandan Paton'ın siyahların beyaz hegemonyayı içselleştirme sürecini ılımlı ve özgürlükçü çözüm önerileriyle desteklemesini yaşadığı dönem ile ilişkilendirmek mümkündür. Ancak Paton'ın liberal düşünce yapısını ve yaklaşımını yaşadığı dönem ekseninde tartışan araştırmacıların farklı çıkarımlara ve sonuçlara ulaştığı görülür. Örneğin Watson (1982), ülkede kurumsal ırkçılığın sert ve acımasız bir şekilde uygulanmasının 1948 yılından sonra D. F. Malan hükümetiyle başladığını öne sürerek o dönemde 45 yaşında olan Paton'ın ırksal ayrımcılığın acı dolu pratiklerini henüz deneyimlemediği için toleranslı, uzlaşmacı ve liberal bir tutum benimsediğini iddia eder. Bununla beraber Foley'in (1998) bakış açısı büyük ölçüde farklıdır. Foley'e göre Paton yaşamının ilk dönemlerinde düzgün, ahlaklı, komşularına yardımcı olan, topluma hizmet etmeye istekli bir profil çizse de bütün bunlar onu liberal olarak tanımlamak için yeterli değildir. Çünkü liberal bir aileden gelmediği gibi liberal tutum ve davranışlar sergilememiştir. Ancak ırk ayrımcılığının legal bir zemine oturtulup yasalarla ve devlet eliyle siyahlara yönelik baskıların dozunun arttığı 1948 yılından sonra liberal değerleri benimsediği söylenebilir.

2. HEGEMONYA VE DİN

Hegemonya, Türk Dil Kurumu sözlüğünde Latince kökenli bir kelime olarak belirtilir ve '*bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı*' ve '*bir kişinin başka bir kişi üzerindeki üstünlüğü ve baskısı*' anlamında kullanılır (TDK, 2023). Başka bir tanım da bir ülkenin, bir örgütün ya da bir grubun diğerlerinden daha çok güce, kontrole ve öneme sahip olmasıdır (Collinsdictionary, 2023). Bu yönüyle hegemonyanın tanımı genel itibarıyla politiktir ve yaygın olarak "başka ülke(ler) üzerinde egemenlik kurma" olarak bilinir. Yunanca'da lider anlamına gelen hegemon kelimesinden türeyen hegemonya kavramının Gramsci'den çok daha önceye dayandığını belirten Ives de (2011, s. 105) kavramın geleneksel kullanımı itibarıyla otorite, liderlik ve tahakküm kavramlarının birleşimine işaret

ettiğini söyler. Dolayısıyla hegemonyayı daha geniş bir perspektiften “bir toplumdaki egemen grupların veya yönetici sınıfının, ikincil ve ast grupları, kendi kültürü, yaşam tarzı, dünya görüşü doğrultusunda onların da rıza ve onayını alarak şekillendirmesi ve yönetmesi” olarak tanımlamak mümkündür.

Hegemonyanın literatüre girmesine katkı sağlayan en önemli isimlerden biri kuşkusuz ki ünlü İtalyan düşünür Antonio Gramsci'dir. Okur'a göre (2015, s. 137) Gramsci' nin iktidar analizinin çatı kavramını oluşturan hegemonya, fizikî güç ya da “zorlama” ile; entelektüel, ahlaki ve kültürel ikna ya da “rıza”yı birleştiren sosyal ve politik bir kontrol tarzıdır. Gramsci'nin kavrama katkılarında biri de kavramı politik sınırları dışına çıkararak burjuva ve işçi sınıfı özelinde kültürel ve ahlaki etkileriyle tartışmaya açmasıdır (Çanka, 2021).

Önceleri daha çok askeri üstünlük ile sınırlı olan bu kavramın günümüzde farklı biçim ve içerikte kullanıldığı, ekonomik, toplumsal, kültürel, geleneksel ve dinsel unsurları da kapsadığı söylenebilir. Bu bağlamda Güler (2019, s. 17) hegemonyanın modern siyaset biliminde egemen sınıfın başka sınıflarla ittifak kurarak ve siyasal konularda uzlaşarak egemenliğini topluma kabul ettirebilmesi ve yönetici konumunu sürdürebilmesi anlamına geldiğini söyler. Bununla beraber hegemonyanın güncel ve yaygın kullanımını kavramsallaştıran kişinin İtalyan tarihçi ve siyaset bilimci Antonio Gramsci olduğunu ifade eden Çağlar (2023), bu tanıma ‘rıza’yı katarak hegemonyanın “... devletin veya egemen sınıfın zorlayıcı kapasitesine dayanarak kurduğu her türlü tahakküm ilişkisinin ötesinde rızaya dayandığını” ve “madunların (astlar/subalternler) geliştirdiği rıza sayesinde inşa edildiğini” belirtir. Dolayısıyla hegemonya, Gramsci'nin tanımlamaları doğrultusunda, zorlama ve rıza eksenindeki ilişki bağlamında ele alınır. Nitekim Biber ve Turancı (2014, s. 31) da Gramsciyen hegemonyayı rıza temelinde ele alıp “... klasik anlamda baskıya ve zorlamaya dayanmayan, tahakkümden farklı, rızanın etrafında biçimlenen bir iktidar kurma biçimi” olarak tanımlar. Bu bağlamda Bank (2015, s. 24) hiçbir iktidarın varlığını baskı kurarak devam ettiremeyeceğini ileri sürerek devletlerin geniş kitlelerin toplumsal desteğine rıza ekseninde ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Zaten Fiori'nin (2014, s. 277) “Sistemin gerçek gücü yönetici sınıfın şiddetine veya devlet örgütünün zorlayıcı kuvvetine değil, yöneticilere ait dünya kavramının yönetilenler tarafından kabul edilmesindedir.” derken vurgulamaya çalıştığı nokta da budur.

Hegemonyanın devamının sağlanmasında rıza ve onayın gerekliliği şüphesiz ki göz ardı edilemez. Ancak rızanın üretiminde zorlama ve baskı

araçlarına başvurulması da bir ölçüde kaçınılmazdır. Zorlamanın rıza üretimine etkisini Ives (2011, s. 107) "... demokratik kapitalist ülkelerde rızanın biçimlendirilmesi ve örgütlenmesinde zorlama tehdidinin ve olasılığının ve zorlamanın kurnazca kullanılmasının hayati bir öneme sahip olduğunu" Gramsci'nin katkılarından biri olarak sunar. Zaten Gramsci zor ve rızanın ya da baskı ve onayın kavramsal olarak karşıtlıklarının olmadığını düşünür (Ives, 2011, s. 116). Hatta Gramsci zor ve rızanın birbirinin tamamlayıcısı olduğunu düşünür ve her ikisinin de burjuvazinin amaçlarına hizmet ettiğini açıkça belirtir. Ona göre devlet burjuvazinin sömürülen sınıflara baskı veya tahakküm alanıdır. Sivil toplum ise, burjuvazinin kültürel yönlendirme veya gönüllü hegemonya alanıdır (Gramsci, 1971, s. 170). Yani burjuvazi hegemonyasını tesis etmek için zor ve baskıyı devlet; rıza ve onayı ise sivil toplum örgütleri üzerinden gerçekleştirir.

Devletlerin toplumu değiştirmek, dönüştürmek ve kontrol altında tutabilmek için birtakım araçlara ihtiyaç duyduğu bilinen bir gerçektir. Bu araçları Karl Marx Devletin Baskıcı Aygıtları, Louis Pierre Althusser ise Devletin İdeolojik Aygıtları olarak isimlendirir. Marx'ın baskıcı aygıtları polis, asker, mahkemeler, hapishaneleri içerirken Althusser'in ideolojik aygıtları dil, din, okul, aile, gelenekler gibi kavramları kapsar. Devletler tüm bu aygıtlar üzerinden vatandaşlarını rıza/onay ve itaate zorlar. Bu bağlamda rıza ve zorlama birbirinden bağımsız ele alınamaz. Nitekim Gramsci de hegemonya kavramını bu rıza ve zor arasındaki karmaşık ilişki ve gerilim ile açıklamaya çalışır. Bu bakış açısı Marx ve Althusser'in bir bakıma sentezi niteliğinde olduğu söylenebilir. Ancak Gramsci'nin Althusser'den önce yaşadığı düşünülürse, onu öncelediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Hegemonik ilişkilerin kurulmasında din, özellikle de toplumun rıza ve onay ekseninde burjuva ve egemen güçlerin amaçlarına hizmet etmesinde en önemli araçlardan biri olarak öne çıkar. Zaten tarihsel işlevi itibarıyla din, beyaz Avrupa'nın öteki olarak tanımladığı ulusları ve toprakları sömürgeleştirip kontrolü altında tutabilmek için başvurduğu bir araç olmuştur. Ammon (2021) sömürge anlayışının en temel sınıflandırması olan 'vahşi' ve 'uygar' ayrımının sadece ırksal değil aynı zamanda dinsel farklılıklara dayandığını ifade ederken dinin sömürgeleştirme için ne denli önemli bir araç olduğuna vurgu yapar. Yine benzer şekilde Mignolo (2008) günümüz dünyasında modernite ve küresel kapitalizmin 18. Yy Aydınlanma döneminin değil, Yeni Dünyanın keşfedildiği 15. Yy sonlarındaki Hristiyan sömürgeciliği mirası olduğunu söyler.

Beyazların sömürge topraklarında dini referans olarak kullanmasının ve dine özel bir önem atfetmesinin nedeni hep tartışılmıştır. Bu

bağlamda Hristiyanlık inancını, geleneğini ve tarihsel işlevini sorgulayan Nietzsche (2004), beyazların öteki diye tanımladığı ulusların topraklarında Hristiyanlığa vurgu yapmalarının gerçek nedenini gözler önüne serer:

“Hristiyanlık inancı, başından beri, fedakârlıktır: tüm özgürlüklerden, gururdan ve ruhun özgüveninden feragat. Aynı zamanda da boyun eğme, kendini küçük görme ve kendi kendini yaralamadır. Bu acı veren itaati öneren zalim din, köleleri ruhlarındaki nefreti çıkararak onları yumuşatmıştır; nefret olmadan isyan olmaz.” (s. 53)

Nietzsche'nin söylemlerinden yola çıkarak beyazların, sömürge halkına beyaz üstünlüğünü kabul ettirmek, kendilerini daha aşağı bir pozisyonda konumlandırmalarını ve boyun eğmelerini sağlamak ve beyaz efendilerine tepki göstermelerinin önüne geçmek için Hristiyanlığın Yararıya itaat etme ve isyan etmeme önermelerinden faydalandıkları söylenebilir.

3. ALAN STEWART PATON VE AĞLA SEVGİLİ YURDUM

Alan Stewart Paton (1903 – 1988) Güney Afrika doğumlu beyaz bir yazardır. Eğitimini doğduğu ülkede tamamlayan Paton, bir süre öğretmen olarak çalıştıktan sonra birtakım reformlara imza attığı siyahların tutulduğu ıslahevinde müdürlük yapar. Bu süre zarfında kitap yazarak adını duyuran Paton, 1953 yılında Güney Afrika Liberal Partisi'ni kurarak siyasete atılır. Partisi, 1948 yılında iktidara gelen aşırı sağcı Ulusal Parti hükümeti tarafından Apartheid yasalarına karşı olduğu gerekçesiyle 1960 yılında kapatılır. Birçok öykü ve roman yazan Paton, ağırlıklı olarak ırksal temaları işler ve makalelerinde de siyaset ve ırk sorununu ele alır.

Ağla Sevgili Yurdum, Güney Afrika tarihinde kurumsal ırkçılığın en önemli uygulayıcılarından biri olan Daniel François Malan liderliğindeki Ulusal Parti'nin iktidara geldiği 1948 yılında yayınlanır. Yayınlandığı andan itibaren tüm dünyada büyük yankı uyandıran roman, yazarın öldüğü 1988 yılına kadar 15 milyon satarak oldukça önemli bir başarı yakalar. Dönemin önemli yazarlarından Nadine Gordimer (Akt. Iannone, 1997) Güney Afrika Edebiyatının bu romanla yeni bir başlangıç yaptığını ve romanın Güney Afrika'yı 20. Yüzyıl edebiyat dünyasına dâhil ettiğini söyler (s. 49).

Romanın baskın kişilerinden biri olan Msimangu'nun düşünsel ve eylemsel yaşamı analiz edildiğinde onun uysal, edilgen, ürkek ve sinmiş bir birey; ülkesinde kendi ırkına dönük yapılan her türlü ötekileştirmeyi benimsemiş, uygulanan baskı ve şiddete rıza göstermiş bir karakter olarak öne çıktığı açıkça görülür. Msimangu'nun bu özelliklerini, beyaz

hegemonyanın yüzlerce yıl boyunca ötekilere uyguladığı baskının bilinçaltında yer etmesinin doğal bir sonucu olarak okumak mümkündür. Onun edilgen ve kabullenmişliği beyazların siyahlara dönük yüzlerce yıl boyunca uyguladığı baskı ve şiddet ile açıklanabilir. Hobbes (1996) rızanın zorlamadan bağımsız olmadığını ve egemene rıza göstermenin onun güç ve baskı potansiyeli ile doğrudan ilişkili olduğunu söylerken (s. 97) dikkat çekmek istediği beyaz hegemonyanın gücü ve baskısıdır.

Romanın ana karakteri ve anlatıcısı Stephen Kumalo'dur. Roman kendi halinde mütevazı bir rahip olan Kumalo'nun kız kardeşi Gertrude hakkında aldığı bir mektup sonrasında Johannesburg'e doğru çıktığı bir yolculukla başlar. Aslında bu fiziksel bir yolculuk olmaktan çok ruhsal bir yolculuktur ve Kumalo'nun kendini, toplumu, içinde yaşadığı ülkeyi ve ülkenin ırksal ayrımcılığı ile ilgili gerçeklerini analiz etmeye dönük bir arayışı içinde barındırır. Kumalo Johannesburg'e varınca aile bireylerinden Gertrude'un kötü yola düştüğünü, oğlu Absolom'un yanlış bir yola saparak beyaz bir avukatı öldürdüğünü ve uzun yıllardır görüşmediği kardeşi John'un da beyaz karşıtı politik bir oluşumun içine girdiğini öğrenir. Paton'ın sözcüsü konumunda olan Kumalo aile bireylerini toparlayabilmek için çaba gösterir ve bu çabası yaşadığı olaylardan, bu olaylara verdiği tepkilerden, zaman zaman yaptığı vicdan muhasebesinden ve çoğu zaman yüksek sesle dillendirdiği düşüncelerinden anlaşılır. Ancak gerçek olan şu ki kurguya dahil ettiği bu izlekte Paton'ın bir araya getirip toparlamaya çalıştığı Kumalo'nun ailesi değil dağılıp parçalanma aşamasındaki ülkesi ve toplumdur.

Rahip Kumalo ve Rahip Msimangu siyahtır ve din adamı oluşları romanda yazar tarafından kurgunun merkezine konumlandırılmıştır. Elbette ki bunun bir rastlantı veya öylesine bir tercih olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Zira Paton'ın yaşamının her alanında Hristiyanlık inancı baskın ve belirgindir. Kendisi Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulmuş olan dini bir tarikat üyesiyken önce Metodist olur ve ardından da Anglikan kilisesine geçiş yapar. Romanın ana karakterlerinin din adamı olması ve din kavramının romanının kurgusunda öne çıkması onun özel yaşamında din kavramının önemli bir yer tutmasıyla ilişkilidir. Paton için Hristiyanlık o kadar önemlidir ki, beyazları ülkedeki sorunlardan dolayı eleştirirken bile, yaşanan sıkıntıların mevcut sistemin yeterince Hristiyan olmayışından kaynaklandığını "Gerçek uygarlığımızın Hristiyan olmadığıdır." (s. 172) derken Hristiyanlığın yüceliğine vurgu yaparak din üzerinden beyaz hegemonyayı olumlama çabası gösterir. Romanda sürekli bir Hristiyanlık göndermesi ile beyaz hegemonya meşru ve haklı gösterilmeye çalışılır.

Benzer biçimde Watson da (1982) Paton'ın ideolojisini "Hristiyanlık ve Liberalizmin bir karışımı" (s. 40) olarak sunarken, onun için dinin önemine özellikle vurgu yapar. Yazar romanında siyah ve beyaz din adamlarını aynı sofrada, aynı tabloda ve aynı kilisede omuz omuza hizmet ederken betimler. Ancak romanın yazıldığı yıllarda yaşamın her alanında yasalarla dayatılan ırksal ve renksel bir ayrımcılık olduğu göz önünde bulundurulursa, bunu yazarın özel çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu nedenle bu karakterlerin her türlü eylem ve söylemlerinin dini perspektiften ele alınması, romanın daha doğru yorumlanmasına imkân sağlar.

Öte yandan romanın birçok yerinde siyahi din adamlarının kullandığı dilin beyaz hegemonyanın güçlendirilmesine ciddi anlamda katkı sunduğunu da gözlemlenir. Zaten hegemonya kavramını açıklayabilmek için dilin merkezi ve kilit rolünü göz önünde bulundurulması gerekir. Bu doğrultuda yazarın roman karakterleri üzerinden kullandığı dil büyük ölçüde beyaz hegemonyanın yerleşik ve güçlü kılınmasına olanak sağlar. Ayrıca beyaz ve siyah roman kişilerinin tavır, eylem ve söylemleri birbirinden o kadar farklıdır ki Güney Afrika tarihini bilen okurlar bu duruma fazlasıyla şaşırır. Çünkü ülke tarihinde gerek yerli halkın gerekse ülkeye daha sonra gelen beyaz sömürgecilerin deneyimlediği yaşam tarzı romanda aktarılanlarla pek de örtüşmez. Daha doğrusu romanda geçen olaylar ile gerçek yaşamdaki olaylar birbiriyle benzeşir; ancak, gerçek yaşamdaki ırk ayrımcılığı ve şiddet içerikli olaylar karşısında gerek yerli halkın gerekse sömürgeci beyazların tepkileri, tutum ve davranışları romanda anlatıldığı gibi değildir. Sanki yazar romanın kurgusunda ülkenin gerçeklerini değil idealinde ve hayalinde olanları ya da olması gerekenleri yansıtmıştır.

Örneğin romandaki beyaz karakterlerin çok büyük bir kısmı özellikle de siyahlara karşı o kadar ılımlı, anlayışlı, merhametli, insancıl ve iyidirler ki okur bu özelliklere sahip beyazların bulunduğu bir ülkede siyahların hiçbir şekilde sorun yaşamaması gerektiğini düşünür. İlginç olan şudur ki yazar, beyazların olumlu özelliklerle servis edilmesi misyonunu siyahi karakterlere yüklemiştir. Özellikle siyahi rahiplerin Hegel'in efendi – köle diyalektiği bağlamında kendi varlıklarını yok sayıp beyaz efendilerini olumlamak adına olağanüstü bir çaba gösterdikleri gözlemlenir. Tabii ki de bunu yaparken dini referanslara başvurmadan da geri durmazlar:

Msimangu: "Dostum ben Hristiyanım. Yüreğimde beyazlara karşı bir nefret yok. Babamı içinde bulunduğu karanlık çağlardan çıkaran beyaz adam oldu. Sizinle içtenlikle konuşuyorsam, başışlayın beni. Felaket, bir şeylerin yıkımında değil, bunların yeniden onarılamamasındadır. ..."

“Kabileleri dağıtmak beyaz adamın işine gelmişti,” diye devam etti. “Fakat bu yıktıklarının yerine yeni bir şey kurmak işine gelmedi. Bu konuda uzun uzun düşündüm ve inandığım şeyi söylemeliyim ki, bütün beyazlar böyle değillerdir. Yıkılanı yerine koymak için hayatlarını vermeye hazır beyazlar var” (Paton, s. 38).

Rahip Msimangu beyaz adamın siyahları uygarlaştırdığına dönük düşüncesine Hristiyanlığı referans olarak gösterir. Ayrıca siyahlar için neredeyse canını verecek kadar mücadele eden beyazlardan bahsederken, siyahların gözünde beyazları olumlama çabası da gözden kaçmaz. Hatta o kadar ileri gider ki siyahların yaşadığı olumsuzlukların sorumluluğunu adeta siyahların kendisine yükler: “Fakat ne yazık ki bunların da (hayatlarını vermeye hazır beyazların) sayıları yeterli değil,” diye devam etti. “Gerçek şu ki onlar da korkuyorlar. Bu ülkede egemen olan yalnızca korkudur” (s. 38). Msimangu’nun bahsettiği bu korku, beyazların siyahlardan korkmasıdır.

Okur romanda beyazların son derece güzel ve üstün niteliklere sahip olduğuna yönelik çok fazla göndermenin oluşuna tanıklık eder. Romanın her yerinde bu olumlama çabası o kadar vurgulu ve yaygındır ki yazarın roman değil propaganda amaçlı bir kitap yazdığı bile okurun aklına gelir. Zaten Iannone (1997) bazı eleştirmenlerin romanı bir edebiyat çalışmasından çok bilimsel bir eser olarak gördüklerini, duygusal ve propagandist içeriği nedeniyle de kusurlu kabul ettiklerini iddia eder. Roman tarafsız bir bakış açısıyla ele alındığında, okurların bu eleştirmenlerin haklı olduğuna yönelik düşüncelerinin pekiştiği söylenebilir.

Örneğin beyazlar siyah rahiplere karşı son derece saygılı ve yardımseverdir (s. 53). Irk ayrımcılığı uygulaması olarak aynı otobüste siyahlara ve beyazlara ayrı yerler tahsis edilmesini ve siyahların boş olsa bile beyazların yerine oturamamasını protesto edip boykot başlatan ve otobüslere binmeyen siyahları beyazlar gidecekleri yere kendi özel araçlarıyla bırakır. Ve yolda aldıkları siyah yolculara karşı da oldukça nazik ve kibardırlar (s. 65). Ülkede resmî kurumlarda yerlilerin kendi dillerini konuşması yasak iken Kumalo gittiği ıslahevindeki beyaz görevliler tarafından nazikçe karşılanır ve istediği dilde konuşabileceği söylenir (s. 81). Beyazlar evlenecek siyah çiftlere ev ve iş verir ve düğün yapmalarına yardımcı olur. Bunu yaparken de minnet hissetmemeleri için bunun zaten kendi görevleri olduğunu söyleyecek kadar da düşünceli davranırlar (s. 82).

Beyazlar o kadar iyilerdir ki kör olan siyahları yaşama adapte edebilmek adına onlar için bir yaşam alanı inşa etmişlerdir. İngilizler ve Afrikanerler burada siyahlara hizmet etmektedir:

“Bambaşka bir yerdi bu Ezenzeleni. Görmedikleri bir dünyada günlerini geçirmeye çalışan körler sanki gözlerine kavuşuyorlardı burada. ... Gözleri hep o ruhtan gelen ateşin ışığı ile parlıyordu. Bu acıma duygusunu beyaz adamlar, kimi İngilizce, kimi Afrikaans dilini konuşan beyaz adamlar yaratıyordu. Evet, İngilizce konuşanlarla Afrikaans dilini konuşanlar bir araya gelmişler, kör olan karaların gözlerini açıyorlardı.” (s. 115).

Beyazlar siyahlara her zaman iyi davranmaktadır. Öyle ki bir beyazı öldürdüğü için yakalanan ve mahkeme sonrasında ıslahevine gönderilen siyahi katil Absalom bile beyaz gardiyanların kendisine iyi davrandıklarını söyler (s. 105). Asılmadan önce anne ve babasına hitaben yazdığı mektupta da bir beyaz öldüren ve bu suçtan hapiste olan biri olmasına rağmen beyazların kendisine iyi davrandıklarını söyler (s. 257). Dahası hem hırsız hem de katil olan bu siyah gence yardım etmek isteyen rahip ve avukat da beyazdır (s. 121) ve beyaz oluşları yazar tarafından özellikle vurgulanır. Üstelik onu savunmayı üstlenen beyaz avukat Bay Carmichael davayı sadece Tanrı için kabul ettiğini söyleyip savunma hakkı olarak herhangi bir ücret talep etmez (s. 142). Ayrıca siyahi katilin babası Rahip Kumalo bile oğlunu bir beyazı öldürdüğü için affetmezken, çocuğun etrafındaki beyazlar çok daha ılımlı, toleranslı, merhametli ve anlayışlı tavır sergiler (s. 125).

Romanda yazar tarafından en iyi beyaz olarak betimlenen kişi kuşkusuz ki oğlu bir siyah tarafından öldürülen Bay Jarvis'dir. Bay Jarvis, oğlunu öldüren Absalom'a ve babası Kumalo'ya öfke beslemediğini söyler ve çoğu zaman vicdan azabı çeken babayı teselli eder (198). Bay Jarvis'in oğlu Artur'un daha çok siyahlara hizmet veren bir kulübü vardır. Oğlunun ölümünün ardından, oğlu siyahlar tarafından öldürülmesine rağmen, kulübe 1000 poundluk bir yardımda bulunur (s. 229). Siyah halka olan yardımları bununla sınırlı değildir. Bölgesindeki siyahlara daha verimli tarım yapabilmeleri için profesyonel çiftçilik öğretimini finanse ve organize eder (s. 268). Siyahların kendisini beyaz adamın gönderdiğini söyleyen tarım uzmanına verdiği tepki oldukça anlamlıdır: “Sen Tanrı'nın gönderdiği bir meleksin.” (s. 268). Kumalo aynı cümleyi iki defa tekrar ederek beyaz adamın siyahları uygarlaştırmak için Tanrı tarafından gönderildiği önermesine ve tarihsel ‘uygarlaştırma misyonu’na göndermede bulunur.

Yazarın siyahların beyazları Tanrı gibi görme eğilimini romanın başka yerlerinde de yansıttığı gözlemlenir. Bay Jarvis Kumalo'ya gönderdiği mektupta ölen karısının o topraklarda bir kilise yapmak istediğini ve inşaat için gerekli olan tüm finansmanı karşılayacağını belirtir. Siyah halkın temsilcisi konumunda olan Kumalo bu habere çok sevinir ve verdiği tepki yine beyaz adamı kutsama ve Tanrılaştırma eksenindedir: “Tanrı yolladı

bunu” (s. 278) der. Mektubu aldığında Kumalo’dan işlenen cinayetten dolayı bulunduğu bölgeyi terk etmesini isteyen siyahi başpiskopos ile beraberdir. Başpiskoposun tepkisi de benzerdir: “Görebilir miyim bu Tanrı’nın gönderdiği mektubu,” (s. 278). Kumalo mektubu uzatır ve mektubu okuyan başpiskoposun söylemi yine beyaz adamı kutsar niteliktedir: “Tanrı’nın, sizin Ndotsheni’den ayrılmanızı istemediğini görüyorum.” (s. 279)

Benzer şekilde öldürülen Artur’un oğlu da dedesi ve babası gibi siyahlara karşı merhametli, iyiliksever ve insancıl özelliklerle tanımlanır. Siyahların yaşadığı bölgeleri gezerken siyahların yoksul yaşamlarını, açlık, bakımsızlık ve sağlıksız beslenmeden dolayı hastalanan ve ölen çocuklar olduğunu görür. Dedesinden her gün tenekeler dolusu taze süt göndermesini rica eder ve dedesi de onu kırmaz (s. 254).

Watson (1982) romanda beyazların olumlu niteliklerle betimlenmesini ve onların yaptıkları iyiliklerin saplantılı bir şekilde sıkça vurgulanmasını, Paton’ın ülkedeki toplumsal çatışmanın önüne geçme arzusuna ve liberal eğilimlerine bağlar (s. 43). Oysa beyaz hegemonyanın yüzyıllar boyunca insanların bilinçaltına yığıldığı kolonyal pratikler ülkenin ve toplumun belleğinde önemli bir yer tutar. Bu da toplumsal ayrışmanın ve ırksal ayrımcılığın ortaya çıkardığı bu kollektif bilince ve tarihsel deneyime romanında çözüm anlamında somut öneriler sunamayan Paton açısından bir kusur ve eksikliklerdir.

Bununla beraber yazar her ne kadar iyi beyazları olumlu niteliklerle resmetse de beyaz hegemonyanın sürdürülmesi için siyahları öteki ve aşağı, beyazlarla eşit olmayan bir kitle olarak sunmaktan da geri durmaz. İyiliksever ve merhametli beyazların bilinçaltında sürekli ben ve öteki, efendi ve köle diyalektiği vardır ve bunu açıkça yansıtırlar. Beyaz karakterler bilinçaltlarındaki bu paradoksu ne kadar da yardımsever olsalar ve siyahlara karşı iyi niyet besleseler de aşmakta zorlanırlar. Örneğin Zoo gölünde piknik yapan beyazlar, orada piknik yapan siyahları görünce gidecek başka yerleri olmadığını ifade etmelerine rağmen çözüm önerileri birlikte bir yaşam değildir:

“Ben artık pazarları gitmiyorum. John’la Penelope’u hafta içinde götürüyordum. Ama aslına bakarsan, bu zavallıların gidecek başka nereleri var ki?”

“Niçin onlara ayrı tatil yerleri yapmıyorlar sanki?” (s. 92).

Yazara göre birlikte kollektif ve ortak bir yaşamdan çok, ayrıştırılmış bir yaşam alanı oluşturmak en doğru olanıdır. Beyazların böyle

bir anlayışa sahip olması kısmen de olsa anlaşılabilir bir durumdur. İlginç olan siyahların da benzer düşünce yapısına sahip olmalarıdır:

“Yazık” diye söze başladı Msimangu. “Ben ayrılık taraftarı değilim, ama yazık ki beyazlardan ayrı yerde oturmuyoruz. Tramvaylar kentin ortasından kalkıyor. Her arabanın yarısı Avrupalılara, yarısı da bize ayrılmış. Fakat genç çapulcuların çoğu bizi tramvaydan indiriyorlar. Bizim gençler de zaten bela arayıp duruyorlar.”

“Resmi makamlar buna izin veriyor mu?”

“Hayır. Fakat her tramvayı da kontrol edemezler ya. Eğer bir olay çıkarsa, bunun nasıl başladığını kim anlayabilir; gerçeği kim söyler? Yazık ki ayrı yerlerde oturmuyoruz.” (s. 40).

Siyahi rahip Msimangu, aynen beyazlar gibi, ırklar arasındaki ayrımcılığı derinleştiren yasaları savunur. Siyahlar ve beyazlar aynı bölgede oturuyorlar ama rahip bundan ötürü üzgündür. Fakat romanın yazıldığı yıllarda beyaz hükümet tarafından çıkarılan bölge yasalarıyla siyahlar beyazların oturduğu semtlere ancak ellerinde geçiş belgeleri varsa girebilir. Tuhaftır ki beyaz hegemonyanın dayattığı bu yasaları siyahlar direnç gösterip kabul etmezken, beyaz yazar Alan Paton’ın siyah başkarakteri Msimangu ise desteklemektedir.

Çoğu kesim tarafından liberal ve anti-Apartheid olarak bilinen yazarın siyah karakter üzerinden neden böyle bir mesaj verdiği tartışılabilir ancak bunun daha çok yazarın bilinçaltı ile ilgili olduğu yadsınmaz. Çünkü yazar karakterler üzerinden ırkların eşit olmadığını zaman zaman ima eder ama genelde açıkça söyler. Örneğin siyalara en çok sempati besleyen ve onların daha rahat yaşaması için mücadele veren en ılımlı beyazlar bile kendilerini siyahlardan daha soylu ve üstün olarak görür (s. 191) Ayrıca beyazlar kendilerini ülkenin tek ve gerçek sahibi olarak görür. Yazar da bunu açıkça söylemekten de çekinmez:

“Yasayı yargıç yapmaz. Yasayı yapan ulustur. ... Yargıcın görevi adaleti gerçekleştirmektir. Ancak, adaletli olan yalnızca ulustur. Bunun için eğer karar adaletli olmazsa, bunun sorumlusu yargıç değil, ulusun ta kendisidir. Yani beyazlardır. Çünkü yasaları yapanlar, beyaz insanlardır.” (s. 175).

Bu aslında beyazların sömürge tarihi boyunca sömürge topraklarında yerli halklara uyguladıkları ve benimsettikleri yaşam tarzının doğrudan bilinçaltlarına yansımalarıdır. Yazar da bu bilinçaltını temsil eder. Çünkü yazara göre vadideki ırmak dahi beyazlarındır (s. 270).

Öte yandan Paton'ın romanda baskın ve belirgin bir şekilde öne çıkan çabasının 'beyazlar ve siyahlar arasında bir uzlaşma arayışı' olduğu söylenebilir. Zaten Gramsci de hegemonya uygulanacak grubun eğilim ve çıkarlarının hesaba katılması ve egemen grup tarafından verimli bir uzlaşma dengesinin kurulması gerekliliğine dikkat çeker (Aktaran. Bank, 2015, s. 27). Bu uzlaşmanın ve toplumsal bütünlüğün sağlanabilmesi için de yazarın topluma '*ast grupların beyaz hegemonyaya rıza göstermesi gerektiği bilincini*' aşılama çalıştığı açıktır. Yazar bunu siyah ve beyaz karakterleri birbirlerine yaklaştırarak, birbirlerine ılımlı ve sıcak mesajlar verdirerek yapar. Ancak bu yaklaşımı okura samimi ve içten görünmez. Çünkü siyah karakterleri beyazların üstünlüğünü kabullenen itaatkâr bireyler olarak çizer ve bu da bir bakıma beyaz Avrupa'nın tarih boyunca öteki halklara dayattığı '*kölelik*' pozisyonuna bir göndermedir. Benzer şekilde beyaz karakterleri de siyahları yöneten, onlara yardım eli uzatıp onların kalkınmalarını ve uygarlaşmalarını sağlayan bireyler olarak resmeder. Bu da sömürge tarihi boyunca ardına sığındıkları 'Beyaz Adamın Yüğü'¹ olarak tanımlanan uygarlaştırma misyonundan başka bir şey değildir. Bu tanrısal misyonda beyazların payına düşen her zaman '*efendilik*' konumudur.

Yazar bu uzlaşmayı daha çok Siyahi Rahip Stephen Kumalo (katilin babası) ve varlıklı bir beyaz olan James Jarvis (maktulün babası) üzerinden sağlamaya çalışır. James Jarvis siyahların yoğunlukta olduğu kırsal bölgede yaşayan siyahlara modern çiftçiliği öğretip daha rahat yaşamalarını sağlamak için çabalar. Ücretini kendisi ödeyerek bir tarım uzmanı görevlendirir ve onlara daha çok verim alabilecekleri tohumlar verir. Kendi çiftliğinden her gün köydeki siyahi çocuklara süt gönderir. Ayrıca hem bölgeyi ağaçlandırıp tarımsal reform yapmaları için hem de kilisenin ve bölgedeki belli başlı yapıların modernizasyonu ve restorasyonu için finansal destek verir (Paton, 2003, s. 280-290). Çünkü beyaz James Jarvis oğlu siyahlar tarafından öldürülmüş olmasına rağmen yine de sahip/efendi konumundadır ve o da yaptığı yardımlarla bunun gereğini yerine getirir. Bu açıdan bakıldığında siyahların yaşadığı kırsal bölgede bulunan çiftliğinin adının da High Place (Yüksek Yer) olması elbette ki bir rastlantı değildir.

Yazar bu yardımsever ve iyiliksever beyaz üzerinden siyahların beyazlara dönük nefret ve öfkelerini yatıştırmayı ve onları barıştırmayı amaçlar. Zaten yazarın romanda sözcüsü konumundaki karakterlerden siyah

---

¹ Beyaz Adamın Yüğü 1899 yılında Rudyard Kipling tarafından yazılan bir şiiirdir. Şiir sömürgeci batı tarafından beyaz adamın beyaz olmayan halkları ve coğrafyaları uygarlaştırma misyonu olarak sunulsa da aslında Batılıların bu misyonun altındaki emperyalist ve yayılmacı ideolojisini simgeler. Ş.K.

Rahip Kumalo, kendi halkına durmaksızın Bay Jarvis'in yaptıklarından bahsederek, halkın beyazlara olan önyargısını ve kinini ortadan kaldırma uğraşındadır. Kumalo beyazları eleştiren ve onlara mesafeli duran kişileri de ikna etmek için çaba sarfeder. Maaşı beyazlar tarafından ödenen siyahi tarım uzmanı Bay Letsitsi onlardan biridir:

“Su seddi için sabırsızlanıyorum. Set tamamlanınca otlaklar için yeterli suyumuz olacak. Bu vadede süt olacak diyorum size, umfundisi. Beyaz adamın sütüne ihtiyacımız kalmayacak.”

Kumalo ona baktı.

“Beyaz adamın sütü olmasaydı, halimiz nice olurdu?” diye sordu. “Bu beyaz adamın yaptıkları olmasaydı, halimiz nice olurdu? Sen ne olurdun? Çalışabilir miydin buralarda?”

Genç adam inatla;

“Evet, onun bana para verdiği doğrudur,” dedi, “Nankörlük etmiyorum.”

Kumalo soğukça;

“Öyleyse, onun hakkında böyle konuşmamalısın,” dedi (s. 284).

Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki Paton'ın romanda beyaz karşıtı olarak betimlediği en uç karakterler dahi beyazlara karşı yine de çok öfkeli ve intikam duygusu ağır basan karakterler değildir. Oysa ülkenin Apartheid dönemi gerçek yaşamında beyazları karşı fazlasıyla düşmanlık besleyen sayıları neredeyse milyonlarla ifade edilecek bir siyahi halk kitlesinin olduğu bilinen bir gerçektir. Bu nedenle romanda beyaz karşıtı olarak beliren siyahi karakterlerin bir bakıma ülkenin gerçeklerini yansıtmadığı söylenebilir.

Ancak yazarın romanda siyah karakterleri betimlerken kullandığı dil son derece dikkat çekicidir. Romandaki siyahların büyük bir kısmı olumsuz özelliklerle ve kötü sıfatlarla nitelendirilir. Üstelik çoğu yerde de ülkede yaşanan sıkıntıların siyahlardan kaynaklandığı bazen örtük bazen de açıkça belirtilir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki beyaz hegemonyaya rıza gösteren ve itaat eden, onların üstünlüğünü ve de efendilik konumunu kabullenmiş olan siyahlar gayet olumlu özelliklerle, insancıl ve yardımsever niteliklerle tanımlanır. Oysa nötr duran sıradan halk veya beyaz hegemonyanın varlığına itiraz eden ve direnen siyahlar yazar tarafından kötü bireyler olarak resmedilir. Hatta buna henüz romana başlamadan, romana yazdığı önsözle başlar. Siyahların sürüler halinde kente akın ettiklerini (s. 10) söylerken,

hayvanları betimleyici kelimelere başvurur.

Örneğin rahip Kumalo'nun kız kardeşi Gertrude evden kaçmış, kötü yola düşmüş, yaşamını hırsızlıkla ve fahişlikle devam ettirir (s. 109). Kendisine yapılan onca iyiliğe rağmen yine de kızını bırakıp ardına bakmadan kaçıp gider (s. 232). Kumalo'nun köylüsü Sibeko'nun kızı da Gertrude gibi evi terk edip kente göçmüş ve farklı suçlara karışmış (s. 198). Romanın tek katil karakteri olan Absalom siyahtır. Gazetelerde sürekli yerlilerin hırsızlıklarından, taşkınlıklarından ve cinayetlerinden bahsedilir (s. 209). Suç işleyenler her zaman siyahlar, suça maruz kalanlar da her zaman beyaz Avrupalılardır.

Kötü betimlenen başka bir siyah karakter de rahip Kumalo'nun kardeşi olan John'dur. John siyahlar tarafından sevilen bir liderdir ve şehirde ticaretle uğraşır. Siyahların lideri konumunda olmasına rağmen yazar tarafından kötü bir karakter olarak sunulur. Oğlu cinayet günü kuzeni Absalom ile beraber olmasına rağmen John onu kurtarabilmek için avukat tutar ve cinayeti öz yeğeninine üzerine yıkmaya çalışır. Bu konuyu konuşmak için dükkânına gelen öz abisini de dükkânından kovar (s. 118, s. 228).

Romanda siyah halkın liderlerinden biri de kabile reisidir. Kumalo onu ziyarete gider ve kendi bölgelerindeki kuraklık, verimsiz topraklar, bilinçli tarım gibi konularda önerilerde bulunmak ister. Ancak bütün bunlar tembelce dişlerini karıştıran beceriksiz reis için bir anlam ifade etmez (s. 246-250). Siyah halk güzel yaşam için her zaman beyaz efendilerine ihtiyaç duyar. Nitekim o toprakları yaşanır kılanlar yine beyazlardır (s. 282). Siyahlar ise genel anlamda hem tembel hem de bencildir (s. 284, s. 149).

Yazar romanında beyazları ve siyahları betimlerken iyi-kötü ayrımını o kadar belirgin çizmiştir ki bunun istisnası yok denecek kadar azdır. Beyazların çok büyük bir kısmı iyi niyetli, yardımsever ve insancıl iken siyahlar ise her türlü suça karışmış, ülkenin ve toplumun geleceğini tehdit eden karakterler olarak sunulmuştur. Olumlu özellikler taşıyan az sayıdaki siyahlar ise dindar ve itaatkârdır; beyaz efendilerinin üstünlüğüne ve efendilik konumuna rıza gösterirler. Doğal olarak da okur bunu öylesine bir roman olarak değil beyaz yazar tarafından beyaz hegemonyanın ülkede güçlenmesi için yazılmış propaganda amaçlı bir kitap olarak değerlendirir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışma Güney Afrika'da yüzlerce yıldır devam eden beyaz hegemonyanın nasıl kurulduğuna ve devamının sağlandığına ve bunun romanda ne şekilde işlendiğine odaklanır. Bu hegemonyanın tanımı, kapsamı

ve açılımı büyük oranda ünlü İtalyan Marksist teorisyen Antonio Gramsci'nin bakış açısıyla ele alınır. Gramsciyen yaklaşım, hegemonyanın kuruluşu ve devamı için Pierre Louis Althusser'in önerdiği Devletin İdeolojik Aygıtlarını önceler ve önemser; Karl Marx'ın ortaya attığı Devletin Baskıcı Aygıtlarını ise ikincil kabul eder. Çünkü Gramsci'ye göre iktidarların/yöneticilerin ya da egemen sınıfların hegemonyalarını devam ettirebilmeleri için 'baskı' ve 'zor'dan çok ast grupların 'rıza' ve 'onay'ı gereklidir.

Paton beyaz hegemonyayı bütün topluma yaymak ve toplumsal rızayı tesis etmek için uğraş verir. Zor ve baskı ile toplumu dizayn etmeyi hedefleyen 'Jandarma Devlet' modelinden çok, rıza ve onaya dayalı toplumsal barışı amaçlayan 'Liberal Devlet' modelini benimseyen Paton, yaşamı boyunca bunun mücadelesini verir ve bu yönelimini de yapıtlarında somutlaştırır. Zaten çalışmaya konu olan roman da Güney Afrika'nın toplumsal-ırksal sorunlarını uzlaşmacı ve liberal bir bakış açısıyla ele alır. Bu sorunlara getirdiği çözüm önerileri de benzer şekilde ılımlı ve özgürlükçüdür.

Ancak şu var ki Paton'ın romanının merkezine yerleştirdiği karakterler ve bu karakterlerin tutum ve davranışları, söylem ve düşünce yapısı, ülkenin gerçek tarihiyle ve toplumun deneyimlediği yaşam ile büyük oranda çelişir. Arthur Jarvis, James Jarvis, Rahip Vincent, Avukat Bay Carmichael gibi beyaz karakterler ve Rahip Stephen Kumalo, Rahip Theophilus Msimangu, Uncle Tom gibi siyah karakterlerin söylem ve eylemleri ülkenin deneyimlediği gerçek tarih ile örtüşmez. Bu karakterlerin neredeyse tamamı, yüzyıllardır ülkenin dokusuna nüfuz etmiş olan kendi ırk ve renklerine özgü her türlü söylem ve davranış biçimi doğrultusunda hareket etmezler.

Paton ülkesinde yaşanan sorunların tespitinde gayet cesur ve nettir ancak bu sorunların çıkış noktasını ve sebeplerini irdeleme konusunda taraflı ve isteksiz davranır. Her ne kadar ırk ayrımcılığının toplumda yarattığı travmayı başarılı bir şekilde aktarabilmişse de bu acıların dolu tarihin öznesini ve nesnesini açık etme konusunda tarafsız ve cesur davranamaz. Romanında ülkesinde yaşanan tüm acıların sorumluluğunu büyük oranda siyah topluma yükleyerek beyaz hegemonyanın ülkedeki devamına katkı sunar. Bu bağlamda yazarın söylemleriyle beyazların ülkedeki hegemonyasının tesisine ve devamına hizmet ettiği söylenebilir.

Öte yandan yazarın, siyahların işlediği suçları detaylı bir şekilde aktardığı, bunlara odaklandığı kadar beyazların siyahlara yönelik baskıcı ve

ırkçı pratiklerine yoğunlaşmadığı görülür. Ülkede yaşanan sorunların ve sıkıntıların sona ermesi için siyah halkın rehabilite edilmesinin gerekliliğine bazen açık bazen de örtülü bir şekilde vurgu yapar.

Bununla beraber yazarın ülkede yaşanan sorunlara romanda sunduğu çözüm önerileri de eylemsel olmayıp gerçeklikten epeyce uzaktır. Beyazların siyahlara yönelik yüzlerce yıldır uyguladığı baskı ve şiddetin sona erdirilmesi, devlet eliyle uygulanan ırkçı yasaların kaldırılması, beyazlara sunulan olanaklardan siyah halkın da eşit ve adil bir şekilde yararlanması sağlanması gibi somut öneriler yerine ülkede farklı ırklar arasında sevgi ve barışın tesis edilmesi gibi soyut öneriler sunması kuşkusuz ki gerçekçi değildir ve bu da yazar açısından bir eksiklik. Onun bu önerileri büyük oranda Hristiyanlık ekseninde tanrısal bir çözüm beklentisini içerir.

Zaten yazar bütün bunları din adamı olan siyahi ana karakterler üzerinden yapar. Yazarın düşüncelerinin büyük oranda sözcüsü konumunda olan siyahi rahipler, Stephen Kumalo ve Theophilus Msimangu, sömürgeci beyazların hayalindeki yerli tipleri olduğu söylenebilir. İtaatkâr, yumuşak başlı, şiddet yanlısı olmayan, beyazların üstünlüğünü kabullenen ve onları haklı gören bu din adamları, beyazların sömürge topraklarında görmek istediği ötekileri sembolize eder. Yazar bu karakterleri kullanarak, sömürgeci beyazların tarih boyunca misyoner faaliyetleriyle destekledikleri ‘Uygarlaştırma Misyonuna’ hizmet eder. Ülkede beyaz hegemonyanın yerleşmesinde ve güçlenmesinde bu siyahi karakterleri aracı olarak kullanan beyaz yazar, yine aynı karakterler üzerinden beyaz hegemonyanın nesnesi olan siyah toplumda rızanın üretimi sürecine katkı sağlar. Çünkü yazar beyaz hegemonyanın devamı için rızaya dayalı toplumsal uzlaşmayı bir önkoşul olarak görür.

5. SUMMARY

This study aims to reveal the effects and reflections of hegemony and religion in *Cry, My Beloved Country* by Alan S. Paton. The author was born South Africa in 1903, the son of a Scottish father and an English mother. He spent most of his life in this country and naturally he witnessed the racial issues of the country. The segregated lives of the races and unequal living conditions between the black and white people led him to think over such problems. In order to find a solution to the problems of his country, he founded the Liberal Party (1953-68), which opposed to apartheid practices and offered a non-racial government policy alternatively. His parents were strict Christians and brought up their children in this manner. They were not liberal but Paton adopted a liberal point of view and presented nonviolent

solutions to the social discrimination practices in his country. But his sincerity has always been discussed, even today.

In the study, the definition and historical background of hegemony has been expressed according to perspective of Antonio Gramsci. For Gramsci, the use of force alone is not enough to govern or dominate people or groups, but the consent of those people/groups is indispensable. So, the problems of the country mentioned in the novel such as racial issues, social segregation, corruption, mismanagement, violence, poverty, the relationship between the white and the black have been discussed in the light of Gramscian dichotomy: force and consent.

In the novel, the black people are usually depicted with negative characteristics. Most of the black characters are described as evil, selfish, brutal, perpetrator, thief, robber, rapist, grabber, murderer and so on. However, to strengthen the white hegemony, Paton insistently presents just a few liberal, nonviolent, submissive and passive black characters in order to form 'consent' and his crucial element for this formation is religion. Because those black characters obeying the supremacy of the white hegemony are parsons and they generally hold the black people responsible for the apartheid practices implemented by white government. One is Stephen Kumalo, the protagonist, and the other is Theophilus Msimangu. Both appreciate white people and culture and their discourses are mostly on admiration of white people and disdain of black culture. Through their actions and discourses, one can easily deduce the fact that the author, who is also a strong Christian, uses religion to promote white hegemony in the country.

On the other hand, almost all white characters are portrayed as friendly, helpful, merciful, polite and fair characters: James Jarvis, Artur Jarvis, Mr. Harrison, Bishop Vincent, Mr. Carmichael. They are so helpful and kind to black people that an uncomfortable question appears in the minds of readers: What is apartheid in South Africa then?

The white author deliberately and consciously tries to strengthen White superiority and hegemony through the story, the plot, the characters, the fiction and the setting; but mostly through the elaborately depicted black and white characters.

6. KAYNAKLAR

Ammon, L. (2021). *The reckoning of religious studies and colonialism*. Canopy Forum, March 19. 17 Temmuz 2023 tarihinde <https://canopyforum.org/2021/03/19/the-reckoning-of-religious-studies->

and-colonialism/ adresinden erişildi.

- Bank, B. (2015). Gramsci'nin devlet ve hegemonya kavramlarının kuramsal çözümlemesi. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 2-40.
- Biber, A. & Turancı, E. (2014). Toplumsal şeytan üçgeni: İktidar, hegemonya ve propaganda. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (21), 28-41.
- Chislom, L. (1991). Education, punishment and the contradictions of penal reform: Alan Paton and Diepkloof reformatory, 1934-1948. *Journal of Southern African Studies* 17(1), 23-42.
- Coetzee, J. M. (1974). Man's fate in the novels of Alex la Guma. *Studies In Black Literature*, 5(1), 17.
- Çağlar, İ. (2023). Hegemonya (Siyaset Bilimi). 15 Haziran 2023 tarihinde https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/hegemonya_siyaset_bilimi adresinden erişildi.
- Collinsdictionary, (2023). 13 Haziran 2023 tarihinde <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/hegemony> adresinden erişildi.
- Çanka, G. (2021). Hegemonya. 13 Haziran 2023 tarihinde <https://uliwiki.org/index.php?title=Hegemonya> adresinden erişildi.
- Fiori, G. (2014). *Antonio Gramsci: Bir devrimcinin yaşamı*. (Çev. Kudret Emiroğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foley, A. (1998). Considered as a social record: A reassessment of cry, the beloved country. *English in Africa*, 25(2), 63-92.
- Gramsci, A. (1971). *Selecrion from the prison netebooks*. (Ed. ve çev. Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith). Lawrence and Wishart.
- Güler, B. (2019). *Antonio Gramsci'de hegemonya kavramı ve günümüz siyaset felsefesine etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Iannone, C. (1997). Alan Paton's tragic liberalism. *The American Scholar*, 66(3), 442-451.
- Mignolo, W. D. (2008). *The geopolitics of knowledge and colonial difference, in coloniality at large: Latin America and the postcolonial debate*. (Eds. Enrique Dussel Mabel Morana, and Carlos A. Jauregui). Durham & London: Duke University Press.
- Nietzsche, F. (2004). *Beyond good and evil*. Translated by Helen Zimmern. New York: Digireads.com Publishing
- Okur, M. A. (2015). Gramsci, cox ve hegemonya: Yerelden küresele, iktidarın sosyolojisi üzerine, *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 131-151.
- Paton, A. (1980). *Towards the mountain: An autobiography*. Cape Town: David Philip.
- Paton, A. (1995). *Ağla sevgili yurdum*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- TDK, (2023). 13 Haziran 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Watson, S. (1982). Cry, the beloved country and the failure of liberal vision. *English in Africa*, 9(1), 29-44.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 09.08.2023

Kabul Tarihi: 29.09.2023

SEMANTISCHE BEDEUTUNGEN VON DER DEUTSCHEN PRÄPOSITION "VON": EVENTIV UND STATIV-KAUSALE LESART¹

Semantic Meanings of the German Preposition "Von": Eventive and Stative-
Causal Reading

Aygül ŞAHİN TOPTAŞ

Arş. Gör. Dr.; Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi,
Yabancı Diller Eğitimi, Alman Dili Eğitimi
aygulsahin@gazi.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8468-1688

Çalışmanın Türü: Araştırma

Zusammenfassung

Die deutsche Präposition "von" erweist sich als vielschichtiges sprachliches Element mit einer facettenreichen semantischen Bandbreite und nimmt eine bedeutsame Rolle bei der Darstellung kausaler Zusammenhänge ein. Ziel dieser Untersuchung ist es, die beiden wesentlichen Lesarten von "von" im Kontext von Ursache-Wirkung-Beziehungen eingehend zu erforschen und ihre Nuancen zu beleuchten. Die erste Lesart, bekannt als "eventive" Lesart, verbindet Ereignisse miteinander, wobei die Präposition "von" als verbindendes Element zwischen Ursache und Wirkung fungiert. Diese Lesart betont eine klar definierte Abfolge von Handlungen oder Zuständen, in der die Ursache direkt zum Ergebnis führt. Dabei werden intermediäre Entitäten auf derselben Ebene wie der ursprüngliche Verursacher oder der letzte Verursachte ausgeschlossen. Diese Form der "Direct Causation" zeigt eine präzise Beziehung zwischen Ursache und Wirkung, ohne das Eingreifen von Agens oder externen Instrumenten. Die zweite Lesart, die als "stative" Lesart bezeichnet wird, etabliert subtilere Verbindungen zwischen einem Zustand und einem Ereignis. Hier dient "von" dazu, tiefere Zusammenhänge zwischen einem bestehenden Zustand und einem auftretenden Ereignis zu beleuchten. Diese Lesart vermittelt eine komplexere Dynamik zwischen den Elementen und erlaubt es, verschiedene Dimensionen der Kausalität zu erkunden. Insgesamt zeigt diese Untersuchung, wie die Präposition "von" in verschiedenen kausalen Zusammenhängen subtile Unterschiede vermittelt und auf vielfältige Weise eingesetzt wird. Durch die Analyse der beiden Lesarten und ihrer semantischen Facetten wird ein tieferes Verständnis für die komplexe Rolle von "von" in der deutschen Sprache gewonnen und die Fähigkeit der Präposition, feine Nuancen in Ursache-Wirkung-Beziehungen auszudrücken, verdeutlicht.

Schlüsselwörter: Eventive Lesart, Stative Lesart, Semantik, Ereignis, Zustand

Abstract

The German preposition "von" proves to be a complex linguistic element with a multifaceted semantic range and plays an important role in the presentation of causal relationships. The aim of this study is to explore in depth the two causal readings of "von" in the context of cause-effect relationships and to examine their nuances. The first reading, known as the "eventive" reading, links events together, with the preposition "von" acting as

¹ Dieser Artikel basiert auf der Masterarbeit des Autors mit dem Titel "Vergleich der deutschen kausalen Präposition 'von' mit ihren Entsprechungen im Türkischen".

the connecting element between cause and effect. This reading emphasizes a clearly defined sequence of actions or states in which the cause leads directly to the result. It excludes intermediary entities at the same level as the original causer or last cause. This form of "direct causation" shows a precise relationship between cause and effect, without the intervention of agents or external instruments. The second reading, referred to as the "stative" reading, establishes more subtle connections between a condition and an event. Here "von" serves to illuminate deeper connections between an existing state and an occurring event. This reading conveys a more complex dynamic between the elements and allows different dimensions of causality to be explored. Overall, this investigation shows how the preposition "von" conveys subtle differences in different causal contexts and is used in a variety of ways. By analyzing the two readings and their semantic facets, a deeper understanding of the complex role of "von" in the German language is gained and the ability of the preposition to express subtle nuances in cause-effect relationships is clarified.

Keywords: *Eventive Reading, Stative Reading, Semantik, Event, State*

1. EINLEITUNG

Die deutsche Sprache zeichnet sich durch ihr Nuancenreichtum und ihre Präzision aus, insbesondere wenn es um Präpositionen geht, die subtile Bedeutungsunterschiede vermitteln können. Ein bemerkenswertes Beispiel hierfür ist die Präposition "von". Ihr scheinbar einfacher Gebrauch erstreckt sich jedoch über eine breite Palette von Bedeutungsfacetten, die es zu verwirren gilt. In diesem Artikel werden die semantischen Dimensionen dieser Präposition tiefgehend erkundet, und es wird ein Blick auf ihre vielschichtigen Rollen bei der Darstellung von kausalen Zusammenhängen geworfen. Im Fokus stehen dabei zwei bedeutungsvolle Lesarten. Im Deutschen gibt es zwei kausale Lesarten von *von*-Präpositionalphrasen (Herdtfelder & Maienborn, 2015), nämlich die *stativ*-kausale Lesart und die *eventiv*-kausale Lesart. In der "Eventiven" Lesart beleuchtet "von" die dynamische Verbindung zwischen Ursache und Wirkung in einem Ereignis oder einer Handlung. Hierbei fungiert die Präposition als ein sprachliches Bindeglied, das die Gründe hinter einem Geschehen verdeutlicht. Auf der anderen Seite wird die "Stativ-kausale" Lesart begegnet, bei der eine subtilere, nahezu reflexive Verbindung zwischen Zustand und Ursache durch "von" hergestellt wird. In diesem Kontext wird die Präposition zu einem Instrument, das die tieferen Zusammenhänge zwischen einem Zustand und seinen Einflussfaktoren enthüllt. Durch diese differenzierte Analyse wird erkannt, wie "von" in unterschiedlichen Kontexten genutzt wird, um Ursache-Wirkung-Beziehungen auf subtile, aber wirkungsvolle Weise zu vermitteln.

Der Zweck dieser Arbeit besteht darin, eine eingehende Untersuchung der semantischen Bedeutungen der deutschen Präposition "von" in den Kontexten der eventiv und stativ-kausalen Lesarten

durchzuführen. Durch diese Analyse sollen die subtilen Differenzen von Ursache-Wirkung-Beziehungen beleuchtet werden, die durch die Verwendung dieser Präposition vermittelt werden. Ziel ist es, ein tieferes Verständnis für die vielschichtigen Rollen von "von" bei der Darstellung kausaler Zusammenhänge zu vermitteln und gleichzeitig die breite Anwendungspalette dieser Präposition in verschiedenen sprachlichen Kontexten aufzuzeigen.

2. KAUSALE BEDEUTUNG DER DEUTSCHEN PRÄPOSITION VON

Die Präposition *von* kann eine *lokale Präposition* zur Bezeichnung des Raumes, der Lage und Richtung sein, kann aber auch als *temporale Präpositionen* zur Bezeichnung des Zeitpunkts und der Dauer verwendet werden und kann weiterhin eine *modale Präposition* zur Bezeichnung der Art und Weise sein. Außerdem kann sie als *kausale Präpositionen* zur Bezeichnung des Grundes, des Anlasses, der Einschränkung und des Zwecks und als neutrale Präpositionen fungieren oder als Verbindungsglied ohne eigene Bedeutung. Dementsprechend kann die Präposition *von* verwendet werden wie die kausale Präpositionen *wegen*, *aufgrund*, um eine kausale Begründung auszudrücken (Helbig & Buscha, 2001; Wermke, Kumkel & Scholze 2006, 611-614; Hentschel, 2010). Herdtfelder und Maienborn (2015) behandeln die zwei Lesarten der kausalen *von*-Präpositionalphasen semantisch.

Dieses Kapitel beschäftigt sich mit den zwei Lesarten der kausalen *von*-Präpositionalphrasen nach Herdtfelder und Maienborn (2015). In diesem Kapitel werden die zwei Lesarten (*eventive/stative*) der *von*-Präpositionalphrasen behandelt. Darauf aufbauend sollen *event coercion*, holistischer Effekt sowie das Konzept der *direct causation* (direkte Verursachung) erläutert werden. Schließlich werden die Unterschiede zwischen den zwei Lesarten vorgestellt.

2.1. Zwei Lesarten von kausalem *von*

Kausalität drückt im Allgemeinen die Relation aus, die zwischen Ereignissen besteht (Maienborn & Herdtfelder, 2015; Maienborn & Herdtfelder 2017). Deutsche *von*-Präpositionalphrasen drücken die kausale Bedeutung bei adjektivischen Kopula-Sätzen aus (Herdtfelder & Maienborn, 2015). Kausale *von*-Präpositionalphrasen können mit der Kopula-sein zwei verschiedene Kausalrelationen ausdrücken. Sie haben eine *eventiv*- und eine *stativ-kausale* Lesart (Maienborn & Herdtfelder, 2015).

- (1)
- a. Paul war müde von der Reise.
(Maienborn & Herdtfelder, 2015)
  - b. Der Platz ist weiß von den Hagelkörnern.
(Maienborn & Herdtfelder, 2015)

1a beschreibt die *eventive kausale* Relation zwischen der Reise und dem Ereignis (*event*), der Müdigkeit Pauls. Im Gegensatz dazu zeigt 1b nicht die Relation zwischen Ereignissen, sondern die *stative* Relation zwischen dem Weißsein des Platzes und den Hagelkörnern. Der Grund dafür, dass der Platz weiß ist, ist, dass einige Hagelkörner sich darauf befinden. Darüber hinaus wird impliziert, dass die Hagelkörner überall auf dem Platz verteilt sind (Maienborn & Herdtfelder, 2015).

- (2) Der Platz ist rot von den Blättern. (Herdtfelder & Maienborn, 2015)

Satz 2 ist ambig zwischen der *stativ-kausalen* Relation und der *eventiv-kausalen* Relation. Der Grund dafür, dass der Platz rot ist, könnte sein, dass die Blätter sich darauf befinden, was einer *stativ-kausalen* Lesart entspricht. Allerdings könnten die Blätter inzwischen (zu dem Zeitpunkt der Prädikation) schon nicht mehr am Ort des Platzes sein und z. B. rote Farbe hinterlassen haben, was der *eventiv-kausalen* Lesart entspricht (Herdtfelder & Maienborn, 2015). Der zeitliche Effekt wird in den folgenden Teilen detailliert behandelt.

2.1.1. Eventive Lesart

Wenn eine *kausale* Relation bei *von*-Präpositionalphrasen zwei Ereignisse verknüpft, wird dies als *eventive kausale* Relation bezeichnet (Copley & Wolff, 2014; Maienborn & Herdtfelder, 2015). Die *eventive kausale* Relation ist sowohl mit Ereignisnomen als auch Objektnomen als Verursacher möglich (Herdtfelder & Maienborn, 2015). Dies soll mit Beispielen verdeutlicht werden:

- (3)
- a. Gamze ist glücklich von der Feier.
  - b. Gamze ist glücklich von der Schokolade.

Die Sätze 3a und 3b zeigen eine *eventive kausale* Relation zwischen einer Feier (3a) und dem Glücklichein von Gamze, bzw. einem Ereignis, das sich auf die Schokolade bezieht (3b) und dem Ergebniszustand des Glückes von Gamze. Bei Objektnomen sind angemessene Angaben erforderlich, um ein geeignetes Ereignis zu schlussfolgern (Herdtfelder &

Maienborn, 2015). So könnte in 3b inferiert werden, dass sie glücklich ist, weil sie Schokolade gegessen hat.

Coercion

In diesem Fall findet *Coercion* statt, wenn ein Objekt-nomen bei der *stativen* Lesart ein Ereignis ausdrücken soll. Die *eventive kausale von-Präpositionalphrase* erfordert ein internes Argument des Typen Ereignisses. Bei der *eventiven* Lesart beschreiben die Objekt-nomen selbst nicht direkt das Ereignis, das gefordert wird, sondern das Ereignis ist aus einem Objekt-nomen ableitbar und in diesem Ereignis ist das Objekt-nomen das interne Argument (Maienborn & Herdtfelder, 2015).

In 3b kann die Schokolade nicht selbst der Grund des Glückes von Gamze sein. Etwas, nämlich ein Ereignis, muss passiert sein und dieses Ereignis soll die Schokolade beinhalten. Zum Beispiel ist das Essen der Schokolade ein inferierbares Ereignis. Nach Maienborn und Herdtfelder (2015) erfordert die *eventive kausale* Lesart bei *von-Präpositionalphrasen* ein internes Argument vom Ereignis, das hier mit der Schokolade gegeben ist. Dass hier ein gefordertes Ereignis von einem Objekt inferiert wird, bezeichnet man als *coercion*.

(4) Ece ist traurig vom Buch.

In Beispiel 4 ist der Grund der Traurigkeit von Ece das Buch. Aber ein Buch kann selbst kein Ereignis sein. Das Buch verlangt ein Ereignis, z.B. das Lesen des Buches. Das heißt, das Buch ist ein internes Argument des Ereignisses.

2.1.2. Stative Lesart

Wenn eine *von-Präpositionalphrase* zwei Eigenschaften verknüpft, wird dies als *stative kausale* Relation bezeichnet (Maienborn & Herdtfelder, 2015). Aber wie können Eigenschaften etwas verursachen? In der Regel wird angenommen, dass es Ereignisse sind, die an einer kausalen Beziehung beteiligt sind (Maienborn & Herdtfelder, 2015). Um das Problem zu lösen, kann angenommen werden, dass es sich um Tropen handelt, die bei der *stativ-kausalen* Lesart eine Rolle spielen. Tropen sind konkrete Manifestationen von Eigenschaften in Individuen (Moltmann, 2013), die – wie Ereignisse – Teile von kausalen Beziehungen sein können. In Satz 5 zum Beispiel ist die Trope das Grau-Sein des Staubs.

(5) Der Vorhang war grau von Staub.

Satz 5 beschreibt eine *stative kausale* Relation zwischen dem Staub

und dem Grausein von dem Vorhang: Der Grund für die graue Farbe des Vorhangs ist der Staub. Die *stative kausale* Relation besteht zwischen der Grausein des Staubs und des Grauseins des Vorhangs. Die Eigenschaft, die sich in der Trope manifestiert, ist in Satz 5 im Prädikativ *grau* ausgedrückt.

Holistischer Effekt

Bei der *stativen* Lesart wird als *holistischer Effekt* interpretiert, dass sich der interne NP-Referent überall auf dem Subjektreferent befindet.

(6) Die Berge sind grün von den Bäumen.

In 6 befindet sich der interne NP-Referent *Bäume* überall auf dem Subjektreferenten *Berge*. Diese Beziehung zwischen den zwei Eigenschaften wird als *Holistischer Effekt* bezeichnet.

Nur bei der *stativen* Lesart impliziert das Hauptprädikat die Folgerung auf den internen NP-Referenten. Darüber hinaus befindet sich der interne NP-Referent auf dem Subjektreferenten zum Zeitpunkt der Prädikation (Herdtfelder & Maienborn 2015). Dementsprechend kann gesagt werden, dass in 6 die Bäume grün sind aber in 3a oder 3b sind die Feier und die Schokolade nicht glücklich. Bei der *stativen Lesart* können wir herausfinden, dass in 6 die Bäume sich auf den Bergen zu dem Zeitpunkt der Prädikation befinden, vielleicht aber nicht vor oder nach 5 Jahren.

Kennedy und McNally (2005) zeigen, dass graduierbare Adjektive nach der Art ihres Vergleichsstandards klassifizieren werden. Bei den absoluten Adjektiven wie *nass*, *trocken*, *wach* oder *voll* muss die Eigenschaften minimal oder maximal bestehen. Unter Minimalstandard versteht man, dass Adjektive einen minimalen Grad einer Eigenschaft erfordern. Beispielweise muss die Tür für die Offenheit der Tür nur minimal offen sein z. B. 0,1%. Dagegen erfordert der Maximalstandard einen maximalen Grad (100-prozentig). Ein Beispiel für Maximalstandard ist: Das Glas ist voll mit Wasser. Die Völle des Glases erfordert, dass es komplett voll mit Wasser ist.

Nach Herdtfelder und Maienborn (2015) muss der PP-interne NP-Referent sich bei der *stativen* Lesart auf dem Subjektreferenten holistisch befinden. Wenn dies der Fall ist, es ist problematisch, ob der holistische Effekt bei Minimal- oder Maximalstandard möglich ist.

(7) Der Tisch ist nass vom Wasser.

Nach dem Minimalstandard von Kennedy und McNally (2005) braucht der Tisch nur minimal nass zu sein: Es ist hinreichend, dass sich ein

Tropfen auf dem Tisch befindet, damit Satz 7 wahr ist. Nach dem holistischen Effekt muss das Wasser sich überall auf dem Tisch befinden. Wenn dies der Fall ist, ist der holistische Effekt bei minimalem Standard nicht gegeben.

Adjektive wie *voll* oder *frei* sind grundsätzlich relational und selektieren ein internes Argument (Maienborn & Herdtfelder, 2015). Dementsprechend kann man das Adjektiv *voll* bei der *stativen* Lesart nicht verwenden, um den Maximalstandard zu prüfen.

2.1.3. Inferenzen

Eventive und *stative* Lesarten von kausalen *von*-Präpositionalphrasen unterscheiden sich nach ihren *inferential patterns* voneinander. Nur bei der *stativen* Lesart muss sich der interne NP-Referent zum Zeitpunkt der Prädikation auf dem Subjektreferenten befinden (Maienborn & Herdtfelder, 2015).

(8)

- a. Der Platz ist weiß von Hagelkörnern. → Hagelkörner sind auf dem Platz. (Maienborn & Herdtfelder, 2015)
- b. Die Bank ist dreieckig von den Schuhen. ≠ > Schuhe sind auf der Bank. (Maienborn & Herdtfelder, 2015)

In Beispiel 8a müssen die Hagelkörner zum Zeitpunkt der Prädikation sich auf dem Platz befinden. Dass die Schuhe sich auf der Bank befinden, ist in 8b nicht notwendig. Die Schuhe können sich zum Zeitpunkt der Prädikation auf der Bank befinden aber sie müssen es nicht. Der Ort des PP-internen NP-Referenten ist nicht wichtig für die Wahrheitsbedingungen der Aussage 8b. Das heißt, dass z. B. sich die Schuhe vor einer Stunde auf dem Platz befinden können und etwas passiert ist, wodurch die Bank dreieckig wird. Oder die Schuhe verursachen den Schmutz auf der Bank, ohne dass sie sich auf der Bank befunden haben (Maienborn & Herdtfelder, 2015).

Darüber hinaus impliziert nur bei der *stativen* Lesart die Hauptprädikation, dass der interne NP-Referent zum Zeitpunkt der Prädikation Träger der Eigenschaft ist, die das Adjektiv denotiert (Maienborn & Herdtfelder, 2015). Dies soll anhand des folgenden Beispiels näher erläutert werden.

(9)

- a. Der Platz ist weiß von den Mimbeln. → Die Mimbeln sind weiß. (Maienborn & Herdtfelder 2015)

- b. Die Bank ist dreckig von den Schuhen. $\neq >$ Die Schuhe sind dreckig. (Maienborn & Herdtfelder 2015)

Es gibt kein Weltwissen über Mimbeln. Wir haben keine Vermutung über die Farbe von Mimbeln. Von Beispiel 9a verstehen wir, dass die Farbe von Mimbeln weiß ist, weil es daraus zu inferieren ist, dass der Platz weiß von ihnen ist (Maienborn & Herdtfelder, 2015).

Eine solche Folgerung gibt es bei der *eventiven* Lesart nicht. Daraus, dass in Satz 9b die Bank dreckig ist, folgt nicht, dass die Schuhe dreckig sind. Beispielweise könnte es regnen und der Boden wird nass. Wenn jemand in Schuhen vorbeiläuft, kann dreckiges Wasser auf die Bank spritzen, weswegen die Bank dreckig wird (Maienborn & Herdtfelder, 2015).

2.1.4. Direct Causation

Unter *Direct Causation* versteht man, dass eine Kausalkette (*causal chain*) von einem einzelnen Satz beschrieben wird oder die Kausalkette als ein einzelnes Ereignis interpretiert wird. *Direct causation* wird als *no-intervening-cause* bezeichnet; *No-intervening-cause* stellt eine *direkte Verursachung* (Kausalität) zwischen dem Verursacher und dem letzten Verursachen in einer Kausalkette dar. Wenn die Relation zwischen dem Verursacher und dem Verursachen *indirekt* ist, wird die Kausalkette von einem langen Ausdruck beschrieben (Wolff 2003).

(10)

- a. Sara ließ die Tür öffnen.
Sara öffnete die Tür.
- b. Sara ließ die Tür öffnen.
* Sara öffnete die Tür.

(Wolff, 2003)

In Hinblick auf die direkte Verursachung sollen die Unterschiede zwischen zwei Beispielen erklärt werden. 10a stellt eine Kausalkette dar, bei welcher Sara die Türklinke runterdrückt und die Tür damit aufdrückt, womit sie geöffnet wird. Dabei ist Sara der direkte Verursacher des Ereignisses, bei dem die Tür geöffnet wird. Der Satz 10b beschreibt auch ein Ereignis, bei dem Sara nur indirekt die Tür öffnet. Zum Beispiel kann Sara das Fenster aufgemacht haben, weswegen der Wind in das Zimmer weht, was die Tür öffnet. Oder Sara könnte sagen, dass es warm im Zimmer ist, woraufhin ihre pragmatisch kompetente Freundin die Tür aufmacht. Sara öffnet also auf

irgendeine Weise indirekt die Tür. Dementsprechend ist Sara die indirekte Verursacherin in dem Satz 10b (Wolff 2003).

Kausale *von*-Präpositionalphrasen drücken eine *direkte Verursachung* aus, für die kein Agens willentlich verantwortlich ist. Der Grund bei der Kausalbeziehung von *von*-Präpositionalphrasen ist weder ein Agens noch ein externes Instrument (DeLancey 1984).

(11)

- a. Paul ist müde *von* der Reise. (Maienborn & Herdtfelder, 2015)
- b. Paul ist müde *wegen* der Reise.

In 11a erfordert das kausale *von* einer unmittelbaren Relation zwischen der Ursache *Reise* und der Wirkung *Müdigkeit von Paul*. Als Erstes muss Paul jemand sein, der die Reise selbst gemacht hat – er selbst ist Teil von der Reise. Zweitens impliziert das *kausale von* einer temporalen Beziehung zwischen der Reise, welche die Müdigkeit von Paul verursacht, und der Müdigkeit von Paul. Das heißt, es gibt keine große zeitliche Differenz zwischen den beiden. In 11b erfordert *wegen* nur eine Reise, welche auf irgendeine Art die Müdigkeit von Paul zur Folge hat. Die Präposition *wegen*, also indirekte Verursachung, toleriert die spatiotemporale Beziehung zwischen den Ursachen und der Wirkung. *Wegen* erfordert weder, dass Paul sich in einem Teil von der Reise befinden muss, noch, dass es eine temporale Beziehung zwischen *der Reise* und der Müdigkeit von Paul gibt. Vielleicht plant Paul, eine Reise zu machen, und deswegen hat er einen Albtraum in der Nacht. Das macht ihn müde. Man kann auch sagen, dass die kausale Relation mit der Präposition *von* einer bestimmten Reise beschreibt, die gemacht wird, während die kausale Relation mit der Präposition *wegen* außerdem eine Reise, die eingeplant wird oder eine Reise, die Paul immer müde macht, beschreiben kann (Maienborn & Herdtfelder, 2015).

Eine direkte Verursachung der kausalen *von*-Präpositionalphrasen liegt nicht nur bei der *eventiven* Lesart vor, sondern auch bei der *stativen* Lesart. Als Beispiel können folgende Sätze verwendet werden:

(12)

- a. Der Boden ist schwarz von den Ameisen.
(Maienborn/ Herdtfelder, 2015)
- b. Der Boden ist schwarz wegen der Ameisen.
(Maienborn/ Herdtfelder, 2015)

Der Satz 12a zeigt eine spatiotemporale Beziehung zwischen den Ameisen, die sich auf dem Boden befinden und dem Schwarzsein von dem Boden. Die Ameisen müssen sich auf dem Boden zum Zeitpunkt der Prädikation befinden. Im Gegensatz dazu hat der *wegen*-Satz 12b keine zwingende spatiotemporale Beziehung zwischen der Ursache und der Wirkung. Er ist auch dann wahr, wenn der Boden z. B. mit schwarzer Farbe bestrichen ist, um die Ameisen abzuhalten (Maienborn & Herdtfelder 2015). Die spatiotemporale Beziehung zwischen Ursache und Wirkung ist also in 12a zwingend, in 12b möglich.

Kausale von-Präpositional-Phrasen bei *eventiven* und *stativen* Lesarten drücken non-agentive kausale Relation aus. Man muss berücksichtigen, dass die Verursachung weder von einem Agens noch von einem externen Instrument ausgeht (DeLancey, 1984). Das heißt, das interne Argument der Präpositionalphrase kann nicht als Agens interpretiert werden oder ein externes Instrument kann nicht ein Ereignis begründen. Wenn ein solcher kausale Zusammenhang ausgedrückt werden soll, ist z. B. eine Beschreibung mit einer *wegen*-Präpositionalphrase möglich. Dies soll mit einem Beispiel verdeutlicht werden.

(13)

- a. *Maria ist müde/traurig *von* Peter. (Herdtfelder & Maienborn, 2015)
- b. Maria ist müde/traurig *wegen* Peter.

(14)

- a. *Maria ist müde *von* dem kaputten Spaten.
(Herdtfelder & Maienborn, 2015)
- b. Maria ist müde *wegen* des kaputten Spatens.
(Herdtfelder & Maienborn, 2015)

Von Präpositionalphrasen ist eingeschränkt auf das Ereignis, das von Peter ausgelöst wird und die Müdigkeit oder Traurigkeit von Maria verursacht. Die Präposition *wegen* hingegen ist sehr angemessen für diese Situation. Beispiel 14 zeigt, dass Maria müde ist, weil sie den Garten umsticht. Nur die Beschreibung mit der Präposition *wegen* ist akzeptabel für diese Situation (Herdtfelder & Maienborn 2015).

2.1.5. Korpusstudien

Die Korpusstudie von Herdtfelder und Maienborn (2015) zu kausalen *von*-Präpositionalphasen in adjektivischen Kopulasätzen zeigt, dass *eventive kausale von* als internes Argument eine Art von Ereignis erfordert, während *stative kausale von* mit konkreten Objekten kombiniert werden

können. *Eventive kausale von* sind aber auch mit Objektnomina mit einigen Einschränkungen kombinierbar. Daraus folgt, dass eine Ambiguität von *eventiven* und *stativen von* entstehen kann, wenn das interne Argument von der Art Objekt ist. Die beiden Lesarten haben deutliche Unterschiede bei den Objekten. Die Ergebnisse von der Korpusstudie zeigen, dass bei der *eventiv-kausalen* Lesart die Nominalphrasen zu 25 Prozent Singularnomen denotieren. Im Gegensatz dazu beziehen sie sich bei der *stativen kausalen* Lesart zu 1 Prozent auf Singularnomina und der überwiegende Teil der stativen Kausalrelationen gehen mit Plural- oder Massennomina einher (Herdtfelder & Maienborn, 2015), beispielsweise eine Schachtel Zigaretten.

Die Korpusstudie (Herdtfelder/Maienborn, 2015) stellt dar, dass die beiden kausalen Lesarten semantische Restriktionen haben. Die prädikativen Adjektive, die mit *von*-Präpositionalphasen verwendet werden, können den semantischen Klassen zugewiesen werden:

Prädikative Adjektive bei der *eventiven Lesart*:

- 70% körperspezifisch, z.B. müde, krank, heiser
- 17% substanzspezifisch, z.B. staubig, schmutzig, nass
- 8% wahrnehmungsspezifisch, z.B. grau, rot, dunkel
- 5% sonstige, z.B. übermütig, sprachlos

Prädikative Adjektive bei der *stativen Lesart*:

- %50 wahrnehmungsspezifisch (siehe oben)
- %47 substanzspezifisch (siehe oben)
- %3 körperspezifisch, z.B. bleich, steif

Daraus ergibt sich, dass bei der *eventiven kausalen* Lesart *von*-Präpositionalphasen typischerweise mit prädikativen Adjektiven auftreten, die körperspezifische Eigenschaften denotieren. Es ist anzumerken, dass die prädikativen Adjektive bei der *eventiven kausalen* Lesart, die körperspezifische Eigenschaften denotieren, tendenziell eine negative Bedeutung haben. Die *stative kausale Lesart* tritt nur mit prädikativen Adjektiven auf, die optische und haptische Eigenschaften denotieren. Demgegenüber treten bei der *stativen kausalen* Lesart typischerweise prädikative Adjektive auf, die wahrnehmungsspezifische oder substanzspezifische Eigenschaften denotieren (Herdtfelder & Maienborn, 2015).

2.1.6. Syntaktische Eigenschaften von kausalen von-Präpositionalphrasen

Anhand der Korpusdaten entwickeln Herdtfelder und Maienborn

(2015) Überlegungen zur Basisposition von kausalen *von*-Präpositionalphrasen, die hier kurz zusammengefasst werden sollen. Weil die *von*-Präpositionalphrasen sowohl in der *stativen* als auch in der *eventiven* Verwendung rechtsadjazent zum Adjektiv stehen, sollte sich ihre Basisposition zwischen Prädikativ und der satzfinalen Verbposition befinden. Daraus folgt, dass sich die Präpositionalphrase in der Adjektivphrase befinden, weil nur in diesem Fall die Kopula sein mit dem Prädikativ-Adjektiv kombiniert werden kann (Herdtfelder & Maienborn, 2015). Dies gilt für beide Arten von *von*-Präpositionalphrasen.

Ein Unterschied zwischen den beiden Lesarten ist der, dass die Reihenfolge Adjektiv vor Präpositionalphrase bei der *eventiven* Verwendung nicht so häufig vorkommt wie bei der *stativen* Verwendung: Während sich bei der *eventiven* Lesart das Adjektiv in 75 % der Fälle direkt vor der Präpositionalphrase befindet, ist dies bei der *stativen* Lesart bei 95 % der Belegstellen der Fall (Herdtfelder & Maienborn 2015). Die Präpositionalphrase tritt bei der *eventiven* Lesart häufiger an anderer Stelle als an ihrer Basisposition auf. Bei der *stativen* Lesart ist dies nur sehr selten der Fall & wenn sie das tut, sind weitere informationsstrukturell bedeutsame Wörter wie Fokus- oder Gradpartikeln (vgl. ebd.) zu finden. In Maienborn und Herdtfelder (2015) schlagen die Autoren vor, die *von*-Präpositionalphrase in der *stativen* Lesart als A-Adjunkt zu analysieren, während die *von*-Präpositionalphrase bei der *eventiven* Lesart als AP-Adjunkt zu analysieren ist.

Zusammenfassend lässt sich über die zwei Lesarten sagen (Maienborn & Herdtfelder, 2015; Herdtfelder & Maienborn, 2015):

Eventive Lesart

- Die *eventive Lesart* drückt eine Kausalrelation zwischen zwei Ereignissen aus.
- Bei der *eventiven Lesart* inferiert man ein verursachendes Ereignis über das Objekt.
- Wenn bei der *eventiven Lesart* inferiert man ein Objektnomen als Argument von der Präposition *von* auftritt, man erwartet: Ereignisnomen sind gut. Aber Objektnomen sind also okay viel mit Einschränkungen.
- Basisposition: AP-Adjunkt.

Stative Lesart

- Die *stative Lesart* drückt eine Kausalrelation zwischen zwei Eigenschaften/Tropen aus.
- Die verursachende Trope wird auf Basis der internen NP inferiert (dieser ist der Träger der Trope).
- Der interne NP-Referent ist (zum Zeitpunkt der Prädikation) auf dem Subjektreferenten lokalisiert.
- *Stative Lesart* tritt nur mit Objektnomen als interne NP auf.
- Basisposition: A-Adjunkt.

3. FAZIT

In diesem Artikel wird die vielschichtige kausale Bedeutung der deutschen Präposition "von" im Kontext ihrer eventiv und stativ-kausalen Lesarten eingehend untersucht. "Von" dient als subtile Kausalitätsverbindung und vermittelt dabei unterschiedliche Nuancen von Ursache-Wirkung-Beziehungen. Die eventive Lesart betont dabei dynamische Ereignisse, während die stativ-kausale Lesart Zustände und Eigenschaften in den Vordergrund stellt. Im Rahmen einer Korpusstudie werden auch die semantischen und syntaktischen Aspekte dieser Lesarten beleuchtet, um ein umfassendes Verständnis für die vielfältige Anwendung dieser Präposition zu vermitteln.

Die Präposition "von" kann sowohl als räumliche Präposition zur Angabe von Ort, Lage und Richtung dienen, als auch als temporale Präposition zur Kennzeichnung von Zeitpunkt und Dauer verwendet werden. Zudem kann sie in einer modalen Funktion zur Beschreibung der Art und Weise auftreten. Durch die Klassifizierung als lokale, temporale, modale, kausale und neutrale Präposition eröffnet sich ein reiches Spektrum an Möglichkeiten, wie "von" in verschiedenen sprachlichen Zusammenhängen fungiert. Der Zweck dieser Arbeit besteht darin, die verschiedenen kausalen Bedeutungen der deutschen Präposition "von" zu erforschen. Dabei werden sowohl die eventive als auch die stativ-kausale Lesart von "von"-Präpositionalphrasen analysiert, um die Unterschiede und Charakteristika in Bezug auf direkte Verursachung und inferentielle Muster zu verstehen. Die Arbeit zielt darauf ab, die semantische Struktur und syntaktischen Eigenschaften dieser Konstruktionen zu beleuchten und so das Verständnis für kausale Beziehungen in der deutschen Sprache zu vertiefen.

Die detaillierte Untersuchung der kausalen Bedeutung der deutschen Präposition "von" enthüllt die bemerkenswerte Vielfalt ihrer Anwendung in verschiedenen semantischen Kontexten. Die Analyse der kausalen Lesarten

von "von" gemäß der Kategorisierung von Herdtfelder und Maienborn (2015) eröffnet ein tiefer Einblick in die subtilen Unterschiede zwischen der eventiv und der stativ-kausalen Lesart. In der eventiven Lesart verbindet "von" Ursache und Wirkung in dynamischen Ereignissen, während die stativ-kausale Lesart eine Verbindung zwischen Zustand und Ursache in statischen Verhältnissen herstellt. Die Untersuchung der inferentiellen Muster zeigt, wie die beiden Lesarten unterschiedliche Schlussfolgerungen ermöglichen. Während die stativ-kausale Lesart auf den Zustand des internen NP-Referenten zum Zeitpunkt der Prädikation hinweist und spezifische Folgerungen erlaubt, fehlen diese bei der eventiven Lesart. Dies unterstreicht die präzise Art und Weise, wie "von" die semantischen Feinheiten der Kausalität vermittelt.

Die Berücksichtigung von Tropen als konkrete Manifestationen von Eigenschaften in der stativ-kausalen Lesart erweitert unser Verständnis dafür, wie "von" selbst statische Verhältnisse mit einer kausalen Bedeutung verknüpft. Der holistische Effekt in dieser Lesart verdeutlicht, wie der interne NP-Referent eng mit dem Subjektreferenten verbunden ist und somit die Kausalbeziehung verstärkt. Die Analyse der coercion und inferentiellen Muster hebt hervor, wie "von" bei der eventiven Lesart ein internes Argument vom Ereignis erfordert, während bei der stativen Lesart eine Beziehung zwischen Tropen und Zuständen hergestellt wird. Diese Erkenntnisse tragen dazu bei, die subtilen semantischen Schichten der kausalen Bedeutung von "von" in der deutschen Sprache zu enthüllen. Die Untersuchung der direkten Verursachung (Direct Causation) innerhalb der kausalen von-Präpositionalphrasen bietet ein tiefer Einblick in die semantische Struktur dieser Konstruktionen. Wie die direkte Verursachung eine präzise Beziehung zwischen Ursache und Wirkung darstellt, bei der keine intermediären Entitäten auf derselben Ebene wie der ursprüngliche Verursacher oder der letzte Verursachte vorhanden sind.

Die Analyse der kausalen von-Präpositionalphrasen im Kontext von eventiv und stativ-kausaler Lesart beleuchtet ihre semantischen Feinheiten. Die Betonung liegt auf der Beziehung zwischen Ursache und Wirkung in dynamischen Ereignissen bei der eventiv-kausalen Lesart, während die stativ-kausale Lesart Zustände und Eigenschaften mit Ursachen verbindet. Die direkte Verursachung tritt in beiden Lesarten auf und verdeutlicht, wie "von" non-agentive kausale Beziehungen ohne Beteiligung von Agens oder externen Instrumenten vermittelt. Die Analyse der Korpusstudie von Herdtfelder und Maienborn (2015) vertieft das Verständnis der kausalen von-Präpositionalphrasen. Die Unterscheidung zwischen eventiven und

stativen Lesarten zeigt semantische Restriktionen bei den verwendeten Adjektiven und Objekten. Die Ergebnisse der Studie enthüllen, dass bestimmte Adjektivkategorien eher mit einer Lesart assoziiert sind und dass die beiden Lesarten spezifische semantische Muster aufweisen. Die Berücksichtigung der syntaktischen Eigenschaften der kausalen von-Präpositionalphrasen verdeutlicht, wie ihre Position in der Satzstruktur in Bezug auf das Adjektiv und die Kopula zu interpretieren ist. Die Analyse der Basisposition dieser Phrasen zeigt, wie sie zwischen der Prädikativposition und der satzfinalen Verbposition platziert sind, um sowohl mit der stativen als auch der eventiven Verwendung kompatibel zu sein.

In dieser Untersuchung wurde die kausale Bedeutung der deutschen Präposition "von" im Kontext von eventiven und stativ-kausalen Lesarten beleuchtet. "Von" kann als kausale Präposition dienen und dabei direkte Verursachung (Direct Causation) zwischen Ursache und Wirkung vermitteln. Die eventive Lesart betont dynamische Ereignisse, während die stativ-kausale Lesart Zustände und Eigenschaften in den Fokus rückt. Eine Korpusstudie zeigt, dass spezifische Adjektivkategorien mit den Lesarten assoziiert sind. Die syntaktische Position zwischen Prädikativ und verbalem Abschluss ermöglicht die Anpassung an beide Lesarten. Diese Analyse trägt zum besseren Verständnis der facettenreichen Anwendung der Präposition "von" bei, was essenziell ist für ein umfassendes Verständnis der deutschen Sprache.

4. SUMMARY

The German preposition "von" is a linguistic element of significant importance, offering a versatile range of semantic nuances that extend beyond its seemingly straightforward application. This preposition serves as a linguistic vehicle through which a myriad of causal relationships are articulated, creating a bridge between cause and effect, and shedding light on the intricate interplay of events, states, and outcomes.

This article embarks on a comprehensive exploration of "von" by delving into its dual readings that pertain to cause and effect connections. The first reading, known as the "eventive" interpretation, entails the linkage of events in a causal chain. Here, "von" functions as a conduit that navigates the trajectory from cause to effect. The second reading, referred to as the "stative" interpretation, elucidates the subtle and profound associations between states and events. In this capacity, "von" unveils the nuanced layers of meaning that underscore the interdependence of conditions and occurrences.

Moreover, the concept of "Direct Causation" further enriches our understanding of "von." This denotes an immediate cause-and-effect relationship, characterized by a direct chain where "von" signifies causation devoid of intermediaries, agents, or external instruments. This unique feature of "von" contributes to its role as a precision tool for conveying direct causal connections.

Furthermore, an in-depth corpus study accentuates the varying syntactic properties of "von" in different contexts. Eventive "von" phrases frequently align with adjectives denoting body-specific attributes, while stative often co-occur with adjectives that evoke visual or tactile sensations. The subtle nuances encapsulated in these choices of adjectives add depth and dimension to the underlying causal relationships.

Through an analysis of these two distinct readings and their semantic facets, a profound comprehension of the multifaceted role of "von" within the German language emerges. This preposition serves as a versatile and dynamic tool, enabling speakers to articulate a wide array of causal relationships with precision and nuance.

In essence, the exploration of "von" as a conduit for causal connections showcases its remarkable ability to convey intricate cause-and-effect relationships, illustrating the intricate interplay of events and states in the tapestry of language.

5. LITERATURVERZEICHNIS

- Copley, B. & Wolff, P. (2014). Theories of causation should inform linguistic theory and vice versa. In B. Copley & F. Martin (Eds.), *Causation in Grammatical Structures* (pp. 11–57), Oxford: Oxford University Press.
- DeLancey, S. (1984). Notes on agentivity and causation. *Studies in Language* 8(2), 181-213.
- Helbig, G. & Buscha, J. (2001). *Deutsche Grammatik: Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: Langenscheidt.
- Hentschel, E. (Ed.). (2010). *Deutsche Grammatik*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Herdtfelder, J. & Maienborn, C. (2015): Causal modification of adjectival predicates: Insights from a corpus study on German causal von ('from'). *Proceedings of IATL 2014*, 39-56.
- Kennedy, C. & McNally, L. (2005). Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates. *Language* 81(2), 345-381.
- Maienborn, C. & Herdtfelder, J. (2015). A compositional account of the eventive/stative ambiguity of German causal von-modifiers. *Proceedings of Salt 25*, 163-183.

- Maienborn, C. & Herdtfelder, J. (2017). Eventive versus stative causation: the case of German causal von-modifiers. *Linguistics and Philosophy*, 40, 279-320.
- Moltmann, F. (2013). On the distinction between abstract states, concrete states, and tropes. In A. Mari, C. Beyssade & F. Del Prete (Hg.), *Genericity* pp. 292-311, Oxford: Oxford University Press (Oxford Studies in Theoretical Linguistics).
- Wermke, M., Kunkel-Razum, K. & Scholze-Stubenrecht, W. (2006). Duden. In *Dudenredaktion. Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch*. 7.Auflage. Band 4. Mannheim: Dudenverlag.
- Wolff, P. (2003): Direct causation in the linguistic coding and individuation of causal events. *Cognition* 88 (1). 1-48.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 18.05.2023

Kabul Tarihi: 27.07.2023

SON DÖNEM İNGİLİZ FİLOZOFLARINDAN HYWEL D. LEWIS'E GÖRE FELSEFE, DİN VE BİLİM

Philosophy, Religion and Science According to the Late British Philosopher Hywel D. Lewis

M. Fatih KALIN

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
fkalin25@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5537-0469

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

İngiliz felsefesinin yakın zamandaki temsilcilerinden olan Hywel David Lewis, Din Felsefesi alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Ortaya çıkışından bu yana Din Felsefesinde tartışılan problemlere farklı bir bakış açısı getiren Lewis'in bu düşüncelerinin tahlili, günümüzde alandaki diğer çalışmalara ışık tutması bakımından önemlidir. Lewis, bilimle uğraşmayan insanların nazarında da evren ve içinde gerçekleşen olayların ilgi çekici olduğunu ve bu durumun da onları çeşitli felsefi, metafiziksel veya etik türden sorular sormaya sevk ettiğini söyler. İnsan, karşılaştığı birçok mesele neticesinde hayatı sorgulamaktadır. Bu sorgulamalarda metafizik konuların ayrı bir ehemmiyeti olduğunu düşünen Lewis, metafiziği; insanın çevresindeki dünyayı tecrübe edişinde doğrudan doğruya karşılaştığı şeylerin ötesinde kalan konular olarak tanımlar. Din ise ona göre, insan hayatında bir bütün olarak davranışlarla yaşanan ve sürekliliği olan bir olgudur.

Anahtar Kelimeler: H. D. Lewis, metafizik, empirizm, rasyonalizm, din, din-bilim ilişkisi.

Abstract

Hywel David Lewis, one of the recent representatives of English philosophy, has made important studies in the field of Philosophy of Religion. The analysis of these thoughts of Lewis, who brought a different perspective to the problems discussed in the Philosophy of Religion since its emergence, is important in terms of shedding light on other studies in the field today. Lewis argues that the universe and the events that take place in it are interesting to people who are not engaged in science, and this leads them to ask various philosophical, metaphysical or ethical questions. Human beings question life as a result of the many issues they face. Lewis, who thinks that metaphysical issues have a special importance in these inquiries, defines metaphysics as issues that are beyond the things that people directly encounter in their experience of the world around them. Religion, on the other hand, according to him, is a phenomenon that is experienced through behaviors as a whole in human life and has continuity.

Keywords: H. D. Lewis, metaphysics, empiricism, rationalism, religion, religion-science relationship.

1. GİRİŞ

1910'da Llandudno'da doğan Hywel D. Lewis, Bangor'daki Wales Üniversitesinde ve Oxford Üniversitesinde öğrenim görmüştür. Wales Üniversitesi Felsefe Kürsüsü Başkanlığı, Londra Üniversitesi Din Felsefesi

ve Tarihi Başkanlığı yapmıştır. Kraliyet Felsefe Enstitüsü Başkanlığı görevinde de bulunan Lewis, ayrıca St. Andrew ve Emory Üniversitelerinde de çalışmalar yapmıştır. 1992’de Guildford’da hayata veda eden Lewis, gelecek hayat, öz, akıl ve beden, ontoloji, özgürlük, düalizm, metafizik, İsa Mesih, mantık, ölümsüzlük, Yirminci yüzyıl İngiliz felsefesi vb. konular üzerine eserler bırakmıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Morals and the New Theology*, 1947; *Morals and Revelation*, 1951; *Gwybod am Dduw (Our Knowledge of God)*, 1952; *Our Experience of God*, 1959; *Freedom and History*, 1962; *Clarity is Not Enough*, 1963; *World Religions: Meeting Points and Major Issues* (with Robert Lawson Slater), 1966; *Dreaming and Experience*, 1968; *The Elusive Mind*, 1969; *Philosophy of Religion*, 1969; *The Self and Immortality*, 1973; *Persons and Life after Death*, 1978; *Persons and Survival: Essays by Hywel D. Lewis and Some of His Critics*, 1978; *Logic, Ontology, and Action*, 1979; *Pwy yw Iesu Grist? (Who is Jesus Christ?)*, 1979; *Jesus in the Faith of Christians*, 1981; *The Elusive Self*, 1982; *Freedom and Alienation*, 1985 (Dictionary of Twentieth-Century British Philosophers; 2005, s. 563 vd.).

Biz bu çalışmamızda H. D. Lewis’in *Philosophy of Religion* adlı eserini temel alarak onun din ve din-bilim ilişkisi hakkındaki görüşlerini incelemeye çalışacağız.

2. FELSEFE VE METAFİZİK

Bilindiği üzere düşünme ve sorgulamaya dayalı bir araştırma alanı olan felsefede tek tek sorular önceden belirtilmez. Araştırma, sorularını sürekli yenileyen, hep daha fazla sorgulamanın gerektiği bir çalışma biçimidir. Felsefe de bir araştırma alanı olarak yeni sorulara açıktır. Soruların tükendiği, aynı soruların tekrar edildiği bir ortamda felsefe araştırmacı olma özelliğini yitirmiş demektir (Uygur, 1995, s. 14).

Lewis’e göre, hemen hemen herkes günlük yaşamı içerisinde sorular sorar. Fakat bu soruları herkes gerektiği gibi formüle edemez. Sorulan soruların felsefi soru olma özelliği bulunsa bile, bunlar filozofların ortaya koyduğu sorular kadar tatmin edici ve açıklayıcı olamayabilir. İnsanlar çevrelerindeki dünyayı merak ederler ve özellikle de fizik dünyanın oluşumu ilgilerini çeker. Bu ilgi doğal çevreyi kontrol altına alma isteğinden ve hayatın güzelliklerini elde etme arzusundan ileri gelir. Modern icatlar yapmak, işten tasarruf sağlayan ve hayatı kolaylaştıran araçlar üretmek insanoğlunun hoşuna gider. Bunların insan hayatının yıkıma dönüşürebileceği de herkes tarafından bilinmektedir. İlerleyen teknolojik gelişmeler, yeni ve tehlikeli icatlar, bir atomik savaşın alarmı olarak

görülebılır. Oysa böyle bir tehlikeyle yüzleşmede sanki insanı bir çaresizlik duygusu sarar ve bu duygu onu duyarsız yapar. Olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğuran tüm gelişmeler son tahlilde soru sormakla başlar (Lewis, 1965, s. 1).

Felsefe soruları, pratikteki yönelmelere ait sorular değillerdir. Bu soruların ortaya çıkışında günlük hayatı düzenleme kaygısı bulunmaz. Felsefe sorusu, insanın içinde bulunan bir gereksemenin dışı vurulmasıdır. Buna rağmen ne bir felsefe sorusu eyleme dönüşebilir ne de bu soru bir eylemle karşılanabilir. Hiçbir felsefe sorusu günlük eylemlerin sonucunda ortaya çıkmaz. Bu yüzden de felsefe soruları eylemlerden bağımsızdır. Kapının açık olup olmadığını öğrenmek için sorulan bir soruya cevap verebilmek için kapıya bakmak çözümdür. Fakat “bilincin ne olduğu” sorulduğunda böyle bir çözüm ortada yoktur ve bu soruya cevap aramak boşuna bir çabadır (Uygur, 1995, s. 16-17).

Felsefi bilginin ne olduğunun anlaşılabilmesi için filozofların yaptıkları şeye bakmak gerekmektedir. Çünkü felsefede önemli olan sonuçlardan çok bu sonuçlara varma biçimidir ki, bu da sorularla olur (Arslan, 2002, s. 14-15).

Filozofun sorduğu sorular ne bir yargıcın ne de bir çocuğun sorularına benzer. Felsefe sorusu birinin, yani filozofun başka birine sorduğu bir soru değildir. Çünkü filozofun sorduğu soruların muhatabı yine kendisidir. Bu sebeple de, filozof, kendi kendine soru soran kişidir. Bir felsefe sorusu filozofu kendisiyle konuşturur. Ayrıca felsefe sorusunda cevap sorulana bağlı olmayıp, kimse başka birinden aldığı cevapla yetinmez. Çünkü filozofun işi öncelikle kendisine sormaktır (Uygur, 1995, s. 20-21). Felsefe soruları da bir şeyin ne olduğunu soran sorulardır. Bu sorularda kavramların anlamını soran “nedir?” sorusu ön plandadır. “Nedir?”li soruyu soranın amacı bir şeyin anlamının ne olduğunu öğrenmektir. Çünkü her felsefe sorusunda amaç bir kavramın anlamının ortaya çıkarılmasıdır (Uygur, 1995, s. 28). Felsefe, olgunun ne olduğunu açıklamaya çalışır. Saatin kaç olduğunu öğrenmek için sorulan gündelik bir soru felsefi bir soru olmaz. Felsefe “zaman nedir?” sorusunun cevabını bilmek ister. Erzurum ile Ankara arasındaki mesafenin uzunluğu felsefi bir problem değildir. Oysa felsefe “uzaklık nedir?” diye sorar (Çüçen, 2001, s. 63).

Lewis’e göre, tam manasıyla bilimsel bir anlayış sahibi olmayanlar için hayatın orijini, yeryüzünün gelişimi, dünyanın şekli, güneş ve diğer yıldız sistemleri, tabiatla ilgili bulgular ve bilim adamlarının ortaya koydukları önermeler oldukça ilgi çekicidir. Böyle konularda profesyonel

biri kadar sıradan bir insanın da merakı olabilir. Fakat bu tür bir ilgi ya da merak için felsefeden çok bilimsel bir vazife vardır. Dış dünya ile ilgili olarak filozofun sorduğu sorular, gündelik sorulardan oldukça farklıdır. Filozofun merakı, yakın gözlem ve deney ile tesis edilen belirli konularda dünyanın bütün zaman ve mekânları için genel olan niteliklerine yöneliktir. Nesnelere gözlemlendikleri şartlara göre oldukça değişiklik gösterdiğini gözlemlemek mümkündür. Mesafe, bir nesneyi olduğundan daha farklı boyutlarda gösterebilir. Posta kutusu uzaktan çok küçük gözüktür ve yuvarlak bir kule de, ufuk çizgisine karşı kare gibi gözüktür. Demir yolu hatları uzaklaştıkça gittikçe incelen bir çizgi halini alır. Oysa herkes rayların böyle bir tek çizgiye dönüşmesine sebep olacak kaza gibi bir etken olmadıkça onların aslında paralel olduklarını ve gerçekte birleşmediklerini bilir. Fakat onlar bir şekilde nasıl gittikçe incelmekte ve tek bir çizgi gibi gözükmektedirler? Bu sorunun cevabı, ışın yolculuğu yöntemi, insanın göz ve sinir sisteminin yapısına dayanılarak verilebilir. Raylar bilinenden farklı bir şey olarak görüldüklerinde, görülenin gerçek raylar olduğu söylenebilir mi? Böyle bir durumda sadece rayların bir görünüşünün algılandığı söylenebilir. Tirene bir tepe ya da köprü gibi yüksek bir yerden bakıldığında, tiren gittiği sürece gerçek rayların görüldüğünden ve gözlemlenen dar ray hatları boyunca gidemediğinde emin olunabilir. Görülen şeyin -rayların sürekliliği- vardır ve hatlar uzakta birbirlerine yaklaşır. Gerçek bir şekilde nesnenin asla görülemeyeceği ya da işitilemeyeceği, ancak özel bir kopyanın ya da tesirin görülebileceği iddiası olsa bile Berkeley gibi filozoflar gözlemlenen şeyin her zaman gerçek dünya olduğu, fakat bu dünyanın algılanabilir varlıklara bağlı olduğu görüşündedir (Lewis, 1965, s. 2-3). Bilindiği üzere Berkeley'e göre, sadece ruh ve ruhun kavram ve ideleri vardır. Bunlar dışında bir dış gerçeklik, yani madde bulunmamaktadır. İnsanın doğuştan getirdiği ideleri olmayıp, insanın doğrudan algıladığı her şey zihnindeki idelerdir ve tüm ideler algısal deneyden gelir. Berkeley için düşünce ve tasarımlar öznenin bilinç içerikleridir. Asıl gerçeklik, ruhtur ve madde aslında yoktur. Varlık, insanın zihnindeki idelerden başka bir şey değildir. Solipsizmden kurtulmak için Berkeley bütün ruhların varlığını tek bir ruhtan aldığı görüşünü benimsemiştir. Böylece insan algısının nedeni Tanrı olur. Tanrı, algıların nedeni olarak tinseldir (Berkeley, 1962, s. 65-66, 77-78, 81).

Lewis, filozofların ele aldıkları bir problem olarak algı probleminin sıradan insanların ilgisini çekmediğini düşünür. İnsanlar, dünyayı kendi amaçlarını tatmin eden bir durumda bulurlar ve dünya hakkında düşünmek istemezler. Hayatlarının çoğunu felsefecilerin uğraştıkları problemlerden habersiz geçirirler ve bu tip bir problemin farkına vardıklarında basit bir

eğlenceye verdiklerinden daha az değer verirler. Bu kısmen de olsa filozofların söylediklerini kavrayamamalarından ileri gelmektedir. Herkes dünyanın var olduğu bilgisine sahiptir. Fakat eğer insan zihni dışında hiçbir şeyin gerçek olmadığı fikri gibi bir kibre gidilirse, ani ve ıstırap veren bir sona gidilmiş olur. Pratik bir sorudan ayrı gibi gözükten algıyla ilgili bu problemler, pratik davranışlarla tamamıyla ilgisiz değildir. Dünyayla ilgili görüşlerimizi renklendirmek için algı konusundaki bazı fikirler kabul edildiğinde, dünyanın başlangıçta algılandığından çok daha yabancı olduğunun görülmesi oldukça büyük bir farklılık doğurur. Tabiat konusunda farklı bir hisse sahip olmaksızın Berkeley'in argümanları, Tanrı'nın çok yakın bir şekilde doğal şeylerin varlığını kuşattığı görüşünü desteklemek için kullanılırsa Berkeley gibi düşünmek ve onunla uzlaşmak zor görünmektedir (Lewis, 1965, s. 4).

Lewis'e göre, çoğu insanı soru sormaya sevk eden ve bir bütün olarak insan hayatının değerini sorgulayan bir soru tipi de etik problemlerdir. Lewis, karşılaşmış olduğu çeşitli problemler nedeniyle insanın hayatı sorguladığını ve "Niçin dünyadayız?", "hayatın herhangi bir anlamı var mı?" ya da çoğu ümitsizlik anında "her şey neye yarar?" gibi sorular sorduğunu söyler. Bu gibi sorularla insanlar genellikle kötü şanslarına itiraz ederler. Üzüntülü zamanlarda "bunlar niçin benim başıma geldi?", "doğmak için bana mı soruldu?", "niçin her zaman böyle olmak zorunda?" şeklindeki şaşırtıcı sorular belli bir form aldığı anda metafizik sorulara dönüşür. Lewis'e göre metafizik kavramının en geniş anlamı, insanın çevresindeki dünyayı tecrübe edişinde doğrudan doğruya karşılaştığı şeylerin ötesinde kalan herhangi bir konuyla alakalı sorulardır. Doğadaki olaylara bakılarak erdem in ya da vazifenin ilkelerinin olup olmadığı izah edilemez. Bizim bu anlamdaki kendi reaksiyonlarımız ise metafiziksel olacaktır (Lewis, 1965, s. 22).

Lewis, diğer taraftan spekülative metafiziğin renkli ve çok heyecan verici, ayrıntılı önermeler ve evrenin normal olarak insan aklının alamayacağı bir genişlikte olduğu konusundaki önermeler gibi pek çok çeşidi olduğunu ifade etmektedir. O, başkaları tarafından ileri sürülen ana düşüncelerin "bir yaşam gücü" ya da kaçınılmaz değişim veya evrim ilkeleri ile ilgili olduğunu belirtir. Bazıları ise diğerlerinden daha çok dinsel fikirlere yönelmektedir. Ona göre, din spekülative metafizikten çok uzak değildir ve metafizik, tedbirsiz ve küstah kimseler için tuzaklar sunmaktadır. Bazıları metafiziğin ortaya koyduğu soruların tamamen gerçek olmadığını, cevapların insanın ötesinde olmadığını, fakat temel olarak elde edilemez olduklarını ve her fikrin sorular tarafından ortaya koyulduğu şeklindeki faraziye içinde insanın kendisini şaşırttığını ileri sürmektedirler. Bu da

aslında aşırı giden ve obscurantist (bilgisiz, gerici) kimselerin metafizik adıyla söylenen cahilce şeylere ve metafizik konulardaki tartışmalardan uzak durmak isteyen ve bu konuların zorluğundan istifade etmek isteyen bazı metafizik düşünürlerinin tahrik edici eğilimlerine karşı bir reaksiyondur. Metafiziksel ayrıcalığın kimi zaman son derece suistimalleri olmuştur.

Lewis'e göre, evrenin doğası ve insanın evrendeki talihi ya da kaderiyle ilgili ortaya konulan sorular içerisinde en önemlisi, insan kişiliğinin doğasıyla ilgili sorulardır. Bir kişi olarak insan nedir? Ve onun hep bahsedilen tabiatının zihinsel ve bedensel yönleri birbiriyle nasıl ilişkilidir? Biz kendimizi farklı varlıklar olarak düşünürüz. Fakat zaman zaman başkalarının varlığı hakkında da konuştuğumuz olur. Akıllar büyük bir akılda birleştirilmiş midir? Ya da akıl istenilen bir hale konulamaz bir mahiyette midir? Akıl, beden olmadan işleyebilir ve devam edebilir mi? Eğer böyleyse onun gerçekliği ne türdür ve maddesel gerçekliği olmadığı kadar anlaşılması da zor olan bir şeyle nasıl ilişkilendirebiliriz? Şizofrenik kişilikler ve hafıza kaybı gibi konular ışığında düşündüğümüzde kişilerin kimliklerinin devam etmesine nasıl cevap veririz? Lewis'e göre, bütün bunlar din ile alakalı sorulardır (Lewis, 1965, s. 23-24).

3. DİN

Lewis, din denilince kilise ya da tapınak denilen çeşitli yerlere gidilerek yapılan ibadet görevinin anlaşıldığı kanaatindedir. Bu ibadetleri yerine getirmek için eğitilen ve görevlendirilen rahip ve vaizlerin rolleri aynıdır. Bu din adamlarının ibadetlerle ilgili görevlerinden biri de bazı özel elbiseler giymeleridir. Bu giysiler ibadetleri yerine getirmede onların görevlerinin bir parçasıdır ve kimi zamanda toplum tarafından bu giysiler onların hizmet ve görevlerinin bir işareti olarak düşünülür. Çeşitli türdeki cüppeler, yuvarlak yaka ve rahipler sınıfının koyu giysisi Hristiyanlıktan başka dinler içinde de vardır. Dinin bu çok açık tezahürlerinde Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ya da Budistlerin kutsal dua parşömenleri gibi özel olan kitapların kanun niteliğinde özel bir yerleri vardır. Bunlar içinde çeşitli ölçülere sahip olan Hristiyan düğün kitabı, diğer özel kitaplar ya da kutsal olan eski yazılar gibi kutsal nitelikli şarkı kitapları da vardır. Üstelik halk arasında ya da özel ibadetlerde bir komünyon, vaftiz kâsesi ya da dua silindiri gibi nesnelerin ibadet enstrümanı olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Yine bu pratiklerle beraber dini hayat içinde bir ya da birkaç kişi tarafından yerine getirilen vazifeler tayin edilmiştir (Lewis, 1965, s. 29).

Din, insan hayatında bir bütün olarak davranışlarla yaşanan oldukça sürekli bir şekilde kurulmuştur. Dinin etkisi, toplumda kabul görme

maksadıyla da insan hayata yansımaktadır. Fakat doğumda, evlilikte ya da ölümden yerine getirilen ayinlerin önemli sayılması için başka sebepler de vardır. Lewis, insanlardan bazılarının dini pratiklere olan aşinalıklarına göre, dini kesin bir yol olarak benimsediklerini söyler. Ona göre, dindar denilen insanların ne tür eşyalara sahip olduklarını ve kilise ya da tapınaklara niçin gittiklerini az çok bilmekteyiz. Bunun yanında kendi toplumunda yaşanan bir dinin detayları hakkında insan son derece bilgisiz de olabilir (Lewis, 1965, s. 30).

Lewis, yurt dışına yapılan seyahatlerde bazı görülmedik ve şaşırtıcı gösterilere şahit olunabildiğini ifade eder. İnsan, bunların dini bir ayin olduğu düşüncesine ulaşır. Dini anlayışı bu noktada olan cahil bir insan, “din” kelimesini şaşırtıcı bulabilir. İnsanların din içinde ne yaptıkları aşağı yukarı bilinmektedir düşüncesinde olan Lewis, burada “bu insanlar yaptıkları şeyleri niçin yapmaktadırlar?” sorusunu sorar. Acaba farklı zaman ve yerlerdeki insanlar dini patrikleri aynı sebeplerle mi yaparlar? İnsanların sorumlu tutuldukları fiillerin ve devamlı yapılan özel törenlerin gayesi nedir? Bunları yerine getirmekle insanlar nasıl bir menfaat elde etmeyi ümit ederler? Lewis’e göre, bu soruların cevaplamak için, dinlerin tanımları incelenebilir. İnsanların niçin kiliseye gittikleri, niçin ibadet yaptıkları ve dinsel varlığın gayesinin ne olduğu gibi sorular Lewis’e göre kısmen de olsa tarihsel sorular olarak görülebilir. Bu sorular dinlerin başlangıcını ve insanların günümüzde dini aynı şekilde veya geçmişte olduğu gibi ifa edip etmediklerini sorgulamaya da götürebilir. Dindeki gelişmenin nasıl olduğu, erken dönemlerde önem kazanmış olan bazı unsurların sonraki zamanlarda dinden çıkarılıp çıkarılmayacağı, dinler arasındaki temel farklılıkların ne olduğu ve dinlerin ne kadar müşterek olduğu şeklindeki sorular son derece önemlidir (Lewis, 1965, s. 31-32).

Lewis’e göre, birbiriyle ilişkili yahut benzer gözükken bazı pratiklerin ve inançların hangi amaçlarla yapıldığının ve bunların dinsel güdü ve görünüşlere sahip olup olmadıklarının araştırılmasını önemli görmektedir. Çünkü ona göre, dini inançları içeren gerçekler hiçbir bir seviyede şüphe içinde olamaz. Onun için Hıristiyanların ve Müslümanların yaptıkları ve inandıkları şeylerin ne olduğunu güvenle söyleyebilmek gerekir. Fakat bu inanç ve pratikler gerçekten başlangıçta ne olarak gözükürler? (Lewis, 1965, s. 34) İbadet eden bir kimse dizleri üstüne çöktüğünde ve dua ettiğinde, çıplak gözle görülememesine rağmen, kimsenin kendisine benzemediği bir varlığa hitap etmeyi istemektedir. Özellikle günümüzde Tanrı’nın ne olduğunu söylemekte tereddüt edilmektedir. Görünüşte Tanrı’ya yapılan hitap, insanın bir başkasıyla olan konuşmasına benzemez. Ancak dua

genellikle Tanrı'yla konuşma olarak tarif edilir. Fakat Lewis, duanın bir konuşma şekli olduğu ve özel olarak hiçbir olağan dışı ses söylenmeden bağlılığı sağladığını ifade eder. Bu yüzden de ibadet, görüldüğü gibi değildir. O, uzak bir kıta ya da başka bir gezegene mesaj göndermeye benzemez. Belirli inançlar için mutlu bir mecaz olmasına rağmen, bu durumda ibadet nasıl farklı olur? Lewis bu türden sorular sormaktaki maksadının, görüşlerine bakılarak tanımlanan fiillerle insanların nereye kadar imtihan edileceğini ifade etmek olduğunu söyler ve bu anlamda özellikle felsefede “insanların niçin belirli pratiklere müptela olduklarını ve inançlarının neyi içerdiği” sorusunu sorar. Ona göre, bir gök tanrısı olarak Shango'ya bazı insanların nasıl ibadet ettiğinin ilmi olarak söylenmesi gerekir. Fakat böyle bir varlığa insanların niçin inandıkları, belirli davranışları ona niçin adadıkları ve niçin böyle bir inanca sahip oldukları noktası her zaman merakta kalır (Lewis, 1965, s. 35).

Lewis, Tanrı'ya inandığımızı, O'nun görülemez ve aynı zamanda her yerde hazır ve nazır olduğunu, yine O'nun tek Tanrı olduğunu ve aynı zamanda üç şahsiyet olduğunu, ayrıca O'nun Sevgi Tanrısı ve aynı zamanda Gazap Tanrısı olduğunu ve Tanrı'nın baba olduğunu söylediğimizi, fakat normal anlamda O'nun hiç kimsenin ebeveyni olmadığını ifade eder. Tanrı'nın ibadete karşılık verdiği söylenmektedir. Ancak bunun açık bir delilinin getirilmesine yönelik bir meydan okuma olduğunda durum çok kaçamaklı bir hal alır. Örneğin, ebedi hayata sahip olmayı ümit ettiğimizi söyleriz, fakat bu ebediyete gidişle tamamen aynı değildir. Yine günahlarla ilgili konuşur ve yine kurban ve kurtuluş hakkında bir şeyler anlatmaya devam ederiz. Bu noktada Lewis, altınla değil “kan” ile satın alındığımızı iddia eder ve şifa ve temizlik konusunda konuşurken açıkça mecaza başvurulduğunu belirtir. Ona göre, bunlarla beraber vaftiz ayini gibi çoğu pratik de bu konuya girebilir. Bütün bu adetler içinde yaptığımız ve söylediğimiz şeylerden uzağızdır. Böylece dinden gerçekte ne anladığımız ve ne yaptığımız sorusu ısrarla devam eder.

“Tek bir Tanrı'ya inanıyorum”, “Tanrı sevgidir”, “Allah merhametlidir” ve “ibadetlerimiz karşılıksız kalmayacaktır” şeklinde söylenen sözlerin manasının anlaşıldığı kabul edilse bile, bu inançlar nereye kadar doğrulanabilir? İnançlar ile insanların beklentileri bu konulara nasıl bağlanabilir? Tanrı'ya inanmanın önemli olduğu kabul edilebilir ya da bundan sonra yaşam olduğuna ikna olmaktan hoşlanılabilir. Fakat böyle bir inanç nasıl geçerli olur? Bu beklentiler hüsnü kuruntu olamaz mı? Dini iddialar günden güne bilimden beklenen gelişmeler gibi herhangi bir deneyin tesiri altına girebilir mi? Yoksa ara sıra söylenildiği gibi bir çeşit iman

aracılığıyla insanlar inanmak zorunda mı? Ve bayağı bir kesinlikle onun ilişkisi nasıldır? Lewis'e göre, bu türden soruların din üzerinde devamlı bir refleksiyon içinde çok merkezi bir yere sahip olduğu açıktır. Aslında hiçbir dini pratik bu türden bir tasdik ya da inançları içerir gözükmez. Din ile ilgili bilimsel araştırmalar sayesinde bazı insanların ölümlerini nasıl defnettiklerini, ne tür tapınaklar yaptıklarını, evlilik ya da kabul törenlerinde ne yaptıklarını ve ne söylediklerini bilmek ve bu büyük meraktan kurtulmak için böyle araştırmalar yapmanın mümkün olup olmadığını öğrenmek önemli bir gelişme olabilir. Fakat bu aktivitelerin açıktan yapılan eylemlerin ötesinde bir anlamı da vardır. Bazı beklentiler sebebiyle ölümler belli şekillerde gömülür. Tapınak bir tanrı ya da tanrıların yaşadığı ya da Tanrı'ya yaklaşmanın ümit edildiği bir yerdir. Düğünler de uygun olduğu düşünülen şekillerde yapıla gelmiştir. Böyle inançlar her zaman açıkça formüle edilemez ve onlar her zaman göründükleri kadar basit değildir. Din felsefesinde doğa ve inancın durumuyla ilgili sorulara sıkça yer verilmiştir. Çoğu insan bu konuları düşündüğünde konuya olan ilgisi artar. İnsanlar dinin ne söylediğini ve bunun hakkıyla bilinip bilinemeyeceğini öğrenmek isterler. Anlam ve doğruluk hakkındaki sorular bu yüzden eleştireldir (Lewis, 1965, s. 36-37).

Lewis'e göre, yeryüzü ve diğer varlıklar, hayal gücü ötesinde var olmaktadır ve Tanrı bunların hepsinin yaparı ve sürdürücüsüdür (Lewis, 1965, s. 57). Dinin, Tanrı ve insan tarafı olarak iki yönü vardır. Öte yandan insanlar arasındaki farklılıklar her zaman büyük önem taşımıştır ve insanların çeşitli şekillerde monizmi önemsemedikleri ve yalanladıkları da görülmüştür (Lewis, 1965, s. 273). Oysa dinler, insanlar için çok pozitif çareler sunarlar ve monistik dinlerde amaç tamamen bütünlük içinde bireyin izolasyonunu bertaraf etmektir. İnanç, başkasına bağlı bir varlık olarak insanın durumunu itiraf ve Mutlak ya da Yüce Gerçekliğin tasdiki üzerine dayandırılmıştır. Tevazu ve şükran içindeki bir tasdikin de, Tanrı'ya yapılan ibadetin bir parçası olduğu açıktır (Lewis, 1965, s. 293).

Lewis, Tanrı'nın şanını yücelterek, O'nunla ilgili üstün iddialarda bulunarak O'nda sükün bulmak için boyun eğdiğimizi söylemektedir. Bu, fani bireyin Yaratıcıyı tasdiki bakımından özellikle önemlidir. Lewis'e göre, kendisini aşkın olarak görmeye yönelik birey için hiçbir sebep yoktur. Çünkü o, yaratılmış varlık türüne karşı isyanda değildir. Kişi kendisini Tanrı'nın seviyesine yükseltmeye kalkışmaz. Bizler Tanrı'nın gizemini kabul ederiz. Her şeyin kendi etrafımızda dönmediğini ve hayattaki bütün gerçekliklerin Tanrı'nın yaratması olduğunu takdir ederiz. Yani kendimizle

ilgili olan ve diğer bütün her şeyi Tanrı'yla ilişkilendiririz (Lewis, 1965, s. 294-295).

4. EMİRİZM, RASYONALİZM VE DİN-BİLİM İLİŞKİSİ

Empirizm ve rasyonalizm konusunu açıklarken Lewis, “kesin olarak herhangi bir şeyi bilebilir miyiz?” sorusuna nasıl cevap verileceğini sorarak başlar. Ona göre bu soruyla karşılaşan biri eğer çok bilgiliyse bilginin kesinlik ifade etmesi gerektiği düşüncesinden hareketle sorunun iyi formüle edilemediğinden yakınabilir. Bir kimse elinde bir kalemi tuttuğunu, onu ve sayfada meydana getirdiği işaretleri gördüğünü söyleyebilir. Aynı şekilde dışarıda güneşin parladığı ve bahçıvanın çimenleri biçtiğinden de bahsedilebilir (Lewis, 1965, s. 39). Ancak güneş uzun süre parlaklığını koruyamaz ve bahçıvan sürekli bahçe işleriyle uğraşmadığından, uzun bir süre bu isimle adlandırılmaz. Fakat bunları gören kişi gördüklerinden oldukça emindir. Hem parlayan güneş ve çayır görülmekte hem de bahçıvan işitilmekteyse bunları algılayan kişinin gözleriyle doğrudan algıladığı bu verilerden şüphe etmesi oldukça güçtür. Böyle deliller için bir görgü şahidi bulunması mahkemelerde çok özel bir değer taşır. Bu tür bir delilin gücü bilimsel ispat söz konusu olduğunda da geçerlidir. Bu prensipten hareketle empirist filozoflar, bilginin doğası ve alanıyla ilgili teorilerini formüle etmişlerdir. Gerçekliğin ölçüsünü onlar deney olarak kabul ederler. İnsanlar duyularının verileri çerçevesinde bir şeyi bulurlar, görürler ve dokunurlar. Bilgi probleminde bu yaklaşıma empirizm denilmektedir. Bu anlayış içerisinde de farklılıklar olsa bile, Lewis'e göre, temel faktör duyulara dayanan tecrübeye başvurulmasıdır (Lewis, 1965, s. 40).

Lewis, empirizm'in köklerinin eski felsefede, ilk dönem Grek filozofları arasında bulunduğunu hatırlatır. Bilindiği üzere, Protagoras ve kısmen Heraclitus bu düşüncenin temsilcilerindendir. Protagoras'a göre, “insan her şeyin ölçüsüdür” sözüne çok şey borçluyuzdur. Bu meşhur söz değişik zamanlarda farklı şekilde anlaşılmıştır. Protagoras ise, bu sözle, duyuların verilerini göz önünde bulundurarak herhangi bir birey için sebep olma durumunu ifade etmiştir (Lewis, 1965, s. 294).

Herakleitos'a göre ise evren sürekli akan bir süreç ve başlangıcı ve sonu olmayan bir değişimdir. Bu değişim hiçbir zaman durmaz ve bu değişim içinde de aynı kalan hiçbir şey yoktur. Değişim kaçınılmazdır. Her şey her an bir değişim ve akış içindedir. Bir nehre iki defa giremezsiniz. Çünkü ikinci defasında ne o nehir aynı nehirdir, ne de siz aynı sizsinizdir. Evrenin boyuna akışı içinde kalıcı ve durgun bir şey olduğunu düşünmek bir yanılmadır. Bazı şeylerin sabitmiş gibi görünmesinin sebebi, sadece bir

görüntü veya görünüştür. Aslında her şey akar. “Değişmeyen tek şey, değişmenin kendisine göre cereyan ettiği yasadır”. Evrende hâkim olan bu yasaya Herakleitos *logos* demektedir. Herakleitos’a göre, en iyi bilinebilecek şey, “her şeyin değişim içinde olduğu”dur. Filozof, bu sözden, andan ana değişen yer ve şartların bize kendisini gösterdiğinden başka hiçbir şeyin gerçek olmadığını anlamaktadır. Herakleitos’un bu düşüncelerinden anlaşıldığına göre, onun “bize görünen” dediği şey, bize görünmeyen ve ancak akılla kavradığımız gerçeklik olan şeyden son derece farklıdır (Arslan, 2002, s. 84; Gökberk, s. 25-26). Daha sonraki dönemlerde benzer bir şekilde Kant görünür varlıklar ile aşkın olanı ayırmış, tecrübe edilebilir olan varlık alanına *fenomen* ve insan tecrübesinin ötesinde olan Nihai Gerçeklik için *numen* kavramlarını kullanmıştır (Kant, 1998, s. 306-310). Empirizme dair bu hatırlatmalardan sonra Lewis, duylara çok fazla güvenilse bile, bu güvenin nereye kadar olduğunu ve daha fazla nasıl emin olunabileceğini tartışmaktadır. Çünkü ona göre şu anda algılanan şeyin gelecekte algılanacak olanla doğrulanması gerekebilir. Sarhoşluğun etkisiyle yanan bir mum iki tane gibi görülebilir. Ya da kırık bir camdan bakıldığında tarladaki inek çok farklı şekiller alabilir. Yine bahçedeki bahçıvan camdan onu izleyen için komşundan başkası gibi gözükabilir. Bu durumda kişi gözlerinin kendisini aldattığını söyleyebilir. İşte bu sebeple Lewis’e göre, başkalarının duylarına zıt olan duylarımızın şu anda her gösterdiğini kabul ederek, algılarımızdan tam olarak emin olursak, kendimizi çok tuhaf olan bazı şeylere inanıyor buluruz (Lewis, 1965, s. 41).

Yukarıda da değinildiği üzere algılanan dünyanın gerçek dünya mı, yoksa onun bir hayali mi olduğu konusunda filozoflar da güçlükler yaşamış ve “kesin olarak ne bilinebilir?” sorusunu sormuşlardır. Bu reaksiyon sonucunda bazıları duyların verilerinden çok fazla emin olunamayacağını, gözlerimizin bizi aldattığını ve hatta kusursuz bir emnlikten söz edilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. İnsan kullandığını sandığı kalemin yerine bir başkasının konulduğunu fark edemeyebilir. Yine dirseklerini dayadığı bir masa becerikli biri tarafından hazırlanmış ve biraz sonra yıkılacak olan bir illüzyondur. Belki de görülenler bir rüyadır, ya da kişi bir trans veya hipnoz durumuna geçmiştir. Aklın ışığında ise $2 \times 2 = 4$ ’tür. Gerçeğin görülenden başka türlü olduğuna inanmak doğru değildir. Çünkü evrende 2×2 ’nin 5 ettiği bir durum yoktur. Bu durum ateşin sıcak, çimenlerin yeşil olduğu gibi bir deney konusu değildir. İşte bu yüzden Lewis, şimdi ya da başka bir zamanda 2×2 ’nin 5 ettiğinin görülmesinin imkânsız olduğunu ifade etmektedir (Lewis, 1965, s. 42).

Lewis, eski dünyada bazı filozoflarda, özellikle Platon'da, düşüncelerinin tamamını kapsamasa bile, rasyonalist özelliğin çok belirgin olduğu kanaatindedir. O, Platon'un Protagoras ve Heraclitus'tan etkilenmiş ve bu iki filozofun düşüncelerini sistemli bir şekilde geliştirmiş olduğunu düşünenlerdendir. Platon ona göre aynı zamanda Parmenides'ten de etkilenmiştir. Parmenides, her şeyin ayrılmamış bir bütün olduğunu savunmuşken Platon, ondan farklı olarak çevremizdeki dünya ve yaşamımızdaki olayların düşünceyle keşfedilen dünya tarafından verilmiş bir tür gerçekliğe sahip olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla, bugünkü felsefenin öğrenilmesinde İngiliz empiristleri kadar modern dönem rasyonalizminin bilinmesinde de Lewis'e göre çok büyük bir gereklilik vardır (Lewis, 1965, s. 43).

Lewis, günümüz düşünce dünyasının nasıl bir paralellik gösterdiğinin belirlenmesinin kolay olmadığını, ancak özellikle bugünkü İngiliz konuşma dünyasında filozoflar arasında hırslı spekülasyonlara karşı şiddetli bir reaksiyon olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, felsefede empirizme dönüş bilimsel gelişme süreciyle olmuştur. O, hiçbir şeyin bilimin maddede izlediği prosedürlerle benzer metotlara dayandırılmadıkça bilinmeyeceği kanaatindedir. Din ile ilgili temel sorulardaki tutumlarda, bilimsel gelişmelerden başka, modern empirizmin din üzerindeki etkisi ve çalışmaları da etkilidir. Ona göre, bilimin doğrudan olan yöntemlerinden bir kısmının dini inanç ve tutumları etkilemesi şaşırtıcı bir şeydir (Lewis, 1965, s. 47-48).

Din ve bilim arasında var olduğu iddia edilen çatışmayla ilgili zaman içerisinde büyük çalışmalar yapılmıştır (bkz. Coşkun, 2019, s. 1057 vd.). Bir anlamda bunun izleri uzun bir süre takip edilebilir. Örneğin Yunan medeniyetine kadar bu çatışmanın izleri görülebilir. Fakat Lewis'e göre, bu çatışmanın önemli bir mesele olarak bugün düşünüldüğü şekle gelmesi on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda insanların yeni entelektüel ve kültürel ortamlarla karşılaşmasıyla, yani modern bilimin gün ışığına çıkmasıylaadır. Bazı yönlerden bilimin dinin rakibi veya karşıtı gibi telakki edilmesinin sebepleri eskisi kadar belirgin değildir. Newton'un da içinde olduğu bilim adamlarının bazıları çalışmalarını Tanrı'nın şanını üstlenebilmek amacıyla yapılmış bir şey gibi düşünmüşlerdir (Lewis, 1965, s. 51).

Zamanla gelişen bilim temelinde dünyayla ilgili yeni filozofik teoriler ortaya koymak ve bilim prensiplerini derinlemesine irdelemek konusunda önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bu alışlageldik bir reaksiyon değildir. On dokuzuncu yüzyıldaki evrim ideasının sömürsü de dikkate alındığında bilim mevcut tüm sorular için bir anahtar olarak görülmeye

başlanmıştır. Bu, haddizatında yerleşik otoritenin prestijini kıskananlar ile özgür araştırmacılar tarafından düşünülen sıkıntının kaynağı olarak görülmüştür.

Bugün gelinen aşama, çatışmanın gerçekten akut hale geldiği aşamadır ki, onun en göze çarpan ve tarihsel şekli on dokuzuncu yüzyılda evrim doktrininin net bir şekilde formüle edilmesidir. Dünyayla ilgili kozmolojik araştırmalar ve yapılan keşifler günümüzde şaşırtıcı derecede artmıştır. Yakın zamana kadar hemen hemen herkesin itiraz etmeden prensipte kabul ettikleri bu fikirler Lewis'e göre, bugünkü şaşkınlığın ve dikkate değer şokun temel sebebidir. İnsanların hayvandan türediği fikrinin kabul gördüğünü bilmek için çok fazla yaşlı olmaya gerek yoktur.

Geçmiş dönemlerde ifade edilen ve çeşitli iddiaların fikri temeli olan İncil'in her bakımdan harfi harfine ilham edildiği düşüncesi, eski zamanlarda bugün anlaşıldığı kadar açık değildir. Genel kanı, görünürdeki değeriyle İncil'in okunup anlaşılması yönündeydi. Üstelik onun tartışmalı ve farklı versiyonlarını uzlaştırmanın zorluğuna rağmen, bu kanaat hâkimdi (Lewis, 1965, s. 54-55). Birçok bakımdan yakın zamanda ilim, örneğin arkeoloji, İncil'de değinilen ve tanımlanan meselelerin göze çarpan doğrulamalarını sağlasa da, Lewis'e göre, Kitab-ı Mukaddes'e ait hikâyeleri tarihe sıkı sıkıya bağlı olarak ele almak mümkün değildir.

Günümüzdeyse bazı bilim adamları Yeni Ahit'teki hikâyelerle ilgili olarak şüphe içerisindedirler. Fakat Kutsal Kitap'a bağlılık bu yolla uygulanırsa meselenin sonunun nereye varacağı ve insanın kaderinin nereye dayandırılacağı önemli bir problemdir. Antropoloji ve sosyal psikoloji gibi bilimlerdeki sistematik çalışmaların gelişmesiyle ve Hıristiyanlık dışındaki dinler hakkında akademik çalışmalarla bu ikilem daha da karmaşık hale gelmektedir. Önemli bir nokta da, dini toplumlardaki korkak din liderlerinin, yapılan yeni çalışmalara set çekmeye çalıştıklarıdır. Buna karşılık, bilim adamlarının, dini dogmatizmi ve şüpheciliği ortaya çıkarmakla ve dini boş inançlardan türemiş sayıp reddetmeleri ve aydınlanmanın engeli olarak görmeleri çatışmaları artırmıştır. Bilim ve dinin uyumsuzluğu şeklindeki bu çatışmanın günümüzde ne kadar doğru bir şekilde değerlendirildiğinden Lewis şüphe ettiğini ifade etmektedir (Lewis, 1965, s. 56).

Lewis'e göre, yeryüzü ve diğer cennetlik bedenler, hayal gücü ötesinde var olmaktadır ve Tanrı bunların hepsinin yaparı ve sürdürücüsüdür. Ona göre, kaderimiz ve çevremizdeki dünya hakkında ne anladığımız bakımından her şey kavranabilir olmalıdır. Mucizeler, dualar ve hatta Tanrı'nın ta kendisi yorumlanabilir olmalıdır. Fakat eğer bilimsel

kavramlarla O'nun bütün özellikleri etraflıca açıklanabiliyorsa dine hangi durumlarda ihtiyaç duyulacağı sorusu ortaya çıkacaktır (Lewis, 1965, s. 57-58).

5. SONUÇ

Son devir İngiliz filozoflarından H. D. Lewis'in din ve din-blim ilişkisine dair düşüncelerini ele almaya çalıştığımız bu makalede, bir soruyu felsefe sorusu yapan niteliğin ne olduğunu ve gündelik sorularla felsefe sorularının ayırımını filozofun düşünceleri çerçevesinde incelemeye çalıştık. Ona göre, felsefe sorusu, günlük kaygılarla ortaya konulan bir soru olmayıp, bir iç gereksinmeden doğmaktadır. Aynı zamanda felsefe soruları eylemlerden bağımsızdır. Bu sorular, filozofu kendi kendisiyle konuşturur ve filozof, kendine soru sorar. Felsefe sorusu, "nedir"li bir sorudur. Böyle bir sorunun amacı Lewis'e göre, bir şeyin tanımını ortaya çıkarmaktır.

Çoğu insanı soru sormaya iten ve hayatın değerini sorgulayan bir soru çeşidi de etik problemlerdir. Lewis, bu noktada metafizik kavramını ele almıştır. Çevremizdeki dünyayı tecrübe edişimizde doğrudan doğruya karşılaştığımız şeylerin ötesinde kalan herhangi bir konuyla alakalı olarak sorulan soruları Lewis metafizik olarak tanımlamıştır.

Lewis'e göre, bugünkü felsefenin öğrenilmesinde modern rasyonalist filozoflar Descartes, Spinoza, Leibniz'in bilinmesi de en az İngiliz empiristleri kadar etkilidir. Yine dinle ilgili tutumlarda bilimsel gelişmeler kadar modern empirizmin etkisi de vardır.

Lewis'in dinler ve dinlerdeki pratik hayat hakkındaki değerlendirmeleri önemlidir. Ona göre, din kavramının insan zihninde çağrıştırdığı ilk anlam, çeşitli yerlerde yapılan ibadetlerdir. Dinin en önemli şahsiyetleri ise, kurucular ve etraflarındaki kişilerdir. Lewis, Tanrı'dan her yerde hazır ve nazır olan, tek bir Tanrı olarak söz etmektedir. O, insanların huzur bulmak amacıyla Tanrı'yı yüceltiklerini ve Ona boyun eğdiklerini düşünmektedir. Hayatta olup biten bütün gerçeklikler de ona göre, Tanrı'nın yaratması eseridir.

Dinlerin bir kısmı hayatın sonunu bir ceza hali olarak açıklarken bazılarının göre hayatın amacı son kurtuluşla ilgilidir. Ölüm, hayatın yeniden ilanıdır. Monist olmayan dinler de günahların kefareti anlamında perişanlık, kimsesizlik, muhtaçlık durumlarını gerekli görmüştür. Günümüz toplumunda bireylerin hissettikleri derin yalnızlık, Lewis'e göre, insanların, Tanrı'yla ilişkilerini değerlendirmelerine sebep olmakta ve onları dine doğru götürmektedir.

6. SUMMARY

In this article, we have tried to examine the thoughts of the late English philosopher H. D. Lewis on religion and the relationship between religion and science. According to him, a philosophical question is not a question posed out of everyday concerns, but arises from an inner need. At the same time, philosophical questions are independent of actions. These questions make the philosopher talk to himself and the philosopher asks himself questions. A philosophical question is a "what" question. The purpose of such a question, according to Lewis, is to discover the definition of something.

Another type of question that drives most people to ask questions and questions the value of life is ethical problems. It is at this point that Lewis takes up the concept of metaphysics. Lewis defines metaphysics as any question about anything that goes beyond what we directly encounter in our experience of the world around us.

According to Lewis, knowledge of the modern rationalist philosophers Descartes, Spinoza and Leibniz is at least as effective as knowledge of the British empiricists in the study of contemporary philosophy. Again, modern empiricism has as much influence on attitudes towards religion as scientific developments.

Lewis's evaluations about religions and practical life in religions are important. According to him, the first meaning that the concept of religion evokes in the human mind is worship in various places. The most important figures of religion are the founders and the people around them. Lewis speaks of God as one God, omnipresent and omnipresent. He thinks that people glorify and submit to God in order to find peace. All the realities of life are, according to him, the work of God's creation.

While some religions explain the end of life as a state of punishment, for others the purpose of life is about final salvation. Death is a re-proclamation of life. Non-monistic religions also consider misery, desolation and neediness as necessary in order to atone for sins. According to Lewis, the deep loneliness felt by individuals in today's society causes people to evaluate their relationship with God and leads them towards religion.

7. KAYNAKLAR

- Arslan, A. (2002). *Felsefeye giriş*, Ankara: Vadi Yayınları.
Berkeley, G. (1962). *The Principles of human knowledge*, (G.J. Warnock Ed.), Glaskow: Fontana Press.

- Cevizci, A. (2001). *İlkçağ felsefesi tarihi*, Bursa: Asa Yayınları.
- Coşkun, C. (2019). Din bilim ilişkisi ve çatışmanın araçsallığı. *Bilimnâme*, XXXVII, (2019/1), 1057-1084.
- Çüçen, A. (2001). *Felsefeye giriş*, Bursa: Asa Kitabevi.
- Dictionary of Twentieth-Century British Philosophers*. (2005). (Stuart, Brown, Thoemmes Continuum, Ed.), Bristol/England.
- Gökberk, M. (ty.). *Felsefe tarihi*, Ankara: Remzi Kitabevi.
- Kant, I. (1998). *Critique of pure reason*, (Pavlus Guyer-Allen W. Wood, Trans.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Lewis, H.D. (1965). *Philosophy of religion*, Londra.
- Uygur, N. (1995). *Felsefenin çağırısı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 07.08.2023

Kabul Tarihi: 14.09.2023

KANT FELSEFESİNDE NEDENSELLİĞİN UĞRAKLARI¹

Moments of Causality in the Philosophy of Kant

Ayşe TURAL

Yüksek Lisans

ayseetural21@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002- 0221-8746

Celal YEŞİLÇAYIR

Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi,

Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

celalYESIL@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3132-920X

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

İleri sürdüğü görüşlerle felsefe tarihinde yeni çığır açan Kant nedensellik konusuna kayıtsız kalmamıştır. O özellikle şüpheci geleneğin bu konudaki düşüncelerini ele alarak tekrar yorumlamaktadır. Hume'un şüpheciliğinin kendisini dogmatik uykudan uyandırdığını söyleyen Kant daha sonra bu düşüncede kalmayacaktır. Bununla birlikte onun benimsediği nedensellik düşüncesinin birden fazla olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü o doğa nedenselliğinin yanında arzuya yönelik amaç nedenselliği ile ahlak yasası ile ilişkili olan özgür nedensellikten söz etmektedir. Şüphecilerin iddia ettiği gibi doğa nedenselliğinin reddedilmesi halinde, bilginin ve bilimin olanağı ortadan kalkacaktır. Kant'a göre insan davranışlarını belirleyen farklı nedenlerin aydınlatılması gerekmektedir. Söz konusu belirlenimler zorunluluktan kaynaklanabileceği gibi belli bir arzuyu gerçekleştirmeye yönelik olarak ortaya çıkabilmektedir. Diğer taraftan ahlak kurallarına uymayı gerektiren özgür bir belirlenim de pekâlâ mümkündür. Bununla birlikte farklı türden nedensellik anlayışlarının içeriği ve aralarındaki ilişkinin anlaşılması önem arz etmektedir. Aynı zamanda onun nedensellik anlayışının felsefesinin diğer alanları ile bağının aydınlatılması gerekmektedir. Bu bağlamda onun nedensellik düşüncesine sağladığı katkı ve yeniliğin tartışılarak, gelenek içinde özgün bir yerinin olup olmadığı sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kant, Nedensellik, Ahlak, Özgürlük

Abstract

Kant, who broke new ground in the history of philosophy with his views, did not remain indifferent to the subject of causality. He especially reinterprets the skeptical tradition's thoughts on this subject. Saying that Hume's skepticism woke him from his dogmatic slumber, Kant would not stay in this thought afterward. However, it is noteworthy that the idea of causality adopted by him is more than one. Because besides nature causality, he talks about purpose causality towards desire and free causality related to moral law. If natural causality is rejected, as the skeptics claim, the possibility of knowledge and science

¹ Bu makale Ayşe TURAL tarafından Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR'ın danışmanlığında hazırlanan ve Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün (Temmuz 2023) onaylanmış olduğu "Kant'ın Ahlak Felsefesinde Özgürlük ve Nedensellik Sorunsalı" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

will disappear. According to Kant, the different reasons that determine human behavior need to be clarified. The determinations in question may arise out of necessity or may arise in order to realize a certain desire. On the other hand, a free determination that requires compliance with moral rules is also possible. However, it is important to understand the content of different types of causality understandings and the relationship between them. At the same time, the connection of his understanding of causality with other fields of philosophy needs to be clarified. In this context, its contribution to the idea of causality and its innovation are discussed and it is questioned whether it has a unique place in the tradition.

Keywords: Kant, Causality, Morality, Freedom:

1. GİRİŞ

Nedensellik Batı dillerinde Latince *causa* (neden) *causalis* (nedensel) sözcüklerinden türeyerek yaygınlaşmış (İng. Causality, Alm. Kausalität, Fr. Causalité) bir kavramdır. Kavramın kendisinden de anlaşılacağı üzerine “Her şeyin, her olayın bir nedeni olduğunu; aynı koşullar altında aynı nedenlerin aynı sonuçları doğuracağını dile getiren ilke” (Güçlü, Uzun, Uzun, Yolsal, 2008: 1027) olarak tanımlanmaktadır. Ahmet Cevizci ise nedenselliği “Zaman dizisi içinde, biri olmadan diğersinin de ortaya çıkamayacağı iki olay, fenomen, ya da süreç arasındaki ilişki” (Cevizci, 2000: 673) olarak tanımlamaktadır. Nedensellik ilkesinin aralarında benzerlik olmasına karşın *belirlenimcilik* (determinizm) ile aynı şey olmadığını ifade etmemiz gerekmektedir. Çünkü *belirlenimcilik* kuramına göre evrendeki ve tarihteki bütün işleyiş belli mekanik/fiziksel yasalarla (Cevizci, 2000: 241) gerçekleşmektedir. Buna göre belirlenimcilik çok daha katı, irade özgürlüğünü dışarda bırakan, mekanik yasaların mutlak hâkimiyetine dayanan bir anlayıştır. Nedensellik ise daha ziyade iki olay/fenomen arasındaki neden-sonuç ilişkisine odaklanmaktadır. Buna göre araştırmamızın odak noktası *belirlenimcilik* olmayıp, Immanuel Kant’ın eserlerinde ele aldığı *Kausalität* (nedensellik) anlayışıdır. Felsefe tarihi boyunca filozoflar, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisinin zorunlu yasalara dayanıp dayanmadığı hususunda çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Öyle ki aynı nedenlerin, zorunlu olarak aynı sonuçları mı doğurduğu sorunsalı üzerinde tartışılan bir konu olagelmiştir. Aynı nedenlerin aynı sonuçlara neden olması halinde nedensellik ilkesinin zorunlu bir ilişkiselliği içermesi gerektirmektedir. Söz gelimi “yağmurun yağması” nedeninin “yerlerin ıslanması” sonucunu ortaya çıkarması örnek gösterilebilir. Dolayısıyla bu ilişkide belli bir ardışıklık ve zorunluluk olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan nedensellik anlayışındaki zorunlu neden-sonuç ilkesine karşı çıkan filozofların da olduğu bilinmektedir.

Araştırmamız kapsamında Kant’ın nedensellik anlayışı ve onun bu ilkeyi hangi boyutları/türleri ile ele aldığı, analiz edilecektir. Bununla birlikte

Kant'ın nedensellik düşüncesi çerçevesinde gelenekten ayrılan yönleri ile bu anlayışa kazandırdığı farklılıklar serimlenmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda nedensellik ilkesinin çok katmanlı yapısı tartışmaya açılacaktır. Bu çerçevede öncelikle Kant öncesi nedensellik anlayışlarına kısa bir yolculuk yapılacaktır. Onun fikirlerinden etkilendiği David Hume'un nedensellik karşısındaki kuşkucu tutumuna değinilecektir. İkinci aşamada ise Kant'ın hangi nedensellik anlayışlarından söz ettiği ve bu anlayışları nasıl temellendirdiği hususları tartışmaya açılacaktır. Bu bağlamda temel olarak doğal nedenselliğin neliği, mahiyeti ve sınırları ile farklı türden bir nedenselliğin insan hayatındaki önemi ele alınacaktır. Aynı zamanda onun nedensellik ilkesi ile özgürlük ve ahlak arasında kurduğu bağın aydınlatılması amaçlanmaktadır. Konumuzun incelenmesi bağlamında Kant'ın *Kausalität* (Nedensellik) konusuna yer verdiği temel eserlerinden ve bu minvalde yayımlanmış kaynaklardan yararlanılmaktadır. Araştırmamız çerçevesinde felsefi metin analizi ve temellendirme yöntemi tercih edilmektedir. Çalışmamıza Kant'ın nedensellik konusunda hazırlayan etmenlere değinerek başlamamız yerinde olacaktır. Sonraki adımda ise onun düşüncesinin mahiyeti ile farklılıkları/özgünlükleri tahlil edilecektir.

2. NEDENSELLİK: GELENEK VE KANT

“Evrende meydana gelen olaylar arasında zorunlu neden-sonuç ilişkisinin olup olmadığı” sorusu felsefe tarihi boyunca filozofları meşgul etmiştir. İlkçağ doğa filozofları dini/mitik gelenekten ayrılarak evrendeki işleyişin neden-etki ilkelerini araştırdıklarından dolayı nedenselliğin öncüsü olarak görülmektedirler (Kavlak, 2019: 443). XI. yüzyıl'da yaşayan Müslüman düşünür Gazzali (1058-1111) ise nedenselliği savunanların iddia ettiği gibi evrende zorunlu neden-sonuç ilişkisi olmadığını öne sürmüştür (Öktem 2004: 34). Onun bu konuda gösterdiği şu örnek oldukça meşhurdur: “Pamukla karşılaştığı her defada ateşin yakıp, pamuğun yanacağını beklemek alışkanlık gereğidir; yoksa bu olay, ateşin zorunlu olarak yaktığına, pamuğun da zorunlu olarak yandığına delâlet etmez” (Öktem, 2004: 34). Buna göre olayların ardışık olarak birbirini takip etmesi, zorunluluktan ziyade insan zihninin alışkanlığı olarak açıklanmalıdır. Hristiyan teolojisinden etkilenen Alman filozof G. W. Leibniz (1646-1716) ise şeylerin/yaratılmışların kendi aralarında nedensellik olmadığını ancak ilahi bir nedensellik olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Tanrı'nın iradesi evren üzerinde belirleyicidir ve önceden düzenlenmiş tanrısal bir düzen söz konusudur (Gören Bayam, 2021: 661vd). Genel anlamda semavi dinlerde evrene sürekli müdahil olabilen ve yaratmaya devam eden bir Tanrı anlayışı söz konusudur (Polat, 2021: 288). Buna göre evrende olup biten her şey ilahi bir kaynağa dayandırıldığından Gazzali ve Leibniz'in zorunlu doğa

nedenselliğine karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Kanaatimize göre doğa nedenselliği eleştirisinin arka planında Tanrı'nın iradesinden bağımsız bir oluşun olamayacağı anlayışı yatmaktadır.

Yeniçağ'ın başlarında İngiliz filozof Thomas Hobbes'un (1588-1679) mekanik doğa görüşünü savunmasına (Cevizci, 2015: 462) karşın Aydınlanma Dönemi İskoç filozofu David Hume'un (1711-1776) Gazzali'nin nedensellik eleştirisinden etkilediği iddia edilmektedir (Öktem 2004: 34). Şu hâlde Hume bir olayın başka bir olaya neden olmasının zorunlu bir nedensellik olduğu yönündeki fikirlerden ayrılmaktadır. Ona göre olayların ardışıklığı ile meydana gelen sebep sonuç ilişkileri, zorunlu ilkeler olmayıp, insan zihninin alışkanlığından kaynaklanmaktadır. Aslında Hume doğal nedenselliği reddetmemekle birlikte deneyin bize böyle zorunlu bir bağlantı olduğunu sağlayamayacağını ileri sürmektedir. Kendi ifadesiyle "İstencimizin etkisini sadece deneyimlerimizden öğreniriz. Ve bir olayın her zaman diğerini takip ettiğini de ancak deneyim bize öğretir, ama bunları birbirine bağlayan ve kopmaz hale getiren gizli bağlantıyı asla söylemez" (Hume, 2021: 65). Cevizci'nin örneği ile açıklarsak "bu ekmektir, öyleyse insanı besleyecektir" şeklindeki nedensel çıkarım, asla bir kanıtlanma düzeyine yükselemez" (Cevizci, 2015: 625). Dolayısıyla olayların art arda gelmesinden kaynaklanan zihin alışkanlıklarını nedensellik ilkesi olarak düşünmek yeterli bir neden değildir. Çünkü insanlar kendi zihin alışkanlığından kaynaklanan ardışıklığı zorunlu bir neden-sonuç ilişkisi olarak düşünmektedir. Şu hâlde birbirine benzer olayları devamlı olarak birlikte algılayan insan zihni bu olaylar arasında zorunlu ilişki olduğu kanısına varabilir. Ancak Hume evrendeki işleyişte zorunlu bir nedensellik olduğuna dair deneysel bir veri bulmanın mümkün olamayacağını ileri sürmektedir (Kaya Keha, 2013: 66-68). Görebildiğimiz kadarıyla nedensellik bağlamında Gazzali ve Hume kuşkucu bir tavır sergilemektedirler. Bu noktada "Acaba insanlar kendi zihinsel alışkanlıklarını zorunlu ilkeler olarak mı görüyorlar?" şeklinde bir soru akıllara gelmektedir.

Hume'un insan zihninin alışkanlıklarına yönelik kuşkucu bir tavır sergilemesi, kendisinden sonra oldukça etkili olmuştur. Kant *Arı Usun Eleştirisi* adlı eserinde "Hume belki de tüm kuşkucular arasında en akıllısı[dır]" (Kant, 1993: 353) ifadesine yer vermektedir. Böylelikle onun nedensellik ile ilgili fikirlerinin oluşmasında Hume'un kuşkucu tutumunun çok etkili olduğunu söyleyebiliriz. Kant *Prolegomena* adlı eserinde Hume'dan nasıl etkilendiğini şöyle anlatıyor:

"İtiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarıma kurgusal felsefe alanında bambaşka bir

yön vermemi sağlayan, DAVID HUME'un bu hatırlatması olmuştur. Onun çıkardığı sonuçlara kulak vermekten çok uzaktım; ama HUME kendi sorununun tümünü değil, bir parçasını gördüğü için, bu sonuçlar beni harekete geçirdi; çünkü bu parça, bütünü gözönünde bulundurmadan hiçbir bilgi veremez. Eğer insan başka birinin bize bıraktığı, bir temele oturtulmuş ama sonuna kadar geliştirilmemiş bir düşünceden işe başlar ve bu düşünce üzerine düşünmeye devam ederse, kendisine bu ışığın ilk kıvılcımını borçlu olduğu o keskin görüşlü adamın ulaştığı yerden daha ileriye gitmeyi umabilir” (Kant, 2019: 8).

Kant'ın kast ettiği Hume'a dair hatırlatma onun nedensellik eleştirisidir. Onun bu tutumunun kendisini dogmatik uykudan uyandırdığını ifade etmektedir. Her ne kadar Kant'ın nedensellik ile düşünceleri daha sonra farklılaşacak olsa da onun kuşkucu ve eleştirel anlayışının hakkını teslim etmektedir. O, nedensellik ilkesinin deneyden çıkmayacağı konusunda Hume ile hemfikirdir. Buraya kadar olan kısımda nesnellik anlayışının geleneğine kısa bir yolculuk yaparak Kant'ın tutumuna değinmeye çalıştık. Sonraki bölümde Kant'ın düşüncesini ayrıntılı olarak tartışmaya çalışalım.

3. Kant Felsefesinde Nedenselliğin Uğrakları

Kant bir taraftan Hume'un nedensellik konusunda kendisini dogmatik uykudan uyandırdığını ifade ederken diğer taraftan onun düşüncesinden ayrılmaktadır. Şu hâlde nedensellik ilkesinin belirlenmesinde yalnızca deneyciliğe bağlı kalmak yetersiz bir yöntem olacaktır. Çünkü nedenselliğin anlaşılmasında akıl idesi olan a priori'yi² göz ardı etmemek gerekmektedir. Aynı zamanda nedenselliği sadece mekanik doğa nedenselliği ile sınırlandırmak doğru bir tutum olmayacaktır. Bu bağlamda Kant doğanın mekanik akışının yanında istemeyi belirleyen arzu nesnelere de doğa nedenselliği kategorisine dâhil etmektedir. Bununla birlikte onun düşüncesinde nedensellik anlayışının özgürlük (Kant, 1993: 28; Kant, 2020: 71) gibi çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Özgürlük minvalindeki oluşan nedenselliğin ahlak felsefesi ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızın amacı doğrultusunda bahsi geçen hususları Kant'ın nedensellik anlayışı çerçevesinde irdelemeye çalışalım. Bu bağlamda nedenselliğin yaygın olarak bilinen türü olan doğa nedenselliği ile başlamamız yerinde olacaktır.

3.1. Doğa Nedenselliği

Doğa nedenselliği ifadesi ile evren ve doğa mekanizmasında süregelen sistemli bir nedensellik anlayışı kast edilmektedir. Heinz

² “A priori” deneyden bağımsız olarak akıl ilkesini ve uslamamayı ifade etmektedir.

Heimsoeth'a göre "[...] bir şeyin başka bir şeyle açıklanmasını gerektiren nedensellik, bir doğa yasası olan nedensellik, aynı zamanda bir evren yasasıdır da" (Heimsoeth, 1993: 110). Doğa mekanizması/nedenselliği aynı zamanda Kant düşüncesindeki meşhur antinomi (çatışkı) ilkesinin doğa kategorisine tekabül etmektedir.³ Antinominin diğer tarafını ise özgürlük oluşturmaktadır (Kant, 2021: 73). Birazdan özgürlük ve nedensellik arasındaki ilişkiye ahlak bağlamında tekrar değinilecektir. Doğadaki nedenler zincirinde nedensellik her zaman bir üst nedene bağlı olarak, koşullu bir biçimde karşımıza çıkmaktadır (Kant, 1993: 240). Bununla birlikte Kant evrendeki değişim süreçlerinin neden ve sonuç ilişkisi içinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Söz konusu silsile içinde olayların art arda gelişini "Nedensellik yasalarına göre zamansal ardışıklık ilkesi" olarak ifade etmeyi tercih etmektedir (Kant, 1993: 133). Böylelikle o şüpheciler filozofların nedensellikteki ardışıklık için insan zihninin alışkanlığı olduğunu yönündeki savlarından ayrılmaktadır. Şu hâlde onun fikirleri Hume'un yanında Gazzali ve Leibniz gibi doğa nedenselliğini kabul etmeyen düşünürlerden de ayrılmaktadır.

Kant'a göre *doğa nedenselliğinin* (Naturkausalität) yok sayılması, matematik ve bilimin bütün yasalarından şüphe etmeye neden olmaktadır. Bu durumda edindiğimiz bütün bilginin temelleri de sarsılmış olacaktır. Bu minvalde Kant deneye bağlı çıkarımları daha ileri bir seviyeye taşıyarak söz konusu problemin üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Ona göre nedensellik ilkesini anlamada "deney" (a posteriori) bilgisi ile "a priori" bilginin sentezlenmesi önem arz etmektedir. (Kant, 2021: 59, 60). Böylelikle insan zihninin doğadaki nedenselliği kavrayabilmesi mümkün olabilecektir. Kendi ifadesiyle: "neden kavramının yalnızca deney nesnelere bakımından nesnel gerçekliğini kanıtlayabilmekle kalmadım, aynı zamanda bu kavramı bağlantıyla ilgili içerdiği zorunluluktan ötürü, a priori bir kavram olarak türetebildim" (Kant, 2021: 60). Onun bu tutumu felsefe tarihinde bilgi teorisi bağlamında açtığı özgün çığır akıllara getirmektedir. Çünkü Kant'ın kendisinden önce ortaya çıkmış iki temel düşünce olan deneycilik (ampirizm) ile akılcılık (rasyonalizm) arasında kritik yöntem ile inşa ettiği sentez oldukça önemlidir. *Arı Usun Eleştirisi* adlı eserindeki söz konusu sentezci anlayışı meşhur "İçeriksiz düşünceler boş, ve kavramlar olmaksızın sezgiler kördürler" (Kant, 1993: 66) cümlesi ile ifade etmektedir. Buna göre doğru bilginin ortaya çıkmasında deneyim (a posteriori) ile akıl (a priori) birbirini gerektirmektedir. Böylece bilgimizi artırıcı "sentetik a priori"

³ Kant'ın antinomi/çatışkı düşüncesinde geleneksel "Her şey zıddıyla kaimdir" anlayışına yakın bir içeriğin olduğu görülmektedir.

(Kant, 1993: 337) terkibi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte onun doğa nedenselliği düşüncesinde de söz konusu uzlaşmacı/sentezci anlayışın etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Görebildiğimiz kadarıyla Hobbes'un *sözleşmecî kuramından* ilham alan Kant'ın aynı zamanda onun mekanik doğa anlayışına benzer bir nedensellik düşüncesi ileri sürdüğü anlaşılmaktadır. Heimsoeth'e göre Kant gelenek içinde Hume'un kuşkuculuğundan ayrılarak Hobbes ile Spinoza'nın savunduğu gibi doğa mekanizmasında bir nedensellik olduğu görüşünü kabul etmektedir (Heimsoeth, 1993: 110). Dolayısıyla onun felsefesinde nedenselliğin genel bir ilke olarak evrenin/doğanın işleyişinde yer ettiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü kuşkucuların iddia ettiği nedensellik düşüncesi ile doğa yasalarından ve bunlarla ilgili bilginimizin güvenilirliğinden söz etmemiz mümkün değildir. Aynı zamanda herkes için geçerli evrensel ahlak yasalarından söz etmek imkânsız hale gelirdi (Kant, 2021: 63). Kant'ın doğa mekanizmasındaki nedensellik ile düşünceleri sadece kendi çağı ile sınırlı kalmamıştır. XIX. ve XX. yüzyıllardaki pozitivism ve mantıkçı pozitivism gibi akımların oluşmasına temel teşkil ettiğine yönelik bulgulara rastlanmaktadır (Alikılıç, 2021: 46, 49). Diğer taraftan Kant'ın doğa nedenselliği düşüncesi, zikredilen bağlam ile sınırlı kalmayıp, insan hayatında geniş bir spektruma yayılmaktadır. Bu bağlamda karşımıza "amaç nedenselliği" olarak nitelendirebileceğimiz bir durum çıkmaktadır.

3.2. Amaç Nedenselliği

Kant düşüncesinde nedensellik yalnızca doğa nedenselliği ile sınırlı değildir, çünkü insan akıl yetisi ve irade özgürlüğü ile donatılmış bir varlıktır. Bedia Akarsu'ya göre "doğadaki nedensellik tek nedensellik olarak alınırsa istenç özgürlüğü ortadan kalkmak tehlikesine düşer" (Akarsu, 1998: 41). İrade özgürlüğü bağlamında Kant'ın isteğe/arzuya yönelik amaç nedenselliği anlayışının tahliline geçmeden önce onun ahlak düşüncesi için vazgeçilmez bir öneme sahip olan *koşullu buyruk* (hipotetik imperatif) ile *koşulsuz buyruktan* (kategorik imperatif) söz etmemiz gerekmektedir. Buna göre koşullu buyrukta kişinin davranış ve tutumları, belli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik araç mahiyetindedir (Kant, 2020: 30). Bu türden davranışlar ilkeden ziyade amaca/isteğe/arzuya yönelik olduğundan ahlaki bir eylem olarak değerlendirilemez. Kant felsefesinde ahlaki olarak nitelendirilebilecek davranış türü ise *koşulsuz buyruk* olarak ifade edilmektedir. Bu türden davranışlar herhangi bir amacın aracı olmaması gerekmektedir. Aynı zamanda herkes için geçerli nesnel/ahlaki ilkeleri taşıması önem arz etmektedir (Kant, 2020: 30, 31). Bununla birlikte bütün akıl sahipleri kendi kişisel amaçları/arzuları ile nesnel ahlaki ilkeler arasında

belli bir çatışma yaşayabilmektedirler (Kant, 2021: 21). Aynı zamanda kişilerin iç dünyasını bilmek pek mümkün olmadığından hangi davranışın arzuya dönük hangi davranışın ise ilkeli olduğunu anlamının ciddi güçleri söz konusudur.

Kant'ın ahlak felsefesi için önem arz eden yukarıdaki açıklamaya istinaden “Amaç nedenselliği nedir?” sorusunu cevaplandırmaya geçebiliriz. Eğer kişinin eylemleri belli bir amaç (arzu/istek) tarafından belirleniyorsa bu durumu amaç nedenselliği (Kausalität) (Kant, 2021: 23) olarak nitelendirmemiz mümkündür. Aynı zamanda bu ifadeyi “teleolojik nedensellik” olarak formüle etmek mümkündür. Bu türden belli bir amacı elde etmeye yönelik eylemler arzu (nesnesi) tarafından belirlendiği (Lust abhaengig) için belirli bir nedensellik durumu söz konusudur. Doğa nedenselliğinden farkı ise nesnel/objektif olmayıp, öznel/kişisel olmasıdır. Aynı zamanda yalnızca hazzın değil acıyı duyumsamanın da öznel koşulları oluşmaktadır (Kant, 2021: 24). Akarsu'ya göre istenç özgürlüğü olan “İnsan, bedeni itki ve eğilimleri, ruhsal yönü ile fenomenler dünyası içinde yer alır” (Akarsu, 1998: 41). Buna göre amaca yönelik olan kişinin istemesini etkileyen ve kişiye/özneye bağlı olarak ortaya çıkan böylesi bir belirlenme durumunun amaç nedenselliği olarak tanımlanması uygun olacaktır.

Kant amaç nedenselliği anlayışını kendi ifadeleriyle şu şekilde detaylandırmaktadır: “[...] haz, ancak, nesnenin gerçekliğinden öznenin beklediği hoşlanma duygusunun arzulama yetisinin [Begehrungsvermögen] belirlediği kadarıyla pratiktir” (Kant, 2021: 24, 25). Böylelikle mutlu olmayı amaçlayan kişi arzu nesnesini araç haline getirir. Kişinin istemesi, arzu nesnesine ulaşmak amacıyla araçsallaştırılmıştır. Kişi belli nesnel bir ilkeye göre değil kendi arzusuna göre eylediğinden amaç tarafından belirlenmiştir. Araç nedenselliğinde doğa nedenselliğinden farklı olarak kişinin kendi “ben-sevgisi prensibi” (Selbstliebe-Prinzip) başat rol oynamaktadır (Kant, 2021: 25). Dolayısıyla istemeyi belirleyen neden belli bir ahlaki prensipten ziyade arzulama (ya da arzulamama) ilgili ise amaç nedenselliği ortaya çıkmış demektir. “Çünkü mutluluk arzusu söz konusu olduğunda, önemli olan, yasaya uygunluğun biçimi değil, sırf içeriktir” (Kant, 2021: 29). Çünkü böylesi duyu/durumlarında belli bir amaca/nesneye yönelik bir öznel belirlenim söz konusudur. Kant kişinin eylemlerinde amacı elde etmeye yönelik belirlenmesi ile ortaya çıkan özerk olamama durumunu “yaderklik” olarak ifade etmektedir. Kendi ifadesiyle “Yasayla ilgili bir arzunun nesnesinden başka bir şey olmayan istemenin içeriği, pratik yasanın içine bu yasanın olanağının koşulu olarak girerse, bunun sonucu kişisel tercihin yaderkligidir” (Kant, 2021: 38). Kanaatimize göre Kant'ın amaç

nedenselliğini doğa nedenselliği kategorisi içine dahil etmesinin (Kant, 2021: 38) temel nedeni öznenin kendi dışındaki bir nesne/arzu tarafından belirlenmesidir. Diğer bir ifadeyle kişi kendi içinden gelen bir nedene dayalı bir belirlenme yerine dışsal bir etki ile belirlenmektedir. Söz gelimi akşamları bir kahvede çay içip, sohbet eden arkadaşları düşünelim. Bunlardan biri oradaki çayı çok beğendiği için, diğeri sohbeti çok sevdiği için, bir diğeri ise yaşadığı ortamdan uzaklaşmak için kahveye geliyor olabilir. Lakin her birinin arzusunu belirleyen şeyin dışsal nedenler olduğu aşikârdır.

Diğer taraftan kişiler arzu/isteğe yönelik tutumlarını olduğu gibi yansıtmadıklarından dış/görünen davranışların ardındaki nedenleri anlamak çok kolay değildir (Çitil, 2023, 60). Söz konusu sorunsalın temel nedeni ise toplumların geleneksel anlamda belirlediği kültürel değerlerle kişisel isteği gerçekleştirmeye yönelik amaçlılık arasında ortaya çıkan gerilimlerdir/çatışkılarıdır. Görebildiğimiz kadarıyla arzu nesnesine yönelik amaçlı nedensellikte kişilere dayalı öznellik söz konusudur. Aynı zamanda arzuya dönük amaçlılık şeffaf olmadığı için kişilerin niyetlerini anlamak bakımından ciddi zorlukların yaşanılması kaçınılmazdır. Buna göre herkesin amaçlılığını/isteklerini temele alarak genel geçer bir yasa inşa etmeye çalışmak pek mümkün olamayacaktır (Kant, 2021: 32). Çitil'e göre Kant'ın söz konusu düşünceleri, kendisinden sonra ortaya çıkan Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in ileri sürdükleri *yararcılık* (utilitarianizm) ile ilgili düşüncelere ciddi bir eleştiri mahiyetindedir (Çitil, 2023, 61). Kanaatimize göre söz konusu eleştiriler yalnızca iki İngiliz filozof ile sınırlı kalmayıp çağımızda yaşanan amaca yönelik davranma kültürünü de kapsamaktadır. Kant'ın söz konusu eleştirel tutumu nedenselliğin diğer durağı ile özgür nedensellik ile de yakından ilgilidir. Bu noktada onun özgürlük ve nedenselliği nasıl ilişkilendirdiğini anlamaya çalışalım.

3.3. Özgürlüğün Nedenselliği

Önceki bölümlerde doğa nedenselliği ve amaç nedenselliği hususları ele alınırken zımmen Kant'ın özgür nedensellik anlayışına işaret etmeye çalıştık. Şu hâlde doğa nedenselliğindeki mekaniklik ve zorunluluğun antinomisinin özgürlük olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Amaç nedenselliğinde ise amacı ya da sonucu önemseyen anlayışların ahlak yasası alanında yer almadığına vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda özneyi dışsal olarak belirleyen nesnenin/arzunun bir antinomisi olarak öznenin içsel olarak belirlenmesinin eksik kaldığı dikkat çekmektedir. Öyle ki Kant'ın ifade ettiği gibi "Tüm nedensellik yalnızca doğa yasalarına göre olanaklıdır önermesi, bu sınırsız evrenselliği içinde alındığında, kendisi ile çelişkilidir" (Kant

1993: 239). O başka bir yerde ise şu ifadeye yer vermektedir: “Açıktır ki eğer duyulur evrende tüm nedensellik yalnızca doğa olsaydı, her olay bir başkası tarafından zamanda zorunlu yasalara göre belirleniyor olacak, ve dolayısıyla görüngülerin, istenci belirliyor oldukları sürece, her eylemi doğal sonuçları olarak zorunlu kılmaları gerekecekti” (Kant, 1993: 271). Buna göre Kant felsefesinde insanın doğa ile ve diğer insanlarla olan ilişkisinde istenç özgürlüğünden doğan başka bir nedensellik anlayışı önem arz etmektedir.

Özgürlükten doğan nedenselliğin fikir olarak kaynağının doğa nedenselliği olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü ilk domino taşı hareket ettiren istenç misali doğa nedenselliğinin en başında özgür bir iradenin olması gerekmektedir. Bu düşünce Aristoteles’in “hareket etmeyen baş hareket ettirici” (Aristoteles, 2017: 269) anlayışını akıllara getirmektedir. Buna göre doğa yasası olan nedenselliğin nedenler silsilesinin en başında özgür bir nedene ulaşılacaktır. Heimsoeth’a göre “neden-sonuç dizisinin bir başlangıcı vardır; yani kendisi için hiçbir neden gerekmeyen, koşulsuz olan bir şey, başlangıç olmuştur” (Heimsoeth, 1993: 111). Buna göre Kant’ın “özgürlükten gelen nedensellik” ile kast ettiği işte böylesi bir kaynağa dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Kant felsefesinde özgür nedensellik “deneysel olarak koşullanmamış” (Kant, 2021: 17,18) ilkelerin nedenselliğini ifade etmektedir. O böylesi bir anlayışı ahlak yasası ile ilişkili olarak “özgürlükten gelen nedensellik yasası” (Kant, 2021: 18) olarak formüle etmektedir.

Her ne kadar doğa nedenselliği ve özgür nedensellik arasında temel ayrımlar olduğu düşünülse de Kant’ın nedensellik konusunda paralellikler kurduğu dikkat çekmektedir. O deneye dayalı doğa nedenselliği ve amaç nedenselliğinden farklı bir ilkedan söz etmesine rağmen form/biçim olarak özgür nedenselliğin doğa yasasını örnek alması gerektiğini ileri sürmektedir (Kant, 2021: 77, 78). O söz konusu anlayışını, mezar taşında da yazılı olan, “üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlâk yasası” (Kant, 2021: 174)⁴ sözü ile de ifade etmektedir. Buna göre ahlak alanına tekabül eden özgür nedensellik ile doğa nedenselliği arasında bir analogi kurulmaktadır. İnsanın iç dünyasındaki ahlak yasasının düzenin yıldızlı gökyüzündeki mekanik işleyişin ilkesini taşıması gerektiği anlayışı ortaya çıkmaktadır. Şu halde kişinin iç dünyası ile ilgili olan özgür nedenselliğin doğa nedenselliğini örnek alması gerektiğine dair bir durum söz konusudur. Bu bağlamda Kant doğa nedenselliğindeki düzenliliğin özgür nedensellik için de geçerli olmasına gerektiğine işaret etmektedir.

⁴ Bu ifadenin ilgili referanstaki özgün Almanca hali “der bestirnte Himmel über mir und das moralische Gesetz in mir” (Kant, 2021: 174) şeklindedir.

Görebildiğimiz kadarıyla Kant'ın ahlak yasası ve koşulsuz buyruk düşüncesi bağlamında özgürlük ile nedenselliğin ilişkisi önem kazanmaktadır. Buna göre ahlakın temelini oluşturacak olan yasaların inşasında nedenselliğin özgür bir iradeyle ortaya çıkması elzemdir. Ona göre ahlak alanında doğa nedenselliği ve amaç nedenselliğinin ötesinde “her türlü deneysel olandan dikkatle arındırılmış bir Ahlak Metafiziğine” (Kant, 2020: 3, 4) gereksinim söz konusudur. Çünkü “Deneysel belirlenme nedenleri herhangi bir dış genel yasa koymaya uygun olmadıkları gibi, bir iç yasa koymaya da uygun değildir” (Kant, 2021: 32). Kant felsefesinde bunun temel nedeni, önceki bölümde de ifade edilmeye çalışıldığı gibi, öznel deneyimlerin birbirinden farklı olmasıdır. Bununla birlikte Kant genel geçer yasanın insan hayatı için vazgeçilmez derecede önemli olduğunu düşünmektedir. Herkes için geçerli yasanın inşasında doğa nedenselliğindeki mekanik bir işlevsellik olamayacağı aşikârdır. Fenomenal olay ve olguların birbiriyle zorunlu bağlantı içinde olduğu “doğa yasasından, yani nedensellik yasasından, büsbütün bağımsız düşünülmelidir” (Kant, 2021: 33). Bu düşünceye göre genel geçer yasanın inşasının yolu özgür istençten geçmektedir.

Bu noktada Kant'ın yer verdiği *fenomen*⁵ ve *numen*⁶ kavramlarını kısaca açıklamamız önem arz etmektedir. *Fenomen* ifadesi görülen ve algılanan fiziki dünyaya işaret ederken *numen* kavramı ise kendi başına olana ya da düşünülebilir olana tekabül etmektedir. Kant'ın belirttiği yıldızlı gökyüzü ile ahlak yasası arasındaki analogi, onun *fenomenal* olan ile *numenal* olan arasında kurmaya çalıştığı bağ ile ilgilidir. Genel geçer ahlak yasaları deneyimden türetilmeyeceği için Kant ahlak ilkelerinin inşasında *fenomenal* olanın ötesine yönelmektedir. Öyle ki fenomenlerin/görünümlerin özgürlük ile değil ancak doğa nedenselliği ile açıklanması mümkündür (Kant, 2021: 34). Genel geçer ahlak yasası ise *numenal* olan ile ilgili olduğundan aklın özgür kullanımı vasıtasıyla inşa edilmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle ahlak yasasında deneyimlenebilir dünya yerine düşünülür dünyanın kavramları özgür bir irade ile belirlenmelidir (Kant, 2021: 52, 53). Buna göre Kant'ın ahlak yasası ile özgürlük arasında doğrudan bir köprü kurmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Şu halde insan hayatında özgürlük olmasaydı ahlak yasasının mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır.

⁵ Cevizci fenomeni “algının nesnesi, algılanan ya da bilince görünen şey, gözlemlenebilir olan olay ya da olgu” olarak tanımlamaktadır. (Cevizci, 2000: 368).

⁶ Cevizci Kant bağlamında numeni fenomene karşı olarak ampirik ve deneysel olanın ötesinde akıl tarafından var sayılan öge olarak tanımlamaktadır. (Cevizci, 2000: 690).

Kant'ın ahlak yasası ile özgürlük arasında kurduğu ilişki özgür nedensellik anlayışında karşımıza çıkmaktadır. Ahlak yasasının kişinin deney koşullarından bağımsız olarak kendisinin bilincine vardığı bir olgu olduğunu düşünen Kant, "ahlak yasasının bizi doğrudan doğruya özgürlük kavramına" (Kant, 2021: 34) götürdüğünü iddia etmektedir. Bu çerçevede yalnız özgür bir iradeden doğan eylemlerin ahlak kategorisinde yer alabileceğini ifade etmemiz mümkündür (Yeşilçayır, 2018, 45-48). Dolayısıyla her hangi bir etki/baskı altında ortaya çıkan tutum ve davranışlar ile verilen kararları ahlak alanı içinde değerlendirmek doğru olmayacaktır. Buna göre bir eylemi ahlaki ya da gayriahlaki olarak nitelendirilebilmesi için kişinin özgür iradesinden doğması gerekmektedir. Şu halde kişinin iradesinin/aqlının her türlü doğa ya da amaç nedenselliğinden bağımsız olarak eylemde bulunması önem arz etmektedir. Bunun yolu ise fenomenal olanın dışındaki numenal bir düşünce tarzından geçmektedir. Bu noktada Kant "aklın noumenon [numen] olarak kendi nedenselliği üzerine" (Kant, 2021: 56) düşünmesinden söz etmektedir.

Amaç nedenselliği çerçevesinde "yaderklik" durumunun kişinin eylemlerinde arzunun nesnesine göre koşullanması olduğuna değinmiştik. Deneysel/duyular olanın (fenomenler) belirlenimden bağımsız olarak (numenal) "düşünülür dünyaya ait" (Kant, 2020: 71) özgür kararların verilmesi de mümkündür. Kant bu durumu "Akıl sahibi, dolayısıyla düşünülür dünyaya ait bir varlık olarak insan, kendi istemesinin nedenselliğini, özgürlük idesi olmadan hiç düşünemez" (Kant, 2020: 71) şeklinde ifade etmektedir. Böylelikle Kant doğa nedenselliği ve amaç nedenselliğinin ötesinde özgürlükten gelen başka bir nedensellik anlayışı ile bizi tanıştırmaktadır. Böylesi bir anlayışta amaç nedenselliğinden farklı olarak "özerklik" (Autonomie) durumunun sağlanması mümkün olabilecektir. Çünkü akıl herhangi bir nesneye dışsal bir nedensellik ile bağlanmayarak kendi içsel nedenselliğini keşfetmiş olacaktır. Bu durum öteki türden nedenselliklerden bir çeşit özgür olma hali olarak ayrılmaktadır. Böylelikle insan aqlının kendi yasasını/ilkesini özgür olarak belirleyebilmesidir.

Görebildiğimiz kadarıyla doğa nedenselliği ile amaç nedenselliği fenomenal alanın/dünyaya ait olgular iken özgür nedensellik numenal dünyaya tekabül etmektedir. Kant özgür nedenselliği şu şekilde açıklamaktadır:

"Kendimizi amaçlar düzeninde ahlak yasaları altında düşünebilmek için, etkide bulunan nedenler düzeninde kendimizi özgür sayıyoruz, sonra da kendimize isteme özgürlüğü yüklemiş olduğumuz için, kendimizi bu

yasalar altında düşünüyörüz; çünkü hem özgürlük hem de istemenin kendi kendine yasa koymasının her ikisi de özerklîktir, dolayısıyla birbirinin yerine geçebilecek kavramlardır; tam bundan dolayı da, biri diğerini açıklamak ya da temellendirmek için değil, olsa olsa mantıksal bakımdan (aynı değerin farklı kesirlerini en küçük terime indirgediğimiz gibi) tam aynı nesnenin farklı görünen tasarımlarını bir tek kavrama indirgemek için kullanılabilir” (Kant, 2020: 69).

Evrendeki doğa nedenselliğinde ilk nedenin özgür bir irade ile oluşması gibi kendimize özgür olarak ahlaki ilkeler belirliyoruz. İnsan hayatında da doğadaki düzenlilik benzeri bir yapının oluşması için aklın kendi kurallarını özgür bir biçimde belirlemesi elzem görünmektedir. Kant’ın nedensellik ile ilişkilendirdiği özgürlük anlayışı “negatif” olanın ötesinde “pozitif” bir içeriğe sahiptir. Buna göre onun düşüncesi hiçbir şey tarafından belirlenmemeyi ifade eden negatif bir özgürlük anlayışı olmayıp, kendisine kural koyabilen bir aklın ürünüdür. Kendisi bu durumu şu şekilde izah etmektedir: “Bu istemenin belirlenmesinde aklın hiç kural koymadığı duyular dünyası bakımından yalnızca negatif bir düşüncedir; ancak şu noktada pozitifdir ki, o özgürlük, negatif bir belirlenme olarak, aynı zamanda (pozitif) bir yetiye, hatta isteme dediğimiz aklın bir nedenselliğine bağlıdır” (Kant, 2020: 77).

Böylece Kant’ın özgür nedensellik anlayışının aklın kendisine kural koyabilmesi yani kendisini belirleyebilmesi ile ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle özgür iradenin kendisini ahlak yasası ile belirlemesini pozitif özgürlük olarak ifade etmek mümkündür. Bu belirlenimle birlikte ortaya çıkan pozitif özgürlük anlayışı özgür nedensellik olarak ifade edilmektedir. Kişinin eylemlerinde hiçbir şey tarafından belirlenmeme gibi negatif bir özgürlük durumunu ahlak yasası ile ilişkilendirmek mümkün değildir. Akıl sahibi varlıkların birlikte yaşayabilmesi için gerekli olan kuralların belirlenmesinde özgür nedenselliğin vazgeçilmez bir önemi söz konusudur. Buna göre akıl sahibi varlıklar özgürlüklerini ahlak yasalarının nedenselliğine bağlamak suretiyle ahlaki bir yaşamı olanaklı kılabilirler.

4. SONUÇ

Kant’ın geleneksel nedensellik düşüncesini iyi analiz ettiğini ve bu anlayışı yeniden yorumladığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bununla birlikte kuşkucu nedensellik anlayışlarından belli gerekçeler göstererek ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ona göre bütün doğa nedenselliği anlayışına kuşkuyla yaklaşıldığı takdirde bütün bilimsel bilgi ve gündelik bilginin olanağı ortadan kalkmış olacaktır. Bu nedenle deney verileri ile yetinmeyip

nedenselliği akıl ile ilişkili bir biçimde ele almak gerekmektedir. Dolayısıyla Kant akıl ve deney sentezi ile doğa nedenselliğinin doğruluğunu göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda onun Kopernik, Galilei, Newton gibi bilim insanlarının yapmaya çalıştıklarını bir nevi felsefede yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Kant'ın geleneksel tek boyutlu nedensellik türünün ötesine geçmeye ve bu ilkenin farklı türlerinin de olduğunu göstermeye çalıştığı görülmektedir. Doğa nedenselliğinin yanında yine bu ilke ilgili olan amaç nedenselliğinin insan hayatında yadsınamaz bir gerçeklik olduğunu iddia etmektedir. Çünkü insanlar gerçekleştirmek/ulaşmak istedikleri amaçlardan o denli belirlenirler ki kendi akıllarının özgür karar verme ediminden uzaklaşırlar. Arzu nesnesine bu denli bağlı olan insanların özgür bir eylemde bulduklarını iddia etmek doğru değildir. Arzu nedenselliği olarak da nitelendirilebilecek olan amaç nedenselliği kişiyi bağımlı hale getirmektedir. Kant'ın söz konusu sorunsalı fark edebilmesi felsefe tarihinde önemli bir adım olarak nitelendirilebilir. Amaç nedenselliğinden kurtulabilen öznenin durumu ise özgür nedensellik ile ilgilidir. Bu üçüncü aşamayı Kant felsefe tarihinde açtığı “ödev ahlakı” anlayışı ile ilişkilendirip, taçlandırmaktadır. Çünkü ahlaki eylemin kaynağı ancak özgür bir iradede doğan belirlenim olmak durumundadır.

Kant'ın nedensellik ile ilgili düşüncelerinde dikkat çeken önemli hususlardan bir diğeri ise birbiriyle zıt gibi görünen unsurlar arasında tesis edilen organik bütünlüktür. Çünkü o bir taraftan doğa nedenselliği ile amaç nedenselliği arasında ilkesel bir yakınlık olduğunu söylerken, diğer taraftan özgür nedensellikteki yapı ile doğa nedenselliği arasında belli bir analogi kurmaktadır. Bunun yanında amaç nedenselliğindeki “yaderklik” durumu, özgür nedensellikte “özerklik” olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk bakışta antinomi olarak görülen doğa nedenselliği ve amaç nedenselliği ile özgür nedenselliğin son tahlilde birbirlerini tamamlayıcı öğeler oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü insan yaşadığı dünyada fenomenal ve numenal olanlarla birlikte yaşamaktadır. Bir taraftan doğa şartlarına uygun giyinmek, yağmur, kar, güneş vb. doğa nedenselliğine/olaylarına uyum sağlamak zorundadır. Aynı zamanda açlık, susuzluk, barınma, sevgi arayışı vb. nedenlerle amaçlı eylemlerde bulunmaktadır. Diğer taraftan kendi aklı vasıtasıyla özgür olarak ahlak ilkelerini inşa edebilmektedir. Böylelikle yaşadığı hayatta düzensizliğin/kaosun önüne geçerek diğer insanlarla ve doğa ile uyumlu yaşayabileceği yeni bir nedensellik türünü de keşfetmiş olmaktadır. Kanaatimize göre Kant'ın nedensellik ile ilgili ileri sürdüğü düşünceler onun gelenek içinde özgün bir düşünür olmasında önemli bir rol oynamaktadır.

5. SUMMARY

As far as we can see, it is understood that the issue of causality occupies an important place in Kant's philosophy. In accordance with his critical method, he analyzes the causality understandings that emerged especially in the New Age. The philosopher from this period, whom Kant particularly references, is Hume. In this context, it is understood that Kant, especially considering scientific developments, put forward ideas that it is not possible to doubt the causality in the mechanical functioning of nature. According to him, since only the experimental data will be insufficient in the sense of nature causality, the a priori abilities of the mind should be considered. Thus, it is seen that modern science, which has made important developments in that era, is in pursuit of its projection in the field of philosophy. According to Kant, it would be an inadequate understanding to argue that there is only one-dimensional causality in nature and human life. Because it is not only the mechanical operation of nature that determines the attitudes and behaviors of people.

People differ in geography, climate, etc. They have to adapt to the circumstances. However, they are determined by their desires as they tend towards a goal towards the goals they want to achieve. It would be appropriate to express this determination as goal causation. On the other hand, since people do not live alone in this world (and in the universe), violations of rights may occur while trying to reach their goals. Based on the aforementioned problematic, it is understood that Kant cares about human being as a rational being. Accordingly, since rational beings have free will, it is in their own hands to obey moral laws freely. Kant characterizes this type of determination as free causality. In other words, the mind sets certain rules for itself. Thus, he advocates the understanding that only actions arising from a free will are included in the moral. Because it is not possible to evaluate actions taken under any pressure in the category of morality. Considered in the context of Kant, it is necessary to establish a link between freedom and causality in order to put moral principles into practice.

It is understood that Kant's understanding of causality provides a harmonious integrity with the main features of his philosophy. At first glance, it is seen that there is a harmony between these understandings of freedom, which seem to be contradictory in the final analysis. However, it is possible to argue that Kant's thoughts on causality are an important innovation in the history of philosophy. Because his ideas were influential after him and are still discussed today.

6. KAYNAKLAR

- Alıklıç, İ. (2021). Pozitivizm ve postpozitivizm. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-62.
- Akarsu, B. (1998). *Çağdaş felsefe Kant'tan günümüze Felsefe Akımları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aristoteles. (2017). *Metafizik*. (Çev. Y. Gurur Sev). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Cevzici, A. (2000). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevzici, A. (2015). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çitil, A. A. (2023). *Kant okumaları - ikinci kritik*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gören Bayam, E. (2021). Leibniz'de ilahi nedensellik, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 31, 653-674.
- Güçlü, A. & Uzun, E. & Uzun, S. & Yolsal, Ü. H. (2008). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Heimsoeth, H. (1993). *Immanuel Kant'ın felsefesi*. (Çev. Takiyettin Mengüşoğlu). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hume, D. (2021). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma*. (Çev. Ferit Burak Aydar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kant, I. (1993). *Arı usun eleştirisi*. (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Kant, I. (2019). *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena*, (Çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2020). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. (Çev. İoanna Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2021). *Pratik aklın eleştirisi, Kritik der praktischen Vernunft*. (Çev., İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kavlak, A. (2019). "Nedensellik" üzerine. *Kaygı*. 18(II), 442-454.
- Kaya Keha, M. (2013). Hume & Kant: Nedensellik-özgürlük ikileminde insanın özgürlüğü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 65-81.
- Öktem, Ü. (2004). David Hume ve Immanuel Kant'ın kesin bilgi anlayışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 44(2), 29-55.
- Polat, S. (2021). Klasik ve açık teizm bağlamında Tanrı'nın bilgisi ve insanın özgürlüğü. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. 16, 286-307.
- Yeşilçayır, C. (2018). Zwei aspekte der Freiheit in Kants praktischer philosophie. *Entelekyta Logico-Metaphysical Review*. 2(1), 41-54.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR, Makale Katkı Oranı: %50; YL öğrencisi Ayşe TUTAL, Makale Katkı Oranı: %50.

Gönderim Tarihi: 08.10.2023

Kabul Tarihi: 01.11.2023

SOYUT RESİMLERİN ANLAMINI İNCELEMELİK: PLASTİK ÖĞELER VE SANATÇI BAĞLAMINI

To Examine the Meaning of Abstract Paintings: Plastic Elements and the
Artist's Context

Mustafa Cevat ATALAY

Prof; Gaziantep Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi
mcevata@gmail.com

ORCID ID:0000-0002-7498-4722

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, soyut resimlerin anlamını incelemek ve plastik öğeler ile soyut resim sanatçısının bağlamını anlamaya yönelik bir inceleme yapmaktır. Bu tür soyut sanat eserleri 19. yüzyıldan itibaren sanatçılar tarafından üretilmekte olup, 1900'lerden itibaren sistematik bir sanat kuramı olarak genişlemiş ve dünyaya yayılmıştır. Soyut sanat, geleneksel resimsel temsili reddederek plastik öğelerle ifadeyi tercih eder ve sanatçılar, renk, biçim, doku, çizgi, hareket, denge, oran ve kompozisyon gibi öğeleri kullanarak eserlerini oluşturur. Somut temsilin olmadığı ve plastik öğelerle ifade edilen soyut resmi deneyimlemek ve anlamak için akıma ait teorik bilgi yanında sanatçının bağlamı, kişisel özellikleri, iç dünyası, yaşadığı coğrafya, tarihsel dönem, din, kültür ve diğer birçok faktörler hakkında bilgi gerekmektedir. Soyut sanat eserleri, sanatçının duygusal ifadesini yansıtmayı amaçladığı eserler olduğu gibi, nesnel ve somut ifadeler içeren duyu içermeyen eserleri de kapsayabilir. Soyut sanat, temsil etmek yerine, sanatçının iç dünyasını yansıtan duygusal ve düşünsel unsurlar da kullanır ve yeni bir ifade biçimi oluşturur; bu da izleyicilere farklı yorumlama ve anlama seçenekleri sunar. Tutarlı, saf ve net mesajı olan soyut eserler bulunsa da, anlam hem sanatçının bağlamından hem de izleyicinin kişisel deneyimlerinden etkilenir. Bu bağlamda, literatür analizi gibi nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak soyut sanat eserlerinin öğeleri ve sanatçının bağlamı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Elde edilen verilere göre, soyut sanatın anlamını anlamak için, sanatçının kişisel geçmişi, eserin üretildiği coğrafya, tarih ve kültür, duygusal temelleri ve düşünsel temelleri gibi bağlamların anlaşılması, esere ait plastik dilin anlaşılmasında rehberlik edebilir. Sonuç olarak, soyut resim sanatının anlaşılması ve yorumlanması, eserlerin öğelerinin ve sanatçının bağlamının ayrıntılı bir şekilde incelenmesini gerektirir. Bu çalışma, soyut sanatın anlamını daha derinlemesine keşfetmek amacıyla yapılmıştır ve bu sanat akımının zenginliğini ve çeşitliliğini anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soyut Sanat, Ressam, Sanatçı Bağlamı

Abstract

The Main Objective of this Study is to Examine the Meaning of Abstract Paintings and Conduct an Investigation into the Relationship between Plastic Elements and the Context of Abstract Artistic Expression. Abstract art of this kind has been produced by artists since the 19th century and has expanded into a systematic art theory from the 1900s onwards, spreading worldwide. Abstract art, rejecting traditional pictorial representation, prefers expression through plastic elements, with artists creating their works using elements such as color, form, texture, line, movement, balance, proportion, and composition. To

experience and comprehend abstract paintings, which do not involve concrete representation and are expressed through plastic elements, knowledge of the art movement's theoretical background is essential, along with information about the artist's context, personal characteristics, inner world, geographical location, historical period, religion, culture, and numerous other factors. Abstract art pieces may encompass works intended to reflect the artist's emotional expression, as well as those devoid of emotional content, containing objective and concrete expressions. Abstract art employs emotional and intellectual elements that reflect the artist's inner world, creating a new form of expression, providing viewers with various options for interpretation and understanding. While some abstract works convey a consistent, pure, and clear message, their meaning is influenced by both the artist's context and the personal experiences of the viewers. In this context, qualitative research methods, such as literature analysis, have been employed to extensively examine the elements of abstract art pieces and the context of the artist. Based on the obtained data, understanding the meaning of abstract art involves comprehending the contexts, such as the artist's personal history, the geographic location where the artwork was created, the historical and cultural background, emotional foundations, and intellectual foundations, which can guide in understanding the plastic language of the artwork. In conclusion, comprehending and interpreting abstract painting art requires a detailed examination of the elements of the artworks and the context of the artist. This study aims to delve deeper into the meaning of abstract art, contributing to our understanding of the richness and diversity of this art movement.

Keywords: Abstract Art, Painter, Artist Context

1. GİRİŞ

Worringer'e göre, insanlar öncelikle soyutlamaya ve sembolizme dayalı bir sanat anlayışını benimsemişlerdir. Bundan dolayı insanın ilk yarattığı sanat, soyut sanattır (Tunalı, 2008: 127). Soyut sanat sadece resim sanatında değil, aynı zamanda müzikte, dansa, edebiyatta, heykel sanatı ve diğer sanat dallarında da etkili olan bir sanat akımıdır.

Soyut sanat, 20. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan ve giderek daha fazla önem kazanan bir akımdır. Soyutlama, canlı veya cansız nesnelere ve figürleri oldukları gibi değil, formlar, çizgiler, biçimler, geometrik şekiller olarak sanatçının ifade etmesini amaçlar. "Cézanne, doğayı silindir, küp ve konilere dönüştürmeyi öneren sözlerinde soyut sanat olarak somutluk kazanır." (Tunalı, 2008: 124) demektedir.

Bu sırada bir azaltma, soyma, özünü aktarma ve saflaştırma işlemi gerçekleştirir. Michel Souphor, hiçbir şeyi anımsatmayan, hiçbir şeyi çağrıştırmayan, yaşadığımız gerçekliği yansıtmayan eserlere 'soyut sanat' diyor (Timuroğlu, 2013: 286).

Soyut resim, temsili amaçlayan ve kendisi plastik öğelerle estetik bir varlık taşıyan bir türdür. Gerek bizde, gerekse Batı'da bugün hüküm süren soyut sanat akımlarına baktığımızda, bunların hiçbirinde gerçek bir konu bulunmaz, ancak estetik bir varlık taşırlar (Tunalı, 1996, 65).

Soyut sanat, 1900'lerden itibaren giderek daha fazla kabul gören ve daha fazla yorumlanan bir akım olarak önemli bir rol oynamıştır. Soyut sanat, evrensel öğeleri içerir ve dil, coğrafya, kültür gibi farklılıkların azaldığı bir ifade alanına sahiptir. Soyut sanat plastik öğeleri resmin merkezine oturtmuştur ve somut nesnelere yerine duygular, renkler ve formlar gibi insanlığın ortak kavramlarını dile getirmektedir. "...soyut sanat, dünyanın her yerinde yaygın olarak görülen sanat akımlarındandır" (Tunalı, 1996, 265). Evrensel, duygusal ve plastik öğeler, farklı kişiler tarafından genellikle benzer şekillerde algılanabilirler; ayrıca izleyenlerin kişisel deneyimlerine bağlı olarak farklı anlamlar taşıyabilirler. "Soyut sanat, değişik uygulamalarıyla günümüz sanatlarında da geniş bir yere ve evrensel sanat dili olarak geçerliliğini sürdürmektedir." (Kınay: 1993: 297).

Soyut sanat, gerçek nesnelere tasarlamak yerine plastik biçimlere odaklanır.

"Biçimciliğin aşırı bir görüntüsü olan soyut sanat, gerçek nesnelere tasarlamayı bir yana bırakır ve sanatın toplumsal ve bilimsel yönlerini reddeder. Tasarım-sal-olmayan soyut kompozisyonlar, sanatçının düş gücünün doğurduğu ve öznel duygularının evrenini dile getirmek savındığı renk lekeleri, çizgiler ve hacimlerin keyfi birleşimleri olarak ortaya çıkarlar." (Zıss, 1984: 310).

Plastik unsurlar, soyut sanatın en önde gelen yapısını oluşturur ve soyut sanata aktarımda plastik ifadeler, tasarım ve sanat unsurlarının bir parçasıdır. Sanatçının rolü, soyut resim sanatında plastik ifadeleri soyutlama süreciyle birleştirir ve plastik olarak ifade edilen unsurlar, sanatçının kişisel rolüyle bağlantı kurar. Soyut sanat, izleyiciler tarafından benzer anlamlarla yorumlanabilir, ancak her izleyici kendi kişisel deneyimine bağlı olarak kendi yorumunu oluşturur. Ondan kişisel bir anlam çıkarabilir, farklı insanlarla yakın deneyimler yaşasa dahi kendi deneyimi, özgündür.

Soyut sanatın bileşenleri ve anlamı, plastik unsurların (kompozisyon, şekil, biçim, renk, hareket) temsil biçimini reddeden bir yapıdan gelir. Ancak soyut sanatın bileşenleri, resim sanatının tarihinde, başlangıcından itibaren var olan ve toplumsal, kültürel, dinsel, estetik bağlamlarla şekillenen daha geniş bir yelpazeye sahiptir.

Soyut sanatın 20. yüzyıldan itibaren daha yoğun bir şekilde çalışılması ve araştırılması sürecini değerlendirdiğimizde, bu gelişmenin altında yatan birkaç önemli faktörü göz önüne alabiliriz. Bu faktörler arasında felsefe, bilim, sanayi ve günlük hayatımıza hızla giren görüntü araçları gibi etkenlerin belirleyici bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

Bunlar, sanatçıların iç dünyalarını ifade etmek için soyut sanatı tercih etmelerinde yönlendirici etkiler oluşturmuştur. Bunun yanında, soyut sanatın resimsel bir akım olarak ortaya çıkmasının diğer etmenleri, bireysel sanatçı arayışları, yenilikçi sanatçıların araştırmaları, geleneksel sanatı yeniden yorumlama isteği, avangart bir arayış, toplumsal değişimlerde önemli bir yer oluşturmuştur.

Sanatçının ruhsal hallerini de betimleyen soyut sanat, ifade alanını daha fazla özgürleştirirse de soyut sanata dair kurallar örneğin saflaştırma, indirgeme gibi biçimsel yaratımlar sanat disiplini için tasarıma dair yeni kurallar koymaktadır. Bu nedenle diyebiliriz ki soyut sanat argümanları, temsil yerine tercih ettiği yeni akım türündeki plastik unsurlarla yarattığı düşünülebilir ve sanatın işlevi, amacı ve sanata dair deneyimlerin estetik yapısını da araştıran sorgulayan bir yeni düşünme şeklini içermektedir.

Bunun yanında, soyut sanat az ya da çok içsel ruh halini her eserinde ne oranda ifade ettiği bir tartışma konusudur ve dış dünyaya dair, bir takım konuları, ele alabilir, sanatçının evreninde bulunan nesnelere yorumlanmasına odaklanılabilir.

Soyut sanat resim sanatının oldukça yaygınlaştığı bir dönemde Dünya üzerinde büyük bir etkide bulunabilmiş ve nesnel ve temsil olmayan çoğu zaman figüratif yapıdan uzak duran bir yapıdadır. Bizim dünya algılarıyla gördüğümüz çevreyi ve içindekilerini yansıtmaya onu fotoğraflama onu temsil etme yönünden saptır. Soyutlama; azaltma, filtre etme yönlerini ağır basan, Sanatçının duyguları, düşünceleri ve deneyimlerini ifade etmek için bazen sadece nesne ve düşünce üzerinden hareket etmeyi amaçlayan bir yapı olduğunu söyleyebiliriz.

"Soyut sanat zihinsel bir olaydır ve doğanın taklidi dışındadır. Yaratıcı gücün mutlak özgürlüğü soyut sanatın değişmez karakteristiğidir." (Kınay: 1993: 266). Soyut resmin sanat akımında değerlendirilen eserler, sanatçının kişisel deneyimleri, bakış açısı ve içsel dünyasını yansıtan birçok bileşeni içerebilir. Soyut sanat, izleyicilere göre farklı anlamlar taşıyabilir ve farklı şekillerde yorumlanabilir; bu nedenle soyut sanatta renklerin, biçimlerin ve şekillerin özgürlük kavramını çağrıştırdığını söylemek mümkündür. "Soyut sanat, özgür bireylerin olduğu kadar, özgür toplumların da simgesi olmuştur." (Lynton, 2009, 266).

Bu unsurlar, soyut sanatın kişilere göre farklı yorumlanmasını ve algılanmasını sağlayan bir durumu oluşturur. Soyut sanat, izleyiciyi daha fazla düşünmeye teşvik eden ve daha fazla yapı oluşturan bir yapıya sahiptir.

Soyut resim sanatında birçok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Geometrik Soyutlama, sanatçıların geometrik şekil ve formları kullanarak matematiksel kompozisyon ve düzen anlayışından yararlandığı bir yaklaşımdır.

Tunalı'ya (1983, 66) göre, geometrik formların güzellik kavramı üzerindeki etkisi ve soyut sanatın bu geometrik formlara dayalı güzellik anlayışını ele almaktır. Metinde, Platon'dan beri geometrik formların güzelliğinin düşünce insanları üzerinde etkili olduğu ve soyut sanatın bu güzellik anlayışını benimsediği ifade edilir.

Lirik soyutlama, duygusal ve içsel ifadeyi vurgulayarak renk ve şekil kullanır ve izleyicilere duygusal bir deneyim sunmayı amaçlar. Soyut Dışavurum ise fırça darbeleri ve renk ile sanatçının duygularını aktarmayı hedefler ve duygusal bir deneyim sunar. Konstrüktivizm, sanatı bir yapı olarak görerek geometrik biçim, formları kullanır, mantık ve işlev odaklı çalışmalar yapar. Optik sanat, renklerin ve şekillerin yanlısamalı etkiler yaratmak için kullanıldığı bir yaklaşımdır ve izleyicilerin algısal estetik deneyimler yaşamasını amaçlar. Informel yaklaşım, içgüdüsel soyut ifadelerle duygusal deneyimler sunar ve geleneksel sanatsal teknikleri reddeder. Biomorfik soyutlama, organik şekiller ve formları soyutlayarak kullanır. Hard Edge Resim ise düz ve keskin hatlarla estetik bir etki oluşturmayı amaçlar ve sanatçılar duygusal ifadelerden uzaklaşmayı hedefler.

Geometrik soyutlamalarda, sanatçıları geometrik formları birçok farklı biçimde tasarlayarak yeni form ve veya gruplar oluşturabilirler. Bu formlar, etrafımızdaki biçimlere benzeyebilir de benzemeyebilir de. Bu bakımdan ele alındığında vasili Kandinsky'nin "kırmızı, mavi, sarı" eseri geometrik bir soyutlamaya benzeyebilir ve organik formlar olarak da algılanabilir.

Wassily Kandinsky, 1911'de "Kompozisyon 5" adlı tablosunu dünyanın ilk soyut resmi olarak adlandırmıştır. Bu sanatçının çalışmalarında soyut çalışmalar genellikle manzara resminden bir takım ilhamlar aldığını söylemek yanlış olmaz. Zaten Wassily Kandinsky'nin hem yatay hem dikey formlarını, biçimlerini analiz edildiğinde onun manzaraya ve manzara soyutlamalarına dair bir takım göndermelerin olduğunu belirtmiştir. Sanatçınının, gerçekliği soyarak, gerçekliği saflaştırarak biçimleri yeniden tasarlayıp dizayn ettiğini ve onu görsel bir kimse olarak imlediğini söyleyebiliriz. Soyut sanatla soyut dışavurumculuk arasında neredeyse çok yakınsak bir ilişki olduğunu söylesek de soyut dışavurumculuk renk ve

biçim üzerinden, aksiyon üzerinden kendini ifade etmeyi amaçlamıştır. Buradaki soyut sanattan farklı olarak soyut dışavurumculuk daha fazla aksiyona, harekete ve enerjiye dalsa da içsel dünyanın daha fazla aksiyonla aktarılmasına hizmet eden bir yapıda olduğu söylenebilir.

Resim 1: Vasili Kandinsky, Sarı, Kırmızı, Mavi, 1925, t.ü.y.b. 127x200 cm, Pompidou Merkezi, Paris.

Wassily Kandinsky, “soyut sanat içinde anlatımcı-soyutlama'yı benimsemiş ve bu türün en önemli uygulayıcılarından biri olmuştur.” (Eczacıbaşı Ansik1997: 939) Kandinsky'nin Sarı Kırmızı Mavi (1925) tablosu incelendiğinde sarı ile boyanmış geometrik formlar, daire ve çizgiler gibi birçok form görünmektedir. Bunun yanında iç dünyasını gösteren organik bir takım formlara işaret eden hareketli biçimler, manzara çağrışımı yapan bir kompozisyon geometrik formlarla organik formların bir arada kullanıldığı bir yapıdadır. Geometrik formlar, kompozisyonda bir denge ve uyum oluşturmak için kullanılmıştır. Geometrik formlar, sanatçının duygularını ve düşüncelerini ifade etmek için kullanılmıştır.

Soyut sanatın bir diğer farklı özelliği de figüratif sanatla kendi arasında kurduğu uzaklık olarak ilk dönemde dikkat çekmekte ise de daha sonra figüratif sanatların da soyut sanat içine dahil olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Soyut sanat, figüratif sanattan da etkilenmiştir. Sanatçılar tarafından üretilirken, biçimleri azaltma, saflaştırma yaklaşımlarından etkilenmiştir.

Soyut sanat, ortaya çıktığında figüratif sanattan ayrı bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır ve figüratif sanatın deneyimlerinden etkilenmekle birlikte, soyut sanat özgündür. Başlıca bir akım olarak kendi dışındaki akımlardan farklı bir konumdadır. Figüratif sanatın ve soyut resim sanatının çeşitli azaltma indirgeme yaklaşımları yakınsak ile ilişkili olsa da, soyut resim sanatının saflaştırma, azaltma, indirgeme amacı ikisinin de temel

amacını farklı bir yere konumlandırır. Soyut resim sanatı, renk, şekil, doku ve çizgi gibi plastik unsurlar geometrik ve biçimsel öğelerle yaratılmıştır. “Az ya da çok ölçüde geometriye dayanan bir soyut sanat akımı” (Eisenstein, 1984: 271).

Gerçek görüntüleri ve nesnelere temsil etmeyen soyut sanat, resme ait plastik öğeleri kullanarak yeni ve özgün bir ifade oluşturmakta, sanatçıya ait iç dünyasını ile duyguları ifade eder.

Soyut sanat, aslında farklı birçok bağlamda bağımsız olarak değerlendirilebilecek bir sanat akımıdır. Ayrıca figüratif yapı figüratif temsil aktarılırken soyutlama tavrını ile biçimleri azaltma tavrını temel olarak kullanır ve resim sanatının temelleri, soyut resim akımı ile diğer resim akımları arasında mevcuttur.

Soyut sanat, 20. yüzyılın en önemli sanat akımlarından birisidir ve günümüzde dahi bu etkisini korumaktadır. Gelişiminde, sanatçıların bireysel ifade biçimlerinde yenilik oluşturma arzusu, dış nedenlerle, savaşlar, teknolojik gelişmeler, bilimsel keşifler gibi, figüratif sanattan uzaklaşma eğilimi, Rusya'daki soyut sanatçıların konstrüktivizm akımını da içeren birçok faktör etkili olmuş, neredeyse tamamen geometri ve biçim üzerine indirgenmiş bir yapıda soyutlama tavrını oluşturması gibi nedenler sanatın toplumsal işlevinin sorgulanmasına sanatın yeni ifade biçimlerine yönelmesine neden olmuştur.

Rusya'daki soyut sanatçılarının eserleri, geometrik yapı, organik şekil ve formlar ile felsefeye daha fazla biçimsel öğelerle buluşmuştur. Dinamizm yerine daha mistik ve spiritüel bir yapıda biçimleri ele almıştır. Hareket ve aksiyon yerine daha soğuk ve nesnel bir üslup benimsenmiştir. Temsilcileri bellidir ve Kazimir Malevich (1879–1935), Vladimir Tatlin (1885–1953), El Lissitzky (1890–1941), Wassily Kandinsky (1866–1944), soyut sanatın ve konstrüktivizm'in işbirliği içinde çalışan sanatçılar olarak görülebilir ve önemli bir rol oynamışlardır.

1.2. Soyut Sanat ve Anlam

Şentürk'e (2012:12) göre, her resim sanatçısının öznel dokunuşunu taşımaktadır ve her eserin kendi bağlamında ele alınması gereklidir. Soyut sanatta anlama dair çözümler izleyiciler açısından birçok zorluk içerir. Sanatçıların, eserlerinin açık uçlu ve yoruma açık olması oldukça belirleyicidir ve izleyicinin çözümler için çeşitli yöntemlere ihtiyacı vardır. Bunlar izleyicinin yol işaretleridir ve kompozisyonda yer alan öğeleri resmin bütünü dahilinde değerlendirmesini sağlamaktadır. Bunlar, Form

Analizi, Sanatçının Yorumu Tarihsel ve kültürel bağlam ve algısal yaklaşımdır. Soyut sanat gerçek nesnelere tasvir etmez ve bu nedenle iyi temsil ettiğini bilmek için plastik öğeleri yorumlamaktır. “Bir soyut sanat yapıtıyla karşılaşan işin acemisi birinin o bayağı sorusu (“ne demek istiyor”), diyeceğim, estetikle, eleştiri ile ya da poetika tarihiyle hiç bir alıp vereceği yokmuş gibi görünen bu soru bile, görüldüğünden daha da aydınlatıcıdır.” (Eco, 1999: 219). Eserin teknik özellikleri, Form analizi ile eserin kompozisyonu içinde yer alan şekiller, renkler, doku, kompozisyon gibi resim sanatının plastik unsurlarına dikkat edilerek bunlar deneyimlenip yorumlanmalıdır.

Bu bakımdan eseri yorumlarken, öğelerin nasıl kullanıldığı, renklerin sıcak, soğuk güçlü zayıf kullanımı ve formlara dair sert yumuşak yapılar değerlendirilmelidir. Örneğin, siyah bir kare ile beyaz bir karenin etkisi, düz bir çizgi ile dalgalı bir çizginin etkisi, yumuşak bir fırça darbesi ile sert veya akıtma boyanın etkisi aynı değildir. Bunun yanında form analizi, soyut resmi anlama yolunda yeterli bir araç değildir. Bu bakımdan her plastik unsur bizde hem bir duygulanım oluşturur hem de bu etkiyi yorumlamamız gerekir. Bunun yanında form analizi, soyut resmi anlama yolunda eksik bir analizdir denilebilir. Soyut resim eserleri, izleyicinin kendi yorumlarına ve deneyimlerine açıktır. Aynı eser üzerinde farklı düşünen izleyiciler olabilir.

Sanatçının bağlamı tarihsel ve kültürel bağlam ile eserin üretildiği coğrafya, tarihsel dönem, kültürel kökler soyut resme dair anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bakımdan, sanatçıların çevresinde gelişmiş ve gerçekleşmiş olaylar, teknolojik ve sosyolojik olaylar sanatçıyı etkileyerek, hem eser üzerinde yaratma süreçlerine etkide bulunurken eser analizinde de tarihsel ve kültürel bağlam önemli işlev yürütecek, eser çözümlemesine katkı sunacaktır.

Sanatçının yorumu ile sanatçı kendi çalışmasını açıklaması önemli bir kaynaktır ve eseri anlamamıza katkı sunacaktır. Bunun yanında, sanatçılar kendi eserlerini tanımlarken, sanatçıya ait kişisel yorumun olabileceği ve tek yönlü, öznel bir değerlendirme yapabilirler. Ayrıca, sanatçılar kendi eserlerinde bile yarattıkları ifadeyi tam olarak tanımlamakta açıklamakta güçlük çekebilir. Bu esere ait süreçler sırasında sanatçıların açıklayamadığı içsel etkiler olabileceği anlamına gelmelidir. Bunun yanında bazı sanatçılar, eserlerini açıklamayı tercih etmemekte, eserleri ile izleyicileri arasına girmek istememektedirler. Bu bakımdan sanatçıların kendi eserlerine dair analizler, üretilen eserin hangi nedenlerle yapıldığını kısmen de açıklayabilir.

Duygusal tepki, Kişisel yorum, Algısal Yaklaşım ile izleyenlerin görüşlerine açıklamaya dair bir analiz yöntemi olarak gerçekleşmektedir. Bu bakımdan izleyicilerin önceki deneyimleri, görsel algıları, duyguları eser üzerindeki analizinde büyük etkide bulunabilir ve hissettirebilir. Bu herkesin kendi deneyimlerine göre bir analiz gerçekleştirebileceğini ve kendi yorumunun diğer izleyicilerinden farklı olabileceğini göstermektedir. Bunun yanında, aynı sanat eserinin farklı kişilerde tamamıyla farklı bir analiz oluşturacağını söylememiz mümkün değildir. Özellikle sanat eserindeki yüzeyde bulunan ve görsel algımızla yorumladığımız kompozisyon öğeleri, ortak öğeler olarak görülür ve yorumlama için temeli oluştururlar. Sanat, fenomoloji bağlamında değerlendirildiğinde, soyut resim sanatı dair algısal yaklaşım okumaları, kişisel deneyimlerle belirlenmiştir. Bu deneyimler ve eserin gözlemlenebilir bütün öğeleri kompozisyonu ve tarihsel kültürel bağlamları bizim sanat eseri üzerindeki bir takım yansıtımları kendi aracılığımızla yaptığımızı gösterebilir.

Temsili resimde soyut bir takım unsurların, saflaştırmanın, azaltmanın kullanıldığını çeşitli saflaştırmaların var olduğunu çeşitli azaltmaların var olduğunu söyleyebiliriz ve ifade yöntemlerinde bazı benzerlikler olduğu görülebilir. Bunun yanında, soyut resimdeki temel bir unsur örneğin düz bir çizgi, bir renk iki resimde de farklı bir anlama sahip olabilir ve farklı bir düşünceyi ifade edebilir. Soyut resim bu bakımdan izleyicilerin betimlemelerine daha fazla özgürlük alanı sunabilir. Soyut resim ile izleyiciler kendi deneyimleri resme daha fazla dahil edebilirler.

Soyut resmin anlamı, sanatçının uyguladığı görsel unsurların, var olan bir biçimin tamamen biçimden ayrılarak, kendisinden özünden ayrılarak yeni bir formda aktarılmasıdır. Örneğin, bir renk, bir doku veya bir işaret bu şekilde aktarılabilir. Soyut sanat tavrında, bir temsilden ayrılma çabası olduğu kadar, yeni sembollerin ve modellerin ortaya çıkarak yepyeni bir dili oluşturma çabası da vardır. Oluşturma çabasını değerlendirdiğimizde, estetik bir yapı kurma çabası ve bu estetiğin izleyene aktarılma çabasını gözlemleyebiliriz. Soyut resim sanatı, hikaye tavrını tamamen dışlamamakla birlikte görsel unsurlarla oluşturulmuştur. Örneğin, Wassily Kandinsky'nin Sanatta Ruhsallık kitabında aktardığına göre, soyut resimleri, renklerin ve biçimlerin, sanatın ruhsal ve güçlü bir anlam taşıdığını belirterek eserlerinde müziği ve müziğin duygusal ifadesini görsel unsurlar üzerinden anlatma çabasıdır. Bu da duygusal bir ifade olarak kabul edilebilir.

Resim sanatı, farklı sanatçılar tarafından farklı amaçlarla üretilebilir. Temsili resim türünde, estetik ifade belli bir devamlılığa, hikâyeye ve temayı aktarmaya dayalı olarak estetik ifadeleri hedefleyebilir ve içeriğini bu

amaçla oluşturabilir. Oysa soyut sanatta geometrik ve duygusal tavrı amaçlayan plastik biçimlendirme, deneyim oluşturmak başlıca amaçlardan biridir. Görsel unsurlar anlam taşımaktadır bir dil oluşturarak izleyiciye sunmaktadır. Özellikle, görsel unsurları biçimlendirme ve konu ögesi olarak kullanması, soyut sanatın başlıca amaç olarak dikkat çekmektedir. Soyut bir resim eserinde, bulunan görsel öğeler, genellikle duyguları aktarma özelliği bakımından belirleyici özellikte olabilirlerse de bazı resimlerde duygulanım amacı bulunmayabilir veya duygusal titreşimler yaratmaktan özellikle kaçınılmış olabilir. Bu saf yapı örneğin Süprematizst eserler dair duygulanımın geride kalarak biçimlere dair düşünsel deneyim ve tartışma ön plana çıkmaktadır. Bu temel olarak saf ve oldukça minimal olarak, bir öge ya da bir boya üzerinden bir renk üzerinden aktarılmış olabilir.

Soyut resim sanatında, en zorlu bileşenlerden biri anlamın açık ve belirgin bir şekilde olmamasıdır. Anlamı belirlemek veya kesinleştirmek zor olabilir veya izleyiciyi yaratıcı bir sürece katılmaya davet edebilir. Aynı eser, kişiler arasında farklı etkiler yaratabilir veya yaratmayabilir. Bu nedenle izleyici, kendi öznel anlamını esere tanımlayabilir. Eğer bir eser, icra olarak nitelikli, tutarlı, anlamını ve içeriğini anlatma konusunda başarılıysa, sembolik dili iyi kullanılmışsa tepkiler açısından "genel yargılar" oluşturabilir. Soyut sanatta kişisel yorumlar öznel olabilir ve izleyicilerin kişisel deneyimlerine göre farklı yorumlar ortaya çıkabilir. Soyut resim sanatındaki anlamın açık uçluluğu, bir karmaşa veya kaos yaratmaz. Soyut sanatın deneyimi ve değerlendirmesi, soyut sanatın izlenme sürecini gerektirir ve onun yorumlanmasını içerir; bu, anlamın oluşturulduğu bir süreç olarak kabul edilebilir. Ayrıca, soyut sanatın neyi ifade ettiğini ve hangi kitleye hitap ettiğini anlamamız gereklidir.

Soyut resim sanatı, evrensel görsel unsurları kullanmasına rağmen, her sanatçı son derece benzersiz, çeşitli ve farklıdır. Ayrıca, birçok alt kategoriye ayrılabilen bir ana akımdır. Bunun yanı sıra, evrensel soyut kavramlar, geometri gibi konuları kullanarak soyut kavramları insanlığa aktarmaya odaklanmıştır. Örneğin, Piet Mondrian, neoplastisizmi geliştirmiştir ve evrensel bir güzellik ve denge arayışına odaklanarak tüm insanlara evrensel bir mesaj iletmeye çalışmıştır.

Soyut resim sanatını takdir etmek ve anlamak konusunda soyut resmin biçimlerine özellikle değinmek ve aynı zamanda sanatçının hangi bağlamlarla çalıştığını hangi bağlamlardan etkilendiğini ve hangi paleti hangi yüzeyi hangi konuyu hayatında temel aldığına odaklanmalıyız. Bütün bu söylemlerimizin toplamında da soyut resim sanatının soyut sanatın anlamına dair bir yorum yapılabilir. Bunun yanında soyut resim sanatı her

zaman sabit kesin değildir. Soyut resim sanatına dair yorumlarımızda, sanatçının bağlamlarını, ilham kaynaklarını, renk paletini, görsel unsurların, algı veya duygusal etkilerini araştırmamız anlam için gereklidir. Soyut resim sanatı yorumu açıktır ve doğası da budur.

Soyut resim sanatına izleyicilerin farklı tepkiler verdiği ve bu tepkilerin genellikle sanatçının niyetine ve sanat eserinin anlamına bağlı olduğu bilinmektedir. Öyle ki soyut resimde bazı dönemlerde bir eser birçok kişi tarafından olumlu, olumsuz eleştirilmiş, beğenilmiş veya beğenilmemiş olabilir. Stili ve etkisi güçlü veya zayıf, tutarlı veya tutarsız bulunabilir. Bundan dolayı, soyut resmin iyi değerlendirilmesi ve görsel unsurları ile analiz edilmesi süreçlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi önemlidir.

Soyut resimde renk, çizgi, şekil, doku, değer gibi birçok görsel unsur vardır. Bu unsurlar, izleyenleri etkiler, Kirtakım algılar ve duygular oluşturur. Renkler soyut resmin ifade araçlarındandır ve insanlar üzerinde etkileri vardır. “ Kandinsky, katıksız rengin ruhsal etkilerini, canlı kırmızının bir boru sesi gibi bizi nasıl etkileyebileceğini belirtiyor. Bu yolla, ruhsal bir iç ilişkinin elde edilebilme olanağına ve zorunluluğuna inanıyordu.” (Gomrich, 1992: 451).

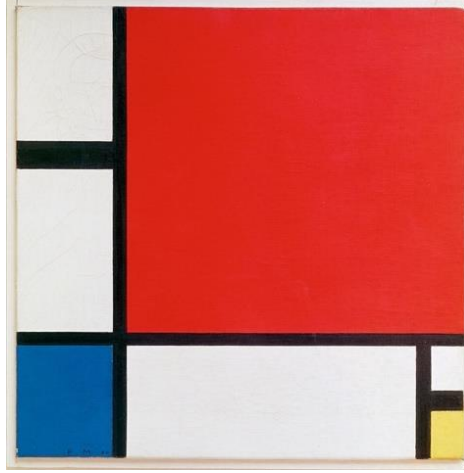
Bunun yanında, soyut resimde anlam, sanatçı yarattığı ile izleyici algısı ile örtüşmeyebilir. Veya duyguların iletildiği soyut resim çalışmalarında daha anlamlı hale gelebilir ve izleyenler açısından da oldukça etkili, ritmik duygusal bir yorumu söz konusu olabilir. Soyut resim, çok yönlü bir sanattır. Birçok benzer veya farklı görsel öğenin bir araya geldiği, birlikte ifade biçimi ve etkiler yarattığı bir sanat türüdür. Ancak anlamı kesin ve şeffaf değildir. Bu nedenle, her izleyici, soyut resim eserlerinden farklı anlamlar çıkarabilir. Bu durum, soyut resim eserlerinin değerlendirilmesi ve yorumlanması konusunda bazı zorluklar yaratabilir.

Örneğin, Jackson Pollock'un eserleri soyut bir ifadeye sahiptir ve belirli bir nesneye gönderme yapmamaktadır. Sanatçı, çalışmalarında aksiyona, eyleme, harekete dayalı renk uygulamaları, damlatmalar ve fırça darbeleri kullanarak izleyiciler arasında farklı duygusal tepkilere neden olabilir. Bazı izleyiciler, bu resmi akışkan, ritmik ve senfonik olarak görebilirken, diğerleri onu kaotik, karanlık ve karmaşık olarak tanımlayabilirler.

Jackson Pollock gibi bir sanatçı duygusallığa ve enerjiye önem veren, jestleri ve aksiyonları içeren bir dizi farklı ifade tekniğinden yararlanabilir. Bununla birlikte, geometriyi ve biçimleri kullanmanın yanı sıra, soyut sanat akımı sanatçıları çok daha sistemli ve kurullarla üretilmiş,

spontanlığa yer vermeyen soyut eserler üretebilir. Örneğin, Piet Mondrian gibi sanatçılar bu tür bir yaklaşım benimsemişlerdir.

Resim 2: Piet Mondrian , *Composition II in Red, Blue, and Yellow*, 1930,

Piet Mondrian'ın "Composition II in Red, Blue, and Yellow" adlı eseri, geleneksel temsili reddeden ve neoplastisizm akımı kapsamında yapılan bir eserdir. Eserde üç temel ana renk bulunmaktadır renklerin ve biçimlerin denge arayışı dikkate değerdir. Çalışma, spontanlık yerine kesinliği tercih eden bir yapıya sahiptir. Fırça darbeleri son derece kontrollüdür ve neredeyse tuval yüzeyinde her şey matematiksel bir denge ve oran içinde ele alınmıştır.

Geometrik biçimler, kendi başlarına bile antik çağdan bu yana güzel bulunan biçimlerdir. Bu resimdeki saflaşma ileri seviyededir ve renk ile duygusal ifadeye dair bağlamlarda bulunabilir. Soyut sanatın renge yüklediği anlam, bu resimde somut olarak tasvir edilmiştir. Yuvarlak biçimler kullanılmamış, aksine son derece düzgün çizgiler ve hatlar oluşturulmuştur. Çalışma, sakin bir deneyim sunar ve son derece yenilikçidir.

İkonik eser, dikdörtgenlerle oluşturulmuştur. Kırmızı biçim kare olarak yorumlanabilir ve renkler duyguları ifade etmede kullanılabilir. Örneğin, kırmızı tutkuyu, sarı mutluluğu ve mavi dinginliği sembolize edebilir. Siyah sınırlar ise bu biçimleri çevreler.

Bunlar, soyut sanatın ifade teknikleridir ve soyut bir sanat eseri, birçok fikri soyutlanmış görüntüler aracılığıyla ifade etmek için kullanılabilir.

Resim 3: Numara-I, 1950 'Lavanta Kokusu', Tuval Üz. Yağlıboya, Enamel ve Alüminyum Boya, (221x299.7 cm), Washington De, Ulusal Sanat Galerisi

Örneğin, Jackson Pollock'un "Lavanta Kokusu" adlı 1950 tarihli eseri, hareket ve enerjiyi yansıtan bir eser olarak görülebilir. Ancak, aynı zamanda karmaşık ve anlaşılmaz bir biçimde de yorumlanabilir. Bu dışavurumcu çalışma, soyut akımın tanınan eserlerinden biridir. Boyalar damlatılmış, akıtılmış ve fırlatılmıştır. Ayrıca, derinlik oluşturmak için birçok biçimi üst üste kullanarak atmosferik bir deneyim yaratılmıştır. Sanatçı zaman zaman boya serpererek, resmin içinde eylemi, hareketi ve hareketi benimsemiştir. Resimlerini yaparken bir dans içinde gibidir ve vücudu resimlerin içine dahil etmiştir. Renk olarak, resimlerinde kontrastlar oluşturabilecek zıtlıklara sahiptir ve duygusal titreşimleri vardır. Sanatçı spontan birçok fırça darbesini kullanarak bu biçimleri amaçlı bir kompozisyona hizmet ederek izleyiciye sunmuştur. Sanatçının çalışmaları hikâye içermediğinden izleyiciler için farklı duygusal deneyimlere neden olabilir.

Soyut sanat, gerçek nesnelere veya canlı organizmaların dış biçimini büyük ölçüde değiştirme veya ortadan kaldırma amacını taşıyabilir. Bu sanat akımı, özünü araştırmayı veya bu nesnelere odaklanmayı içerebileceği gibi, insan ruhunun derinliklerini ve duygusal durumlarını yansıtmayı hedefleyebilir. Aynı zamanda estetik deneyime dayalı olarak veya duygusal ifadeden uzaklaşarak, nesnelere özüne odaklanmadan da işlenebilir.

Theo van Doesburg,

“o halde, sanat, varlığın derinliğini, varlığın özünü kavramak ve buna biçim vermektedir. Derinlik, bizi sanat yapıtının götürdüğü yerdir, varlığın özüdür. Buna göre de, öz, temel varlık, derinlik duygusal değil, metafizik bir

dünyadır. 'Yaratıcı gücün götürdüğü derinlik, salt ruhsal alanları aşar ve tinsel-metafizik bir dünyada spontan olarak kavranır.' Bu metafizik-tinsel dünya, sanatın somut olarak ortaya koyduğu sanat yapıtında biçimsel olarak gün ışığına çıkar." (Akt: Tunalı, 2008: 147) demiştir.

Soyut sanat, farklı renkler, şekiller, çizgiler ve dokular gibi görsel unsurları kullanarak farklı anlatım biçimleri ve etkiler yaratır. Soyut sanatın özünün aktarılması bazen duygusal bir ifadeyi gerektirebilir ve bu duygusal ifade, soyut sanatın ifade tekniklerinden birisi olarak ortaya çıkabilir. Soyut sanatın kendine özgü bir ifade diline sahip olduğu ve sanatçılara yeni diller oluşturma fırsatı vererek gerçekliğin özünü yakalamaya çalıştığı söylenebilir. Ancak soyut sanatın ifade dilini nasıl anladığımız her zaman kişisel tercihlere ve deneyimlerimize bağlıdır. Bazı insanlar soyut sanatın ifade dilini anlamlı, etkili, özgün ve güzel bulabilirken, bazıları onu anlaşılabilir, tutarsız, gereksiz, önemsiz veya çirkin bulabilir. Soyut sanatın ifade dili yeni ve yenilikçi bir dildir.

Sanatçılar jest ve ifadeleri kullanırken, aynı zamanda duygularını yansıtan jestler ve hareketler aracılığıyla özlerini araştırmaya çalışabilirler. Bu iki özelliği de iki sanatçıda farklı uçlarda görebiliriz. Örneğin mark Rothko, renk bloklarını ruhsal bir atmosfer veya etki yaratmak için kullanmıştır. Oysa Willem de Kooning, fırça darbeleriyle yoğun bir gerilim uyandırmıştır. Ancak izleyicilerin bilmesi gereken önemli bir nokta, bu ifade yönteminin her zaman net ve açık olmadığıdır.

Resim 4: Mark Rothko, [Orange and Tan](#), 1954, pigmented hide glue and oil on canvas, Gift of Enid A. Haupt, 1977.47.13

Resim 5: Woman Standing - Pink, 1954-5 Willem de Kooning

Tunalı'ya (2010, 55) göre, sanat yapıtlarının temelinde sanatçının algıladığı ve kavradığı gerçekliği yorumladığını ve bu yorumların sanat eserlerinde kendine özgü bir şekilde yansıtıldığını belirtir. Sanat eserleri, sanatçının gerçeklikle ilgili bilgisini ifade etme araçlarıdır.

Sanat eseri belirli bir yöne veya duygusal ifadeye sahip olabilir, ancak soyut resim sanatında yönlülük ve duygusallık her zaman bulunmaz ve soyut sanatın temel özellikleri olarak kabul edilemez. Örneğin, Mark Rothko'nun eserleri, sanatçı tarafından meditatif veya yaratıcı bir amaçla oluşturulmuş olabilir, ancak izleyici için bu resimler melankolik, eğlenceli veya başka duygusal tepkilere neden olabilir. Soyut sanat, izleyenler için farklı yorumlara açık bir sanat türüdür. Soyut sanatın en önemli özelliklerinden biri belirsizliktir. Bu belirsizlik, hem olumsuz bir şekilde yorumlanabilir, yani tutarsızlık, karışıklık veya acemilik olarak algılanabilir, hem de izleyicilere açık uçlu yorumlama imkânı sunabilir. Her sanatçının kendine özgü bir bakış açısı vardır ve soyut sanat, bu bakış açısını çeşitli yöntemlerle değiştirme ve yorumlama eğilimindedir. Bu nedenle, soyut sanat eserlerinin mesajı kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Soyut sanat, temel ve sade resim biçimleri ile plastik tasarım unsurlarını kullanarak oluşturulan bir dildir ve bu nedenle diğer sanat türlerine kıyasla daha evrensel bir özelliğe sahip olabilir.

Soyut resim, eleştirmenler tarafından farklı şekillerde yorumlanmış

ve birçok bağlamda sanatçının duygularını ve düşüncelerini ifade etmeye çalıştığı bir yapı olarak incelenmiştir. Soyut sanatın temel olarak form, renk, çizgi ve doku gibi görsel unsurlarla oluşturulduğu yapısal bir sanat türüdür ve bu unsurlar, sanatın bir başlangıcı ve özü olarak kabul edilebilir.

Soyut sanat, her zaman tartışmaları tetikleyen ve çeşitli yorumlara açık bir akımdır. Soyut sanat, ifadeyi renkler, şekiller, işaretler ve sanatçının duyguları ve eylemleri gibi unsurlar aracılığıyla gerçekleştirir. Bu nedenle, sanat eseri ile sanatçı arasında duygusal bir iletişim önemlidir. İzleyicinin sanatçının duygularını ve düşüncelerini anlamasını gerektirir. Bu, sanatçı ve izleyici arasında duygusal bir ilişkinin kurulmasını gerektirir.

Soyut sanatta duygusal iletişim, sanat eserini anlamının ve takdir etmenin önemli bir parçası olmakla birlikte, duygusal ilişki kurulması zorunlu olmayan ve yalnızca görsel deneyim için yaratılmış çalışmalarda bulunabilir. Örneğin, Piet Mondrian'ın eserlerinde duygusal etkiden çok renkler ve şekiller ile görsel bir deneyim amaçlanmıştır. Bununla birlikte, sanatçının eserleri ruhsal uyumu ifade etmeye çalıştığı için, duygusal etkiden çok görsel deneyim amaçlanmıştır. Bu, izleyicinin soyut sanatın farklı türlerini anlamak ve değerlendirmek için farklı yaklaşımlarının olabileceğini göstermektedir.

Sanat eserinin soyut yapısı değerlendirildiğinde, konunun yanı sıra, sanat eserinin biçimsel özellikleri de önemlidir. Ayrıca, soyut resimler, doğadan veya diğer nesnelere de ilham alabilirler. Örneğin, Wassily Kandinsky, doğadan ilham alan birçok temayı içeren soyutlamalarıyla görsel unsurları aktarmıştır. "Kandinsky'nin ilk örnek soyut eserinden sonra soyut sanat Rusya'da daha bilinçli ve daha sistematik bir gelişme göstermiştir. 1913 yılından itibaren Constructivisme, Rayonisme, Suprénatisme birbirini izleyerek gelişen soyut sanat akımlarıdır." (Kınay, 1993: 267)

İzleyicinin algılama sürecinde, bazen nesneyi çağrıştıran çeşitli biçimler olabileceği gibi, bazen tamamen sanatçının yorumuyla şekillenen temel ve özgün bir yapıyla karşılaşılabilir. Örneğin, bir duyguyu ifade etmek için sadece bir temsil rengi veya düz bir renk alanı kullanılabilir ve bu izleyicinin yorumuna açıktır. Sanatçılar geleneksel temsil resim tarzından uzaklaşmışlardır ve buna rağmen soyut sanat eserleri üretmektedirler. Aslında, birçoğu geleneksel resim sanatında eğitim almış sanatçılar olarak dikkat çekmektedir.

"Soyut sanat yaklaşımlarında, sanatın elle tutulan, bilinen, adlandırılabilen bir şeyin temsili değil, görünmeyeni, görüntünün arkasında olan bir şeyi ortaya çıkarmak için gerçekleştirilen bir şey olduğu inancı

egemendir.” (Erzen, 2011, 81).

Sanat tarih boyunca sürekli olarak değişmiştir, demokratikleşmiştir. Öyle ki, sanat eğitimi almayan insanlar da farklı soyut çalışmalar yapabiliyorlar. Bu eşitlik ve katılımı ifade edebilir. Soyut resim, herkes için açık ve ulaşılabilir bir sanat akımı olarak değerlendirilebilir. Soyut sanat, deneyimsel bir yapıya sahiptir ve bu deneyimsel yapı burada dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkar.

Sarter'e göre (2000:122), soyut sanat, ilk bakışta bazı sınırlamaları içermiş gibi görünse de aslında ressamın özgürlük alanını genişletir ve yeni işlevler kazandırır.

Soyut sanat, güzellik ve estetik kavramlarına baktığımızda, geleneksel resim estetiğini yeni bir kulvara taşıyarak yapının temelini değiştirir ve deneyimsel yapı estetikle birleşir. Dolayısıyla, geleneksel bir estetikle soyut sanatı değerlendirmek pek mümkün değildir. Temsilden ayrılan sanat, plastik ifadeleri resim sanatında tamamen farklı bir yöne evrilerken sanatçının duygularını ve düşüncelerini biçimler aracılığıyla ifade etmeyi amaçlar. Soyut sanatın kökenlerine bakıldığında, felsefenin ve plastik ilkelerin belirlediği bir kompozisyon anlayışının olduğunu söyleyebiliriz.

İzleyicinin önemi ve değeri yüksektir. İzleyici, biçimleri ve yapıları anlamaya daha fazla katılır. Ancak bazı eserler, izleyicinin katılımını beklemeyebilir. İzleyici açısından bu roller kişilere göre değişebilir. Dolayısıyla izleyici, sanat eserini yorumlayarak resmin analizine katkı sunan bir rolde olabilir, ancak her zaman katkı sunamayabilir ve nötr durumda olabilir ya da tepki verebilir.

Soyut sanat, gerçek dünyada var olan nesnelere tasvir etmez. Ancak, dünya yüzeyindeki somut nesnelere ilham alabilir veya onları temsil etmek için kullanılan şekiller, renkler ve çizgiler gibi temel tasarım unsurlarını kullanabilir. Soyut sanat, öz ve saflaşmaya önem verebilir, ancak her zaman bu kavramlara bağlı değildir. Soyut sanat özenli ve dikkatlidir, ancak taklitçiliğe ve geleneksel estetiğin idealleştirdiği figürlere ve temalara karşı değildir. Soyut sanat, hayal gücü, sanatçının içsel durumu ve bu içsel durumun dışa vurumuyla ilgilenebilir veya ilgilenmeyebilir. Soyut sanat, çeşitli biçimleri içerebilir ve resimle ilgili tasarım unsurlarını kullanabilir, ancak her zaman bu unsurları kullanmaz.

Tunalı'ya (2012: 50) göre, soyut resmi savunanlar, resim sanatının asıl varlık alanının soyut sanat olduğunu iddia etmektedirler ve soyut resmin, salt renk ve biçimlerle ifade edilen bir sanat türü olduğunu

vurgulamaktadırlar. Bu anlayış, resim sanatının figürleri tasvir etmek yerine renk ve biçimler aracılığıyla doğrudan ifade edildiği bir yaklaşımı temsil eder. Soyut resim, nesnelerin özlerini salt biçimlerle ifade ederek metafizik bir derinlik sunar. Bu nedenle soyut sanat, metafizik bir boyutu temsil eder ve soyut resim, bu metafizik derinliği ifade etmek için kullanılan bir araç olarak kabul edilir.

Soyut sanat, görsel gerçekliği anlatmayan, şekil, çizgi, form ve aksiyonlarla izleyici ile iletişim kuran bir sanat kuramıdır. Geleneksel yöntemleri tercih etmeyen bu sanatçılar, soyut sanatın yanı sıra, soyutlamayla birlikte dışavurumcu tavrıyla daha duygusal ve dışavurumcu bir yapıyı da benimsemişlerdir. Soyut sanat ile dışavurumculuk, aksiyon ve renklerin, biçimlerin duygusal ilişkisi izleyiciyle daha doğru bir şekilde buluşmuştur.

Worringer'e göre (1985: 67), sanatın temelinde çizgisel soyutlama bulunur ve bu soyutlama, soyut sınırlar içinde gelişir.

Soyut sanatta aksiyon, sanatçının kişisel dünyasını duygusal, ritmik veya aritmik yollarla ifade etme alanıdır. Bu nedenle, soyut sanatta içkin ve bilinçdışı bazı rastlantısal öğeler bulunabilir. Soyut sanat akımı, 1900'lere kadar dayandırılrsa da aslında sanat tarihi boyunca kullanılmış ve biçimleri aktarmak için sanatçılar tarafından birçok bağlamda saflaştırılmış bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, kişisel durum ve davranış, soyut sanatta nasıl ifade edilirse edilsin, yapının temel bir parçasıdır ve insanlık tarihine uzanır. Ancak soyut sanatın bir sanat kuramı olarak ifade edilmesi ve onun alt bir tür olarak değerlendirilmesi, özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren söz sanatının geçirdiği evrelerle belirginleşir.

Bu yıllarda, özellikle **Bauhaus** okulunun çalışmaları, soyut sanatın hem teorisini hem de pratik türünü daha fazla ön plana çıkarmış ve başlıca bir kuram olmasını sağlayan etkenlerden birisi olmuştur. 1900'lü yılların özellikle **Wassily Kandinsky**'nin geliştirdiği bu sanat kuramı, soyut sanatın bir öncüsü olmasını sağlamıştır. Bu öncü sanat yapıtı, müzikle resmi duyguların içsel dünyanın aktarımını içeren teorik bir yapıda değerlendirilmiştir.

Soyut sanatı değerlendirdiğimizde, hareket, ritim, aksiyon gibi unsurları aktaran, sanatçının iç dünyasını ortaya koyan, düşünsel bir takım sahnelerin, imgelerin yapısını gösteren bir dil şeklinde değerlendirilebilir. Soyutlama, günümüze kadar çok büyük değişikliklere ve yeni buluşlara sahip olmuş bir sanat akımıdır. Soyutlama, gün geçmiyor ki yeni bir özgün çalışmayla sanat yapıtı, sanat eserleri arasında kendine yer bulmasın ve

önemli olmasın. Bu bakımdan soyut sanat hâlâ güncelliğini koruyor ve sanat izleyicilerin ilgisini çekiyor. Soyutlamanın gücü etrafında hâlâ evrenselliğini koruyor, aynı zamanda yeni sanatçılarla kendi doğasını sürdürmeye ve yeniden yeni buluşlarla ortaya çıkmaya devam ediyor. “Soyut sanat genişlemiş, gelişmiş, müzik gibi, bir çeşit dünya dili olmuştur.” (Güvemli, 2007: 143).

Soyut sanat, özellikle temsilcileri tarafından temsil edilmesi azaltsa da, birçok sanat hakkında güncelliğini ve değerini azaltmış olsa da, diğer alanlarda değerini sürdürmeye devam eden bir sanat akımıdır. Sanatçıların özgürlük alanlarına değer veriyor olması ve özgürlük kavramlarının neredeyse her sanatçının bireyselliği ile çok fazla destekleniyor olması nedeniyle bu durum ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kişisel saflaştırmanın her sanatçıya göre ayrı bir metot oluşturulması da burada önemli bir nokta olarak dikkati çekiyor. Soyut sanat, sanat akımları arasında bir dönüm noktası da olabilir. Soyut sanatın çeşitli yorumlara açık olması ve izleyiciler tarafından farklı şekillerde yorumlanabilmesi, sanat alanında birçok kişi üzerinde derin etkiler bırakmış ve sanat eserlerinin kavramsal zenginliğine katkıda bulunmuş olabilir.

Soyut sanatı bir kavram olarak, sanat olarak düşünebilir miyiz? Şöyle ki, soyut sanat çalışmalarında sanatçı, gerçek dünyada var olan nesnelere ilham alabilir veya bunları temsil etmek için kullanılan şekiller, renkler ve çizgiler gibi temel tasarım unsurlarını kullanabilir. Bu çalışmalarda birçok farklı çalışma, heykelden fotoğraflara, çizimlerden kolajlara, birçok biçimde soyut sanat ürünü ortaya çıkarılabilir. Öyle ki, soyut sanat, herhangi bir gerçek konunun bir detayı, bir kadrajı olarak yeni baştan değerlendirilebilir ve sanat yapıtı olarak izleyenleri tartışmaya, düşünmeye sunabilir. Burada soyut sanatın tematik ve üslup olarak ne yapıldığı ve hangi amaçla yapıldığı önemli olmaktadır. Soyut sanat, aslında bizim her zaman gördüğümüz bir takım görüntüler üzerinden hareket ederek kendisini temsile ait olandan ayırmış ve başka bir şey olarak temsile ait bir takım görüntü ve görsel algı formlarının farklı şekilde yorumlanmasını sağlayacak bir yapı oluşturabilmiştir.

Soyut sanat nesne ve o canlı organizmaları belirli şekilde taklit etmekten uzak duran ve benzersiz bir yapıya sahip olan bir sanat çalışmasıdır. Soyut sanatı yorumlamak ve anlamak başlı başına bir zihinsel çalışmadır. Soyut sanatta görsel olarak gördüğümüz ve algıladığımız ve kişisel olarak deneyimlediğimiz sanat çalışmaları, beynin nörolojik yapısı, bireysel deneyimler ve kültürel bağlam yoluyla yorumlanır ve beyin tarafından analiz edilir.

Soyut çalışmalarda beynin bu aktiviteleri, beynin nörolojik yapısıyla ilgili olmakla beraber aslında manzaralar ve portreler gibi değerlendirilir. Beyin, soyut sanat eserlerini incelerken tanıdık biçimler bulmaya çalışır ve o şekilde yorumlayabilir. Ancak, soyut sanat eserleri, tanıdık biçimlere sahip olmasa bile, yine de anlamlı ve ilgi çekici olabilir.

Bununla ilgili deneysel çalışmalar yapılmıştır ve görsel algı çalışmaları bu kapsamda bize bazı veriler sunmaktadır. İnsanlar tanıdıkları şeyi anlamlandırmaya ve yorumlanmaya yatkındırlar. Soyut resimler, insanların tanıdıkları nesnelere farklı olduğundan, onları anlamlandırmak ve yorumlamak daha zor olabilir. Bu nedenle, tanıdık resimler, soyut resimlere göre daha fazla ilgi çekebilir ve insanlar için daha anlaşılır olabilir.

Örneğin, bir soyut resimde tek renge sahip bir yüzey olduğunu düşünelim. Bu tek renkli yüzeye bakmak yerine, insanların tanıdık bir takım biçimlere, manzaralara veya nesnelere bakması ve bunu yorumlaması daha kolaydır. Çünkü o tek renkli alanda aslında tanıdık olan sadece rengin kendisidir ve analiz etmek ve ona dair bir anlam oluşturmak zordur. Ancak, bu yüzeyin farklı renk tonları ve dokuları, izleyicide farklı duyu ve düşünceler uyandırabilir.

İzleyen açısından, soyut sanat ile izleyenler alışılmadık, tanımlanmamış ve belki de ilk defa görülen bir takım görüntülerle karşılaştığında, izleyenlerin bunun anlamına dair bir yorumlama yapması zordur. Dolayısıyla, izleyicilerin bu yorumları yaparken çeşitli çıkarsamalar yapmaları mümkündür ve bu çıkarsamaların birbirlerinden farklı olabileceği, aynı tabloya bakan kişilerin birbirlerinden oldukça farklı yorumlamalar yapabileceği beklenen süreçtir.

Bu bakımdan değerlendirildiğinde, soyut sanat tanınmamış ve yabancı bir çalışma olarak görülebilse de, insan ve izleyenler onda kendi deneyimleri ve bakış açılarına göre anlamlar bulabilirler.

Örneğin, göz, burun, portre, manzara, ağaç gibi çeşitli kavramlara dair görüntüleri aramak isteyebilir. Bunlar oldukça göze çarpan ve belirgin görüntülerdir ve günlük hayatımızda sürekli gördüğümüz nesnelere. Örneğin, portreler, çevredeki bir araba, bir eşya gibi canlı ve cansız nesnelere olabilir ve izleyiciler bu nesnelere o görüntülerde arayabilir ya da ona benzeyen görüntüleri renkleri üzerinden ilişki kurarak bir yorumlama tavrı içine girebilir.

Fakat soyut sanata dair görüntülerin sanatçıya ait yapısı bilindiğinde ve sanatçıya ait bağlamları bilindiğinde, bu çabanın oldukça yol gösterici

olduğunu ve çeşitli buluşları yapmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, bu keşfedici sürecin, gerçeklikten bağımsız olarak sanatçının kendi kişisel yaşantısı, gelişimi, bulunduğu kültür ve yaptığı sözlü açıklamalar ile açıklanamayan yüksek gücünü dile getirebiliriz.

2. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Soyut sanat, gerçek nesnelere tasvir etmeyen, ancak biçim, renk ve kompozisyon gibi görsel unsurları kullanarak duyguları ve fikirleri ifade eden bir sanat türüdür. Soyut sanatın izleyici tarafından algılanmasıyla ilgili nörolojik analizler, beynin hangi işlevlerinin tam olarak gerçekleştirdiğini kesin bir şekilde açıklamak için yetersizdir. Bu nedenle, soyut sanat eserlerini yorumlarken nörolojik bağlamları dikkate almamız önemlidir, ancak konunun tam bir kesinliğe kavuşmamış olması nedeniyle, soyut resmin izleyici tarafından algılanmasıyla ilgili nörolojik analizlere dayanan yorumlar dikkatli bir şekilde yapılmalıdır.

Sanat eserleri, sanatçıların önceki deneyimlerinden, duygusal zenginliklerinden ve düşünsel süreçlerinden büyük ölçüde etkilenmiş ve biçimlenmiştir. Sanatçının tarihsel, coğrafi, cinsiyet, eğitim, din, sosyal, felsefi ve diğer bağlamlarına dair bilgilere sahip olduğumuzda ve bir sanat eserinin oluşturulma nedenlerini ve bağlamlarını analiz ettiğimizde, bu eseri daha derinlemesine deneyimleyebilir, içinde taşıdığı anlamları daha iyi kavrayabiliriz. İzleyicinin önceki deneyimleri de sanat eserini yorumlamasını kolaylaştırır ve daha fazla deneyim yaşamasına katkı sağlar.

Soyut sanat, öncelikle fikirlerle ilgilenen ve öze dair düşüncenin temel bir konu olduğu evrensel bir sanatsal dildir. Gerçekliğin özünü keşfetmek isteyen soyut sanat, düşüncenin özgürce çağrışım yapmasını ister. Biçimler, renkler ve plastik olan her şeyin aslında sanatçının düşüncesi ile ilgili, içsel düşüncesi ile ilgili aktarımın bir yolu olduğu anlaşılmaktadır. Soyut sanat, biçimleri düzleştirir, maddeleri azaltır ya da yok eder. Gerçek değil, gerçekçi değildir. Detaylara yer vermez, perspektifi bırakır ve cesur bir saflaştırma sağlar. Soyut sanat, derin ruhsal deneyimleri gösterir ve resmetme tavrı tamamen sanatçının kendisi ve tuvali için gerçekleşir. Renk çatışmaları, biçim çatışmaları, konulabilir ritmi, ritimsizliği azaltması, sanatçının argümanlarından. Bu yüzden biçimlere bakarken, sanatçının sanatsal ifadesinin kaynaklarını gördüğümüzü bilmemiz gerekiyor. Bu, anlamak için bize sunulan bir anahtardır. Evrensel bir yapı ile biçimler sadeleştirilir, saflaştırılır ve yorumlanır. Kompozisyon yapısı, kendisini ele verir bu çalışmanın geometrik, organik veya dışavurumcu olduğunu ortaya koyar. İzleyenlere hangi duygularla, hangi titreşimlerle bu çalışmayı

algılamamız gerektiğini, yorumlamamız gerektiğini duyuran bir yapıdadır. Sanatçıların soyut çalışmalar yapmasında duygusal etkilerin yer alması ve duygusal bir tepki oluşturmak önemli bir noktadır. Bu yüzden biçimler, duygusal tepkiler oluşturacak şekilde düzenlenir ve tasarlanır. Soyut bir çalışmanın ayrıntılarına değer verilmesi ve bütüncül olarak değerlendirilmesi burada önemli bir noktadır. Sanatçıların soyut çalışmaları, düşünsel ortamları desteklemeyi ve düşünsel ortamlarından bir sonuç çıkarmayı amaçladığı için, genellikle entelektüel bir yaklaşımın izleri rahatlıkla görülebilir. Sanatçının kendi bağlamları, yine içsel dünyasında yaşadığı olaylar ve bunu hangi elemanlarla anlattığı önemli bir yapıdır.

3. SUMMARY

This research article examines the difficulty of comprehensibility of abstract art for viewers and the necessity of interpreting artworks from various perspectives. Abstract art, by challenging the boundaries of traditional art, offers a new perspective in the realm of visual elements, enabling viewers to establish a relationship through visual components. Additionally, it emphasizes that abstract art provides a visual experience not only for artists but also for viewers, and underscores how viewers' personal interpretations affect the perception and evaluation of the artwork.

It is suggested that abstract art may have been the first form of art created by humans. In their works of art, artists have embraced an art philosophy based on abstraction and symbolism for expression. When observers depict their environment, nature, and objects in their artwork, they have employed techniques such as simplification, symbolism, and abstraction for the purpose of conveying their intended message. This abstracting approach has a long history in the realm of art, and abstract art is a movement that has had a significant influence in various art forms, including music, dance, literature, sculpture, and other artistic disciplines. It is considered one of the most important and globally widespread art movements of the 20th century.

Abstract art expresses living and inanimate objects not as they are but by altering, reducing, and purifying them into elements such as colors, graphics, forms, lines, and geometric shapes. Artists of this movement approach abstract art by abstracting nature and objects, aiming to convey their essence and emotional expression. They also engage with their own inner emotions and thoughts or abstract a set of forms they have designed as artistic expressions.

It can be argued that abstract art possesses a universal characteristic, and different cultural communities can interpret visual elements in similar ways and draw similar conclusions. These visual expressions are constructed using various concepts such as color, line, composition, balance, and others within the realm of painting. Painting, as a medium, uses plastic elements as a means of expression, and these plastic elements are fundamental tools of artistic expression in painting.

The components of abstract art have evolved and diversified in different contexts throughout the history of art. Art can be influenced by various contexts and shaped by the artist's personal style.

Various factors, including wars, philosophy, science, industry, history, and technology, have played a significant role in the emergence of abstract art. Furthermore, art can be seen as a reflection of societal and scientific changes. Artists have chosen abstract art as a means of expressing the spirituality and essence of their inner world or as subjects or themes in their paintings.

Abstract art can be conveyed through various approaches. These approaches form different subcategories within abstract art, and they can vary in terms of techniques and subject elements. These subcategories can be broadly categorized based on abstract art's formal elements, in addition to the personal interpretations of the artists.

The fundamental characteristic of abstract artists is their use of plastic elements as a means of expression, and their rejection of representational art. Emotional responses, personal interpretations, and perceptual approaches of the artists play a significant role in shaping the meaning of abstract art. Abstract art is open to the personal interpretations of viewers, and viewers can derive different meanings by interpreting the artwork from their own perspectives.

4. KAYNAKLAR

- Ansiklopedisi, E. S. (1997). Cilt 2. Yem Yay., İst.
Gombrich, E. H. (1992). *Sanatın öyküsü*. Remzi Kitabevi.
Eco, U. (1992). *Açık yapıt*, Çev. Yakup Şahan. Kabalcı Yayınları.
Eisenstein, S. (1984). *Film duyumu*. Payel Yayınevi.
Erzen, J. N. (2011). *Çoğul estetik*. Metis Yayınları.
Güvemli, Z. (2007). *Sanat tarihi*. Varlık Yayınları.
Sartre, Jean-Paul (1999). *Estetik üzerine denemeler*. Doruk Yayımcılık.
Şentürk, V.L. (2012) *Analitik resim çözümlenmeleri*, Ayrıntı yayınları.
Kınay, C. (1993). *Sanat tarihi: Rönesans'tan yüzyılınıza - geleneksel'den modern'e*.

Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Lynton, N. (2009). *Modern sanatın öyküsü*. Remzi Kitabevi.

Timuroğlu, V. (2013). *Estetik: Estetik üzerine* (Vol. 218). Berfin Basın Yayın ve Tic. Ltd. Şti.

Tunalı, İ. (2010). *Estetik beğeni*. Remzi Kitabevi.

Tunalı, İ. (2008). *Felsefenin ışığında modern resim*. Remzi Kitabevi.

Tunalı, İ. (1983). *Benedetto Croce Estetiği'ne giriş*. Remzi Kitabevi.

Tunalı, İ. (1996). *Estetik*. Remzi Kitabevi.

Tunalı, İ. (2012). *Tasarım felsefesi*. Remzi Kitabevi.

Worringer, W. (1985). *Soyutlama ve özdeşleşim*, Remzi Kitabevi.

Ziss, A. & Şahan, Y. (1984). *Estetik: Gerçekliği sanatsal özümsemenin bilimi*. De Yayınevi.

Görsel Kaynakça

Resim 1: <https://www.pasttofuture.be/post/how-does-colour-sound>

Resim 2: <https://www.singulart.com/en/blog/2020/02/20/composition-ii-with-red-blue-and-yellow-1930-piet-mondrian-and-neo-plasticism/>

Resim 3: <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.55819.html>

Resim 4: <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.56350.html>

Resim 5: https://en.wikipedia.org/wiki/Willem_de_Kooning

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 09.08.2023

Kabul Tarihi: 08.12.2023

**TEKSTİL TASARIMINDA TERMOKROMİK ÇALIŞMALAR VE
BİR BASKI TASARIMI UYGULAMASI**
**Thermochromic Studies in Textile Design And An Application of Printing
Design**

Mehmet Zahit BİLİR

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel
Sanatlar Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü
mzahitbilir@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7194-9211

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Akıllı tekstiller son yıllarda kullanıma giderek artan ve gündelik hayatta karşımıza sıkça çıkmaya başlayan özel tekstil ürünleridir. Akıllı tekstiller içerisinde elektronik, bilgisayar bileşenleri, akıllı kimyasallar ve tekstil ürünlerini birlikte barındırabilmektedir. Kromik boyarmaddeler, akıllı tekstiller içerisinde yer alan ve çeşitli ortam koşullarında tersinir renk değiştirebilme özelliğine sahip olan materyallerdir. Kromik boyarmaddeler etkilendiği dış ortam koşuluna göre (ışık, pH, su, sıcaklık vd.) renk değiştirmektedir. Kromik boyarmaddeler içerisinde sıcaklık değişimine göre renk değiştirebilen ürünler termokromik boyarmaddeler olarak sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada, akıllı tekstiller, kromik materyaller ve termokromik tekstillerin ne olduğu açıklanmakta ve termokromik boyarmadde kullanılarak yapılabilecek örnek bir tekstil baskı tasarımı uygulaması aşamalarıyla beraber gösterilmektedir. Çalışma sonucunda termokromik boyarmaddeler hakkında tekstil sektöründe çalışan kişilerin daha çok bilgi sahibi olması hedeflenmekte ve termokromik gibi özel materyallerin kullanılarak katma değeri çok daha yüksek spesifik ürünlerin tekstil tasarımında üretilebileceği gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Termokromik, Kromizm, Tekstil Tasarımı, Akıllı Tekstil

Abstract

Smart textiles are special textile products that have been increasingly used in recent years and have started to appear frequently in daily life. Smart textiles can contain electronics, computer components, smart chemicals and textile products together. Chromic dyestuffs are materials that are included in smart textiles and have the ability to change color reversibly under various environmental conditions. Chromic dyestuffs can be applied according to the outdoor conditions (light, pH, water, temperature, etc.). Among the chromic dyestuffs, the products that can change color according to the temperature change are classified as thermochromic dyestuffs. In this study, smart textiles, chromic materials and thermochromic textiles are explained and a sample textile printing design application that can be made using thermochromic dyestuffs is shown together with the stages. As a result of the study, it is aimed that people working in the textile industry have more information about thermochromic dyestuffs and it is shown that specific products with much higher added value can be produced in textile design by using special materials such as thermochromic.

Keywords: Thermochromic, Chromism, Textile Design, Smart Textile

1. GİRİŞ

Tekstil, insanlık tarihi boyunca hayatımızda yeralan ve çoğunlukla dış ortam koşullarından korunmanın yanı sıra bir estetik aracı olarak da kullanılan ürünleri içermektedir. İnsanın tarihsel süreç içerisindeki gelişimine paralel olarak tekstil alanında da ilerlemeler kaydedilmiş olup, korunma ihtiyacını karşılama dışında moda ve fonksiyonel ürünler kapsamında da tekstil ürünleri yer almaya başlamıştır. Son yıllarda sanayi ve teknoloji alanlarında meydana gelen büyük ilerlemeler tekstil sektörünü de etkilemiştir. Meydana gelen bu ilerlemelerin etkisi ile üretilen inovatif ürünler akıllı tekstiller olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Akıllı tekstiller, gerçekleştirebildikleri farklı işlevler nedeniyle ilgili ve devrim niteliğinde bir ürün kategorisi haline gelmiştir (Silva de Oliveira & Henrique da Silva Júnior, 2022, s.1; Provin et al., 2021). “Akıllı tekstiller, çevredeki değişikliklere uyum sağlamak için dış uyaranları alabilen ve bunlara yanıt verebilen ürünlerdir. Bu malzemeler, farklı fiziksel uyaranlara (ışık, pH, sıcaklık, farklı polariteli çözücüler, kimyasallar ve elektrik) tepki verme yeteneğine sahiptir ve bu nedenle çevreleriyle etkileşime girebilir” (Khatab Khatab, Rehan, & Hamouda, 2018, ss.143-152; Ramlow, Andrade & Immich, 2021, ss.152-171).

Akıllı tekstillerin tarihine bakılacak olursa, altın ve gümüş folyolar iplik kaplamalarında yaklaşık 1000 yıl öncesine kadar temel tekstil malzemesi olarak kullanılmaktaydı (Marvin, 1990; Syduzzaman, Sarif, Farhana & Sharif, 2015, ss.1-7). Yakın zamana gelindiğinde örneğin 19. Yy’da elektrik parçaları içeren tekstil ürünleri görülmeye başlamıştır (Gere & Rudoe, 2010; Syduzzaman et al., 2015, ss.1-7).

Günümüze gelindiğinde ise akıllı tekstiller neredeyse her alanda kendini göstermektedir. Ebeveynlerini uyaraabilen akıllı bebek tekstillerinden, hayati verileri ölçebilen itfaiyeci kıyafetlerine, özel uzay kıyafetlerinden mp3 çalabilen ceketlere kadar birçok alanda akıllı tekstilleri görebilmekteyiz. Akıllı tekstillerin özellikle sağlık ve tıp alanlarında yara bakım ürünü, cerrahi dikiş ipliği, protez, bandaj, plaster, sağlık personeli giysisi olarak kullanımları üzerine araştırmalarda devam etmektedir (Mecnika, Hoerr, Krievins, & Schwarz, 2014; Pakolpakçıl, Karaca, & Becerir, 2018, s.216) (Şekil 1.).

Yapılan araştırmalarda akıllı tekstiller alanında 2021 yılında Dünya genelindeki market büyüklüğünün 4.12 milyar \$ olduğu ve bu büyüklüğün 2029 yılına kadar 30.45 milyar \$’a yükselmesi öngörüldüğü belirtilmektedir (Maximize Market Research, 2022). Bu araştırmalardan da görüldüğü üzere akıllı tekstiller, yıllar içerisinde giderek artan bir ticari hacme sahip olmaktadır.

a: Hayati verileri ölçebilen kıyafet

b: Akıllı ceket

c: Işıldayan kıyafet

Şekil 1. Akıllı tekstil örnekleri (Dr-hempel-network, 2018; Corder, 2016; Bing, 2023)

Shaheen vd.'ne göre dış uyarıcı veya çevre ile olan etkileşime göre akıllı tekstiller, pasif, aktif ve ultra akıllı tekstiller olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmalara bakılacak olursa:

-*Pasif akıllı tekstiller:* Çevreyi veya kullanıcıları algılamada yalnızca sensörler kullanılmaktadır (El-Khodary, Gebaly, Rafaat & AlSalmawy, 2020: ss.90-95). Bu nedenle ilgili kullanıcı veya çevredeki değişimleri algılayabilmekte veya izleyebilmektedir. Antibakteriyel, antistatik, UV koruması, alev geciktirme vb. örnek uygulamalar olarak yer almaktadır (Ferri, Plutino, & Rosace. 2019, ss.1-7; Shaheen, 2022, s. 2275).

-*Aktif akıllı tekstiller:* Yalnızca dış çevresel değişimleri veya uyarıcıları algılamakla kalmayan, aynı zamanda çevre ile algılayıp etkileşime geçebilen tekstillerdir. Su geçirmeyen fakat nemi geçirebilen tekstiller, şekil hafızalı tekstiller vb. örnek uygulamalar olarak yer almaktadır (Shaheen, 2022, s. 2275).

-*Ultra akıllı tekstiller:* Algılayabilen, tepki verebilen ve aynı zamanda özelliklerini çevre koşullarına uyarlayabilen tekstillerdir. (Chika & Adekunle, 2017, s.79). Biliş, muhakeme ve aktivasyon özelliklerine sahiptirler (Mohamed, El-Aty, Moawaed, Hashad, Abd-Elaziz, Othman & Hassabo, 2022, s.236). Uzay giysileri, müzik çalabilen ceketler vb. bu sınıflandırma içerisinde değerlendirilmektedir (Çelikel, 2020).

Akıllı tekstillerin yapımında çok çeşitli materyaller kullanılabilir. Faz değiştirebilen materyaller, şekil hafızalı materyaller, kromik materyaller, iletken materyaller, optik lifler vd. akıllı tekstil üretiminde kullanılan materyaller arasında yer almaktadır (Merati, 2014, ss.239-257). Akıllı tekstillerin üretiminde kullanılan bu materyaller arasında renk değiştirebilme özelliği ile kromik materyaller ön plana çıkmaktadır. Kromik materyaller, dış uyaranlarla rengi değişen maddelere verilen genel addır (Merati, 2014, s.246). Kromik maddeler kullanılarak üretilen tekstiller

de tasarım özelliklerine göre renk değiştirebilme yeteneğine sahip olmaktadır. Kromik malzemeler ışıktan, sıcaklık, nemden vb. birçok dış etkiden etkilenecek renk değiştirmektedirler. Sıcaklık değişimi ile renk değişimi yapabilen kromik maddeler termokromik olarak isimlendirilmektedir.

Bu çalışmada, akıllı tekstiller, kromik materyaller ve kromik materyaller içerisinde yer alan termokromik uygulamalar hakkında bilgiler verilmekte ve termokromik materyallerin tekstildeki kullanım örnekleri gösterilmektedir. Çalışmada transfer baskı tekniği ve düz film baskı tekniklerinden faydalanılarak yapılabilecek örnek bir termokromik baskı tasarımı uygulama örneği de aşamalarıyla birlikte gösterilmektedir. Çalışma sonucunda termokromik boyarmaddeler hakkında tekstil sektöründe çalışan kişilerin daha çok bilgi sahibi olması hedeflenmekte ve termokromik gibi özel materyallerin kullanılarak katma değeri çok daha yüksek spesifik ürünlerin tekstil tasarımında üretilebileceği gösterilmektedir.

2. KROMİK MATERYALLER

Yunancadan gelen kromo kelimesi bir şeyin rengini ifade etmektedir. Bir kromojen ise rengin ortaya çıkmasına neden olan kromofor içeren renkli bir kimyasaldır. Kromojenik malzemeler, renk değiştiren boyalardır ve bukalemun olarak tanımlanırlar (Behera, 2022, ss.157-199; Hassabo, Bakr, Zayed & Othman, 2023, p.1). Kromizm bir maddenin geri dönüşümlü renk olgusu olarak tanımlanır (Sasmal & Pal, 2021, s.1). Kromizm, bir malzemenin elektronik, konformasyonel, kristal veya fiziksel yapısının değişmesiyle sonuçlanmaktadır (Tsunashima, Long, Endo, Noro, Akutagawa, Nakamura, Cabrera, McMillan, Kogerlere & Cronin, 2011, ss.7295-7297; Sasmal & Pal, 2021, s.1). Kromik materyaller bir dış uyarıcı etkisiyle geri dönüşümlü olarak renk değiştirebilmektedirler (Van der Schueren & Clerck, 2012, s.82). “Meydana gelen bu renk değişimi çoğunlukla dış uyaran etkisi ile materyalin elektron yoğunluğu ya da moleküler yapısındaki değişim sonucunda gerçekleşmektedir. Uyarıcı dış etken ortadan kalktığı zaman ise materyal daha kararlı olduğu ilk haline ve rengine geri dönmektedir” (Erdem İşmal & Yüksel, 2016, s.93). Seçici kromik materyallere ait kısa bir sınıflandırma Tablo 1.’de verilmektedir.

Tablo 1. Kromik materyallerin sınıflandırılması (Billah, 2014, s.194)

Materyaller (Anahtarlar)	Uyarıcı	Değişim türü	Örnek
Fotokromik	Işık (Bazı durumlarda ısı)	Renk, geometrik şekil, dipol momenti, kırılma indisi vb.	Spiropyranlar, spirooksazinler, diariletlenler, kromenler, fulgidler

Termokromik	Sıcaklık	Renk, geometrik şekil, kırılma indisi vb.	Spirolaktonlar, bianthrones vb.
İyonokromik/Halokromik	pH, İyonlar	Renk, farklı iyonik form üretimi	Fenol kırmızısı, kresol kırmızısı, bromokresol yeşili vb.
Elektrokromik	Elektriksel alan	Renk, farklı iyonik form üretimi	Viologenler

Tablo 1.'de yer alan kromik materyaller (anahtarlar) incelenecek olursa:

-Fotokromik materyaller: Fotokromik özelliğe sahip olan materyaller, bir beyaz ışık ya da UV ışığa maruz bırakıldıklarında geri döndürülebilir bir renk kaymasına sahip olurlar. Bu ışık kaynakları etkisi kaldırıldığında ise renk tekrar ilk haline veya renksiz bir duruma geri döndürülebilmektedir (Shahid, M. & Adivarekar, 2020; Hassabo, Bakr, Zayed & Othman, 2023, s.4) (Şekil 2).

Şekil 2. Fotokromik tekstil örneği (Morsümbül & Kumbasar, 2019, s.3)

-Termokromik materyaller: Termokromik materyaller (termokromik boyalar, pigmentler) sıcaklığın bir fonksiyonu olarak geri dönüşümlü veya geri dönüşümsüz olarak renk değiştirebilmektedir (Billah, 2014, s.210) (Şekil 3).

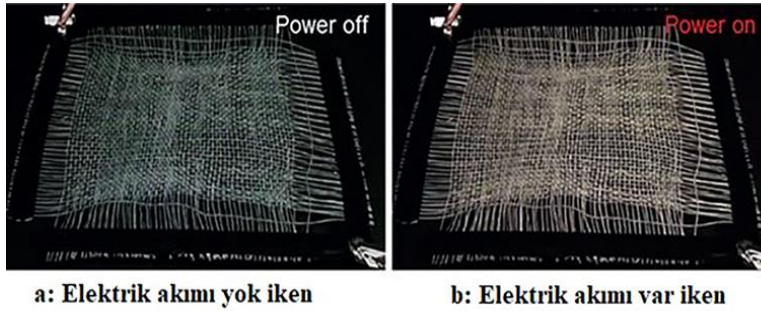
Şekil 3. Termokromik özellik sayesinde çiçek açan duvar kağıdı (Meunier, Kelly, Cochrane & Koncar, 2011, p.30; Meriç, 2016, s.87)

-*İyonokromik materyaller*: Uygun iyonik veya pH koşullarına maruz kaldıklarında renklerini değiştirebilen materyallerdir (Billah, 2014, s.218) (Şekil 4).

Şekil 4. Enfeksiyon kaynaklı pH değişimine duyarlı iyonokromik yara bandı (Van der Schueren & Clerck, 2012, s.85)

-*Elektrokromik materyaller*: Uygulanan voltaj veya akıma tepki olarak farklı ve tersine çevrilebilir renkler gösterebilen materyallerdir (Jensen, Hösel, Dyer & Krebs, 2015, p.2073-2090; Kline, Lorenzini & Sotzing, 2014, ss.73-80, Weng, Chen, He, Sun & Peng, 2016) (Şekil 5).

a: Elektrik akımı yok iken

b: Elektrik akımı var iken

Şekil 5. Elektrokromik kumaş örneği (Weng et al., 2016, s.6152; Peng, vd., 2009; Li, et al., 2014; Laforgue et al., 2012).

Renk değiştiren tekstiller, sadece modada değil, aynı zamanda asker ve silah kamuflajı, iş kıyafetleri ve teknik ve tıbbi tekstillerdeki yararlı ve önemli uygulamalarda da kullanılabilmektedir (Merati, 2014, s.247).

3. TERMOKROMİK TEKSTİLLER

Termokromik malzemeler, sıcaklık değiştiğinde rengi değişen malzemeler olup, özellikle belirli sıcaklıklarda renk değiştirebilen termokromik boyarmaddelerdir (Zhang, Hu, Xiang, Zhai & Zhu, 2018, s.705; Hu & Lu, 2014, ss.437-475). Termokromik bir sistem soğutulduğunda, benzer tersinir veya geri döndürülemez değişiklikler meydana gelebilmektedir (Vikova & Pechová, 2020, ss.2070-2071; Antonov, 2014; Periyasamy, Vikova & Vik. 2017, ss.53-136). Aynı zamanda termokromik geçiş sıcaklığı, renk değişiminin meydana geldiği spesifik sıcaklık olarak ifade edilmektedir. (Vikova et al., 2020). 1990'lardan itibaren tasarım alanında daha çok görmeye başladığımız termokromik boyarmaddeler tarihsel süreçte, 1970'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır ve t-shirtlerden, mama kaşıklarına, kahve fincanlarından oyuncaklara kadar geniş bir alanda kullanılmışlardır (Seçim & Akpınarlı, 2018, s.364; Kooroshnia, 2013). Ayrıca civalı termometre, termokulplu termometre ve kızılötesi termal görüntü gibi sıcaklık ölçümü için yaygın olarak kullanılan cihazlarla karşılaştırıldığında, termokromik malzemeler, sıcaklığı görsel sensörler olarak izleme yeteneğine sahiptir (Zhang, Fei, Zhang, Chen, Yi & Wang 2020, s.1). Özellikle, termokromik tekstiller, esneklikleri ve dış sıcaklık uyarılarına yanıt veren farklı renk değişimleri nedeniyle sıcaklık monitörleri olarak avantajlara sahiptir (Zhang et al., 2020: s.1; Cai, Yang, Pan, Cheng, Xia, Wang & Tang, 2018, ss.32726–32735; Lesar, Rao, Williams, Pantano, Ricci, Osher, Hetherington & Kawalec, 2017, ss.200–207). Termokromik materyallerin bu özellikleri giyilebilir cihazlar, bandajlarda ve çeşitli potansiyel uygulamalarda kendini göstermektedir (Zhang et al., 2020, s.1).

Termokromik malzemenin cinsine göre farklı mekanizmalar uygulanabilmekte olup, organik bileşik, inorganik bileşik, polimer ve sol-jel malzeme türlerinin termokromizm sergilediği bulunmuştur (Chowdhury, Joshi & Butola, 2014, s.115; Aitken, Burkinshaw, Griffiths & Towns, 1996, s.1). Bu malzeme türlerinden organik termokromik bileşikler ve inorganik termokromik bileşikler incelenecek olursa:

-Organik Termokromik Bileşikler: “Organik termokromik sistemler, fiberler, optikler, foto-depolama araçları ve optik sensörler gibi birçok uygulamada kullanılabilir. Organik bileşiklerdeki termokromik özellik, kristal yapıda değişim, stereoizomerizm ve moleküler yeniden düzenlenme (löyko boyarmadde) şeklinde olmaktadır. Organik bileşiklerde sıcaklık kontrol edilmesi kolaydır ve termokromik renk değişimi keskin bir şekilde olmaktadır” (Chowdhury et al., 2014, s.115).

Tekstilde daha çok sıvı kristal tip ve moleküler yeniden düzenleme (löyko boya) tipi bileşikler kullanılmaktadır (Zhang et al., 2018, s.705).

Chowdhury vd.'ne göre, tekstil uygulamasında sıvı kristal malzemenin mikrokapsüllenmesi gerekmektedir ve bu mikrokapsüller, uygun bir reçine bağlayıcı kullanılarak tekstil yüzeyine uygulanmaktadır. Bu yöntemle ayrıntılı renk efektleri elde edilebilse de, yüksek maliyet ve düşük renk yoğunlukları nedeniyle sınırlı tekstil uygulamaları olmaktadır.

Kapsüllenmiş termokromik boyalar ilk olarak plastik veya tekstil renklendiricileri içerisine karıştırılmıştır (Özkayalar, Aksoy, Tözüm & Alkan, 2020, ss.57; Periyasamy & Khanna, 2008). Özkayalar vd.'ne göre, dış ortam koşullarına karşı çok hassas olan termokromik boyanın korunmasında, termokromik sistemin sıvı fazda katı olarak tutulabilmesi, renk oluşturma sırasında üçlü sistemin homojen karışımının sağlanabilmesi ve bileşimin oranlarındaki değişimi önlemek için mikrokapsülasyon gereklidir.

Organik bileşikler içerisinde stereoizomerizm sergileyen bileşikler, erime noktalarının üzerinde, genellikle 150°C'nin üzerinde renk geliştirir. Bu nedenle tekstiller için termokromik renklendiriciler olarak uygun değillerdir (Chowdhury et al., 2014, s.116; Aitken et al., 1996, s.1).

Organik bileşikler içerisinde moleküler yeniden düzenleme sergileyen bileşikler tekstilde en çok löyko boyarmaddeler ile yapılmaktadır. En yaygın olarak kullanılan löyko-boya tipi termokromik sistem, sıcaklık artışlarına maruz kaldığında renkliden renksize geri dönüşümlü bir değişime uğramaktadır (Chen & Huang, 2015, s.1; Bamfield, 2001).

Sahebkar vd.'ne göre, "löyko boya bazlı termokromik malzemeler normalde pH'a duyarlı bir organik boya, zayıf asidik bir renk geliştirici ve bir organik çözücüden oluşmaktadır. Çözücü faz değiştirdiğinde, boya ile geliştirici arasında elektron alışverişine izin vererek boyanın kimyasal yapısında değişikliğe ve dolayısıyla gözlenen renkte bir değişikliğe yol açmaktadır (Geng, 2018, ss.857-869). Kumaşlara uygulanmak üzere, kapsüllenmiş löyko boyalar geleneksel olarak boyanın bir bağlayıcı ile genellikle standart bir akrilik baskı patıyla karıştırılmasıyla uygulanmaktadır".

-İnorganik Termokromik Bileşikler: Chowdhury vd.'ne göre inorganik termokromik sistemler, renk değişimi yüksek sıcaklıkta veya çözelti halinde meydana geldiğinden tekstilde fazla kullanılmamaktadır. Ayrıca renkteki değişiklik geri döndürülemez özellikte olup, tekstilde uygulanabilmesi için,

boyama ve baskı uygulamasına uygun, tersinir, katı (veya kapsüllü) sistem olmaları gerekmektedir.

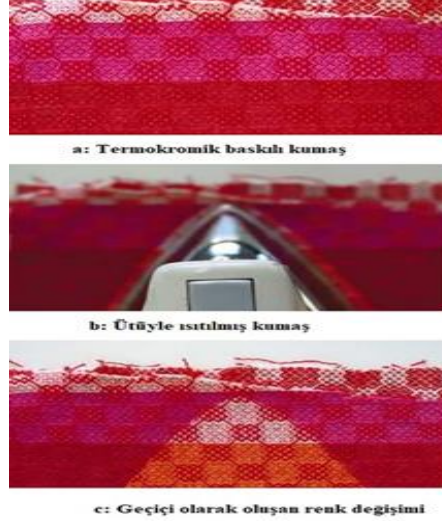
Uygulamaları arasında tıbbi tekstiller, giysiler için esnek iletişimsel ekran, koruyucu tekstiller, hassas malların taşınması vb. yer alan termokromik boyalar, geleneksel tekstil alanında tasarım efektleri ve fonksiyonel tekstil alanlarında yaygın olarak kullanılmaktadır (Karpagam, Saranya, Gopinathan, & Bhattacharyya, 2017, s.1122; Billah, Christie & Shamey, 2008, ss.223–228; Kulcar, Friskovec & Gunde, 2010; Meunier et al., 2011, ss.429-435). Tıbbi tekstil alanlarında termokromik boya ile yapılan giysiler, enfeksiyon varlığını ve giyen kişinin fizyolojik durumundaki değişikliği tespit etmek için kullanılabilir (Karpagam et al., 2017, s.1122). Yangın sektöründe de termokromik boyalar aşırı sıcaklıklarda vücuttan çıkan ısıyı yansıtmak için koruyucu giysilerde kullanılabilir (Tang & Stylios, 2006, ss.108-128; Karpagam et al., 2017, s.1122). Termokromik sistemlerin olası uygulama alanlarından biri de uyarlanabilir kamuflaj üretimi olup, bu alanda yapılmış örnek çalışma Şekil 6.'da görülmektedir (Vikova & Pechová, 2020: 2071).

Şekil 6. Uyarlanabilir kamuflaj çalışması (Vikova & Pechová, 2020, s.2074)

Termokromizm, tekstil alanında bazı tasarımcılar tarafından kullanılmaktadır, bunlar:

- Linda Worbin tarafından tasarlanan üründe, iki renkli dokuma kumaş kullanılmaktadır. İki farklı kumaş üzerine termokromik olarak tek renkli serigrafî baskı yapılmasıyla ürün elde edilmektedir. Üründe beyaz ve kırmızı ipliklerden oluşan iki renkli dokuma kumaş üzerine bazı desenler yapılmıştır. Üstte kırmızı termokromik baskı yapılırken ısınan bölgelerde küçük bir dokuma yapısı oluşmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Linda Worbin tarafından yapılan termokromik ürün (Worbin, 2006, s.61)

- İtalyan Stone Island firması tarafından ısıya duyarlı ipliklerle üretilen Ice koleksiyonunda, sıcaklığa göre kazakların renkleri değişebilmektedir (Şekil 8).

Şekil 8. Stone Island firmasına ait ice koleksiyonu (Pazarlamasyon, 2023)

- Zane Berzina tarafından yapılan “Touch Me” isimli termokromik duvar kağıdı ev/mekan tekstili alanında dikkat çekmektedir (Şekil 9).

Şekil 9. Zane Berzina tarafından yapılan Touch Me isimli termokromik duvar kağıdı (Highlike, 2023)

- Maggie Orth tarafından yapılan “Running Plaid” isimli termokromik çalışmada, tek bir tekstilde farklı renkleri ve desenler nasıl ortaya çıkarabilmektedir. Çalışmada, dokuma iletken iplikler, çift örgülü yapının ön ve arka tarafı arasında dönüşümlü olarak yer almaktadır, böylelikle termokromik boya ısıtılıp farklı desen görünümleri elde edilebilmektedir (Şekil 10).

Şekil 10. Maggie Orth tarafından yapılan “Running Plaid” isimlik termokromik çalışma (Maggiorth, 2007)

- Joanna Berzowska tarafından yapılan termokromik dekoratif tasarımda, elektronik tekstiller ve kromik uygulamalar bir arada kullanılmaktadır (Şekil 11).

Şekil 11. Joanna Berzowska tarafından yapılan “Shimmerin Flower” isimli çalışma (Berzowska, 2015, s.70)

- Angel Chang’a ait tasarımda vücut ısısıyla renk değiştiren tekstil uygulaması görülmektedir (Şekil 12).

Şekil 12. Angel Chang’a ait termokromik tasarım çalışması (Livingit-group2, 2012)

- Radiate Athletics tarafından geliştirilen üründe, vücudun ısınan yerleri renk değiştirerek kendini t-shirt üzerinde gösterebilmektedir. Böylelikle spor faaliyetlerinde vücudun hangi kısımlarının daha çok çalıştığı görülebilmektedir (Şekil 13).

Şekil 13. Radiate Athletics firması tarafından geliştirilen termokromik spor kıyafeti (Donanimhaber, 2013)

- Kuzey Kutup Buzullarındaki erimeye dikkat çekmek üzere tasarlanan termokromik t-shirt uygulamasında, 1980'den 2009 yılına kadar sıcaklık artışı ile olan buzul erimesi gösterilmektedir (Şekil 14).

Şekil 14. Termokromik t-shirt (Polar Ice Cap shirt) (Unifiedmanufacturing, 2023)

4. TERMOKROMİK BASKI TASARIMI UYGULAMASI

4.1. Materyal

Çalışmada kullanılan makine ve malzemelere ait bilgiler Tablo 2.'de yer almaktadır.

Tablo 2. Çalışmada kullanılan makine ve malzemeler

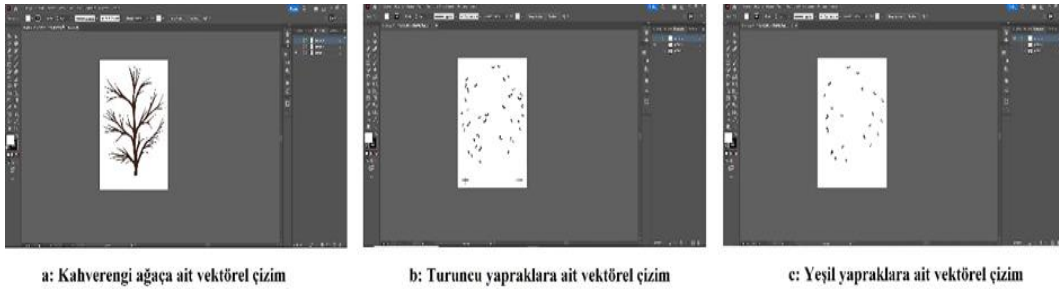
Malzeme Adı	Makine/Malzeme Özellikleri
Termokromik Boyarmadde	Turuncu renk (31°C), yeşil renk (31°C)
Sublimasyon Boyarmadde	Epson L1300 ink-jet yazıcı için siyah, sarı, mavi ve kırmızı renklerde sublimasyon ink-jet boyarmadde
Kumaş	1 metre, %100 poliester, kadife, beyaz renk,
Kasnak	1 adet
Yazıcı	1 adet Epson L1300 model sublimasyon yazıcı, 1 adet Epson L1800 model ink-jet yazıcı
Bilgisayar	1 adet Lenova marka
Çizim programı	1 adet Adobe Illustrator vektörel çizim programı
Transparan film	2 adet A4 boyutunda transparan film.
Transfer kağıdı	1 adet, A4 boyut, sublimasyon kağıdı
Transfer baskı presi	1 adet
İpek germe makinesi	1 adet elek bezi germe makinesi.
Pozlama makinesi	1 adet film pozlama makinesi.
Kurutma makinesi	1 adet Black&Decker marka.
Yıkama makinesi	1 adet şablon yıkama makinesi.
Baskı masası	1 adet
Elek bezi	1 metre, 77T mesh, bezayağı, %100 polyester.
Emülsiyon	Saati Grafic Pu marka hazır emülsiyon.
Ragle	1 adet 25 cm ragle.
Şablon	2 adet 365 x 480 mm boyutunda alüminyum şablon.
Hazır açma patı	200 gr

4.2. Yöntem

Yapılan çalışmada, akıllı tekstiller, kromik materyaller ve termokromik tekstiller hakkında literatür taraması yapılmış olup, termokromik tekstillerin kullanımları hakkında detaylı araştırmalarda yapılmıştır. Çalışmada yapılan tasarım yönteminde, düz film baskı ve transfer baskı tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmada yapılan tasarıma ait sonuçlar nitel gözlem yoluyla değerlendirilmiştir.

Çalışmada uygulanan işlemler aşağıdaki sırayla yapılmaktadır:

1-Adobe Illustrator programı ile bilgisayarda desenlerin çiziminin yapılması: Hazırlanan figür kahverengi ağaç, turuncu yapraklar ve yeşil yapraklar olarak üç kısımdan oluşmaktadır. Bu nedenle her bir kısım tek bir illüstrasyon çalışma sayfasında çizildikten sonra renklerine göre ayrı sayfalara ayrılmıştır. Çalışmada yer alan kahverengi ağaç figürü çiziminde Pixabay web sitesi resminden faydalanılmıştır (Pixabay, 2023) (Şekil 15).

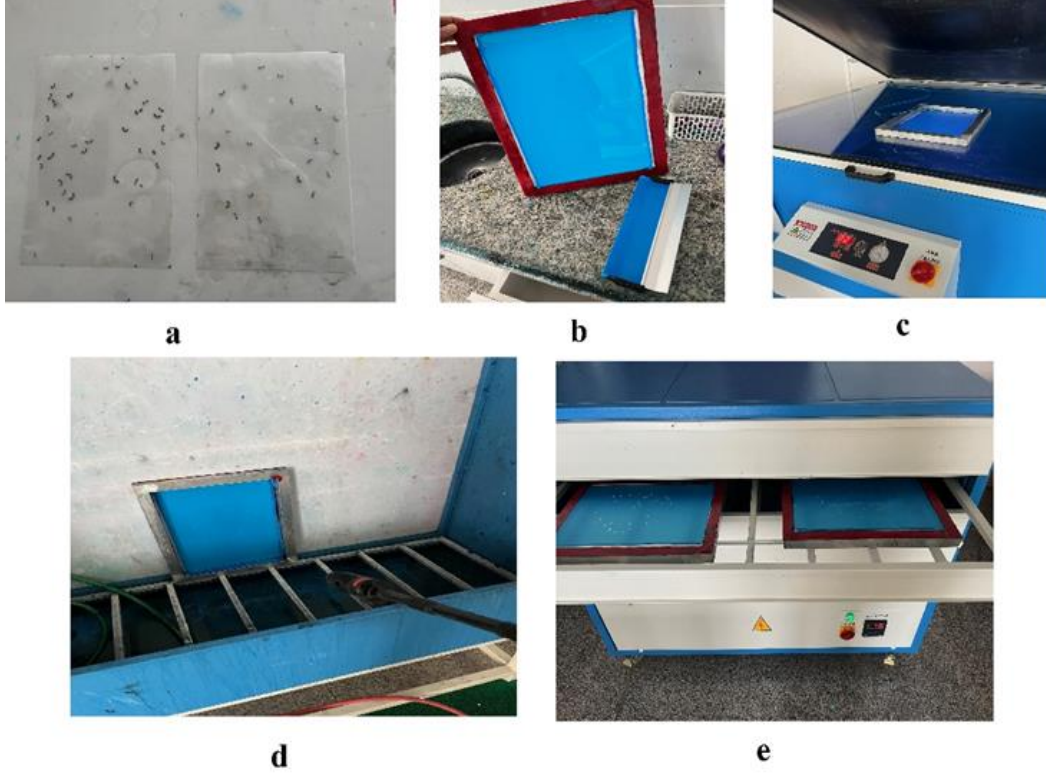
Şekil 15. Figürlerin Adobe Illustrator programında çizilmesi

2-Bilgisayarda çizimi yapılan düz film baskıya ait desenlerin yazıcıdan çıktı alınması: Bu aşamada vektörel olarak çizimleri yapılan desenlerden yeşil ve turuncu renkli yaprak çizimleri, L1800 ink-jet yazıcıdan A4 boyutlu transparan filmler üzerine çıktıları alınmaktadır (Şekil 16/a).

3-Işığa duyarlı emülsiyonun hazırlanan iki çerçeveye sürülmesi ve çerçevelerin kurutulması: Diazosu içerisinde hazır bulunan emülsiyon her iki çerçeveye içten ve dıştan olmak üzere tek kat olarak sürülmektedir (Şekil 16/b). Emülsiyon sürülmesinden sonra çerçeveler 10 dk süresince 40°C’de kurutulmak üzere kurutma fırınında bekletilmektedir.

4-Kurutulan çerçevelere ayrı ayrı yaprak desenli transparan film çıktılarının pozlanması: Her bir çerçeve üzerine yeşil ve turuncu renkler için alınan transparan filmler ayrı ayrı yerleştirildikten sonra 30 sn vakumlama ve 22 sn pozlama süresince pozlama işlemi yapılmaktadır (Şekil 16/c).

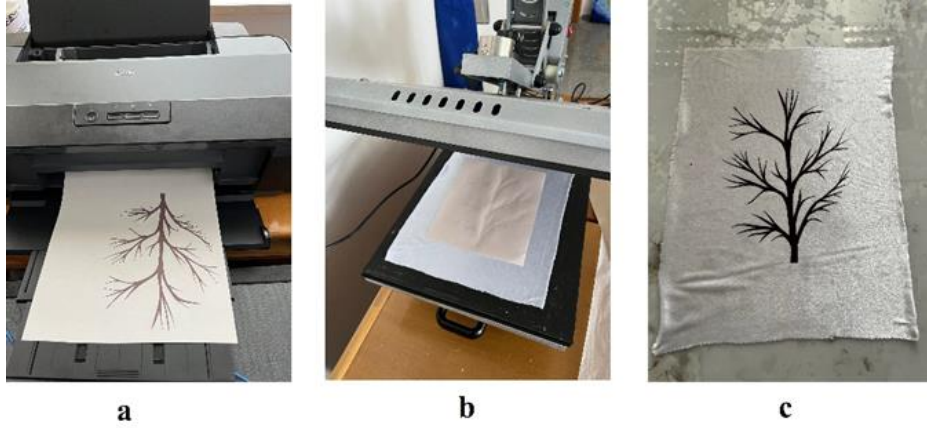
5-Yıkama ve kurutma: Pozlama işlemi yapılan çerçeveler üzerinde baskı patı geçecek kısımların ortaya çıkarılması amacıyla basınçlı su ile yıkama işlemi yapılmaktadır (Şekil 16/d). Daha sonra yıkama işlemi biten çerçeveler 40 °C’de 10 dk süresince kurutma fırınında kurutulmaktadır (Şekil 16/e).

Şekil 16. Düz film baskı ön aşamaları

6-Bilgisayarda çizimi yapılan transfer baskıya ait desenin yazıcıdan çıktı alınması: Bu aşamada kahverengi renk ağaç çiziminin L1300 sublimasyon yazıcı ile sublimasyon boyaya duyarlı A4 boyutunda kağıda çıktısı alınmaktadır (Şekil 17/a).

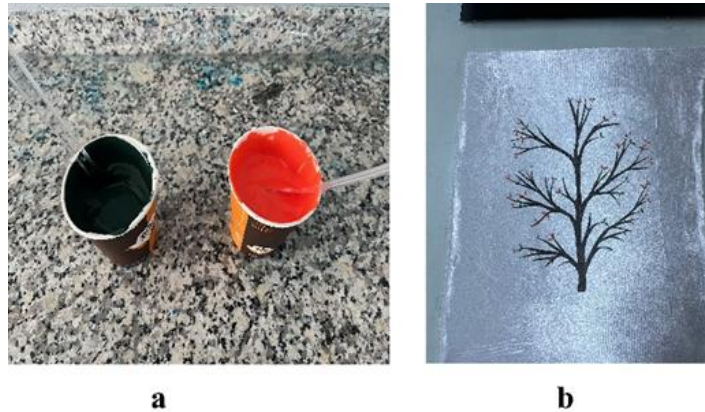
7-Sublimasyon kağıda çıktıları alınan desenlerin baskısının yapılması: Poliester olan kadife beyaz kumaş transfer baskı presine yerleştirildikten sonra, transfer baskı presi sıcaklığı 190 °C ve süresi 90 sn olacak şekilde ayarlanmaktadır. Transfer baskı presi ayarlanan sıcaklığa geldiğinde hazırlanan transfer baskı kağıdı ön yüzü kumaşa bakacak şekilde ve yerleşim yerlerine dikkat ederek basılmaktadır. (Şekil 17/b,c).

Şekil 17. Transfer baskı ön aşamaları

8-Düz film baskı işleminin yapılması: Kahverengi ağaç figürü transfer baskı ile beyaz kadife kumaş üzerine basıldıktan sonra önce turuncu renk daha sonra yeşil renk için düz film baskı işlemi yapılmaktadır. Bu amaçla ilk olarak baskı patları %4'lük termokromik boyarmadde içerecek şekilde her bir renk için ayrı ayrı hazırlanmaktadır (Şekil 18/a). Daha sonra ilk olarak turuncu renk için baskı işlemi ve ardından fikse işlemi yapılmaktadır. Turuncu rengin baskı ve fikse işlemi bittikten sonra yeşil renk içinde aynı aşama uygulanıp nihai ürün elde edilmektedir (Şekil 18/b).

Baskılarda kumaş esnemesinden kaynaklı renk oturtma problemleri olacağına gözlendiği durumlarda, ilgili kısım çerçeve üzerinde bantlama ile kapatılarak o kısım baskıdan çıkartılmış veya o kısım ayrıca bölgesel olarak baskı işlemine tabi tutulmuştur.

Şekil 18. Düz film baskı patı (a) ve nihai ürün (b)

9-Nihai ürünün sıcaklık artışı ile renk değişiminin gözlenmesi: Baskı işlemi biten ürün 31°C'nin üzerindeki sıcaklığa maruz bırakıldıktan sonra üzerinde yer alan termokromik yeşil ve turuncu renklerin kaybolup kaybolmadığına bakılmaktadır (Şekil 19/a,b).

Şekil 19. Sıcaklık artışı ile termokromik değişimin gözlenmesi

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Uygulama sıralarına göre işlem basamakları değerlendirilecek olursa, Adobe Illustrator vektörel çizim programında çizimi yapılan ağaç ve yaprak desenlerinde, ağaç kısmı transfer baskı yapılacak şekilde kahverengi renkli, yapraklar ise düz film baskı ile mevsim geçişi etkisini gösterebilmek adına yeşil ve turuncu renkli olarak seçilmiştir. Yaprakların termokromik boyarmadde ile oluşturulmasının sebebi meydana gelecek renk değişim estetik etkisini en iyi yapraklarda görülebilecek olmasıdır. Vektörel çizimleri yapılan desenlerin baskı tekniğine göre işlem basamakları uygulanmıştır. Gerek düz film baskıda olsun gerek transfer baskıda olsun kullanılan kumaş türünün baskı sonucuna önemli etkisi olmaktadır. Çalışmada beyaz polyester kadife kumaş kullanılmış olup, bu kumaşın parlak bir görüntüye olması estetik açıdan tercih edilme nedenleri arasında yer almaktadır. Transfer baskı aşamasında, pres tarafından uygulanan yüksek basınç ve sıcaklık kumaş yüzeyinin düzleşmesine ve bir miktar açılmasına/genişlemesine sebep olmaktadır. Transfer baskı aşamasında kağıdın yerleşim ayarlamasının, transfer baskı presinin optimum sıcaklık, süre ve basınç ayarlarının düzgün

yapılması çok önemlidir. Burada yapılacak olan hata, baskı kalitesine direkt yansiyabilmektedir. Transfer baskıdan sonra düz film baskı aşamasında yüksek bir basınç uygulama imkanı teknik gereği mümkün olmadığından, desen oturtmada bazı problemler oluşabilmektedir. Bu problemlerin giderilmesinde kumaş kayma önleyici yapışkan sprey kullanımı, çerçeve altında kumaşın daha çok açılmaya/genişletilmeye çalışılması, bazı çok kayma yapan desen yerlerinin çerçeve üzerinde bantla kapatılarak baskı yapılmaması veya bu kayma olan yerlerin bantla kapatıldıktan sonra bireysel olarak istenilen bölgeye baskının daha sonra yapılması uygulamaları kullanılabilir. Düz film baskı aşamasında öncelikle termokromik turuncu renk basılıp fikselenmiş daha sonra ise termokromik yeşil renk basılarak fikselenmektedir. Her iki rengin baskı aşamasında iki ragle geçişi uygulanarak termokromik boyarmaddenin yüzeyde iyice yer alması sağlanmaya çalışılmaktadır. Renklerin uygulanma sırası seçiminde, turuncu rengin daha açık bir renk olması nedeniyle öncelik açık olan renge verilmektedir.

Tüm aşamalar bittikten sonra son hale getirilmiş olan ürün 31°C üzerine ayarlanmış kurutma tabancası ile ısıya maruz bırakılmış ve sıcaklık artışı ile termokromik boyarmadde ile basılan renklerin hızlıca kaybolduğu ve soğutulduğunda ise tekrar hızlı bir şekilde ortaya çıktığı gözlenmiştir.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yapılan uygulama çalışması üzerinde, kurutma tabancası ile 31°C'nin üzerinde sıcaklık uygulaması yapıldığı an termokromik yeşil ve turuncu renklerin ani şekilde rengini kaybederek yok olduğu (Şekil 19), sıcaklık uygulamasının kaldırıldığı an da ise termokromik turuncu ve yeşil renklerin tekrar eski haline çok kısa süre içerisinde (1 sn) döndüğü gözlenmektedir. Isı uygulaması esnasında transfer baskı ile oluşturulan kahverengi ağaç deseninde herhangi bir bozulma olmadığı ve termokromik etkinin ısıya bağlı olarak ölçülemeyecek kadar çok sayıda tekrarlanabildiği görülmektedir. Yapılan nitel gözlemler neticesinde ısı altında termokromik uygulamaların çok dikkat çekici renk değişimleri oluşturduğu ve termokromik ürünlerin ihtiyaç duyulan yere göre, gerek estetik gerekse fonksiyonel amaçlarla kullanılabilirleri sonucuna ulaşılmaktadır. Çalışmada sublimasyon transfer baskı ile termokromik boyarmadde kullanılan düz film baskının birlikte uygulanması sonucunda baskılı ürün tasarımı elde edilmektedir. Mevcut çalışmalarda, sublimasyon transfer baskı ve termokromik boyarmadde kullanılan düz film baskının birlikte uygulanmasına yönelik araştırmaların oldukça az sayıda olduğu gözlenmektedir. Bu yönüyle çalışmanın, farklı

baskı tekniklerinin birarada kullanılmasının görülmesi ve incelenmesi açılarındanda farklılık taşıdığı düşünülmektedir.

Çalışma sonucundan da görüleceği üzere termokromik tekstiller özel ürünlerdir. Termokromik uygulamalar, sağlıktan paketlemeye, otomotivden tekstile birçok alanda kullanılabilir. Günümüzde giderek artan rekabet koşullarında, termokromik materyallerin tekstilde kullanılması ile gerek tekstil sektörüne gerekse ülke ekonomisine pozitif katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Çalışmada termokromik boyarmaddelerin düz film baskı tekniği ile uygulanabileceği ve buna ek olarak konvansiyonel boyarmaddelerin kullanıldığı transfer baskısında aynı tasarım uygulamasına entegre edilebileceği gösterilmektedir. Termokromik boyarmaddelerle birlikte konvansiyonel boyarmaddelerin, tek bir tasarım üzerinde farklı baskı teknikleri kullanılarak uygulanmasıyla, çok farklı ve albenisi daha yüksek tasarımlar oluşturulabileceği düşünülmektedir. Yapılan bu çalışma sonucunda, tekstil ve moda alanında çalışan kişilerin termokromik tekstil uygulamaları hakkında daha çok bilgi sahibi olması, yapılacak olan tasarımlarda, katma değeri daha yüksek olabilen termokromik uygulamalara daha çok yer verilmesi ve bunların sonucu olarakda ülke ekonomisine ve tekstil sektörüne yönelik katkı sağlanması hedeflenmektedir.

7. SUMMARY

Thermochromic materials are substances that change color when there is a temperature variation, particularly exhibiting color changes at specific temperatures. They are essentially thermochromic colorants capable of reversible or irreversible alterations when a thermochromic system is cooled. These characteristics of thermochromic materials manifest themselves in wearable devices, bandages, and various potential applications. In this study, smart textiles, chromic materials and thermochromic textiles are explained and a sample textile printing design application that can be made using thermochromic dyestuffs is shown together with the stages. As a result of the study, it is aimed that people working in the textile industry have more information about thermochromic dyestuffs and it is shown that specific products with much higher added value can be produced in textile design by using special materials such as thermochromic.

Textiles encompass products that have been present in our lives throughout human history, serving predominantly as a means of protection from external environmental conditions, as well as functioning as an aesthetic tool. Parallel to the historical progression of humanity, advancements have also been made in the field of textiles, expanding beyond the need for

protection to encompass textile products within the realms of fashion and functional items.

In recent years, significant advancements in the fields of industry and technology have also impacted the textile sector. The influence of these advancements has led to the emergence of innovative products, which are now referred to as smart textiles. Smart textiles are products that can receive external stimuli to adapt to changes in their environment and respond accordingly. These materials possess the ability to react to various physical stimuli such as light, pH, temperature, different polar solvents, chemicals, and electricity, enabling them to interact with their surroundings.

Smart textiles are virtually ubiquitous in today's world, making their presence felt across nearly every domain. From smart baby textiles that can alert parents to firefighter suits capable of measuring vital signs, and from specialized space suits to jackets that can play MP3s, we can observe the influence of smart textiles in various fields. Ongoing research particularly focuses on the utilization of smart textiles in the realms of health and medicine, encompassing applications such as wound care products, surgical sutures, prosthetics, bandages, plasters, and healthcare personnel uniforms.

A wide range of materials can be used in the production of smart textiles. Among the materials used in the production of smart textiles, chromic materials with the ability to change color stand out. Chromic materials are a collective term for substances that change color in response to external stimuli. Textiles produced using chromic materials also possess the ability to change color based on design characteristics. Chromic materials undergo color changes due to various external factors such as light, temperature, humidity, and more. Chromic substances capable of color changes through temperature fluctuations are referred to as thermochromic materials.

This study provides information about chromic materials and thermochromic substances, along with showcasing examples of their usage in textiles. The study demonstrates a practical example of thermochromic printing design, utilizing techniques such as transfer printing and screen printing, with step-by-step illustrations. Through qualitative observations conducted during the application, it is evident that thermochromic applications generate captivating color changes when subjected to heat, and these thermochromic products can be utilized for both aesthetic and functional purposes, depending on the intended use. The aim of this study is to enhance the knowledge of individuals in the textile sector about thermochromic colorants and to highlight the potential for creating significantly higher value-

added, specialized products in textile design by employing unique materials like thermochromic substances.

8. KAYNAKLAR

- Aitken, D., Burkinshaw, S. M., Griffiths, J. & Towns, A. D. (1996). Rev. prog. *Coloration*, 26, 1.
- Antonov L. (2014). *Tautomerism: Methods and theories*. Weinheim: Wiley-VCH Verlag GmbH & Co..
- Bamfield, P. (2001). *Chromic phenomena: technological applications of colour chemistry*, Cambridge: RSC Publishing.
- Behera, A. (2022). *Advanced materials*. USA: Springer Nature Switzerland AG.
- Berzowska, J. (2015). Electronic textiles: wearable computers, reactive fashion, and soft computation. *Textile The Journal of Cloth and Culture*, 3(1), 58-74.
- Billah, S. M. R., Christie, R. M., & Shamey, R. (2008). Direct Coloration Of Textiles With Photochromic Dyes. *Part 1: Application Of Spiroindolinonaphthoxazines As Disperse Dyes To Polyester, Nylon And Acrylic Fabrics. Coloration Technology*, 124 (4), 223–228.
- Billah, S.M.R. (2014). Smart textiles and the effective uses of photochromic, thermochromic, ionochromic and electrochromic molecular switches. Mondal, İ.H. (Editör) *Textiles history, properties and performance and applications* içinde. USA: Nova.
- Bing(2023).Fiber2fashion. 18 Şubat 2023 tarihinde <https://static.fibre2fashion.com/ArticleResources/Images/69/6862/smart-and-interactive-big.jpg>–Bing adresinden erişildi.
- Cai, G., Yang, M., Pan, J., Cheng, D., Xia, Z., Wang, X. & Tang, B. (2018). Large-scale production of highly stretchable cnt/cotton/spandex composite yarn for wearable applications. *ACS Appl. Mater. Interfaces*, 10 (2018), 32726–32735.
- Chen, H. J. & Huang, L. H. (2015). An investigation of the design potential of thermochromic home textiles used with electric heating techniques. *Hindawi Publishing Corporation Mathematical Problems in Engineering*, (2015), 1-5.
- Chika, Y-B. & Adekunle, S.A. (2017). Smart fabrics-wearable technology. *International Journal Of Engineering Technologies And Management Research*, 4(10), 78-98.
- Chowdhury, M. A., Joshi, M. & Butola, B. S. (2014). Photochromic and thermochromic colorants in textile applications. *Journal Of Engineered Fibers And Fabrics*, 9(1), 107-123.
- Corder, R. (2016). Connected smart technology set to be sewn into clothing for the elderly. care home professional. 26 Şubat 2023 tarihinde <https://www.carehomeprofessional.com/connected-smart-technology-set-to-be-sewn-into-clothing-for-the-elderly-2/> adresinden erişildi.

- Çelikel, D.C. (2020). Smart e-textile materials. Tasaltin, N., Nnamchi, P.S. & Saud, S. (Editör) *Adv. funct. mater.* içinde. London: IntechOpen. intechopen.87879.
- Donanimhaber (2013). Vücut sıcaklığına göre renk değiştirebilen kıyafet teknolojisi, "radiate". 20 Mart 2023 tarihinde <https://www.donanimhaber.com/Vucut-sicakligina-gore-renk-degistirebilen-kiyafet-teknolojisi-Radiate--44906> adresindne erişildi.
- Dr-hempel-network (2018). The age of smart fabrics | smart textiles in healthcare. 19 Şubat 2023 tarihinde <https://www.dr-hempel-network.com/digital-health-technology/smart-textiles-in-healthcare/> adresindn erişildi.
- El-Khodary, E., Gebaly, B., Rafaat, E. & AlSalmawy, A. (2020). Critical review on smart chromic clothing. *Journal Of Design Sciences And Applied Arts*, 1(1), 90-95.
- Erdem İşmal, Ö. & Yüksel, E. (2016). Tekstil ve moda tasarımına teknolojik bir yaklaşım: akıllı ve renk değiştiren tekstiller. *Yedi Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 16, 87-98.
- Ferri, A., Plutino, M.R. & Rosace, G. (2019). Recent trends in smart textiles: wearable sensors and drug release systems. *AIP Conference Proceedings*, 2145(1), 020014-1-7.
- Geng X, Li W, Yin Q, Wang, Y., Han, N., Wang, N., Bian, J. Wang, J. & Zhang, X.(2018). Design and fabrication of reversible thermochromic microencapsulated phase change materials for thermal energy storage and its antibacterial activity. *Energy*, 159, 857–869.
- Gere, C. & Rudoe, J. (2010). *Jewellery in the age of queen victoria: a mirror to the world*. London: The British Museum.
- Hassabo, A.G., Bakr, M., Zayed, M. & Othman, H.A. (2023). Chromic dyes for smart textile: a review. *Letters In Applied Nanobioscience*, 12(4), 1-12.
- Highlike (2023). Zane berzina. 23 Mart .2023 tarihinde <https://highlike.org/text/zane-berzina/> adresindn erişildi.
- Hu, J. & Lu, J. (2014). Smart polymers for textile applications. Aguilar, M. R. & Roman, J. S. (Editör) *Smart polymers and their applications* içinde (ss.437-475). Cambridge: Woodhead Publishing.
- Jensen, J., Hösel, M., Dyer, A.L. & Krebs, F.C. (2015). Development and manufacture of polymer-based electrochromic devices. *Advanced Functional. Materials*, 25, 2073 – 2090.
- Karpagam, K. R., Saranya, K. S., Gopinathan, J. & Bhattacharyya, A. (2017). Development of smart clothing for military applications using thermochromic colorants. *The Journal of The Textile Institute*, 108(7), 1122-1127.
- Khattab, A., Rehan, M., & Hamouda, T. (2018). Smart textile framework: photochromic and fluorescent cellulosic fabric printed by strontium aluminate pigment. *Carbohydrate Polymers*, 195, 143–152.
- Kline, W.M., Lorenzini, R.G. & Sotzing, G.A. (2014). A review of organic electrochromic fabric devices. *Coloration Technology*, 130, 73 – 80.

- Kooroshnia, M. (2013). Leuco dye-based thermochromic inks: recipes as a guide for designing textile surfaces. *13th Autex World Textile Conference kitabı içinde*. Germany.
- Kulcar, R., Friskovec, M., & Gunde, M. K. (2010). Thermochromic inks – dynamic colour possibilities. *CREATE Conference kitabı içinde*, Norway.
- Laforgue, A., Rouget, G., Dubost, S., Champagne, M.F. & Robitaille, L. (2012). Multifunctional resistive-heating and color-changing monofilaments produced by a single-step coaxial melt-spinning process. *ACS Appl. Mater. Interfaces*, 4, 3163 – 3168.
- Lesar, J. D., Rao, N. M., Williams, N. M., Pantano, J. P., Ricci, M. L., Osher, L. S. Hetherington, V. J. & Kawalec, J. S. (2017). A novel thermochromic liquid crystal fabric design for the early detection of high-risk foot complications: a proof-of-concept study. *J. Am. Podiatr. Med. Assoc.* 107 (2017), 200–207.
- Li, K., Zhang, Q., Wang, H., & Li, Y. (2014). Red, green, blue (rgb) electrochromic fibers for the new smart color change fabrics. *ACS Appl. Mater. Interfaces*, 6, 13043 – 13050.
- Livingit-group2 (2012). Angel chang. 22 Mart 2023 tarihinde <http://livingit-group2.blogspot.com/2012/05/angel-chang.html> adresinden erişildi]
- MaggieOrth (2007). Running plaid. 23 Mart 2023 tarihinde http://www.maggieorth.com/art_RunningPlaid.html adresinden erişildi.
- Marvin, C. (1990). *When Old Technologies Were New: Thinking About Electric Communication in the Late Nineteenth Century*. USA: Oxford University Press.
- Maximize Market Research (2022). Smart textile market: global challenges, market analysis and forecast 2029. 26 Şubat 2023 tarihinde <https://www.maximizemarketresearch.com/market-report/global-smart-textile-market/28970/> adresinden erişildi.
- Mecnik, V., Hoerr, M., Krievins, I. & Schwarz, A. (2014). Smart Textiles for Healthcare: Applications and Technologies, *Rural Environment Education Personality bildiriler kitabı içinde* (ss. 150-161). Jelgava.
- Merati, A.A. (2014). Smart textiles. Monda, I.H. (Editör). *Textiles içinde*. (239-257).
- Meriç, D. (2016). *Akıllı Tekstillerin Ürün Tasarımında Kullanım Olanakları ve Moda Tasarımına Yönelik Uygulamalar*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Meunier, L., Kelly, F.M., Cochrane, C. & Koncar, V. (2011). Flexible displays for smart clothing: part ii- electrochromic displays. *Indian Journal of .Fibre & Textile Research*, 36, 429-435.
- Mohamed, M., El-Aty, M.A., Moawaed, S.S., Hashad, A.M.E, Abd-Elaziz, E., Othman, H.A. & Hassabo, A.G. (2022). Smart textiles via photochromic and thermochromic colorant. *Journal of Textiles. Coloration and Polymer Science*, 19(2), 235-243.
- Morsümbül, S. & Kumbasar Akcakoca, E.P. (2019). Photochromic textile materials. *Aegean International Textile and Advanced Engineering Conference kitabı içinde* (ss. 1-5), Bristol: Iop Publishing.

- Özkayalar, S., Aksoy, S. A., Tözüm M. S. & Alkan, C. (2020). Tekstil uygulamaları için fluoran boyalar içeren termokromik sistemlerin poli(metil metakrilat) duvar ile mikrokapsülasyonu. *Tekstil ve Mühendis*, 27(118), 56-63.
- Pakolpakçıl, A., Karaca, E. & Becerir, B. (2018). Halokromik akıllı tekstil yüzeyleri ve tıbbi amaçlı kullanım olanakları. *Tekstil ve Mühendis*, 25(111), 216.
- Pazarlamasyon (2017). Stone island'dan ısı ile renk değiştiren kazak koleksiyonu: ice. 23 Mart 2023 tarihinde <https://www.pazarlamasyon.com/stone-islanddan-isi-ile-renk-degistiren-kazak-koleksiyonu-ice> adresinden erişildi.
- Peng, H., Sun, X., Cai, F., Chen, X., Zhu, Y., Liao, G., Chen, D., Li, O., Lu, Y., Zhu, Y. & Jia, Q. (2009). Electrochromatic carbon nanotube/polydiacetylene nanocomposite fibres. *Nature Nanotechnology*, 4, 738 – 741.
- Periyasamy, S. & Khanna, G. (2008). *Thermochromic Colors in Textiles. Engineering.*
- Periyasamy A. P, Vikova, M & Vik M. (2017). A review of photochromism in textiles and its measurement. *Text Prog*, 49, 53-136.
- Pixabay (2023). Gdj. 28 Ocak 2023 tarihinde <https://pixabay.com/tr/vectors/a%c4%9fa%c3%a7-bitki-bitki-%c3%b6rt%c3%bcs%c3%bc-do%c4%9fa-2069726/> adresinden erişildi.
- Provin, A.P., A. Regina de Aguiar Dutra, Machado, M.M. & Vieira Cubas, A.L. (2021). New materials for clothing: rethinking possibilities through a sustainability approach – a review. *J. Clean. Prod.* 282, 124444.
- Ramlow, H., Andrade, K.L. & Immich, A.P.S. (2021). Smart textiles: an overview of recent progress on chromic textiles. *The Journal Of The Textile Institute*, 112(1), 152-171.
- Sahebkar, K., Indrakar, S., Srinivasan, S., Thomas, S. & Stefanakos, E. (2022). Electrospun microfibers with embedded leuco dye-based thermochromic material for textile applications. *Journal of Industrial Textiles*, 51(2S), 3188S-3200S.
- Sasmal, A.K. ve Pal, T. (2021). Chromism of chemical compounds. *Journal of the Indian Chemical Society*, 98, 100073, 1-4.
- Seçim, E., & Akpınarlı, F. (2018). Teknoloji kavramının tekstil malzemelerine getirdiği yenilikler; renk değiştiren tekstiller. *Asos Journal The Journal of Academic Social Science*, 6(78), 362-371.
- Shahid, M. & Adivarekar, R. (2020). *Advances In Functional Finishing Of Textiles*. Singapore: Springer Nature Singapore Pte Ltd.
- Shaheen, T.I. (2022). Nanotechnology for modern textiles: highlights on smart applications. *The Journal Of The Textile Institute*, 113(10), 2274-2284.
- Silva de Oliveira, C.R., Henrique da Silva Júnior, A., Serafini Immich, A.P. & Fiates, J. (2022). Use of advanced materials in smart textile manufacturing. *Materials Letters*, 316(2022), 1-5.
- Syduzzaman, M., Sarif, U.P., Farhana, K. & Sharif, A. (2015). Smart textiles and nano-technology: a general overview. *Textile Science & Engineering*, 5(1), 1-7.

- Tang, S. L. P., & Stylios, G. K. (2006). An overview of smart technologies for clothing design and engineering. *International Journal of Clothing Science and Technology*, 18, 108–128.
- Tsunashima R, Long D-L, Endo T, Noro S, Akutagawa T, Nakamura T, Cabrera RQ, McMillan PF, Kogerlere P & Cronin L. (2011). Exploring the thermochromism of sulfite-embedded polyoxometalate capsules. *Phys. Chem. Chem. Phys.*, 13, 7295–7297.
- Unifiedmanufacturing, 2023. Now you see it, now you don't: 8 awesome thermochromic designs. 23 Mart 2023 tarihinde <https://www.unifiedmanufacturing.com/blog/thermochromic-designs/> adresinden erişildi.
- Van der Schueren, L & De Clerck, K. (2012). Coloration and application of pH-sensitive dyes on textile materials. *Coloration Technology*, 128, 82-90.
- Vikova, M. & Pechová, M. (2020). Study of adaptive thermochromic camouflage for combat uniform. *Textile Research Journal*, 90(17-18), 2070-2084.
- Weng, W., Chen, P., He, S., Sun, X. & Peng, H. (2016). Smart electronic textiles. *angewandte chemie, International Edition*, 55, 6140-6169.
- Worbin, L. (2006). Textile disobedience when textile patterns start to interact. *Textile Journal*, 51-69.
- Zhang, Y., Hu, Z., Xiang H., Zhai, G. & Zhu, M. (2018). Fabrication of visual textile temperature indicators based on reversible thermochromic fibers. *Dyes and Pigments*, 162(2019), 705-711.
- Zhang, W., Fei, L., Zhang, J., Chen, K., Yi, Y. & Wang, C. (2020). Durable and tunable temperature responsive silk fabricated with reactive thermochromic pigments. *Progress in Organic Coatings*, 147(2020), 1-9.

Çatışma beyanı: Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kişiden destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 30.05.2023

Kabul Tarihi: 28.08.2023

SİMÜLASYON KURAMI BAĞLAMINDA TRUMAN SHOW FİLMİNİN ANALİZİ

Analysis of the Truman Show in Context of the Simulation Theory

Taner AYDOĞAN

Öğr. Gör.; Hakkâri Üniversitesi
Çölemerik Meslek Yüksekokulu-
Görsel-İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü
taneraydogan30@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8559-6226

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Baudrillard tarafından yaratılan simülasyon evreninde gerçeklik asli gerçeklikten bağımsızdır. Köken olarak asli gerçeklikten bağımsız olan bu yeni gerçeklik formu merkezine öznenin konumlandırıldığı dinamik bir sürecin içinde, tıpkı öznenin dinamik yaşamı gibi simülasyon evreni de dinamik bir sürece dönüşmektedir. Başta tekil simülakr ile oluşturulan yeni gerçeklik bu dinamik sürecin içinde hareket kazanarak simülasyon sistemini devingen bir şekilde yaratmaktadır. Bu çalışma gerçeğin modeller aracılığıyla üretildiği vurgusu üzerinden şekillendirilmiştir. Simülasyon kavramının kendi içinde tekil simülakrlar üzerinden yaratmış olduğu bu yeni gerçeklik formu sistem içerisinde bir araya gelerek bir hipergerçeklik evreni yaratmaktadır. Bu yeni evrende formüle edilen yeni gerçeklik köken olarak asli gerçeklikten mahrumdur. Bu mahrumiyet onun asli gerçeğin kalfına bürünmesine vesile olmuştur. Simülasyon evreninde asli gerçekten bağımsız olarak gerçekten daha gerçek bir gerçeklik oluşturulmuştur. Yani asli gerçeğin üzerinde oynanarak aşırılaştırılmış ve böylece aşırı gerçekliğin var olduğu yeni bir ortam meydana getirilmiştir. Bütün bu anlamlar üzerinden inşa edilen çalışma temelde gerçeğin modeller aracılığıyla nasıl üretildiği ve bu yeni tekil gerçeklerin iç içe geçerek nasıl bir sisteme dönüştüğü soruları üzerinden icra edilmiştir. Bu bağlamda çalışmayı güçlü kılmak ve örneklem ile ortaya çıkan olgular arasında bir ilişki kurmak adına Truman Show (1998) filmi örneklem olarak seçilmiştir. Film söylem analizi yöntemi ile incelenmiştir. Söylem analizi ile yeni gerçekliğin modeller aracılığıyla film içinde nasıl üretildiği vurgulanmaya çalışılmıştır. Anlamlı bir bağlam oluşturabilmek için filmdeki diyaloglar ile sahneler birlikte değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda filmde tekil gerçeklerin iç içe geçerek bir simülasyon evreni yarattığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Baudrillard, Simülasyon, Simülakr, Hipergerçeklik, Truman Show

Abstract

In the simulation universe created by Baudrillard, reality is independent of the actual reality. This new form of reality, which is essentially independent of the actual reality, is transformed into a dynamic process in which the subject is positioned at the center, and the simulation universe turns into a dynamic process, just like the subject's dynamic life. The new reality, which is initially created by the singular simulacrum, gains movement in this dynamic process and creates the simulation system dynamically. This study is shaped by the emphasis that reality is produced through models. This new form of reality, created by the concept of simulation through singular simulacrum, comes together within the system and creates a hyper-reality universe. The new reality formulated in this new

universe is essentially devoid of actual reality. This deprivation is enabled it to take on the cover of the actual reality. In the simulation universe, a more authentic reality, independent of the actual reality, is created. That is, the original reality is manipulated and exaggerated, and thus, a new environment in which extreme reality exists is created. Study, which is built on all these meanings, was basically carried out on the questions of how reality is produced through models and how these new singular realities are intertwined and transformed into a system. In this context, the film Truman Show (1998) was selected as a sample to make the study strong and to establish a relationship between the sample and the emerging phenomena. The film was examined by content analysis method. With the content analysis, it was tried to emphasize how the new reality is produced in the film through models. To create a meaningful context, the dialogues and scenes in the movie were evaluated together. At the end of the study, it is seen that the singular realities are intertwined in the film and created a simulation universe.

Keywords:: Baudrillard, Simulation, Simulacrum Hyper-reality, Truman Show

1. GİRİŞ

Jean Baudrillard (2011, s. 17) üretim ve tüketim ilişkisini tek bir boyut üzerine indirgeyerek üretim çağının sona erdiğini belirtir. Üretimin bitmiş olması beraberinde öznenin bütün hayatını kuşatan bir tüketim ağı oluşturmuştur. Burada bahse konu alınan kuşatma aslında iki farklı anlam üzerinden okunabilir. Bu iki anlamı temellendirmek adına üretim ve öznenin merkezine nesne konumlandırılacaktır. Baudrillard öncesi döneme bakıldığında (geleneksel üretim ilişkilerinin olduğu dönem) özne yine özne tarafından kuşatılmaktaydı ancak yazar bunu yeni bir form üzerinden vurgulayarak öznenin artık tümüyle nesnelere tarafından kuşatıldığını belirtir. Yukarıda belirtilen kuşatılmanın birinci anlamı zihinsel anlamda birer imge ve imaja dönüşen nesnenin tüketim algısıdır. İkinci anlamda içinde yaşadığımız gerçek dünyada bütün bu nesnelere fiziksel bir varlığı bu kuşatılmanın birer formuna dönüşmektedir. Modern toplumlar olarak okunan toplumsal yapılar yekpare bir bütünlük içerisinde gelişmelerini bitirdikten hemen sonra tüketim toplumuna dönüşmüşlerdir. Bu tüketim anlayışı, kendine has dinamikleri içinde barındıran bir yapı üzerinden yükseldiği için kendisini de sürekli olarak yenilemiştir. Tüketim bir ihtiyacın ötesine geçerek arzu ve haz üzerinden yeniden formüle edilmiştir. Bu dönem hiperaklın hüküm sürdüğü neoliberal politikaların başat unsur olarak öznenin hayatının merkezine konumlandığı dönem olarak okunmaktadır. Neoliberal politikalarla beraber yaşamın her alanında kendi sınırsızlığını yaratan bir tüketim olgusu yaşamı ele geçirir. Tüketim sadece nesnelere ve özne arasında tek bir boyut üzerinden gerçekleşmez, aynı zamanda birey için kendi hayatı da bir tüketim olgusuna dönüşmektedir. Neoliberal politikalar öncesi dönemde nesne maddi değerleri üzerinden anlamlandırılırken bu yeni dönem ile beraber nesnelere o eski anlamlarından kopartılarak kültürel ve toplumsal bağlarla anlamlandırılmaya başlanmıştır. Nesnelere bu yeni kodlamalar

üzerinden inşa edilmesi aynı zamanda bu tür bir ilişkinin kaçınılmaz olarak ekonomik yapıyı da belirlediği söylenilebilir. Nesnenin oluşturduğu anlamın kültürel ve toplumsal yapılar ile belirlenmesi aynı zamanda nesnenin ve beraberinde ekonomik yapılanmanın göstergeler üzerinden okunduğu bir dönem yaratmıştır. Göstergelerin bu denli yaşamın merkezinde yer alması ve başat bir konuma yükselmesi beraberinde Baudrillard'ın (2011) belirttiği gerçekliğin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Artık gerçeklik evreninin yerini bir simülasyon evreni almıştır.

Baudrillard (2011, s.14) simülasyonu bir köken veya gerçeklikten mahrum gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesi olarak tanımlamaktadır. Bu yeni gerçeklik modeller aracılığıyla üretildiği gibi asli olarak bir gerçeklik kökeninden de mahrumdur. Modeller aracılığıyla oluşturulan simülasyon evreninde yeni bir gerçeklik oluşur. Asli gerçeğe mahrum olmasına karşın simülasyon evreninde bu gerçek asli gerçek gibi algılanır. Bu yeni evren ise gibiler evrenidir. Burada çalışmamız için asıl önemli olan nokta ise; gerçeğin modeller aracılığıyla üretiliyor olmasıdır. Çalışmamız kapsamında incelediğimiz Truman Show adlı sinema filminde kullanılan dekor, ses, müzik, oyuncu, efekt ve diğer yardımcı unsurlarla bir simülasyon ortamı oluşturulduğu söylenebilir.

Truman Show Filmi

Filmin Künyesi

Yönetmen: Peter Weir

Senarist: Andrew Niccol

Türü: Komedi/Dram

Yapım yılı: 1998

Filmin Hikâyesi

Truman Burbank, çok güzel bir adada yaşamaktadır. İyi bir işi, iyi bir evi ve çok sevdiği bir karısı vardır. Ancak Truman dışındaki herkes bu durumun aslında kurgu olduğunu bilmektedir. Truman'ın gerçek yaşam olarak bildiği bu stüdyolar, aslında onun yaşamını 24 saat boyunca canlı ve kesintisiz olarak televizyonda yayınlanmaktadır. Truman'ın eşi, annesi, babası, arkadaşları kısacası çevresindeki herkes kurgu karakterleridir.

Truman, dış dünyanın olmadığı konusunda çocukluğunda bile çevresindekiler tarafından ikna edilmeye çalışılmıştır. Okulda da Truman'ın oluşturulan bu sahte dünyanın dışına çıkmasına neden olacak mesleklere özenmesine izin verilmemiştir. Hatta bir gün Truman'ın sudan korkması için

babasının suda kaybolduğu bir sahne hazırlanmıştır. Bu sahnede teknolojinin yardımıyla oluşturulan yapay fırtınada babası bindikleri sandaldan suya düşmüş ve daha sonra suda kaybolmuştur. Böylelikle Truman'ın oluşturulan bu yapay adanın ötesine geçmesi uzunca bir süre engellenmiştir. Aslında filmdeki bütün olay örgüsü Truman'ı adada tutabilmek üzerine kurulmuştur. Çünkü şovun devam edebilmesi yalnızca Truman'a bağlıdır.

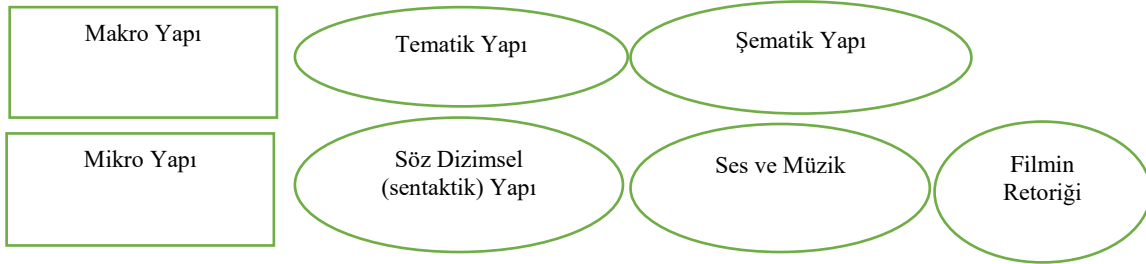
Hayatımızın her anında görüntü teknolojileri vardır. Gizli kameralar aracılığıyla yer ve zaman fark etmeksizin kaydediliyor olma ihtimalimiz bulunmaktadır. Kaydedilen bu görüntülerin günün birinde herhangi bir televizyon ekranında gösterilmeyeceğinin garantisi yoktur (Baudrillard, 2011, 42). Truman'ın bütün yaşantısı da Baudrillard'ın ifade ettiği gibi bu gizli kameralar tarafından kaydedilmekte ve televizyon ekranlarından sunulmaktadır.

Söylem Çözümlemesi

Çalışmamızda simülasyon kavramının bağlamlarını ve nasıl işlendiğini örneklendirmek adına örneklem olarak Truman Show filmi seçilmiştir. Simülasyon evreninin yaratmış olduğu gerçeklikten kopuk yeni gerçeklerin oluşması ve “gibiler evreninin” yaratılmış olması gibi anlamları kendi anlatısında barındırdığı için bu film örneklem olarak seçilmiştir. Söylem, Sözen (1999) tarafından şu şekilde açıklanır: “Söylem bir meta-eylemdir ve ideoloji, bilgi, diyalog, anlatım, beyan tarzı, müzakere, güç ve gücün mübadelesiyle eyleme dönüşen dil pratiklerine ilişkin süreç/lerdir. Söylem sosyal, siyasi, kültürel, ekonomik alanlar gibi, sosyal hayatın tüm yönleri ile ilişkilidir.” Söylem aracılığıyla ideolojik düşünceler metinlere kanalize edilebilir. Bu bağlamda metinler ilgili teknikler üzerinden irdelenerek çözümlenmektedir. “Van Dijk ise ‘Eleştirel Söylem Çalışmaları’ ile televizyon ve basındaki haberlerin incelenmesi için bir problem yönelimi geliştirerek özellikle sosyal problemlerin çözümü üzerine yoğunlaşmıştır. Bir grubun diğer grup üzerinde tahakküm üretmesinde veya var olanı yeniden üretmesinde söylemin gücü üzerine odaklanmıştır” (Arkonaç, 2014, s. 227, aktın Kutlu 2019, s. 290). Van Dijk'in haber metinleri çözümlemesine yönelik geliştirdiği yöntem aynı şekilde sinema yapıtları için de uygulanabilir görünmektedir. Özellikle sinema yapıtlarının temel yapı taşı olan senaryolar, en nihayetinde birer metindirler ve bu metinler, kendi içlerinde ideolojik birer mesaj taşıyıcısı olabilmektedirler. Özellikle senaryoların başat unsurlarından biri olan diyaloglar bu tür bir amaç için oldukça uygundur. Bu tür bir yaklaşımla sinema filmi değerlendirildiğinde Van Dijk'in hazırladığı söylem çözümlemesi kullanılmaktadır. Söylem

çözümlemesi aşağıdaki tabloda belirtilen kriterlere göre gerçekleştirilebilmektedir (Kutlu, 2019: 291).

Tablo 1. Van Dijk tarafından geliştirilen söylem çözümlemesinin sinema filmlerine uyarlanması

Kutlu (2019. s. 291) tarafından da belirtildiği gibi tablodan hareketle filmin söylem çözümlemesi şu şekilde yapılacaktır: Tablodan yola çıkarak filmin içerisinde makro yapı ve mikro yapı değerlendirilir. Makro yapı içerisindeki tematik yapıda filmin konusu, filmin geçtiği zaman dilimi ve filmin içinde geçtiği coğrafi bölge ele alınacaktır. Şematik yapıda ise film ile ilgili detaylar (konunun detayları, olay örgüleri, karakterler) incelenecektir. Mikro yapıda ise filmin söylem analizini yapmak adına öncelikle sözdizimsel (sentaktik) yapı bağlamında film içerisinde kullanılan anlatı dili irdelenip, bu irdeleme esnasında özellikle karakterlerin diyalogları ve eylemleri çözümlenecektir. Filmin içerisinde kullanılan ses ve müzik bütüncül bir unsur olarak söylem çözümlemesi adına incelenecektir. Filmin retoriğinde ise filmin içerisinde kullanılan kamera açıları, filmin sinematografisine bakılacaktır. Bütün bu etkenler bütüncül bir şekilde söylem çözümlemesi etrafında irdelenecektir.

2. Makro Yapı

2.1. Tematik Yapı

Truman Show filminde, filmin baş karakteri olan Truman'ın içinde yaşamış olduğu simülasyon evreni anlatılmaktadır. Filmde bir adada yaşayan Truman, çevresindeki her şeyin bir kurgu olduğundan habersiz yaşamaktadır. Filmde ilk olarak tematik bir yapıda karşımıza çıkan durum ideal yaşam formudur. Truman için her şey idealize edilmiştir. Bu noktada ideal eş, ideal komşular, ideal bir mahalle ve benzeri daha birçok şey Truman'ın yaşam döngüsü içinde idealize edilerek sunulmuştur. Filmin içerisinde idealize edilenin aslında Amerika'nın kültür dinamikleri olduğu belirgindir. Kitle iletişim araçlarını elinde bulunduran hâkim ideolojiler

kendi kültürel hegemonyalarını oluşturarak diğer kültürel dinamikleri baskı altına almışlardır. Filmde ise bu durumun aynısı Truman'ın yaşamı için geçerlidir. Onun yaşamı üzerinden mükemmelleştirilen kültürel kodlamalar aynı zamanda ideal yaşamın nasıl olması gerektiği telkininde de bulunmaktadır. Çimen'e göre (2020, s.118) her şeyin aynileştiği ve disiplinlerin farklılıklarını kaybettiği bir dünyada yaşamaktayız. Pratikler gitgide birbirine benzemeye başlarken özgün kültürler arasındaki sınırlar ise silikleşmektedir. Filmde Truman'ın aksine diğer herkes bunun bir oyun olduğunu bilmektedir.

Simülasyon olgusunu gerçekten daha gerçek bir hale getirilmiş gerçeklik olarak değerlendirebilirsek bu durumda botanik parklarını ve hayvanat bahçelerini örnekleyerek bu kavramı daha iyi bir şekilde açıklayabiliriz. Gerçeklik bağlamında orijinal görüntülerinden hiçbir farkı bulunmayan bu mekânlar, orijinal görüntülerini aşırp gerçekten daha gerçek hale gelmiş mekânlara dönüşmüşlerdir. Ancak bu mekânlar herhangi bir ruha sahip değildirler. Bu eksiklikleri nedeniyle bu ortamları tözlerini kaybetmiş simülasyon ortamları olarak ele almalıyız (Çakmak ve Çimen, 2022, s.2-3). Filmde de kullanılan dekorlar, oyuncular, efektler ve diğer yardımcı unsurların hepsi bu tür bir simülasyon ortamının oluşmana katkı sağlamıştır.

Postmodern çağda görsel ve plastik sanatlarda farklı dönem ve üslupların birlikte kullanılması sıklıkla görülen sanatsal bir tavidir (Alanka, 2015, s.186). Truman Show filminde simülasyon kuramı ile postmodern bir uzam inşa edilmektedir. Filmin içerisinde kullanılan dekorların bu simülasyon düzeni için bir modele dönüştüğü gibi filmin içerisinde kullanılan diğer bütün yardımcı aktörler de sistemin oluşması ve devamlılığı için vazgeçilmez birer unsurdurlar. Baudrillard (2011, s.16), sahip olunan bir şeye sahip değilmiş gibi yapmanın ya da davranmanın dissimülasyon olduğunu belirtir. Bu bağlamda filmi değerlendirdiğimizde oluşturulan bu simülasyon ortamında Truman dışındaki herkes yaşananların bir kurmaca olduğunu bilmektedir. Ancak oyuncular Truman ile karşılaştıklarında rolleri gereği gerçeği bildikleri halde bilmiyormuş gibi davranarak aslında dissimüle etmektedirler. Bu yönüyle Truman haricindeki herkesin oluşturulan simülasyon ortamında birer dissimülâtör olduğu söylenebilir.

Bütün bu etkenler üzerinden sistemin merkezinde yer alan Truman için belirli bir noktaya kadar bütün sistem gerçek ve doğaldır. Bu gerçeğin asli gerçek olmadığını anlaşıldığı noktaya kadar sistem kendisini düzenli bir şekilde yürütür ve sorunsuz işlemektedir. Aslında filmin içerisinde Truman için simülasyonun bu denli güçlü bir şekilde varlığını sürdürmesi ve

başlangıçta Truman'ın içinde şüphe uyandırmaması bizleri Baudrillard tarafından belirtilen *'aşırı gerçekliğin'* var olmasına götürmektedir. Çimen (2020, s.84) tarafından aşırı gerçeklik için şunlar belirtilir: “Aslında en çok ihtiyaç duyduğumuz şeyin gerçeklik olduğu söylemi bir yanılsamadır. Elde ettiğimiz teknolojik ve bilimsel başarılar neticesinde öylesine muazzam bir gerçeklik ve nesnellik seviyesine ulaştık ki bundan böyle gerçekliğin olmayacağı kaygısı boşunadır.”

Film boyunca kullanılan mekânlar, diyaloglar, söylemler, imajlar bir bütünlük içerisinde kullanılarak oluşturulan bu yeni gerçekliğin oluşumundaki düşünceyi direkt olarak desteklemektedir. Bu şekilde bir yöntem ile film kendi içerisinde tutarlı bir söylem geliştiriyor. Bu bağlamda tematik bir yapı olarak karşımıza çıkan bir diğer unsur ise filmde gerçekliğin rol modelleri olan yardımcı oyuncular üzerinden oluşturulan hareket kavramıdır. Mekânın durağan imgesi tek başına oluşturulan simülasyon için yeterli olamayacağından filmde farklı mesleklerden, komşulardan, sokakta geçen herhangi bir insandan, daha genel bir çerçevede filmde kullanılan bütün yardımcı oyuncuların bu simüle edilmiş gerçekliğe bir bütünlük içerisinde dinamik bir süreç kazandırdığı görülmektedir.

2.2. Şematik Yapı

Çevresindeki her şeyin birer kurgu olduğundan habersiz yaşayan Truman'ın gerçeklerin farkına varması uzun sürer. Lauren isminde bir kadına âşık olan Truman için ilk çatlak baş gösterir. Lauren ise Truman'ın içinde bulunduğu gösteriden oldukça rahatsızdır. Lauren, Truman'a bütün gerçekleri anlatacağı anda gösterinin yapımcıları tarafından engellenir ve gerçekleri söylemekte direttiği için Fiji'ye gönderilir. Truman artık çevresinde anlamsız gördüğü tepkiler ve davranışlardan dolayı şüphelenmiştir.

---

¹ Baudrillard'ın bütünsel gerçeklik ile anlatmak istediği şey, temel olarak “fazla ya da aşırı” gerçeğe sahip olmasıdır. Bu gerçekliğin fazla olması bireyi hayal gücü ile arzudan koparmaktadır. Yani gerçeklik aslında kendi kendini perdelemektedir. Zıttı olmadığı için ise insanlar tarafından doğrulanamamaktadır. Bütünsel gerçeğe yol açan şey, simülakrlardan ötürü her şeyin gerçek gibi algılanmasıdır. Dolayısıyla bu gerçeğin sıradanlaşmasıdır. Baudrillard, günümüz müziğini bütünsel gerçekliğe örnek olarak göstermektedir. Gelişen bilim ve teknoloji ile insandaki kusursuzluk düşüncesi müziği de günümüzde bütünsel müziğe dönüştürmüştür. Baudrillard, bütünsel gerçeklikte her şey nasıl zıttını yok ederek sıradanlaşıp gerçekliğe dönüşmeye çalışıyorsa günümüzde bütünsel müzikte de bunu görmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir (Güzel, 2015).

Truman'ın aslında kameralar önünde normal bir hayatı vardır. Buna karşın kamera arkasına geçinildiğinde bütün motivasyonu daha çok izlenme ve var olan düzeni kurmaya yönelik ciddi bir uğraş vardır. Truman yaşamının ilk anlarından itibaren bu televizyon gösterisine hapsolmuştur ve bu sistemin yarattığı sömürücü düzenin reklam yüzü olmuştur. Çevresinde olan bütün insanlar gösterinin estetik düzenine ayak uydurarak bu şiddetin birer parçası olmuşlardır. Truman çevresinde yaşanan garip olayları teker teker birleştirerek gerçeğin farkına varır.

Truman Show, gerçekliğin aslında bir yanılsamadan ibaret olduğu vurgusu üzerinden inşa edilmiştir. Kitle iletişim araçlarının yarattığı çağdaş medya çerçevesinde sunulan Truman'ın hayatı aslında yaratılmış gerçeklerin içinde devingen bir süreç içerisinde sunulmaktadır. Yaratılmış gerçeklerin modeller aracılığıyla üretilmesi hasebiyle üretimin tek bir boyut üzerinden işlenmediğini de göstermektedir. Bu bağlamda filmde birden çok modelin kullanımı ile yeni gerçeklik daha güçlü ve sağlam temeller üzerinden sunulmaktadır. Simülasyon sisteminin de başat unsuru olan simulakr burada sadece zaman ve mekân içerisinde bir anlam taşıyıcısı olmanın ötesinde bir anlam üzerinden kurgulanır. Baudrillard (2011, s.20) simulakr için şöyle bir tanım yapar: “Gönderenden yoksun ve nerede başlayıp nerede bittiği bilinmeyen, hiçbir şeyin durduramadığı bir kapalı devre içinde, gerçeğin değil yalnızca kendi kendinin yerine geçebilen” şeydir. Bu tanımda özellikle üzerinde durulması gereken nokta “gerçeğin değil kendisinin yerine geçebilen” ifadesidir. Simulakr'lar asli gerçeğin yerini alan modeller değildir; bunun yerine kendi içinde yaratmış olduğu gerçeği temsil eden modellerdir. Bu kendi içinde yaratmış olduğu gerçek uzamsal bir ilişki olması yanı sıra aynı zamanda diğer modeller ile ilişkiye girerek anlamını güçlendirir.

Kendi gerçeklik zeminini hazırlayan simulakrlar, bu zemin üzerinden özneyi de kendi sistemine adapte ederek simülasyon sistemini oluşturur. Tıpkı Truman Show filminde olduğu gibi, Truman'ın çevresinde görmüş olduğu bütün modeller öznenin zihnini kanalize etmek üzerinden kurgulanmıştır. Filmde özellikle bütün sistemin içerisinde yer alan Truman (özne) bu sistemin içerisinde modeller aracılığı ile yaratılan simülasyon evreninin baş karakteridir. Filmin içerisinde yaratılan Amerikan rüyası yaşam modeli yekpare bir düzen içerisinde sunulmaktadır. İyi bir evi, muhteşem bir eşi, güzel bir arabası ve işi olan Truman, bu yapı bozuma uğramış telkinler üzerinden sistemin içerisinde yer almaktadır. Mükemmelleştirilmiş bir hayatın formülü olan söylemlerde filmin içerisindeki simulakr modelleri üzerinden yaratılmaktadır. Filmde televizyon

üzerinden aktarılan bu muhteşem hayat profili aynı zamanda yaratılan bu sistemin gerçekten daha gerçek görünmesini de sağlamıştır.

Televizyon başındaki izleyiciler, Truman'ın yaşadığı bu sahte gerçekliğin farkında olmalarına rağmen bunun son bulması için kolektif bir duruş sergilemezler. Bunun yerine yaşananlara kayıtsız kalmayı tercih ederler. Dolayısıyla oluşturulan bu simülasyon evreninin devam etmesine katkıda bulunurlar. Baudrillard, insanların duyarsızlaşmasının, tepki göstermemesinin ya da kolektif bir şekilde hareket edememesinin nedeninin kayıtsızlıkları veya ilgisizliklerinden dolayı olmadığını ifade eder. Bunun asıl nedeninin izleyicilerin yeniden canlandırmaya olanak sağlayan imgelem ile göbek bağlarının kesilmesi olduğunu belirtir. (Baudrillard, 2005 s.73).

3. Mikro Yapı

3.1. Söz Dizimsel (Sentaktik) Yapı

Filimde modeller aracılığıyla üretilen simülasyon kavramı, filmin içerisindeki ideolojik mesajlarla dolu diyaloglarla yeniden üretilir veya var olan düzen bu söylemler ile güçlendirilir. Bu yüzden görüntülerin haricinde diyaloglara yerleştirilen mesajlar da sistemin devamlılığı açısından bütünlüyci ve destekleyici bir konumdadırlar.

Yönetmen: *İyi hissetmek için bütün gece televizyonlarını açık bırakan izleyiciler biliyoruz. (00:01.16)*

Filmin başında yönetmen tarafından söylenen bu diyalog aslında bireyin hayatında başat bir konuma yükselen kitle iletişim aracı olan televizyonun önemi açısından önemlidir. Zorlu (2016, s.85), televizyonun birey üzerindeki çoklu işlevleri olduğunu belirtmektedir. Ona göre televizyon; mülkiyet ilişkileri, ekonomik ve siyasal beklentileri belli olan hedeflerin ürünü olarak belirlediği içerikler ile etkileyen bir araçtır. Bu yönüyle ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamı etkilemektedir. Gerçeğe uzak, gerçek dışı ya da kurgulanmış olan gerçekliğin gösterildiği televizyon içerikleri, dolaylı olarak gerçek yaşamı hem etkilemekte hem de dönüştürmektedir.

Bu noktada televizyonun bireyin yaşamında çok boyutlu etkileri olduğu görülmektedir. Bu çok boyutluluk aslında bireyin yaşamında özellikle kentli bireyin yaşamında başat unsurları (mülkiyet, siyasal, ekonomik, toplumsal roller, kültürel değerler, vb.) etkilediğinden dolayı, televizyonun ürettiği ideolojik mesajların bireyi kendi sınırlı kümesine alması da o derece kolay olmaktadır.

Truman: *Ben dışarı çıkmak istiyorum, dünyanın bir kısmını görmek, keşfetmek (00:13:54)*

Truman'ın eşi: *"Tatlım! Kâşif mi olmak istiyorsun, geçecek bunlar, hepimiz şimdi de sonra da böyle şeyler düşünüyoruz." (00:14:01-04)*

Bu diyaloglardan anlaşılacağı üzeri Truman sistemin dışına çıkmak istiyordur. Haberi olmadan içinde yaşamış olduğu simülasyonun dışına çıkmak istendiğinde eşi tarafından engellenir. Sadece eşi tarafından değil arkadaşları tarafından da aynı engelleme ile karşılaşır.

Truman: *"Biliyor musun? Terk etmeyi düşünüyorum. Marlon, işimi bu adayı..." (01:32:35)*

Truman'ın arkadaşı: *"İşinle ilgili sorunun mu var? Harika bir işin var Truman, masa başı işin var, masa başı iş için ölebilirim." (01:32:51)*

Filmin içerdiği söylem bakımından önem taşıyan bu diyaloglar sayesinde Truman'ın içinde bulunduğu hapsedici durum daha net gözükmetedir. Truman'ın filmin sonunda ulaştığı simülasyon evreninin çıkışı olan kapıda yönetmenle olan konuşması da filmin söylem analizi açısından önemlidir.

Truman: *"Kimsin sen?" (01:32:24), (gösterinin yönetmenine hitaben söyler)*

Yönetmen: *"İnsanlara umut ve eğlence ve ilham veren televizyon programının yaratıcısıyım."*

Truman: *"Hiçbir şey mi gerçek değildi?"*

Yönetmen: *"Sen gerçektin, seni izlemeyi bu kadar güzel kılanda buydu. Beni dinle Truman, dışarıda senin için yaratığım bu dünyadan daha fazla gerçeklik yok."*

Bu diyalogla beraber Truman tarafından da içinde bulunduğu evrenin bir simülasyon olduğu bilinmektedir. Buna karşın Truman, gösterinin yönetmeni tarafından ikna edilmeye çalışılır. Bu ikna sürecinde diyaloglardan da anlaşılacağı üzere önemli olan, yaratılan gerçeğin aslında asli gerçeklikle aynı olduğu vurgusudur. Buna karşın Truman kapıyı aralar ve dışarı asli gerçekliğe çıkar. Çimen'e göre (2020, s. 83) bu tür bir girişim "kusursuz cinayet" tir. Kusursuz cinayet bütün yanlısımları yok ederek mutlak gerçeğe ulaşmak adına gösterilen çabaların adıdır. Ötekini ortadan kaldıran kusursuz cinayet ayrıca her şeyi aynileştirme çabasıdır (Baudrillard, 2005, 77).

3.2. Ses ve Müzik

Filmde kullanılan müzik ve ses efektleri filmin anlatımını destekleyecek şekilde kullanılmıştır. Bu şekilde izleyiciye iletilmek istenen mesajlar, kullanılan müziklerle desteklenmiştir. Filmde ses ve müzikler anlatımın yardımcı unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca izleyenlerin duyguları üzerinde hâkimiyet yine müzik ile kurulmaktadır. Sözen (2013, s. 2099) sinemada müziğin işlevleri için şunları belirtmektedir:

“Sinemada ses üç ayrı düzlemin birlikteliğiyle oluşturulur: İlk düzlem seyirciye doğrudan doğruya bilgi aktaran konuşmalar, ikinci düzlem olayın mekanına ait, o mekandaki nesnelere gelen doğal sesler ve yapay olarak üretilen efekt sesler, son olarak da olayı yorumlayan duyguları yönlendirme işlevindeki müzik kullanımudur”.

Truman Show filmi içinde müzik kullanımının duyguları yorumlayan bir biçimde kurulduğu belirtilebilir. Bu noktada özellikle filmde Truman hariç diğer herkes bu evrenin bir gösteri olduğunu bilmektedir. Bu yüzden filmde izleyiciler üzerinde duygusal etkiler müzikle yaratılmıştır.

3.3. Filmin Retoriği

Filmin teknik kısmında, verilmek istenen mesajlar güçlendirici bir anlatımla sunulmuştur. Filmin çekim açıları, filmde kullanılan kamera hareketleri, sahnelerin çerçeveleme stilleri ve kullanılan ışıklandırma yaratılmak istenen mesajların yardımcı malzemeleri olmuştur. Filmde öne çıkan bir diğer unsur ise filmin içerisinde dekorlar ile gerçekliğin yaratılmış olmasıdır. Bu noktadan bakıldığında özellikle film içerisinde kullanılan dekorlar üzerinden gerçeğin modeller aracılığıyla üretildiğine bir örnek olarak gösterilebilir. Bu durum film içerisinde bazen birer nesne olduğu gibi aynı zamanda bütüncül bir şekilde değerlendirilmesi adına doğa olayları için de geçerlidir. Filmin içerisinde hava olayları da efektler vasıtasıyla taklit edilerek oluşturulan yeni gerçekliğe hizmet etmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Truman'ın hayatı bir simülasyon evreni içerisinde geçmektedir. Modeller aracılığıyla oluşturulan bu evrende her şey gerçekten daha gerçek bir dünya oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. İzleyiciler de ekranları aracılığıyla bu simülasyon evrenini dışarıdan izlemektedir. İzleyiciler, Truman'ın içinde bulunduğu dünyanın tamamen bir yalandan ibaret olduğunu bildikleri halde bu konuda kolektif bir girişimde bulunmazlar. Bu anlamda izleyicilerin ekranın cazibesine kapıldığını ve gerçeklikle olan

ilişkilerinin koştuğu söylenebilir. Bunun sonucunda olup bitene duyarsız kalmayı tercih etmişlerdir. Bize göre filmde Truman üzerine inşa edilen simülasyon evreninin yok edilmesinin üç yolu vardır: İzleyicinin bu evrene olan ilgisini kaybederek yapımcıların bu simülasyona son vermesi, izleyicilerin bu simülasyon evreninde yaşananlara kayıtsız kalmayıp olup bitenin son bulması için kolektif bir duruş sergilemesi, son olarak da Truman'ın ölmesi veya Truman'ın gerçeklerin farkına vararak bu evreni terk etmesi (ki film bu şekilde son bulmaktadır) olarak sıralanabilir. Filmin bu şekilde son bulmasının nedenlerinden biri de izleyicinin olup bitene karşı olan kayıtsızlığıdır. İzleyiciler bu duruma kayıtsız kaldıkça oluşturulan simülasyon evreni devamlılığını sürdürmektedir. Bu nedenle, filmde meydana getirilen hipergerçekliğin devingen yapısını korumasında izleyicinin de en az simülakrlar ve dissimulatörler kadar önemli bir role sahip olduğu söylenebilir.

“Dünyanın gerçekliğini bize sunulan haliyle kabul ederiz.”

Filmde geçmekte olan bu replik aslında bize filmin bütün hikâyesi için tek cümlelik bir özet olmaktadır. Filmde gerçekler rol modeller aracılığıyla yeniden üretilmektedir ve oluşturulan bu yeni gerçeklik asli gerçekliğin yerini tutabilmektedir. Filmde ayrıca gerçeklik söylemler üzerinden de inşa edilmektedir. Film bir bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde, filmin içerisindeki bütün etkenler (ses, diyalog, müzik, karakterler, kamera, ışık, dekor) oluşturulan simülasyon evrenini güçlendirici ve bazen bu ideolojik imajların direkt olarak taşıyıcısı olabilmektedirler.

Sonuç olarak Baudrillard'ın ortaya koymuş olduğu simülasyon evreni Truman Show adlı sinema filminde de birçok simülakrların bir araya getirilmesiyle yaratılmıştır. Simülasyon aslında her şeyin kontrol altında tutulduğu bir evrendir. Truman Show'da oluşturulan bu düzeni kontrol altında tutan yönetmendir. Filmde kullanılan bütün öğeler de sistemin bütününe hizmet etmekte ve asli gerçekten daha gerçek bir ortamın oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Filmde kullanılan dekor, ses, müzik, ışık, efekt ve diğer yardımcı unsurlar bu ortamı mükemmelleştirmektedir. Modeller aracılığıyla oluşturulan bu simülasyonun devamlılığının sağlanmasındaki en önemli görevlerden biri de dissimulatörlere düşmektedir.

5. SUMMARY

In this study, it was examined how the simulation universe put forward by Baudrillard was reflected in cinema. For this purpose, the motion picture, The Truman Show (1998), was selected as a sample. In the film examined by the discourse analysis method, it was understood that a new

reality was created through the models. In the simulation universe created in the film, everyone and everything except Truman is fake. His family, friends, neighbors, all the people he knows or does not know around him, the sky, the sun, the moon, the weather phenomena, etc. are all fictional. The sound, music, décor, lighting, effects and other auxiliary elements used further perfected this simulation and contributed to its transformation into hyperreality. All these elements come together to form its own simulation universe in the film. The sole purpose of each element used in the film is to strengthen the system and ensure the continuation of the simulation.

This new universe of reality created through models has continued for nearly 30 years. Everyone except Truman knows that what happened is fiction. The relationships of family and friends created in the film are simulated by pretending to be real even though they are not real. Again, despite knowing the original truth, players act as if they do not know it and are thus dissimulated. Therefore, in the new universe of reality created in the film, it can be said that everyone except Truman is a dissimulator.

Everyone and everything involved in the film contributes to the dynamic structure of the system. In addition to simulators and dissillators, on-screen viewers also contributed to the continuity of the system. Because the most important condition for the continuation of the simulation in the film is the rating. The intense interest shown by the audience in this simulation ensured the continuation of the system. Simulation is actually a universe where everything is under control. The control mechanism in the film is also the director. The director kept each element under control, perfecting the simulation.

As a result, in the motion picture Truman Show, which we examined with the method of discourse analysis in the context of Baudrillard simulation theory, a new universe in which hyperrealities exist was created through models. Truman, the protagonist of the film, continues his life here for about 30 years, unaware of this simulation and the millions of people watching him. Truman's curiosity to see the outside world meant the end of simulation. For this reason, attempts to exit the simulation were always prevented by the interventions of the control mechanism. Despite all obstacles, Truman finds a way out of this false reality and reaches the door to the outside world. With Truman out the door, the broadcast is interrupted by the administrators, and so the simulation ends. On-screen viewers celebrate this victory, but soon start watching another channel as if nothing had happened. This is an indication that television, which is a mass media, has become dominant in our lives. As Baudrillard points out, we have moved

from the phase in which we watch television to a new phase in which television watches us.

6. KAYNAKLAR

- Alanka, Ö. (2015). Postmodern fotoğrafta mitosun yeniden üretilişi: Annie Leibovitz örneği. *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:6, ss. 183-194.
- Baudrillard, J. (2005). *Anahtar sözcükler*. Çev., Oğuz Adanır ve Leyla Yıldırım, Paragraf Yayınevi, Ankara.
- Baudrillard, J. (2005). *Şeytana satılan ruh ya da kötülüğün egemenliği*. Çev., Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon*. Doğu Batı Yayınları (6.Basım), Ankara.
- Baudrillard, J. (2011). *Çaresiz stratejiler*. Çev., Oğuz Adanır, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Çakmak, F. & Çimen, Ü. (2022). Baudrillard'ın simülasyon kuramı bağlamında Kur'an'da eleştirilen kişilik tipleri ve modern dünyada gerçeklik arayışı. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 57/1 (Haziran 2022), 1-10.
- Çimen, Ü. (2020). *Kötülüğün terlemesi tüm yönleriyle Jean Baudrillard*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 246, Erzurum.
- Güzel, M. (2015). Gerçeklik ilkesinin yitimi: Baudrillard'ın simülasyon teorisinin temel kavramları. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, sayı: 19, s. 65-84
- Kutlu, M. (2019). 'Hz. Muhammed: Allah'ın elçisi' Filminin söylem çözümlemesi. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 287-305
- Sözen, E. (1999). *Söylem: belirsizlik, mübadele, bilgi, güç ve refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Zorlu, Y. (2016). Türkiye'de Bir popüler kültür aracı olarak televizyon. *Akademia*, 4/3, doi: 10.17680/akademia.32859

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 12.05.2023

Kabul Tarihi: 14.09.2023

SOSYAL BİLİMLERDE ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ DERSİNE İLİŞKİN RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN TUTUMLARINI ÖLÇMEYE YÖNELİK BİR İNCELEME

A Review for Measuring Students' Attitudes to the Course of Research
Methods in Social Sciences

Zuhal ERGÜN

Doktora öğrencisi; Atatürk Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, Temel İletişim Bilimleri
zuhalergun86@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3982-0682

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bilimsel Araştırma Yöntemleri dersi, bilimin doğası ve amaçları, bilimsel bilginin nitelikleri, bilimsel araştırmanın önemi, süreci ve yöntemleri, veri toplama, veri analiz ve değerlendirme teknikleri, literatür taraması ve bilimsel yayın veri tabanlarının kullanılması, araştırma sonuçlarının değerlendirilmesi gibi araştırma becerilerinin geliştirmesinin amaçlandığı bir derstir. Üniversite müfredatlarında yer alan bilimsel araştırma yöntemi derslerini konu edinen çalışmalar, öğrencilerin zaman zaman bu alanda zorluk yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Bilimsel Araştırma Yöntemleri dersine ilişkin öğrencilerin tutumlarına yönelik bir inceleme yapılmasının alan için önemli olacağı düşünülmektedir. Çalışmada İletişim Fakültelerinde okutulan ve zorunlu dersler arasında yer alan Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri dersine ilişkin öğrenci tutumları incelenmiştir. Bu amaçla 2022-2023 eğitim öğretim yılında Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü 3. sınıfa devam eden örgün ve ikinci öğretim öğrencilerine, "Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği" (BAYTÖ) uygulanmıştır. Araştırma grubunun seçilmesinin nedeni bu dersin ikinci sınıflarda verilmesidir. 7'li likert tipinde ve 20 maddeden oluşan Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği, bilimsel araştırmanın önemi, bilişsel özgüven, ilgi ve günlük yaşantı-mesleki ilişki olmak üzere dört faktörlü yapıya sahiptir. Ölçeğin puanlaması 1 (Kesinlikle Katılmıyorum) ile 7 (Kesinlikle Katılıyorum) arasında değişmektedir. Verilerin analizi SPSS paket programı kullanılarak analiz edilmiş ve elde edilen veriler yorumlanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre bilimsel araştırmanın önemi ve ilgi alt boyutlarında cinsiyete göre; bilişsel özgüven ve ilgi boyutlarında öğrenim şekline göre anlamlı farklılık olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel araştırma, bilimsel araştırma yöntemleri dersi, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri

Abstract

Scientific Research Methods course is a course that aims to develop research skills such as the nature and purposes of science, the qualities of scientific knowledge, the importance of scientific research, its process and methods, data collection, data analysis and evaluation techniques, literature review and use of scientific publication databases, and evaluation of research results. . Studies on scientific research method courses in university curricula reveal that students sometimes have difficulties in this area. In this context, it is thought

that it will be important for the field to examine the attitudes of the students towards the Scientific Research Methods course. In the study, student attitudes towards Research Methods in Social Sciences course, which is among the compulsory courses taught in Communication Faculties, were examined. For this purpose, the "Attitude Scale Towards Scientific Research Methods Course" (BAYTÖ) was applied to the 3rd year formal and secondary education students of the Faculty of Communication, Radio, Television and Cinema Department at a Atatürk University in the 2022-2023 academic year. The reason for the selection of the research group is that this course is given in the second grades. The Attitude Scale towards Scientific Research Methods Course, which is 7-point likert type and consists of 20 items, has a four-factor structure: importance of scientific research, cognitive self-confidence, interest and daily life-professional relationship. Scoring of the scale ranges from 1 (Strongly Disagree) to 7 (Strongly Agree). The analysis of the data was analyzed using the SPSS package program and the obtained data were interpreted. According to the findings obtained in the research, in the sub-dimensions of importance and interest of scientific research; It was concluded that there was a significant difference in cognitive self-confidence and interest dimensions according to the learning style.

Keywords: *Scientific research, scientific research methods course, Research Methods in Social Sciences*

1. GİRİŞ

İnsana özgü bir süreç olan bilim, insanın doğayla ve çevresiyle etkileşimi ya da onları anlamlandırmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla doğada ya da çevrede değişen ve gelişen yenilikler karşısında bilim ve bilimde kullanılan yöntemler ve hipotezler de değişmekte ve yenilenmektedir. Bilim öğretiminin kişilerin ve toplumların gelişmesinde oldukça önemli bir rolü vardır. Okullarda verilen bilim eğitimlerinin amacı, öğrencilerin bilimsel bilgiyi kullanmalarının okuldaki başarıyı sağlaması ve öğrencilerin gelecek yaşantılarında, meslek hayatlarında, ebeveyn ve vatandaş rollerinde başarılı olmalarının yansımaları olarak görülmektedir. Bu bağlamda eğitim sisteminde bilimsel gelişmelerin takibi yapılarak, yeni bilgilerin araştırılması ve ulaştırılması yolunda öğrencilere ışık tutulmalıdır (Driver vd., 1996: 9).

Geçmişten günümüze toplumsal gelişmelerin merkezi konumunda olan üniversitelerin amacı, çeşitli bilimlerde eğitim ve öğretim programları oluşturarak nitelikli bireyler yetiştirmek ve toplumda ilerlemelerin yaşanmasını sağlamaktır. Bu bağlamda da üniversitelerde yer alan ön lisans ve lisans programlarına uygun ders içeriklerinin oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Şu anda dünyada yer alan bütün üniversiteler, düzenlemiş oldukları eğitim- öğretim programlarının yanı sıra bir bilgi edinme ve araştırma merkezleri olarak da işlev görmektedirler. Üniversitelerin sadece var olan bilgiyi aktarma ve devamını sağlama ortamları olmaktan çok mevcut bilgilere yenilerinin eklenmesi ve bilginin daha da gelişmesi yönünde adımlar atması beklenmektedir. Yeni bilgilerin üretilmesi ve

aktarılması da bilimsel araştırma ve geliştirme etkinlikleri ile ortaya çıkarılabilir (Kuşçuoğlu, 2018: 298).

Bilimsel araştırma kavramının temellendirilmesi için öncelikle araştırma kavramını tanımlamak gerekir. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre araştırma; bilim veya sanatla ilgili gerçekleştirilen yöntemli çalışma, araştırı şeklinde tanımlanır (TDK, 2022). Araştırma, bir arama, öğrenme, bilgi edinme, karanlığa ışık tutmak, yani bir aydınlanma, aydınlatma ve problemlere çözüm bulma sürecidir. Ayrıca araştırma, bir konuyu açıklamak, bilinmeyen unsurları, olayları meydana çıkarmak, bir sorun bulmak, belirli kuramlara ve kavramlara ulaşabilmek için yapılan bilimsel araştırmalardır (Yazıcıoğlu, Erdoğan, 2014: 3). Bilimsel araştırma ise, problemlere çözümler arama amacı ile planlı ve düzenli şekilde verileri elde etmek, yorumlamak, değerlendirmek ve raporlaştırmak olarak adlandırılır (Karasar, 2016: 42).

Bireyin varoluşu ile başlayan toplumsal yaşamın giderek büyümesi ve karmaşık duruma gelmesi araştırmayı ve irdelenmeyi gerekli kılmıştır. Geçmişten günümüze gelişimine bakıldığında araştırma olayı ve olgusu her zaman başvuru alanı olarak karşımıza çıkar. İlk zamanlar pratik yarar sağlamak için karşımıza çıkan araştırma ihtiyacı, bilim dallarının ortaya çıkması ile birlikte daha da önemli hale gelmiştir. Sosyal bilimlerin gelişmesi ile ise, araştırma yalnızca pratik ihtiyaçların karşılanması için değil, birey toplum ilişkisini her yönü ile kapsayan bilimsel amaçlı araştırmalar ortaya çıkmıştır (Aziz, 2022: 6).

Bireylerin bilgi üretmek amacıyla araştırmalar yapmak, sorgulamak, ilgi düzeyini yüksek tutmak ve sorumluluklar alabilmek gibi birtakım becerileri gerçekleştirebilmeleri gerekebilir. Çünkü kişiler ancak bu becerilere sahip olduklarında bilgi üretebilirler. Bireyin bilgi üretebilmesi için bilimsel düşünebilme yeteneğine sahip olması gerekmektedir. Toplumumuzda bireylerin bilimsel düşünebilme yetisine sahip olmaları fazladan bir beceriden ziyade zorunlu bir duruma gelmiştir. Bu sebeple bilimsel düşünebilen birey yetiştirme konusunda eğitim sistemlerinde bu temel hedef olarak görülmektedir (Yenilmez ve Ata, 2012).

Araştırma yapmak belirli bir düzeyde yetkinlik ve uzmanlık gerektirir. Yapılan araştırmalardan yararlanmak, araştırmadan etkilenmek ve onu geliştirmek ise genel bir araştırma kültüründen beslenmektedir. Bu etkinlik ve yeterliklerin kazanılabilmesi için de bir eğitim programına ihtiyaç vardır. Günümüzde üniversitelerde öğrencilerin araştırma yapmak ve yapılan araştırmalardan yararlanmak amacıyla bilimsel araştırma yöntemleri dersi verilmektedir (Yazıcıoğlu, Erdoğan, 2014:3).

Üniversite mezunu bireylerin araştırma yapmaları, kendilerini geliştirmeleri ve yaptıkları araştırmaları yürütme konusunda gerekli olan bilgi ve tutuma sahip olmaları, mesleki hayatta yer almalarının yanı sıra elde ettikleri kazanımlarla gündelik yaşamlarını da etkili bir şekilde sürdürmelerini sağlamaktadır. Bu bağlamda üniversitelerdeki birçok bölümde “Bilimsel Araştırma Yöntemleri” (BAY) dersi zorunlu dersler arasında müfredatlarda bulunmaktadır. Bu derste öğrencilere, bilim, bilimde temel kavramlar, bilimsel yöntemler ve ilkeleri, problem, evren ve örneklem, verilerin toplanması gibi başlıklarda bilgi-becerilerin verilmesi hedeflenmektedir (İlhan, vd., 2016: 147). BAY dersi iki farklı şekilde ele alınmaktadır. İlki nitel araştırmalarırken ikinci şekli nicel araştırma yöntemleridir. Nicel araştırmalarda belirli seviyede matematik ve istatistiki tekniklerin kullanılması, öğrencilerin bu derste bazen sorun yaşamasına yol açmaktadır. Özellikle de sosyal bilimlerdeki öğrenciler, sayısal bilgilerin çok kullandığı BAY dersinde zorlanmakta ve zorunlu kalmadıkça dersi almak istememektedir (Yaşar, 2014: 110).

Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SOBAY) dersi ise sosyal bilimler alanında lisans müfredatında yer alan zorunlu derslerden biridir. SOBAY dersinin içeriğini bilim ve bilimle alakalı temel kavramlar olan; bilim ve felsefe, eleştirel sosyal bilim, pozitivist sosyal bilim, bilimsel yöntem, varsayım, kuram, ilke, yasa, sistem, yöntem, sav, hipotez, mantık, değişken ve parametre, olgu, etki-ilişki, araştırma çeşitleri, toplum bilim araştırmalarında karşılaşılan sorunlar, araştırma sürecinde yürütülen faaliyetler, araştırma yönteminin evreleri, bilgi toplama yöntemleri, ölçme ve ölçekleme, örnekleme, nicel ve nitel araştırmalar; nicel araştırma basamakları: konunun belirlenmesi, amaç, literatür taraması, evren ve örneklemin belirlenmesi, verilerin toplanması ve analiz edilmesi, raporlaştırma süreci, verilerin analiz için hazırlanması, araştırma raporuna ait biçimin ve kapsamın belirlenmesi, bibliyografya düzenleme gibi konular oluşturmakta ve geniş bir alanda dersi alan öğrenciler için fayda sağlamayı amaçlamaktadır (Gökçe, 1988: 10).

Bütün eğitim ve öğretim derecelerinde olduğu gibi üniversite düzeyindeki öğrencilerin aldıkları derslere ilişkin tutumları eğitim ve öğretimin etkilerini belirleyen etmenlerdir. Bu nedenle öğrencilerin derse ilişkin tutumlarını belirlemek derse devam ve başarı noktasında oldukça önem taşımaktadır (Akgün, 2012: 23). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri dersinin, öğrencilere lisans bitirme tezi dâhil olmak üzere yapacağı tüm çalışmalarda kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Bu

bağlamda, çalışma kapsamında öğrencilerin, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri dersine ilişkin tutumları belirlenmeye çalışılmıştır.

2. MATERYAL ve METOT

2.1. Örneklem ve Veri Kümesi

Çalışmanın evrenini Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon Sinema (RTS) bölümünde öğrenime devam eden öğrenciler oluştururken örneklem grubu ise daha önce bilimsel araştırma yöntemleri dersini almış olan 3. sınıf öğrencileridir. Anket, uygun örnekleme yöntemi ile öğrencilere dağıtılmış 120 anketten 15 adeti eksik işaretlemeye dolayı değerlendirilmeye alınmamış ve toplamda 105 anket uygulamaya dâhil edilmiştir. Katılımcıların cinsiyetlerine ilişkin dağılımları % 48,6 (51 kişi) oranında kız öğrenci ve % 51,4 (54 kişi) oranında erkek öğrenci şeklindedir. Ayrıca katılımcıların % 46,7'si (49 kişi) örgün öğretim, % 53,3'ü (56 kişi) ise ikinci öğretim öğrencileridir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veriler iki kısımdan oluşan bir anket formu ile toplanmıştır. Anketin ilk kısmında öğrencilerin cinsiyet ve öğrenim şekillerine yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise bilimsel araştırma yöntemleri dersine yönelik sorular yer almaktadır. Çalışmaya katılan ve daha önce bilimsel araştırma yöntemleri dersini almış olan öğrencilerin bu derse ilişkin tutumlarını belirleyebilmek amacı ile Yaşar (2014) tarafından geliştirilen “Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği” (BAYTÖ) kullanılmış ve birebir uygulanmıştır. 7'li likert tipinde ve 20 maddeden oluşan ölçek, bilimsel araştırmanın önemi, bilişsel özgüven, ilgi ve günlük yaşantı-mesleki ilişkiden oluşan dört faktörlü yapıya sahiptir. Ölçeğin puanlaması 7 (Kesinlikle Katılıyorum) ile 1 (Kesinlikle Katılmıyorum) aralığında değişmektedir.

2.3. Verilerin Analizi

İstatistiksel analizlerde tanımlayıcı istatistikler irdelenmiştir. Verilerin normal dağılıma uyup uymadığı normallik testleriyle test edilmiş, ölçeğe verilen cevaplar açısından homojen bir dağılımda olduğu belirlenip parametrik testler uygulanmıştır. Betimsel istatistikler açısından katılımcıların demografik özellikleri için frekans/yüzde, ortalama/ standart sapma analizleri kullanılmıştır. İkili değişkenler için ise bağımsız gruplarda t-testi uygulanmıştır. Ulaşılan verilerin analizinde SPSS 22 istatistik paket programından faydalanılmış ve sonuçlar 0.05 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1. RTS Öğrencilerinin BAY Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Sorularından Almış Olduğu Puanlar

BAYTÖ	N	Ort.	Şs.
Sayısal içerikli derslerde iyi olduğum için BAY dersinde de kendimi başarılı buluyorum	105	4,12	2,243
Eğer yeterli düzeyde çalışacak olursam BAY dersi kapsamında çok zor problemleri rahatlıkla çözebileceğimi düşünüyorum	105	5,38	1,706
BAY dersinde başarılı olacağımı düşünüyorum	105	5,55	1,611
BAY dersinde bir araştırma projesi hazırlamada kendime güveniyorum	105	4,54	1,926
BAY dersinde başarılı olacağımı biliyorum	105	5,32	1,695
BAY dersi, en az matematik kadar mesleki yaşantıma olumlu katkı sağlayacaktır	105	4,55	1,956
BAY dersinde kendimi geliştirebileceğimi sanmıyorum	105	2,90	1,919
BAY dersinin çok da önemli olduğunu düşünmüyorum	105	2,40	1,924
BAY dersi bence gereksiz bir derstir	105	2,23	1,939
BAY dersinde edineceğim bilgi ve becerileri kullanarak yeni bilgilere ulaşma düşüncesi bana çok ilginç gelmektedir.	105	4,62	1,804
BAY dersi ile ilgiliyim	105	5,23	1,821
BAY dersi gerçekten ilgimi çekiyor	105	5,30	1,881
BAY Dersini çok ilginç buluyorum	105	4,66	1,964
Bilimsel Araştırma Yöntemi hayatın her evresinde yararlanabileceğimi ifade etmektedir	105	5,03	1,675
BAY dersine devam zorunluluğu olduğu için giriyorum, devam zorunluluğu olmasa gereksiz gördüğüm bu derse girmem	105	2,48	2,052
BAY dersini diğer derslere göre çok daha ilgi çekici olarak buluyorum	105	4,24	2,079
BAY dersinde kazanacağım becerilerin gelecekte mesleki yaşantımda bana pek fazla katkı sağlayacağını düşünmüyorum	105	2,95	2,189
BAY dersinde kazanacağım becerilerin gelecekte mesleki yaşantımda bana çok fazla katkı sağlayacağını düşünüyorum	105	5,20	1,853
Araştırmanın benim mesleki kariyerim açısından vazgeçilmez olduğunu düşünüyorum	105	5,08	1,765
Araştırma odaklı düşünmenin günlük yaşantımda önemli bir yere sahip olduğunu düşünüyorum	105	5,56	1,616

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin BAY dersine ilişkin tutum ölçeğinden aldıkları puanlarda en yüksek puanı "araştırma odaklı düşünmenin günlük yaşantımda önemli bir yere sahip olduğunu düşünüyorum" (ort.=5,56) ile "bilimsel araştırma yöntemleri dersinde başarılı olacağımı düşünüyorum" (ort.=5,55) sorularından aldıkları tespit edilmiştir. En düşük puanı ise "bilimsel araştırma yöntemleri dersi bence gereksiz bir derstir" (ort.=2,23) sorusundan aldıkları bulgulanmıştır. Buna göre Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri dersinin önemli olduğunu belirten öğrenci oranı daha yüksektir.

Tablo 2. RTS Öğrencilerinin Cinsiyetlerine Göre Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

BAYTÖ	Cinsiyet	N	Ort.	Ss.	t	P(sig.)
Bilişsel Özgüven	Kız	51	5,25	1,294	1,887	,129
	Erkek	54	4,73	1,501		
Bilimsel Arş. Önemi	Kız	51	2,66	,788	-	,002*
	Erkek	54	3,32	1,370		
İlgi	Kız	51	5,18	1,312	2,451	,016*
	Erkek	54	4,47	1,643		
Günlük Yaşantı-Mesleki İlişki	Kız	51	5,48	1,251	2,638	,101
	Erkek	54	4,74	1,574		
Toplam	Kız	51	4,50	,761	1,673	,849
	Erkek	54	4,24	,819		

*: p<0,05

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin cinsiyetlerine yönelik BAY dersine ilişkin tutum puanları karşılaştırıldığında; "bilimsel araştırmanın önemi" ile "ilgi" alt boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiş olup, bilimsel araştırmanın önemi alt boyutunda erkek öğrenciler, ilgi alt boyutunda ise kız öğrenciler lehinedir.

Tablo 3 RTS Öğrencilerinin Öğrenim Şekillerine Göre Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması

BAYTÖ	Öğrenim Şekli	N	Ort .	Ss.	t	P(sig.)
Bilişsel Özgüven	Örgün	49	5,33	1,221	2,412	,044*
	II. Öğrenim	56	4,67	1,520		
Bilimsel Arş. Önemi	Örgün	49	2,72	1,270	-	,164
	II. Öğrenim	56	3,24	1,021		
İlgi	Örgün	49	5,37	1,169	3,628	,016*
	II. Öğrenim	56	4,33	1,644		
Günlük Yaşantı-Mesleki İlişki	Örgün	49	5,57	1,355	3,236	,925
	II. Öğrenim	56	4,68	1,446		

Toplam	Örgün	49	4,61	,700	2,966	,620
	II. Öğrenim	56	4,16	,825		

*: $p < 0,05$

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin öğrenim şekillerine ilişkin BAY dersine yönelik tutum puanları karşılaştırıldığında; "ilgi" ile "bilişsel özgüven" alt boyutlarında anlamlı farklılık tespit edilmiş olup örgün öğrenciler lehinedir.

Tablo 4. RTS Öğrencilerinin Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeğinin Alt Boyutundan Aldıkları Puanlara Ait Ortalamalar

BAYTÖ	N	Min.	Mak.	Ortalama	Std.Sap.
Bilişsel Özgüven	105	1	7	4,98	1,422
Bilimsel Arş. Önemi	105	1	7	3,00	1,168
İlgi	105	1	7	4,81	1,527
Günlük Yaşantı-Mesleki İlişki	105	1	7	5,10	1,467

Tablo 4 incelendiğinde RTS öğrencileri için bilişsel özgüven alt boyutunda $ort=4,98$, önem alt boyutunda $ort=3,00$, ilgi alt boyutunda $ort=4,81$ ve günlük yaşantı-mesleki ilişki alt boyutunda $ort=5,10$ ortalamaya sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre Radyo Televizyon Sinema bölümü öğrencilerinin BAY dersine yönelik daha fazla günlük yaşantı-mesleki ilişki içerisinde tutum gösterdikleri söylenebilir.

4. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Bu çalışmadaki temel amaç, İletişim Fakültesi'nde zorunlu dersler arasında bulunan SOBAY dersine ilişkin öğrencilerin tutumlarının araştırılmasıdır. Bu bağlamda öğrencilere bilimsel araştırmanın önemi, bilişsel özgüven, ilgi, günlük yaşantı-mesleki ilişkiden oluşan ve dört alt boyutu olan Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği uygulanmış, öğrencilerin tutumları cinsiyet ve öğrenim şekline göre değerlendirilmiştir.

Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri dersine yönelik tutum ölçeğine göre öğrenciler "bu dersin araştırma odaklı düşünebilmenin günlük yaşamlarında önemli olduğunu" ($ort= 5,56$) söylerken, "bu derste başarılı olacaklarını düşünmektedirler ($ort=5, 55$)". Buna göre katılımcılar Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri dersine karşı genellikle olumlu bir tutum taşımaktadırlar.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre bilimsel araştırmanın önemi ve ilgi alt boyutlarında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık söz konusu iken, bilişsel özgüven ve günlük yaşantı-mesleki ilişki alt boyutlarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Erkek öğrencilerin bilimsel araştırmanın önemi alt boyutunda verdikleri cevapların ortalaması kız öğrencilere göre daha yüksektir. Buna göre erkek öğrenciler bu ders sayesinde kendilerini geliştirebilecekleri ve kazanacakları beceriler ile gelecekte mesleki yaşantılarına katkı sağlayacakları konularında daha olumlu düşünmektedirler. Ancak bu olumlu tutumun yanı sıra derse devam zorunluluğunun derse katılmalarında etkili olduğunu belirtmişlerdir. İlgi alt boyutuna göre değerlendirildiğinde ise kız öğrencilerin erkeklere göre daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu söylenebilir. Buna göre dersi ilginç bulan ve derse ilgili olduğunu belirten kız öğrencilerin oranı erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Kurt ve diğerlerinin 2011 yılında yapmış oldukları “Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine İlişkin Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Görüşlerinin İncelenmesi” başlıklı çalışmada, problem çözme ve bilimsel düşünme becerilerinin geliştirilmesi ile günlük hayatta işe yarayacak bilgiler edinilmesi noktasında kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla olumlu görüşe sahip oldukları bulgulanmıştır. Bu çalışmada ise erkek öğrencilerin bu konularda daha olumlu düşündüğü sonucuna ulaşılmıştır. Biricik tarafından 2019 yılında yapılan “Spor Bilimleri Alanında Öğrenim Gören Öğrencilerin Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi” başlıklı çalışmada BAY Dersine Yönelik Tutum Ölçeği uygulanmış, bilimsel araştırmanın önemi ve ilgi alt boyutlarında erkek öğrenciler lehine cinsiyete göre anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Ancak bu çalışmada ilgi alt boyutunda kız öğrencilerin olumlu düşünce düzeyinin daha yüksek olduğu bulgulanmıştır. Biricik’in (2019) araştırmasıyla benzer şekilde bilişsel özgüven ile günlük yaşantı- mesleki ilişki alt boyutlarında cinsiyete bağlı anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Araştırmada alt boyutların öğrenim şekline göre tutum puanları karşılaştırıldığında örgün ve ikinci öğrenim öğrencileri arasında bilişsel özgüven ve ilgi boyutları açısından örgün öğrenciler lehine anlamlı farklılık olduğu bulgulanmıştır. Buna göre örgün öğrenim öğrencileri Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri dersinde daha başarılı olacaklarını düşünmekte ve derse daha fazla ilgi duymaktadırlar. Bu farklılığın nedeni, Şimşek ve Sarı’nın (2016) “Meslek Yüksekokullarında Örgün Öğretim ve İkinci Öğretim Öğrencileri Arasında Algı, Konsantrasyon ve Performans Karşılaştırılması” başlıklı çalışmalarında ortaya koydukları gibi öğrenim

şeklinin öğrencilerin konsantrasyon ve performanslarına yansımaları olduğu düşünülmektedir. Bilimsel araştırmanın önemi ve günlük yaşantı- mesleki ilişki boyutlarında ise öğrenim şekli değişkenine bağlı olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Boyutlar arasındaki ilişki değerlendirildiğinde Radyo Televizyon Sinema bölümü öğrencilerinin BAY dersine ilişkin olumlu tutumları günlük yaşantı-mesleki ilişki boyutunda daha fazla olduğu söylenebilir. Katılımcıların bu olumlu tutumları, dersin önemini mesleki kariyer ve kazanacakları beceriler ile ilişkilendirmelerinden kaynaklanmaktadır.

5. SUMMARY

The population of the study consists of students studying at the Faculty of Communication, Radio and Television Cinema (RTS) department at a public university in the Eastern Region of Turkey, while the sample group is 3rd year students who have taken the scientific research methods course before. The questionnaire was distributed to the students with the convenient sampling method, and a total of 105 questionnaires were included in the application. 48.6% of the participants were female and 51.4% were male students; 46.7% are formal students, 53.3% are secondary education students. "Attitude Scale Towards Scientific Research Methods Course" (BAYTÖ) developed by Yaşar (2014) was used in the study. The scale is 7-point Likert type and consists of 20 items and has a four-factor structure: importance of scientific research, cognitive self-confidence, interest, and daily life-professional relationship.

In statistical analyses, descriptive statistics were examined. Whether the data conformed to the normal distribution was tested with normality tests, it was determined that there was a homogeneous distribution in terms of responses to the scale, and parametric tests were applied. In terms of descriptive statistics, frequency/percentage, mean/standard deviation analyzes were used for the demographic characteristics of the participants. For binary variables, t-test was applied to independent groups. In the analysis of the obtained data, SPSS 22 statistical package program was used in computer environment and the results were evaluated at the 0.05 significance level.

According to the attitude scale towards the Research Methods in Social Sciences course, students say that "investigation-oriented thinking has an important place in their daily lives" (mean= 5.56) and they think that they will be successful in this course (mean=5, 55)". Accordingly, the participants generally have a positive attitude towards the Research Methods in Social

Sciences course. According to the findings obtained in the study, while there was a significant difference according to gender in the sub-dimensions of importance and interest of scientific research, no significant difference was found in the sub-dimensions of cognitive self-confidence and daily life-professional relationship. The average of the answers given by male students in the sub-dimension of the importance of scientific research is higher than that of female students. According to this, male students think more positively about the skills that they can improve themselves and gain thanks to this course, and that they will contribute to their professional lives in the future. When evaluated according to the sub-dimension of interest, female students have a higher average than male students. Accordingly, the rate of female students who found the lesson interesting and stated that they were interested in the lesson was higher than male students.

In the study, when the attitude scores of the sub-dimensions were compared according to the education style, it was determined that there was a significant difference in favor of the formal students in terms of cognitive self-confidence and interest dimensions between formal and secondary education students. Accordingly, formal education students think that they will be more successful in Research Methods in Social Sciences course and they are more interested in the course.

When the relationship between the dimensions is evaluated, it can be said that the positive attitudes of the students of the Radio, Television and Cinema department towards the scientific research methods course are higher in the daily life-professional relationship dimension. These positive attitudes of the participants are due to the fact that they associate the importance of the course with their professional career and the skills they will gain.

6. KAYNAKLAR

- Akgün, L. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri dersine ilişkin öğretmen adaylarının algı ve beklentileri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(27), 21-30.
- Aziz, A. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve teknikleri*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Biricik, Y. S. (2019). Spor bilimleri alanında öğrenim gören öğrencilerin bilimsel araştırma yöntemleri dersine yönelik tutumlarının incelenmesi. 2. *Uluslararası Rekreasyon Ve Spor Yönetimi Kongresi Bildiri Kitabı* içinde, (ss.32-36).
- Driver, R. Leach, J., Millar, R. & Scott, P. (1996). *Young people's images of science*. McGraw Hill International.

- Gökçe, B. (1988). *Toplumsal bilimlerde araştırma*. Ankara: Savaş Yayınları.
- İlhan, A., Çelik, C. H. & Aslan, A., (2016). Üniversite öğrencilerinin bilimsel araştırmaya yönelik tutumlarının incelenmesi. *İnönü University Journal of the Faculty of Education/İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2)-143-156.
- Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kurt, A. A., İzmirli, Ö. Ş., Fırat, M. & İzmirli, S. (2011). Bilimsel araştırma yöntemleri dersine ilişkin bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü öğrencilerinin görüşlerinin incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 19-28.
- Kuşçuoğlu, A. (2018). İlahiyat fakültelerindeki araştırma teknikleri dersi: Bir durum çalışması, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59:1 (2018), 297-316.
- Şimşek, A., K. & Sarı, E., S. (2016). Meslek yüksekokullarında örgün öğretim ve ikinci öğretim öğrencileri arasında algı, konsantrasyon ve performans karşılaştırılması. *UMYOS 2016 5th International Vocational Schools Symposium 18-20 May 2016 Volume-1* içinde (ss. 199-204). Prizren: Kosova.
- Türk Dil Kurumu (TDK). Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 08.06.2022.
- Yaşar, M. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri dersine yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması: geçerlik ve güvenilirlik. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi, Uluslararası E Dergi*, 4(2), 109-126.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yenilmez, K. & Ata, A. (2012). Matematik öğretmeni adaylarının bilimsel araştırmalara yönelik tutumlarının incelenmesi. *X. Ulusal Fen Bilimleri Ve Matematik Eğitimi Kongresi bildiri kitabı* (ss.368-371). Niğde: Niğde Üniversitesi.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 25.07.2023

Kabul Tarihi: 29.09.2023

BİR HALKLA İLİŞKİLER ARACI OLARAK OTEL İŞLETMELERİNİN WEB SİTELERİNİN İÇERİK ANALİZİ: KARS ÖRNEĞİ

Content Analysis of Hotel Businesses Websites as a Public Relations Tool: The
Case of Kars

Tuba GÖNÜL

Öğr. Gör. Kafkas Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı
tubagonul@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5327-7711

Mehmet Serdar ERCİŞ

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi
İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler Bölümü
serdarserdarercis@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1007-9085

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı ve dijital teknolojiyi yakından takip ederek kendini değiştirmeler karşısında dinamik ve güncel tutmayı başarabilen hizmet odaklı otel işletmelerinin web sitelerini halkla ilişkiler amaçlı olarak kullandıklarını söylemek mümkündür. Bir otel işletmesi açısından web sitesi, hedef kitlesi ile işletme arasında mükemmel bir pazarlama, reklam, ürün, hizmet bilgileri ve iletişim olanakları sunan son derece önemli bir halkla ilişkiler aracı olarak otelin, konaklama yapmak için tercih edilmesini ve olumlu kurumsal imaj sergileyebilmesini sağladığı söylenebilir. Dolayısıyla bir otel işletmesinin web sitesi kendini tüm dünyaya tanıttığı sanal bir vitrindir. Bu bağlamda web sitelerinin içeriğinin de hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşılayabilir nitelikte olması beklenmektedir. Zira çevrimiçi ziyaretçilerin, bir web sitesinin güvenilir, dürüst, doğru, şeffaf, güncel, ulaşılabilir ve anlaşılabilir bir şekilde hizmet vermesini umduklarını söylemek mümkündür. Bu kapsamda bu araştırmanın amacı, Kars ili ve Sarıkamış ilçesi sınırlarında faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı oteller ile butik otel işletmelerinin kurumsal web sitelerini, içerik analizi yöntemini kullanarak halkla ilişkiler perspektifinden ele almaktır. Araştırmada Kars ilinde ve Sarıkamış ilçesinde hizmet veren 20 otel işletmesinin web sitesi örneklem olarak belirlenmiştir. Yapılan içerik analizi neticesinde, işletmelerin web sitelerini aktif bir şekilde kullandıklarını fakat yabancı dil desteği, bölgenin turistik cazibe merkezlerin tanıtımı, havaalanı bilgileri ve müşteri temsilcisi bilgileri, site içinde arama motoru, sık sorulan sorular ve ilgili sitelere bağlantı hususlarında yetersiz kaldıklarını söylemek mümkündür. Elde edilen sonuçlar ışığında, söz konusu otel işletmelerine ait web sitelerinin yeniden güncellenip eksikliklerinin giderilmesi umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Halkla İlişkiler, Otel İşletmeleri, Web Sitesi, İçerik Analizi

Abstract

It is possible to say that service-oriented hotel businesses, which face intense competition

and are able to keep themselves dynamic and up-to-date by closely following digital technology, use their websites for public relations purposes. In terms of a hotel business, it can be said that the website, as an extremely important public relations tool that offers excellent marketing, advertising, product, service information and communication opportunities between its target audience and the business, enables the hotel to be preferred for accommodation and to display a positive corporate image. Therefore, a hotel's website is a virtual showcase that introduces itself to the whole world. In this context, the content of websites is expected to meet the needs of the target audience. It can be said that online visitors expect a website to provide reliable, honest, accurate, transparent, up-to-date, accessible, and understandable services. In this context, the aim of this research is to examine the corporate websites of 4 and 5-star hotels and boutique hotel businesses operating within the borders of Kars province and Sarıkamış district using content analysis method from a public relations perspective. 20 hotel businesses serving in Kars province and Sarıkamış district were determined as the sample in the study. As a result of the content analysis, it can be said that businesses actively use their websites, but they are inadequate in terms of foreign language support, promoting tourist attractions in the region, airport information, customer representative information, site search engine, frequently asked questions, and links to relevant websites. In light of the results obtained, it is hoped that the websites of these hotel businesses will be updated and their deficiencies will be addressed.

Keywords: Tourism, Public Relations, Hotel Business, Website, Content Analysis

1. GİRİŞ

21. yüzyılın dijital dünyasında küreselleşme beraberinde eşzamanlılık ve mekânsızlaşmayı getirmiştir. Dijital dünyanın gerektirdiği sınırların dışına çıkma eylemi rekabeti ezici bir yarışa dönüştürmüştür. Etrafındaki en ufak bir dalgalanmadan etkilenen kurum ve kuruluşların, iletişim engellerini aşarak saygın kurumsal kimliklerini sürdürebilmesinde ve ticari amaçlarına ulaşabilmesinde hedef kitlelerinin güvenini kazanması başat rol oynamaktadır (Boztepe, 2013:54). Sözü geçen amaçlara ulaşabilmek adına kurum ve kuruluşların kamularıyla girdikleri iletişim sürecinin belirli bir strateji ile yönetilmesi gerekliliği yani halkla ilişkiler çalışmalarının etkinliğinin artırılması ihtiyaçtan da öte bir zorunluluk olarak dikkatleri çekmektedir. Halkla ilişkiler çalışmalarını etkin bir şekilde kullanması gereken kurum ve kuruluşlardan biri de otel işletmeleridir. Zira turizm endüstrisi bacasız sanayi denilen, dünyanın en süratli gelişen endüstrilerinin başındadır. Küreselleşme dijital iletişim teknolojileriyle birlikte sınırları kaldırdıkça dünya küresel bir köye dönüşmekte ve ulaşılabilirliği artmaktadır. Dolayısıyla bu durum insanların en uzak yerlere olan merakını cezbetmiştir ve turizm rotalarını batıdan doğuya çevirmiştir.

Son yıllarda iletişimin dijitalleşmesi, dijital iletişim teknolojilerinin ve internetin her alanda insan hayatına girmesi ve kullanım kolaylığı tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de rekabete neden olmaktadır.

Geçmişte tatil organizasyonlarının planlanması ve otel tercihleri, kulaktan kulağa tecrübe aktarımı ve seyahat acentelerinin bürolarını ziyaret ederek yapılabilirken, günümüzde tüketiciler otellerin ve tur operatörlerinin web sayfalarını, sosyal medya hesaplarını ziyaret ederek, tatil organizasyonlarını kendi edindikleri bilgilere dayanarak planlayabilmektedirler (Pamukçu ve Arpacı, 2016:149). İnternetin yoğun bir şekilde kullanılması, otel işletmelerinin web sayfalarının ilgi çekici bir şekilde tasarlanması, otelin tüm hizmetleriyle ilgili görseller de kullanılarak tüketicilerin erişimine sunulması ve bu bilgi akışını halkla ilişkilerin doğruluk ve güven ilkelerinin esas alınarak yapılması, insanların konaklama yapacakları otel tercihlerini büyük ölçüde etkilemektedir.

Turizm ürünleri kendine has bir takım özellikleri dolayısıyla üretildikleri anda tüketilebilen, depolanamaz ve standartlaşamaz ürünlerdir. Ayrıca bir turistik ürün üretildiği yerde tüketilmek zorundadır. Yani ürün tüketiciye gitmeyip tüketici ürüne gitmektedir. Bu nedenle turistik ürünlerin meydana gelmesi bilgiye dayalı olmaktadır ve turizm işletmeleri kendi turistik ürünleriyle ilgili bilgileri hedef kitlelerine aktarmak durumundadırlar. Aynı şekilde söz konusu ürünlerin pazarlanması da bilgi esasına dayanmaktadır. Bu noktadan hareketle turizm sektörü ürünlerini tanıtmak için internet kullanmak zorundadır. Bu zorunluluk, dijital teknolojilerin ilerlemesi ve gelişmesiyle birlikte otel işletmelerinin bilgi edinme ve bilgilendirme sürecini etkin bir şekilde kullanabilmeleri için web tabanlı uygulamalara yönelmesini sağlamıştır (Rızaoğlu, 2004:186). Bu bağlamda çalışmanın amacı, son yıllarda Turistik Doğu Ekspresi yolcularının gözdesi Baltık Mimarisi ve kristal karıyla ünlü Kars ilindeki otellerin halkla ilişkiler çalışmalarını nasıl uyguladıklarına dair web sitelerinin içeriklerinin incelemesini yapmaktır.

2. TURİZM ve HALKLA İLİŞKİLER

Turizm her geçen gün kendi önemini kat be kat arttıran hem ekonomik anlamda hem de kültürel anlamda ülkeye büyük katkılar sağlayan bir endüstridir. Küreselleşmeyle orantılı olarak insanların seyahat etme, yeni yerler görme ve alışılmadık coğrafyalara olan merakları turizm hareketlerini hızlandırmaktadır. Web tabanlı uygulamalar ve sosyal medya sayesinde insanlar çok uzak bölgeleri keşfetme ve oraya ait kültürü öğrenme isteği ile yola çıkmaya başlamışlardır. Turizmin her geçen gün daha da önemli hale gelmesi bu alana çok fazla yatırım yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bu sektördeki yatırımların planlandığı gibi işletilerek ekonomik anlamda beklenen kârı getirebilmesi için pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinden

profesyonel bir şekilde yararlanmak gerekmektedir. Bu noktada halkla ilişkiler etkin bir şekilde devreye girmektedir (Arat ve Uygun, 2018:234). Halkla ilişkiler hem kuruma hem de hedef kitlesine yarar sağlayan, karşılıklı iletişime dayalı, dürüst ve ilkeli, sosyal sorumluluk bilinciyle hareket ederek hedef kitlesini planlı bir şekilde etkileme faaliyetleridir. Halkla ilişkiler, şirketlerin toplumsal ve ekonomik anlamda varlıklarını sürdürebilmeleri adına kurumsal kimlikleri doğrultusunda hedef kitle nazarında şirketle ilgili olumlu bir ortam yaratmak için çabalamaktadır ve hedef kitlenin tercihlerini şirket lehine değiştirmeyi amaçlamaktadır (Geçikli, 2000:315). Çift yönlü iletişimin kurulması, iletilen bilgilerin doğru olması, hedef kitle üzerinde inandırıcılık, sabırlı çalışma, şeffaflık, işletmenin imajı, yineleme ve süreklilik, sosyal sorumluluk anlayışı gibi unsurlar halkla ilişkilerin kendini üzerine inşa ettiği temel ilkelerdir (Sabuncuoğlu, 2001:53) ve turizm işletmeleri içerisinde oteller için son derece önem arz etmektedir. Zira halkla ilişkiler, otel işletmeleri ile hedef kitleleri arasında karşılıklı güvene dayalı sevgi ve saygının oluşturulması ve sürdürülmesi için önceden belirlenmiş faaliyetlerdir (Geçikli, 2000:315). Turizm, küresel, ulusal ve yerel hizmet veren bir endüstridir ve kısmen soyut olması nedeniyle her türlü risk ve krize karşı son derece hassastır (L'Etang ve diğ., 2007:69-71). Yanı sıra, turistin öz benliğini etkileyebilecek fiziksel, duyuşsal ve entelektüel deneyimler yaşatmak için fırsatlar yaratan kültürel alışverişin yaşandığı bir süreçtir ve halkla ilişkiler bu sürecin anlaşılmasını kolaylaştıran ve sürekliliğini sağlayan iletişim faaliyetlerinin bir parçasıdır (L'Etang ve diğ., 2007:73). Page, herhangi bir işletmenin veya endüstrinin; doğruyu söyleyin, yaparak kanıtlayın, müşteriyi dinleyin, yarını yönetin, halkla ilişkileri tüm şirket (endüstri) buna bağlıymış gibi yürütün, sakın, sabırlı ve güler yüzlü olun şeklinde belirttiği altı basit ilkeye uyarak başarılı olabileceğini savunmuştur (Stacks ve Carroll, 2005:5). Bu bağlamda halkla ilişkilerden faydalanan tüm sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de halkla ilişkiler hedef kitlesine tamamen gerçekleri sunmalıdır, dürüst ve şeffaf çalışma ilkeleri benimsenmelidir (Alikılıç ve Onat, 2007: 901). Zira turizm sektörü içerisinde yer alan otel işletmelerine olan güven bir otelin en önemli sermayesi olarak kabul edilebilir ve soyut özellik arz eden hizmet, bir otelin en önemli ürünüdür. Otel işletmeleri kâr amaçlı olmalarının yanında birer hizmet işletmeleridir. Bu nedenle bir otel işletmesinin hedef kitlesine ilettiği mesaj doğru, dürüst, açık ve amaca yönelik olmalıdır. Çünkü turizm, insanların çalıştıkları ve yaşadıkları yerler dışına geçici bir süreliğine seyahat edip konaklamaları ve onların bu süre zarfında ihtiyaç duydukları tüm gereksinimlerinin karşılanması için bütünsel olarak hazırlanmış bir dizi faaliyettir ve sonunda da eve geri dönüşü ifade etmektedir (Leiper,

1979:391; Hall ve diğ. 2014:5). Turizm sektörü içerisinde başlı başına bütünleşik bir hizmet veren otel işletmeleri bu minvalde önemli bir rol oynamaktadır. Zira otel işletmeleri, konaklamanın yanı sıra, yeme-içme, eğlence, sağlık ve bulunduğu coğrafyaya göre sunduğu farklı hizmetlerle hedef kitlesinin dikkatlerini çekmeye çalışmaktadır. Bu noktada temel işlevi halkı bilgilendirmek ve hedef kitlesinin sempatisini kazanmak, kurumsal imajı pozitif yönde güçlendirmek amacı güden halkla ilişkiler (Jayapalan, 2001; akt. Işık ve Eşitti, 2014:641) otel işletmeleri için son derece önemlidir. Bu bağlamda otel işletmeleri günümüz dijital koşullarına uygun olarak halkla ilişkiler aracı olarak web sitelerini kullanmaktadırlar.

3. OTEL İŞLETMELERİNİN WEB SİTELERİ VE HALKLA İLİŞKİLER

Otel işletmeleri, gelişen turizm endüstrisi içinde asli görevi her insanın hak ettiği bir kalitede geçici konaklama ve beslenme ihtiyaçlarını yerine getirmek olan ve yıldız sayısına göre yiyecek içecek, eğlence, sağlık, güzellik, toplantı gibi birbirleriyle bütünsellik gösteren bir dizi profesyonel hizmeti de sunan, emek yoğun ticari işletmelerdir (Türksoy, 2005:12, Üngüren ve Çevirgen, 2016: 2224). Sunulan hizmetlerin otelden otele değişmesi hem insanların farklı kalite ve hizmet anlayışına, beğenilerine, sosyo-ekonomik durumlarına göre hem de buldukları bölgeye göre değişiklik göstermektedir (Işık ve Eşitti, 2014:643). Otel işletmelerinin hizmetlerini en iyi şekilde sunarak hedef kitle nazarında olumlu bir imaj oluşturarak saygın bir kimlik kazanması, öncelikle bulunduğu çevreyi iyi tanınmasına sonrasında ise hedef kitlesine kendisini en iyi şekilde tanıtabilmesine bağlıdır (Geçikli, 2000:316).

İnternetin hem kişilerin özel hayatlarında hem de işletmelerin ticari hayatlarında oldukça önemli bir yer edinmesi, zaman ve mekân sınırlarının ortadan kalkmasıyla birlikte bilginin dünyanın her yerinden anında ulaşılabilir olması durumunu meydana getirmiştir. Dolayısıyla hedef kitlesine en kısa yoldan erişmeyi amaçlayan otel işletmeleri özel web sitesi yazılımlarıyla hizmetlerini ve buldukları bölgenin turistik cazibelerini tanıtmak, potansiyel konuklarının ilgisini cezbetmek, rezervasyon, ulaşım, iletişim gibi birçok bilgiyi sunarak süreci kolaylaştırmayı istemektedirler (Kara ve Sezgin, 2020:140). Rekabetin çok yoğun olduğu destinasyonlarda turistlerin tercih ettiği bir otel olabilmek için bölgenin turizm özelliklerinin doğru ve güvenilir bir şekilde tanıtılması ve dijital platformlarda satışın mümkün olması web sitelerinin değerini artırmaktadır. İyi tasarlanmış bir web sitesi aracılığıyla, otel işletmeleri çok fazla para harcamadan kendilerini

güçlendirebilir, seslerini daha geniş çapta duyurabilir, daha görünür olabilir ve potansiyel hedef kitleleri ile etkileşim kurabilirler. Web siteleri otel işletmelerine hedef kitlelerine nasıl hizmet ettiklerine dair bakış açılarını sunmalarına ve farklı hedef kitleleriyle iletişim kurabilmeleri için cesaret verici fırsatlar sunmaktadır (Naude ve diğ., 2004:88). Ayrıca, bir otel işletmesinin tüm ürün ve hizmetlerine ait bilgileri ve kurumsal kimliğini tanıtıcı unsurlarını, işletmenin yayınlarını düşük maliyetle tüm hedef kitleleriyle paylaşabilmesi, basın ve dış hedef kitleleriyle olan ilişkilerini kolaylaştırması gibi faydalar sağlamaktadır (Öztürk ve Ayman, 2007:59). Dolayısıyla web siteleri kâr amaçlı otel işletmeleri için bir halkla ilişkiler aracı olarak değerlendirilebilmektedir.

Günümüzün dijitalleşen iş dünyasında bir otel işletmesinin web sayfası kullanması varlığını görünür kılabilmesinin bir gerekliliğidir. Çünkü internet, turistlerin bilgi kaynağı olarak tercihlerini şekillendirmektedir (Sigala, 2011:691). Turistler gidecekleri ülkeyi ya da şehri, konaklama yapacakları oteli, gezip görmek isteyecekleri yerleri işletmelerin web sayfalarını ziyaret ederek planlamaktadırlar. Web sayfalarının bu doğrultuda kullanımının giderek yaygınlaşması onların daha iyi hizmet verebilmesi için geliştirilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bir web sayfası, otel işletmeleri ile müşteri ya da potansiyel müşterileri arasında benzersiz bir pazarlama, reklam, ürün, hizmet bilgileri ve iletişim fırsatları sunan güçlü bir halkla ilişkiler aracı olarak rezervasyonlar, reklamlar, satışlar, müşteri hizmetleri gibi birçok yönden otel işletmelerini etkileyebilir (So ve Morrison, 2004:99). Bir web sitesinin sunmuş olduğu içeriğin başarılı kabul edilebilmesi, sanal bir müşteri hizmetleri temsilcisi gibi davranarak insanların seyahatleri ile ilgili aradıkları tüm bilgileri sunmasına bağlıdır (So ve Morrison, 2004:100).

Turistlerin çoğu rezervasyon işlemlerini ve tatil planlarını her ne kadar otellerin web sitelerinden yapmasalar dâhi başarılı bir içeriğe sahip olan web siteleri ilgili hedef kitle tarafından sıklıkla ziyaret edilmekte ve sitede kalış süresi uzamaktadır (Schmidt ve diğ., 2008:514). Zira turistler tatil planlarını her ne kadar distribütörler aracılığı ile yapsalar da yine de konaklayacakları otelin web sitesini ziyaret ederek otelin tüm hizmetleriyle ilgili bilgi almak istemektedirler. Dolayısıyla bir otel işletmesinin sanal vitrini olan web sitelerinin içeriğinin hedef kitlenin ihtiyacı olan bilgileri sunabilmesi açısından zenginleştirilmiş olması oldukça önemlidir. Bu minvalde çevrimiçi müşterilerin bir web sitesinden umdukları; güvenilirlik, dürüstlük ve doğruluk, güncellik, ulaşılabilirlik ve anlaşılabilirlik olarak

ifade edilebilir (Konak ve Özhasar, 2019: 939). Bir web sitesinin bu beklentileri karşılayabilmesi için halkla ilişkileri etkin bir şekilde kullanması gerekmektedir. Bu doğrultuda otel işletmelerinin web sitelerini ziyaretçilerinin erişimine sunarken inandırıcı ve doğru görsellerle zenginleştirilmiş, gerekli bilgilerin kolay ve anlaşılır bir dille ifade edilmiş olmasının yanı sıra tamamlayıcı bir takım hizmet içeriklerinin de üretilmiş olmasına dikkat etmeleri gerekmektedir.

Araştırma ile ilgili literatür incelendiğinde, otel işletmelerinin web sitelerinin içeriklerine yönelik çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Örneğin; Karamustafa ve diğerleri (2002:76-77) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'deki konaklama işletmelerinin web sitelerinin genel anlamda bilgilendirme fonksiyonu taşıdığı ve seyahat, rezervasyon, ulaşım, promosyon bilgilerine; farklı yabancı dilde iletişim seçeneklerine, online rezervasyon yaptırabilme gibi imkanlara web sitelerinde büyük oranda yer verdikleri sonucuna varılmıştır.

Bayraktar ve Üzümcü (2019:21) tarafından yapılan çalışmada ise Kocaeli'nde faaliyet gösteren 3-4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinin web sitelerinde oteli tanıtıcı bilgilere yer verildiği ancak çevrimiçi rezervasyon bilgilerinin, sanal tur ve bazı güncel konularda web sitelerinin yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca otellerin standart iletişim bilgilerinin olmasına rağmen müşterilerinin yorumlarına yönelik bir güncel sekme olmadığı da tespit edilmiştir. Wan (2002:155), Tayvan'daki uluslararası otellerin ve tur operatörlerinin web sitelerini, kullanıcı arayüzü, bilgi çeşitliliği ve online rezervasyon olarak belirlediği üç genel kriter üzerinden değerlendirdiği çalışmasında toplam örneklemin %50'sinin web sitesine sahip olduğu ve bu web sitelerinde kullanıcı ara yüzü kriterinin diğer kriterlerden daha fazla bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bastida ve Huan (2014:167), turistik cazibesi olan Hong Kong, Şanghay, Pekin ve Taipei'deki turizm sektörüne yönelik web sitelerini içerik kalitesi ve işlevsellik açısından karşılaştırdıkları çalışmalarında Hong Kong'daki web sitelerinin en iyi olduğu ve Pekin'deki web sitelerinin ise en çok iyileştirme olanaklarına sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Kara ve Sezgin (2020:138), Akdeniz Bölgesi'nde bulunan dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinin web sitelerini incelemişlerdir. Çalışmalarında tüm web sitelerinde "rezervasyon telefon numarası, otel özellikleri, otelin tanıtımı iletişim bilgileri, site haritası ve sosyal medya hesabına bağlantı gibi içeriklere yer verildiği ve bilgilerin sürekli güncellenmesi" konusunda titiz davrandıkları sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca web sitelerinin "promosyonlar,

sanal gezintiler, sık sorulan sorular, geri bildirim formu” gibi içeriklerde çok güçlü olmadıklarını belirlemişlerdir.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Veri Toplama Aracı ve Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın amacı, son yıllarda turistik Doğu Ekspresi seferleriyle yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çeken Kars ilinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı oteller ve butik otel işletmelerinin web sitelerinin içeriklerini analiz ederek elde edilen bulguları, halkla ilişkiler perspektifinden değerlendirmektir. İçerik analizi, belli kurallar dâhilinde kodlanmış ve kaydedilmiş nicel verilerin ve metinlerin çözümlenmesi yöntemidir. Bu yöntem mevcut iletinin muhteviyatı ve iletildiği enformasyon ile ilgilidir (Çilingir, 2017:149).

Bu araştırmanın verileri, Pamukçu ve Arpacı (2016)’nın helal otellere yönelik gerçekleştirmiş oldukları araştırmada kullandıkları formun yeniden düzenlenen biçiminden yararlanılarak elde edilmiştir. Araştırmadaki otel işletmeleri ve bu işletmelere ait bilgiler Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022), Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022)’nden ve Türkiye’de faaliyet gösteren tur operatörlerinin web sitelerinden elde edilmiştir. Tablo 1’de Kars’ta bulunan otel işletmeleri yıldız sayılarına göre gösterilmiştir.

Tablo 1: Kars ve Sarıkamış’ta Bulunan Otel İşletmelerinin Yıldız Sayısına ve Özel Hizmet Statüsüne Göre Dağılımı

YILDIZ VE ÖZEL HİZMET	KARS		SARIKAMIŞ	
	N	N	N	Toplam
4 YILDIZLI OTEL	6	3		9
5 YILDIZLI OTEL	-	4		4
BUTİK OTEL	5	2		7

Tablo 1’e göre Kars il merkezinde ve Sarıkamış ilçe merkezinde 9 tane 4 yıldızlı, 4 tane 5 yıldızlı ve 7 tane butik otel hizmeti veren toplamda 20 tane otel işletmesi araştırmanın örneklemi olarak seçilmiştir. Araştırmaya 3 yıldız ve altındaki otel işletmeleri dâhil edilmemiştir.

4.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın örneklemini oluşturan otel işletmelerinin hepsinin aktif hizmet veren web siteleri bulunmaktadır. Söz konusu web siteleri, Pamukçu ve Arpacı (2016)’nın çalışmalarında kullandıkları değerlendirme formuna

göre her bir otel işletmesinin resmi web siteleri incelenerek elde edilen bulgular tanımlayıcı istatistikler kullanılarak sayısallaştırılmış ve veriler içerik analizi yöntemine tabi tutulmuştur. Değerlendirme formu altı boyut ve 41 özellikten oluşmaktadır.

Söz konusu web sitelerinin içeriklerine dair ifadeler altı başlıkta toplanmıştır. Bunlar; rezervasyon bilgileri, sunulan hizmetlerle ilgili bilgiler, erişim bilgileri, çevredeki turistik bölge bilgileri, web site yönetimi ve diğer bilgiler şeklindedir.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmada 30 Kasım 2022 ve 15 Ocak 2023 tarihleri içerisinde ulaşılmış olan 20 otel işletmesinin web sitesi incelenmiştir. Web siteleri, belirtilen tarihlerde araştırmaya konu olan değerlendirme formuna göre incelenmiştir. Aşağıdaki tablolarda gösterilen değerlendirme formunda söz konusu içeriklerin otellerin web sitelerinde bulunma oranları verilmiştir.

Tablo 2: Rezervasyon Bilgileri Özelliği Boyutunun Otel Web Sitelerinde Bulunma Oranları

ÖZELLİKLER	N	ÖZELLİĞİN BULUNDUĞU WEB SİTESİ	%
REZERVASYON BİLGİLERİ			
Oda Fiyatları	20	13	65
Uygunluk Kontrolü	20	8	40
Çevrimiçi Rezervasyon	20	15	75
Güvenli Ödeme Sistemi	20	12	60
Rezervasyonu Görebilme ve İptal Edebilme	20	12	60
Rezervasyon Politikası	20	6	30
Check In/ check Out Bilgisi	20	13	65
Rezervasyon Telefon Numarası	20	14	70
Ödeme Seçenekleri	20	12	60

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya dâhil olan otel işletmelerinin 13'ünün oda fiyatlarının web sitelerinde belirtilmiş olduğu görülmektedir. Yanı sıra 15 otel işletmesinin çevrimiçi rezervasyon hizmeti sunduğu, 12 otel işletmesinin web sitesi üzerinden güvenli ödeme sistemi kullandıkları, ödeme seçenekleri ve rezervasyonu görebilme ve iptal edebilme imkânı sundukları görülmektedir. Ayrıca, 13 otel işletmesinin web sitesinde check in/ check out bilgisi ve rezervasyon telefon numarası bulunurken 6 otel işletmesinin web sitesinde rezervasyon politikası bilgisine yer verildiği belirlenmiştir.

8 otel işletmesinde ise uygunluk kontrolünün web sitesi üzerinden yapılabildiği görülmektedir. Otel işletmelerinin %70'inin web sitelerinde rezervasyon numarasının bulunması ve %75'inin çevrimiçi rezervasyon hizmeti sunmalarının münferit konuklar için kolaylık sağladığını söylemek mümkündür. Zira çoğu otel işletmesi tur operatörleri ve seyahat acenteleri aracılığıyla rezervasyon almaktadır.

Tablo 3: Sunulan Hizmetlerle İlgili Özellikler Boyutunun Otel Web Sitelerinde Bulunma Oranları

ÖZELLİKLER	N	ÖZELLİĞİN BULUNDUĞU WEB SİTESİ	
			%
SUNULAN HİZMETLERLE İLGİLİ BİLGİLER			
Otele Ulaşım Haritası	20	17	85
Otel Özellikleri	20	20	100
Odalarda Sunulan Hizmetler	20	20	100
Otel Hizmetlerinin Fotoğrafları	20	20	100
Otelin Tanıtımı	20	20	100
Promosyonlar	20	4	20
Restoranlar	20	17	85
Sık Seyahat Edenler İçin Programlar	20	2	10
Sanal Gezintiler	20	3	15
Toplantı İmkânları	20	11	55
İstihdam Fırsatları	20	2	10

Tablo 3'e göre araştırma örneklemini olan tüm otel işletmelerinin web sitelerinde otel özellikleri, odalarda sunulan hizmetler, otel hizmetlerinin fotoğrafları ve otelin tanıtımı bilgilerine yer verildiği görülmektedir. Otel işletmelerinin 17'sinde otele ulaşım haritası ve restoran bilgilerine yer verilirken 11'inde ise toplantı imkânları bilgilerine yer verildiği görülmektedir.

Sanal gezintiler, sık seyahat edenler için programlar, promosyonlar ve istihdam fırsatları gibi bilgilerde ise otel işletmelerinin web sitelerinin yetersiz kaldığını söylemek mümkündür.

Dijitalleşmenin öneminin her geçen gün daha belirgin olduğu günümüzde, otel işletmelerinin hizmetlerini web siteleri üzerinden gerçekleştirdiği, fakat diğer hizmetlerde web sitelerini aktif bir şekilde kullanmadıkları sonucu, konuklarını seyahat acenteleri ve tur operatörleri aracılığı ile kabul etmeleri ile ilişkilendirilebilir.

Tablo 4: Erişim Bilgileri Boyutunun Web Sitelerinde Bulunma Oranları

ÖZELLİKLER	N	ÖZELLİĞİN BULUNDUĞU WEB SİTESİ	%
ERİŞİM BİLGİLERİ			
Telefon Numarası	20	20	100
Adres	20	20	100
E-Posta Adresi	20	20	100
Müşteri Temsilcisi Bilgileri	20	3	15
Faks Numarası	20	4	20
Sık Sorulan Sorular	20	1	5
Geri Bildirim Formu	20	14	70
Çevrimiçi Forum	20	7	35

Tablo 4 incelendiğinde araştırmanın örneklemini otel işletmelerinin tamamında otelin telefon numarası, adresi ve e-posta adresi bilgilerine yer verildiği görülmektedir. Otel işletmelerinin web sitelerinin 14'ünde geri bildirim formu bulunurken sadece 7'sinde çevrimiçi forum olduğu belirlenmiştir. Yanı sıra 3 otelin web sitesinde müşteri temsilcisi bilgileri yer alırken sık sorulan sorular sadece 1 otel işletmesinin web sitesinde yer almaktadır. Ayrıca yalnızca 4 otel işletmesi faks numarası sunmaktadır. Faks kullanımı konusunda otel işletmelerinin yetersiz kalmasının nedeni olarak, otel işletmelerinin interneti yoğun bir şekilde kullanması ve konukları ile kurdukları iletişimin e-posta adresi ile de gerçekleştirilebildiğini söylemek mümkündür.

Tablo 5: Çevredeki Turistik Bölge Bilgileri Boyutunun Web Sitelerinde Bulunma Oranları

ÖZELLİKLER	N	ÖZELLİĞİN BULUNDUĞU WEB SİTESİ	%
ÇEVREDEKİ TURİSTİK BÖLGE BİLGİLERİ			
Ulaşım Bilgileri	20	19	95
Havaalanı Bilgileri	20	10	50
Bölgenin Belli Başlı Turistik Yerlerinin Tanıtımı	20	9	45

Tablo 5'e göre 19 otel işletmesinin web sitesinde otele ulaşım bilgisi verilmektedir ve ayrıca konukların uçuş bilgileri otele iletildiği takdirde otele transfer hizmetinin yapılabildiği bilgisi de mevcuttur. Havaalanı bilgileri yalnızca 10 web sitesinde verilirken bölgenin belli başlı turistik yerlerinin tanıtımı sadece 9 web sitesinde mevcuttur. Bu konuda söz konusu web sitelerinin yetersiz olduğu söylenebilir. Konukların tur şirketleri ile bölgeyi

ziyaret etmeleri otellerin web sitelerinin bu tür bilgilere yer vermemelerinin nedeni olarak söylenebilir.

Tablo 6: Web Site Yönetimi ve Diğer Bilgiler boyutlarının Web Sitelerinde Bulunma Oranları

ÖZELLİKLER	N	ÖZELLİĞİN BULUNDUĞU WEB SİTESİ	%
WEB SİTESİ YÖNETİMİ			
Sitedeki Bilgilerin Güncelliği	20	19	95
Web Sitesinin Yabancı Dil Desteği	20	11	55
Web Sitesinin Yüklenme Zamanı	20	0	0
Site Haritası	20	14	70
Site İçinde Arama İmkânı	20	5	25
İlgili Sitelere Bağlantılar	20	11	55
DİĞER BİLGİLER			
Instagram Hesabına Bağlantı	20	15	75
Facebook Hesabına Bağlantı	20	17	85
Twitter Hesabına Bağlantı	20	11	55

Tablo 6'ya göre 19 otel işletmesinin web sitelerindeki bilgilerinin güncelliğini koruduğunu ve 5 otel işletmesinin site içinde arama imkânı sunduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 11 otel işletmesi ilgili sitelere bağlantı sunduğu, 14 işletmenin ise site haritasının bulunduğu, 11 otel işletmesinin web sitesinde yabancı dil desteği sağladığı lakin hiçbir otel işletmesinin web sitesinin yüklenme zamanı bilgisine yer vermediği görülmektedir. Bütün otel işletmelerinin web sitelerinde yabancı dil desteği verme hususunda yetersiz kalmalarının nedeni konukların otel işletmelerinin web sitelerini ziyaret ederek değil de tur şirketleri aracılığı ile otelleri tercih etmeleri ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca otel işletmelerinin 15'inin Instagram, 17'sinin Facebook ve 11'inin Twitter hesaplarının olduğu ve web sitelerinden bu hesaplara bağlantı sağladığı görülmektedir. Yoğun rekabet koşulları altında dijitalleşen iş dünyasında otel işletmeleri de bir halkla ilişkiler ve pazarlama aracı olarak sosyal medya hesaplarına sahip olup, bu minvalde kendi tanıtımlarını yaparak daha geniş kitlelere ulaşabilme imkânı bulmaktadırlar.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüzde çoğu insan, küreselleşmenin de etkisiyle turizm faaliyetleri kapsamında yer değiştirmektedirler. Ulaşım hizmetlerinin artması, insanların refah seviyelerinin yükselmesi, dijital teknolojinin son dönemlerde hızla gelişmesi ve insanların bu teknolojileri kişisel hayatlarında

aktif bir şekilde kullanmaya başlamaları yer değiştirme eylemini cazip hale getirmektedir. Dolayısıyla insanlar ihtiyaç duydukları tüm bilgileri önce dijital tabanlı web sitelerinde arama eğilimi göstermektedirler.

Web siteleri bu noktada turizm hizmetlerinde ve dolayısıyla otel işletmelerinin kendilerini tanıtmalarında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu minvalde otel işletmelerinin hem mevcut müşterileri hem de potansiyel müşterileri ile ve ayrıca, tüm hedef kitlesiyle olan iletişiminin simetrik bir şekilde ve doğrudan gerçekleşmesini sağlayan her açıdan donanımlı web siteleri, son derece ehemmiyetli bir dijital halkla ilişkiler aracı olarak görev yapmaktadır (Koçyigit, 2017:201). Bu açıdan bakıldığında ziyaretçilerin, turizm hareketleri içerisinde bir otel işletmesinde konaklama yapmak için seyahat acentelerini tercih etmelerinin yanı sıra münferit olarak da konaklayacakları otelin web sitesini ziyaret ederek daha detaylı bilgi almak ve tercihlerini buna göre belirlemek eğiliminde olduklarını söylemek mümkündür.

Bu bilgi ışığında söz konusu araştırma, Kars ili ve Sarıkamış ilçesi sınırlarında faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı oteller ile butik otel işletmelerinin kurumsal web sitelerini, içerik analizi yöntemini kullanarak halkla ilişkiler perspektifinden ele almaktadır. Araştırmada Kars ilindeki 4 yıldızlı 6 otel işletmesi ve 5 butik otel işletmesi, Sarıkamış ilçesinde ise 4 yıldızlı 3 otel işletmesi, 5 yıldızlı 4 otel işletmesi ve 2 butik otel işletmesi olmak üzere toplamda 20 otel işletmesi örneklem olarak belirlenmiştir. Söz konusu otel işletmelerinin web siteleri; “rezervasyon bilgileri, sunulan hizmetlerle ilgili bilgiler, erişim bilgileri, çevredeki turistik bölge bilgileri, web sitesi yönetimi ve diğer bilgiler” şeklindeki değişkenlere göre incelenmiştir.

Otel işletmelerinin web sitelerinin rezervasyon bilgileri incelendiğinde işletmelerin sadece % 65’inde oda fiyatı bilgisinin olduğu ancak işletmelerin % 40’ında uygunluk kontrolü yapılabildiği görülmektedir. Rezervasyon telefon numarası işletmelerin % 70’inde mevcutken çevrimiçi rezervasyon % 75 otel işletmesinde bulunmaktadır. Rezervasyonu görebilme ve iptal edebilme, güvenli ödeme sistemi ve ödeme seçenekleri otellerin sadece %60’ında mevcuttur.

Sunulan hizmetlerle ilgili bilgiler boyutu incelendiğinde, otel işletmelerinin %100’ünün otelin özellikleri, odalarda sunulan hizmetler, otelin fotoğrafları ve tanıtımına önem verdikleri ve web sitelerinde bu bilgileri etkin bir şekilde kullandıkları belirlenmiştir. İşletmelerin %85’inin otele ulaşım haritası ve restoran bilgilerini web sitesinde yer verdikleri

belirlenmiştir. Promosyonlar, sık seyahat edenler için programlar, sanal gezintiler, toplantı imkânları ve istihdam fırsatları konularında web sitelerinin yetersiz olduğu gözlemlenmiştir.

Otel işletmelerinin web sitelerinde yer alan erişim bilgileri incelendiğinde işletmelerin %100'ü telefon numarası, adres ve e-posta adresi bilgilerini web sitelerinde paylaşmaktadırlar. İşletmelerin %70'i web sitelerinde geri bildirim formuna yer verirken çevrimiçi form kullanan işletmeler sadece %35 olarak belirlenmiştir. Faks numarası otel işletmelerinin %20'sinde mevcutken müşteri temsilcisi bilgisi %15'inde ve sık sorulan soruların %5'inde mevcut olduğu belirlenmiştir.

Otel işletmelerinin % 95'i ulaşım bilgilerini web sitelerinde paylaşmakta ve işletmelerin %50'si ise havaalanı bilgilerini paylaşmaktadır. Otel işletmelerinin %45'i ise bölgenin belli başlı turistik yerlerini web sitelerinde tanıtmaktadırlar.

Otel işletmelerinin web sitesi yönetimi boyutu incelendiğinde işletmelerin %95'inin sitedeki bilgileri güncel tuttuğu fakat en son ne zaman güncellendiği konusunda bilgi paylaşmadığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda işletmelerin %55'i web sitelerinde yabancı dil desteği sağlamaktadır. Bu oranın yabancı turist ağırlayan bir destinasyon için oldukça yetersin olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu web sitelerinin % 70'i site haritası paylaşırken %55'i ilgili sitelere bağlantı vermekte ve % 25'i site içinde arama motoru imkânı sunmaktadır. Ayrıca, sosyal medyanın aktif bir biçimde iş dünyasında da kullanılması nedeniyle otel işletmeleri de sosyal medya hesapları oluşturarak hedef kitle ile iletişim sağlamaktadırlar. Söz konusu web sitelerinin % 75'inin Instagram hesabına, % 85'inin Facebook hesabına ve % 55'inin de Twitter hesabına bağlantı linki verdiği tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar çerçevesinde işletmelerin web sitelerini aktif bir şekilde kullandıkları fakat yabancı dil desteği, bölgenin turistik cazibe merkezlerin tanıtımı, havaalanı bilgileri ve müşteri temsilcisi bilgileri, site içinde arama motoru, sık sorulan sorular ve ilgili sitelere bağlantı hususlarında yetersiz kaldıkları söylenebilir. Zira kurumsal web siteleri işletmelerin hedef kitleleriyle olan iletişimini kolaylaştırabilmeli, işletmelerin kendilerini etkin bir şekilde tanıtımalarına yardımcı olan niteliklere sahip olmalıdır (Koçyiğit, 2017:201).

Otel işletmelerinin web sitelerinin etkinliğinin yeterli olmaması, turistlerin tatil planlarını seyahat acenteleri ve tur operatörleri aracılığı ile yapıyor olmaları ile ilişkilendirilebilir. Her ne kadar paket turlar tercih

edilerek tatil planı yapılıyor olsa da müşteriler ya da potansiyel müşteriler konaklama yapacakları otelin web sitesini ziyaret ederek otel hakkında daha geniş bilgiye ulaşmak isteyebilirler ya da münferit olarak rezervasyon yaptırmak isteyebilirler ve bu noktada işletmenin web sitesine ihtiyaç duyabilirler. Otel işletmelerinin kurumsal kimliklerini ve sundukları hizmetleri şeffaf bir şekilde hedef kitlelerine iletmeleri kurumsal imajlarını en doğru biçimde yansıtmaları, interaktif iletişim imkânı ile hedef kitlenin işini kolaylaştırmaları ve kendilerini daha geniş kitlelere tanıtmaya ve duyurma işlevini gerçekleştirme konularında web siteleri halkla ilişkilerin dijital platformda yürütülmesi açısından son derece elzem bir unsurdur. Bu doğrultuda otel işletmelerinin web sitelerini ziyaretçilerin ihtiyacı olan tüm bilgiler çerçevesinde güncel tutması, münferit rezervasyonlar için doğrudan rezervasyon imkânı sunması, turistik çekiciliği olan yerler hakkında daha fazla bilgiye yer verilmesi, otelin tercih edilmesi açısından promosyonların web sitelerinde sunulması ve insan kaynakları biriminin istihdam olanaklarının yine web sitesinde yer almasının kurumsal imajı destekleyeceğini söylemek mümkündür.

Otel işletmelerinin web sitelerinde yabancı dil desteği sağlanması gerekmektedir. Zira yabancı ziyaretçiler web sitelerinde sunulan bilgileri doğru bir şekilde anlayabilmelidir. Bu doğrultuda yabancı ziyaretçilerin tercihleri olumlu anlamda değişebilir. Ayrıca sık sorulan sorular bölümüne yer verilmesi beklenmektedir. Hedef kitle merak ettiği soruların cevabını işletmenin web sitesinde bulabilmelidir. Bunun için ayrıca otel işletmelerinin web sitelerinde, çevrimiçi müşteri temsilcisi hizmetinin de sunulması beklenmektedir.

İşletmelerin web siteleri, halkla ilişkilerin etkinliği hususunda günümüz dijital iş dünyası için oldukça yararlı ve gerekli bir unsurdur. Yoğun rekabetin yaşandığı hizmet odaklı otel işletmeleri, tercih edilebilirliklerini artırmak için web siteleri üzerinden halkla ilişkiler çabalarını gerçekleştirebilir ve bu minvalde web sitelerini ihtiyaca yönelik olarak güncel tutarak aktif bir şekilde kullanabilirler.

7. SUMMARY

In today's digitally-driven global business world, the concepts of time and space have changed. Competition has turned into a destructive race due to the elimination of boundaries by the digital world. Businesses are affected by even the slightest fluctuations in the power of competition. Therefore, it appears crucial for businesses to build trust with their target audience by effectively utilizing organizational communication to protect

their existing corporate reputation and achieve their economic objectives. In this context, managing the communication with their target audience in a strategic manner is essential.

Consequently, the effective implementation of public relations activities has drawn attention as a necessary requirement. In line with this, hotel businesses operating within the tourism industry are among the institutions that need to pay attention to public relations efforts. As globalization eliminates boundaries with digital communication technologies, the world is turning into a global village, and accessibility is increasing. As a result, people's curiosity about the most remote places has been sparked, and tourism routes have shifted from west to east.

In recent years, the availability of digital communication technologies and the internet for people in all areas has created competition for hotel businesses in the tourism sector, just like in other industries. Nowadays, people choose the hotel they will stay at for their vacations by visiting hotel websites and social media accounts. This is because tourism products have certain unique characteristics compared to products in other sectors. These characteristics include being consumed at the moment of production, the inability to store or standardize them, and the requirement for consumption to take place where they are produced.

Therefore, the tourist goes to the product instead of the product going to the consumer. As a result, the development and marketing of tourism products rely heavily on information, and hotel businesses within the tourism industry need to communicate information about their own tourism products to their target audience. In this regard, hotel businesses use web-based applications and leverage digital communication technologies to inform their target audience, promote their corporate identity, products, and services, and establish two-way communication with their target audience.

Tourism is an internationally-oriented service industry and is somewhat abstract in nature, making it sensitive to all kinds of risks and crises. Therefore, hotel businesses operating in the tourism industry need to effectively utilize the discipline of public relations to protect their social and economic presence and positively reflect their corporate identity to their target audience. Tourism is a process that involves cultural exchange, creating opportunities to provide physical, sensory, and intellectual experiences that can influence the tourist's self-perception. Public relations is a part of communication activities that facilitate the understanding and sustainability of this process. In this regard, public relations strive to create a

positive perception in the eyes of the target audience that will be beneficial to the business and enhance its desirability. The discipline of public relations is based on establishing open, transparent, and principled two-way communication, ensuring the accuracy of conveyed information, and adhering to principles of honesty, credibility, sustainability, and social responsibility. Therefore, a hotel business that puts effort into public relations is expected to deliver messages to its target audience that are accurate, honest, transparent, and purposeful. In this context, hotel businesses use their websites as a public relations tool, aligning with the conditions of today's digital technology.

A website for hotel businesses is of great importance in terms of advertising, sales, customer service, reservations, and more, as it serves as an effective public relations tool that provides unique marketing, promotional, product, and service information to its entire target audience and creates direct two-way communication opportunities. Even if tourists do not make their accommodation choices and reservations directly from hotel websites, websites that successfully provide the required content are often visited and can influence the decision-making process of the target audience. In this regard, the expectations of the target audience from a website are for the presented content to be accurate, up-to-date, accessible, and reliable. To meet these expectations, a website needs to effectively utilize public relations. Therefore, hotel businesses need to pay attention to presenting their websites to visitors with credible and accurate visuals, enriched with necessary information expressed in a clear and understandable language, and to produce complementary service content. In this context, the aim of the research is to analyze the contents of the websites of four and five-star hotels and boutique hotel businesses operating in Kars, a city in Turkey that has attracted the attention of domestic and foreign tourists in recent years due to its tourist-oriented Eastern Express train journeys, and evaluate the findings from a public relations perspective.

All of the hotel businesses included in the research sample have active websites. The content of these websites is categorized into six headings and consists of 41 features. These headings are reservation information, information about the services offered, access information, information about the surrounding tourist areas, website management, and other information. In this regard, the websites of 20 hotel businesses reached between November 30, 2022, and January 15, 2023, were examined in the research. The websites were analyzed according to the evaluation form specified for the research during the mentioned dates. Based on the results, it

can be said that the businesses actively use their websites, but they fall short in terms of foreign language support, promotion of the region's tourist attractions, airport information, customer representative information, search engine within the site, frequently asked questions, and links to related websites.

The inadequacy of the effectiveness of hotel websites can be associated with tourists making their holiday plans through travel agencies and tour operators. Although holiday plans are made by choosing package tours, customers or potential customers may want to visit the hotel's website to obtain more detailed information about the hotel or make individual reservations, and they may need the hotel's website at that point. The websites of businesses are quite useful and necessary for the effectiveness of public relations in today's digital business world. Service-oriented hotel businesses, which face intense competition, can conduct their public relations efforts through their websites to increase their desirability and actively use their websites by keeping them up to date according to the needs.

8. KAYNAKLAR

- Alikılıç, Ö. & Onat, F. (2007). Bir halkla ilişkiler aracı olarak kurumsal bloglar. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 2(8), 899-927.
- Arat, T. & Uygun, E. (2018). Otel işletmelerinde halkla ilişkilerin rolü ve önemi (Konya'da bir araştırma). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 233-253.
- Bastida, U. & Huan, T. C. (2014). Performance evaluation of tourism websites' information quality of four global destination brands: Beijing, Hong Kong, Shanghai, and Taipei. *Journal of Business Research*, 67(2), 167-170.
- Bayraktar, S. & Üzümcü, T. P. (2019). Otel işletmelerinin pazarlanmasında web sitelerinin kullanımı: Kocaeli otelleri. *Turizm Ve Araştırma Dergisi*, 8(2), 21-41.
- Boztepe, H. (2013). Halkla ilişkiler perspektifinden güven kavramı: Katılımcılık, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerinin kamu kurumlarına yönelik güvenin oluşmasındaki rolü. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (45), 53-74.
- Çilingir, A. (2017). İletişim alanında içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1), 148-160.
- Geçikli, F. (2000). Turizm işletmelerinde halkla ilişkilerin önemi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (10), 311-328.
- Hall, C. M., Williams, A. M. & Lew, A. A. (2014). *Conceptualizations, disciplinarity, institutions, and issues*. The Wiley Blackwell Companion to Tourism, 1.

- Işık, M. & Eşitti, Ş. (2014). Erzurum Palandöken dağı bölgesinde bulunan otel işletmelerinde sürdürülen halkla ilişkiler uygulamalarına yönelik bir alan araştırması. *Journal of International Social Research*, 7(32), 639-651.
- Kara, G. & Sezgin, M. (2020). Akdeniz Bölgesi'nde bulunan dört ve beş yıldızlı otellerin web site içeriklerinin analizi. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 3(2), 138-151.
- Karamustafa, K., Biçkes, D. M. & Ulama, Ş. (2002). Türkiye'deki konaklama işletmelerinin internet web sitelerini değerlendirmeye yönelik bir çalışma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (19), 51-92.
- Koçyiğit, M. (2017). *Dijital halkla ilişkiler ve online itibar yönetimi*, Eğitim Yayınevi.
- Konak, S. & Özhasar, Y. (2019). Türkiye'deki glamping işletmelerinin web site içeriklerinin analizi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7 (2), 937-949.
- Leiper, N. (1979). The framework of tourism: Towards a definition of tourism, tourist, and the tourist industry. *Annals of Tourism Research*, 6 (4), 390-407.
- L'Etang, J., Falkheimer, J. & Lugo, J. (2007). Public relations and tourism: Critical reflections and a research agenda. *Public Relations Review*, 33 (1), 68-76.
- Naude, A. M., Froneman, J. D. & Atwood, R. A. (2004). The use of the internet by ten South African non-governmental organizations a public relations perspective. *Public Relations Review*, 30(1), 87-94.
- Öztürk, M. & Ayman, M. (2007). Web sayfalarının halkla ilişkiler amaçlı kullanımı. *Selçuk İletişim*, 4 (4), 57-66.
- Pamukçu, H. & Arpacı, Ö. (2016). Helal konseptli otel işletmelerinin web sitelerinin analizi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 147-160.
- Rızaoğlu, B. (2004). *Turizm pazarlaması*, Detay Yayıncılık.
- Sabuncuoğlu, Z. (2001). *İşletmelerde halkla ilişkiler*. Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Schmidt, S., Cantalops A. S. & Santos C. P. (2008). The characteristics of hotelwebsites and their implications for website effectiveness. *Tourism Management*, 28 (2), 504-516.
- Sigala, M. (2011). Evaluating website design and structure in tourism: Dimensions, stakeholders and marketing issues. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20(7), 691-694.
- Stacks, D. W. & Carroll, T. B. (2005). Travel-tourism public relations: One step forward, two steps back?. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 12(1-2), 3-8.
- So, S.I. A. & Morrison, A. M. (2004). Internet marketing in tourism in Asia: An evaluation of the performance of East Asian national tourism organization websites, *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 11(4), 93-118.
- Türksoy, A. (2005). Otel işletmelerinde dış kaynaklardan yararlanma (outsourcing). *Ege Academic Review*, 5(1), 11-18.

Üngüren, E. & Çevirgen, A. (2016). Alanya'daki konaklama işletmelerinin genel yapısının analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 2223-2236.

Wan, C.S. (2002). The web sites of international tourist hotels and tour wholesalers in Taiwan. *Tourism Management*, 23, 155-160.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Öğr. Gör. Tuba GÖNÜL, Makale Katkı Oranı: %50; Prof. Dr. Mehmet Serdar ERCİŞ, Makale Katkı Oranı: %50.

Gönderim Tarihi: 09.08.2023

Kabul Tarihi: 29.09.2023

ÇİN KÜLTÜR DEVRİMİ'NİN SİYASAL İTİBARSIZLAŞTIRMA PROPAGANDASINDA LIU ŞAOÇİ'YE YÖNELİK NEFRET SUÇU

The Hate Crime Against Liu Shaoqi in the Political Discrediting Propaganda of the Chinese Cultural Revolution

Metin İŞİK

Prof. Dr.; Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü
imetin@sakarya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5984-0328

Gül ÇAKI

Doktora Öğrencisi; Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Anabilim Dalı
gul.caki@ogr.sakarya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5501-0191

Abdülhakim Bahadır DARI

Doç. Dr.; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü
abahadir.dari@manas.edu.kg

ORCID ID: 0000-0003-3525-5823

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

1959-1968 yılları arasında Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı olarak görev yapan Liu Şaoçi'ye yönelik Çin Kültür Devrimi (ÇKD) sürecinde propaganda posterleri etkin bir şekilde kullanılarak yoğun bir itibarsızlaştırma propagandası gerçekleştirilmiştir. ÇKD'de kızıl muhafızlar adı verilen kişilerin hedefinde olan Liu, itibarsızlaştırılma propagandasında nefret söylemine ve ağır suçlamalara maruz kalmış ve 1969 yılında hayatını kaybetmiştir. 1980 yılında Liu'nun itibarı iade edilmiş, kendine atfedilen çeşitli olumsuz sıfatlar kaldırılmış ve kendisi için ulusal anma töreni düzenlenmiştir. Liu'ya yönelik gerçekleştirilen itibarsızlaştırma propagandası, ÇKD sürecindeki en önemli nefret suçlarından biri olarak ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Liu'ya yönelik yapılan itibarsızlaştırma propagandasının ortaya konulması, ÇKD sürecinde Liu'ya karşı gerçekleştirilen nefret suçuna ışık tutulması bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada Liu'nun itibarsızlaştırma propagandasında kullanılan posterler incelenerek, Liu'ya yönelik gerçekleştirilen nefret suçunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışma kapsamında Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nden (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, IISG) ulaşılan Liu'ya yönelik itibarsızlaştırma propagandasında kullanılan sekiz propaganda posterleri, Charles Sanders Peirce'in göstergebilim kavramları üzerinden analiz edilmiştir. Çalışmada Liu'ya yönelik itibarsızlaştırma propagandasında çeşitlik ideolojik mesajlar ve suçlamalar üzerinden Çin halkının Liu'ya karşı nefret duymasının ve aynı zamanda Liu'ya karşı harekete geçmesinin teşvik edilmesine çalışıldığı bulguları elde edilmiştir. Böylece çalışma kapsamında Liu'ya yönelik itibarsızlaştırma

propagandasının ideolojik temeller üzerinden nefret suçu haline getirildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, Çin Komünist Partisi, Nefret Suçu, Çin Halk umhuriyeti, Çin Kültür Devrimi

Abstract

An intense discrediting propaganda was made against Liu Shaoqi, who served as the President of the People's Republic of China between 1959 and 1968, by using propaganda posters effectively during the Chinese Cultural Revolution (CCR). Liu, who was the target of people called as red guards in the CPD, was subjected to hate speech and heavy accusations in the discrediting propaganda and died in 1969. In 1980, Liu was discredited, various negative adjectives attributed to him were removed, and a national memorial service was held for him. The discrediting propaganda against Liu came to the fore as one of the most important hate crimes in the CCR process. Revealing the discrediting propaganda made against Liu during that period is important in terms of shedding light on the hate crime committed against Liu during the CCR process. In the study, it was aimed to determine the hate crime against Liu by examining the posters used in Liu's discrediting propaganda. For this purpose, eight propaganda posters used in the propaganda of discrediting Liu, reached from the International Institute of Social History (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, IISG) within the scope of the study, were analyzed through the semiotic concepts of Charles Sanders Peirce. In the study, it was found that in the propaganda of discrediting Liu, it was sought to encourage the Chinese people to hate Liu and also to take action against Liu through various ideological messages and accusations. Thus, within the scope of the study, it was concluded that the discrediting propaganda against Liu was turned into a hate crime on ideological grounds.

Keywords: Propaganda, Chinese Communist Party, Hate Crime, People's Republic of China, Chinese Cultural Revolution

1. GİRİŞ

20. yüzyılda farklı ideolojiler arasında sert propaganda savaşları yaşanmış bu propaganda savaşları içerisinde de farklı ideolojileri benimseyen liderlere yönelik de itibarsızlaştırma propagandaları gerçekleştirilmiştir. Bu itibarsızlaştırma propagandalarında da kimi zaman liderler nefret suçu temelli ağır ithamlara maruz kalmıştır. Nefret suçu haline gelen propaganda faaliyetlerinde kimi zaman buldukları toplumda kimi zaman da farklı ülkelerde kitlelerin öfkesi çeşitli liderlere yöneltilmeye çalışılmıştır. Bu nefret suçu temelli propaganda faaliyetleri, Çin Halk Cumhuriyeti'nde (ÇHC) çeşitli liderleri de hedef almıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Çin Kültür Devrimi (ÇKD), ÇHC'nin siyasi sahnesinde derin izler bırakmıştır. ÇKD sürecinde Çin Komünist Partisi (ÇKP) lideri Mao Zedong'un kişilik kültürünün ön plana çıkarıldığı devrim sürecinde Mao'ya karşı muhalefet ettiği ileri sürülen siyasilere yönelik sert bir itibarsızlaştırma propagandasına girişilmiştir. Bu itibarsızlaştırma propagandası kapsamında pek çok Çinli siyasi sert şekilde eleştirilirken, aynı zamanda nefret suçuna da maruz kalmıştır. Bu süreçte nefret suçuna maruz kalan siyasilerden biri de ÇHC devlet başkanlarından

Liu Şaoçi olmuştur. Liu, ÇKD sürecinde hazırlatılan çeşitli posterler üzerinden itibarsızlaştırma propagandasına maruz kalmış, tutuklanmış ve hapse atılmıştır. Liu'ya yönelik gerçekleştirilen itibarsızlaştırma propagandasının ÇKD sürecindeki en önde gelen nefret suçlarından biri olduğu söylenebilmektedir.

Çalışmada ÇKD sürecinde Liu Şaoçi'ye yönelik posterler üzerinden yapılan itibarsızlaştırma propagandasındaki söylemlerin tespit edilmesine çalışılmıştır. Bu şekilde çalışmada itibarsızlaştırma propagandası bağlamında ÇKD sürecinde Liu'ya yönelik nefret suçunun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada konuya ilişkin propaganda posterleri, gösterebilimsel açıdan analiz edilmiş ve analiz sonucunda elde edilen bulgular üzerinden aşağıdaki sorulara yanıt aranmasına çalışılmıştır:

- ÇKD sürecinde Liu Şaoçi'ye yönelik posterlerde Liu ne şekilde sunulmuştur?

- ÇKD sürecinde Liu Şaoçi'ye yönelik posterlerde Liu'ya yönelik ne tür suçlamalarda bulunulmuştur?

- ÇKD sürecinde Liu Şaoçi'ye yönelik posterlerde Çin halkının ne şekilde hareket etmesi teşvik edilmiştir?

Çalışma, ÇKD'de siyasi boyuttaki itibarsızlaştırma propagandasına ve nefret suçuna ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Bu açıdan çalışmanın propaganda ve nefret suçu üzerine çalışan araştırmacıların yararlanabileceği bir kaynak olması hedeflenmiştir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Nefret suçlarını konu alan çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde: Levin ve Rabrenovic (2001), nefret suçları ve etnik çatışmayı; White ve Perrone (2001), ırkçılık, etnik köken ve nefret suçunu; Boeckmann ve Turpin-Petrosino (2002), nefret suçunun zararını; Perry (2002), ırksal ve etnik temelli nefret suçunu; Johnson ve Byers (2003), nefret suçu yasalarına yönelik tutumları; Mason (2005), nefret suçu ve yabancı imajını; Haider-Markel (2006), nefret suçuna ilişkin çıkar grupları ve bürokratik faaliyetleri; Lyons (2008), ırksal demografi ve siyahilere ve beyazlara karşı nefret suçunu; Phillips (2009), nefret suçlarının kovuşturulmasını; Disha vd. (2011), 11 Eylül sonrası Amerika'da Araplara ve Müslümanlara yönelik nefret suçlarını; Ryan ve Leeson (2011), nefret grupları ve nefret suçunu; Chakraborti (2012), nefret suçu mağduriyetini; Deloughery vd. (2012), terörizm ve nefret suçu arasındaki ilişkiyi; Garland (2012), nefret suçu mağduriyetini tanımlamadaki zorlukları; Perry (2014),

Müslüman kadınlara yönelik nefret suçunu; Brudholm (2015), nefret suçları ve insan hakları ihlallerini; Chan vd. (2016), internet ve ırkçı nefret suçunu; Bakalis (2017), nefret suçu mağdurları ve ceza hukuku ilkelerini; Hoffman (2020), nefret suçlarını azaltan toplum hizmeti faaliyetlerini; Kirs (2021), nefret suçları ve uluslararası kurumları ve Müller ve Schwarz (2021), sosyal medya ve nefret suçunu incelemiştir.

Nefret suçuna ilişkin çalışmalar belli ülkeler özelinde de gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda da: Bunar (2007), İsveç'te; Mason (2009), Avustralya'da; Cheng vd. (2013), ABD'de; Chongatera (2013), Kanada'da; Emerson ve Roulstone (2014), Britanya'da; Lalić ve Đurić (2018), Bosna Hersek'te; Jacobs ve van Spanje (2021), Hollanda'da; Vera Santos (2021), Ekvador'da ve Dipoppa vd. (2023), İtalya'da nefret suçunu ele almıştır.

Nefret suçuna ilişkin akademik literatür incelendiğinde nefret suçunun propaganda boyutu üzerine önemli bir boşluğun olduğu tespit edilmiştir. Çalışmayla birlikte Liu özelinde Çin Kültür Devrimi'nde siyasal itibarsızlaştırma üzerinden nefret suçu ve propaganda ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece konuya ilişkin literatürdeki boşluğun bir ölçüde giderilmesi amaçlanmıştır. Özellikle iletişim temeli bağlamında nefret suçunun ne şekilde kullanılabilirdiği ele alınarak, nefret suçu üzerinden liderlere karşı kamuoyunun nasıl şekillendirilmeye çalışıldığı açıklanarak ulusal literatüre katkı sağlanmaması hedeflenmiştir.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sovyetler Birliği lideri Joseph Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin liderliğine gelen Nikita Kruşçev, Stalin dönemini sert bir şekilde eleştirmiş ve Sovyetler Birliği, destalinazyon dönemi adı verilen bir sürece girmiştir. Destalinizasyon döneminde Stalin'in döneminde uygulanan çeşitli politikalar terk edilmiş ve Stalin'in kişilik kültü propagadansının, önemli ölçüde etkisi azaltılmıştır. ÇHC lideri Mao Zedong ise destalinazyon sürecine giren Sovyetler Birliği'yle dostane ilişkilerini sonlandırmış ve her iki ülke arasındaki ilişkiler gergin bir sürece girmiştir.

ÇHC, Sovyetler Birliği'nin uyguladığı bu politikayı Sovyet Revizyonizmi olarak adlandırmış ve Sovyetler Birliği'ndeki politik değişimin kendi ülkesinde de yayılmasını önlemeye çalışmıştır (Türk, 2021: 164). 1966-1976 yılları arasında Çin Kültür Devrimi olarak adlandırılan bu dönemde Mao'ya muhalif olarak değerlendirilen çeşitli isimler, ağır bir şekilde eleştiriye maruz bırakılmış ve çeşitli propaganda faaliyetlerinde bu kişilere yönelik nefret suçu işlenmeye başlanmıştır. 1959-1968 yılları

arasında ÇHC Devlet Başkanı olan Liu Şaoçi, eleştirilen bu kişilerden biri olmuştur.

ÇKD sürecinde Liu'ya karşı gerçekleştirilen propaganda faaliyetlerinde Liu'yu sert şekilde eleştirilen propaganda posterleri hazırlanmıştır. Bu propaganda posterlerinde Liu, Çin toplumunda itibarsızlaştırılmaya çalışılırken, aynı zamanda karşı devrimci olarak da ağır bir şekilde suçlanmıştır. Liu'ya yönelik nefret söyleminde Liu'ya karşı mücadele teşvik edilirken, Liu'nun düşünce ve politikalarına karşı da ÇHC'nin kurucu lideri Mao Zedong'un düşünceleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Mao'nun yazı ve konuşmalarını içeren açıklamaların yer aldığı Başkan Mao'dan Seçme Sözler (diğer bilinen adıyla Küçük Kırmızı Kitap) adlı kitabın okunması teşvik edilmiştir (Arıca, 2019: 396). Mao'ya karşı olan ya da olduğu düşünülen pek çok kişinin sert bir şekilde eleştirildiği ÇKD'nin ilk yıllarında ÇKD'nin propaganda sürecinde etkili olan kızıl muhafızlar adı verilen paramiliter örgütler, Liu'ya karşı mücadeleye yönelik propaganda faaliyetlerinde de ön plana çıkmış ve Liu'nun Çin toplumunda hedef olarak sunulmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Liu, onur kırıcı biçimde çevresinde toplanan kızıl muhafızlar tarafından insanların önünde aşağılanmaya maruz kalmıştır. Liu'nun dışında aynı zamanda Liu'nun eşi Wang Guangmei de ÇKD'nin hedefi haline gelmiştir. Wang, kızıl muhafızlar tarafından onur kırıcı bir şekilde yüksek topuklu ayakkabılar ve pinpon toplarından yapılmış bir kolye giymeye zorlanmış ve Çin kamuoyunda itibarsızlaştırılmaya zorlanmıştır. ÇKD sürecinde Liu, hain olarak nitelendirilerek, partiden tavsiye edilmesi istenmiştir. Parti kongresinde sert bir eleştiriye maruz kalan Liu, emperyalistlerin ve Çin İç Savaşı'nda Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) mücadele ettiği Çin Milliyetçi Partisi'nin (Kuomintang) hizmetinde olmakla suçlanmıştır.

1968 yılına gelindiğinde Liu görevinden uzaklaştırılmış, partiden ihraç edilmiş, ÇHC'de itibarsızlaştırılmış ve aynı yıl hayatını kaybetmiştir. Deng Şiaoping'in ÇHC liderliğine gelmesinden sonra Liu'nun görevden alınmasına karşı çıkmış, itibarı iade edilmiş ve kendisine atfedilen olumsuz yakıştırmalara son verilmiştir. Liu, ÇKD sürecinin aksine Şiaoping döneminde ÇHC'nin önemli liderlerinden biri olarak kabul edilmiş ve Marksizm'e hizmet eden bir devrimci olarak ön plana çıkarılmıştır.

4. YÖNTEM

Çalışma kapsamında Liu'yu konu alan 65 görsele ulaşılmıştır (CP, 2023). Çalışmada Liu'yu konu alan 65 görsel içerisinden doğrudan Liu'nun

siyasal itibarsızlaştırmasını konu alan 10 görsel amaçlı örneklem metodu kullanılarak, çalışmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nden örneklem olarak belirlenen 10 propaganda posterindeki göstergeler, Charles Sanders Peirce'in göstergebilim anlayışıyla analiz edilmiştir.

Farklı uzmanların göstergebilim yaklaşımları bulunmaktadır. Örneğin, Claude Lévi-Strauss'un İkili Karşıtlıklar Modeli, Louis Hjelmslev'in İşaret Modeli ve Roman Jakobson'un İletişim Modeli bunlar arasında sayılabilir. Buna karşılık çalışmada propaganda posterlerindeki gizli mesajların ana hatlarıyla tespit edilebilmesi için Peirce'in göstergebilim yaklaşımından yararlanılmıştır.

Peirce'in göstergebilim yaklaşımında görüntüsel gösterge, belirtisel gösterge ve simge ön plana çıkmaktadır (Kalkan Kocabay, 2008: 19). Görüntüsel gösterge, göstergenin temsil ettiği kavrama benzediği durumları ifade etmektedir. İnsanlar, görüntüsel göstergeyi gördüklerinde kimi veya neyin anlatıldığını kolaylıkla algılayabilmektedir. Belirtisel gösterge, belirli bir kavramın varlığının başka bir kavramın varlığı üzerinden açıklanmasıdır. Diğer bir ifadeyle belirli bir kavram ortaya konularak, ortaya konulmayan başka bir kavram ya da durum ifade edilmeye çalışılmaktadır. Bu aşamada insanların, konuyu bilmeleri, göstergeler üzerindeki bağlantıya ilişkin bilgi düzeyi, göstergeler üzerinden ifade edilmek istenen anlamın açıklanması açısından önem taşıyabilmektedir. Simge ise aralarında benzerlik bulunmayan iki kavramdan birinin diğerini temsil etmesidir. Bu durumda göstergenin kendisine benzemeyen kavramı temsil etmesi, insanlar arasındaki uzlaşma sonucunda olabilmektedir.

Çalışmada örneklem olarak belirlenen Liu konulu 10 propaganda posterleri de sırasıyla Peirce'in görüntüsel gösterge, belirtisel gösterge ve simge kavramları üzerinden nefret suçu ve propaganda boyutunda analiz edilmiştir.

5. ANALİZ

Çalışmanın bu kısmında Liu'nun itibarsızlaştırma propagandasındaki "kapitalist", "Merkez Komite", "Başkan Mao", "halk", "dava", "birleşme", "mücadele" ve "ihraç" konulu sekiz propaganda posterleri incelenmiştir.

5.1. "Kapitalist" Konulu Propaganda Posterleri

1966 yılına tarihlenen "Kapitalist" konulu propaganda posterleri, Taiyuan Bölgesi Üniversiteleri, Meslek Okulları ve Orta Okulların Devrimci Kızıl Muhafızları Temsilcilerinin Siyasal Çalışma Konferansı Hazırlık Ofisi

tarafından hazırlanmıştır. Propaganda posterinde “Kapitalist yol izleyen partide bir numaralı iktidar sahiplerini kararlılıkla ezin! Kapitalist restorasyonun karşı-devrimci ters akımını iyice ezin! (坚决打倒党内头号走资本主义道路的当权派! 彻底粉碎资本主义复辟的反革命逆流!)” yazısı bulunmaktadır.

Resim 1. “Kapitalist” Konulu Propaganda Posteri
Kaynak: (IISG, 1966a)

Propaganda posterindeki yazılar doğrudan ele alındığında Liu'nun kapitalist yol izlediği ileri sürülmekte ve komünist bir siyasetçiden ziyade kapitalist bir siyasetçi olarak algılanmasına yol açılmaktadır. Propaganda posterinde “ezin” fiili üzerinden de doğrudan Çin halkının Liu'nun partiden uzaklaştırılmasına ve aynı zamanda gücünün kırılmasına yönelik mesaj verilmektedir. Bu şekilde Liu, propaganda posterindeki yazıda doğrudan karşı devrimci olmakla suçlanmaktadır. Görüntüsel göstergede propaganda posterinde biri bir elinde kitap (muhtemelen Küçük Kırmızı Kitap), diğeri elinde büyük bir kalem taşıyan, diğeri sağ elinde yumruk yapan, bir diğeri ise sol ayağını kaldıran üç kişi, kendilerinden küçük boyutta gösterilen ve biri Liu'ya benzeten dört kişiye yönelmektedir. Propaganda posterinde kırmızı tonda sunulan üç kişinin, diğeri dört kişiye saldırdığı izlenimi verilmektedir. Belirtisel göstergede propaganda posterinde diğeri dört kişiye göre devasa boyutta resmedilen üç kişi, ÇKD'yi yapan Çin halkını temsil etmektedir. Kırmızı tonlarda sunulan üç kişide Küçük Kırmızı Kitap'ın ve kalemin olması ve içlerinde Liu'nun da bulunduğu dört kişiye saldırımları,

ÇKD'ye katılanların Liu'nun düşünce ve/veya politikasını hedef aldığı mesajını vermektedir. Propaganda posterinde her ne kadar kitap ve kalem üzerinden Liu ve yanındakilere saldırıya geçilmesi, Liu'ya yönelik düşüncel anlamda bir eleştiri mesajı verse de üç kişiden birinin, sağ yumruğunu göstermesi, diğerinin devasa boyuttaki bir kalemi silah gibi doğrultması ve bir diğerinin de sağ ayağını kaldırması, Liu'ya yönelik saldırının düşüncel bir saldırının dışında fiziksel bir saldırı olduğu izlenimi de meydana getirmektedir. Son olarak propaganda posterindeki Küçük Kırmızı Kitap da Mao'nun düşüncelerini simgelemektedir. Bu şekilde propaganda posterinde ÇKD'yi yapan kişilerin Mao'nun düşüncelerini benimsediğine yönelik de mesaj verilmektedir.

5.2. “Merkez Komite” Konulu Propaganda Posterleri

1966 yılına tarihlenen “Merkez Komite” konulu propaganda posterleri, Şanghay Kızıl Muhafızları tarafından hazırlanmıştır. Propaganda posterinde “Liu Shaoqi, Deng Xiaoping ve Tao Zhu, Parti Merkez Komitesinden çıkmalı! (刘少奇, 邓小平, 陶铸从党中央滚出去!)” yazısı bulunmaktadır.

Resim 2. “Merkez Komite” Konulu Propaganda Posterleri
Kaynak: (IISG, 1966b)

Propaganda posterindeki yazılar doğrudan incelendiğinde Liu'nun partiden çıkarılması istenmektedir. Görüntüsel göstergede propaganda posterinde elinde kırmızı bir kitap olduğu izlenimi verilen, sağ yumruğunu havaya kaldırmış, kırmızı bir kıyafet ve şapka giyen bir kişi ve onun önünde de biri Liu'ya benzetilmeye çalışılan üç kişi resmedilmektedir. Propaganda posterindeki kırmızı kıyafet ve şapka giyen kişi, önündeki üç kişiye göre devasa boyutta bulunmakta ve bu kişinin önündeki üç kişiye sağ yumruğunu

savurduğu algısı oluşturulmaktadır. Belirtisel göstergede propaganda posterinde yumruk atan kişi, ÇKD'yi yapan kişileri temsil etmektedir. Propaganda posterinde yer alan kişinin Liu ve yanındaki iki kişiye yumruk vurmasıyla ÇKD'yi yapanların Liu'nun düşünce ve/veya politikasına karşı sert bir mücadele içerisinde olduğu mesajı verilmektedir. Propaganda posterinde yumruk vuran kişinin devasa boyutta sunulmasıyla ÇKD'yi yapanların, Liu'ya karşı güçlü olduğu aktarılmaktadır. Propaganda posterindeki Küçük Kırmızı Kitap, Mao'nun düşüncelerini simgelemektedir. Bu şekilde propaganda posterinde ÇKD'yi yapanların, Mao'nun düşüncelerini benimsediği mesajı verilmektedir.

5.3. “Başkan Mao” Konulu Propaganda Posterleri

1966-1967 yılları arasına tarihlenen “Başkan Mao” konulu propaganda posterleri, Hebei Halk Güzel Sanatlar Yayınevi tarafından hazırlanmıştır. Propaganda posterinde “Yaşasın Başkan Mao'nun devrimci çizgisinin zaferi! (毛主席的革命路线胜利万岁!)” yazısı bulunmaktadır.

Resim 3. “Başkan Mao” Konulu Propaganda Posterleri
Kaynak: (IISG, 1966-1967)

Propaganda posterindeki yazılar doğrudan ele alındığında Maoizm'in yüceltilmesine çalışıldığı ortaya çıkmaktadır. Görüntüsel göstergede propaganda posterinde biri Liu'ya benzetilmeye çalışılan beş kişinin, kendilerine göre devasa boyutta resmedilen bir kızıl muhafızın sağ ayağının altında olduğu resmedilmektedir. Propaganda posterinde kızıl

muhafız, sağ elinde bir kitap taşımakta, diğer eliyle de (muhtemelen çantasında bulunan) bir takım kâğıtları savurmaktadır. Belirtisel göstergede propaganda posterinde yer alan kızıl muhafız, ÇKD'yi yapanları temsil etmektedir. Propaganda posterindeki kızıl muhafızın, sağ ayağıyla Liu ve diğer dört kişinin üzerine basması, ÇKD'yi yapanların Liu'ya karşı olduğu mesajını vermektedir. Kızıl muhafızın çevresine kâğıtlar atması üzerinden de ÇKD'yi yapanların, Liu'ya karşı Çin halkını bilinçlendirmeye çalıştığı aktarılmaktadır. Propaganda posterinde kızıl muhafızın devasa boyutta sunulmasıyla da ÇKD'yi yapanların gücüne vurgu yapılmaktadır. Propaganda posterindeki Küçük Kırmızı Kitap, Mao'nun düşüncelerini simgelemektedir. Bu şekilde ÇKD'yi yapanlar, Çin halkının Mao'nun düşüncelerini benimsemesini teşvik etmektedir.

5.4. “Halk” Konulu Propaganda Posterleri

1967 yılına tarihlenen “halk” konulu propaganda posterleri, Tianjin Halk Güzel Sanatlar Yayınevi tarafından hazırlanmıştır. Propaganda posterinde “Yaşasın Başkan Mao'nun devrimci edebi ve sanatsal çizgisinin zaferi! (毛主席的革命文艺路线胜利万岁!)” yazısı bulunmaktadır.

Resim 4. “Halk” Konulu Propaganda Posterleri

Kaynak: (IISG, 1967a)

Propaganda posterindeki yazılar doğrudan incelendiğinde Mao'nun galip eden edebi ve sanatsal politikasının yükseldiği ortaya çıkmaktadır. Görüntüsel göstergede propaganda posterinde bir gurup kişinin, Liu maskesi

takan, çömelmiş pozisyondaki bir kişiye, bir kürek, kalem ve fırçayla yöneldikleri resmedilmektedir. Bunun yanında propaganda posterinde diz çöken kişinin etrafında kırmızı kitaplar taşıyan kişilere, süslenmiş bir şekilde Mao'nun görselini tutan bir kişiye, org çalan bir kişiye, kızıl bayraklar içerisinde çeşitli kâğıtlar savuran bir kişiye ve bir tarafa bir şeyler yazan bir kişiye yer verilmektedir. Belirtisel göstergede propaganda posterinde Liu'nun maskesini taşıyan kişinin çevresindeki kişiler, ÇKD'yi yapanları temsil etmektedir. Org çalınması, ÇKD'yi yapanların neşe içerisinde olduğu, çevreye atılan kâğıtlar ve bir tarafa yazı yazılması ÇKD'yi yapanların Liu'ya karşı propaganda yaptığı izlenimlerini meydana getirmektedir. Propaganda posterindeki kürek, kalem ve fırçayla, Liu'ya müdahale edilmesi, doğrudan ÇKD'yi yapanların Liu'ya karşı olduğu mesajını vermektedir. Propaganda posterindeki kızıl bayraklar, ÇHC'yi ve Komünizm'i, Mao ise ÇHC'yi simgelemektedir. Bu şekilde propaganda posterinde ÇKD'yi yapanların, Komünizm ideolojisinin ve Mao'nun destekçileri olduğu mesajı verilmektedir.

5.5. “Dava” Konulu Propaganda Posterleri

1967 yılına tarihlendiği tahmin edilen “dava” konulu propaganda posterinin yayıncısına dair bilgiye ulaşılamamıştır. Propaganda posterinde “Davamız haklı, haklı dava galip gelmeli! (我们的事业是正义的，正义的事业必胜!)” yazısı bulunmaktadır.

Resim 5. “Dava” Konulu Propaganda Posterleri
Kaynak: (IISG, 1967b)

Propaganda posterindeki yazılar doğrudan ele alındığında ÇKD'nin haklı olduğu vurgusu yapılmakta ve ÇKD'nin Liu'nun politikasına karşı galip gelmesi gerektiği mesajı verilmektedir. Görüntüsel göstergede propaganda posterinde sağ elini havaya kaldırmış, sol eliyle de örsün üstünde bulunan ve Liu'ya benzetilmeye çalışılan bir kişiyi kavramış, işçi tulumu içerisindeki bir kişi resmedilmektedir. Propaganda posterinde işçi tulumu içerisindeki kişi, Liu'ya benzetilmeye çalışılan kişiye göre daha büyük boyutta bulunmaktadır. Propaganda posterinin arka planında ise Mao'nun gülümsemekte olduğu ve propaganda posterindeki her iki kişiye göre büyük resmedildiği bir görseli yer almaktadır. Belirtisel göstergede propaganda posterinde Liu'yu kavrayan kişi, ÇKD'yi temsil etmekte, arka planda Mao'nun olması ise ÇKD'yi yapan Çin halkının Mao'ya destek verdiği mesajını vermektedir. Propaganda posterinde Liu'yu kavrayan kişinin elindeki aletle Liu'ya işkence yapmasıyla ÇKD'nin doğrudan Liu'ya yönelik işkenceyi teşvik ettiği algısı oluşmaktadır. Propaganda posterindeki Mao görseli, ÇHC'yi simgelemektedir. Bu şekilde ÇKD'nin temelinde Mao'nun düşüncelerinin olduğu vurgulanmaktadır.

5.6. “Birleşme” Konulu Propaganda Posterleri

1967 yılına tarihlendiği tahmin edilen “birleşme” konulu propaganda posterleri, Şangay Yayın Sistemi Devrimci Asi Karargahı tarafından hazırlanmıştır. Propaganda posterinde “Basım Departmanı askerleri, ilerlemeyi destekleyenlerle birleşme sözü verdi (版司战士誓作大联合促进派; 联合只争朝夕团结共同对敌 -)” yazısı bulunmaktadır.

Resim 6. “Birleşme” Konulu Propaganda Posterleri
Kaynak: (IISG, 1967c)

Propaganda posterindeki yazılar doğrudan incelendiğinde Basım Departmanı askerlerinin ÇKD'ye destek verdiğine yönelik algı meydana gelmektedir. Görüntüsel göstergede propaganda posterinde Liu'ya benzetilmeye çalışılan bir kişi ve bu kişinin kendisinden daha büyük boyutta resmedilen iki el arasında sıkıştığı resmedilmektedir. Belirtisel göstergede propaganda posterinde Liu'yu sıkıştıran eller, Liu'ya karşı mücadele edenleri temsil etmektedir. Propaganda posterinde iki elin sıkışmasıyla Liu'a karşı mücadelede birleşme mesajı verilmektedir. Liu'nun iki elin arasında sıkışması üzerinden de Liu'nun ÇKD'de birleşen Çinlere karşı zor durumda kaldığı algısı meydana getirilmektedir. Propaganda posterindeki ellerin sıkılması üzerinden birlik simgelemektedir. Bu kapsamda propaganda posterinde Liu'ya karşı ÇKD'de birlik teşvik edilmeye çalışılmaktadır.

5.7. “Mücadele” Konulu Propaganda Posterleri

1967 yılına tarihlendiği tahmin edilen “mücadele” konulu propaganda posterinin yayıncısına dair bilgiye ulaşılamamıştır. Propaganda posterinde “Kapitalist sınıfı ve Liu ile Deng'in gerici çizgisini tamamen yerle bir edin! (彻底砸烂刘邓资产阶级反动路线!)” yazısı bulunmaktadır.

Resim 7. “Mücadele” Konulu Propaganda Posterleri

Kaynak: (IISG, 1967d)

Propaganda posterindeki yazılar doğrudan ele alındığında Liu'nun hedef alındığı ve “yerle bir edin” fiiliyle de Liu'nun politikasının etkisiz hale getirilmesi gerektiğine yönelik mesaj verildiği ortaya çıkmaktadır. Görüntüsel göstergede propaganda posterinde sağ elinde çekiç tutan kırmızı renkte resmedilen bir kişi ve biri Liu'nun yüzüne benzetilmeye çalışılan iki insan başlı bir canlı resmedilmektedir. Propaganda posterindeki kişi, iki insan başlı canlıya göre daha büyük sunulmaktadır. Diğer yandan bu kişinin,

sağ eliyle Liu'ya benzetilmeye çalışılan başı kavradığı, sağ ayağıyla da canlıya bastığı resmedilmektedir. Propaganda posterinin arka planında kitaplar (muhtemelen Küçük Kırmızı Kitap) taşıyan bir gurup insan ve bu insanların arkasında da kırmızı bayraklar yer almaktadır. Belirtisel göstergede propaganda posterinde elinde çekiç tutan kişi ve çekiç tutan kişinin arkasında bulunan kişiler, ÇKD'yi yapan insanları temsil etmektedir. Propaganda posterinde erkeğin, çekiçle iki başlı canlıya yönelmesi, başlardan birini kavraması ve ayağıyla canlıya basması, ÇKD'yi yapanların, Liu'ya aşağılayıcı bir tavır içinde olduğuna ve ona yönelik şiddeti teşvik ettiğine ilişkin algının oluşmasına yol açmaktadır. Diğer yandan propaganda posterinin arka plandaki kişilerin Küçük Kırmızı Kitap'lar taşıması, ÇKD'de Liu'nun politikasının sert bir şekilde eleştirilmesine karşılık Mao'nun düşüncelerinin ön plana çıkarıldığı anlamına gelmektedir. Propaganda posterindeki kırmızı bayraklar, ÇHC'yi ve Komünizm'i simgelemektedir. Bu kapsamda propaganda posterinde ÇKD'yi yapanların Komünizm'in de destekçisi olduğuna yönelik algı meydana gelmektedir.

5.8. “İhraç” Konulu Propaganda Posterleri

1968 tarihlenen “ihraç” konulu propaganda posterleri, Şanghai Halk Güzel Sanatlar Yayınevi tarafından hazırlanmıştır. Propaganda posterinde “Dönen hain ve zorba Liu Shaoqi, partiden ilelebet ihraç edilmelidir! (把叛徒、内奸、工贼刘少奇永远开除出党!)” yazısı bulunmaktadır.

Resim 8. “İhraç” Konulu Propaganda Posterleri

Kaynak: (IISG, 1968)

Propaganda posterindeki yazılar doğrudan incelendiğinde Liu'ya yönelik olumsuz yakıştırmaların yapıldığı ve partiden ihraç edilmesi gerektiği mesajının verildiği ortaya çıkmaktadır. Görüntüsel göstergede

propaganda posterinde elinde kürek olan ve işçi kıyafeti içerisinde bir erkek, işçinin yanında elinde bir tüfek taşıyan bir erkek asker, erkek askerin yanında bir kadın, kadının yanında fırça taşıyan bir kadın asker ve onların arkasında da kıvılcak bayraklarla birlikte geniş bir kalabalık resmedilmektedir. Propaganda posterinde resmedilen kalabalığın önünde ise Liu'ya benzetilen bir kişiye yer verilmektedir. Propaganda posterindeki kalabalık, Liu'ya yönelmekte ve Liu'nun boyutu, propaganda posterinde ön plana çıkarılan dört kişiye göre oldukça küçük resmedilmektedir. Belirtisel göstergede propaganda posterinde Liu'ya yönelen kişiler, ÇKD'yi yapan kişileri temsil etmektedir. Bu kişilerin Liu'yu hedef almaları, ÇKD'yi yapanların Liu'ya karşı harekete geçtiği ya da Liu'ya karşı harekete geçilmesini teşvik ettiği anlamını ortaya çıkarmaktadır. Liu'nun boyutunun propaganda posterinde ön plana çıkarılan dört kişiye göre küçük resmedilmesi, ÇKD'yi yapanların gücüne atıfta bulunmaktadır. Propaganda posterindeki kıvılcak bayraklar, ÇHC'yi ve Komünizm'i simgelemektedir. Bu açıdan propaganda posterinde ÇKD'yi yapanların Komünizm'i desteklediği mesajı verilmektedir.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmada Liu'ya yönelik nefret söylemine yönelen propaganda posterleri incelendiğinde Liu'ya yönelik şiddetin yalnızca sözel olarak değil fiziksel anlamda da teşvik edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Propaganda posterleri içerisinde Liu, ÇKD'yi yapanlar tarafından şiddete maruz kalan, kovulan, dışlanan, ezilen ve hatta eziyete maruz kalan kişi olarak ön plana çıkarılmıştır. Yine propaganda posterleri içerisinde Liu'ya yönelik kapitalist yol izleyen, kapitalist restorasyonun karşı-devrimcisi, dönen hain ve zorba gibi çeşitli suçlamalarda bulunulmuştur. Diğer yandan çalışmada incelenen propaganda posterlerinin biri dışındaki tümünde Liu'nun ÇKD'yi yapanları temsil eden kimi kişilere göre de oldukça küçük resmedildiği tespit edilmiştir. Bu şekilde propaganda posterlerinde Liu'ya karşı ÇKD'nin gücüne vurgu yapılmıştır. Propaganda posterlerinde Liu, Çin toplumu için bir tehlike şeklinde sunularak, engellenmesi teşvik edilmiştir.

Propaganda posterlerindeki yazılarda Liu'nun partiden ihraç edilmesi ve Liu'nun gerici olarak nitelendirilen çizgisinin yerle bir edilmesi istenirken, görsellerde ise Liu, doğrudan hedef alınmıştır. Bu kapsamda propaganda posterlerinde Liu'ya yönelen nefret söyleminde kamuoyunda Liu'nun şiddete maruz kalması meşrulaştırılmakta ve doğrudan Liu'ya yönelik bir linç hareketi teşvik edilmektedir. Propaganda posterlerinde Liu, sert bir şekilde eleştiriye maruz bırakılırken, Liu'nun düşünce ve/veya politikasına karşılık Mao'nun düşünceleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda çalışmada incelenen propaganda posterlerinde dönemin Sovyet

Revizyonizmi olarak adlandırılan Sovyetler Birliği'nin Stalin politikalarından uzaklaşmasının ÇHC'deki temsilcilerinden biri, Liu olarak sunulmuştur. Böylece Liu'ya yönelik nefret söylemi, ÇKD'yi yapanların Sovyet Revizyonizmine karşıtlığının ne kadar sert olduğunun bir yansıması da olmuştur.

Genel olarak çalışmada incelenen propaganda posterleri nefret suçu boyutunda incelendiğinde propaganda posterleri üzerinden Liu'ya yönelik Çin halkında nefretin oluşturulmaya ya da arttırılmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak politik amaçlara hizmet eden Liu'ya yönelik nefret propagandasının Liu'ya yönelik eleştirilerin, nefret suçuna dönüşmesine, Liu'nun Çin toplumunda dışlanmasına ve onur kırıcı bir şekilde cezalandırılmasına yol açtığı ileri sürülebilmektedir. Bu açıdan çalışmada incelenen propaganda posterleri, siyasi kutuplaşma sonucu gerçekleştirilen nefret propagandasının, bir nefret suçuna dönüşebildiğini ve bir kişinin siyasi itibarının olumsuz yönde etkilemenin dışında sert bir şekilde de cezalandırılmasının önünü açabildiğini ortaya koymuştur.

Çalışmanın propaganda ve nefret suçu arasındaki ilişkiyi yansıtması bakımından ulusal literatürde özgün bir çalışma olduğu ileri sürülebilir. Gelecek çalışmalarda ise farklı ülke (örneğin, Sovyetler Birliği) ve farklı propaganda araçları (örneğin, karikatürler) üzerinden nefret suçunda propagandanın rolü ele alınabilir.

7. SUMMARY

The Chinese Cultural Revolution (CCR), which took place in the second half of the 19th century, left deep traces on the political scene of the People's Republic of China (PRC). In the CCR, a harsh discrediting propaganda was launched against the politicians who allegedly opposed Mao during the revolution, in which the personality cult of the Chinese Communist Party (CCP) leader Mao Zedong was brought to the fore. As part of this discrediting propaganda, many Chinese politicians were harshly criticized and also subjected to hate crimes. One of the politicians who were exposed to hate crimes in this process was Liu Shaoqi, one of the heads of state of the PRC. Liu was subjected to discrediting propaganda, arrested and imprisoned through various posters made during the CCR. It can be said that the discrediting propaganda against Liu is one of the most prominent hate crimes in the CCR.

- How was Liu presented in posters for Liu Shaoqi during the CCR?

- What kind of accusations were made against Liu in the posters against Liu Shaoqi during the CCR process?

- How were the Chinese people encouraged to act in the posters for Liu Shaoqi during the CCR process?

The study is important in terms of shedding light on the political discrediting propaganda and hate crime in the CCR. In this respect, it is aimed that the study will be a resource that researchers studying on propaganda and hate crime can benefit from.

In the study, out of 65 images about Liu, 10 directly about Liu's political discrediting were chosen as the sample of the study, using the sampling method with visual purposes. Charles Sanders Peirce's semiotic approach was used to determine the outlines of the overt and hidden messages in 10 propaganda posters determined as samples from the International Institute of Social History.

In the study, when the propaganda posters directed against Liu were examined, it was concluded that violence against Liu was encouraged not only verbally but also physically. Among the propaganda posters, Liu was featured as the person who was exposed to violence, expelled, excluded, oppressed and even persecuted by those who made the CCR. Again in the propaganda posters, various accusations were made against Liu such as following the capitalist path, counter-revolutionary of the capitalist restoration, returning traitor and tyrant. On the other hand, in all but one of the propaganda posters examined in the study, it was determined that Liu was portrayed rather small compared to some people who represented those who made CCR. In this way, propaganda posters emphasized the power of the CPD against Liu. In propaganda posters, Liu was presented as a danger to Chinese society and encouraged to be blocked.

While the articles on the propaganda posters demanded that Liu be expelled from the party and that Liu's line, which was described as reactionary, should be destroyed, Liu was directly targeted in the images. In this context, the hate speech directed at Liu in propaganda posters legitimized Liu's exposure to violence in the public and a lynching movement directly against Liu was encouraged. While Liu was harshly criticized in propaganda posters, Mao's thoughts were sought to be highlighted in response to Liu's thought and/or policy. In this context, in the propaganda posters examined in this study, one of the representatives in the PRC of the Soviet Union's departure from the Stalin policies of the period, which was called Soviet Revisionism, was presented as Liu. Thus, the hate

speech directed at Liu was also a reflection of how harsh the opposition of those who made the CPD against Soviet Revisionism was.

In general, when the propaganda posters examined in the study were analyzed in terms of hate crime, it was concluded that the hatred towards Liu in the Chinese people was sought to be formed or increased through the propaganda posters. As a result, it can be argued that hate propaganda against Liu, which serves political purposes, caused criticism of Liu to turn into a hate crime, Liu's exclusion in Chinese society and his humiliating punishment. In this respect, the propaganda posters examined in the study revealed that hate propaganda carried out as a result of political polarization can turn into a hate crime and pave the way for a person's political reputation to be severely punished as well as negatively affecting his or her political reputation.

8. KAYNAKLAR

- Arıca, F. A. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Mao Zedong döneminde spor yayıncılığı üzerine inceleme. *TRT Akademi*, 4(8), 392-408.
- Bakalis, C. (2017). The victims of hate crime and the principles of the criminal law. *Legal Studies*, 37(4), 718-738.
- Boeckmann, R. J. & Turpin-Petrosino, C. (2002). Understanding the harm of hate crime. *Journal of social issues*, 58(2), 207-225.
- Brudholm, T. (2015). Hate crimes and human rights violations. *Journal of Applied Philosophy*, 32(1), 82-97.
- Bunar, N. (2007). Hate crimes against immigrants in Sweden and community responses. *American Behavioral Scientist*, 51(2), 166-181.
- Chakraborti, N. (2012). Introduction: Hate crime victimization. *International Review of Victimology*, 18(1), 3-6.
- Chan, J., Ghose, A. & Seamans, R. (2016). The internet and racial hate crime. *Mis Quarterly*, 40(2), 381-404.
- Cheng, W., Ickes, W. & Kenworthy, J. B. (2013). The phenomenon of hate crimes in the United States. *Journal of Applied Social Psychology*, 43(4), 761-794.
- Chongatera, G. (2013). Hate-crime victimization and fear of hate crime among racially visible people in Canada: The role of income as a mediating factor. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 11(1), 44-64.
- CP. (2023). Liu Shaoqi: <https://chinese posters.net/themes/liushaoqi> adresinden alınmıştır
- Deloughery, K., King, R. D. & Asal, V. (2012). Close cousins or distant relatives? The relationship between terrorism and hate crime. *Crime & Delinquency*, 58(5), 663-688.
- Dipoppa, G., Grossman, G. & Zonszein, S. (2023). Locked down, lashing out: COVID-19 effects on asian hate crimes in Italy. *The Journal of Politics*, 85(2), 389-404.

- Disha, I., Cavendish, J. C. & King, R. D. (2011). Historical events and spaces of hate: Hate crimes against Arabs and Muslims in post-9/11 America. *Social Problems*, 58(1), 21-46.
- Emerson, E. & Roulstone, A. (2014). Developing an evidence base for violent and disablist hate crime in Britain: Findings from the life opportunities survey. *Journal of Interpersonal Violence*, 29(17), 3086-3104.
- Garland, J. (2012). Difficulties in defining hate crime victimization. *International Review of Victimology*, 18(1), 25-37.
- Haider-Markel, D. P. (2006). Acting as fire alarms with law enforcement? Interest groups and bureaucratic activity on hate crime. *American Politics Research*, 34(1), 95-130.
- Hoffman, A. J. (2020). Community service activities reducing hate crimes and extremism: A “green intervention” approach. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*, 48(3), 207-209.
- IISG. (1966a). International Institute of Social History: <https://search.iisg.amsterdam/Record/1106657> adresinden alınmıştır
- IISG. (1966b). International Institute of Social History: <https://search.iisg.amsterdam/Record/1074453> adresinden alınmıştır
- IISG. (1966-1967). International Institute of Social History: <https://search.iisg.amsterdam/Record/1072930> adresinden alınmıştır
- IISG. (1967a). International Institute of Social History: <https://search.iisg.amsterdam/Record/829956> adresinden alınmıştır
- IISG. (1967b). International Institute of Social History: <https://search.iisg.amsterdam/Record/1069260> adresinden alınmıştır
- IISG. (1967c). International Institute of Social History: <https://search.iisg.amsterdam/Record/1518388> adresinden alınmıştır
- IISG. (1967d). International Institute of Social History: <https://search.iisg.amsterdam/Record/1069117> adresinden alınmıştır
- IISG. (1968). International Institute of Social History: <https://search.iisg.amsterdam/Record/1072652> adresinden alınmıştır
- Jacobs, L. & van Spanje, J. (2021). A time-series analysis of contextual-level effects on hate crime in the Netherlands. *Social Forces*, 100(1), 169-193.
- Johnson, S. D. & Byers, B. D. (2003). Attitudes toward hate crime laws. *Journal of Criminal Justice*, 31(3), 227-235.
- Kalkan Kocabay, H. (2008). *Tiyatroda Göstergibilim*. İstanbul: E Yayınları.
- Kirs, E. (2021). Hate crimes and international institutions: A literature review. *Hungarian Journal of Legal Studies*, 61(3), 285-295.
- Lalić, V. & Đurić, S. (2018). Policing hate crimes in Bosnia and Herzegovina. *Policing and Society*, 28(9), 1065-1083.
- Levin, J. & Rabrenovic, G. (2001). Hate crimes and ethnic conflict: An introduction. *American Behavioral Scientist*, 45(4), 574-587.
- Lyons, C. J. (2008). Defending turf: Racial demographics and hate crime against blacks and whites. *Social Forces*, 87(1), 357-385.
- Mason, G. (2005). Hate crime and the image of the stranger. *British Journal of*

- Criminology*, 45(6), 837-859.
- Mason, G. (2009). Hate crime laws in Australia: Are they achieving their goals?. *Criminal Law Journal*, 33(6), 326-340.
- Müller, K. & Schwarz, C. (2021). Fanning the flames of hate: Social media and hate crime. *Journal of the European Economic Association*, 19(4), 2131-2167.
- Perry, B. (2002). Defending the color line: Racially and ethnically motivated hate crime. *American Behavioral Scientist*, 46(1), 72-92.
- Perry, B. (2014). Gendered Islamophobia: Hate crime against Muslim women. *Social Identities*, 20(1), 74-89.
- Phillips, N. D. (2009). The prosecution of hate crimes: The limitations of the hate crime typology. *Journal of Interpersonal Violence*, 24(5), 883-905.
- Ryan, M. E. & Leeson, P. T. (2011). Hate groups and hate crime. *International Review of Law and Economics*, 31(4), 256-262.
- Türk, M. S., Avcı, Ö. & Baytımur, T. (2021). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sovyet Revizyonizmi'ne karşı kitapların propaganda amaçlı kullanımı. *Türk Kütüphaneciliği*, 35(2), 159-182.
- Vera Santos, R. E. (2021). Hate crime and racial discrimination in Ecuador: The case of Michael Arce in ESMIL. *International Journal of Discrimination and the Law*, 21(2), 117-138.
- White, R. & Perrone, S. (2001). Racism, ethnicity and hate crime. *Communal /Plural: Journal of Transnational & Cross-Cultural Studies*, 9(2), 161-181.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Prof. Dr. Metin IŞIK % 35; Doktorant Gül ÇAKI % 35; Doç. Dr. A. Bahadır DARI % 30.

Gönderim Tarihi: 23.06.2023

Kabul Tarihi: 26.07.2023

A STUDY ON THE ADAPTATION OF THE TEACHERS' RATINGS OF CHILD SECURE BASE BEHAVIOUR AND EMOTION REGULATION SCALE INTO TURKISH CULTURE

Çocuğun Güven Temelli Davranışları ve Duygu Düzenlemesi Derecelendirme
Ölçeği Öğretmen Formunun Türk Kültürüne Uyarlama Çalışması

Gökçen İLHAN İLDİZ

Dr. Öğr. Üyesi; Namık Kemal Üniversitesi
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu
gokcenilhan@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2091-5270

Aynur BÜTÜN AYHAN

Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi,
Çocuk Gelişimi Bölümü
a_butun@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-3306-9672

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

The goal of this study is to adapt the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale into Turkish culture. The research group of the study included 295 children aged from 48 to 72 months. A total of 59 teachers participated in the adaptation study for the children. Data obtained were firstly used for confirmatory factor analysis in the scale validity test. According to the CFA results, a 28-item and two-factor structure of the scale was accepted with no need for any amendments. Strong significance was found between the reference scales and the scales on which the criterion-related validity test focused. The Cronbach's alpha value of the scale was found to be .970 in the reliability test. A strong correlation was found between the two applications in the test re-test stage. The study findings reveal that the scale is a valid and reliable assessment tool for Turkish culture.

Keywords: Emotion Regulation, Secure Base Relation, Validity, Reliability

Öz

Bu çalışmada Çocuğun Güven Temelli Davranışları ve Duygu Düzenlemesi Derecelendirme Ölçeği Öğretmen Formu'nun Türk kültürüne uyarlama çalışmasının gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu 48-72 aylık 295 çocuk oluşturmaktadır. 59 öğretmen çocuklar için ölçek uyarlama çalışmasına katılmıştır. Elde edilen veriler ile geçerlilik çalışmalarında öncelikle yapı geçerliliği çalışması kapsamında doğrulayıcı faktör analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. DFA sonuçlarına göre ölçeğin 28 maddeli ve iki faktörlü yapısı herhangi bir değişikliğe gerek olmadan kabul edilmiştir. Ölçüt bağımlı geçerlilik çalışmasında odaklanılan ölçekler ile referans ölçekler arasında yüksek düzeyde kolerasyon bulunduğu belirlenmiştir. Güvenilirlik çalışmasında ise ölçeğin Cronbach alfa değeri .970 olarak tespit edilmiştir. Test tekrar test güvenilirliğinde ise iki uygulama arasında yüksek düzeyde kolerasyon saptanmıştır. Elde edilen bulgular ile ölçeğin Türk kültüründe geçerli ve güvenilir bir değerlendirme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duygu Düzenleme, Güven Temelli İlişki, Geçerlilik, Güvenilirlik

1. INTRODUCTION

Individuals experience emotions as a result of significant events or situations, which affect their behaviour (Gross, Richards & John, 2006). According to Gross (2002), what matters is how people regulate their emotions rather than what those emotions are and when they can occur because they cause serious problems when they do not occur in a suitable way, intensity and duration (Denollet, Nyklicek & Vingerhoets, 2008; Werner & Gross, 2010). Emotion regulation is a concept that reflects how people can change the intensity, duration and expression of their activated emotions (Thompson, 1994; Cole, Martin & Dennis, 2004; Koole, 2010).

Emotion regulation, the basis of emotional development, is an interesting topic in child development. Although emotion regulation skills continue to develop throughout people's lives, the early years are the most critical period (Berk, 2013). The development of emotional regulation skills begins with the birth of the child. Support given by parents' speech to children's emotions that occur with pleasure or distress enhances the development of emotion forms (Izard, 1991). On the other hand, the preschool period involves many new dimensions for the development of emotion regulation skills. In particular, peer relations and school rules in preschool education institutions help children use emotion regulation skills in an independent and effective way (Sala, Pons & Molina, 2014).

It is known that children who are able to regulate their emotions properly possess many developmental advantages. These children gain the social, emotional and cognitive gains of the period more easily (Trentacosta, Izard, Mostow & Fine, 2006). Children who gain more autonomy through motor development use their emotion regulation skills that they have acquired and continue to develop in order to adapt to new social environments and peer relations (Gross, 2013). It is emphasized that children who have strong emotion regulation skills are able to explore new settings at more ease and detail in the preschool period (Waters, Wippman & Sroufe, 1979), have higher levels of school readiness and school adaptation (Blair & Diamond, 2008; Tarullo, Obradovic & Gunnar, 2009; Ramani, Brownell & Campbell, 2010), are better at intra-class interaction (Drake, Belsky & Fearon, 2014), and can perform difficult classroom tasks more effectively (Denham, Bassett, Zinsser & Wyatt, 2014). Another aspect related to emotion regulation skills is the secure base relations with teachers. Secure base relations formed with teachers are the those that are based on love, rapport, proximity and particularly attachment (Pianta & Stuhlman, 2004; Driscoll & Pianta, 2011).

Emotion regulation skills developed at the beginning of infancy are closely related to building and developing attachment relations, which have significant impacts on the development and interpersonal relations of children throughout their lives. Bowlby, recognised as the founder of Attachment Theory, defined attachment as the special and powerful connection formed between infant and caregiver that determines the emotional experiences of people “from cradle to grave” (Bowlby, 1977; 1980). According to attachment theorists, the primary attachment figure is often the mother (Ainsworth et al., 1978; Bowlby, 1980; Hazan & Shaver, 1987). Giving positive reactions to signs of distress and uneasiness are important in the selection of the primary attachment figure (Hazan & Shaver, 1994). Bowlby (1969) suggested that adults with whom attachment relationships are built after the mother are the secondary attachment figures. When primary attachment figures are not present, children need subsidiary figures with whom they feel comfortable, which are called secondary attachment figures. According to Bowlby’s Attachment Theory, teachers are the secondary attachment figures for children. Kindergarten teachers, in particular, are among the significant adult figures with whom children can place trust and build secure base relations in the absence of their mothers (Bowlby, 1969).

Secure base relations with teachers have significant impacts on children. The impact of secure base relations with teachers is particularly focused on children’s emotional behaviours. Secure base teacher-student interaction is an important emotional base that helps children to cope with negative emotions such as stress and anger, maintain safe relations in the school setting and supports their well-being at school (Denham & Weissberg, 2004; Collie, Shapka & Perry, 2011). Howes, Matheson and Hamilton (1994) found in their study that children who receive positive reactions from their teachers have higher levels of peer-recognition. Pianta and Stuhlman (2004) drew attention to child-teacher relations in the preschool period, emphasizing that positive relations provide a basis for children’s adaptive behaviours and coping skills in times of hardship, while negative relations cause social behaviour incompetence and aggressive behaviour against peers. Hughes and Cavell (1999) reported that positive teacher-child interactions cause a decline in the aggressive behaviours of children. On the other hand, it has been reported that children who fail to build secure base relations with teachers have negative attitudes towards school (Baker, 1999) because teachers’ emotion regulation skills such as reducing stress and managing anger are significant references for children (Collie, Shapka & Perry, 2011).

Another significant aspect influenced by children's emotion regulation skills and trust-based relations is the attitude they develop towards school in terms of whether they feel secure at and attached to school. Feeling valued by teachers is deemed important for the development of children's self-confidence and self-esteem. Children who feel valued in the school setting have significant social and emotional advantages. Positive teacher-student relations are important for improving academic achievement and motivation, as well as a sense of love and belonging to school (Pianta, 1994). Secure base relations with teachers reflect on children's behaviours, particularly their emotional behaviours. Secure base teacher-student interaction is an important emotional base that helps children to cope with negative emotions such as stress and anger, maintain safe relations in the school setting and supports their well-being at school (Denham & Weissberg, 2004; Collie, Shapka & Perry, 2011). Pianta and Stuhlman (2004) drew attention to child-teacher relations in the preschool period, emphasizing that positive relations provide a basis for children's adaptive behaviours and coping skills in times of hardship, while negative relations cause social behaviour incompetence and aggressive behaviour against peers.

Based on the findings of the literature review, it is possible to say that children's emotion regulation skills, secure base relations with teachers and school-attachment levels both affect and are affected by each other and these three aspects have a significant impact on children's development, particularly in the preschool period. In the context of these three important topics, a comprehensive local literature review of measurement scales designed for assessing children's emotion regulation skills revealed several studies: Cognitive Emotion Regulation Questionnaire-k developed by Garnefski et al. (2007) for the mid-childhood period and adapted by Turan (2020), the story-based scale adapted by Ecrili and Ogelman (2015) for preschool children aged 5 to 6, the Emotion Regulation Strategies Scale developed by Gust (2014) for 3-6 year-old children in Germany, the story-based Preschool Emotion Regulation Scale developed by Yılmaz and Zembat (2021) for 48-72 month-old children and the Emotion Regulation Scale developed by Shields and Cicchetti (1997) and adapted by Batum and Yağmurlu (2007) for 4-6 year-old children. Local literature includes the Teacher Student Relations Scale developed by Pianta (2001) and adapted by Beyaztürk (2005) for 4-6-year-old children. The scale includes Conflict, Proximity and Addiction sub-scales. Of these sub-scales, proximity indicates emotional proximity between teachers and students and higher total scores indicate positive relations and a sense of proximity in the school

environment. The short form of the Student – Teacher Relationship Scale (STRS) developed by Pianta (1999; 2001) was adapted into Turkish by Şahin-Ası and Karabay (2018). The short form of the scale only includes the proximity and conflict sub-scales.

The literature review on children’s emotion regulation skills, secure base relations with teachers, and level of attachment to school indicates that there several scales in these topics, particularly for the preschool period. This scale adaptation is considered to contribute to the local literature in terms of the variety and alternatives of scales for assessing children’s emotion regulation skills, secure base relations with teachers and their sense of belonging and attachment to school. A remarkable aspect of the adapted scale is that the level of emotion regulation skills and secure base relations with teachers function as predictors in identifying children’s sense of belonging and attachment to school. As in the local literature, no scale was found in the international literature that possesses those psychometric features. In this context, adaptation of the scale into Turkish culture is deemed particularly important. The factor that makes the Turkish adaptation important is also the fact that no measurement tool was found in the literature review that was adapted from Portuguese culture into Turkish culture. Cultural adaptation studies in the local literature mostly involve scales designed in the English language. It is considered that the adaptation of this scale might contribute to the assessment of the similarities and differences as well as the cultural adaptation between the two cultures.

2. METHOD

2.1. Participants

Preschool teachers working in kindergartens in Süleymanpaşa, Tekirdağ affiliated to the Ministry of National Education participated in the study to adapt the Teachers’ Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Scale into Turkish culture. Kline (2014) suggested that the minimum sample size must be two times the number of items in adaptation studies and that the sample should be ten times the number of items. In this context, 48–72-month-old children who had attended school for a minimum of two months were included in the study and 59 preschool teachers completed the Teachers’ Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale for 295 children. Schools were selected for the study using the simple random sampling method.

Demographic data of teachers and children involved in the pilot study for scale adaptation are presented in Table 1.

Table 1. Demographic Data of Children and Teachers in the Study

Demographic Information	F	%
Information on Children		
<u>Gender</u>		
Girl	153	51.9
Boy	142	48.1
<u>Month Range</u>		
48-60 Months	140	47.5
60-72 Months	155	52.5
Information on Teachers		
<u>Gender</u>		
Female	59	100
Male	-	-
<u>Seniority</u>		
0-5 years	12	20.3
6-10 years	25	42.5
11-15 years	19	32.5
16-20 years	3	5.1
<u>Graduation Degree</u>		
Undergraduate	56	94.9
Master's	3	5.1

Table 1 shows that 51.9% of children included in the study were girls, while 48.1% were boys. Additionally, 47.5% were between 48 and 60 months and 52.5% were between 60 and 72 months. The mean age of the children was 61.10 ± 6.59 months. 100% of teachers involved in the scale adaptation study were female and 20.3% had 0-5 years of professional experience, 42.5% had 6-10 years, 23.5% had 11-15 years, and 5.1% had 16-20 years of experience. In terms of educational level, 94.9% had a bachelor's degree and 5.1% had a postgraduate degree.

2.2. Instruments

In the study to adapt the Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale to Turkish culture, a General Data Form designed by the authors and the Teacher's Ratings of Child Secure Behaviour and Emotion Regulation Scale were used as measurement tools. For criterion validity, the Emotion Regulation Scale (ERS) and Teacher Student Relations Scale (TSRS) were used.

General Data Form

The General Data Form is a 5-item measurement tool designed to collect the demographic data of the teachers and students involved in the study. The General Data Form includes questions on the children's gender and age, teachers' gender, educational status and professional experience.

Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation (PCV-P) Scale

The Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale was developed by Dias, Soares and Freire (2004) in order to assess preschool children's emotion regulation skills, secure base relations with their teachers and sense of belonging to school and school attachment. The scale includes 28 items and two subscales. The first subscale is "Emotional Self-regulation" and the second is "Secure Base Behaviours". The Emotional Self-Regulation sub-scale includes 12 items numbered "2, 4, 6, 9, 11, 14, 16, 18, 21, 23, 25, 27" and the Secure Base Behaviours subscale includes 16 items numbered "1, 3, 5, 7, 8, 10, 12, 13, 15, 17, 19, 20, 22, 24, 26, 28". Eight items in the Emotional Self-regulation sub-scale, which are items "4, 6, 9, 11, 14, 16, 21, 25", two items in the Secure Base Behaviours subscale, namely "7 and 28", are reverse coded.

Higher scores in the Emotional Self-regulation subscale indicate stronger emotion regulation skills in children. Higher scores in the Secure Base Behaviours subscale mean that children display more secure base behaviours towards their teachers, attach to them and use them as a secure base to a greater extent. Total scores in the subscale in addition to the subscales reflect the quality of children's relations in the school setting by means of their school behaviour. Higher total scores indicate more positive school perceptions and sense of security in the school setting. Maximum and minimum total scale scores and subscale scores are 140 and 28 for the total scale score, 60 and 12 for the Emotional Self-regulation subscale and 80 and 16 for the Secure Base Behaviour subscale, respectively (Dias, Soares and Freire, 2004).

The form, completed by teachers, is a 5 Likert-type scale. The items are scored from 1 to 5 ranging from 1: Totally Disagree to 5: Totally Agree. Teachers respond to the scale items according to their observations of children's behaviours towards themselves and their peers in the last two months. Dias, Soares and Freire (2004) identified the Cronbach's alpha coefficients of the respective subscales to be .93 for "Secure Base Behaviours" and .89 for "Emotion Self-regulation" and .93 for the total scale score.

2.3. Procedure

Ethical approval was firstly obtained in order to carry out the study. Then, the ethical approval was submitted to the Turkish Republic Ministry of National Education to obtain permission to conduct the study in

Süleymanpaşa district of Tekirdağ province. After completing the official procedures, school principals were informed about the goal and content of the study. The authors interviewed the preschool teachers working with 48- to 72-month-old children and handed them voluntary consent forms that described the goal and content of the study. 48–72-month-old, normally developing children from two parent families who had no chronic diseases and had attended school for a minimum of two months were identified in voluntary teachers' classes and their parents were given parent consent forms that explained the goal and content of the study. Teachers participated in the study for children whose parents permitted them to fill in forms. A total of 59 preschool teachers filled in the forms for 295 children who met the relevant criteria.

The first step before the adaptation study involved translating the scale. The source language was Portuguese and the target language was Turkish. The translation process involved translating from the source language to the target language, reviewing and comparing the translations, translating the scale from the target language back to the source language and the designing the preliminary form of the translated text. The scale was translated from Portuguese to Turkish by three independent experts in Portuguese and Turkish languages and cultures. As it was not possible to bring the translators of the scale texts together, the translations were reviewed by three other experts in Portuguese and Turkish languages and cultures to create its final form. This Turkish form was translated from Turkish back to Portuguese by three experts who did not participate in the translation and review processes in the first stage. It was verified by two experts of both languages that the three Portuguese translations overlapped with each other and the original text, which ended the translation stage. The translation process involved fourteen experts, including eleven who were experts in both Portuguese and Turkish cultures, two Turkish language experts and one expert preschool teacher.

After the translation of the scale was completed, it was necessary to test its language validity in order to increase the validity and reliability of the measurement tool. First, the original form of the test underwent several structural modifications before its language validity was tested (Seçer & Gençdoğan, 2020). In this stage, user instructions were added to the Turkish scale and its final form was established.

2.4. Language Validity Test

For the language validity test, the final form of the scale in the target language and the original form were given to a group of at least 30 people

who knew both languages consecutively in the same session, in different sessions after a short interval or by dividing the scales into two halves in the same or different sessions. After this process, the language validity of an item was accepted if correlations of participants' scores in both scale items were + 0.80 or over (Erkuş & Selvi, 2019). In this study, five teachers with a knowledge of both cultures and who were working with 48–72-month-old children first completed the original scale then the Turkish version independently for 10 children each.

To identify language validity, the Cronbach's alpha coefficient was calculated in order to find the internal validity of the two languages separately. The Cronbach's alpha of the Turkish form was found to be .963, and the Portuguese form .964, which indicated a very high level of intra-item validity level in both languages. Then, the Wilcoxon test was carried out in order to determine whether there was a significant difference between the total scale scores and subscale scores in the two languages and no significant difference was found between each item in Turkish and Portuguese ($p=.922$). Finally, the Pearson correlation coefficient was calculated for the consistency between responses to the Portuguese and Turkish forms of the scale. It was found that the correlation coefficients between the data obtained from the Turkish and Portuguese forms ranged between .967 and 1.00 ($p=.000$). In other words, the Turkish item scores and Portuguese item scores differ together. A strong linear correlation was identified between the Turkish and Portuguese item and total scale scores. As a result of the findings, the language validity of the scale was verified.

2.5. Scope Validity Test

Scope validity is the extent to which measurement tool items reflect the feature being measured (DeVellis, 2016). Scope validity ratio assessed using the six-step Lawshe technique developed by Lawshe (1975). These steps consist of identifying the field experts whose views will be requested (between 5 and 40), drafting the assessment form, obtaining expert views, determining the scope validity ratio of the scale items, identifying the scope validity index of the scale items, and creating the final form of the scale according to the scope validity ratio and scope validity index values (Lawhse, 1975). In this context, 13 experts were asked for their views to calculate the scope validity. These experts rated each item as "applicable" or "inapplicable". The obtained data were used to calculate the Scope Validity Ratio (SVR) and Scope Validity Index (SVI). The analysis showed that the fit ratio by experts ranged between .85 and 1.00, thus indicating that the fit index was high for each item. It was found that the scope validity ratio of the

items ranged between .69 and 1.00. According to Lawshe (1975), the scope validity ratio must be over .54 in assessments carried out by 13 experts. The scope validity index of all items was found to be .90. Items of the scale formed according to the analysis results were found to be applicable by the experts. In addition to the Scope Validity Ratio and Scope Validity Index, two experts were chosen at random from the 13 experts and the consistency between their assessments was identified by using the fit index and PABAK (Prevalence Adjusted Bias Adjusted Kappa) coefficient. The PABAK Coefficient, which is more effective than the Kappa coefficient, was proposed by Byrt, Bishop and Carlin (1993). The two experts chosen at random from the 13 experts were numbered 3 and 7. Two experts compromised in 23 of the 28 items. In other words, they assessed 85% of items to be applicable. As PABAK coefficient is derived with the formula $(2*P0)-1$ formula, chance-free fit between experts was .64. The findings revealed that both the fit index and PABAK coefficient were high for each item; in other words, assessments of the two randomly chosen experts were 100% compatible and they compromised on every item. The scope validity of the scale was verified according to these findings.

2.6. Pre-pilot Practice

It is suggested that in scale adaptation studies, a pre-pilot stage should be conducted with a group of participants (8-10 people) reflecting the sample group before the pilot study. The goal of the pre-pilot study is to assess the comprehensibility of the scale items, response time and application method and eliminate any semantic or practical disorder (Erkuş & Selvi, 2019). In this context, the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale was presented to 20 teachers working with 48–72-month-old children who were asked for their views on the comprehensibility of the instructions and items in the scale. It was found that there were no instructions or items that the teachers could not understand. The pre-pilot stage was followed by the pilot study. Statistical calculations of the pilot study were carried out with LISREL (ver. 9,1) and SPSS (25,00) programs.

3. RESULT

In the pilot study of this research, structural validity was firstly checked with data obtained from scales filled by 59 teachers for 295 children. Confirmatory factor analysis was carried out and criterion-related validity was checked in the structural validity study. Cronbach's Alpha Reliability and Test- Re-test Reliability were performed to verify the scale reliability.

3.1. Validity

Structural validity was firstly checked for the scale validity test. Confirmatory factor analysis (CFA) was carried out in the first step. In CFA, factor loads of items, path diagram of factor loads, and the fit index of scale items to the factor structure were calculated.

As multivariate normality assumption was not met between items with CFA, parameter estimation was carried out with the Robust Unweighted Least Squares method and Asymmetric covariance matrix. Factor load values of items (*Lambda*), square of multiple correlation that identifies the correlation between each item and implicit variable (r^2) and *t* values that show correlation significance were analysed. The results showed that the *t* values of all items were significant and over ± 1.96 ($p < .005$). According to the path diagram of factor loads of scale items, the factor loads ranged between .30 and .83.

The model-data fit index of this 28-item scale is shown in Table 2.

Table 2. Fit index of scale items for factor structure

Goodness of Fit Index	Value
X^2/sd	566.10/349 = 1.62
GFI	.99
CFI	.99
NFI	.97
NNFI	.99
RFI	.96
S-RMR	.056
RMSEA	.071

According to Table 2, resemblance rate chi-square statistics is $X^2(349) = 566.10$ $P < .01$, the rate of the chi-square statistics to the degree of freedom is $(X^2/sd) = 1.62$, the root mean square approximation error is (RMSEA) = 0.071, the Standardized root mean square residual is (S-RMR) = 0.056, comparative fit index is (CFI) = 0.99, goodness of fit index is (GFI) = 0.99, normed fit index is (NFI) = 0.97 and relative fit index is (RFI) = 0.96.

3.1.1 Criterion Related Validity

After the structural validity test, the Criterion Related Validity of the scale was verified. In this context, to check the concurrent validity of the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale, the emotion regulation subscale score of the Emotion Regulation Scale (ERS) was used for the emotional self-regulation subscale, the

proximity subscale score of the Teacher Student Relations Scale (TSRS) for the secure base behaviours sub-scale and the total score of the Teacher Student Relations Scale (TSRS) for the total score.

Emotion Regulation Scale (ERS)

The Emotion Regulation Scale is a measurement tool developed by Shields and Cicchetti (1997) and adapted to Turkish by Batum and Yağmurlu (2007), which assesses the emotional reactions of children from the preschool period to the age of seven as well as whether they regulate their emotions according to environmental conditions. The scale includes 24 items and two subscales. The first is the emotion regulation subscale and the second is the lability/negativity subscale. The Emotion regulation subscale assesses children's emotion regulation skills according to their environment and the lability/negativity subscale assesses their emotional reactivity. The scale can be completed by mothers and teachers. It was found that the scale's Cronbach alpha internal consistency coefficients were .73 for the emotion regulation subscale and .75 for the lability/negativity subscale. The maximum score of the scale is 120, and the lowest score is 24 (Batum & Yağmurlu, 2007). In the validity test of this study, the scale was filled in by teachers.

Teacher-Student Relations Scale

The Teacher-Student Relations Scale was developed by Pianta (2001) and adapted to Turkish by Beyaztürk (2005). The scale, administered to 4-6 years old children, is completed by teachers for each child separately and focuses on teacher-student relations. The 5-point Likert-type scale involving 28 items has three subscales: conflict, proximity and addiction. The conflict subscale assesses child's negative behaviour, negative emotional interactions perceived by the teacher and negative relations between the child and teacher. The proximity subscale assesses positive emotional interactions between the teacher and student and whether the student recognizes the teacher as a supportive adult and uses him/her as an effective resource. The addiction subscale assesses the extent to which the teacher considers the student addicted to himself/herself. A high level of addiction indicates negativity. A high total score in the scale indicates positive relations in the school setting and perceived proximity. The Cronbach's alpha coefficients were found to be .84 for the conflict subscale, .80 for the proximity subscale, .72 for the addiction subscale and .86 for the total scale score.

In the criterion related validity test, the Cronbach's alpha coefficients were firstly calculated to determine the internal consistency of the focus scales and criterion scales, followed by Pearson correlation analysis to determine the correlations between the scales. The results are presented in Table 3.

Table 3. Internal Consistency and Pearson Correlation Analysis Results in Criterion Related Validity Test

Focused/Criteria Scale	Internal consistency results	Pearson correlation analysis results	
	Cronbach's Alpha	r	p
Emotional Self-Regulation subscale / Emotion Regulation subscale	.926	.862	.000
Confidence-Based Behaviours subscale Proximity subscale	.960	.962	.000
Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale	.970	.977	.000
Teacher-Student Relationship Scale	.977		

According to the internal consistency results of the criterion validity test of the emotion self-regulation subscale shown in Table 3, the Cronbach's alpha coefficients were found to be .926 for the emotional self-regulation subscale and .917 for the emotion regulation subscale, while the Pearson correlation analysis coefficient between the two scales was $r = .862$; $p = .000$; the internal consistency results of the criterion related validity test of the Secure Base Behaviour subscale showed that the Cronbach's alpha coefficients were .960 for the Secure Base Behaviour subscale and .927 for the Proximity subscale, while the Pearson correlation analysis coefficient between the two scales was $r = .962$; $p = .000$; the internal consistency results of the criterion related validity test of Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale total score showed that the Cronbach's alpha coefficients were .970 for the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale and .977 for the Teacher-Student Relations Scale, while the Pearson correlation analysis coefficient between the two scales was $r = .977$; $p = .000$.

3.2. Reliability

Cronbach's Alpha reliability and Test Re-test reliability were calculated to verify the reliability of the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale.

3.2.1. Cronbach Alpha Reliability

The Cronbach's Alpha Reliability test of Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale involved the calculation of factor loads, item total correlations and Cronbach's alpha reliability coefficients. It was found as a result of the calculations that the item factor loads ranged between .323 and .879, the factor loads of all items were over 0.30, and the item total correlations (also known as item validity coefficients) ranged between .307 and .866. Cronbach's alpha coefficients were found to be .926 for the emotional self-regulation subscale, .960 for the secure base behaviour subscale and .970 for the total scale.

3.2.2. Test Re-test Reliability

Two repeated sessions were carried out for the test re-test reliability. Cronbach's alpha coefficients were calculated in these sessions to identify the internal consistency of both applications and then the Pearson correlation coefficient was calculated for the consistency between the total scale scores made in repetitive applications. Thus, the Cronbach's alpha coefficients of the first and second application were found .969 and equal. The Pearson correlation between the two measurements was found to be $r=.996$; $p=.000$.

4. DISCUSSION

The goal of this study is to adapt the Teachers' Ratings of the Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale into Turkish culture. In this context, translation was the first step of the study. The translation stage involved translating the scale from the source language to the target language, reviewing and comparing the translations, translating the scale from the target language back to the source language and then establishing the preliminary form of the translated scale. Then, the language validity was checked in order to strengthen the validity of the measurement tool, followed by the scope validity check in order to identify the extent to which the measurement tool items reflected the content features that were aimed to be assessed. The following step was the pilot study and designation of the scale for the pilot study. Reliability and validity were checked with data obtained from the pilot study.

In the pilot study stage of the scale adaptation, 59 preschool teachers filled in the scale for 295 children. Children included in the study were between 48 and 72 months old. A total of 4 teachers were involved for 92 six-year-old children for the development of the original scale. Adaptation of the scale into Turkish culture was intended for 48–72-month-old children. For this purpose, 140 children aged 48-60 months (47.5%) and 155 children

aged 60-72 months (52.5%) were included in the study. The analysis results showed that the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale is a reliable and valid measurement tool for 48–60-month-old children in addition to 60–72-month-old children. On the other hand, 59 teachers participated in the study to adapt the scale to Turkish culture. As scale assessment is based on teachers' observations, it is emphasized that a child has been attending the same class for a minimum of two months so that the teacher can carry out proper observations. Adaptation study data were collected during the Covid-19 pandemic. The health conditions during this period caused limitations in terms of the number of children attending school regularly for a minimum of two months. Therefore, data were collected for assessment from 59 preschool classes that met the relevant criteria.

4.1. Structure Validity

The process of checking the validity of scale began after the end of the pilot study. This stage of the validity check was concerned with its structural validity. Structural validity is the type of validity that reflects the extent to which the scale results represent the implicit variable or the structure that it is considered to represent (Behling & Law, 2019). The data were first subjected to confirmatory factor analysis in order to test the structural validity of the scale. In scale adaptation studies, confirmatory factor analysis is carried out in order to check whether a predetermined structure is verified in the target language (Bayram, 2010). Confirmatory factor analysis is a type of analysis that is carried out in order to identify whether a scale with a factorial structure identified in a given culture has a factorial structure in the source culture (Behling & Law, 2019). In this context, the scale with 28 items and two subscales was tested with Confirmatory Factor Analysis (CFA). In CFA, factor load values of items (Λ), multiple correlation square (r^2) that defines the level of correlation between each item and implicit variable and the value that shows their significance level, factor loads of items and fit index were calculated. t values obtained in CFA must not be lower than 1.96. If the t values are lower than this value, the items are deemed insignificant and must be removed from the scale.

The t value of every item is expected to be over 1.96 for the model to be verified (Schumacker & Lomax, 2010). The findings show that the t values of all items are over ± 1.96 . On the other hand, the factor loads of the items range between .34 and .83. Tabachnick and Fidell (2001) reported that factor loads of items must be over .32. Çokluk, Şekercioğlu and

Büyüköztürk (2021) reported that factor loads between .30 and .59 indicate a medium level factor and factor loads over .60 mean a high-level factor, regardless of their positivity or negativity. Values obtained in the analysis show that factor loads of the scale items are in the acceptable interval.

In the goodness of fit index calculations for the factor structure of the scale items, likelihood ratio chi-square statistics was found to be $X^2(349) = 566.10$ $P < .01$, the rate of chi-square statistics to the degree of freedom was $(X^2/sd) = 1.62$, the root mean square approximation error was (RMSEA)=0.071, the standardized root mean square residual was (S-RMR)=0.056, the comparative fit index was (CFI)=.99, the goodness of fit index was (GFI)=.99, the normed fit index was (NFI)=.97 and the relative fit index was (RFI)=.96.

In goodness of fit index calculations, the p value must be taken into account in likelihood ratio chi square statistics. A significant p value is an unfavourable condition; however, this value is often significant in CFA due to the large sample size. Therefore, other fit indexes must also be assessed (Çoluk, Şekercioğlu & Büyüköztürk, 2021). When the rate of chi-square statistics to the degree of freedom is assessed, it is seen that the rate is $(X^2/sd)=1.62$. Kelloway (1998) reported that $\chi^2/df < 2$ indicates a perfect fit, while $\chi^2/df < 3$ denotes an acceptable fit. Thus, in this case, it can be seen the rate of chi-square statistics to the degree of freedom displays a perfect fit. The root means square approximation error had a value of .071.

Jöreskog and Sörbom (1993) reported that a root means square approximation error below .05 indicates a perfect fit whereas a value below .08 indicates a good fit. Thus, that the results indicate that the root mean square approximation error is in the acceptable range. The Goodness of fit index (GFI) is .99. Baumgartner and Homburg (1996) reported that a GFI value between .95 and 1.00 indicates a perfect fit whereas a value between .90 and .95 indicates a good fit. GFI value in this study indicates A perfect fit. Moreover, Sümer (2000) reported that normed Fit Index (NNFI) and comparative fit index (CFI) values over .95 indicate a perfect fit and a value over .90 indicates a good fit. In this study, the values were (NNFI)=.99 and (CFI)=.99 values, thus indicating a perfect fit. The normed fit index (NFI)=.97 and comparative fit index (RFI)=.96 also indicate perfect fit (Kline, 2014). On the other hand, the standardized root mean square residual value (S-RMR) is 0.056. Brown (2006) reported that a standardized root means square residual value below .05 indicates a perfect fit, while a value below .10 indicates a good fit and a value below .10 denotes a weak fit. Hu and Bentler (1999) reported that S-a RMR value below .08 indicates a good fit.

Thus, the results indicate that the standardized mean square root residual value obtained in the analysis indicates a good fit. The value for the final fit index, Root-Mean-Square Error of Approximation (RMSEA), is .08 which also indicates a perfect fit (Kline, 2014).

Şeker and Gençdoğan (2020) reported that exploratory factor analysis is not necessary and structural validity of the scale must be verified in cases where the factorial structure of the target culture is verified with CFA. With the data in hand, the structural validity of the 28-item and two-dimension scale was verified. All fit indexes indicated perfect or good fit in the accepted structure. These values therefore suggest that the scale has a strong structure in Turkish culture.

4.2. Criterion Related Validity

Criterion related validity is a type of validity that is based on the calculation of the correlation between scores for a scale that is subjected to a validity test and the scores of similar measurement tools' reliability and validity that were previously verified (Erkuş, 2021). Criterion related validity is divided into two: concurrent validity and predictive validity. In this study, concurrent validity was calculated. Concurrent validity is achieved by calculating the correlation between participants' scores in the adapted/developed measurement tool and their scores in a measurement tool that assesses the same or similar features (Büyüköztürk, 2019). In the criterion validity test, the first step was to calculate the Cronbach's alpha coefficients, which meant the internal consistency between the focus scale and criterion scales. Then, the correlation of the consistency between the focus scales and criterion scales was calculated. Büyüköztürk (2019) reported that Cronbach's alpha coefficients between .70 and 1 are acceptable and values closer to 1 indicate higher internal consistency. Büyüköztürk (2019) also reported that a correlation coefficient of the relationship between two variables of between .30 and .70 indicates a medium level of consistency, while values below .30 indicate low a level pf consistency and values over .70 indicate a high level of consistency (Roscoe, 1975; Büyüköztürk, 2019).

In the criterion related validity test of the emotional self-regulation subscale, the focus was emotional self-regulation, while the criterion was the emotional regulation subscale. The internal consistency results show that the Cronbach's alpha values obtained from the focus and criterion scales were .926 and .917, respectively. It is seen that the internal consistency levels of both scales are very high. Correlation statistics calculations on the

consistency between scale scores of the emotion regulation subscale and of the emotional self-regulation subscale show that there is a positive strong correlation between the emotional self-regulation subscale scores and emotion regulation subscale scores ($r = ,862$; $p = ,000$). In other words, scores in the emotion regulation subscale, which is the criterion scale, increase as the emotional self-regulation subscale scores increase or scores in the emotion regulation subscale, which is the criterion scale, decrease as the emotional self-regulation subscale scores decrease. As expected and desired, a positive high correlation was found and criterion validity was verified for the emotional self-regulation subscale with these findings.

In the criterion validity test of the secure base behaviour subscale, the focus was the secure base behaviour subscale scores and the criterion was the teacher-student relations scale proximity subscale scores. The international consistency results related to the criterion related validity of the secure base behaviour subscale show that the Cronbach's alpha coefficients obtained from the focus and criterion scales are .960 and .927, respectively. According to the Cronbach's alpha coefficients of the two subscales, both have a relatively high level of internal consistency. Correlation calculations were carried out for the consistency between the scales scores (criterion scores) of the proximity subscale and secure base behaviour subscale and a highly significant positive correlation was found between the two subscales ($r = .962$; $p = .000$). In other words, scores in the proximity subscale, which is the criterion scale, increase as the secure base behaviour subscale scores increase or scores in the proximity subscale, which is the criterion scale, decrease as the secure base behaviour subscale scores decrease. As expected and desired, a positive and significant correlation was found. The criterion validity of the secure base behaviour subscale was thus verified with these findings.

Here, the focus is the scores in the 28-item Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale and the criterion scores are the scores in the 28-item Teacher-Student Relations Scale itself. According to the internal consistency results related to the criterion related validity of the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale, the Cronbach's alpha coefficients obtained in the focus and criterion scale are .970 and .977, respectively. It is seen that the internal consistency levels of both scales are very high according to these Cronbach's alpha values. Correlation statistics between the scale scores in the Teacher-Student Relations Scale (criterion scale) and the scores in Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and

Emotion Regulation Scale show that there is a positive and high-level correlation between total scale scores ($r = .977$; $p = .000$). In other words, scores in the Teacher-Student Relations subscale, which is the criterion scale, increase as the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale scores increase or scores in the Teacher-Student Relations subscale, which is the criterion scale, decrease as the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale scores decrease. As expected and desired, a positive and significant correlation was found and the criterion validity of the total scale score was verified.

4.3. Reliability

Reliability is an indication of the consistency between the results obtained with a measurement tool in repeated measurements under the same conditions. The Alpha coefficient, developed by Cronbach (1951), is a method used very often in calculating reliability. Cronbach's method is suitable for Likert type measurements (Cronbach, 1951). One of the other reliability test methods is the test re-test reliability. In this technique, the same test is administered to the same group at a certain interval and the Pearson correlation between the two applications is calculated. The correlation coefficient that is obtained indicates the extent to which the test displays measurement stability. An interval of one month is suggested between the two applications (Büyüköztürk, 2019). In this context, the Cronbach's alpha method and test re-test method were used in order to identify the reliability of the scale as part of the adaptation of the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale to Turkish culture. In the test re-test method, the second test was administered after a one-month interval.

It is seen that factor loads of the items range between .323 and .879 according to the item total correlation and Cronbach's alpha reliability coefficients. The relevant literature emphasizes that factor loads must be over .30 (Seçer, Halmatov & Gençdoğan, 2013). The findings show that the factor loads of all items are over .30 and the item total correlations, also known as item validity coefficients, range between .307 and .866, which are appropriate values. On the other hand, Cronbach's alpha coefficients were found to be .926 for the emotional self-regulation subscale, .960 for the secure base behaviour subscale and .970 for the total scale. Although there is no definitive guideline on the lower limit of the Cronbach's alpha reliability coefficient, it is stated in resources that it must be over .70 and the alpha coefficient is expected to be close to 1. Reliability coefficient values close to

1 indicate high-level reliability and strong internal consistency between items (Büyüköztürk, 2019). The findings obtained in the analysis prove the reliability of the total scale and subscales. In their scale development study, Dias, Soares and Freire (2004) found the following Cronbach's Alpha coefficients for the subscales: .93 for the "Secure Base Behaviour" subscale, .89 for the "Emotional Self-regulation" subscale and .93 for the total scale score. It is seen that the Cronbach's alpha coefficients of the scale are high in both cultures.

4.4. Test Re-test Reliability

Test re-test reliability is carried out by administering the measurement tool to the same group at two different times in order to calculate the Pearson coefficient between the scores obtained in two applications, identify the stability coefficient to test the reliability of the scale (Behling and Law, 2019). It is reported that a correlation coefficient between .30 and .70 indicates a medium level correlation between two variables, while a coefficient below .30 indicates a low correlation and a coefficient over .70 means the correlation level is high (Roscoe, 1975; Büyüköztürk, 2019). Thus, a positive, high and significant correlation was found between the scale scores obtained in the first and second application ($r=.996$; $p=.000$). In other words, there is strong stability between the scores from the two applications. According to the Cronbach's alpha reliability test, the internal consistency of the scale is very high and equal to each other in both applications.

5. LIMITATIONS AND FUTURE WORK

This study has several limitations. The study was limited to 48–72-month-old typically developing children attending preschool institutions in Süleymanpaşa, Tekirdağ province affiliated to the Ministry of National Education during the 2020-2021 academic year. Future studies might involve scale development for assessing 48–72-month-old preschool children in terms of their emotion regulation skills and secure base relations with their teachers. On the other hand, scales could be developed or adapted to assess the emotion regulation skills and secure base behaviours of children under 48 months. Another limitation of the study is that the measurement tool assesses children's emotion regulation skills and secure base relations with teachers based on a descriptive screening model and teachers' observations. Measurement tools could be developed or culturally adapted that assess their emotion regulation skills based on parents' views and observation or their secure base relations with teachers based on observation.

Lastly, the children who participated in the study had no clinical history; therefore, future studies might involve children with a clinical history.

6. CONCLUSION

As a result of the data collected and analysis carried out as part of this study to adapt the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale from Portuguese to Turkish, it is concluded that the scale is a valid and reliable measurement tool for Turkish culture. It can be suggested that scientific-based positive results have been achieved with this measurement tool adapted from Portuguese to Turkish by assessing the cultural fit between the two cultures in the context of significant concepts such as attachment and self-regulation that are based on a theoretical foundation and have behavioural and cognitive structures. This tool is also considered economic, practical and accessible as it is based on teacher observations and a teacher has the opportunity to observe children and the scale is a Likert-type scale. It is recommended that an assessment tool is introduced to the local literature that is easy to apply and widely accessible with this measurement tool, the cultural adaptation of which has been proven with scientific methods.

7. SUMMARY

Children's emotion regulation skills, their secure-based relationships with their teachers, their belonging to school and their level of attachment to school are among the most important issues of child developmental psychology. Based on the findings of the literature review, it is possible to say that children's emotion regulation skills, secure base relations with teachers and school-attachment levels both affect and are affected by each other and these three aspects have a significant impact on children's development, particularly in the preschool period. The literature review on children's emotion regulation skills, secure base relations with teachers, and level of attachment to school indicates that there several scales in these topics, particularly for the preschool period. The goal of this study is to adapt the Teachers' Ratings of Child Secure Base Behaviour and Emotion Regulation Scale into Turkish culture. The research group of the study included 295 children aged from 48 to 72 months. A total of 59 teachers participated in the adaptation study for the children. Data obtained were firstly used for confirmatory factor analysis in the scale validity test. According to the CFA results, a 28-item and two-factor structure of the scale was accepted with no need for any amendments. Strong significance was found between the reference scales and the scales on which the criterion-

related validity test focused. The Cronbach's alpha value of the scale was found to be .970 in the reliability test. A strong correlation was found between the two applications in the test re-test stage. The study findings reveal that the scale is a valid and reliable assessment tool for Turkish culture. This tool is considered economic, practical and accessible as it is based on teacher observations and a teacher has the opportunity to observe children and the scale is a Likert-type scale. It is recommended that an assessment tool is introduced to the local literature that is easy to apply and widely accessible with this measurement tool, the cultural adaptation of which has been proven with scientific methods.

8. REFERENCES

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. & Wall, S. (1978). Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation, Psychology: New York.
- Asi, D. Ş. & Karabay, Ş. O. (2018). Öğrenci-öğretmen ilişki ölçeği-kısa formunun Türkçe'ye uyarlanması. *Ege Eğitim Dergisi*, 19(1), 67-82. <https://doi.org/10.12984/egeefd.322358>
- Baker, J. A. (1999). Teacher-student interaction in urban at-risk classrooms: Differential behavior, relationship quality, and student satisfaction with school. *The Elementary School Journal*, 100(1), 57-70. <https://doi.org/10.1086/461943>
- Batum, P. & Yagmurlu, B. (2007). What counts in externalizing behaviors? The contributions of emotion and behavior regulation. *Current Psychology*, 25, 272-294.
- Baumgartner, H. & Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161. [https://doi.org/10.1016/0167-8116\(95\)00038-0](https://doi.org/10.1016/0167-8116(95)00038-0)
- Bayram, N. (2010). Yapısal eşitlik modellemesine giriş, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Batum, P. & Yagmurlu, B. (2007). What counts in externalizing behaviors? The contributions of emotion and behavior regulation. *Current Psychology: Developmental • Learning • Personality • Social*, 25, 272-294.
- Behling, O. & Law, S. K. (2019). Ölçeklerin ve diğer ölçme araçlarının uyarlanması problemler ve çözümler. (Çev Edt. Özer, A.). Anı Yayıncılık: Ankara.
- Berk, E. L. (2013). Bebekler ve çocuklar: doğum öncesinden orta çocukluğa. Erdoğan, I.N., (Çev. Ed.), (Basım 7), (164-266-278), Nobel Akademik: Ankara.
- Blair, C. & Diamond, A. (2008). Biological processes in prevention and intervention: The promotion of self-regulation as a means of preventing school failure. *Development and Psychopathology*, 20(3), 899-911. <https://doi.org/10.1017/S0954579408000436>

- Beyazkürk, D. (2005). Biriktirilmiş olumlu deneyimler (Banking Time) müdahale programının okulöncesi öğrenci öğretmen ilişkileri üzerindeki etkisi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and loss, Vol. 1: Attachment, New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1977). The making and breaking of affectional bonds. I: Aetiology and psychopathology in the light of attachment theory II: Some principles of psychotherapy. *British Journal of Psychiatry*, 130.
- Bowlby, J. (1980). Attachment and loss, loss sadness and depression. Volume III, A Member of the Perseus Books Group, New York.
- Brown, T. A. (2006). Confirmatory factor analysis for applied research. New York: Guilford.
- Büyükoztürk, Ş. (2019). Sosyal bilimler için veri analizi kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum. (25. Basım). Pegem Akademi: Ankara.
- Byrt, T., Bishop, J. & Carlin, J. B. (1993). Bias, prevalence and kappa. *Journal of Clinical Epidemiology*, 46(5), 423-429. [https://doi.org/10.1016/0895-4356\(93\)90018-V](https://doi.org/10.1016/0895-4356(93)90018-V)
- Cole, P. M., Martin, S. E. & Dennis, T. A. (2004). Emotion regulation as a scientific construct: Methodological challenges and directions for child development research. *Child Development*, 75(2), 317-333. <https://www.jstor.org/stable/3696638>
- Collie, R. J., Shapka, J. D. & Perry, N. E. (2011). Predicting teacher commitment: The impact of school climate and social-emotional learning. *Psychology in the Schools*, 48(10), 1034-1048. <https://doi.org/10.1002/pits.20611>
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyükoztürk, Ş. (2021). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları [Multivariate Statistics SPSS and LISREL Applications for Social Sciences] (6th ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Denham, S. A., Bassett, H. H., Zinsser, K. & Wyatt, T. M. (2014). How preschoolers' social-emotional learning predicts their early school success: Developing theory-promoting, competency-based assessments. *Infant and Child Development*, 23(4), 426-454. <https://doi.org/10.1002/icd.1840>
- Denham, S. A. & Weissberg, R. P. (2004). Social-emotional learning in early childhood: What we know and where to go from here. In E. Chesebrough, P. King, TP Gullota, & M. Bloom (Eds.), A Blueprint for the Promotion of Prosocial Behavior in Early Childhood (pp. 1351). New York: Kluwer/Plenum.
- Denollet, J., Nykliček, I. & Vingerhoets, A. J. (2008). Introduction: Emotions, emotion regulation, and health. In *Emotion Regulation* (pp. 3-11). Springer, Boston, MA.

- Devellis, R. F. (2016). *Scale development: Theory and applications* (4th ed.). Sage publications.
- Dias, P., Soares, I. & Freire, T. (2004). Percepção do comportamento de vinculação da criança aos 6 anos: construção de uma escala para professores. *Rev. Port. Educ.* 7, 191-207. <https://hdl.handle.net/1822/70322>
- Drake, K., Belsky, J. & Fearon, R. M. (2014). From early attachment to engagement with learning in school: the role of self-regulation and persistence. *Developmental Psychology*, 50(5), 1350-1361. <https://doi.org/10.1037/a0032779>
- Driscoll, K. & Pianta, R. C. (2011). Mothers' and Fathers' Perceptions of Conflict and Closeness in Parent-Child Relationships during Early Childhood. *Journal of Early Childhood & Infant Psychology*, (7), 1-24.
- Ecirli, H., & Ogelman, H. G. (2015). Validity-reliability study of the scale of emotion regulation strategies for children aged five-six. *International Peer-Reviewed Journal of Humanities and Academic Science*, 13(4), 85-100.
- Erkuş, A. (2021). Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci. Seçkin Yayıncılık: Ankara. ISBN: 9789750267680
- Erkuş, A. & Servi, H. (2019). Psikolojide ölçme araçlarının uyarlanması. Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme III: Ölçek Uyarlama ve Norm Geliştirme. Pegem Akademi: Ankara. ISBN: 978-605-241-659-4.
- Garnefski, N., Rieffe, C., Jellesma, F., Terwogt, M. M. & Kraaij, V. (2007). Cognitive emotion regulation strategies and emotional problems in 9-11-year-old children: The development of an instrument. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 16(1), 1-9.
- Gross, J. J. (2002). Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences. *Psychophysiology*, 39(3), 281-291. <https://doi.org/10.1017/S0048577201393198>
- Gross, J. J. (2013). Emotion regulation: taking stock and moving forward. *Emotion*, 13(3), 359-365. <https://doi.org/10.1037/a0032135>
- Gross, J. J., Richards, J. M., & John, O. P. (2006). Emotion regulation in everyday life. <chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fmedia.rickhanson.net%2FPapers%2FEmotRegDaily%2520Life.pdf&clen=1338308&chunk=true> (08.02.2022).
- Gust, N. (2014). *Emotionsregulationsstrategien im Vorschulalter: Wissen über Emotionsregulationsstrategien und Zusammenhänge zu Kognition und Sozialverhalten* (Doctoral dissertation, Universität Bremen).
- Hazan, C. & Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511-524.
- Hazan, C. & Shaver, P. R. (1994). Attachment as an organizational framework for research on close relationships. *Psychological Inquiry*, 5(1), 1-22. https://doi.org/10.1207/s15327965pli0501_1
- Howes, C., Matheson, C. C., & Hamilton, C. E. (1994). Maternal, teacher, and child care history correlates of children's relationships with peers. *Child Development*, 65(1), 264-273. <https://doi.org/10.2307/1131380>

- Hu, L.-T. & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1–55.
- Hughes, J. N. & Cavell, T. A. (1999). Influence of the teacher-student relationship in childhood conduct problems: A Prospective Study. *Journal of Clinical Child Psychology*, 28(2), 173-184.
- Izard, C. E. (1991). *The psychology of emotions*. Springer Science & Business Media.
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific software international.
- Kelloway, E.K. (1998) Using LISREL for Structural Equation Modeling: A Researcher's Guide. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kline, P. (2014). An easy guide to factor analysis. New York: Routledge.
- Koole, S. L. (2010). *The psychology of emotion regulation: An integrative review* (pp. 138-177). Psychology Press.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28(4), 563-575.
- Pianta, R. C. (1994). Patterns of relationships between children and kindergarten teachers. *Journal of School Psychology*, 32(1), 15-31.
- Pianta, R. C. (1999). *Enhancing relationships between children and teachers*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10314-000>
- Pianta, R. C. (2001). Students, teachers and relationship support: Professional manual. U.S.A.: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Pianta, R. C. & Stuhman, M. W. (2004). Teacher-child relationships and children's success in the first years of school. *School Psychology Review*, 33(3), 444-458.
- Ramani, G. B., Brownell, C. A., & Campbell, S. B. (2010). Positive and negative peer interaction in 3-and 4-year-olds in relation to regulation and dysregulation. *The Journal of Genetic Psychology*, 171(3), 218-250. <https://doi.org/10.1080/00221320903300353>
- Roscoe, J.T. (1975) *Fundamental Research Statistics for the Behavioural Sciences*, 2nd edition. New York: Holt Rinehart & Winston.
- Sala, M. N., Pons, F., & Molina, P. (2014). Emotion regulation strategies in preschool children. *British Journal of Developmental Psychology*, 32(4), 440-453. <https://doi.org/10.1111/bjdp.12055>
- Schumacker, R. E. & Lomax, R. G. (2010). *A beginners guide to structural equation modeling*. New York: Routledge.
- Seçer, İ., Halmatov, S. & Gençdoğan, B. (2013). Duygusal tepkisellik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Sakarya University Journal of Education*, 3(1), 77-89.
- Shields, A. & Cicchetti, D. (1997). Emotion regulation among school-age children: the development and validation of a new criterion Q-sort scale. *Developmental Psychology*, 33(6), 906. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.33.6.906>

- Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar [Structural Equation Modeling: Basic Concepts and Applications]. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49–74.
- Şeker, H. & Gençdoğan, B. (2020). Psikolojide ve eğitimde ölçme aracı geliştirme (2. Basım) Ankara: Nobel Yayınları.
- Tabachnick, B. & Fidell, L. (2001). Using multivariate statistics. Needham Heights: Allyn & Bacon.
- Tarullo, A. R., Obradovic, J. & Gunnar, M. R. (2009). Self-control and the developing brain. *Zero to Three*, 29(3), 31-37.
- Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 25-52.
- Trentacosta, C. J., Izard, C. E., Mostow, A. J. & Fine, S. E. (2006). Children's emotional competence and attentional competence in early elementary school. *School Psychology Quarterly*, 21(2), 148-170. <https://doi.org/10.1521/scpq.2006.21.2.148>
- Turan, O. (2020). *Çocuklarda bilişsel duygu düzenleme stratejileri farkındalık programının geliştirilmesi ve değerlendirilmesi* (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Waters, E., Wippman, J. & Sroufe, L. A. (1979). Attachment, positive affect, and competence in the peer group: Two studies in construct validation. *Child Development*, 821-829.
- Werner, K. & Gross, J. J. (2010). Emotion regulation and psychopathology: A conceptual framework. In A. M. Kring & D. M. Sloan (Eds.), *Emotion Regulation and Psychopathology: A Transdiagnostic Approach to Etiology and Treatment* (pp. 13–37). The Guilford Press.
- Yılmaz, H. & Zembat, R. (2021). Okul Öncesi Duygu Düzenleme Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 526-551.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkileri bulunmadığını, herhangi bir çıkar çatışmasında bulunmadıklarını beyan etmektedir.

Destek: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Dr. Öğr. Üyesi Gökçen İLHAN İLDİZ'in katkı oranı %60, Prof. Dr. Aynur BÜTÜN AYHAN'ın katkı oranı %40'dır.

Gönderim Tarihi: 20.06.2023

Kabul Tarihi: 14.09.2023

CHP ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TEK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE HİMAYE (PATRONAJ) İLİŞKİLERİ VE BAZI SOSYO-EKONOMİK SORUNLAR

Patronage Relations and some Socio-Economic Problems in Turkey in the
Period of the Single Party in the Light of the CHP Archive Documents

Tülay AYDIN

Doç. Dr.; Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü
tlyaydn05@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0308-1240

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Tarihin her döneminde ve her toplum tipinde rastlanan eşitsizlik ve güç dengesizliği insanoğlunun en başat sorunu olmaya devam etmektedir. Güç, servet, bilgi başta olmak üzere insanlar arasındaki bu eşitsizlik sembolleri onları çeşitli ilişki ağları içinde bir var olma savaşı vermeye sürüklemektedir. Bu çalışmada ele alınan tek parti döneminde de merkez ve çevre iletişiminde oluşan tarihsel boşluk, yerel güç odaklarının siyasi, idari ya da ekonomik birçok konuda güç elde etmesine ve bu gücü zayıf toplum kesimleri üzerinde kullanmalarına sebep olmuştur. Bu çalışmada bilhassa köylerde toprak ağaları, köy ve kasabalarda bir aracı güç unsuru olarak memurlar ve artı ürünün pazarlanması noktasında tefeci-tüccarların yani hami ve araçların servet, bilgi, güç ve otoriteye dayalı tahakkümleri incelenmektedir. Bu tahakkümün asıl muhatabı ise kırsal kesimde bilgi ve güçten yoksun kalmış başta köylüler olmak üzere çeşitli halk kesimleridir. Çalışma tarihin her döneminde görülen bu güç odaklı sorunların tek partili yıllar Türkiye'sindeki bir portresini çizme hedefindedir. CHP arşiv belgeleri ışığında ele alınan konunun temel yargısı cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan siyasi, idari, ekonomik ve çeşitli yönetsel kaygıların da yereldeki bu çatışmayı farklı açılardan etkilediği yönündedir. Çalışmanın ana dayanağını tek parti döneminin toplum portresini en iyi şekilde gözler önüne seren parti müfettişlerinin teftiş raporları, parti teşkilatlarının kongre zabıtları ve partili milletvekillerinin bölgelerine yaptıkları geziler sonucunda hazırladıkları raporlar oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: CHP, toplum, ekonomi, himaye, köylü, aracı.

Abstract

The inequality and power imbalance encountered in every period of history and in every type of society continues to be the most dominant problem of human beings. These symbols of inequality among people, especially power, wealth and knowledge, lead them to fight for existence in various networks of relations. The historical gap in the communication between the center and the periphery during the single-party period discussed in the study caused local power groups to gain power in many political, administrative or economic issues and to use this power on weak social segments. In this study, the domination of landlords in villages, civil servants as an intermediary power element in villages and towns, and usurer-traders, that is, protectors and intermediaries, based on wealth, knowledge, power and authority, at the point of marketing the surplus product are examined. The main addressees of this domination are various segments of the people, especially the peasants, who have been deprived of

knowledge and power in the countryside. The aim of the study is to draw a portrait of these power-oriented problems seen in every period of history in Turkey during the one-party years. The basic judgment of the issue, which is handled in the light of the CHP's own archive documents, is that the political, administrative, economic and various administrative concerns established in the first years of the republic also affected this conflict in the local area from different angles. The main basis of the study is the inspection reports of the party inspectors, the congress minutes of the party organizations, and the reports prepared by the party deputies as a result of their visits to their regions, which reveal the portrait of the society of the single-party period in the best way.

Keywords: *CHP, society, economy, patronage, peasant, intermediary*

1.GİRİŞ

Toplumsal tarihe bakıldığında hayatın her alanında bir dizi eşitsizliğin var olduğu görülmektedir. Yaşama düzeyleri, sahip olunan haklar vb. birçok açıdan her zaman birilerinin bir diğerinden daha elverişli şartlara ya da konuma sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Toprağa dayalı yaşam stilinden kapitalist toplum yaşamına kadar hemen her zaman maddi olanaklar ve servet, bu toplumsal eşitsizliklerin sebebi olarak belirmiş ve insanlar arasında bir problem halini almıştır (Ozankaya, 1971, s. 190-191). Miras, kazanım ya da farklı şekillerde elde edilen mülk ve servet, güç eşitsizliğinin doğal bir sonucu olan çatışma ya da çıkar ilişkilerine de ortam sunmaktadır. Bu ilişki tipinin en rahatlıkla gözlenebildiği yerler olan kır ve kent yapıları güce ve sermayeye dayalı ilişkilerle yoğrulmuş, kendi iç düzeneği olan bir sistem ortaya çıkarmıştır. Bu düzende olanaklara sahip olanlar ile olamayanlar arasında bilgi, emek, güç ya da mülke dayalı karşılıklı rant ya da sömürüye varan bir ilişki tipi ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda toplum içinde devlet ya da resmiyetten uzak, bağımsız bir yapılanma oluşmaktadır. Bu durum bir yanı ile merkez-çevre ilişkisine dayanan yönetsel bir süreç bir yanı ile de toplumsal yapıda az gelişmiş ekonomik şartların dürtmesiyle ortaya çıkan sosyal bir sorun oluşturmaktadır. Hem sonuç hem sebep gibi görünen bu faktörler çevrede yeni güç odaklarını doğurmakta ve onları beslemektedir (Eisenstadt & Roniger, 1980, s. 65).

Tek parti dönemi toplum ilişkilerinde bahsi geçen güç, emek, bilgi temelli ilişki ağını sorgulayan bu çalışmada partinin idari, ideolojik ve yönetsel kaygılarından arınmış daha ziyade sosyo-ekonomik açı ile ele alınan bir tek parti dönemi toplum gerçeği sunulmaktadır. Dönemin sosyo-ekonomik yapısı ve toplum dinamiğini bir güç ilişkisi çerçevesinde incelemeyi hedefleyen bu çalışmada temel dayanak noktası bu dönemin parti örgütlerini denetim mekanizmasını oluşturan parti müfettişlik raporları, vilayet kongre zabıtları, partili milletvekillerinin seçim bölgelerini gezileri

sonucunda düzenledikleri raporlar ve çeşitli CHP arşivi belgeleri oluşturmaktadır. Bu belge ve raporlar parti merkezi tarafından görevlendirilmiş ve yerel dinamiklerden bağımsız olan milletvekillerinin kendi yorum ve gözlemlerinden oluşmaktadır. Sadece parti örgütleri değil illerin mevcut sosyoekonomik ve kültürel profillerine de ışık tutan bu rapor ve belgeler ışığında ele alınacak başlıca konular üç temelde sunulmaktadır: Kırsal yapıda toprak ağalarının köylü üzerinde kurduğu baskı düzeni; patrimonyal bürokrasi düzeninden akılcı rasyonel düzene geçişte ortaya çıkan adaptasyon sürecinde bilhassa kırsal kesimler üzerinde tahakküm kurmaya çalışan ve sahip olduğu bilgi ve teknik üstünlüğünü bir sömürü düzeni oluşturmak üzere kullanan memur-aracı yapılanması ve kent ve kasabalarda ortaya çıkan, dönemin en önemli sermaye ve kredi merkezi konumunda bulunan tefeci-tüccar-aracıların güç ve sermaye merkezli faaliyetleridir.

2.SOSYAL ARKA PLAN

Sınırlı ve kendine yeter derecede üretimi olan köylerde köylünün dışa kapalı niteliği daha da öne çıkmaktadır. Bu yapılarda köylü, toplumun bütünleşebilmiş bir parçası olamamakta ve kendine özgü bir siyasal bilgi, tutum, örgüt ya da önderlik kurmakta yetersiz kalmaktadır. Bu durum ise onları kendi dışındaki egemen ya da önder güçlere mecbur bırakmaktadır (Ozankaya, 1971, s. 287). Öte yandan bu durum köylerin antropolojik olarak doğal bir kısıtlılığa da sahip olduğunu göstermektedir. Köylü bu kapalı yapı içinde hâkim pozisyonundaki güçler karşısında çalışarak servet ve birikimin yapılamayacağını görmektedir. Keza onun için ne kadar çalışırsa çalışsın servet sınırlıdır ve çalışmak sadece geçimini sağlamak için yapılan bir eylemdir (Foster, 1965, s. 298). Köylünün egemen güç baskısına karşı bu sessizliği onun ekonomik güçsüzlüğünün yanında mental bir güçsüzlük içinde bulunmasıyla da ilgiliydi. Düşünce ve yaşam koşullarındaki gerilik köydeki sosyal geriliğin de temel sebepleri olmuştur (Haklı, 2007, s. 174). Aynı zamanda köylünün doğadan kaynaklı hastalık, kuraklık, ölüm gibi tehditler ile karşılaşması, iktidar yapısı içinde saygı, statü, güç gibi durumlardan yoksun olması nedeniyle korunaksız kalması onu çeşitli sosyal ilişkiler içine girmeye ve bir korunak bulmaya da mecbur bırakmıştır (Powel, 1970, s. 411). Keza köy oluşumları merkez karşısında az örgütlenebilmiş ve içgüdüsel olarak da güvensizlik duygusu taşıyan birimlerden oluşmaktadırlar (Önal, 1969, s. 74). Bu yapı ise köylünün bir lidere ihtiyaç duymasına sebep olmaktadır. Liderlik misyonunun köylü tarafından kabulü; köylü içinden birinin bu konumu ele geçirmesi, köylünün isteğiyle gücün birine verilmesi ya da dışardan bir güç tarafından dayatılması

şeklinde olabilmektedir (Foster, 1965, s. 298). Bu şemada egemen sınıfın, üretici sınıfın geçim yollarını ve bütün hayatını kontrol etmesi üzerine kurulu bir düzenek ortaya çıkmıştır (Kıray, 2006, s. 137). Yani merkezin çevreye ulaşamadığı noktalarda yerel güçler baskı ve otorite ile de hâkimiyet kurabilmektedirler (Weingrod, 1968, s. 383).

Köy ve kır toplumlarında siyasi ve öncelikli olarak ekonomik yönü ağır basan hami-adamı (patron-müşteri) ilişki sistemi söz konusudur (Aydın, 2018, s. 246-250). Patronaj (himaye) sisteminde kaynaklara sahip olanlar ve buna ulaşmak isteyenler arasında resmi olmayan bir ilişki türü ve birtakım *iyiliklerin* sahipler tarafından dağıtımı söz konusudur (Theobald, 1983, s. 141; Weingrod, 1968, s. 379). “*Kendinden daha iyi ya da kötü konumda biri ile müttefik olmayı faydalı bulan ve statü, güç veya kaynak bakımından eşit olmayan iki kişi arasındaki ittifak*” olarak tanımlanan (Boissevain, 1969, s. 379) bu ilişkide potansiyel bir baskı ve sömürünün, zorlayıcı veya gönüllü yükümlülüklerle kurulması (Eisenstadt ve Roniger, 1980, s. 51) ile eşit olmayan koşullarda, yüz yüze ve esnek şekilde ilerleyen bir ilişki türü mevcuttur (Scott, 1972, s. 93). Bilhassa toprak üzerindeki hâkimiyetiyle güç dengesini elinde bulunduran hami, ya toprak sahibi-ağa rolüyle ya da bir ayağı da toprak üzerinde bulunan tüccarlık yoluyla köylü üzerinde bir tahakküm kurmaya başlamaktadır. Toprak ağalığını baz alan sistemde toprak sahibi, köylünün her türlü güvenliğini sağlarken bunun karşılığında köylü, toprağı ortakçılık ya da işçilik yoluyla işleme görevini üzerine almaktadır (Turan, 1989, s. 24). Böylece toprak ağaları ya da toprağına bağlı hamiler, köy ve kasabalarda devletin hukuk, güvenlik gibi bazı görevlerini üstlenmekte ve hâkim buldukları toplum üzerinde de siyasi, hukuki ve kişisel bir bağlayıcılık durumu oluşturmaktadırlar (Ozankaya, 1971, s. 39-40). Köylüye borç vermenin yanı sıra kendince mahkeme kurarak adalet dağıtan ağaların bile söz konusu olduğu dikkate alınırsa bu gücün önemi daha da anlaşılmaktadır (Boran, 1992, s. 145; Son Posta, 16.05.1938, s. 151). Hami-adamı ilişkilerinde manipülasyon, otorite ve zorlama mevcut bir argümandır ancak ilişkinin ruhunda bunlardan birinin baskın gelmesi durumunda ilişki kesintiye uğrayabilmektedir (Powel, 1970, s. 412). Öte yandan hamiler bu özerk ve güçlü konumları sayesinde devlet bürokrasisi ile adamı (köylü) arasında da ilişkiler kurmak yolu ile gücünü giderek pekiştirmektedir. Adamı koruyan, kollayan, bilgi veren konumunda olan hami, karşılığında köylüden güçlü bir sadakat beklemektedir. Bu sadakat biçimi başta kişisel, siyasal, ekonomik ve ideolojik olmak üzere birçok şekilde olabilmektedir (Ayata, 1994, s. 27-29).

Bir diğer hamilik çeşidi ise tüccarlık yoluyla yapılan az da olsa mal

ya da toprağa sahip olan, köylünün artı ürününü pazarlama olanaklarını sağlamak yoluyla öne çıkmaktadır. Hami kredi olanaklarına ve merkezlerine ulaşamayan köylüye kredi ve pazar fırsatı sunarak tahakkümünü kurmaktadır. Bu ilişki çerçevesi hem siyasi hem ekonomik niteliklidir (Scott, 1977, s. 2). Bu yapılarda çoğunlukla toprak sahibi şehir ya da kasaba ile ilintilidir ya da köye yakın bir yerde yerleşmiştir. Hami sahip olduğu toprak ya da mülkleri yarıcılık ve marabacılık yoluyla işletmektedir (Turan, 1989, s. 24). Toprak ve köylü üzerindeki hâkimiyetlerini kasabalara taşıyan bu küçük kasaba tüccarları (eşraf) ve büyük toprak sahipleri aşırı ve keyfi eylemlere karşı köylülerin koruyucusu ve merkezi hükümet yetkilileri ile yerel yönetim unsurları arasında aracılık görevi yapmaktadırlar (Sayarı, 2011, s. 85). Bu noktada önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Kırsal toplumun hâkim güçleri olan hamiler zamanla *aracı* olarak tanımlanan yeni bir role bürünebilmektedirler. Bir hamî aynı zamanda aracılık rolünü de üstlenebilmektedir. Hamî parti ya da devlet olanaklarını kollayabilmekte bazen de toprak ağası parti aracılığıyla özerk alanındaki hâkimiyetini genişletebilmekte ve aracılık misyonunu zayıflatarak hamîlik yetisini güçlendirebilmektedir (Scott, 1972, s. 96).

Modern hayatın gelişimi ile birlikte merkez karşısında çevrenin gelişimi bireysel ya da kurumsal hamilerin misyonunda da değişimler başlatmıştır. Bu durum en iyi bağlantıları olan hamileri daha kabul edilebilir pozisyona getirirken öğretmen, doktor, avukat toprak sahipleri, memurlar, tahsildarlar, tefeciler gibi dış bağlantıları olan ve genellikle sosyo-ekonomik durumu orta düzey olan bir küçük entelektüeller ekibini de gün yüzüne çıkarmıştır (Powell, 1970, s. 414). Köylü üzerinde aracılık misyonu ile etkili olan orta düzey memurlar da bu güçlerini kişisel çıkar ve rant sağlamak üzerine geliştirebilmişlerdir. Keza geleneksel hamîlik ile aracılık arasındaki en önemli fark ilkinde hâkim gücün kaynağa direkt sahip olması buna mukabil ikincisinde ise bu tür kaynakları kontrol eden güçlerle doğrudan kurulan stratejik bir bağın mevcut olmasıdır. Boissevain bu durumu ikincil kaynak olarak yorumlayıp açıklamaktadır (1969, s. 380). Keza bir aracı ya da hamî kendi bilgi ve becerisine, taşınmazlar üzerindeki mülkiyet gücüne ya da başkalarının mülkiyet veya otorite gücünden kaynaklanan bir güce sahip olabilmektedir. İlkinde avukatlar öne çıkarken ikincisinde kıt topraklar üzerinde hâkim olan hamilere işaret edilmektedir. Ortakçı veya kiracı olan köylüler ise müşteri konumunda yer almaktadırlar. Üçüncüsünde ise büro temelli bir hamîlik yani aracılık söz konusudur (Scott, 1972, s. 96).

Köylü ve devlet arasında hayati bir rol üstlenen araçlar, bilhassa geri kalmış ve yoksul ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerde kaynak

kısıtının olması, kayırmacı ve iltimas güdülen bir dağıtımı gündeme getirirken, kaynağın yeterli olduğu ülkelerde ise iyi işlemeyen bir bürokrasi ve bürokrasiden anlamayan, haklarını bilmeyen bir kitlenin varlığını ortaya çıkarmaktadır. Aracı tamda bu noktada devreye girmekte ve siyasi-ekonomik rant ya da oy kaygısını da baz alarak hareket etmektedir (Ayata, 2010b, s. 39-40). Bu ilişki ağı özellikle Akdeniz toplumlarında ve bilhassa da İtalya ve Türkiye gibi makineleşmenin düşük, teknoloji ve sermayenin sınırlı olduğu ve düşük dereceli bir merkez-çevre etkileşiminin bulunduğu ülkelerde ortaya çıkmaktadır (Roniger, 1983, s. 65).

Aracılar devlet ve toplum arasındaki boşlukları, arabulucu misyonu ile tamamlamaktadırlar (Weingrod, 1968, s. 383). Değişen şartlar ışığında toprak sahiplerinin hamiliği devam etmekle beraber bu süreçte köylüleri yönlendiren ve yeni olanaklar sunanlar öğretmenler, aracılar, memurlar ve muhtarlar olmuştur (Kıray, 2006, s. 139; Chatterjee, 2006, s. 103). Bu noktada merkezden uzak kalan köy ve nispeten de kasabalıların devlet memurları ile ilişkileri de bu grupların önemini ortaya çıkarmaktadır. Köylülerin devlet memurları ile olan seyrek ama hayati öneme sahip ilişkilerinde söz sahibi olan bu gruplar köylü adına hareket edebilmektedirler (Weingrod, 1968, s. 382). Buna göre aracılar sosyal yapıda bir köprü vazifesi görmekte yani hem izole edilmiş iki kişi arasındaki köprü vazifesini hem de mala, bilgiye ve fırsatlara erişimi sağlamaktadırlar. Nitekim tek partili ya da diktatöryal sistemlerde aracı sıfatını taşıyan bu kişiler, kırsal kesimler için adeta resmi bir kişilik ve devletin bir temsilcisi konumunda yer alabilmektedir. Aracılar kolladıkları kişiye toprak, kredi ya da bürokratik işlerinin görülmesi gibi konularda kaynak sağlayabilmektedirler (Ayata, 2010, s. 37).

Aracıların en temel özellikleri uzmanlaştıkları bir alan olması ve kaynaklara ulaşmada başarılı olmalarıdır. Bu yönleri ile onlar iyi bir bilgi ve insan manipülatörü olarak kabul edilmektedir (Boissevain, 1969, s. 380). Ekonomik, bürokratik ya da siyasi ilişki ağlarını iyi kuran aracılar bu ilişki yetenekleri sayesinde kazanç sağlamaktadırlar. Ancak geleneksel patron ilişkilerinden farklı bir statüye sahip olan aracıların mirasla devraldıkları ya da kendilerine ait bir kaynakları yoktur hatta saygın bir kökleri de olmayabilir ancak aracılar sahip oldukları bilgi ve kurdukları bağlar sayesinde güç kazanmışlardır (Ayata, 2010, s. 37). Yani aracılar devletin uzanamadığı yerlerde dağıtılan kaynağın sahibi olarak değil bunlardan yararlanmayı bilen kişiler olarak öne çıkarlar. Sayarı'ya göre de hami-adamı ilişkilerinde haminin ya da aracının gücü ya kendi kişisel etkisinden, statüsünden, ekonomik gücünden ya da kamu kaynaklarına erişim gücünden

ortaya çıkmaktadır (2011, s 81). Yani en iyi aracı en iyi ilişkilere sahip olan kişi demektir. Bu onları yetkisiz ve güçsüz kesimler karşısında güçlü bir pozisyona taşımakta ve işi ranta dökmeyi sağlayan bir koz sunmaktadır. Aracılar ekonomik ağda olduğu gibi siyasi ya da sosyal rolleri öne çıkan konularda da işlev görebilmektedirler. Siyasi kişiliklere olan yakınlıkları nedeniyle ve kurdukları güçlü bağlar onlara bağımlılık yaratmaktadır. Ancak ekonomik araçların aksine siyasi araçlar para kazanmaktan ziyade kaynak ve fırsatlara daha fazla erişim sağlayarak güçlerini artırmaktadırlar (Stovel ve Shaw, 2012, s. 150-152).

3. CHP ARŞİV BELGELERİNDE HİMAYE (PATRONAJ) İLİŞKİLERİ

Tabakalaşmanın az görüldüğü ancak keskin bir güç önceliğinin bulunduğu köylerde iktidara dayanan güç genellikle gelir, iş gücü veya eğitim bakımından köylülerden farklılaşan, fiziki ve ekonomik bir güce sahip, idare ve memurlarla sıkı ilişkiler kurabilen, haberleşme ve ulaşım kaynaklarına sahip olmayı başarmış *hâkim kişi* olarak tanımlanan güç odaklarının elinde bulunmaktadır. Osmanlı düzeninden Cumhuriyet evresine kadar köylerde bu hâkim kişiler *ağa* ismiyle adlandırılan hamiler olmuştur (Ozanaya, 1971, s. 36). Keza toplum yapısında olmadığı iddia edilen feodal düzenin örtülü bir sınıf düzeneği şeklinde hâkim olduğu görülmektedir. Bu dönemde ağalık, mollalık, hocalık, hacılık, kâhyalık gibi köyün geliri üzerinde hâkimiyet kuran bir imtiyazlı sınıf söz konusudur (Tan, 14.03.1939, s. 7). Cumhuriyet döneminde de köylünün bu durumunun çok farklılaşmadığı ve Osmanlı'dan kalan yapının devam ettiği görülmektedir. Köyün sosyolojik yapılanmasından kaynaklanan yerel koşullarının yanı sıra devlet merkezinin buralara ulaşmadaki yetersizliği de köylerin yapısal durumunu etkilemiştir. Bilhassa toprak dağılımındaki adaletsizlik köylüyü ağalık formu içinde açık bir etkiye maruz bırakmaktaydı (Köymen ve Öztükcan, 1999, s. 478). Patrimonyal düzende ağa-bey-şih gibi ezici güç karşısında köylü-kul-maraba ezilen grubu yer almaktaydı (Yücel, 2019, s. 96). Her ne kadar cumhuriyet ile beraber devlet, halkçı bir politika ışığında bu lafız ve unvanların kullanımına yasak koymuş olsa da bu yapıların toplum içindeki geleneksel konumunu değiştirmekte başarılı olamamıştı. Bu yasak, kelimeler gibi olguların da gerçek hayattan kalkması anlamını doğurmamış ve mevcut durum sistematik bir şekilde devam edegelmiştir (Akşam, 30.10.1934, s. 1; Vakit, 03.02.1934, s. 3).

Tek parti döneminde çoğu toprak sahibi olmayan köylü, ağa ya da tahakküm eden hamilerin topraklarında ortakçı, kiracı ya da maraba(cı) statüsünde çalışmaya devam etmekteydi. Feodal otoritenin azaldığı yerlerde

ortaya çıkan, belli süre için bedeli karşılığında işletme ve kullanma hakkının bir başkasına devredilmesi anlamına gelen kiracılık ve ortakçılık, köylünün bir otorite altında kalmasına sebep olmaktaydı (Köymen ve Öztükcan, 1999, s. 502-506; Hatipoğlu, Temmuz 1936, s. 276). Keza bu sistemde köylünün hamiye olan borcuna karşılık payına düşen ürün, faiziyle birlikte toprak sahibine geri verilmekte ve dolayısıyla köylü yaşamak için tekrar tekrar borçlanmaktaydı (Tökin, 1990, s. 186-187). Tökin'e göre bu dönemde köylü toprak ağalarına sürekli borçlanarak onlara boyun eğmek durumunda kalmaktaydı (Mart 1932, s. 34). Mardin seçim bölgesi teftiş raporunda köylünün toprak sahibi olmaması nedeniyle yaşadığı mağduriyet anlatıldıktan sonra sorunun ancak köylünün topraklandırılması ile çözülebileceği şöyle özetlenmektedir:

“Vilayette inkişafa müsait olan ziraatın terakki edememesine sebep halkın araziye malik bulunmamasıdır. Halk geniş araziye malik bulunan beylerin topraklarını işlemekle maişetlerini temin ediyorlar. Bu vaziyet terakkiye o kadar mâni olmaktadır ki halkı en iptidai bir ihtiyaç olan mesken sahibi olmaktan mahrum bırakıyor. Çünkü bütün işi, gücü maişeti arazisinde çalıştıkları beylerin iradelerine tabidir. Onu memnun edemedikleri takdirde işledikleri toprağı terk ile günlerce mesafe kat ederek başka bir beyin arazisinde yer tutmaya mecbur kalmaktadırlar.” (BCA, 490.01.0.688-337-1, s. 85-86).

Benzer şekilde Elâzığ teftiş raporunda yarıcı olarak çalışmaktan memnun olmayan köylülerin mevcut durumdan şikâyet ettiği ve işini benimsemediği için işlenmeyen toprağın veriminin yok olduğu belirtilmiş ve bir an önce köylüye toprak verilmesi gereğinden bahsedilmiştir (BCA, 490.01.0.1576-418-1, s. 9). Ancak topraksız köylünün topraklandırılması ihtimalinden korkan toprak sahipleri ise köylüye toprak verilmesine karşı çıkmaktadırlar. Diyarbakır seçim bölgesi gözlem raporunda kentteki birçok ağanın halka ve köylüye toprak verilmemesi için propaganda yaptığı ve ayrıca vergilerin ağırlığından, ürününün para etmemesinden yakındıkları anlatılmaktadır (BCA, 490.01.725-481-1, 1935, s. 6).

Raporlarda da ortaya konulduğu üzere ortak kanı bir toprak rejimi düzenlemesi yapılması ve köylünün hami tahakkümünden kurtarılması üzerineydi. İlk amaç köylünün kiracılık ve ortakçılık statüsünden kurtarılması ve kendi toprağını işlemesinin sağlanması olarak belirlenmişti (Pamak, 1980, s. 145). Hükümette bu yönde hareket ederek köylünün topraklandırılması konusunda ciddi adımlar atmış, 1934 yılına kadar köylüye 73 bin hektar arazi dağıtımını yapmıştır (Tezel, 2015, s. 376). Bununla birlikte toprak dağıtımını sırasında yaşanan ve raporlara da yansıyan problemler ise

yeni bir sorunu gündeme getirmiştir. Bu sorunlar dağıtılan topraklar üzerinde çeşitli maliklik iddialarının ortaya çıkması, kadastro yapılmaması ve Osmanlı döneminden kalan tapu belgelerinde yaşanan karmaşalardan oluşmaktaydı (İnci, 2010a, s. 351). Sorunun merkezinde yine güç ve iktidar unsuru yer almakta güçsüz köylü hak iddiasında bulunmaktan men edilmekteydi. Keza maliklik iddiasında bulunan ve çoğunluğu güçlü beylerden oluşan nüfuzlu kimseler, köylüyü toprak davaları ile meşgul etmekteydi. Örneğin Kocaeli’de yeniden dağıtılan ve tapulandırılan toprakların köylüye dağıtımında uygulanan yöntem bu yaklaşımın bir örneğiydi. Keza dağıtımda en değerli ve kârlı topraklar güçlü ve zengin kişilere verilirken kıraç ve verimsiz topraklar yoksul köylüye dağıtılmaktaydı. Ayrıca rapora göre duruma itiraz etmek isteyen köy muhtarına da bir sus payı verilmekte ve köylünün kaymakama yaptığı bütün itiraz ve şikâyetler ise yanıtız bırakılmaktaydı (BCA, 490.01.0.676-285-1, s. 100). Kars ve Sivas’ta da toprak dağıtımını sırasında köylülerin *umumi vekili* sıfatıyla hareket ettiği ifade edilen muhtemelen köylü üzerinde nüfuzlu olan aracı kişilerin bütün toprakları ele geçirdiği örneklere rastlanmaktaydı. Çaresizlik içindeki köylü topraklarını kaybederken iskân tapularını ele geçiren bu araçlar ise elde ettikleri toprakları o topraklar üzerinde yaşayan aynı köylüye fahiş fiyatlarla satmaktaydı (BCA, 490.01.0.666-238-1, s. 68; BCA, 490.01.0.710-423-1, 09.11.1944, s. 116). Bu örneklerde görüldüğü üzere topraksız bulunan ve tapuları almak konusunda hâkim kişilerin baskısı altında kalan köylüler, devletin koruyuculuğundan da mahrum olarak büyük bir çıkmazın içinde düşmüşlerdi. Tapu sorunu CHP vilayet kongrelerinde de sıklıkla dillendirilmekteydi. Kongrelerde toprak sahipliği konusunda yaşanan bu çatışmaların çözülebilmesi için bu bölgelere memur tahsis edilmesi önerilirken liyakatsiz tapu memurları sorununa da ışık tutulmaktaydı. Keza Eskişehir vilayet kongresinde yapılan önerilerden biri de *seyyar tapu memurluklarının* oluşturulması isteğiydi (BCA, 490.01.0.1536-241-1, 29.12.1940, s. 12).

Merkez-çevre kavramı ile açıklanan ve arada bir kopukluğun var olduğu iddia edilen devlet-toplum ilişkilerinde köylü, bu boşluğu bazen *aracı* denilen kişilerle doldurmuştur. Erksel yapıyı temsil eden ağa figürü, köy imamı; iktidarın taşra derinlerindeki mikro siyasetçisi olan muhtar ve aydını temsil eden öğretmen modeli taşranın simgesel aracı odaklarını oluşturmaktaydı (Pakdemir, 2005, s. 82). Bu noktada ağa ve muhtar rollerinin ortaya çıkardığı başat görevlerinden biri de köylünün şehirle temasını sağlamaktı. Muhtar, devletin kontrol mekanizmasındaki son halka olarak değerlendirilirken köyün şehirle, idari kurumlarla bağlantı noktasını da oluşturmaktaydı. Muhtarın olmadığı yerlerde ise şehirle bir şekilde teması

olan insanlar, köy işlerini bir şekilde gördürebilenler ve köy ahalisi içinde kontrol ve otorite merkezi olabilmeyi başaran aracı önem kazanmıştı. Bu kişiler ya doğrudan muhtarlık konumunu ele geçirerek ya da kendi mahiyetindeki kişileri seçtirerek köydeki ağırlıklarını koruyabilmekteydiler (Boran, 1992, s. 145; Son Posta, 16.05.1938, s. 5). Köyde muhtar olabilmenin yolu ise varlıklı olmaktan ve nüfuzlu bir etkiye sahip olmaktan geçmekteydi (Makal, 2008, s. 67). Avcıoğlu, bu dönemde bey ve ağaların köylüyü abluka altına alarak her cepheden devlet, memur ve köylü arasında bir demir perde kurduklarından bahsetmektedir. Küçük memurlar bu ağaların adamları sıfatını taşımakta yüksek düzeyli memurlar ise yine ağaların politik baskısı altında hareket etmekteydiler (2003, s. 661). Böylece köylünün şehir ya da kasabada ki devlet kurumları ile olan ilişkilerinde öne çıkan *cehalet ve çekingenliği* bu aracı şahsiyetlerin ellerini daha da kuvvetlendirmekteydi. Raporlarda da ifade edildiği üzere bunun en temel sebebi resmi görevlilerin halkla arasındaki mesafeleriydi ve bu da halkı onlara karşı soğuk ve ürkek hale getirmişti (BCA, 490.01.0.79-293-2, 29.01.1931, s. 22). Keza köylü, devlet bürokrasisinin soğuk ve resmi yüzü yerine en azından ulaşılabilir olduğuna inandığı sert ve zalim ağaları yani hamileri ya da aracıları önemsemekteydi (Ayata, 1994, s. 51).

Köylünün şehre yabancılığı ve uzaklığı buralarda bulunan aracılardan efendi pozisyonunda hareket etmeleri ve köylüyü istedikleri şekilde yönlendirmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştı. Devlet kapısındaki bürokratik işlerde köylünün yeterli bilgidен yoksun olması nedeniyle aracılardan üstlendiği rol önemliydi. Keza bilgi ve gücün birbiri içine geçmiş bir çeşit iktidar aracı olması nedeniyle bilgi adeta bir disipline etme ve otorite sağlama aracı olarak kullanılmaktaydı (Arslan, 1999, s. 78). Çoğu zaman bu ilişki karşılıklı bir çıkar ilişkisi üzerine odaklı görünse de kazanımlar açısından aracılardan bilhassa ekonomik girdilerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemde köylünün aracılara en çok başvurduğu alanı yeterli bilgiye sahip olmadığı için çekindiği mahkeme ve adliye konuları oluşturmaktaydı. Kastamonu seçim bölgesi teftiş raporunda köylünün mahkeme kapılarında ve devlet dairelerinde işini gördürebilmek için sürekli git gel yaptığı ve bu durumun köylüde yılgınlık yarattığı anlatılmaktaydı (BCA, 490.01.0.668-245-1, s. 89). Köylünün işi gücü bırakıp şehre gitmesi, günlerce mahkemelerde işlerini takip etmesi ve bunun ortaya çıkardığı külfet, bu makamlara karşı duyduğu çekingenlik, onu ekonomik olarak iyi olan, işlerine bakacak bir adam bulma zorunluluğunu ortaya koymaktaydı. Köylü ile memurlar arasında bulunan ve *muakkip*¹ denilen aracılardan köylünün

¹ Muakkip: Peşi sıra giden, ardına düşen, ardından gelen, takip eden kimse anlamına

hukuki ve adli işlerini takip etmek üzere memurlarla köylü arasında bir rol üstlenmekteydiler. Ancak bu araçların çoğunlukla köylüyü manipüle ettiği örneklere raporlarda rastlamak mümkündür. Çoruh Bölgesi Parti Müfettişi Muğla Milletvekili Cemal Karamuğla'nın Trabzon ve Rize'deki tapu işlerini raporlarken sunduğu bilgiler son derece önemlidir. Karamuğla, köylünün muakkiplerle yaşadığı sıkıntıyı şöyle özetlemektedir: “*en basit işlerini mücerret bir menfaat kastile izam ve işlak ve zavallı halkı işfal ederek bazen sahtekarlıklara kadar sürükleyen muakkiplerdir. Eğer bu muakkipler tapu daire işindeki katiplerden bir de muzahir temin etmiş olurlarsa vaziyetin fecaatı bir kat daha artar.*” Karamuğla'ya göre özellikle memurlarla ortaklık yapabilmeyi başarmış muakkipler, iş birliği içinde halkı zor duruma düşürmekteydi (BCA, 490.01.0.699-377-1, s. 126). Trabzon da gerçekleşen ve raporlara yansıyan bir olayda siyasi bir ayağı da bulunan ve parti konumunun kişisel rant sağlamak üzere kullanımı söz konusudur. Parti ilçe başkanı ve bir arzuhalci (aracı) arasında meydana gelen tartışmalı olay köylünün içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından önemlidir. Köylünün tapu işlerini yapığını iddia eden arzuhalci ile bu işi ondan daha ucuza yapabileceğini iddia eden ilçe başkanı arasındaki durum merkeze şikâyet konusu olmuştur. Keza başkanın iddiasına göre arzuhalci *cahil köylüleri* kandırarak resmi işlerinin yapılması karşılığında onları dolandırmaktadır. İddiaya göre arzuhalci son olarak köylünün işini takip etme karşılığında maliyeye verilmek üzere köylüden talep ettiği 7 lirayı zimmetine geçirmiştir. Buna mukabil arzuhalci ise parti başkanının bu işlemleri kendisinden daha ucuza yapacağını belirttiğini ifade etmiş ancak kendisinin köylülerin işlemlerini bitirdiğini ifade etmesi üzerine başkanın arzuhalciden kazancının yarısını kendisine vermesini istediğini iddia etmiştir. Arzuhalcinin iddiasına göre ağalık geçmişi olan bu başkan partinin itibarını kullanmak yoluyla halka zulmetmektedir (BCA, 490.01.0.715-441-2, s. 103-111). Örnekten anlaşılacağı üzere köylünün zayıf durumu hamiler ve araçlar arasında çatışmaya sebep olmaktadır.

Teftiş raporlarına yansıyan birçok şikâyetin ana konusu zaten toprak sahiplerinin zulmü altında kalan köylülerin toprak ve tapu işlerinin idari ve adli sürecinde de ya memurların istismarına ya da toprak sahiplerinin müdahalesine maruz kalması oluşturmaktaydı. Manisa seçim bölgesi teftiş raporunda kentte memurların köylüye işlerini görebilmek için gayri resmi ve meşru olmayan teklifler sunduğu ve köylünün bu teklifleri reddetmesi durumunda işlerinin haftalarca uzayabildiği belirtilmekteydi (BCA,

---

gelmektedir. Köylünün şehirlerdeki işlerini takip eden araçlara verilen isimdi. *Kamus-i Türki*, <https://www.kamusiturki.com/muakkib>, 20.03.2021, 22:23.

490.01.0.684-319-1, s. 73-74). Mersin’de de il kongre dilekleri arasında yapılan şikayetlerden birini kasabaya uzak yerlerde bulunan köylerdeki arazilerin satışı sırasında *hukuki bilgisizliği ve cehaletinden* istifade edilen köylünün mağdur edildiği bilgisi oluşturmaktaydı (BCA, 490.01.0.496-1998-1, 1931, s. 12). Kastamonu’da tahsildarların halktan para toplama sırasındaki suiistimallerinin (BCA, 490.01.0.668-245-1, s. 89) yanı sıra seçim bölgesini teftiş raporunda belirtildiği üzere Manisa’da bir icra memurunun kardeşi adına kiraladığı bir çiftlikte bulunan yedi köy yarıcısına zulüm ettiği ve durumun parti yönetim kuruluna bildirildiği halde müdahale edilmediği ifade edilirken, halkın adli işlerin yavaş yürümesinden ve bazı memurların akrabalık yoluyla kişisel rant sağlamak için köylülere zorluk çıkarmalarından şikayet ettikleri ifade edilmekteydi (BCA, 490.01.0.684-317-1, s. 167). Yine Elâzığ’da ise bir parti müfettiş raporunda belirtildiği kadarıyla memurlar arasında yolsuzluğun arttığı, halktan bazı kimselerle anlaşmak yoluyla devletten vergi kaçırdıkları ve bunun mahkeme yoluyla dahi takip edilemediği anlatılmaktadır. Bu raporda güçlü kişilerle anlaşan memurların yolsuzluklar yaparak, mahsule el koydukları ve vergi kaçırdıkları tespiti yapılmıştır (BCA, 490.01.0.1576-418-1, s. 5). Öte yandan başka tekil bir örnekte memurlarla işbirliği yapamayan büyük ekonomik kayba uğrayan bir toprak zengininin ise öldürmeye varan teşebbüste bulunduğu ve memurlar üzerinde tahakküm kurabilme hırsına büründükleri görülmektedir.² Niğde parti müfettiş raporunda verilen bir örnekte ise çoğunluğu doktor, memur, öğretmen ya da adli sektörde çalışanlardan oluşan bir aydın-memur ekibinin kâr amacı güden ticari işlerle uğraştıkları, köylüden elde ettikleri tarımsal ve hayvansal ürünleri toplayarak dağıtım ve sevk etmek gibi yöntemlerle aracılık türü bir faaliyetle ekonomik girdi sağladıkları belirtilmişti. Müfettişe göre memurların kendi *konum ve makamlarını da bu işe alet etmeleri yüksek oranda beklenebilir* bir ihtimaldi (BCA, 490.01.0.670-258-1, s. 19). Benzer bir örnek CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal’ın Doğu Gezisi raporlarında yer almaktadır. Esendal, Tunceli ve Diyarbakır’da kaymakamlar ve çeşitli memurların halktan yağ, peynir gibi köy ürünlerini toplamak yoluyla bu ürünleri üst rütbeli memurlara sattıkları ya da onlara ücretsiz vermek yoluyla köylü üzerinden kar ettikleri belirtilmektedir (BCA, 490.01.0.571-2274-1, 14.06.1945, s. 7).

Hem devlet hem köylünün mağdur edildiği ve yumuşak bir deyişle

² Bir dava vekilini meslek yüzünden öldürdüler başlıklı haberde derebeylik zihniyeti yüzünden adli yolla mal varlığını kaybeden ileri gelen bir şahsın davaya bakan hâkimi öldürttüğü iddia edilmektedir. Bkz. *Vakit*, 19.05.1933, s. 10.

memur hatası (Hatipoğlu, Mart 1936, s. 104) olarak yorumlanan bu hukuksuzluklarda asıl zarara uğrayan köylülerdi. Öyle ki köylü, bir örnekte mal müdürleri ile iş birliği yapan parti ilçe yönetimlerinin yolsuzluklarına maruz kalmakta ve durum parti müfettişleri tarafından *kanunen tespit edilemese de vicdanen verilen hükümlerin* bu yolsuzluğun yapıldığına delalet ettiği şeklinde açıklanmaktaydı (BCA, 490.01.0.724-479-1, s. 44). İstanbul il kongresi zabıtlarında da küçük memurların köylünün işini görmek için bin türlü müşkülât çıkardıkları ve bunun tamiri için de rüşvet aldıkları belirtilmekteydi. Raporda bunun *madden kanıtlanamayacağı ancak rüşvetin varlığından şüphe duyulamayacağı* ifade edilmekteydi (BCA, 490.01.0.233-916-1, 06.02.1931, s. 122). İstanbul teftiş raporlarında belirtilen bir başka kanıtlanamayan örnekte ise memurların devlet adına gerçek değerinden daha yüksek olan orman gelirine düşük bir meblağ gösterilmesi yoluyla el koyduğu görülmektedir. Orman köylülerinden elde edilen fazla gelir memurların eline geçmektedir (BCA, 490.01.0.662-218-1, 24.03.1942, s. 95). Bazı memurların ise gayri müslim tüccarlarla iş birliğine girerek bu tüccarların sömürülerine maruz kaldığı görülmektedir. Teftiş raporlarına göre Edirne’de zengin Yahudi tüccarların boyunduruğu altında kalan memurlara bu tüccarlar tarafından “*alışverişte kolaylık sağlamak, değerinden ucuz mal vermek, ödünç mal ve para vermek, işleri bitinceye kadar istememek, memurun karakterini ve ruhunu okşayacak eğlenceler tertip etmek poker vb. oyunlarla para kazandırmak*” gibi çeşitli uygulamalarla boyun eğdirilmişti. Hatta gelinen son noktada bu tüccarlara olan borçları haddini aşan memurlar borçlarını ödeyemedikleri için tüccarların istediği her şeyi yapmak mecburiyetinde kalmışlardı (BCA, 490.01.0.643-130-1, 25.07.1935, s. 34). Konya teftiş raporunda da memurların *devlet otoritesinden ziyade şahıs otoritesi altında* çalıştıklarını gösteren halk şikâyetleri dile getirilmektedir (BCA, 490.01.0.677-288-1, 25.05.1935, s. 196). Adana vilayet kongresi sonunda dile getirilen halkın istekleri arasında memurlar arasındaki bu yozlaşmanın yok edilmesi için iyi eğitim almış, rasyonel yeteneği ağır basan memurların yetiştirilmesi ve görevlendirilmesi istenmekteydi (BCA, 490.01.0.492-1980-1, 04.03.1931, s.1).

Benzer şekilde şehirlerde işçiler üzerinde hâkimiyet kuran bir aracı grubun da baskıları söz konusuydu. Dönemin Başbakanı Refik Saydam başkanlığında Zonguldak’ta yapılan bir toplantıda tutulan konuşma tutanaklarına göre Zonguldak’ta iş bulma konusunda işçilere yol gösteren ve şirketlerle işçiler arasında aracılık yapan çeşitli kişi ve gruplar bulunmaktaydı. Bir maden şehri olan Zonguldak’ta işçi toplamakla görevli olan ve işçilerin *çavuş* olarak isimlendirdiği bu kişilerin işçileri istismarı söz

konusuydu. İşçiler bağlı buldukları çavuş himayesinde bulunmakta ve onun kendilerini koruduğuna dair büyük bir güven ve inanç oluşturmuşlardı. Öyle ki bu tabiiyet ve korumasızlık onları çavuşun sermayesi durumuna getirmişti. Çavuşların kendi içlerindeki güç tanımları, nüfuz ve etkinlikleri de maden ocaklarına getirdikleri amele sayısı ile ölçülmekteydi (BCA, 490.01.0.721-465-2, s. 19). Yani işçiler hem bir sermaye hem de bir nüfuz aracı olarak kullanılmaktaydı. Benzeri bir durum Tekirdağ'da taş işçiliği için çalışan ameleler içinde geçerliydi. İşçi tedarikinde *müteahhit* olarak isimlendirilen kişilerin zorbalığı altında işçiler, haksızlık ve yolsuzluğa uğramaktaydı (BCA, 490.01.0.711-429-1, s. 79). İpsala'da da işçi ve köylülerin verimli topraklarda ürettikleri çeltik, *çeltik patronu* olarak isimlendirilen bir şahıs adına ekilmekte ve kazançları günlük yevmiyeden öteye gitmeyen köylüler bu kişi adına *amelelik* yapmaktaydılar (BCA, 490.01.0.672-266-1, s. 18).

Az gelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik koşullarında köy ve kasabalı arasında beliren diğer bir aracı-komisyoncu grubunu da artı ürünün pazarlamasında rol alan kişiler oluşturmaktaydı. Keza köylünün ürününü pazarlama olanaklarını ele geçirmek bu aracılardan en önemli amacıydı. Bilhassa köy dışında yaşayan büyük toprak sahipleri köylüleri hem maraba, yarıcı, ortakçı ya da kiracı olarak çalıştırmakta hem de evirilen hami sıfatının yanında tüccar ve tefeci kimlikleriyle de küçük köylüleri istismar yoluyla sermaye biriktirmekteydi (Köymen, 2008, s.111). Köylülerin satmak üzere kasabalara getirdikleri ürünler kasabadaki uyanık komisyoncular ya da büyük toprak sahiplerinin eline geçmekteydi. Mersin vilayet kongresi dileklerine yansıyan bir şikâyete göre bazı yerlerde küçük üreticinin şehre götürmek üzere getirdiği ürünler köy yollarında ya da kasabalardaki sokak aralarında bekleyen komisyoncular tarafından yarı zorla ve çok ucuza mal edilecek şekilde köylülerden alınmaktaydı. Hatta alınan ürünlerin ücretinin ödenmemesi de ayrı bir zorbalık türü ortaya çıkarmaktaydı (BCA, 490.01.0.496-1998-1, 1931, s. 10). İstanbul teftiş raporlarına göre ise burada komisyoncuların etkinliği bilhassa devlet erkinin sıkı bir denetleyici sıfatına henüz erişemediği yerlerde ortaya çıkmaktaydı. Komisyoncuların belirlediği piyasa özellikle fahiş fiyatlardan belirlenmekte ve ciddi bir borsa oluşturulmaktaydı (BCA, 490.01.0.662-218-1, 24.03.1942, s. 93). Köylü ise muhtaç olduğu bu kişilere ürününü onların istediği fiyattan satmak durumunda kalmaktaydı. Bu dönemde bu borsayı takip etmek ve halkı aracı-komisyoncuların fiyat tacizinden korumak üzere devlet tarafından *komiser* sıfatıyla *zahire denetçileri* görevlendirilmişti. Ancak bu denetçilerin bilhassa tüccar ve aracılardan kurdukları yakın münasebet onları da bu çarkın içine sokmaktaydı. Bu uygulamanın da ayrı bir çıkar grubu oluşturduğu ve

köylünün devletin sağladığı bu koruyucu güçten de mahrum bırakıldığı raporlardan anlaşılmaktadır (BCA, 490.01.0.643-130-1, 25.07.1935, s. 80).

Köylüleri komisyoncu, faizci ya da tefecilerin eline düşüren en önemli sebep ise köylünün kredi olanaklarının bulunmaması ve para sıkıntısı çekmeleri idi. Keza tefeciler özü itibarıyla ya kredi sisteminin henüz gelişmediği ya da gelişmiş olan yerlerde kredi kullanma kısıtlılığının olduğu durumlarda ortaya çıkmaktaydı (Marx, 2004, s. 167). Şevket Raşit Hatipoğlu'na göre *murabaha* denilen faizcilik ya da tefecilik işlerinin çoğalmasa köylünün kredi alamaması nedeniyle ortaya çıkmış ve köylü kazancını bu yolla aracılara akıtmaktaydı. Kanunen yasak olmasına rağmen bölgelerinde söz sahibi olan aracılar da bu yolla köylüyü adeta avucuna almaktaydı (Hatipoğlu, Dönüm, Haziran 1936, s. 271-272). Sorun o denli büyüktür ki CHP'nin il toplantılarına da yansımaktaydı. Oldukça şiddetli tartışmalarda son derece açık bir şekilde ihtikârcılık ve tefecilik sorgulanmaktadır (BCA, 490.01.0.273-1090-2, 11.02.1944, s. 2). Bütün bu sorgulamalarda köylünün temel sıkıntısının ne olduğu konusuna verilen en dikkat çekici yanıt köylüyü sömüren komisyoncular karşısında köylülerin kendilerini *arkalayacak* bir sermayeye ve köylüyü yönlendirecek ve onları doğru bir sermaye hareketine sevk edecek bir rehberle sahip olmamaları olarak gösterilmiştir (BCA, 490.01.0.643-130-1, 25.07.1935, s. 91). Keza köylünün idari, adli her türlü sorunda kapısını çaldığı kesimler yine bu tüccar-tefeci ekibini oluşturmaktaydı. Köylüye kredi tahsis edilmesi için kurulan Ziraat Bankasının yardımlarının yetersiz kalması ve köylünün yeterli oranda kredi çekebilmesi için teminat gösterme konusunda aciz kalması, onu yine zengin ve nüfuzlu muhtekirlerin, tefecilerin eline düşürmekteydi. Sorunun farkında olan devlet, tefecilikle mücadele etmek ve köylüye kredi sağlamak için kendi resmi örgütü olan bankaları ve kooperatif sistemlerini devreye sokmuştu (Dinçer, 1995, s. 756; Ökçün, 1997, s. 72). Ancak Adana seçim bölgesi teftiş raporundan da anlaşıldığı kadarıyla bu kesimlerin o kadar büyük bir etkinliği söz konusuysa ki devletin bu sorunun önü almak için bir çözüm olarak yürürlüğe koyduğu satış ve kredi kooperatiflerinin kurulmaması için de ciddi bir mücadele vermekteydiler (BCA, 490.01.0.703-395-1, s. 93). Ziraat Bankası bünyesinde hareket eden kooperatifler, bilhassa bankadan tapusuz kredi çekemeyen köylüler için önemli bir çözüm olmuştu. Keza banka ya ipotek gösterme, şahsi teminata dayalı yani kefil gösterme yoluyla krediler vermekte ya da tarımsal ürünlerle menkul kıymetlerin rehin verilmesi karşılığında kredi olanağı sunmaktaydı (Ataşağın, 1939). Kooperatiflere halkın ve köylünün akın etmesi ile yeni kredi olanaklarına erişen köylüler, tüccar ya da tefecilerden faizle borç almak derdinden kurtulduklarını ifade etmişlerdi (Cumhuriyet, 02 Temmuz 1931, s. 4).

Kooperatiflere köylünün gösterdiği ilgi basında da geniş oranda yer almış, hükümetin bir başarısı olarak lanse edilen kooperatif sayısı talep oranınca artırılmıştır (Cumhuriyet, 09 Ocak 1932, 4; Son Posta, 19.02.1940, s. 10; Ulus, 29.10.1936, s. 20). Bununla birlikte 1924 yılında açılmaya başlayan kooperatifler sınırlı sayıda kalmış, 1929 yılında 65 olan kooperatif sayısı 1938 de 589'a çıkmıştır (Tezel, 2015, s. 494-495). Sinop vilayet kongresinden vekâlete gönderilen bir istekte bu alım, satış ve kredi kooperatiflerinin şahsi kazanç yollarını takip ve denetim altına alınması için çok önemsendiği belirtilmekteydi (BCA, 490.01.0.498-2004-1, 16.04.1930, s. 23). Ancak bu çözümün de uzun ömürlü olmadığı görülmüş ve merkeze bildirilen raporlardan birinde ifade edildiği üzere kooperatifler de köylünün aşırı borçlanmasından dolayı işlevsiz kalmaya başlamıştır (BCA, 490.01.0.79-293-2, 29.01.1931, s. 5). Hatta öyle ki köylü borçları nedeniyle ürününü yine alacaklılarına vermek durumunda kalmaktaydı (İnci, 2010b, s. 99). Öte yandan Kars teftiş raporlarından anlaşıldığı kadarıyla komisyoncular kısa zamanda kooperatifler üzerinde de etkili olmuş, kooperatifler aracılığıyla satılan ürün istihali de komisyoncular tarafından ele geçirildiği için ürünler fahiş fiyatlardan satılmaya devam etmiştir (BCA, 490.01.0.666-238-1, s. 82). Hatta kooperatiflerin birçoğunun yönetim kurullarında da yine tüccar ve murabahacılar³ bulunmaktaydı (Tökin, Kadro, Mart 1932, s. 150). Aracılar çoğu zaman tefeci rolünü de üstlendiği için kooperatiflerde zamanla işlevsiz hale gelmiş ve köylünün düşük fiyatlı malı aracılar tarafından ya kooperatife ya da başka birine yüksek fiyattan satılmaya devam etmiştir (Avcıoğlu,2003, s. 682-683).

Köylüyü ihtikârcı, tefeci, komisyoncu zulmünden kurtarmak için kasaba ve şehirlerde uygulanmak üzere baz öneriler de sunulmuştur. Kooperatiflerin yanı sıra bir nevi ürün üzerindeki kârın köylüde kalması için oluşturulan alım satım birliklerinin kurulması yapılan önerilerden biriydi. Kurulacak birlikler köylünün aracı ihtiyacını ortadan kaldıracak ve böylece bu birlikler sayesinde köylünün ürünündeki kâr oranı direk köylüye kalacaktı (Sözer,1947, s. 100). Nusret Köymen tarafından Ankara Vilayet Kongresi görüşmeleri sırasında ortaya atılan benzeri bir fikir de *Köylü Hanı* adıyla şehir ve kasabalarda belediyeler tarafından açılması öngörülen dükkânlardı. Daha pratik ve kısa vadeli çözüm önerisi niteliğindeki bu teklife göre *Köy Malı Dükkânları* açılacak ve dükkânlarda köylü, ürünlerini satıp ihtiyaçlarını alabilecektir. Böylece belediye kontrolünde yapılacak olan satışlarla herhangi bir suiistimale mahal bırakmadan köylüye doğrudan satış ve alım

³ Murabaha, İslam hukukunda bir satış türüdür. Alış fiyatı veya maliyet üzerine bir miktar kâr ilavesiyle yapılan satış muamelesidir.

imkânı tanınacaktı. Köymen, bu sebeplerden dolayı köylünün şehre gelmeden evvel bir bağlantı noktasına inmesini gerekli görmektedir. Ona göre kervanlar, hanlar gibi Köylü Hanlarının da açılmasıyla köylüler aracılara gerek kalmadan şehrin ürkütücülüğünden kurtarılarak ürününü satma imkânı bulacaktır (BCA, 490.01.0.1540-262-1, 28.12.1940, s. 46-48).

4. SONUÇ

Toplumsal, ekonomik ve siyasi faktörlerin de desteklediği güçlü-güçsüz, ezen-ezilen ilişkisinin asıl çerçevesi etkili bir devlet erkinin hissedilmediği toplumlarda ortaya çıkmaktadır. Tek partili yılların görece güçlü devlet merkezinin, ulaşmakta başarısız kaldığı çevreye, çevrenin kendi dinamikleri ile uzanmaya çalışması yerelde yeni bir yapılanma ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde ekonomik ya da siyasi olarak kaynaklara erişimi daha sınırlı olan ya da hiç olmayan kesimlerle bu kaynaklara direk sahip olan ya da kaynaklara ulaşma konusunda başarılı olan kesimler arasında kurulan mecburi diyalog bir rant ya da sömürü durumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kaynağa ulaşmak mecburiyetinde olan toplum kesimleri ekonomik ya da sosyal konumunda artılar elde etmeyi arzularken kaynağın sahibi ya da aracıları olan kesimler ekonomik ya da politik rant sağlamaktaydılar.

Tek partili dönemin köy ve kent arasında tapu-toprak gibi adli meselelerini çözmek konusunda memurların, toprağa bağlı ekonomik düzende toprak sahibi hamilerin ve artı ürünün pazarlanmasında tefeci-tüccar ekibinin kendilerine muhtaç durumda bulunan kesimleri bilgi ve ekonomik güç yoluyla istismarları söz konusudur. Kırsal kesimlerin şehirlerle bağlantısının zayıflığı ve görece eğitimsizliği onları bu aracı-hami kesimlere muhtaç bırakmıştır. Devletin merkez olarak bu sorunlara müdahil olamaması tek partili yılların modernleşme çabalarının yerel dinamikler tarafından desteklenmesi ihtiyacı ile açıklanabilmektedir. Öte yandan yerel ilişkilerin üzerine kurulduğu kültürel ve sosyal kökler, bugün bile gevşetmekte zorlandığı bir ilişki ağını gözler önüne sermektedir. Bütün bu ilişki çerçevesine en çok yer verilen alanların ise halk ve parti sorunlarının tartışılabilirdiği kongreler değil parti müfettişlerinin öznel gözlemlerine dayalı yargı ve yorumlarını içeren teftiş raporlarının olması oldukça ilgi çekicidir. Bunun ötesinde çalışmaya konu edinilen memur-hami-aracı gücü Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam edegelen ve günümüz Türkiye'sinin de en ciddi sorunlarından birini teşkil etmeye devam etmektedir. Bu bağlamda sorunun kökleri uzun bir maziye dayanmakta, tarihsel ve sosyolojik arka planı incelenmeden, anlaşılmadan çözüme ulaşamayacak bir kangren olmaya devam etmektedir. Ele alınan dönemde net bir genelleme yapılmadan sadece

hâkim partinin kendi kaynakları üzerinden yapılan bu değerlendirme de görüldüğü üzere genel havayı yansıtan tekil örnekler, hemen her dönemin keskin bir sorununa işaret etmekte ve bugünün toplumunu anlamak açısından önemli mesajlar vermektedir.

5. SUMMARY

Social history seems to have a series of inequalities in every aspect of his life. Interest in life, rights owned, etc. It is a well-known fact that many reachers always have more conditions or businesses than the other. From the land-based life style to the capitalist society life, almost always material opportunities and wealth have appeared as the cause of these social inequalities and have had a problem among people. Inheritance, acquisition, or otherwise acquired property and wealth also provide an environment for conflict or extraction, which is a natural consequence of power inequality. Rural and urban power, which are the places where this type of relationship can be observed most easily, has created a system with its own internal order, kneaded with relations based on power and capital. In this order, a type of relationship emerges between those who have users and those who do not, based on knowledge, labor, power or property, up to excessive rent or exploitation. In this society, it consists of an independent structure, far from the state or formality. This situation, on the one hand, is an administrative process based on the center-periphery relationship, and on the other hand, the social structure creates a social problem that arises as a result of the underdeveloped economic conditions. These elements, which seem to be both the result and the cause, give birth to new power centers in the environment and feed them.

In this study, which questions the power, labor and knowledge-based relationship network mentioned in the one-party period social relations, the reality of a single-party period society, which is free from the administrative, ideological and managerial concerns of the party, is presented rather than a socio-economic perspective. In this study, which aims to examine the socio-economic structure and social dynamics of the period within the framework of a power relationship, the main point of this study is the party inspectorate reports that constitute the control mechanism of the party organizations of this period, the provincial congress minutes, the reports prepared by the party deputies as a result of their trips to the electoral districts, and various CHP archive documents. These thousands of documents and reports consist of the objective comments and observations of the deputies, who were commissioned by the party headquarters and are independent of local dynamics. The main issues to be discussed in the light of these reports and

documents, which shed light not only on party organizations but also on the current socioeconomic and cultural profiles of the provinces, are presented on three bases. These; the oppression of the landlords on the peasants in the rural setting; In the adaptation process that emerged during the transition from the patrimonial bureaucratic order to the rational order, the civil servant-intermediary structuring, which tried to dominate especially the rural areas and used its knowledge and technical superiority to create an exploitation order, was the most important capital and credit center of the period that emerged in the cities and towns. consists of power and capital-centered activities of usurer-merchant-intermediaries. Documents and reports in the CHP archive; It reveals the lack of a justice mechanism in society and a network of relations formed by the economic and social power centers that emerged due to the depth of social codes and mostly based on exploitation.

5. KAYNAKLAR

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi

Siyasal Partiler/CHP Fonu, 490.1.0.0.0.

Araştırma-İnceleme Eserler

Atasağun, Y. S. (1939). *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939*, İstanbul.

Avcıoğlu, D. (2003). *Türkiye'nin düzeni dün-bugün-yarın İkinci Kitap*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Ayata, A. G. (1994a). Roots and trends of clientelism in Turkey. *Democray, Clientelism and Civil Society*, 49-63.

Ayata, A. G. (2010b). *CHP örgüt ve ideoloji*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci adam, C II*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydın, T. (2018). *Tek parti döneminde CHP'nin taşra Örgütlenmesi ve merkez-taşra ilişkileri (1935-1945)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, H. (1999). Bilim, bilimsel bilgi ve iktidar. *Doğu Batı Akademi ve İktidar*, Yıl: 2, Sayı: 7, 63-89.

Bilgiseven, A. K. (1988). *Köy sosyolojisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Boissevain, J. (1969). Patrons as brokers, *Sociologische Gids*, 16. 6, 379-386.

Boran, B. (1992). *Toplumsal Yapı ve araştırmaları (iki köy çeşidinin mukayeseli tetkiki)*, Ankara: Sarmal Yayınevi.

Çaha, H. (2003). Rant kollayan bir topluma doğru. *Rant Kollama ve Yasal Soygun*, (Ed. Coşkun Can Aktan), İstanbul: Zaman Kitap.

Chatterjee, P. (2006). *Mağdurların siyaseti halk siyaseti üzerine düşünceler*, Çev. Veysel Fırat Bozçalı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çanaklı, L. A. (2007). *Türk romanında bürokrasi ve memurlar (1872-1950)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Dinçer, N. (1995). Türkiye'de esnaf ve küçük sanatkârlar. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 3, 754-760.

- Ercan, F. (1972). *Kırsal yapıda toplumsal değişme*, Ankara: Yar Yayınları.
- Foster, G. M. (1965). Peasant society and the image of limited good, *American Anthropologist*, 67. 2, 293-315.
- Mülayim, Z. G. (1999). *Kooperatifçilik*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Haklı, S. Z. (2007). *Türk Romanında tek parti dönemi (1931-1946)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Hatipoğlu, Ş. R. (Şubat 1936). Türkiye’de arazi meselesi, *Dönüm*, Sayı: 38.
- Hatipoğlu, Ş. R. (Mart 1936). Türkiye’de arazi mülkiyeti, *Dönüm*, Sayı: 39.
- Hatipoğlu, Ş. R. (Haziran 1936). Murabaha ve köylü, *Dönüm*, Sayı: 42.
- Hatipoğlu, Ş. R. (Temmuz 1936). Ziraatımızda ortaklıkla işletme, *Dönüm*, Sayı: 43.
- İnci, İ. (2010). Atatürk dönemi Türkiye’inde toprak mülkiyet dağılımı ile ilgili bazı düzenlemeler. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44, 35-359.
- İnci, İ. (2010). Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde tarımsal kredi konusundaki gelişmeler (1923-1938), *SAÜ Fen edebiyat Dergisi*, (I), 91-116.
- Kamus-İ Türki*, <https://www.kamusiturki.com/muakkib>.
- Karadeniz, H. (2020). *Türk romanında kasaba (1860-1960)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Kırşehir.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye’de devlet ve sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kıray, M. B. (2000a). *Ereğli ağır sanayiden önce bir sahil kasabası*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (2006b). *Toplumsal yapı ve toplumsal değişme*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve köylülük ağalar, üretkenler, patronlar*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Köymen, O. Ve Öztürkcan, M. (1999). Türkiye’de toprak dağılımı üstüne bazı notlar, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, içinde (s. 75-96). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Makal, M. (2018). *Bizim köy*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). Tabakalaşmanın tarihi belirleyicileri: Türkiye’de toplumsal sınıf ve sınıf bilinci, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, Ankara: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (2004). *Kapital I*, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1970a). Köylerde iktidar yapısı üzerine bir araştırma, *Amme İdaresi Dergisi*, C 3, 37-60.
- Ozankaya, Ö. (1971b). Köyde toplumsal yapı ve siyasal kültür, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Amme İdaresi Dergisi*, 322, 31-40.
- Ozankaya, Ö. (1991). *Toplumbilim*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ökçün, G. (1997). *Türkiye iktisat kongresi 1923-İzmir: Haberler- belgeler-yorumlar*, Ankara: Sermaye Piyasası Yayınları.
- Önal, N. (1969). *Toplum sınıfları*, İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Pakdemir, M. (2005). Taşranın ‘taşı toprağı altında’ ne vardır?, *Taşraya Bakmak*, Der. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Pamak, M. (1980). Türkiye'de toprak reformu, *Sosyoloji Konferansları*, 18, 127-162.
- Powell, J. D. (1970). Peasant society and clientelist politics, *The American Political Science Review*, Jun., 1970, 64 (2) (Jun), 411-425.
- Roniger, L. (1983). Modern Patron-client relations and historical clientelism: Some clues from Ancient Republican Rome, *European Journal Of Sociology*, 24, (1), 63-95.
- Sayarı, S. (2011). Clientelism and patronage in Turkish politics and society, 81-94.
- Scott, J. (1977). Patronage or exploitation, *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, Gellner & Waterbury (Ed.), Center for Mediterranean Studies of the American Universities Field Staff.
- Stovel, K. & Shaw, L. (March 2012). Brokerage, *Annual Review of Sociology*, 38, 139-158.
- Scott, J. C. (1972). Patron-client politics and political change in Southeast Asia, *The American Political Science Review*, Mar., 66, (1), 91-113.
- Sözer, S. (1947). *Köy idaresi ve köycülük meseleleri*, Gaziantep, C.H.P. Basımevi.
- Eisenstadt, S. N. & Louis R. (1980). Patron-Client relations as a model of structring social exchange, *Comparative Studies in Society and History*, 22 (1), 42-77.
- Tezel, Y. S. (2015). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Theobald, R. (1983). The decline of patron-client relations in developed societies. *European Journal of Sociology*, Vol. 24, No. 1, 136-147.
- Tökin, İ. H. (Nisan 1932). Türkiye köy iktisadiyatında toprak rantı, *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, 10-14.
- Tökin, İ. H. (Mart 1932). Türkiye köy iktisadiyatında borçlanma şekilleri, *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, Sayı: 3, 25-34.
- Tökin, İ. H. (Kasım 1933). Türk Köylüsünü topraklandırmalı. fakat nasıl?, *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, 33-39.
- Tökin, İ. H. (1990). *Türkiye köy iktisadiyatı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, İ. (1989). *Kırsal kalkınma sürecinde köyler, köy örgütleri ve devlet*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Weingrod, A. (1968). Patrons, patronage and political parties, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 10, No. 4 July, 377-400.
- Yücel, Y. (2019). *Kemal Bilbaşar'ın Cemo, Memo ve başka olur ağaların düğünü adlı romanlarında toplumsal gerçekçilik* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Tan

Son Posta

Ulus

Vakit

Çalışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: %100 tarafımda yazılmıştır.

Gönderim Tarihi: 24.05.2023

Kabul Tarihi: 29.09.2023

1894 SASON TAHKİKAT KOMİSYONUNDA AMERİKALI DELEGENİN GÖREVLENDİRİLMESİ MESELESİ

The Issue of the Appointment of an American Delegate to the Sason Inquiry
Commission of 1894

Serdar BAY

Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi ABD
kau.serdarbay@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8484-8866

Oktay KIZILKAYA

Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi ABD
yu.aratan2001@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8427-9237

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

1894 Sason Ermeni İsyanı Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesiyken Avrupalı devletlerin müdahaleleri sonucunda uluslararası bir soruna dönüşmüştür. İngiliz konsolosunun gönderdiği raporlar neticesinde İngiliz büyükelçisi olaya tek başına müdahale etmeye kalkışmış ve baskılarını artırmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bölgeye tahkikat heyeti göndererek, İngiltere'nin baskılarını hafifletmek istemiştir. Ancak İngiltere heyetin tarafsızlık ilkesine göre oluşturulmadığını bahane ederek, Erzurum'da konsolosları bulunan devletlerin de komisyona katılmasını önermiştir. Bu durumu sakıncalı gören Sultan II. Abdülhamid, komisyonun tarafsızlığına hiçbir şüphe bırakmamak adına Amerikan Elçiliği tarafından seçilecek bir görevlinin komisyonda yer almasını önermiştir. Sultan'ın bu teklifi başta Amerika ile Osmanlı arasında olmak üzere büyük devletler arasında da kısa süreli bir krize neden olmuştur. Bu çalışmada başata İngiliz, Osmanlı ve Amerikan arşivleri olmak üzere süreli yayınlar ışığında delege krizinin nasıl aşıldığı, Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin seyri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Amerika Birleşik Devletleri, Ermeni, İsyan, Sason Tahkikat, Delege

Abstract

While the 1894 Sason Armenian Rebellion was a national issue of the Ottoman Empire, it turned into an international problem as a result of the interventions of European states. As a result of the reports sent by the British consul, the British ambassador attempted to intervene in the incident on his own and increased his pressure. Thereupon, the Ottoman Empire wanted to alleviate the pressure of England by sending an investigation delegation to the region. However, England excused that the commission was not formed according to the principle of impartiality and suggested that the states with consuls in Erzurum should also participate in the commission. Sultan Abdülhamid II, who considered this situation objectionable, suggested that an official to be selected by the United States Embassy should take part in the commission in order to leave no doubt about the impartiality of the commission. This proposal of the Sultan caused a short-lived crisis between the great powers, especially between the United States and the Ottomans. In this study, it is tried to

explain how the delegate crisis was overcome and the course of the United States-Ottoman relations in the light of British, Ottoman and the United States archives and periodicals.

Keywords: Ottoman Empire, United States of America, Armenian, Revolt, Sassoon, Inquiry, Delegate

1. GİRİŞ

Helmut Von Moltke'ye göre Sason, Osmanlı Devleti'nin hiç bir zaman tam olarak hâkim olamadığı asi bir coğrafyaydı. (Moltke, 1969, s. 190-191.) Sason'un gerek coğrafi şartları gerek de bölgedeki Ermeni nüfusunun varlığı isyan alanı olarak seçilmesinde büyük bir etken olmuştur. 1894'te Sason'da meydana gelen isyan, büyük devletlerin müdahalesini sağlamak amacıyla Ermeni Hınçak Komitesi tarafından organize edilmiştir. (Uras, 1987, s. 472.) 1890 İstanbul Kumkapı gösterilerinin de mimarı Mihran Damadyan 1892'de Sason bölgesine gelerek, çetesiyle birlikte burada bir isyan çıkarmaya çalışmışsa da kısa sürede yakalanarak İstanbul'a gönderilmiştir. (Gürün, 2012, s. 223.) Mihran Damadyan'ın yakalanmasının ardından yerini Hınçak Komitesi üyesi Hamparsum Boyacıyan almıştır. Boyacıyan, Adana Vilayetine bağlı Haçin Kasabası'nda doğmuş, askerî tıbbiyede eğitim görmüş, İstanbul'daki Kumkapı olaylarına karıştığı için Atina'ya ve oradan da Cenevre'ye kaçmıştı. (Hüseyin Nazım Paşa, 1998, s. 4.) Murad takma adını kullanan Boyacıyan, Sason'a gelerek burada Damadyan'ın bıraktığı yerden isyan hazırlıklarına devam etmiş ve bölgedeki Ermenileri tahrik etmeye başlamıştır. Murad, Ermenilere isyan ettikleri taktirde Avrupalı devletlerin onları himaye edeceklerini, İngiltere'nin ise yardıma geleceğini söylemiştir. Murad'ın propaganda faaliyetleri Ermeni çetecileri üzerinde etkili olurken, çeteler Bitlis Vilayetine bağlı Sason ve Talori'ye saldırılarda bulunmuşlardır. Murad öncülüğündeki Ermeni çetecilerin Temmuz 1894'te bölgedeki Kürt aşiretlerine saldırılarını arttırmaları üzerine 4. Ordu Müşirliği tarafından bölgeye asker sevk edilmek zorunda kalınmıştır. (Doğan, 2000, s. 22.) 27 Ağustos'ta başlayan askerî harekât neticesinde 9 Eylül'de Murad ve arkadaşları yakalanırken isyan da çok fazla büyümeden bastırılmıştır.

2. İSYANIN ARDINDAN İNGİLTERE'NİN GİRİŞİMLERİ

4. Ordu'ya bağlı askerî birliklerin isyanı silah kullanarak, kısa sürede bastırması, İstanbul'daki büyük devletlerin temsilcilerine duruma müdahil olmaları için gerekli bahaneyi vermiş oldu. (Karaca, 1993, s. 44.) İngiliz büyükelçisi isyanın öncesinde ve sonrasında bölgede bulunan Van Konsolos Yardımcısı Hallward'dan aldığı raporlar neticesinde Babıâli nezdinde girişimlerine başlamıştır. (Melson, 1982, pp. 481-509.) İngiliz Büyükelçisi Currie'nin girişimleri iki ülke arasında kriz yarattığı gibi, bastırılmış bir

isyanın ise uluslararası sorun haline dönüşmesine ve Sultan II. Abdülhamid üzerinde yeni bir baskı aracına neden olmuştur. (Küçük, 1986, s. 112.) Ermeni isyancıların da amacı Osmanlı topraklarında kargaşalık çıkararak büyük devletlerin dikkatlerini çekmekti ki bunda da başarılı olmuşlardır. (Okur, 2015, ss. 19-53.) Nitekim isyanın hemen ardından Avrupa’da Türkler aleyhine büyük bir propaganda başlamıştır. (Mangaltepe & Karacakaya, 2010, s. 27.)

Hallward’ın Talori’de askerlerin kadın ve çocukları öldürdüğüne, kiliselerin yağmalandığına dair 5 Ekim 1894’te gönderdiği rapor neticesinde İngiliz Büyükelçisi Currie, Hallward’ın bölgede inceleme yapması için Babiâli’ye başvurdu. Sultan II. Abdülhamid, Currie’nin talebinin devletin işlerine müdahale olarak görüleceğini ve bunun uluslararası antlaşmalara aykırı olduğunun uygun bir dille kendisine bildirilmesini istemiştir. (Bay, 2022, s. 113.) Sultan’ın girişimleri neticesinde geri adım atmak zorunda kalan Currie, Hallward’ın görev yerine dönmesi için talimat vermiş olsa da konsolosun 29 Ekim’de gönderdiği rapor Currie’ye aradığı fırsatı vermiş oldu.¹ Currie söz konusu rapor doğrultusunda İngiliz Hükümeti’nden, güvenilir bir görevlinin isyanın çıktığı bölgede araştırma yapması için gönderilmesi gerektiğininin Babiâli’den talep edilmesini istemiştir. (Bay, 2022, s. 118.) Böylece İngiliz büyükelçisinin bu adımıyla isyanın çıktığı bölgelerde tahkikat yapılması için ilk diplomatik girişim de yapılmış oldu.

Osmanlı Devleti ise iddiaların asılsız olduğunu, Hallward’ın olayların başlıca sorumlularından olduğuna dair bölgeden gönderilen raporları büyükelçiyle paylaşmıştır. Currie, İngiliz bir yetkiliye karşı bu tür suçlamalarda bulunulamayacağını Hariciye Nazırına söyleyerek, İngiliz Askerî Ateşesi Albay Chermside’ın tahkikat yapması için bölgeye gönderileceğini bildirmiştir. (TNA., F.O. 424/178, No 287.) Babiâli, Albay Chermside’ın tahkikat için Anadolu’ya gönderilmesini engellemek adına İngiliz sefiri nezdindeki girişimlerini arttırmış, Hariciye Nazırı Said Paşa Chermside’ın gönderilmesinin Ermeniler üzerinde yanlış anlaşılmalara neden olacağını bunun yerine Erzurum veya Diyarbakır konsoloslarının görevlendirilmesini önermiştir. (BOA., Y.A...HUS., 312/36, 14 CA 1312.)

3. SORUNUN ULUSLARARASI BOYUT KAZANMASI

Sason’da meydana gelen isyan, İngiliz büyükelçisinin baskıları ve girişimleri neticesinde, uluslararası bir boyut kazanmış oldu. Büyükelçi

¹ Hallward gönderdiği raporunda Bitlis Valisi Tahsin Paşa’nın Kürtlerden oluşan askerî birliklerle 25 Ermeni köyünü tahrip ettiğini bildirmiştir. Raporun ayrıntıları hakkında bkz. (TNA., FO 78/4543, No. 489.)

Hariciye Mektupçusu Salih Efendi'yle görüşerek, olayların yaşandığı mahallere acilen bir komisyon gönderilmesini istedi. Sorunun acilen çözülmesi gerektiği uyarısını yapan büyükelçi, aksi halde Osmanlı Devleti'nin başına yeni bir Ermeni sorununun çıkacağına dair üstü kapalı tehditte bulundu. (Derviçoğlu, 2013, s. 379.) Babıâli'ye tek taraflı baskıda bulunmak istemeyen İngiliz Büyükelçisi Currie, İstanbul'daki meslektaşlarıyla da görüşerek ortak hareket etmeleri konusunda çağrıda bulunmuştur.

Olayların ilk anından itibaren İngiltere'deki Ermeni dernekleri de İngiliz Hükümeti üzerinde baskı kurarak, Osmanlı Devleti'ne karşı adım atılması için çağrıda bulunuyorlardı. Bu amaçla Ermeni Yurtseverler Derneği Başkanı P. Hagopian, 9 Kasım'da Bitlis Ermenilerinden aldığı mektubu, 15 Kasım'da İngiliz Dışişleri Bakanı Kimberley'e sundu. Hagopian, 1878 Kıbrıs Sözleşmesi ve 1878 Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi gereğince, İngiltere'nin Sultan nezdinde girişimde bulunmasını ve Anadolu'da Ermeniler için vaat edilen ıslahatların yapılmasını talep etmiştir. (TNA., FO 424/178, No. 295.)

Osmanlı Devleti de Hagopian'ın bu girişimini Londra Sefiri Rüstem Paşa tarafından haber aldıktan sonra, ertesi gün Kimberley'e iletilmesi için bir telgraf göndermiştir. Telgrafta, yabancı silahlarla donanmış Ermeni isyancıların, fesat çıkarmak için isyancı bir Kürt aşiretine katıldıkları ve birkaç Müslüman köyünü yakıp harap ettikleri, bölgenin ileri gelen bir Müslümanını diri diri yaktıkları ifade edilmekteydi. Bölge sakinlerini bu yağmalamalardan ve katliamlardan korumak için olay yerine düzenli birlikler gönderildiği, sanıldığı gibi bu birliklerin aşırılıklarda bulunmadığı aksine kısa süre içerisinde isyanı bastırıp, oradaki kadın ve çocukları güvence altına aldıklarını Kimberley'e açıklamaya çalışmıştır. (TNA., FO 424/178, Inclosure in No. 297.)

Osmanlı Devleti'nin bu açıklamalarına sunduğu belegelere rağmen Sason isyanı hakkında İstanbul'dan Avrupa başkentlerine gönderilen elçilik raporları buralarda daha büyük bir yankı uyandırmaktaydı. Avrupa kamuoyunun tahrikleriyle yabancı hükümetler de Babıâli'ye baskı yaparak, söz konusu raporlarda yer alan iddiaların araştırılması için acilen bölgeye bir komisyonun gönderilmesini talep ettiler. İstanbul'daki büyükelçiler de 15 Kasım'da Babıâli'ye resmi başvuruda bulunarak, Sultan'ın itimadını kazanmış yaverlerinden 2 veya 3 kişi ile mülki memurlardan oluşacak komisyonun acilen bölgeye gönderilmesini istediler. (BOA, Y.EE., 160/9, 16 CA 1312.) Bu sırada İngiliz büyükelçisi de Albay Chermiside'min komisyonda yer alması gerektiğine dair Babıâli nezdindeki girişimlerine

devam etmekteydi. Büyükelçinin baskılarını önlemek amacıyla hızlı bir şekilde hareket eden Babıâli 21 Kasım'da Bitlis'e gönderilecek tahkikat komisyonunun listesini kendisine vererek, Chermshire'in gönderilmesine gerek kalmadığını bildirmiştir.

Londra'daki İngiliz-Ermeni Derneği ise Dışişleri Bakanı Kimberley'den Sason/Talori olaylarına dair, Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz konsoloslarından gelen raporların birer kopyalarının kendilerine verilmesini talep etmişti. Dışişleri Daimî Müsteşarı Sanderson da konsoloslardan gelen raporların nüshalarını derneğe ilemediği için Kimberley'in üzüntü duyduğunu ancak raporları soruşturmak için Sultan'ın derhal bir komisyon göndermeye karar verdiğini bildirmiştir. (TNA., FO 424/178, No. 316.)

Osmanlı Devleti Avrupa'daki Ermenilerin girişimlerini kayıtsız bırakmak amacıyla tahkikat komisyonun kurulduğunu 23 Kasım'da resmi olarak duyurmuştur. Duyurulan metinde "*Ermeni haydutların suç teşkil eden davranışlarını araştırmak üzere gönderildiği*" ibaresinin yer alması ayrıca yabancı konsolosların hazırladıkları raporların abartılı olduğunun ifade edilmesi, büyük devletlerin tepkisine neden olmuştur. (Münir Süreyya Bey, 2001, s. 44.)

Komisyonun kurulup resmî olarak ilan edilmesinden sonra Osmanlı Devleti Avrupa başkentlerindeki sefirlerine durumu açıklayıcı telgraflar göndermiştir. İngiltere ile Ermeni sorununa en fazla müdahil olan Rusya'nın tavrı, Osmanlı Devleti için oldukça önemlidir. Bu nedenle 24 Kasım'da Petersburg Sefirine Sason/Talori'deki Ermenilerin İngilizlere güvenerek isyana giriştikleri ve tahkikat sonucunda suçluların cezalandırılacağı bildirilmiştir. Bölgeden gelen yalan yanlış haberlerin ortaya çıkarılması için de herkesin güvenini kazanmış kişilerden seçilen bir komisyon hazırlandığı Petersburg Sefiri Hüsnü Paşa'ya ifade edilmiştir. (BOA, Y..EE., 160/23, 25 CA 1312.)

Amerikan Hükümeti'nin ise Sason'da yaşananlar hakkında tam olarak malumat sahibi olması ise büyük devletlere nazaran daha geç bir tarihte olmuştur. İsyanla ilgili Avrupa basınında ortaya atılan abartılı iddialar üzerine Babıâli harekete geçerek, Avrupa başkentlerindeki sefirlerine isyanın boyutu ve akabinde yaşananlarla ilgili açıklayıcı bilgiler göndermişti. Hariciye Nazırı Said Paşa London Daily News gazetesinin Sason isyanıyla ilgili iddialarının abartılı olduğuna ve Amerikan basınının da bu iddiaları olduğu gibi aktarması üzerine Washington Sefiri Mavroyani Bey'e telgraf göndererek, Amerikan Dışişleri Bakanı Gresham ile iletişime geçmesini, yaşananların çarpıtıldığını bildirilmesini istemiştir. Gresham, Mavroyani

Bey'in kendisine yaptığı bu iletişimin ardından olaylarla ilgili malumat sahibi olmuş ve 25 Kasım'da Amerika'nın Osmanlı Elçisi Terrell'e telgraf göndererek, söz konusu olayların geçen eylül ayında gerçekleştiğini, elinde basında çıkan haberlerin ve Mavroyani Bey'in kendisine iletmiş olduğu bilgilerin dışında herhangi bir raporun olmamasından ve bu tarihe kadar gerek Amerika'nın Sivas Konsolosu Jewett'in gerek de kendisinin hiçbir bilgi göndermemiş olmasından dolayı serzenişte bulunmuştur. (FRUS, No. 278.)

Diğer taraftan başta İngiltere olmak üzere büyük devletler, komisyonun atanma şeklinden ve kamuoyuna duyurulan metinde yer alan ifadelerden oldukça rahatsızlardı. İstanbul'da bulunan büyükelçiler Babıâli ve Saray nezdinde girişimlerde bulunarak, hazırlanan komisyonun tarafsızlık ilkesine göre oluşturulmamasından duyulan rahatsızlığı bildirdiler. Bu sırada İngiliz Büyükelçisi Currie Babıâli'nin komisyon hazırlıklarını yaptığı bir sırada ortaya yeni bir öneri atarak, Erzurum'daki İngiliz, Fransız ve Rus konsoloslarının da komisyonla iletişim kurmaları ve tahkikatın işleyişi hakkında rapor göndermeleri için meslektaşlarıyla iletişime geçti. (Bay, 2022, s. 126.)

4. KOMİSYONA AMERİKALI DELEGE ÖNERİSİ

İngiliz Hükümeti Currie'nin İngiliz, Fransız ve Rus konsolosları tarafından bir soruşturma yapılması önerisini desteklerken ancak bunun yeterli olmadığını da düşünmekteydi. İngiliz Hükümeti'nce konsolosların komisyonla yalnızca iletişim kurması yeterliydi ancak buna karşılık konsoloslar, Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu tahkikat komisyonundan bağımsız, tamamen ayrı bir soruşturma yürütmeliydiler. Bunun için de Currie'den, böyle bir soruşturma konusunda Fransız ve Rus temsilcileriyle görüşüp, konu hakkındaki fikirlerinin alınması istenmiştir. (TNA., FO 424/178, No. 335.)

Sultan II. Abdülhamid de İngiliz büyükelçisinin söz konusu önerisi üzerine olayın uluslararası bir boyut kazanmaması için ilk olarak Alman büyükelçisi Radolin ile görüştü. Sultan Radolin'den Alman İmparatoru II. Wilhem'in İngiliz Kraliçesiyle görüşmesini ve İngiltere'nin önerisini geri çekmesini talep etti. Sultan daha sonra Rus ve Fransız büyükelçileriyle de görüşerek, onlardan Currie'nin önerisinin bir devletin hükümlerine aykırı olduğu gerekçesiyle kabul edilmemesini belirtti. İstanbul'da bunlar yaşanırken İngiliz büyükelçisinin önerisine en büyük destek ise İtalyan

büyükelçisinden gelmiştir.²

Sultan II. Abdülhamid daha sonra ise Hariciye Nazırı Said Paşa'yı 30 Kasım'da Currie ile görüşmeye göndermiştir. Sultan, Said Paşa ile Currie'ye gönderdiği talimatta; Sason olayını soruşturmak için oluşturulan komisyonun tarafsızlığına dair hiçbir şüphe bırakmamak adına, Amerika Birleşik Devletleri Elçiliği tarafından seçilen bir yetkilinin komisyonda yer almasını teklif etmiştir. (Edwards, 1952, p. 107.) Bu yetkili daha sonra hazırlanacak komisyon raporunu da imzalamakla yükümlü olacaktı. Currie bunun ardından Sultan'ın önerisiyle ilgili olarak, Amerikan Ortalçisi Terrell'le konu hakkında bilgisi olup olmadığına dair bir görüşme yaptı. (Yavuz, 2016, s. 194.) Terrell de Amerikan Başkanı'nın 3 Aralık'a kadar cevap vereceğini ayrıca delegenin komisyona katılımı kabul görüldüğü takdirde de raporun imzalanmasıyla ilgili bunun raporun içeriğine bağlı olacağını ve herhangi bir anlaşmazlık durumunda gerçeğin raporda belirtileceğini Currie'ye ifade etmiştir. (TNA., FO 424/178, No 340.)

Aynı gün Londra Sefiri Rüstem Paşa da Kimberley ile görüşerek, Babiâli tarafından tahkikat komisyonu hakkında tarafsız ve araştırmacı niteliğine ilişkin şüpheleri ortadan kaldıracak, yeni resmî bir bildirin yayımlanacağını söylemiştir. Rüstem Paşa bu girişimle İngiliz Hükümeti'nin protestoname göndermesinden vazgeçeceğini düşünüyordu ancak Kimberley, Rüstem Paşa ile aynı fikirde değildi. Çünkü Currie'nin 28-29 Kasım'da Van ve Erzurum konsoloslarından aldığı raporları Kimberley'e göndermesi, İngiliz Hükümeti üzerinde olumsuz bir etkiye neden oldu. Kimberley Rüstem Paşa'ya raporların kamuoyuna sızmasının ortaya çıkaracağı infialden bahsederek, üstü kapalı tehditlerde bulunurken, Sultan'ın atadığı komisyonun artık kamuoyunu sakinleştirmek için yeterli olamayacağını ve bundan dolayı da bağımsız bir soruşturma komisyonunun gerekliliğini ifade etmiştir. (TNA., FO 424/178, No 343.) Görüşmenin ardından Kimberley, Currie'ye Babiâli'nin kurduğu komisyonun tarafsızlık ilkesine göre oluşturulmadığı ve Berlin Antlaşmasının 61. maddesinden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmediği gerekçesiyle resmî olarak protesto etmesi talimatını vermiştir. (TNA., FO 424/178, No 344.)

Hariciye Nazırı Said Paşa da Currie ile yaptığı görüşmede, Amerikalı bir delegenin komisyona katılmasının kabul edilmesi nedeniyle, İngiliz Hükümeti'nin protestosundan ve Erzurum'daki konsoloslarının

² Bu sırada Erzurum'da konsolosluğu bulunmayan İtalya'nın İngiltere'nin teklifini desteklemesindeki en büyük neden sonraki süreçte Erzurum'da konsolosluk tesisi için bu devletin desteğine ihtiyaç duyacak olmasıdır. (TNA., FO 78/4544, No 548.)

komisyona gönderilmesinden vazgeçilmesini istemiştir. (*BOA, Y..EE..*, 159/8, 1 C 1312.) Terrell ise 30 Kasım'da Amerika Dışişleri Bakanı Walter Gresham'a komisyona delege gönderilmesinin büyük faydaları olacağını bildirmiştir. Sultan'ın tarafsız bir devletin temsilcisini istemesinin önemli olduğunu savunan Terrell, komisyonda yer almanın Anadolu'daki Amerikan misyonerleri için de büyük fayda sağlayacağını düşünüyordu. (FRUS, No. 722.) Ancak Amerikan Başkanı tahkikat komisyonuna delege görevlendirilmesi konusunda isteksizdi (FRUS, No. 723.) Bu sırada Currie de Terrell'le olan görüşmelerini sıklaştırmış, 2 Aralık'ta yapılan görüşmede Currie, Anadolu'da raporlarda bahsedilenden çok daha fazla Ermeni öldürüldüğü iddialarını Terrell'e bildirmiştir. (FRUS, No. 724.) Currie bununla Amerikan Başkanının muhalefetini kıracağını düşünüyordu çünkü Amerika'da da hatırı sayılır bir Ermeni nüfusu bulunuyordu.

İngiliz Hükümeti soruşturmanın tarafsızlığı için Amerikan elçisi tarafından seçilecek delegeyi kabul etmeye hazırdı fakat Amerikan delegesi hakkında iki şartı vardı; birincisi seçilecek delegenin genel güvene sahip birisi olması, ikincisi ise komisyonla çelişebilecek noktalarda ayrı raporlar verme özgürlüğüne sahip olması gerektiği. Tüm bunlar sağlandığı takdirde ve Amerikalı delegenin vakit kaybedilmeden komisyona katılması halinde, İngiliz Hükümeti kendi tarafından herhangi bir acil adımı askıya almaya rıza gösterebileceğinin sinyallerini vermişti. (TNA., FO 424/178, No. 345.)

Currie ise hükümetiyle aynı fikirde değilken delege için Terrell ile yaptığı görüşmede, Amerikan Elçilik Sekreteri Riddle ya da Sivas'taki Konsolos Yardımcısı Jewett'in uygun olacağını düşünüyordu. Currie daha sonra Babıâli ve Sultan'a İngiliz Hükümeti'nin Amerikalı delegenin atanmasını prensipte kabul etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Fakat İngiltere tarafından başka herhangi bir yargılamanın geri çekileceğine dair hiçbir taahhütte bulunmamıştır. (TNA., FO 424/178, No. 346.)

Sadrazam Ahmed Cavad Paşa ile Hariciye Nazırı Said Paşa, tahkikat komisyonuna Amerikalı bir delegenin katılmasının uygun olacağına dair ortak bir arz hazırlayarak, 2 Aralık'ta Sultan II. Abdülhamid'e sundular. Arzda dikkat çeken en önemli husus, Osmanlı Devleti'nin Sason/Talori olaylarını araştırmak için kurduğu komisyonun ilan şeklinden, İngiltere'nin duyduğu rahatsızlık ve bu sebeple Osmanlı Devleti'ne protestoname gönderilmek istenilmesiydi. Komisyonun ilanında yer alan "*Ermeni eşkiyası*" ifadesiyle İngiliz Hükümeti'nin, "*o havalide yaşayan bütün Ermenilerin eşkiya olduğu kastediliyor*" anlamını çıkardığı bu yüzde de, Osmanlı Devleti'nin kurduğu komisyonun tarafsız olamayacağına dair

itirazda bulunduğu belirtilmiştir. Bunun için de 1878 Berlin Antlaşması'na dayanarak, uluslararası bir komisyon ya da tek başına bir araştırma yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Anadolu'da az çok emelleri olan üç büyük devlete nazaran, komisyonda Amerikalı bir memurun bulunmasının daha uygun olacağı arzda açıkça ifade edilmiştir. (*BOA, Y..EE..*, 96/2, 3 C 1312.)

4.1. Amerika'nın Şartlı Kabulü ve Önerinin Geri Çekilmesi

Currie, ülkesinin komisyona Amerikalı delege göndermesine onay verdiğini ve vakit kaybedilmeden Amerikan Ortaelçisi Terrell ile iletişime geçilmesi gerektiğini 2 Aralık'ta Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir. (*BOA, Y..A...HUS.*, 314/30, 3 C 1312.) Terrell tarafından seçilecek delegenin ise bir an önce tespit edilmesi istenmiştir. Osmanlı Devleti, Amerikan delegesine İngiltere'nin dahi rıza gösterdiği bir ortamda Amerikan Hükümeti'nin en geç 4 Aralık'a kadar cevap vermesi için Washington Sefirine talimat vermiştir. (*BOA, İ..HUS.*, 32/113, 4 C 1312.) Washington Sefiri de 5 Aralık akşama kadar Amerika'nın bir cevap vereceği hakkında Babıâli'yi bilgilendirmiştir. (*BOA., Y..A...HUS.*, 314/61, 5 C 1312.) Amerika tarafından cevap geciktikçe, Currie de Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını arttırarak, başka meseleleri gündeme getiriyordu. (*BOA, İ..HUS.*, 32/114, 5 C 1312.)

İngiltere de Washington elçisine, söz konusu delegenin komisyona katılması için bir an önce Amerikan Dışişleri Bakanıyla görüşmesi talimatını vermişti. İngiltere bu hareketin tüm taraflar için önemli olduğunu ve böylelikle ciddi diplomatik anlaşmazlıkların da önüne geçilebileceğini düşünüyordu. (*TNA., FO 424/178, No. 349.*)

Washington Sefiri de aldığı talimat gereği derhal Amerikan Dışişleri Bakanı Gresham ile görüşmüştür. Terrell ise komisyon için bir delege istendiğini ve bu görev için de Konsolos Jewett'i önerdiğini bakana iletmişti. Ancak ne Amerikan Başkanı ne de dışişleri bakanı komisyona delege göndermeye sıcak bakmıyordu. Gerekçe olarak da böylesine hassas bir görevin emanet edilebileceği hiç kimsenin olmadığını düşünüyorlardı. (*TNA., FO 424/178, No. 363.*) Amerika'nın bu şekilde bir karar alıp bunu da Babıâli'ye bildirmesinin ardından İngiltere ise Erzurum'da konsolosları bulunan devletlerle temasa geçmesi için Currie'ye talimat vermiştir.

Amerika'nın cevabının ardından Sadrazam Ahmed Cevad Paşa ve Hariciye Nazırı Said Paşa tekrar ortak bir arz hazırlayarak Sultan II. Abdülhamid'e sundular. Arzda ABD'nin komisyona delege gönderemeyeceği, İngiliz Hükümeti'nin de Osmanlı hizmetinde bulunan İngiliz Jandarma Ferik'i Blund ve Woods Paşa ile İngiliz zabitanından

Osmanlı Devleti hizmetine alınacak bir yetkilinin, komisyona katılması teklifine onay vermediği Sultan'a belirtilmiştir. (*BOA., Y..A...RES., 73/35, 6 C 1312.*) Daha sonra da Currie, Babîali'ye gelerek, resmi protesto mektubunu sunmuştur.³ (*BOA, Y..A...RES., 73/35, 6 C 1312; BOA, Y...EE., 49/58, 6 C 1312.*)

Nihayet 5 Aralık'ta ABD'nin komisyonda yer alacak delegeyle ilgili cevabı Babîali'ye ulaştı. Washington Sefirinin girişimleri sonucunda, Amerika şartlı olarak tahkikat komisyonuna delege göndermeyi kabul etmiştir. ABD, komisyondan ayrı olarak tahkikat yapacak Amerikalı delegenin hazırladığı raporu hükûmetine vermek şartıyla Sivas Konsolosu Jewett'i (FRUS, No. 725.) Talori'ye göndermeye izin vermiştir. (*BOA, Y..A...RES., 73/37, 7 C 1312; BOA, HR.SYS., 2837/10, 7 C 1312.*) Aynı gün Terrell de Currie'ye ABD Başkanının komisyona Amerikalı bir delegenin atanmasına şartlı izin verdiğini bildirmiştir. (FRUS, No. 725; TNA., FO 424/178, No. 370.)

ABD'nin söz konusu karar değişikliğinde muhtemelen 26 Kasım'da Boston Faneuil Hall'da yapılan mitingde, Bitlis'te meydana gelen olayların protesto edilmesi, Amerikan Hükûmeti'nin İngiltere'ye destek verip adım atmasının istenmesi etkili olmuştur. (TNA., FO 424/178, No 397.) Boston'daki Ermeni Dostlar Derneği de 6 Aralık'ta Başkan Cleveland'a ve Rus Çarına dilekçe göndererek, Ermenilerin korunması için yardım talep etmişlerdir. Hatta dernek özel bir temsilci grubuyla Rus Çarına 500 imzalı dilekçenin gönderileceği iddiasında bulunmuştu. (*The Evening Star, 06.12.1894, p. 1.*) Genel olarak Protestan kilisesinin öncülüğünde düzenlenen bu türden mitinglere Amerikan basını da kayıtsız kalmayarak, Ermeniler lehine yoğun bir propaganda başlatmışlardır. (Şimşir, 2014, ss. 98.)

ABD'nin şartlı kabulünü Osmanlı Devleti'nin kabul etmesi mümkün değildi. Bunun üzerine Kimberley de Londra Sefiri Rüstem Paşa'yla görüşerek, komisyonda Amerikalı bir delegenin bulunamayacağından büyük üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Kimberley, kamuoyunun bir İngiliz memurunun komisyonda bulunması gerektiğiyle ilgili hükûmete baskı yapmasından çekindiğini de Rüstem Paşa'ya söylemiştir. Kimberley, komisyonda İngiliz bir memurun bulunmasının Osmanlı Devleti'nin kendiliğinden teklif etmesinin daha münasip olacağını düşünüyordu. (*BOA, HR.SYS., 2837/11, 7 C 1312.*)

³ Hariciye Nazırı bir ara Currie'nin yanına giderek eski Hariciye Nazırı Turhan Paşa'yı önermiş ancak Currie bu teklifi kabul etmemiştir. (*BOA., İ..DÜİT, 145/40, 6 C 1312.*)

Sultan II. Abdülhamid tarafından ABD'nin şartı teklifi kabul görmemiş, Amerikalı delegenin hazırlayacağı raporun doğrudan hükümetine gönderilmesinin mümkün olmadığı Gresham'a bildirilmiştir. (*BOA., Y..EE., 50/26, 7 C 1312.*) Çünkü böyle bir durum farklı anlamlara yol açabilir, iki farklı raporun oluşturulması komisyonun çalışmalarına gölge düşürebilirdi. Gresham da Terrell'den Sultan'ın Jewett'i reddetmesinin, ABD'de Osmanlı'ya karşı küskünlüğe neden olacağını bu yüzden de delegenin kabul edilmesi için girişimde bulunmasını istemiştir. (*FRUS, No. 728.*) Hatta Amerika'nın İstanbul elçiliği baş tercümanı Hariciye Nazırının yanına gelerek, delegenin komisyona kabul edilmesi için ricada bulunmuştur. (*BOA., Y..EE., 159/81, 12 C 1312.*)

ABD'nin önerdiği teklifin, Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiğini düşünen Amerikan basını ise komisyona katılacak delegenin Avrupa entrikalarına kapılmaması için hükümetten talimat aldığını yazmışlardı. (*BOA, HR.SYS., 2837/13, 12 C 1312.*) Chicago Central Music Hall'da yaklaşık 2000 Ermeni'nin katıldığı bir miting yapılmış, burada konuşma yapan Dr. E. G. Hirsch, bir Avrupa savaşını hızlandıracağı korkusuyla İngiltere'nin Ermeniler hakkında konuşmamasını eleştirmiştir. Mitingin sonunda ise Başkan Cleveland'ın Sason isyanını araştırmak için bağımsız bir delege atama eylemini öven, başkandan ve kongreden ulusun nüfuzunu kullanarak zulmün sorumlularını adalete teslimini isteyen kararlar kabul edilmiştir. (*The Sun, 10.12.1894, p. 2.*)

ABD basınından bazı gazeteler ise aynı tarihlerde Sultan'ın Konsolos Milo Jewett'in Washington Hükümeti'ne bağımsız bir rapor göndermesi şartıyla delege olarak gönderilebileceğini Sultan'ın kabul etmediğini yazmaya başlamışlardır. (*The Washington Times, 10.12.1894, p. 1; The Evening Star, 10.12.1894, p. 3.*) Terrell ise 16 Aralık'ta Babiâli'ye gelerek, komisyonda Sivas Konsolosunun yer almamasının ABD'de derin bir üzüntüye sebep olduğunu bu nedenle kabul edilmesi için hükümetinden talimat aldığını belirtmiştir. (*BOA. Y..EE., 159/97, 17 C 1312.*) Sadrazam Ahmed Cevad Paşa da ABD'nin teklife cevap vermekte geciktiği, sorunun, komisyona üç büyük devletin Erzurum konsoloslarının görevlendireceği delegelerin kabulü ile çözüldüğünü belirterek, elçinin teklifini reddetmiştir. (*BOA, Y..A...HUS., 315/53, 17 C 1312.*)

İki ülke arasında bu tür diplomatik temaslar yaşanırken ABD Senatosu, Sason'da çıkan isyan ve Amerika'ya diğer devletlerle birlikte ortak hareket etmek için herhangi bir teklif olup olmadığına dair hükümetin attığı adımlar hakkında Başkan Cleveland'dan bilgi talep etmiştir. Bunun üzerine de Amerikan Başkanı Cleveland, Sason Ermeni isyanı ve sonrasında

yaşanan gelişmeler hakkında 11 Aralık'ta Senato'ya mesaj göndermiştir. Cleveland, 28 Kasım'da İstanbul'daki Amerikan elçisinden konuyla alakalı aldığı telgrafta, Amerikan basınında yer alan Sason'daki Türk zulmüne ilişkin haberlerin abartılı ve sansasyonel olduğu bilgisini edinmişti. Başkan Cleveland da Senato'ya müdahalelerini haklı çıkaracak gerçek ve ayrıntılı bilgilerin yokluğundan Amerika tarafından Osmanlı Devleti'ne herhangi bir suçlamada bulunulmadığını, Bitlis'e gönderilen komisyonda Amerikalı delegenin bulunması için ilk teklifin ise 30 Kasım'da yapıldığını belirtmiştir. Başkan, Amerikan hükümetinin elinde Terrell'in 28 Kasım'da gönderdiği telgraf ve basında yer alan iddiaların dışında hiçbir bilgi olmadığını, Amerika'nın 1878 Berlin Antlaşması'na taraf olmaması ayrıca taraf devletlerden herhangi birinin daveti olmadan⁴ katılmanın doğru olmayacağını bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nin davetinin 2 Aralık'ta reddedildiğini ifade etmiştir. Başkan mesajının devamında ise değişen şartlar nedeniyle Konsolos Jewett'in tahkikatta ve sonucunda hazırlanacak raporda yer almak amacıyla değil, olayların yaşandığı mahallere giderek yapacağı tahkikat sonucunda hazırlayacağı raporu hükümete göndermesi şartıyla kabul edildiğini bildirmiştir. (FRUS, No. 717, Message of the President)

Sultan II. Abdülhamid de meselenin artık 1878 Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler arasında çözümleneceğini, bunun için ABD'nin daha fazla baskı yapmaması gerektiğiyle ilgili Washington Sefirine talimat vermiştir. (BOA, İ..HUS., 32/120, 17 C 1312) Washington Sefiri de ABD dışişleri bakanı ile yaptığı görüşmede durumu kendisine izah etmiştir. Dışişleri bakanı, ABD'nin Sivas konsolosunun, Sason/Talori Tahkik Komisyonu'na katılımına Osmanlı Hükümeti'nce karşı çıkılmasına devam edildiği takdirde, ABD kamuoyunda Osmanlı aleyhine heyecana neden olacağını hatta ABD Meclisinde Osmanlı Hükümeti'ne karşı birtakım kararlar alınabileceğini söylemiştir. (BOA, Y..A...HUS., 315/66, 19 C 1312.) Ancak bu tehditler Sultan II. Abdülhamid'i kararından geri adım attırmayarak konunun 1878 Berlin Antlaşması'ndan dışarı çıkmasını engellemeye çalışmıştır.

Terrell 20 Aralık'ta Sadrazam Ahmed Cevad Paşa'yı ziyaret ederek, ABD'de hükümet üzerinde yoğun bir halk baskısının olduğunu, iki ülke ilişkilerin seyri açısından Jewett'in komisyona dahil olmasını bir kez daha rica etmiştir. (BOA., Y..A...HUS., 315/80, 21 C 1312.) Hariciye Nazırı Said Paşa da 20 Aralık'ta Currie'ye ziyaret ederek, ABD'nin komisyona delege

⁴ Amerika Dışişleri Bakanı Gresham Başkan Cleveland'a 10 Aralık'ta gönderdiği raporunda 1878 Berlin Antlaşması'nın imzacı devletlerinden biri olan İngiltere'nin davetiyle kabul edildiğini bildirmiştir. (FRUS, No. 718.)

göndermesi adına yaptığı baskılara son vermesi için İngiltere'nin yardımını talep etmiştir. (TNA., FO 424/178, No. 500.) İngiltere, tahkikat komisyonuna Amerikalı bir delegenin katılmasını ilk etapta destekledikleri ve kabul ettikleri için şimdi bu isteğin geri çekilmesiyle ilgili girişim yapılmasının uygun olmadığını belirterek, Babiâli'nin talebini reddetmiştir. (BOA., Y.EE., 159/116, 23 C 1312.) Bu sırada Amerikan basınında Osmanlı Devleti aleyhine haberler görülmeye başlandığı gibi Massachusetts Eyaleti'nin Worcester kentinde Sason/Talori olayları hakkında bir miting daha düzenlenerek, Başkan Cleveland'a diğer ülkelerle birlikte komisyona katılıp, ortak hareket etmesi için çağrıda bulunulmuştur. (TNA., FO 424/178, Inclosure in No. 529.)

Sultan II. Abdülhamid ile Terrell son gelişmeler üzerine 23 Aralık'ta bir görüşme yaptılar. Görüşmenin ardından Washington Sefirine, tahkikat komisyonuna İngiltere, Fransa ve Rusya'nın belirleyeceği delegelerin dahil edileceği, eğer şimdi Amerikalı bir delege kabul edilirse diğer büyük devletlerin de aynı taleplerde bulunacakları gerekçesiyle kabul edilmediği ifade edilmiştir. (BOA., HR.SYS., 2837/25, 24 C 1312) 24 Aralık'ta ise Babiâli kesin bir dille Amerikan delegesinin kabul edilmeyeceğini Terrell'e bildirmiştir.⁵ Delegenin kabul edilmemesi üzerine ABD Başkanı Cleveland'ın senatörler meclisinde konuyla alakalı açıklamalarda bulunacağına dair bazı iddialar ortaya atılmıştı. (BOA., Y.EE., 159/127, 27 C 1312.) Ancak Cleveland delegenin kabul edilmemesi üzerine kongreye herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

24 Aralık'ta ABD Dışişleri Bakanı Gresham, Terrell'e delegenin komisyona katılması için artık daha fazla ısrar etmemesi talimatını verdi. Ancak ABD Elçisi Terrell, Jewett'in komisyonda yer alması için 25 Aralık'a kadar Babiâli ve Yıldız Saray'ı üzerindeki baskılarını sürdürdü. (FRUS, No. 731.) İstanbul'da bunlar yaşanırken Jewett'in tahkikata katılmak için Muş'a kadar gittiği bilgisinin Babiâli'ye ulaşması üzerine, kendisinin tahkikata katılmaması yönünde komisyona ve bölgedeki idarecilere emir gönderilmiştir.⁶ (Gülmez, 2006, ss. 695-742.)

⁵ Babiâli Terrell'e şu an İngiliz, Fransız ve Rus yetkililerden bir komisyon oluşturulduğunu, Jewett'in komisyona katılması halinde aynı isteği İtalya ve Almanya'nın da isteyeceği bunun da Osmanlı'nın büyük güçlerle ilişkilerini karmaşıklaştıracağını bildirmiştir. Diğer taraftan Rus Büyükelçisi de Amerikalı delegeye itiraz etmiştir. (FRUS, No. 730, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 23 December 1894.)

⁶ Ali Karaca eserinde Jewett'i tahkikat komisyonunun bir üyesi olarak göstermiştir. (Karaca, 1993, s. 45.) Ancak Jewett tahkikatın hiçbir safhasında bulunmadığı gibi hazırlanan raporun altında da imzası yer almamaktadır.

İngiltere'nin İstanbul başkonsolosu, ABD'nin Tahkikat Komisyonu'nda delege bulundurmasını istemiyordu. Gerekeceği ise 1876 Bulgaristan olayları sırasında Amerikan delegesi İngiliz konsolosunun hazırladığı raporu desteklememişti. Şimdi aynı durum Sason olayında da yaşanabilirdi. Amerikan delegesinin hazırladığı rapor eğer diğer üç büyük devletin raporundan farklı olursa, muhakkak Amerikalı delegenin hazırladığı rapor dikkate alınacaktı. Bu yüzden de başkonsolos komisyonda Amerikalı delegenin bulunmasını istemiyordu. (*BOA., HR.SYS., 29/54, 19 C 1312.*)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin küçük bir kazasında ortaya çıkan Ermeni isyanı kısa süre içerisinde uluslararası boyut kazanarak, uzun süre gündemi meşgul etmiştir. İstanbul'daki büyük devletlerin baskısıyla isyanın görüldüğü bölgelere tahkikat komisyonu göndermek zorunda kalan Sultan II. Abdülhamid, hemen akabinde de komisyonla ilgili gelebilecek eleştirileri ve baskıları önlemek adına tarafsız bir devletin komisyonda yer alması için girişimde bulunmuştur. Sultan'ın ilk etapta Ermeni meselesinin uluslararası bir soruna dönüşmesine neden olan 1878 Berlin Antlaşması'na taraf devletlerden birine girişimde bulunması beklenemezdi. Çünkü bu devletlerden biri nezdinde yapılacak girişime diğer devletlerin ne tepki vereceği tam anlamıyla belirsizdi. Bu yüzden Sultan, 1878 Berlin Antlaşması'na taraf olmayan ABD nezdinde girişimde bulunmuştur. Özellikle son dönemde Osmanlı vatandaşı Ermenilerin ABD vatandaşlığına geçmesi ve bu ülkeye yapılan Ermeni göçleri neticesinde ABD'de hatırı sayılır bir Ermeni nüfusu oluşmuştu. İsyanın hemen ardından ABD'nin farklı eyaletlerinde mitingler düzenleyen Ermeniler, hükümete baskıda bulunarak Ermeni davasına eğilmelerini ve kendilerine destek olmalarını talep ettiler. Osmanlı Devleti'nin ABD'li bir delege için girişiminin ardından ise kendi lehlerine sonuç elde edebilecek düşüncesiyle hükümetin daha enerjik adımlar atarak komisyonda yer alması adına girişimlerde bulundular.

ABD ilk zamanlar bu girişimlerin etkisinde kalarak, delegenin ayrı bir rapor hazırlaması ve Osmanlı tahkikat komisyonunun hazırlayacağı raporu imzalamamak şartıyla Babıâli'nin teklifini kabul etti. Sultan II. Abdülhamid'in böylesi bir şartı kabul etmesi beklenemezdi. Çünkü bu şart, teklifi yapan devletin hükümranlık haklarına aykırı olduğu gibi diplomatik de bir nezaketsizlikti. ABD'nin cevabının ardından Sultan da teklifinde ısrarcı olmayarak sorunu Erzurum'da konsolosları bulunan devletler arasında çözümlenmesini daha doğru bulmuştur. ABD kısa süre içerisinde yapmış olduğu hatanın farkına varmış ve komisyonda yer almak adına türlü girişimlerde bulunmuşsa da bunda başarılı olamamıştır. ABD'nin bu

girişimleri bazı araştırmacılarda, Konsolos Jewett'in tahkikata katıldığı intibahı uyandırmışsa da Jewett hiç bir şekilde komisyonda bulunmadığı gibi tahkikat sonucunda hazırlanan sonuç raporunda da imzası yer almamıştır.

6. SUMMARY

The 1894 Sason Armenian Rebellion, which was an internal problem of the Ottoman Empire, turned into an international problem as a result of the interventions of European states. As a result of the reports sent by the British consul, the British ambassador attempted to intervene in the incident on his own and increased his pressure. Thereupon, the Ottoman Empire wanted to alleviate the pressure of England by sending an investigation delegation to the region. However, England excused that the commission was not formed according to the principle of impartiality and suggested that the states with consuls in Erzurum should also participate in the commission. Sultan Abdülhamid II, who considered this situation objectionable, suggested that an official to be selected by the United States Embassy should take part in the commission in order to leave no doubt about the impartiality of the commission. This proposal of the Sultan caused a short-lived crisis between the great powers, especially between the United States and the Ottomans. American President Cleveland had conditionally accepted the Sultan's offer. The condition was that Jewett, the Consul of Sivas, who would participate in the investigation, would prepare a report independent of the commission and submit it to his government. In addition, in case of differences between the report to be prepared by the delegates appointed by the Porte and the report prepared by Jewett, the consul was not to sign the Porte's report. These conditions caused the Sultan not to accept the American delegate and he withdrew his offer. It was decided that the inquiry would be conducted between the Porte and the states that had consuls in Erzurum. Cleveland realised his mistake and tried to put pressure on Constantinople to include Jewett in the inquiry, but he was not successful. Although some studies have stated that Jewett also took part in the inquiry, this is not true. The Porte sent orders to local administrators to ensure that the consul never participated in the investigation and Jewett was prevented from travelling to the areas to be investigated. Finally, the report prepared as a result of the inquiry does not bear Jewett's signature.

7. KAYNAKLAR

İngiliz Arşiv Kaynakları (The National Archives/Foreign Office)

TNA., F.O. 78/4543, No 489, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 29 October 1894.

- TNA., F.O. 424/178, No 287, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 8 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 335, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 28 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, Inclosure in No. 297, Telegraphic Information received from Constantinople, 16 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No. 295, Mr. Hagopian to the Earl of Kimberley, 15 November 1894.
- TNA., F.O. 78/4544, No 548, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 28 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No. 316, Foreign Office to Anglo-Armenian Association, 21 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 340, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 30 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 343, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 30 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 344, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 30 November 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 345, The Earl of Kimberley to Sir P. Currie, 1 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 346, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 2 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 349, The Earl of Kimberley to Mr. Goschen, 2 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No, 363, Mr. Goschen to the Earl of Kimberley, 3 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 370, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 5 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, No 397, Mr. Goschen to the Earl of Kimberley, 29 November 1894
- TNA., F.O. 424/178, No. 500, Sir P. Currie to the Earl of Kimberley, 20 December 1894.
- TNA., F.O. 424/178, Inclosure in No. 529. Memorial, 21 December 1894.
- Amerikan Arşiv Kaynakları (FRUS/The Foreign of the United States)**
- FRUS, No. 278, Mr. Gresham to Mr. Terrell, 25 November 1894
- FRUS, No. 722, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 30 November 1894.
- FRUS, No. 723, Mr. Gresham to Mr. Terrell, 2 December 1894.
- FRUS, No. 724, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 2 December 1894.
- FRUS, No. 725, Mr. Gresham to Mr. Terrell, 5 December 1894.
- FRUS, No. 728, Mr. Gresham to Mr. Terrell, 15 December 1894.
- FRUS, No. 730, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 23 December 1894.
- FRUS, No. 731, Mr. Terrell to Mr. Gresham, 24 December 1894.
- FRUS, No. 717, Message of the President.
- FRUS, No. 718, Report of the Secretary of State. 10 December 1894.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti Siyasî (HR.SYS.) 2837/25, 2837/10, 2837/11, 2837/13, 29/54.

İrade Dosya Usulü (İ..DUİT), 145/40.

İrade Hususi (İ..HUS.), 32/113, 32/114, 32/120.

Yıldız Esas Evrakı (Y..EE..), 159/127, 159/116, 159/97, 159/81, 50/26, 160/23, 159/8, 160/9, 96/2, 49/58.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y..A...HUS.), 312/36, 314/61, 315/80, 314/30, 315/53, 315/66.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.), 73/35, 73/37.

Sürelî Yayınlar

The Evening Star

The Sun

The Washington Times

Telif ve Tetkik Eserler

Bay, S. (2022). *İngiliz Sir Philip Henry Wodehouse Currie'nin İstanbul büyükelçiliği (1893-1898)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Dervişoğlu, İ. (2013). *Salih Münir Çorlu geçmiş zamanlar Sultan II. Abdülhamid'in Paris Sefir-i Kebirinin diploması yazıları ve hatıraları*, İstanbul, Kitapevi Yayınları.

Doğan, H. (2000). *Sason Ermeni isyanları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.

Edwards, R.G. (1952). *Relations between the United States and Turkey 1893-1897*, (Unpublished Ph. D.) Fordham University.

Feldmareşel Helmuth Von Moltke'nin Türkiye Mektupları, (1969). İstanbul, Remzi Kitabevi.

Gülmez, N. (2006). Tahkik heyeti raporlarına göre 1894 Sason isyanı, *BELLETERN*, C. 70, S. 258, ss. 695-742.

Gürün, K. (2012). *Ermeni Dosyası*, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Hüseyin Nazım Pasa, (1998). *Ermeni olayları tarihi*, C. I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Karaca, A. (1993). *Anadolu islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Küçük, C. (1986). *Osmanlı diplomasisinde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı 1878-1897*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Mangaltepe, İ. & Karacakaya, R. (2010), *Paul Cambon'un İstanbul büyükelçiliği ve Ermeni meselesi*, Yeditepe.

Melson, R. (1982). A theoretical inquiry into the Armenian massacres of 1894-1896, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 24, No. 3, pp. 481-509

Münir Süreyya Bey, (2001). *Ermeni meselesinin siyasi tarihçesi (1877-1914)*. Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Okur, M. (2015). Büyük güçlerin Ermeni sorununa etkisi ve Ermeni politikaları, *Ermeni ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu*, Ankara.

- Şimşir, B. N. (2014). Ermeni propagandasının Amerika boyutu üzerine, M.M. Hülâgü (Ed.) *Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler*, C. X, (ss.45-98). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*, İstanbul, Belge Yayınları.
- Yavuz, F. (2016). *II. Abdülhamid döneminde bir Amerikan elçisi, Alexander Watkins Terrell*, İstanbul, Babiâli Kültür Yayınları.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Dr. Öğretim Üyesi Serdar BAY %50; Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA %50.

Gönderim Tarihi: 13.05.2023

Kabul Tarihi: 14.11.2023

ERKEN DEMİR ÇAĞ'DA PASİN OVASI'NDA ÖNEMLİ BİR DİAUEHİ ÜLKESİ: BALTULHİ

A Significant Diauehi Country in the Pasin Plain in the Early Iron Age:
Baltulhi

Yavuz GÜNAŞDI

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
gunasdi@atauni.edu.tr.

ORCID ID: / 0000-0001-7955-3756

İshak KÜÇÜKYILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi., Artvin Çoruh Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm
ishakkucukyildiz@hotmail.com.

ORCID ID: : 0000-0002-2720-9408

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Tarih boyunca birçok toplumun iskân ettiği ve bazı toplumların ise geçiş güzergâhında yer almış olan Pasin Ovası, birçok antik yazarın da eserlerine konu olmuştur. MÖ XIII. yüzyıldan itibaren bölgede çeşitli yerel beylikler hâkimiyet kurmuştur. Bunların en önemlilerinden biri de hakkında Asur ve Urartu yazıtlarından bilgi edinebildiğimiz Diauehi Krallığı'dır. Urartular, kuruluşunun ilk döneminden itibaren bölge ile ilgilenmeye başlayıp Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'ne seferler yapmışlardır. Diauehi Bölgesi'ne, Urartu kralları Minua ve Arğişti I'in seferler gerçekleştirdiğini yazıtlardan öğrenmekteyiz. Bu seferlerle ilgili bölgedeki yazıtlarda Diauehi'nin başkenti olarak gösterilen Şaşılı ve Kralı Utupurşi'den bahsedilmektedir. Yine yazıtlarda Diauehi Krallığı'na bağlı olan Şeşeti ülkesi, Zua, Haldiriulhi ve Baltulhi ülkelerinin adları zikredilmektedir.

Yukarı Aras Havzası'nda bulunan Pasin Ovası'nda, 25 yıldır gerçekleştirdiğimiz arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda 2018 yılında Karakale (Baldızı) Kalesini detaylı inceleme fırsatı yakaladık. Bu inceleme sırasında, Demir Çağ mimari özellikleri taşıdığı gözlemlenen kale, Baldızı köyü sınırları içerisinde yer almaktadır ve arkeolojik verileriyle dikkat çekmektedir.

Bu çalışmayla yazıtlarla da ismi geçen Diauehi'ye bağlı Baltulhi ülkesinin şimdiye kadar tespit edilememiş olan merkezi ve yeri bölge tarihine kazandırılmış, söz konusu kalenin Erken Demir Çağ'da yeri, önemi ve işlevi yeni teknolojik yöntemler kullanılarak açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diauehi, Urartu, Baltulhi, Kale, Demir Çağ.

Abstract

Pasin Plain, which has been on the transit route of nations throughout history, is a very important place where many ancient writers have made the subject of their works. Since the 13th century BC various local principalities have dominated the region. One of the most important of these is the Diauehi Kingdom, about which we can obtain information from Assyrian and Urartian inscriptions. Urartians started to be interested in the region from the first period of its establishment and made expeditions to the Northeast Anatolian Region.

We learn from the inscriptions that the Urartian kings Minua and Argišti I made expeditions to the Diauehi Region. In the inscriptions in the region about these expeditions, Şaşılı and its King Utupurşi, which is shown as the capital of Diauehi, are mentioned. Again in the inscriptions, the names of the country of Sheşeti, Zua, Haldirulhi and Baltulhi, which are affiliated to the Diauehi Kingdom, are mentioned.

As a result of the archaeological surface research we have been carrying out for 25 years in the Pasin Plain in the Upper Aras Basin, we had the opportunity to examine the Karakale (Baldızı) Castle in detail in 2018. During this examination, the castle, which was observed to have Iron Age architectural features, is located within the borders of Baldızı village and attracts attention with its archaeological data. With this study, the center and place of the Baltulhi country, which was connected to Diauehi, whose name was also mentioned with inscriptions, has been brought to the history of the region. With this study, the place, importance and function of the castle in question in the Early Iron Age will be tried to be revealed by using new technological methods.

Keywords: Diauehi, Urartian, Baltulhi, Castle, Iron Age.

1. GİRİŞ

Pasin Ovası, kuzey ve güney Anadolu Dağları'nın Doğu Anadolu'da birbirine en çok yaklaştığı mevkii de yer almaktadır. Ovanın batısı Erzurum Ovası'ndan Deveboynu volkanik eşiği ile ayrılırken doğuda ise Çobandede Köprüsü yakınlarında Bingöl ve Pasinler çaylarının birleştiği yere kadar uzanır. Bu çayların birleşim noktası itibariyle Aras Vadisi'ne girilmektedir. Deveboynu ve Aras Vadisi arasında yer alan ovaya Pasinler Ovası denilmektedir. Doğu-batı doğrultulu uzanan Pasinler Ovası, 350 km²lik bir depresyon ovasıdır (Sür, 1961, s. 112). Pasinler Depresyon Ovası, kuzeyden Kargapazarı Dağları, güneyden de Palandöken Dağları'nın devamı olan Şahvelet Dağları ile sınırlandırılmıştır. Pasinler ilçesi, doğudan Köprüküy, güneyden Karayazı ve Tekman ilçeleri, kuzeyden Tortum ve Narman, batıdan Erzurum merkez ilçeleriyle çevrilidir. İlçe merkezi oldukça stratejik yol ağlarına sahiptir. Türkiye-İran transit karayolu ile Erzurum-Kars demir yolu ilçe merkezinden geçmektedir (Ünal, 1994, s. 1).

Pasin Ovası tarihi için Aras Nehri oldukça önem arz etmektedir¹. Aras Havzası, Yukarı Aras ve Orta Aras olarak ifade edilmektedir. Pasin Ovası, Yukarı Aras Havzası'nın içerisinde yer almaktadır. Nehrin kaynak noktası Bingöl ve Palandöken Dağları'dır. Pasin Çayı'nın kaynak noktası ise

¹ Aras Nehri, Bingöl Dağları'nın Erzurum il sınırları içerisinde yer alan bölümü olan kuzey yamaçlarındaki kaynaklardan doğarak Arpaçay ve Kura Nehirleriyle birleşerek Hazar Denizi'ne dökülür. Ülkemiz sınırları içerisindeki Erzurum ilini ve doğusunu kapsayan bölüm "Yukarı Aras Havzası" olarak tanımlanırken, Kars, Iğdır ve Ağrı illerini kapsayan bölüm ile Ermenistan'ın güney kesimi, Nahçıvan ve Kuzeybatı İran'ın bir bölümü "Orta Aras Havzası" olarak nitelendirilmektedir. Aras Havzası ve Pasin Ovası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Tuncel, 1991, s. 332-335; Özgül, 2011).

Kargapazarı Dağları'nda Yedigöller mevkiinde Ziyarettepe olarak nitelendirilen yerdir. Kargapazarı Dağları'ndan doğan gözelerden beslenerek gelen Aras Nehri, Çobandede Köprüsü'nün bulunduğu yerde Pasin Çayı ile bir araya gelerek Horasan ilçesine doğru akışını sürdürmektedir (Yalçınlar, 1951, s. 20-55; Saraçoğlu, 1956, s. 33; Özgül, 2011, s. 94 vd.; Ceylan vd. 2018).

Pasin Ovası ile ilgili antik çağ yazarları ve seyyahlardan da oldukça önemli bilgiler edinebilmekteyiz. Nitekim bunların en önemlilerinden birisi olan Ksenophon, MÖ 400 senesinde Phasianlar isimli bir boyun varlığı hakkında bilgi vermiş ve bölge halkları ile ilgili çeşitli değerlendirmeleri eserinde belirtmiştir (Ksenophon, 2011, s. 321, no: 6).

Aras Nehri ile ilgili Herodotos da çeşitli bilgiler vermektedir:

“Bazıları Aras Nehri'nin Tuna'dan büyük, bazıları küçüktür. Bir söylentiye göre, bu nehirde Midilli büyüklüğünde birçok adanın bulunduğu ve buralarda yaşayan insanların yazları topladıkları kökleri yerler ve mevsiminde kuruttukları meyvelerle yiyeceklerini kış için saklarlar. Kiros'un üç yüz altmış kanala böldüğü Diyale gibi Aras'ta Matienlerin ülkesinden çıkar. Bu nehirin kırk ağız vardır ve bunlardan bir tanesi, üzerinde çiğ balık yiyip ayı balığı derisi giyen insanların yaşadığı bataklık ve sazlığa akar. Geri kalan ağızları da Hazar Denizine dökülür” (Herodotos, 2019, no:201-203).

Aras Nehri hakkında Kamusu'l Âlâm'da şu şekilde bilgiler yer almaktadır:

“Aras'ın cereyan-ı menba'asından taa (Orad Abad) şelalesine kadar gayet sert ve hızlı olup mevki'i muhtelifesinde defa'atle yapılan köprülerden yalnız iki üçü dayanabilmiştir.17 km'lik mesafede 425 m aşağı düşer ve düşerken uzaktan işitilir bir gürültü hâsıl eder” (Şemseddin Sami: 1889 (1306), s. 72 vd.).

Eski Çağ'dan beri Aras Nehri ve onu besleyen kolların verimli Pasin Ovası'nı suladığı bilinmektedir. Su kaynakları açısından zengin bir bölge olması, bölgenin tarih boyunca verimli bir ova olmasını sağlamış ve zengin bitki örtüsüyle tarihin her döneminde insanların barınabilmesi için uygun şartlar sunmuştur.

Erzurum ve çevresinde gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda bölgenin Paleolitik dönemden itibaren yerleşim gördüğü anlaşılmıştır. Bu araştırmaların yoğunluk kazandığı Pasin Ovası'nda 1942 yılında Alot tarafından Pasinler ilçesine 11 km uzaklıktaki Yukarı Çakmak köyünün kuzeybatısındaki dere yatağında işlenmiş bazaltdan bir alet bulunmuştur. Bu aletlerin yayımı Şenyürek tarafından yapılarak Paleolitik döneme

tarikhlendirilmiştir (Şenyürek, 1944, s. 349-352; Kökten, 1947, s. 223-239). Bölgeyle ilgili ilk bilgilerin edinilmesinde önemli katkısı olan Kökten, Pasinler Hamamderesi mevkiinde ve Erzurum-Artvin karayolu üzerinde, Tortum ilçesine oldukça yakın bir alanda bulunan Şıpşıp mağarasını Paleolitik Çağ'a tarihlendirmektedir (Kökten, 1953, s. 189; Ceylan-Günaşdı, 2018, s. 69-70). Paleolitik Çağ'ın zorlu iklim şartlarının olumlu yönde değişmesiyle birlikte toplumsal yaşantıda da bir gelişimin hissedildiği dönem olan Neolitik Çağ'da Erzurum ve çevresinin yerleşim gördüğüne yönelik veri elde edilememiştir. Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağı'nda Pasin Ovası'nın durumu, Erzurum ve çevresinde gerçekleştirilen Karaz (Koşay-Turfan, 1959, s. 349 - 413; Koşay, 1943, s. 165-169; Koşay, 1984, s. 14-15.), Pulur (Koşay, 1964, 5 vd.), Sos (Sagona-Erkmen-Sagona, 1999, s. 205 vd.; Sagona-Sagona, 2000, s. 143 vd.), Güzelova (Koşay-Vary: 1967, s. 1 vd.) Pasinler Kalesi (Erkmen-Ceylan, 2003, s. 17 vd.; Ceylan-Günaşdı, 2018, s. 297), Büyükdardıç (Şenyurt, 2005, s. 10 vd.), Güllüdere (Şenyurt-İbiş, 2005, s. 7 vd.), Tetikom (Şenyurt-Ekmen, 2005, s. 10; Şenyurt, 2005, s. 10), Tasmator (Şenyurt, 2005, s. 11; Şenyurt, 2011, s. 7 vd.), Alaybeyi (Erkmen-Altunkaynak, 2017, s. 237 vd.; Erkmen-Altunkaynak, 2018, s. 171 vd.) kazıları sonucunda ortaya çıkmıştır. Ayrıca bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda çok sayıda Kalkolitik Çağ ve Tunç Çağı merkezi tespit edilmiştir (Ceylan, 2008, s. 27 vd.; Ceylan, 2015; Dumlu-Bingöl, 2023, s. 291). Tunç Çağı'nda Yakınoğu'nun en uzun ömürlü ve en geniş yayılım gösteren kültürlerinden biri olan Karaz Kültürü'nün, yapılan arkeolojik araştırmalar neticesinde Pasin Ovası'nı da etkisi altına aldığı anlaşılmaktadır².

Bölge, MÖ III. bin yılda, Hurri Kültürü'nün³ yayılım alanı içerisinde

² Transkafkasya'dan Kuzey Suriye ve Filistin-Levant bölgesine, Van-Urmiye Havzası ve Azerbaycan'a ve iç Anadolu Bölgesi düzlüklerine kadar geniş bir alanda görülen kültüre birçok farklı isim verilmiştir.

³ Karaz Kültürü'nün terminoloji ve köken problemlerine dair birtakım önerilerde bulunan Afif Erzen, bu kültürü belli bir etnik grupla özdeşleştirme yoluna giderek kuzeyde, Transkafkasya'dan güneyde Kuzey Suriye'ye batıda Malatya-Elazığ Bölgesi'ne, ve doğuda ise Urmiye Gölü'ne değin yayılan bir alanda MÖ IV. binyıldan itibaren güçlü bir kültürel birliğin varlığını belirterek bu kültürün Asyanik bir millet olan Hurrilere ait olduğunu ve bundan dolayı ona "*Erken Hurri Kültürü*" adının verilmesinin daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Kültürün MÖ I. binyılda ortaya çıkan Urartu Krallığı'nın da kurulmasını sağladığını belirtmiştir. Erzen, bu kültürün köken topraklarını Transkafkasya'da arayan görüşlere karşı çıkararak onun Doğu Anadolu Bölgesi'nden doğarak kuzeyde Transkafkasya'ya, güneyde Kuzey Suriye'ye, doğuda ise Kuzeybatı İran'daki Urmiye Gölü'ne kadar yayıldığını kesin bir şekilde ileri sürmüştür (Erzen, 1992, s. 15 vd.).

yer almıştır (Burney- Lang. 1971, s. 30-31; Yiğit, 2005, s. 55 vd.; Bingöl, 2013, s. 116 vd.; Pehlivan, 1990, s. 162 vd.; Özgül-Söylemez, 2021, s. 2499). III. bin yılın sonlarına doğru Hurriler'in göçlerinin ardından bölgede II. binde, Hitit çivi yazılı metinlere göre Azzi ve Hayaşa adı verilen topluluklar hüküm sürmektedir. Azzi-Hayaşa Konfederasyonu, yazıtlarda şehir ^{URU}Azzi/Hayaşa ve ülke ^{KUR URU}Azzi/Hayaşa şeklinde kullanımıyla karşımıza çıkmaktadır (Monte-Tischler, 1978, s. 63 vd.). Hititler, III. Tuthaliya (MÖ 1410-1390), I. Şuppiluliuma (MÖ 1385-1345) ve II. Murşili (MÖ 1344-1306) devrinde Azzi-Hayaşalılar ile bir mücadele içerisine girmişlerdir (Pehlivan, 1984, s. 53; Pehlivan, 1991a, s. 28-39; Sevin, 2004, s. 104 vd.; Ceylan, 2015, s. 482). MÖ II. binde, Hitit çivi yazılı metinlerinde Hayaşalar'ın merkez bölgesinin Erzincan-Erzurum arasında yer alan alanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır (Ceylan, 2001, s. 68). Genel sınırlarını ise Azzi-Hayaşa'nın güneyinde İšuwa, batıda "Yukarı Ülke", kuzey batıda ise Kaşka oluşturmaktadır (Bozgun, 2020, s. 403).

MÖ XIII. ve IX. yüzyıllar arasında Asurlular, genişleme politikaları doğrultusunda Doğu Anadolu Bölgesi'nin zengin maden⁴ kaynaklarından ve stratejik konumundan yararlanabilmek için seferler düzenlemiştir. Bölgede bulunan yerel beylikler Asur ile başa çıkabilmek için bir araya gelerek MÖ XIII. yüzyılda Uruatri-Nairi Konfederasyonu'nu oluşturmuştur.

Bu konfederasyonu oluşturan topluluklar, Urartu Devleti'nin kuruluş aşamasını oluşturduğu için bu dönem "Urartu'nun Proto Tarihi" veya "Urartu'nun Arkaik Çağı" olarak ifade edilmektedir. Urartu Devleti'nin kuruluş evresi olarak nitelendirilen ilk aşamada büyük kabile beyleri güçlü liderlerinin önderliğinde birleşerek Urartu Devleti'ni meydana getirmişlerdir (Salvini, 1967, s. 32; Salvini, 1995, s. 32 vd.; Tarhan, 1978, s. 6 vd.; Tarhan, 1981, s. 285 vd.; Tarhan, 1982, s. 70 vd.; Bingöl, 2011).

Bu dönemdeki yerel krallıklardan biri olan Daya(e)ni-Diau(e)hi'nin⁵ lokalizasyonu bilim insanları arasında tartışmalara sebep olmuştur. Diauehi Krallığı'yla ilgili ilk bilgileri Asur kralı Tiglath-Pleser'in (MÖ 1115-1077) diktirmiş olduğu ve hüküm sürdüğü dönemdeki ilk beş yıl yaptığı faaliyetleri anlatan Prizma Yazıtı'ndan (Luckenbill, 1926, s. 80-82, no: 236) ve Yoncalı Yazıtından (Luckenbill, 1926, s. 219, no: 604) öğrenmekteyiz. Asur

⁴ Geniş bilgi için bkz. (Belli, 2000, s. 409-415; Belli, 2007, s. 29-45; Pehlivan, 1991, s. 33-37; Üngör, 2016, s. 956 vd.).

⁵ Daiæni ve Daiæne şeklinde Asur kaynaklarında geçen bu isimlerin Urartu yazıtlarında geçen Diauehi veya Diauhi(ni) ile aynı olduğu bilim insanları tarafından kabul görmektedir.

belgelerinde geçen Daya(e)ni ile Urartu kaynaklarında *Diauehi* topraklarının özdeşliği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Nihayetinde yazılıta farklılık gösteren bu iki yerin aynı olduğu fikri kabul görmüştür (Melikişvili, 1950, s. 26-42). Diauehi'nin lokalizasyonu konusunda fikir ayrılıkları vardır. Daiuehi'nin konumu Salvini, Diakonoff, Lang, Burney, Pehlivan, Belli, Ceylan gibi bilim insanları tarafından değerlendirilmiştir. Diauehi Krallığı'nı, Erzurum ve Çoruh Nehri kaynaklarına kadar konumlandıran bilim insanları olduğu gibi Çoruh Havzası'ndan Karadeniz'e kadar geniş bir alana yayıldıklarını ifade eden araştırmacılar da vardır. Yukarıda adı geçen bilim insanları tarafından yapılan lokalizasyonlara göre Diauehi Krallığı, Erzurum'un doğusunda bulunan Pasinler ilçesini de kapsamalıdır (Diakonoff, 1951, s. 277; Melikişvili, 1960, s. 424; Pehlivan, 1991b, s. 29; Burney-Lang, 1971, s.136; Ceylan, 2017, s. 522 vd.) (Harita 1).

Diauehi/Daya(e)ni Krallığı'nın yoğun olarak Aras Nehri Havzası'nı kullanmış olduğu gerek yazıtlardan gerekse arkeolojik araştırmalardan anlaşılmaktadır (Ceylan, 2001, s. 68 vd.). Diauehi Krallığı'nın önemli toprakları arasında yer alan Pasin Ovası, ticaret yolları üzerinde yer almasının yanı sıra tarım ve hayvancılık açısından uygun şartlara sahip olmasından dolayı Eski Çağ'dan itibaren büyük güçlerin hâkimiyet kurmak istediği bir yer olmuştur. MÖ IX. yüzyılın sonlarına doğru Pasin Ovası, Urartuların, Çoruh Vadisi, Karadeniz Bölgesi ve Kafkaslara ulaşmalarını zorlaştıran bir yer olmuştur. Burada engel olarak gördükleri Diauehi Krallığı, Urartuların bu bölgeleri ele geçirmesini mecbur kılmıştır (Pehlivan, 1991b. s. 33). Urartular, Erzurum ve Pasin Ovası'nın verimli topraklarına ve zengin maden kaynaklarına sahip olmak için bölgeye sefer düzenlemişlerdir.

MÖ IX. ve VI. yüzyıllar arasında bölgeye seferlerini sürdüren Urartu Devleti, Kral I. Arğişti döneminde Diauehi yakınındaki dört küçük ülke kralının yerine EN.NAM memurlarını yerleştirmiştir (Sevin, 2004, s. 105; Belli, 1982, s.139-208; Çilingiroğlu, 1994, s. 62). Bu da bize Diauehi Krallığı'ndan ele geçirilmiş olan alanlarda Urartuların merkezden göndermiş olduğu EN.NAM adlı valiler aracılığıyla bölgeyi idare ettiğini göstermektedir (Melikişvili, 1960, s. 247-248; Van Loon, 1966, s. 14).

Van Kalesi kayalıklarının güneybatı köşesinde I. Arğişti mezarının cephesindeki yıllıklar, Horhor kronikleri şeklinde isimlendirilmiştir. Bu yazıtlardan Erzurum ve çevresine lokalize edilen Diauehi kabilesi ve Aras Nehri'nin kuzeyine I. Arğişti'nin askerî harekât düzenleyerek ele geçirilen alanlara kaleler yaptırdığı anlaşılmaktadır (Melikişvili, 1960, s. 247; Payne, 2006, s. 150-151). I. Arğişti'den sonra Urartu yazıtlarında Diauehi adına rastlanmamaktadır. Bu da Urartuların Diauehi üzerine düzenlediği seferler

sonucunda kuzey yayılımında önemli bir konumda yer alan bu krallığı kendilerine bağladığını göstermektedir (Van Loon, 1966, s. 125).

MÖ IX. yüzyıl sonlarında, Erzurum ve çevresinde hâkimiyet kurmak amacıyla Urartular'ın askerî seferler gerçekleştirdiğini bırakmış oldukları Pirabat (Payne-Ceylan, 2003, s. 191-201; Dinçol 1989, s.137-139), Zivin (Meşcaninov, 1933, s. 407 vd.; Meşcaninov, 1931, s. 69 vd.; Payne, 2006, s. 70; Ceylan, 2001, s. 63; Kleiss- Hauptmann, 1976, s. 15)⁶, Delibaba (König, 1955-1957, no: 43; Melikişvili, 1960, s. 68; Ceylan, 2015, s. 490; Payne, 2006, s. 89), Yazılıtaş (Melikişvili, 1960, s. 157-158, no. 36; König, 1955-1957, s. 23 vd.; Ceylan, 2002, s. 14-15; Payne, 2006, s. 68), Pasinler (Lehman-Haupt, 1928-1935, 60-66; König, 1955-1957; Melikişvili, 1960, s. 69; Ceylan, 2003, s. 314; Üngör, 2015, s. 432) ve Avnik (Güzelhisar) (Aydm, 1991, s. 323-329; Payne, 2006, s. 253; Günaşdı, 2016, s. 113-136) yazıtlarından öğrenebilmekteyiz. Bölge, tarih boyunca önemli yerleşmelere sahne olmuş ve bu yerleşmelerin mimari izlerinin bir kısmı günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Urartu Krallığı öncesi Diauehi sınırları içerisinde birçok yerel beyliğin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu beyliklerin toponimi ve arkeolojik araştırmalarla yerleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bölgede geniş çaplı bir araştırma yapılmamış olması ve arkeolojik verilerin yeterli olmaması, günümüze kadar Baltulhi ülkesi ile ilgili yapılmış olan lokalizasyon önerilerinin güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Çalışmamızda gerek toponim incelemeleri gerekse bölgede uzun yıllardır yürütmüş olduğumuz geniş çaplı yüzey araştırmalarından hareketle ve arkeolojik verilerin değerlendirilmesiyle Baltulhi adı ve konumuyla ilgili önerilerde bulunulmuştur.

2. BALTULHİ ÜLKESİ VE KARAKALE (BALDIZI) KALESİ

Horasan yakınlarında bulunan Urartu krallarından Minua'ya ait olan Yazılıtaş Yazıtı'nda Kral Minua, (MÖ 810-786) Diauehi üzerine düzenlediği seferi övünerek belirtmektedir (Fotoğraf 2). Urartu ordusu, kuzeydoğuya askeri harekât yaparken Ağrı-Eleşkirt-Horasan-Pasinler-Erzurum güzergâhı üzerinde yer alan yolu kontrolü altında tutmak için yol üzerinde birçok kale inşa ettirmiştir. Bunların en önemlilerinden biri yazıtlardan Minua tarafından inşa ettirildiği anlaşılan Pasinler Kalesi'dir. Minua, yaptırdığı kaleler ile kuzeydoğuya yaptığı harekâtın önünde tek engel gördüğü maden bakımından zengin Diauehi ve Aras Vadisi'nden geçen yolun güvenliğini sağlamıştır

⁶Diakonof, Zivin Yazıtı'nın Diauehi şehri olarak gösterdiği Zivin'e dikilmiş olduğunu ve Urartu ile Diauehi arasında bulunan sınırı işaret ettiğini ifade etmiştir (Diakonoff, 1984, s. 171).

(Diakonoff-Kashkai, 1981, s. 4,14; Belli, 1977, s. 115; Belli, 1982, s. 139 vd.; Çilingiroğlu, 1994, s. 194; Karageçi-Günaşdı, 2019; Karageçi, 2021, s. 193). Urartular'ın kuzeye gerçekleştirmiş olduğu sefer sırasında takip ettikleri yol güzergâhlarında yer alan yazıtlar, onların bu yolları kontrol altına alarak stratejik açıdan çok önemli olan bölgeye kalıcı olarak yerleşmeyi amaçladıklarını göstermektedir. Bölgeyle ilgili önemli bilgiler edinebileceğimiz birkaç yazıttan biri olan Yazılıtaş Yazıtının konumuz açısından önemi ilk kez Baltulhi adının zikredilmesidir. Yazıtlarda Baltulhi adı “^mba-al-tú-ú-ul-^{hi}-e, ^{KUR} e-ba-a-ni-i-e”, ^mbal-tú-ul-^{hi} şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde çevirilerde karşılaştığımız formu ise Baltu=(l)he şeklindedir (Schulz, 1840, s. 323, no: 42; Sandalgian, 1900, s. 23, no:25.; König, 1955-1957, s. 6, n. 23; Melikişvili, 1960, s. 158, no:36; Diakonoff-Kashkai, 1981, s. 18; Salvini, I, 2008, s. 331, no: A 8-2 Vo, 16, s. 190, no: A 5-3, 25). Urartu yazıtlarında ülke “KUR”⁷ determinatifi ile belirtilmektedir. Minua, bölgeye gerçekleştirmiş olduğu sefer ve Baltulhi ülkesi hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir:

“Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla güçlü bir ülke olan Diauehi'ye karşı sefere çıktı (ve ülkeyi) dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Minua der ki: Diauehi Ülkesi'ni ele geçirdim ve Krali şehir Şaşilu'yu, savaşta ele geçirdim. Ülkeyi yıktım, kaleleri (yerle bir ettim). Şeşetin Ülkesi⁸'ne ve Zua⁹ Şehri'ne kadar ulaştım. Utuha¹⁰ Şehri'ni... Minua der ki:

⁷ Determinatifler kelimelerin ifade ettikleri varlık ve nesnelere kategorilerini belirten işaretlerdir. Determinatifler de Urartu dili ve diğer bütün çivi yazılı dillerde aynıdır. Bu nedenle “Kur” determinatifinin Hitit belgelerinde de ülke anlamında kullanılmış olduğunu görmekteyiz (Varol, 2005, s. 35 vd.)

⁸ Diakonoff-Kashkai Şaşetin Ülkesinin konumuyla ilgili Şeşetina ve Şeşe'nin aynı kabul ederek Şeşetina'nın Diauehi ülkesine bağlı kuzeyinde veya batısında bir dağ ve yöre ismi olabileceğini ileri sürmektedir. Ayrıca yazar, bu yeri Çoruh bölgesinde yer alan Artvin'e bağlı Şavşat adı ile ilişkilendirmektedir (Diakonoff-Kashkai, 1981, s. 81).

⁹ Diakonoff-Kashkai, buranın muhtemelen bir etnik kökeni olduğunu belirterek ve Zua kasabasında bulunduğunu ifade etmiştir. Muhtemelen burası Diauehi başkentinden daha kuzeyde bir yer olabilir. Ancak yeri tam olarak anlayamamıştır (Diakonoff-Kashkai, 1981, s.105).

¹⁰ Diakonoff-Kashkai, Utuha Kenti'nin Diauehi'ye bağlı Oltu ilçesinin kuzeybatısında modern Uhta ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Bu alanın Çoruh'a akan Oltu Çayı'nın sol kollarından biri üzerinde Tortum'un ise sağ kolu üzerinde bir yer olduğu anlaşılmaktadır Sagona ise Utuha adının Pasinler ilçesinin batısında bulunan Büyüktüy köyünün antik adı olduğunu belirtmektedir (Diakonoff-Kashkai, 1981, s.

Diauehi'nin Kralı Utupursini önüne çıktı, ayaklar(ıma) kapandı ve (önümde) secde etti. Merhamet(?) gösterdim(?). Haraç (ödemesi koşulu) ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Haraç verdi. Geri dönecek esirleri tümüyle serbest bıraktı(?). Minua der ki: ... Oradan iki kral, (yani) Baltulhi boyunun ülkesininki ve Haldiriu¹¹ Şehri'nin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına bunları yaptırırsa veya her kim değişik bir şey, (yani) "Ben yaptım" söylerse, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler ..." (Schulz, 1840, s. 323, no: 42; Sandalgian, 1900. s. 23, no:25; König, 1955-1957, s. 6, n. 23; Melikişhvili, 1960, s. 158, no: 36; Salvini, 2008, s. 190-191, no: A 5-3, 25; Ceylan, 2002, s. 14-15; Payne, 2006, s. 68; Ceylan, 2017, s. 527). (Fotoğraf 1).

Yazılıtaş Yazıtı'nda, Urartu Kralı Minua'nın Diauehi ülkesine gerçekleştirmiş olduğu seferler detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Minua, bu yazıtta Diauehi Krallığı'nı yıllık vergiye bağlamış olduğunu ve Diauehi Krallığı'nı vasal bir krallık haline getirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu yazıttan Baltulhi ülkesine ait tahkimatlı kalenin Urartuların eline geçtiği anlaşılmaktadır.

Minua'dan sonra Baltulhi adına Argiştî'nin yıllığı olarak nitelendirilen Horhor Yazıtları ve kopyaları Eski Van şehrindeki Surp Sahak Kroniğinde rastlamaktayız. Bu yazıtlardan da anlaşıldığı üzere I. Argiştî, krallığının ikinci, on dördüncü ve muhtemelen son yıllarındaki seferlerini kuzeye doğru gerçekleştirmiş ve bu seferler hakkında detaylı bir şekilde bilgi vermiştir.

Horhor Yazıtlarının kopyası olarak belirtilen Surp Sahak Kroniği, Urartular'ın Diauehi Krallığı'na gerçekleştirmiş olduğu seferler hakkında önemli bilgiler vererek Diauehi'ye bağlı bir ülke olarak ifade edilen Baltulhi'nin durumu hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamıştır. I. Argiştî:

"Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı. Diauhi ülkesi (nin kralı) Utupursini'yi yendi. Abnulua ülkesini ele geçirdi. (Onları) Argiştî önünde yere çaldı. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin 63 büyüklüğüyle Minua oğlu Argiştî sefere çıktı. Argiştî der ki: Diauhi (ülkesi) yine ayaklandı. Savaşçılar topladım ve Diauhi (ülkesi) ne

97; Sagona, 2004, s. 38).

¹¹ Diakonoff-Kashkai, Diauehi ülkesinde bir bölgenin merkezi olduğunu belirterek Kars'ın kuzeyinde bir bölge olan Çaldıran (Kaldıran) ile bağlantılı olabileceğini belirtmiştir. Muhtemelen Çıldır Gölü ile bağlantılı bir yerde olduğunu belirtmektedir (Diakonoff-Kashkai, 1981, s. 39).

karşı sefere çıktım...ordum önünde göründü ...Argiştî der ki: (Onların) ilahi büyüklüğünden (Yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini ve Biainili ülkesinin (bütün) tanrılarına yalvardım.

Bia [ ] ülkesine (ve) Huşa ülkesine kadar ilerledim. Didi ülkesine ve Zua şehrine karşı sefere çıktım. Diauhi ülkesinin kralı Zua şehrini yaktım. Zua şehrinde bir yazıt diktim. Aşqalaşi ülkesine doğru, ülke kapısından (?) geçtim. 105 kaleyi yerle bir ettim ve 453 şehri yaktım. Oradaki üç kaleyi ele geçirdim. (ve onların) halkını benim ülkeme kattım: Q ada ülkesini, Aşqalaşi ülkesini ve Şaşilu şehrinin ülkesini, 15 (?). 181 delikanlı, 2734 erkek, 10 (?). 604 kadın, 4426 at, 10 (?). 478 büyük baş hayvan, 73770 küçükbaş hayvan (sürüp çıkardım). 4 kral hadım ettirdim(?): Şaşki¹², Ardaraki, Baltulhi ve Qabilu (boyların krallarını). Yerlerine valiler atadım. Diauhi'nin kralını esir ettim. Haraç (ödemesi koşulu) ile yaşamını bağışladım. Diauhi'li Argiştî'ye bu haracı verdi: 41 mina saf (?) altın, 37 mina gümüş, ...10.000 mina bakır, 1000 binek, 300 büyük baş hayvan ve x on bin 0.000 küçükbaş hayvan. Bu haracı ...Diauhi (ülkesi)ne her yıl versin diye buyurdum: ... mina saf (?) altın, 10.000 mina bakır, ...(baş) boğa, 100-baş- inek, 500 (baş) koyun, 300 binek." (Melikişvili, 1960, s. 210 vd., no. 27; Payne, 2006, s. 177 vd.; König, 1955-1957, 100 vd. no. 81-82; Salvini, 2008, s. 330-331, no: A 8-2 Vo).

Yazıtta I. Argiştî'nin, Diauehi ülkesi üzerine sefer gerçekleştirdiğinden ve yukarıda isimleri verilen ülkelerin 4 kralını hadım (!) ettirdiğinden bahsedilmektedir. Bu krallar içinde üçüncü sırada Baltulhi ülkesi kralı gelmektedir. Her iki yazıttan Baltulhi kabilesi ve bölgesinin Diauehi ülkesinde yer aldığı anlaşılmaktadır (Melikişvili, 1960, 254-255; Payne, 2006, 177-178).

Baltulhi ülkesinin konumuyla ilgili birçok lokalizasyon önerisi yapılmıştır. Bunlardan Diakonoff-Kashkai, Baltulhi kabilesi ve ülkesinin Diauehi Konfederasyonuna tabii olduğunu belirtmektedir (Diakonoff-Kashkai, 1982, 18). Ancak bu, ülkenin yerinin belirlenmesi açısından oldukça geniş bir öneri olarak görülmektedir. Arutyunyan, Baltulhi ülkesinin Diauehi'nin kuzeybatısında bulunduğunu ve Diauehi'ye bağlı olduğunu belirtmektedir (Arutyunyan, 1970, s. 162; Arutyunyan, 1985, s. 245). San, bu ülkeyi Diauehi Krallığı'nı kapsayan ülke olarak nitelendirmektedir (San, 1994, s. 80). Bu lokalizasyon önerileri içinde en dikkat çekici öneri Sagona'ya aittir. Sagona, Baltulhi ülkesinin sınırları için Diauehi'nin merkezinde

¹² Bu kabile adıyla ilgili Diakonoff-Kashkai herhangi bir lokalizasyon önerisinde bulunmazken Arutyunyan, Şaşkie'nin Diauehi Ülkesi'nin kuzeyinde yer alan güçlü kabilelerden birisi olduğunu belirtmektedir. Kılıç, Şaşkie kabilesini Horasan-Pasinler hattının kuzey yönüne yerleştirmektedir (Arutjunjan, 1985, s. 97; Işık, 2015, s. 93).

Erzurum'un Pasinler ilçesinin Baldızı köyü ve çevresi olduğunu belirtmiştir. Sagona, Baldızı = Baltu benzerliğinden hareketle toponimi ve köy ve çevresinde bulunan Demir Çağı'na tarihlendirdiği veriler ile görüşünü desteklemiştir (Sagona, 1999, s. 116; Sagona, 2004, s. 40; Ceylan-Günaşdı, 2017, s. 325). Işık ise Baltulhi ülkesinin Horasan-Pasin hattının kuzey bölümünün olduğunu ifade ederek Sagona'nın görüşüne köy isimlerinin Cumhuriyet Dönemi'nde değiştiğini, bu nedenle Baltulhi=Baldızı benzerliğinin doğru olamayacağını belirtmiştir (Işık, 2015, s. 109).

Baltulhi ülkesinin konumunu ve merkezini bulmaya yönelik Pasin Ovası'nda uzun yıllar gerçekleştirdiğimiz geniş çaplı yüzey araştırmaları ve elde ettiğimiz veriler çerçevesinde Sagona'nın toponimi yoluyla ifade ettiği Baldızı köyü ve çevresinde araştırmalarımızı yoğunlaştırarak arkeolojik merkezler incelenmiştir. Bu çerçevede Baldızı köyüne yaklaşık 1,5 km uzaklıkta tespit ettiğimiz Karakale (Baldızı) Kalesi'nin bölgedeki diğer kalelere göre oldukça büyük boyutlu olması, mimari yapıların ve keramik verilerinin büyük bir kısmının Erken Demir Çağ'a ait olması, bu merkezin Diauehi'ye bağlı Baltulhi ülkesi olabileceğini göstermektedir (Harita 2). Bölgenin ismiyle ilgili yaptığımız incelemede Işık, Sagona'nın görüşüne karşı çıkmasının nedeni olarak köy isimlerinin değişmiş olduğunu ileri sürmüştür. Ancak gerçekleştirdiğimiz çalışmada Cumhuriyet Dönemi'nde verilen isimler içerisinde Pasin Ovası'nda değişmeyen Gölciğez, Porsuk, Acıköy, Çögender, Deliler ve Baldızı isimleri bulunmaktadır. Osmanlıca belgelerde ve tapu kayıtlarında bölgenin adının Balduzi olarak geçtiği anlaşılmaktadır (Kılıç, 2010, s. 253-257). Bu da Işık'ın Baltulhi ülkesinin sınırlarını belirlemeye yönelik görüşünün şüpheli olduğunu göstermektedir. Yer isimlerinde zaman içerisinde ses değişimleri olabilmektedir. Dil bilimsel incelemelerde Türkçede z ve ş sesinin l ve r sesinden türediğini ileri süren çalışmalar vardır. Bu görüşten hareketle tarihi metinlerde geçen yer isimlerinin bir kısmının küçük değişikliklerle günümüze kadar gelmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Yazıtlarda ^mbal- tú - ul - ħi olarak geçen ülke adının Osmanlı Dönemi'nde Baldu(z)i, günümüzde ise Baldı(z)ı'ya dönüşmüş olması oldukça muhtemeldir¹³.

Yöre halkı, Baldızı isminin eskiden beri bu bölgedeki farklı yerlere verildiğini belirtmektedir. Gerçekten de köyün 1,5 km batısında bulunan Karabaldız bölgesi, bunu kanıtlar niteliktedir. Bütün bu değerlendirmeler doğrultusunda Baltulhi: Balduzi/Baldızı isminin çok eski zamanlardan itibaren kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Dil bilimsel araştırmalarda

¹³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Tekin, 1969, p. 51 vd.).

Anadolu'daki yer adlarının geçmiş dönemlerde varlık göstermiş uygarlıklardan günümüze gelebildiği ve zaman içerisinde söylenişleri farklılaşan yer adlarının bulunduğunu anlamaktayız (Tunçel, 2000, s. 26). Ayrıntılı olarak incelediğimiz Karakale (Baldızı) Kalesi, Yukarı Pasin Ovası'na hâkim bir noktada bir ülke ve kabilenin merkezi olabilecek donanıma sahip olarak inşa edilmiştir.

Antik Çağ yazarı Ksenophon, eserinde bölgeyle ilgili bilgiler verirken Kyros'un seferinden bahsetmekte ve "*Syria içinde dokuz Stathmos, elli fersah yol alıp Arakses Nehri'ne vardılar. Burada tahıl ve şarapla dolu bir sürü köy vardı. Bu yüzden burada üç gün kalıp erzak temin ettiler.*" şeklinde bölgenin tahıl ve şarap yönünden zengin olduğunu belirtmektedir (Ksenophon, 2011, I/63, no. 19). Bölgede Erken Demir Çağ'da hâkimiyet kurmuş olan Diauehi Krallığı daha sonra Urartu'nun kuzeye yapmış olduğu seferler ile Urartu hâkimiyeti altına girmiştir. Bilindiği üzere tarımsal faaliyetler Urartu ekonomisi için oldukça önemlidir. Bağ ve bahçeler de bu bağlamda Urartu ekonomisi için kıymetlidir (Fidan, 1985, s. 401). Urartu Kralı İşpiuni dönemi ve sonrasında üzüm bağlarının yazıtlarda ^{GIS}ul-di/e, ^{GIS}GESTIN şeklinde geçtiği ve Van Gölü Havzası'nda bağların olduğu bilinmektedir (Burney, 1985, s. 69).

Urartular, imar faaliyetlerini sulak alanlar üzerine kurmaya özen göstermişlerdir. Bunun için bahçelerini her zaman sulak alanlara kurmuş veya geliştirmiş oldukları sulama sistemleriyle bu bahçelerini rahat bir şekilde sulayabilmişlerdir. Bu durum, Urartuların bahçeleri gibi bağları da iyi sulanabilen yerlerde kuruyor olma ihtimalini göstermektedir. Nitekim Armavir-Blur'da Urartu Kralı I. Argışti'ye ait yazıtta, bu dönemde Aras Nehri'nde açılan kanallar üzerinde kurulan üzüm bağları belirtilmektedir (Melikishvili, 1960, s. 262-263; Özgüner, 2019, s. 43).

Yaptığımız araştırma çerçevesinde bölge halkı, Karakale (Baldızı) Kalesi'nin yakın çevresinde çok eskiden üzüm bağlarının olduğunu, günümüzde bunların kuruyarak ortadan kalktığını, ancak bazı bölgelerde hala üzüm bağının köklerinin yer aldığı belirtilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Baltulhi ülkesi olarak nitelendirdiğimiz Baldızı köyünde antik çağda üzüm bağlarının olduğu anlaşılmaktadır.

Erzurum ve çevresinde Geç Tunç ve Erken Demir Çağ kaleleri içerisinde mimari özellikleri ve konumu açısından dikkat çekici olanlardan biri, Baltulhi ülkesinin merkezi olarak nitelendirdiğimiz Karakale (Baldızı) Kalesi'dir. Kale, Erzurum ili, Pasinler ilçesine 16 km mesafede, Kargapazarı Dağları'nın güney yamaçlarında ovaya doğru girintili 2030 m yükseklikte

kurulmuş olduğu tepenin doğal yapısına uygun olarak inşa edilmiştir. Günümüzde kalenin 1,5 km batısında Baldızı köyü bulunmaktadır. Karakale Kalesi'nin üzerinde kurulduğu tepe, Yukarı Pasin Ovası'na hâkim konumda yer almaktadır. Nitekim kalenin 2 km doğusunda Acıköy, 3 km güneydoğusunda Taşkaynak ve 2 km güneyinde ise Porsuk köyü bulunmaktadır (Ceylan-Özgül-Ceylan-Üngör-Günaşdı, 2019, s. 183-184; Ceylan- Günaşdı, 2018, s. 255-258). Su kaynakları açısından zengin olan kalenin 2 km doğusunda tarımsal sulamada kullanılmak üzere oluşturmuş olan Alibaba Göleti vardır. Kargapazarı Dağı'nın doğu eteklerinden Koşagöze Deresi ve batı eteklerinden de Büyükgöze Deresi doğar ve akışını sürdürerek ovaya ulaşır. Bu kaynaklar, Pasin Ovası'nın kuzeydoğu bölümünü sular. Bahsettiğimiz doğal su kaynakların sunduğu sulama şartları sebebiyle bu alan tarih boyunca yerleşim görmüştür.

Karakale Kalesi, doğu-batı doğrultulu 130 m, kuzey-güney doğrultulu 60 m ölçülerinde oval bir tepe üzerine kurulmuştur. Kalenin kuzey, batı ve güney tarafında 3 adet giriş tespit edilmiştir. Tüm tepe üzerine yayılmış farklı boyut ve ölçülerde mimari izler vardır (Harita 3, Fotoğraf 7). Tepenin batısında tespit edilen giriş genişliği 150 cm, derinliği ise 750 cm'dir. Kalenin batı girişinden ana kaleye kadar olan uzaklık 17 m'dir. Kalenin batısında giriş olduğu anlaşılan alandan doğuya doğru devam eden temel seviyede sur duvarlarının uzunluğu 15 m'dir (Fotoğraf 5, 6).

Sitadel alanı, tepenin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Buraya giriş çizimde (a) olarak gösterilen 180 cm genişlik ve 290 cm sur derinliğine sahip alandan yapılmaktadır. Kalenin giriş bölümünün güney sur duvarından I no.lu bastiyona kadar uzunluğu 530 cm'dir. I no.lu alanın çevre çapı 12 m'dir. I no.lu alandan II no.lu bastiyona uzunluk 15 m, sur duvarı kalınlığı ise 290 cm'dir (Çizim 1, Fotoğraf 8-9, 11). Devamında II no.lu bastiyon çevre ölçüsü I no.lu bastiyon ile aynı yani 12 m'dir. II no.lu bastiyon ile III no.lu bastiyon arasında yer alan ölçüler tahribata uğramasının yanı sıra 6 m uzunluk, 240 cm duvar genişliği mevcuttur. III no.lu bastiyonun çapı yine 12 m'dir. III no.lu bastiyon ile IV no.lu bastiyon arası mesafe 5 m, kalınlığı ise 250 cm'dir (Fotoğraf 10). IV no.lu bastiyonun çapı da diğer I,II, III no.lu bastiyondaki gibi 12 m'dir. IV. bastiyon ile V. bastiyon arasındaki mesafe uzunluğu 950 cm, sur duvar kalınlığı ise 190 cm'dir. V no.lu bastiyonun çapı diğer bastiyonlardan farklı olarak 10 m'dir. V no.lu bastiyonun olduğu alana bitişik olarak yapılan bir mimari yapı vardır. Buranın hangi amaçla yapıldığı anlaşılmamıştır. V no.lu bastiyondan giriş alanı olarak belirlediğimiz bölüme kadar sur duvar uzunluğu 650 cm'dir. Sur duvar kalınlığı ise yer yer değişiklikler göstermekle birlikte 2 m ölçüsündedir. İç kale olarak

nitelendirdiğimiz alanın giriş kapısının bulunduğu alanın güneyinde dış surlara bitişik şekilde 5 m uzunluğunda kuzey-güney doğrultulu kare planlı bir mimari yapı vardır. Bu alanın giriş kapısı çizimde (b) olarak nitelendirilen 70 cm genişliğe sahip olan kuzey-güney doğrultulu alandır. İç kale sur duvarlarında ön yüzeyleri düzeltilmiş yontu taş ve moloz taş (hıbar) olarak nitelendirilen küçük boyutlu malzemelerden faydalanılmıştır.

Doğu-batı uzantılı oval tepe üzerinde 34, kuzeyde ve batı eteğinde 5 farklı plan ve ölçüde mimari yapılar tespit edilmiştir. Kalede taş boyutları çeşitlik göstermekle birlikte 50-55 cm genişlik, 100-70 cm uzunluk şeklinde farklı ölçülere sahiptir. Sitadel alanının doğu kısmında dışarıda mezarlık alanı vardır (Çizim 1, Fotoğraf 11). Kalenin hem sitadel alanında hem de tüm tepe üzerinde farklı büyüklükte kaçak kazılar yapılmıştır (Fotoğraf 13).

Tepe üzerinde çok sayıda keramik bulgusu vardır. Bu keramiklerin çoğunluğu kaçak kazı çukurlarından tespit edilen profil veren ve amorf çanak-çömlek parçalarıdır. Keramikler üzerine yapılan incelemelerde İlk Tunç ve Erken Demir Çağ yoğunlukta olmakla birlikte Orta Demir Çağ ve Orta Çağ'a tarihlendirilen örneklerde mevcuttur. Bu keramik örneklerinin bir kısmı astarlı ve el yapımıdır. Ayrıca tepe üzerinde çok sayıda obsidiyen örnekleri de mevcuttur (Ceylan-Özgül-Ceylan-Üngör-Günaşdı 2019, s. 183-184; Ceylan-Günaşdı, 2018, s. 255-258) (Fotoğraf 14-15,16, Çizim 2).

Karakale (Baldızı) Kalesi'nde tespit ettiğimiz keramik verileri ile Erzurum ve çevresinde kazı yapılmış olan höyüklerin keramik örnekleri benzerlik göstermektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin (Erzurum-Kars) Geç Tunç Çağ ve Erken Demir Çağ özelliği gösteren keramikleri genellikle koyu gri, gri ve siyah tonlardadır. Bu bölgede ayrıca kiremit, kahve ve pembemsi kahve tonlarında keramikler de mevcuttur. Erzurum-Kars Bölgesi'nde yivli keramiklerin sayısının kazı ve bölgede yapılan yüzey araştırmalarının sonuçlarına göre az olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin Erken Demir Çağı sınırlı kazı çalışmaları ve uzun yıllardır yürütülen yüzey araştırması çalışmalarından elde edilmiştir. Bölgede gerçekleştirilen kazılar içerisinde yer alan Pular Höyüğü'nün Koşay tarafından kazısı gerçekleştirilmiş ve burada Erken Demir Çağ'a tarihlendirilen bir bulgu tespit edilememiştir. Daha sonra burada 1986 yılında Erzurum'da yüzey araştırması yürüten Güneri, C mezarlığında ele geçen devetüyü rengindeki keramikleri Erken Demir Çağ'a tarihlendirmiştir (Güneri, 1988, s. 56). Bölgenin ilk sistemli kazı çalışmaları Karakale (Baldızı) Kalesi'ne ortalama 10 km uzaklıkta yer alan Sos Höyük'te başlamıştır. Sos Höyük'te ilk sistemli kazı çalışması Güneri tarafından 1987 senesinde yapılmış ve bu kazıda tespit edilen Erken Demir Çağ'a tarihlenen III. tabakada sadece keramikler değil, aynı zamanda mimari bulguların da

varlığı ortaya çıkarılmıştır. Keramik verilerinin detaylı çalışmasında tespit edilen çömleklerin Güney Kafkasya Erken Demir Çağ'ın karakteristik çömlekleri içerisinde yer aldığı belirtilmiştir (Güneri, 2002, s. 6 vd.). 1994 yılından itibaren Sos Höyük kazıları Sagona başkanlığında yürütülmüş ve kazılarda Sos IIA tabakası Erken Demir Çağ'a tarihlendirilmiştir (Sagona, 1999, 153 vd; Sagona-Sagona, 2003, 104 vd.). Diğer Erken Demir Çağ'a ait verilerin tespit edildiği merkezler ise Bulamaç Höyük (Güneri-Erkmen-Gönültaş, 2003: 249-258), Büyükardıç (Şenyurt, 2005, s. 10-11), Güllüdere (Şenyurt-İbiş, 2005, s. 7 vd.), Tetikom (Şenyurt-Ekmen, 2005, s. 10 vd.), Tasmator (Şenyurt, 2005, s. 11 vd; Şenyurt, 2011, s. 7-36.), Alaybeyi Höyük'tür (Erkmen-Altunkaynak, 2017, s. 237 vd.; Erkmen-Altunkaynak, 2018, 171 vd.). Erzurum ve çevresinde Erken Demir Çağ merkezleri içinde kazısı gerçekleştirilen Pasinler Kalesi dışında uzun süreli ve tertibatlı kazı çalışması kalelerde yapılmamıştır. Sistemli olarak gerçekleştirilen kazıların ise höyüklerde gerçekleşmesinden ötürü Erken Demir Çağ'a yönelik en önemli bilgileri Sos Höyük, Tasmator Höyük ve Alaybeyi'nden öğrenmekteyiz. Bu höyüklerden elde edilen verilerinin bir kısmı radyokarbon analizleri sonucunda Erken Demir Çağ'na tarihlendirilmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi keramik verileri ile ilgili çalışmalar incelendiğinde Erken Demir Çağ'nda bölgede iki ana keramik mal grubunun olduğu ifade edilmektedir. Birinci grup kahveden kahve-kiremit mallardır. İkinci büyük grubu, gri-siyah mallar oluşturmaktadır. Bu grup içerisinde çalışmamızda da yoğunlukla karşılaşmış olduğumuz (Tablo 1) ikinci grup keramikler Kuzeydoğu Anadolu¹⁴ ve Güney Kafkasya'da yoğunlaşmıştır (Ayaz, 2017, s. 28, 79 vd.).

Karakale (Baldızı) Kalesi, topografyaya göre şekillenmiş plan anlayışı, taş işçilikleri ve mezarlıklarıyla Van Gölü Havzası ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Son Tunç-Erken Demir Çağ kaleleri ve mezarlıklarıyla benzer özellikler taşımaktadır (Belli-Konyar, 2003, s. 1 vd.; Ceylan, 2008; Ceylan, 2015; Ceylan-Günaşdı, 2015, s. 105 vd.). Karakale Kalesi'nin yakınında Minua tarafından yaptırıldığı anlaşılan Pasinler Kalesi bulunmaktadır. Muhtemelen Pasinler Kalesi ele geçirildikten sonra Urartular Diauehi'ye bağlı olan Karakale (Baldızı) Kalesi'ni de ele geçirerek krallarını hadım ettirmiş ve burası merkezden gönderilen EN-NAM adlı valiler aracılığıyla Urartular'a bağlı olarak idare edilmiştir. Bu şekilde yapılmış olan kalelere Kral Minua'nın Erikua Krallığı'nın başkenti Luhiuni'yi (Kasımtığı) olarak yakınında inşa ettiği yeni merkez Minuahinili (Karakoyunlu) Kalesi ve Bozkurt Kalesi örnek gösterilebilir (Ceylan-Özgül, 2017, s. 72, 79; Özfirat,

¹⁴ Bölgenin keramik özellikleri ve mimari yapısı ile ilgili ayrıntılı çalışma için bkz. (Konyar, 2004).

2015, s. 160). Erzurum ve çevresinde Erken Demir Çağ özelliği gösteren kaleler vardır. Bunlardan Karakale, Hanahmet ve Uzunahmet Kalesi Pasinler ilçesinde yer alırken Kapıkaya I-II Tortum ilçesinde, Tepeköy (Pir Ali Baba) Kalesi Palandöken ilçesinde, Umudum Kalesi, Yakutiye ilçesinde tespit edilmiş Erken Demir Çağ'dan itibaren yerleşim gören merkezlerdir. Bu kaleler içerisinde sitadel alanı günümüze kadar sağlam olarak ulaşmış tek kale Karakale (Baldızı) Kalesi'dir (Ceylan-Günaşdı, 2018, s. 208, 241-245, 252, 364, 314,360; Küçükyıldız, 2022, s. 124-140, 150-168, 181; Özgül, 2015, s. 69 vd.; Özgül, 2016, s. 145 vd.; Üngör, 2019,761).

3. SONUÇ

Urartuların yayılım alanının tarihi coğrafyasını anlamamız açısından Urartu yazıtları oldukça önemli bilgiler barındırmaktadır. Yazıtlar, krallığın yayılım alanı, yönetimi, etnik yapısı, kültürel öğeleri, komşuları ve yerel beyliklerle ilgili bilgiler içermektedir. Urartu yazıtlarında geçen, fakat tarihi coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi elde edilemeyen pek çok yer adı bulunmaktadır. Bu yer adları Urartu'nun gerçekleştirmiş olduğu seferlerin hangi rotalar üzerinde yürütülmüş olabileceğini göstermesi adına kıymetlidir. Urartu coğrafyasında karşımıza çıkan bu yer adları farklı kategorilerde değerlendirilebilmektedir. Birçok kabilenin bir araya gelerek oluşturduğu birlik, Diauehi olarak nitelendirilir. Bununla birlikte yazıtlarda bu birlik içerisinde gösterilen çok sayıda kabile adı bulunmaktadır.

Erken Demir Çağ'dan itibaren bölgede varlığını gerek Asur ve Urartu yazıtlarından gerekse Erken Demir Çağ özelliği gösteren kalelerden anladığımız Diauehi Krallığı, Pasin Ovası'nda oldukça etkili olmuştur. Erzurum ve çevresine Urartu Devleti'nin gerçekleştirmiş olduğu seferlerde bırakmış olduğu Yazılıtaş Yazıtında ve Eski Van şehrinin Surp Sahak Kilisesi adlı yazıtta geçen Baltulhi'nin Diauehi federasyonuna bağlı bir kabile olduğu anlaşılmaktadır. Bilim insanları arasında bölgenin konumunu belirlemeye yönelik farklı görüşler ileri sürülmesine rağmen günümüze kadar tam olarak kabilenin bulunmuş olduğu alan netlik kazanmamıştır.

Diauehi federasyonuna bağlı bir ülke olduğu anlaşılan Baltulhi'nin lokalizasyonunu belirleye yönelik Diauehi'nin yayılım alanında ve önerilen toponimi çalışmaları çerçevesinde gerçekleştirmiş olduğumuz araştırmalar sonucunda Erzurum ilinin Pasinler ilçesine 16 km uzaklıkta yer alan Baldızı köyünün ve çevresinin Baltulhi ülkesi olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet Dönemi'nde yer isimlerinin değiştirilmesi politikası gereği bölgede birçok köy isimi değişmiştir. Ancak değişmeyen köy isimleri arasında Baldızı ismi vardır. Osmanlıca belgelerde ve tapu kayıtlarında bölgenin adının Balduzi

olarak geçtiği anlaşılmaktadır. Bu da bize bölgenin isminin Eski Çağ'dan itibaren küçük değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca Pasin Ovası'nı taradığımızda Demir Çağ dönemine ait çok sayıda kalenin mevcut olmasına rağmen bunların bir kısmının Orta Demir Çağ özelliği göstermesi ve bir kısmının da bir kabileye başkentlik yapacak kadar büyük ve korunaklı olmaması bizleri yeni arayışlara sürüklemiştir. Bu çerçevede Baldızı köyü ve çevresinde gerçekleştirmiş olduğumuz araştırmada köyün 1,5 km doğusunda Karakale (Baldızı) Kalesi tespit edilmiştir.

Geç Tunç ve Erken Demir Çağ ile birlikte insanlar düz alanlardan ziyade daha yüksek korunaklı yerleşim yerleri etrafında toplanmaya başlamıştır. Surlarla çevrili olan bu alanların dış kısımlarında mezarlık alanlarının bulunduğu da bilinmektedir. Kalede gerçekleştirmiş olduğumuz geniş çaplı analizler ve değerlendirmeler, Karakale (Baldızı) Kalesi'nin Pasin Ovası'nda Geç Tunç Çağ ve Erken Demir Çağ kale yerleşimini yansıttığını ortaya koymaktadır. Dem verileri ve yapmış olduğumuz çizimde ayrıntılı olarak görülen planda, etrafı surlarla çevrili olan doğu batı yönlü oval bir tepenin doğu ucunda sitadeli bulunan Karakale (Baldızı) Kalesi, mimari özellikleri ve keramik verileriyle Erken Demir Çağ özelliklerini taşımaktadır.

Karakale (Baldızı) Kalesi'nin Erken Demir Çağ Krallığı'na bağlı Baltulhi ülkesinin merkezi olduğunu yazılı kayıtlardan anlamak oldukça güç olmasına rağmen arkeolojik ve toponimi çalışmalardan yola çıkılarak buranın merkezi olabilecek bir kale olduğunu belirtebiliriz. Bu alanın Diauehi Krallığı'nın sınırları içinde bulunması ve Pasin Ovası'nın ise yapılan çalışmalarda Diauehi'nin çekirdek bölgesi olarak gösterilmesi bunun kanıtıdır. Tüm bunların yanında Erken Demir Çağ Kalesi özelliği gösteren Baltulhi'nin yakınında Urartu Kralı Minua tarafından yaptırıldığı anlaşılan Pasinler Kalesi'nin bulunması ve yukarıda belirttiğimiz diğer özellikleri Pasin Ovası'nda Karakale'nin (Baldızı) Erken Demir Çağ'da bölgenin en önemli merkezlerinden birisi olabileceğini göstermektedir. Arkeolojik bulgular ve yazılı kaynaklar ışığında Karakale'nin (Baldızı) Diauehi'ya bağlı Baltulhi ülkesinin merkezi olduğu sonucuna varılabilir. Kale, Erken Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağ'a ve Orta Demir Çağı'na değin uzanan süreç içinde iskân edilmiştir (Fotoğraf 1, 3, 4).

4. SUMMARY

Pasin Plain, which is among the essential lands of the Diauehi Kingdom, has been a place where great powers have wanted to dominate since the Ancient Age due to its location on trade routes and its favorable conditions in terms of agriculture and animal husbandry. Towards the end of the 9th

century BC, the Pasin Plain was an insurmountable obstacle for the Urartians trying to reach the Coruh Valley, the Black Sea Region, and the Caucasus. The Diauehi Kingdom was seen as an obstacle to reaching this region, and the Urartians took action to take control of these regions. As a result, the Urartians organized expeditions to obtain fertile lands and valuable mineral resources in the Pasin Plain. During the reign of King Argišti I, the Urartian State carried out expeditions to the region and replaced the kings of four small countries near Diauehi with EN.NAM officers. This indicates that the Urartians governed the areas they captured from the Diauehi Kingdom through a governor named EN.NAM which was sent from the center. The inscriptions on the façade of Argišti I Tomb, located in the southwest corner of Van Castle rocks, are called Horhor chronicles. The inscriptions They reveal that the Diauehi tribe inhabited the region of Erzurum and its surrounding areas. Argišti I organized a military expedition to the lands north of the Aras River and built castles. The absence of Diauehi from Urartian inscriptions after Argišti I suggests that the Urartians' expeditions against this kingdom, which played a significant role in the northern expansion, were successful. Throughout history, the region has been home to significant settlements, some of which have left remarkable architectural remnants that have stood the test of time. Prior to the Urartian Kingdom, numerous local principalities existed within the confines of Diauehi, and archaeological research is currently underway to identify the names and locations of these principalities. Unfortunately, due to the limited amount of research conducted in the region and the lack of comprehensive archaeological data, locating the country has proven challenging. King Minua, one of the Urartian kings, proudly details his expedition against Diauehi in the Yazılıtaş Inscription. During the military operation to the northeast, Minua's army constructed numerous castles along the Ağrı-Eleşkirt-Horasan-Pasinler-Erzurum route to maintain control. Among these castles, Pasinler Castle stands out as one of the most significant, believed to have been built by King Minua himself, according to the inscriptions. Minua constructed castles to secure the mineral-rich Diauehi and Aras Valley road, which she deemed the sole hindrance to her northeastern campaign. Through conducting comprehensive surveys over several years in the Pasin Plain, we have gathered valuable data to determine the exact location and central point of the Baltulhi country. Our research in Baldızı village and its surroundings has led us to intensify our examination of archaeological centers, referred to by Sagona's toponym. We have identified Karakale (Baldızı) Castle, located about 1.5 km from Baldızı village, which is significantly larger than other castles in the region. The architectural structures and pottery data suggest that this center may be the Baltulhi country of Diauehi

during the Early Iron Age. During a discussion about the names of villages in the Pasin Plain, Işık had a differing opinion from Sagona. Işık believed that the names had changed over time, but our research found that certain names, such as Gölcığez, Porsuk, Acıköy, Çöğender, Deliler, and Sister-in-law, remained the same during the Republican Period. However, Ottoman documents and land registry records refer to the area as Balduzi, which contradicts Işık's theory about the borders of the Baltulhi country. Linguistic studies indicate that sounds in Turkish can change over time, such as the z and ş sounds derived from the l and r sounds. Historical records may have recorded place names with slight variations. Therefore, it's possible that the country's name, previously known as bal- tú - ul - ħi in inscriptions, eventually became Baldu(z)i during the Ottoman Period and is now referred to as Baldı(z)ı. According to local residents, the name Sister-in-law has been given to various locations in this area for centuries. One such location, the Karabaldız region, located 1.5 km west of the village, is evidence of this. Based on these findings, it can be inferred that the name Baltulhi, also known as Balduzi or Sister-in-law, has been used since ancient times. Through linguistic research, it is evident that place names in Anatolia may have originated from past civilizations, and some may have undergone pronunciation changes over time. Karakale (Baldızı) Castle, which we have closely examined, was strategically built on a hill overlooking the Upper Pasin Plain, serving as a center for a tribe or country.

5. KAYNAKLAR

- Arutyunyan, N. V. (1970). *Biainili (Urartu)*. Jerevan.
- Arutyunyan, N. V. (1985). *Toponomika Urartu (Churrity i Urarty I)*. Jerevan.
- Aydın, N. (1991). Güzelhisar Urartu kitabesi. *Belleten* 55/213. 323-329.
- Beckman, G.M. (1999). *Hittite diplomatic texts* (2nd ed.). Atlanta.
- Belli, O. (1982). Urartular. *Anadolu uygarlıkları ansiklopedisi-I*. İstanbul, 139-208.
- Belli, O. (1977). *Urartular çağında Van bölgesi yol şebekesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Kürsüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Belli, O. (2000). Doğu Anadolu'da Urartu yol şebekesinin araştırılması, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, (ed. O. Belli), Ankara, s. 409-414.
- Belli, O. (2007). Urartu Krallığı döneminde Van Gölü'nün güneyinde demir madenciliğinin gelişimi, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 04-07 Eylül 2006 Bitlis*, (ed. O. Belli), Ankara: Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, s. 29-44.
- Bingöl, A. (2011). Urartu Devleti'nin kuruluş dönemi dış politikası, *Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT ve Nesrin ÖZSAİT Armağanı*, Ed. H. Şahin-E. Konyar-G.Ergin, İstanbul, 2011, 73-85

- Bingöl, A. (2013). Hurriler'in siyasi Organizasyonları. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. VI, S. 1, 115-133.
- Bozgun, Ş. (2020). Hititçe çiviyazılı belgelere göre Azzi-Hayaşa'nın tarihi ve konumu. *Erzincan Tarihi Cilt I*. Erzincan, 395-411.
- Burney, C. A. & Lang, D. (1971). Marshal, *The peoples of the hills*. London.
- Burney, C. A. (1972). Urartian irrigation works. *Anatolian Studies XXII*. 179- 186.
- Ceylan, A. (2015). *Doğu Anadolu araştırmaları –II*. Erzurum.
- Ceylan, A. & Özgül, O. (2017). *Eski Çağ'da Iğdır kaleleri*. Erzurum.
- Ceylan, A. (2008). *Doğu Anadolu araştırmaları -I (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır) (1998-2008)*. Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum
- Ceylan, A. (2001). *Sarıkamış, tarihi ve arkeolojik araştırmalar*. Ankara.
- Ceylan, A. (2002). Yazılıtaş Horasan. *Çağlayan Aras-I*. Erzurum, 14-15.
- Ceylan, A. (2003). 2001 yılı Erzincan, Erzurum ve Kars illeri yüzey araştırmaları. 20. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*. Ankara, 311-324.
- Ceylan, A. (2017). Yeni bulgular ışığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi krallığı ve Urartular. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20. 517-568.
- Ceylan, A. & Günaşdı, Y. (2017). Erzurum ve çevresindeki Urartu yazıtlarının tarihi açıdan değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. c. I V, S. XIII, 313-350.
- Ceylan, A. & Günaşdı, Y. (2018). *Erzurum'un Eskiçağ kaleleri* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A., Bingöl, A. & M. Karageçi (2018). *Eskiçağ'da Kars kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A., Özgül, O., Ceylan, N., Üngör, İ. & Günaşdı, Y. (2019). 2017 yılı Erzincan-Erzurum illeri yüzey araştırmaları. 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı-I*. Ankara, 169-192.
- Ceylan, N. (2016). Pasin ovasının kuzeye açılan iki tarihi yolu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43, 656-671.
- Çilingiroğlu, A. (1994). *Urartu Tarihi*. İzmir.
- Luckenbill, D. D. (1926). *Ancient records of Assyria and Babylonia I. Historical records of Assyria from the earliest times to Sargon II*, Chicago.
- del Monte, G. F. & Tischler, J. (1978). *Repertuar géographique des textes cuneiformes: Die Orts- und gewässernamen der Hethitischen texte*. Wiesbaden.
- Diakonoff, I. (1984). *The pre-history of Armenian people*. Caravan Books New York.
- Kleiss, W. & Hauptmann, H. (1976). *Topographische Karte von Urartu*. Berlin.
- Diakonoff, İ. & Kashkai, S. M. (1981). *Geographical names according to Urartian Texts*. Wiesbaden.
- Dinçol, M. A. (1989). Yeni Urartu yazıtları ve yazıt parçaları. *Anadolu Araştırmaları XI*. 137- 139.
- Dumlu, A. & Bingöl, B. (2023). Erzurum/Aşkale Turaç kaleleri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12(1). 290-313.
- Erkmen, M. & Altunkaynak, G. (2017). 2016 yılı Alaybeyi höyük kazısı. 26. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. Hatay, 237-263.

- Erkmen, M. & Altunkaynak, G. (2018). Erzurum, Aziziye, Alaybeyi 2017 yılı kurtarma kazıları. *27. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, 171- 189.
- Erkmen, M.-Ceylan, A. (2003). 2001 yılı Pasinler kale kazısı. *13. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. Ankara, 17-28.
- Erzen, A. (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular/Eastern Anatolia and Urartian*. Ankara.
- Fidan, Y. (1985). *Özel bağcılık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
- Gulan A. (2020). Doğu Anadolu Erken Demir Çağ çanak çömlek kültür grupları: Kısa bir değerlendirme. *Seramik Araştırmaları Dergisi*. Sayı 2, 54-79.
- Gulan A. (2017). *Doğu Anadolu Bölgesi Erken Demir Çağ çanak çömlek kültür bölgeleri: Gelişimleri, sınırları, çanak çömlek grupları ve ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesi*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.
- Günaşdı, Y. (2016). Geçitler ülkesinde önemli bir Urartu kalesi: Avnik. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 19. Ankara, 113-136.
- Güneri, S. (2002). 1987 Erzurum-Sos höyük kazıları ve 1985-1997 yılları arasında Erzurum çevresinde yapılan arkeolojik çalışmalar ışığında Son Tunç- Erken Demir Çağında Doğu Anadolu- Kafkasya- Orta Asya arasındaki kültürel ilişkiler. *Olba V*, Mersin, 1-92.
- Güneri, S. (1988). Erzurum çevresindeki höyüklerin araştırılması. *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*. Ankara, 45-76.
- Herodotos, (2019). *Herodot tarihi*. çev. Müntekim Ökmen, İstanbul.
- Işık, K. (2015). *Urartu yazılı kaynaklarında geçen yer adları ve lokalizasyonları*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van.
- Karageçi, M. & Günaşdı, Y. (2019). Erzurum'da önemli bir Urartu kalesi: Harami Kale. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (24), Kars, s. 649-667.
- Karageçi, M. (2021). Eski Çağda Kağızman ve Çevresi. *Kağızman: Coğrafya, Tarih, Kültür*, İstanbul, 185-211.
- Kılıç, Ü. (2010). XIX. yüzyılın ilk yarısında Pasinler ve köylerinin demografik ve iskân yapısı. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 42, 241-257.
- Konyar, E. (2004). *Doğu Anadolu Erken Demir Çağ kültürü: Arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları bulgularının değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Koşay, H. Z. - Vary, H. (1964). *Pulur kazısı*, Ankara.
- Koşay, H. Z. (1962). Pulur Kazısı, 1960. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 11, Ankara, 25-28.
- Koşay, H. Z. & Turfan, K. (1959). Erzurum-Karaz kazısı raporu. *Belleten XXIII/91*, Ankara 349-413.
- Koşay, H. Z. (1943). Karaz sondajı, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 165-169.
- Koşay, H. Z. (1984). *Erzurum ve çevresinin dip tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma

- Enstitüsü Yayınları, Ankara, 14-15.
- Kökten, İ. K. (1947). Bazı prehistorik yerleşmeler hakkında yeni gözlemler. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi* S. 1, Ankara, 223-239.
- König, F. W. (1955-1957). *Handbuch Der Chaldäischen inschriften*, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner. Beiheft. Graz.
- Ksenophon, (2011). *Anabasis, onbinlerin dönüşü*. çev. Oğuz Yarlıgaş, Kabalcı Yayınevi. İstanbul.
- Küçükyıldız, İ. (2022). *Kazı ve yüzey araştırmaları ışığında Erzurum ve çevresinde Demir Çağ mimarisi*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Lehmann-Haupt, C. F. (1928-1935). *Corpus inscriptionum Chaldicarum I-II*. Berlin-Leipzig.
- Melikişvili, G. A. (1960). *Urartskie klinoobraznye nadpisi*. Moskova.
- Meşçaninov, I. I. (1933). Haldskaya nadpis iz sel. Zivin. *IAN* 8 (5), 407- 412.
- Meşçaninov, I. I. (1931). Nadpis Menui iz seL. Zivina. *DAN*, 69-73.
- Özfirat, A. (2015). Ağrı Dağı- Bozkurt Son Tunç-Erken Demir Çağ kalesi, *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu Bildiriler*. Sa. II, Ed. Mehmet Işıklı-Birol Can, Cambridge, 158-170.
- Özgül, O. (2015). Erzurum Tortum'da önemli bir Urartu kalesi: Kapıkaya, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: 5. Sayı: 9, 69-92.
- Özgül, O. (2016). Erzurum'da stratejik bir Urartu kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba). *TÜBA-AR* 19, 137-157.
- Özgül, O. (2011). Pasin ovasının tarihi coğrafyası. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8. 91-106.
- Özgül, O. (2011). *Eskiçağda (Yukarı) Aras vadisi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Özgül, O. & Söylemez, B. (2021). Alalah belgeleri ışığında Amik Ovası ve çevresinde Hurri yer adları ve lokalizasyonları üzerine bir değerlendirme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10(4), 2496-2512.
- Özğüner, E. (2019). *Urartu Krallığı'nın Van Gölü havzası'ndaki tarımsal faaliyetleri ve ürünlerinin depolanması*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Payne, M. R. (2006). *Urartu çivi yazılı belgeler kataloğu*. İstanbul.
- Pehlivan, M. (1984). *En eski çağlardan Urartu'nun yıkılışına kadar Erzurum ve çevresi*. Atatürk Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Pehlivan, M. (1990). Karaz kültürü ve hurriler. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/1. Van, 162-176.
- Pehlivan, M. (1991a). *Hayaşa*. Erzurum.
- Pehlivan, M. (1991b). *Daya (e) ni /Diau (e) hi*. Erzurum.
- Sagona, A. & Sagona, C. (2000). Excavations at Sos Höyük 1998. *21. Kazı Sonuçları Toplantısı/I*. Ankara, 143-144.
- Sagona, A. & Sagona, C. (2003). The upper levels at Sos Höyük, Erzurum: A Reinterpretation of the 1987 Campaign. *Anatolia Antiqua* XI. 101-109.
- Sagona, A. (1999). The Bronze Age- Iron Age transition in Northeast Anatolia: A

- view from Sos Höyük, *AS 49. Anatolian Iron Ages 4.* (ed. A. Çilingiroğlu and R. Matthews), 153- 164.
- Sagona, A., Erkmen, M. & Sagona, (1999). Excavations at Sos Höyük. 1997. *20. Kazı Sonuçları Toplantısı I.* Ankara, 205-206.
- Sagona, C. (1999). An Archaeological survey of the Erzurum province. 1999: The Region of Pasinler, *Ancient Near Eastern Studies 36.* 108-131.
- Sagona, C. (2004). Literary tradition and topographic commentary, *Archaeology at the North-East Anatolian Frontier I: An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province*, 25-96.
- Salvini, M. (2008). *Corpus dei testi Urartei I.* Roma.
- Salvini, M. (1995). *Geschichte und kultur der Urartäer.* Darmst.
- Salvini, M. (1967) *Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla storia della formazione del regnodi Urartu.* Roma.
- San, O. (1994). *Urartu krallığının kuzey ve kuzeydoğu yayılımı.* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Sandalgian, J. (1900). *Les inscriptions cunéiformes Urartiques: Transcrites Avec Une Triple Traduction Interlinéaire en Arménien Classique, en Latin et en Française, Suivies d'un Glossaire et d'une Grammaire,* Venise.
- Saraçoğlu, H. (1956). *Doğu Anadolu bölgesi.* İstanbul.
- Schulz, F. (1840). Eduard, memoire sur le lac de Van et ses environs par. M. Fr. Ed. Schulz, *Journal Asiatique* 3/9, 257-323.
- Sevin, V. (1979). *Urartu Krallığının tarihsel ve kültürel gelişimi. İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi,* İstanbul.
- Sevin, V. (2004). Doğu Anadolu Orta ve Son Tunç Çağı. *Arkeoatlas* 3. 104-129.
- Sür, Ö. (1961). Pasin Ovası ve çevresinde jeomorfolojik müşahadeler, *Türk Coğrafya Dergisi* (0) 21, 112-122.
- Şemseddin Sami 1889 (1306). *Kamusü'l- alâm.* İstanbul.
- Şenyurt S. Y. (2005). *Büyükardıç,* Ankara.
- Şenyurt, S. Y. (2005). *Tasmasor.* Ankara.
- Şenyurt, S. Y. (2011). Tasmasor kurtarma kazıları. (Ed. Şenyurt, S. Y), *Tasmasor.* Ankara, 7-36.
- Şenyurt, S. Y. & Ekmen, H. (2005). *Tetikom. Pasinler Ovasında bir Demir çağı yerleşmesi.* Ankara.
- Şenyurt, S. Y.- İbiş, R. (2005). *Güllüdere.* Ankara.
- Şenyurt, S. Y. (2005). Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı projesi Tetikom höyük (Erzurum) kurtarma kazısında açığa çıkarılan Orta-Geç Demir çağı mezarları. *İdol*, 27, 10-14.
- Şenyürek, M.S. (1944). Anadolu'da bulunan iki yeni paleolitik alete dair bir not. *DTCFD* 2/2. Ankara, 349-352.
- Tarhan, M. T. (1978). *MÖ. XIII. yüzyılda Uruatri ve Nairi konfederasyonları.* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.
- Tarhan, M. T. (1981). Urartu devletinin yapısal karakteri. *IX. Türk Tarih Kongresi.* Ankara, 285-301.

- Tekin, T. (1969). Zetacism and sigmatism in proto Turkic. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*. Tomas, XXII/I, 51-80.
- Tuncel, M. (1991) Aras. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi-3*. Ankara, 332-335.
- Tunçel, H. (2000). Türkiye’de ismi değiştirilen köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2. 23-34.
- Ünal, Ç. (1994). *Pasinler ilçesinin coğrafi etüdü*. (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Üngör, İ. (2015). Urartu kale kazıları (Pasinler Kalesi). *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu*. Cambridge, 432-442.
- Üngör, İ. (2016). Urartu maden ergitme sahası Kurtderesi İlçe (Erzincan). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 9, no. 43, 955-969.
- Üngör, İ. (2019). Kuzeydoğu Anadolu’da önemli bir demir çağı merkezi: Polat kalesi (Kars/Arpaçay). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı 24, 2019, 755-770.
- Van Loon, M. N. (1966). *Urartian art*. İstanbul.
- Varol, O. (2005). *Çivi yazılı belgeler ışığında Urartu Dili’nin yapısal özellikleri*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yalçınlar, İ. (1951). Soğanlı Kaçkar ve Mescit dağı silsilelerinde glasiyasyon şekilleri. *Coğrafya Enstitüsü Dergisi-2*. 20- 55.
- Yiğit, T. (2005). Hurrilere ilişkin Hititçe çivi yazılı belgelerdeki ilk kayıtlar. *TAD*, 38, 55-69.
- Zimansky, P. E. (1985). *Ecology and empire. The structure of the Urartian state*. Chicago.

Ekler

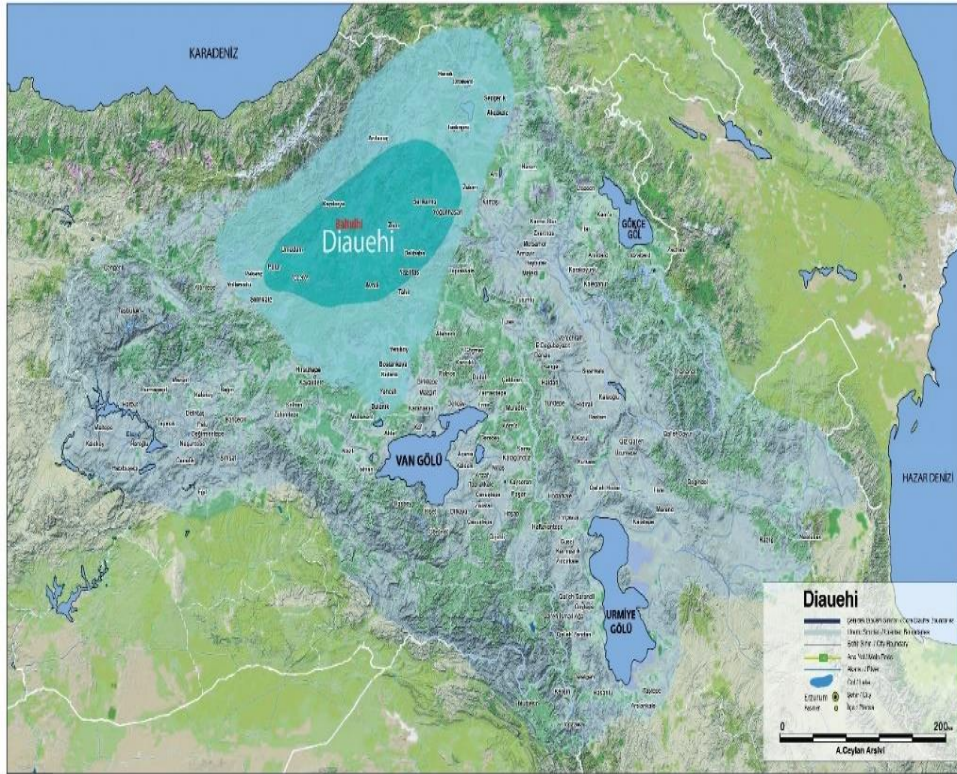
Tablo 1: Keramik Değerlendirmesi

Parça No	Ağız Çapı	Dip Çapı	Katkı Türü	Yüzey İşlemleri	Yapım Tekniği	Hamur Rengi	Dış Yüzey R.	İç Yüzey R.	Pişme	Ön Yüz	Arka Yüz
1			Kum, Kireç, Taşçık, Kuvars	Açkılı, Astarlı	El	7.5 YR 7/3	7.5 YR 6/2	7.5 YR 6/4	Az		
2			Kum, Taşçık,	Açkılı, Astarlı	El	7.5 YR 6/2	5 YR 5/6	7.5 YR 6/6	Az		
3			Kum, Taşçık, Şamot	Açkılı, Astarlı	El	10 YR 8/1	7.5 6/6	2,5 YR 7/1	Az		
4		18	Kum, Taşçık,	Açkılı, Astarlı	El	10 YR 8/1	5 YR 6/4	7.5 YR 7/3	Az		
5			Kum, Taşçık,	Açkılı, Astarlı	El	10 YR 8/1	7.5 YR 6/5	5 YR 5/6	Az		
6			Kum, Taşçık,	Açkılı, Astarlı	El	5 YR 7/4	5 YR 5/4	10 YR 5/4	Az		

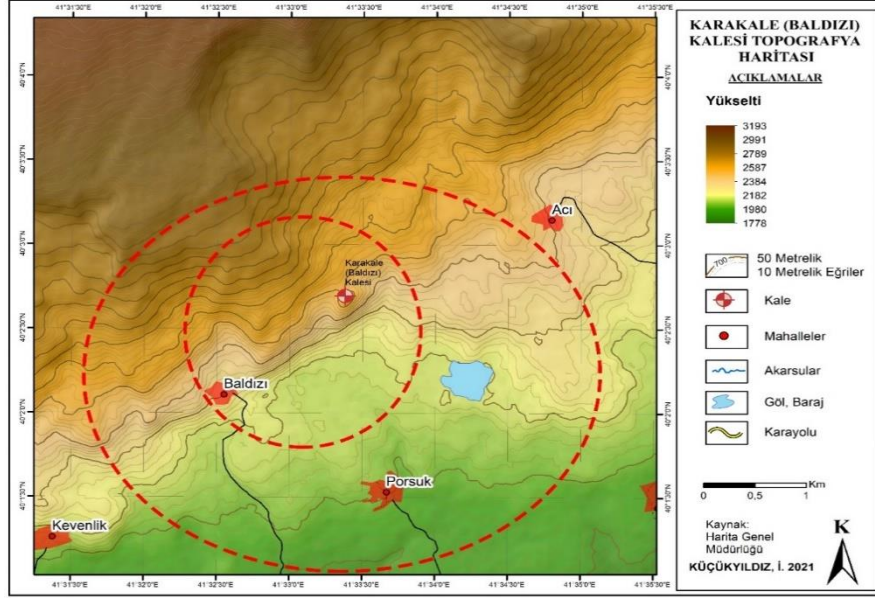
7			Kum, Kireç, Taşçık	Açkılı, Astarlı	El	10 YR 6/4	7.5 YR 5/6	10 YR 5/4	Az		
8			Kum, Kireç, Taşçık, Mika	Açkılı, Astarlı	El	10 YR 6/3	2.5 YR 4/1	10 YR 6/4	Az		
9			Kum, Taşçık, Şamot	Açkılı, Astarlı	El	10 YR 6/2	2.5 YR 4/1	7.5 YR 5/3	Az		
10			Kum, Kireç, Taşçık	Açkılı, Astarlı	El	7.5 YR 6/4	10 R 3/2	2.5 YR 4/4	Az		
11		16	Kum, Kireç, Taşçık, Şamot	Astarlı	El	5 YR 4/2	7.5 YR 6/4	10 YR 6/2	Az		
12			Kum, Kireç, Taşçık	Astarlı Açkılı	El	5 YR 6/6	2.5 YR 4.1	5 YR 6/6	Orta		
13			Kum, Kireç, Taşçık	Astarlı Açkılı	El	10 YR 7/2	10 R 3/2	5 YR 5/6	Az		
14			Kum, Kireç, Taşçık	Astarlı	El	10 YR 7/2	10 YR 2/2	5 YR 6/4	Az		
15			Kum, Kireç,	Astarlı Açkılı	El	2.5 YR 5/6	5 Y 6/1	7.5 YR 6/4	Az		
16			Kum, Kireç, Taşçık	Astarlı Açkılı	El	10 YR 4/1	10 YR 4/1	7.5 YR 7/2	Az		
17			Kum, Taşçık	Astarlı	El	10 YR 6/6	5 YR 5/4	7.5 YR 6/6	Az		
18			Kum, Taşçık	Astarlı	El	10 YR 7/6	10 YR 6/6	10 YR 7/6	Az		
19			Kum, Taşçık	Astarlı Açkılı	El	10 YR 5/4	10 YR 6/4	7.5 6/6	Orta		
20	28		Kum, Kireç, Taşçık, Mika, Şamot	Astarlı Açkılı	El	10 YR 6/4	10 YR 5/4	7.5 YR 6/6	Orta		
21			Kum, Kireç, Taşçık, Mika, Şamot	Astarlı Açkılı	El	10 YR 7/1	7.5 YR 6/6	10 YR 6/4	Orta		
22	30		Kum, Kireç, Taşçık, Şamot	Astarlı Açkılı	El	10 YR 7/1	10 YR 6/4	10 YR 6/4	Orta		
23			Kum, Taşçık	Astarlı Açkılı	El	2.5 YR 6/0	10 R 3/2	10 YR 6/4	Orta		

24			Kum, Kireç, Taşçık, Mika, Şamot	Astarlı Açıklı	El	10 R 7/1	10 YR 6/4	10 YR 6/4	Orta		
25	22		Kum, Kireç, Taşçık,	Astarlı Açıklı	El	10 R 7/1	10 YR 5/4	10 YR 6/4	Orta		
26			Kum, Taşçık, Mika, Şamot	Astarlı Açıklı	El	10 YR 7/6	10 YR 6/3	10 YR 6/6	İyi		

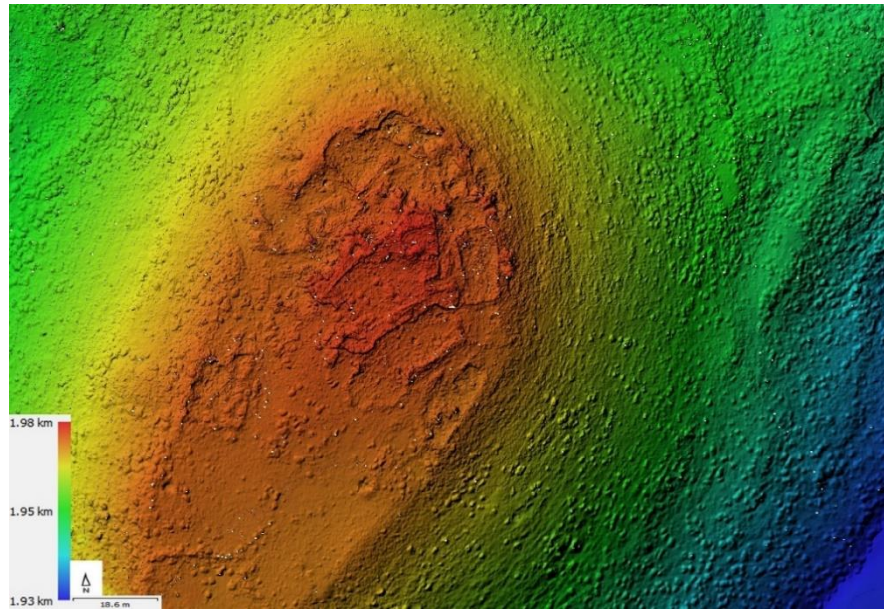
GÖRSELLER

Harita 1. Diauehi Yayılım Alanı ve Baltulhi

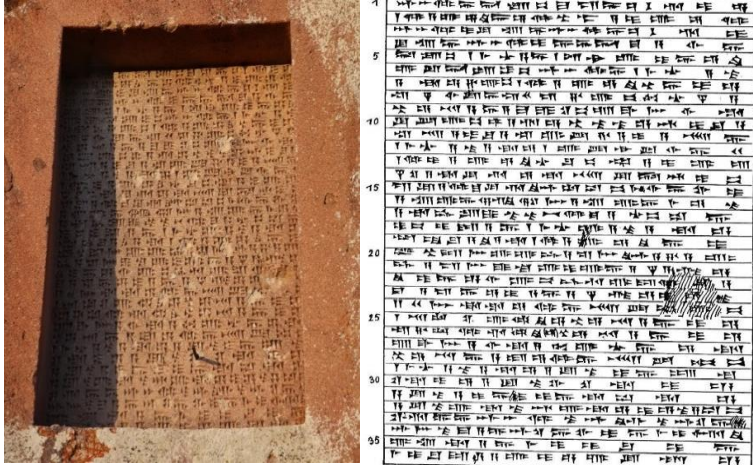
Harita 2. Baltulhi Ülkesi ve Merkezi Karakale (Baldızı) Kalesi Topografya Haritası

Harita 3. Karakale (Baldızı) Kalesi DEM Haritası

Fotoğraf 1. Karakale (Baldızı) Kalesi ve Çevresi Genel

Fotoğraf 2. Yazılıtaş Yazıtı

Fotoğraf 3. Karakale (Baldızı) Kalesi ve Pasın Ovası'nın Kuzeyden Genel Görüntüsü

Fotoğraf 4. Karakale Kalesinden Pasın Ovası ve Alibaba Gölleti'nin Genel Görünümü

Fotoğraf 5. Karakale (Baldızı) Kalesi Güneybatı Eteklerinden Görünüm

Fotoğraf 6. Karakale (Baldızı) Kalesi Batı'dan Genel Görünüm

Fotoğraf 7. Karakale (Baldızı) Kalesi Ortofoto

Fotoğraf 8. Karakale (Baldızı) Kalesi Ana kale Giriş Bölümü (a)

Fotoğraf 9. I ve II' nolu Bastiyon arasındaki Sur Duvarının Görünüşü

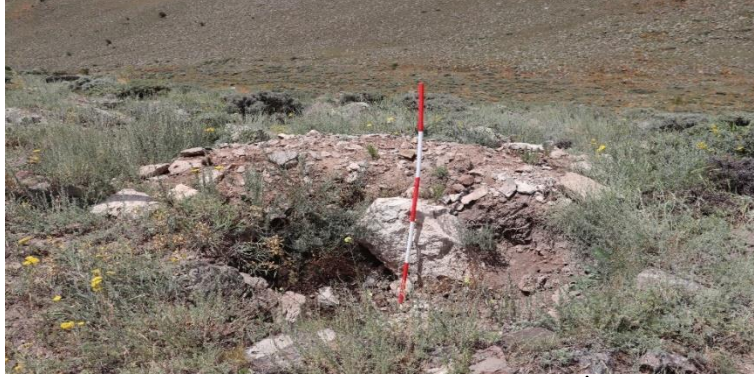
Fotoğraf 10. III'nolu Bastiyon ile IV'nolu Bastiyon Arasında Sur Duvar Kalınlığı

Fotoğraf 11. Karakale (Baldızı) Kalesi Kuzeydoğu Yönlü Giriş (a)

Fotoğraf 12. Karakale (Baldızı) Kalesi İç Kale Drone Görüntüsü ve Çeşitli Boyutlarda Temel Seviye Mimari Yapılar

Fotoğraf 13. Karakale Kalesi Kaçak Kazı İzleri

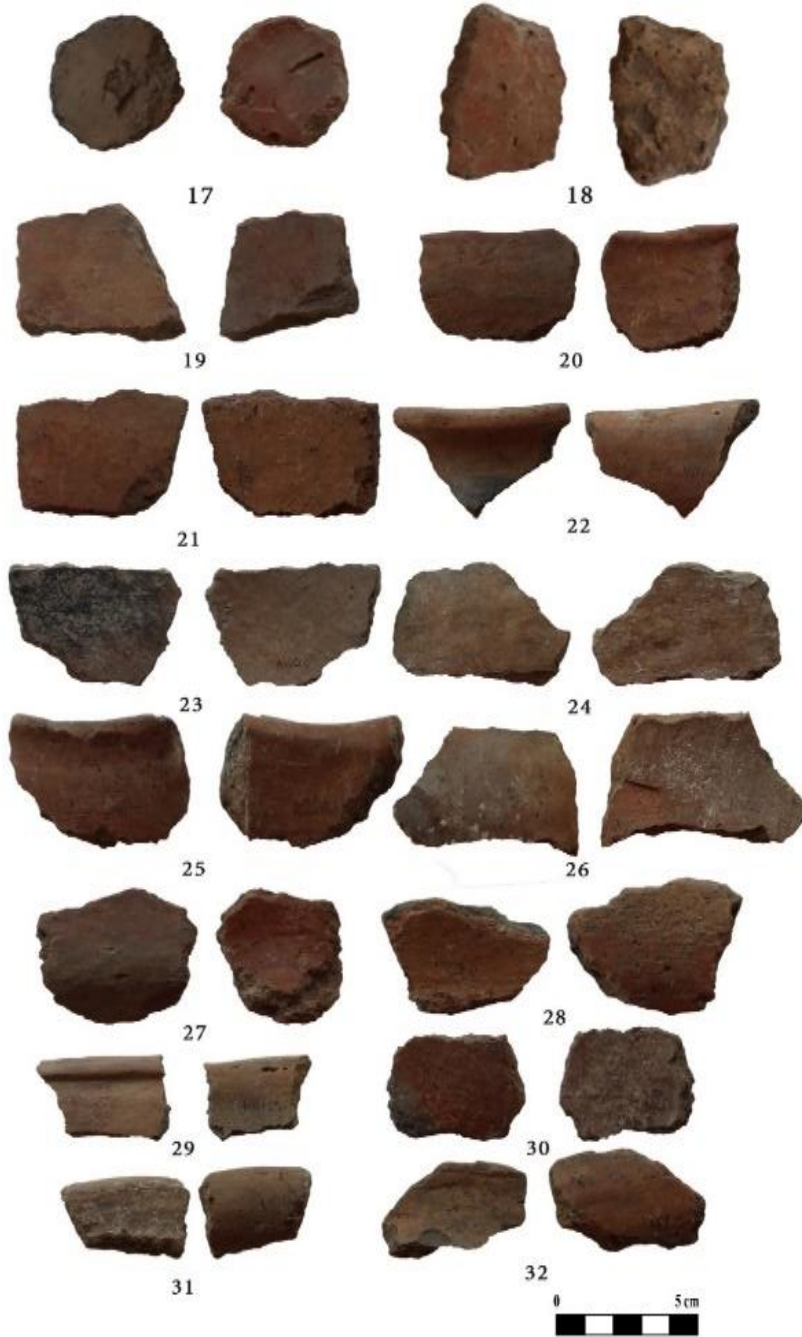
Fotoğraf 14. Karakale Kalesi Keramik Fotoğrafi

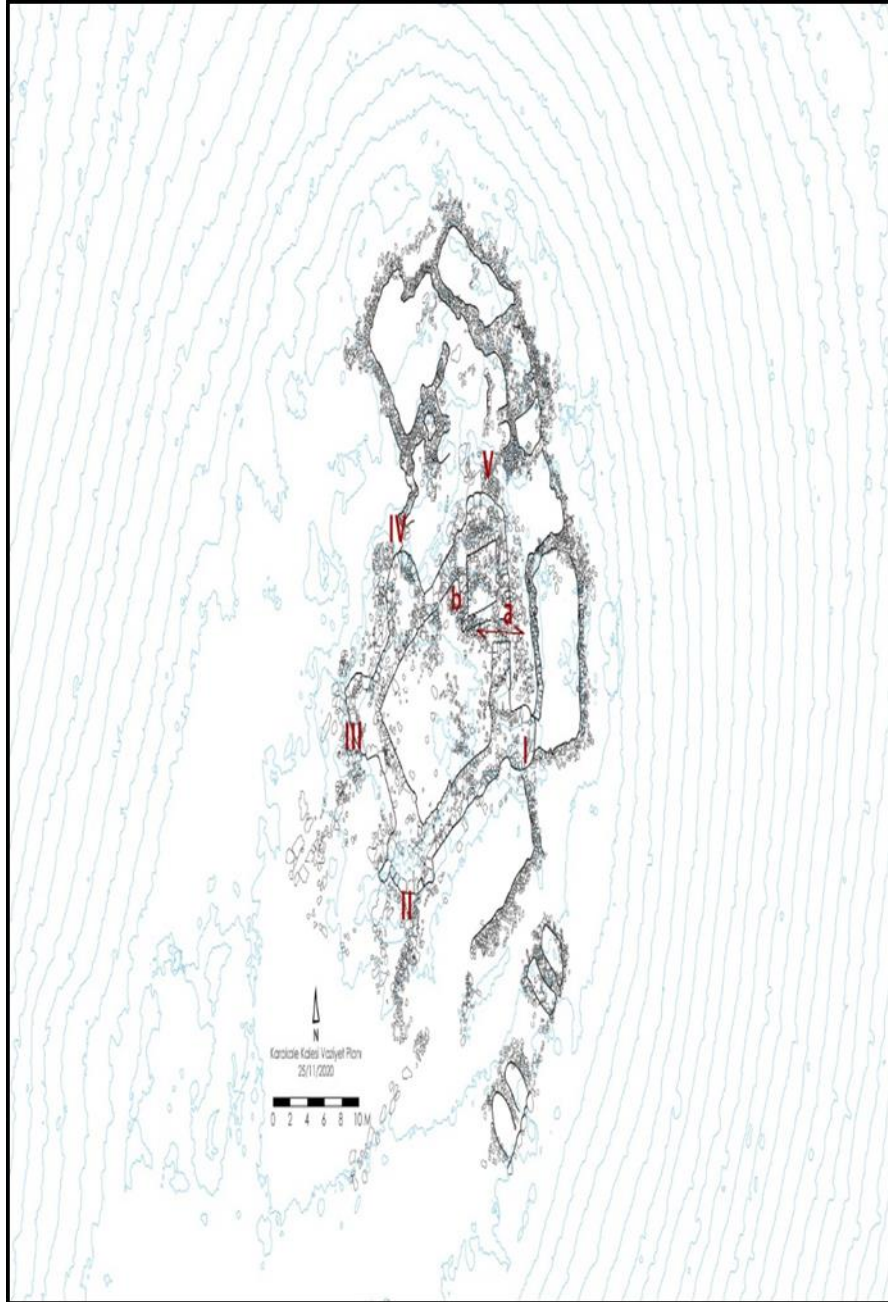
Fotoğraf 15. Karakale Kalesi Obsidyen

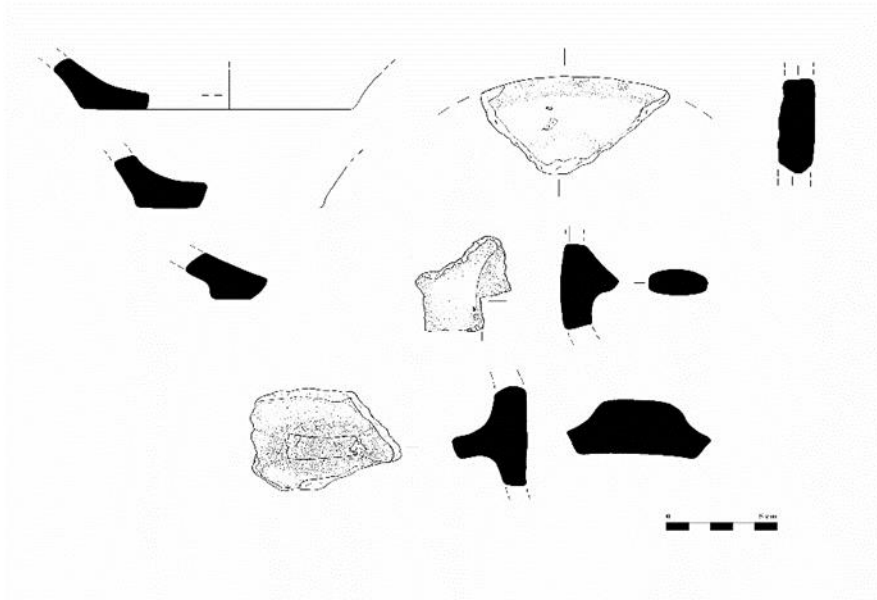
Fotoğraf 16. Karakale (Baldızı) Kalesi Keramik Fotoğrafları

Fotoğraf 17. Karakale (Baldızı) Kalesi Keramik Fotoğrafları

Çizim 1. Karakale (Baldızı) Kalesi Vaziyet Planı

Çizim 2. Karakale Kalesi Keramik Çizimi

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Bu çalışmada bölgede uzun yıllar bizimde yer aldığımız ekip ile birlikte araştırma yapan ve araştırmalar sonucunda elde ettiği verileri bizimle paylaşan, ayrıca desteklerini bizden hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hocamız Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN'a teşekkür ederiz.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makaleye, Yavuz GÜNAŞDI %50, İshak KÜÇÜKYILDIZ %50 oranında katkıda bulunmuşlardır.

Gönderim Tarihi: 05.07.2023

Kabul Tarihi: 28.07.2023

VAKIF MÜTEVELLİ MUHASEBE KAYITLARINA GÖRE LEYMOSUN'DAKİ SOFU MEHMET PAŞA CAMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

According to the Accounting Records of the Trustee of the Foundation, an
Assessment of the Sofu Mehmet Pasha Mosque in Leymason

Necdet HAYTA

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Tarih Eğitim
nhayta@gazi.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8707-3637

Hümeyra KARABIYIK

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
humeyrakarabiyik@hitit.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9739-3709

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Vakıf denilince akla gelen ilk kavramlar iyilik, yardımlaşma ve hayırseverliktir. Ayrıca vakıfların sosyal ve iktisadi yaşam üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Çağlar boyunca yardımseverlikleriyle ön plana çıkan Türklerde vakıf kurumu ilk kez Uygur Türklerinde görülmektedir. Osmanlı Devleti döneminde ise en gelişmiş haliyle karşımıza çıkmaktadır. Vakıfların gerek hukuki açıdan sağlam bir temele oturması gerekse muhasebelerinin rutin olarak denetlenebilmesi, bu gelişimi olumlu yönde etkilemiştir. Bu noktada vakıf muhasebe defterleri ön plana çıkmaktadır. Vakfiyesi elimize geçmeyen pek çok vakıf hakkında, adı geçen defterler sayesinde bilgi sahibi olmamız mümkün olmaktadır. Bu defterlerde merdiven yöntemi adı verilen, gelir ve giderlerin ayrı ayrı kaydedildiği bir usul kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru ise merdiven yöntemi bırakılarak çift yanlı kayıt uygulamasına geçilmiştir.

Bu çalışmada 7 Ağustos 1648- 21 Mayıs 1649 yılları arasında veziriazamlık yapmış olan Sofu Mehmet Paşa'nın Kıbrıs adasının Leymason kazasında bulunan camisinin vakıf mütevellî muhasebe kayıtları incelenecek ve değerlendirilecektir. Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri içerisinde bulunan bu defterler H. 1270-1287 / M. 1853-1871 ve H.1284-1294 / M. 1867-1878 tarihlerini kapsamaktadır. Ayrıca Kara Kaplı Vakfiye Kaydı Defteri ve Küçük Vakfiye Kaydı Defteri'nde de Sofu Mehmet Paşa Camii hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Yapılan bu çalışma ile hedeflenen ise Osmanlı Devleti'nin ve Akdeniz'in önemli adalarından biri olan Kıbrıs'ın iktisadi ve kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, Kıbrıs, Leymason, Sofu Mehmet Paşa, Vakıf Muhasebe Defteri

Abstract

The first concepts that come to mind when we think of the word "foundation" are kindness, charity and philanthropy. Besides this, the impact of foundations on social and

¹ Bu makale 22-24 Kasım 2021 tarihinde Antalya'da gerçekleştirilen Kıbrıs'ın Fethinin 450. Yılı Uluslararası Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

economic life is an undeniable fact. Over the centuries, The Turks, who are famous for their benevolence, have had the leading role in history; an institutional foundation system can be seen in the life of Uighur Turks. During the Ottoman Empire, it appears in its most developed form. That the foundations are both on a legally compatible ground and their accounting can be routinely audited has had a positive impact on this development. At this point, the foundation's accounting books are becoming significant. Thanks to the book mentioned about the foundations, it is possible to have enough information about many foundations that we do not have the foundation certificate charter. A procedure called the ladder method, in which incomes and expenses were recorded separately, was used in these books. By the end of the 19th century, the ladder method was abandoned and the double-sided recording system was activated.

In this study, Viziriazam Sofu Mehmet Pasha whose mosque's accounting records of the trustee of the foundation in Leymason, town of island of Cyprus, will be deconstructed and evaluated. The Viziriazam Sofu Mehmet Pasha performed his duty between the periods May August 7, 1648 - May 21, 1649. These books which one can find in the Cyprus Sheriyeiyye register cover the dates 1867-1878 Hegira Calendar. 1270-1287 / Gregorian Calendar, 1853-1871 and Hegira Calendar 1284-1294 /. In addition, information about the Sofu Mehmet Pasha Mosque can be found in the Black-covered Vakfiye registry book and the Küçük Vakfiye registry book. The aim of this study is to contribute to the economic and cultural history of Cyprus, which was one of the important islands of the Ottoman Empire and the Mediterranean Region.

Keywords: 19th century, Cyprus, Leymason, Sofu Mehmet Pasha, Foundation accounting book

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde hayırseverlik ön plana çıkan unsurlardan biriydi. Örneğin, yazarı bilinmeyen 1621 tarihli seyahatnamede “Dünyada Türklerden daha hayırsever ve hayır yapan bir millet yoktur” diye yazmaktadır (Üçel-Aybet, 2018, s.343). Hayırseverlik denilince de ilk akla gelen “vakıf kurumu” olmaktadır. Osmanlı Devleti'nde, günümüz devlet anlayışındaki gibi amme hizmetleri özelliğine sahip pek çok toplumsal görevin vakıf aracılığıyla yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki yol, hastane, köprü inşası, sulama gibi kamu işleri ile yoksullara yardım gibi sosyal yardım çalışmaları; eğitimcilerin ücretleri, öğrencilerin bakımı ile medrese, kütüphane ve cami yapımı gibi hizmetler vakıflar vasıtasıyla yönetiliyordu (Yediyıldız, 1982, s. 24).

Vakıf öncelikle şahsi ihtiyaçların giderilmesi gayesiyle ortaya çıkmıştır. Sonraları bu kuruma ilgi gösteren milletlerin sosyal ve kültürel yapısı, ihtiyaçlarına yönelik eğilimler ve zenginliklerine göre zamanla gelişerek yaşamın her safhasında yerini almıştır. Vakıf böylece Osmanlı'da bir taraftan kişisel diğer taraftan da devleti ilgilendiren bir hayat tarzına dönüşmüştür (Öztürk, 1995, s. 19). Vakfiyeler ise vakfın ilk kuruluşunda oluşturulan ve gelecekte değiştirilmemesi gereken kural koyucu belgelerdir. Vakıf yöneticileri de vakfın problemlerine çözüm üretebilme görevini yerine

getiren kimseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıf uygulamalarındaki değişimlerden biri zamanla meydana gelen yeni sosyal ve ekonomik şartların doğurduğu etkilerdir. Nitekim vakıf faaliyetlerinde ortaya çıkan değişimin izlenebilmesi vakıf muhasebe defterleriyle mümkün olmaktadır (Şensoy, 2014, s. 79). Bu defterlerde gelir ve gider kayıtları merdiven yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Gelir ve giderler ayrı ayrı kaydedilmiştir. Gelir toplamı yazıldıktan sonra, mevcut tutarın nelerden meydana geldiği ayrı basamaklarla belirtilmiştir (Şensoy, 2014, s. 84). XIX. yüzyılın sonlarına doğru merdiven yönteminden çift yanlı kayıt yöntemine geçilme kararı alınmış ve yürürlüğe konulmuştur (Güvemli, 2000, s. 221-222).

İncelediğimiz Leymosun'daki Sofu Mehmet Paşa Cami vakıf mütevellî muhasebe kayıtları da H. 1270-1287 / M. 1853-1871 ve H.1284-1294/M. 1867-1878 yıllarını içermektedir. Adı geçen defterlerde de muhasebe çift yanlı kayıt yöntemi ile tutulmuştur. Camiye adını veren kişinin Osmanlı Devleti veziriazamlarından Sofu Mehmet Paşa olduğu düşünülmektedir. Mehmet Paşa, Mevlevî tarikatına bağlı olduğu için "sofu" diye anılmaktadır (BOA. Y.EE. 00034). Sofu Mehmet Paşa öncelikle baş defterdarlık görevinde bulunan Abdülbâki Efendi'nin yanında kâtiplik yapmıştır. Sonra sırasıyla kethüdâ, yeniçeri ağası Aydın muhassılı, üç defa da baş defterdar gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Daha sonra veziriazamlık gibi önemli bir göreve getirilmiştir. Sofu Mehmet Paşa'nın hayatındaki önemli gelişmeler Sultan İbrahim'in hal'ine teşebbüs edilmesiyle başlamıştır (Erkan, 2019, s.515-516).

Şeyhülislam bulunan Abdurrahim Efendi ile Sultan İbrahim'in tahttan indirilerek yedi yaşındaki oğlu Mehmet'in tahta çıkarılmasında etkili olmuştur (BOA. Y.EE. 00034). Sultan İbrahim'in katli sırasında takındığı olumsuz tavırlar nedeniyle eleştirilen Sofu Mehmet Paşa ağır idarî ve malî sıkıntılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 19 Mayıs 1649'da Padişah IV. Mehmet'in huzuruna çıkan Sofu Mehmet Paşa veziriazamlık görevinden azledilmiştir. Daha sonra malları müsadere edilmiş ve ardından Malkara'ya sürgüne gönderilmiştir. Bir müddet sonra seksen yaşını geçmiş olduğu halde idam edilerek Malkara'da defnedilmiştir (Erkan, 2019, s. 516).

Vakfiyesi bulunamayan Sofu Mehmet Paşa Camine ait bulgulardan biri Evkaf Nezareti Mektubi Kalemî (1 Şaban 1296 / 21 Temmuz 1879-3 Şaban 1296 / 23 Temmuz 1879) 46 numaralı kayıta yer almaktadır (BOA. EV.MKT. 00964). Haşim Altan'ın kitabında yer alan Kıbrıs vakıfları listesinde de adı geçen caminin kaydına rastlanmaktadır (Bkz. Altan, 1986, s. 302 ve 307).

2. SOFU MEHMET PAŞA CAMİ GELİRLERİ

Vakıf mütevellî muhasebe kayıtlarına göre H. 1278-1291 yılları ile M.1861-1874 yılları arasındaki Sofu Mehmet Paşa Camine ait gelirler ele alınmaktadır.

Tablo 1 - H. 1278-1281 (M. 1861-1865) Yılları Arasında Sofu Mehmet Paşa Cami Gelirleri

Gelirler	1278/1861-62		1279/1862-63	1280/1863-64	1281/1864-65	
	Kuruş	Para	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Para
Evvel Yıl Gelirinin Fazlası	-	-	-	1134	1144	30
Leymason'da İcare-i Vahideli Bir Bâb Hamam Kirası	1000	-	1306	880	1450	-
Hamam Yakınında Bir Mahzen Kirası	487	20	500	500	500	-
İcare-i Vahideli Kahvehane Kirası	1750	-	1300	1300	1500	-
Kahvehane Yakınında Bir Mahzen Kirası	250	-	300	300	300	-
İki Mektebin Dört Aylık Kirası	-	-	-	140	-	-
Bir Bâb Dükkân Kirası	214	-	126	70	240	-
Bir Bâb Oda Kirası	72	-	565	-	360	-
Cami Yakınında Mahzenin Beş Aylık Kirası	-	-	-	203	200	-
İcareteynli On Dört Bâb Dükkân Kirası	50	-	52	52	52	-
Leymason Sınında Beş Dönüm Arazi Kirası	-	-	22	-	-	-
Polemitya Köyünden Zeytinyağı Hasılatı	237	20	1880	1537	414	-
Paramiha Köyünden Zeytinyağı Hasılatı	-	-	92	-	-	-
Monağrul Köyünde Tarla Kirası	45	-	44	75	38	-
Monağrul Köyünden Zeytinyağı Hasılatı	-	-	72	165	-	-
Yermasoya ve Mutayaka Köylerinden Zeytinyağı Hasılatı	-	-	240	40	-	-
İspidali ve Paramiha Köylerinden Zeytinyağı Hasılatı	-	-	-	210	-	-
Aklunar? Köyünden Zeytinyağı Hasılatı	-	-	12	4	-	-
Arsa Bedeli	-	-	800	-	-	-
Vakfedilen Paranın Neması	812	-	760	1000	-	-
Vakfin Nakdi	-	-	-	-	1730	-
TOPLAM	4918	-	8071	7610	7928	30

Tablo-1'e bakıldığında H. 1280 ve 1281 yıllarında bir önceki yılın gelir fazlasının belirtildiği görülmektedir. Buna göre H. 1279 yılından 1134 kuruş ve H. 1280 yılından 1144 kuruş ve 30 para gelir fazlası olduğu anlaşılmaktadır. Gelirler arasında yer alan Leymosun'da bulunan icare-i vahideli bir bâb hamam kirası H. 1278-1281 yılları arasında toplam 4636 kuruştur. Bu yıllar arasında en düşük kira H. 1280 yılına ait olup 880 kuruştur. En yüksek kira geliri H. 1281 yılında 1450 kuruştur. İcare-i vahideli ile kastedilen, bir vakfa ait olan herhangi bir mülkün belli süre için kiraya verilmesi durumudur. Kiralama süresi, eğer arazi ise üç yıl, bina ise bir yıldan fazla olmazdı. Kiracı anlaşma sona erdiğinde hiçbir hak iddia edemezdi ve kiraladığı şeyi başkasına ciro etmesi de mümkün değildi (Ünal, 2011, s. 339).

Sofu Mehmet Paşa Cami gelirleri arasında tıpkı hamam gibi icare-i vahideli kahvehane kirası da bulunmaktadır. Buradan gelen kira geliri ise dört yıllık toplam 5850 kuruştur. Kira bedeli en yüksek 1750 kuruşla H. 1278 yılında alınırken, sonraki iki yıl 1300 kuruş olarak eşit miktarda alınmıştır. Hem hamam ve hem de kahvehane yakınlarında birer mahzen diğer adıyla mağaza bulunmakta olup bunlardan da gelir elde edilmektedir. Defterde tüm yılların gelirlerine bakıldığında sadece H. 1280 yılından iki mektepten elde edilen kira bedeli görülmektedir. Kira miktarı 140 kuruştur. Bir bâb dükkân kirasının yıllara göre miktarı yukarıdaki tabloda yer almakla birlikte 240 kuruşla H. 1281 yılına aittir. Caminin gelirleri arasında bir bâb oda kirası da bulunmaktadır. İcareteynli² on dört dükkân kirasından elde edilen gelir sadece H. 1278 yılında 50 kuruş olup, diğer yıllarda 52 kuruş olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm yıllara ait gelirler incelendiğinde arsa bedeli adı altında camiye gelir sağlayan 800 kuruşun sadece H. 1279 yılında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tablo-2 H. 1282-1285 (M. 1865-1869) Yılları Arasında Sofu Mehmet Paşa Cami Gelirleri³

Gelirler	1282/1865-66		1283/1866-67	1284/1867-68		1285/1868-69	
	Kuruş	Para	Kuruş	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Evvel Yıl Gelirinin Fazlası	2283	5	2494	3457	5	1246	20
Leymason'da İcare-i Vahideli Bir Bâb Hamam Kirası	1440	-	1810	1200	-	1200	-

² Hem derhal alınan hem de ileride alınacak kirası olan vakıf bina, iki kiralı vakıf. Bkz.(Devellioğlu, 1993, s. 408).

³ (KŞSd. Vakıf Mütevelli Muhasebe Kayıtları-1346, Çekim No: 123, 124, 153, 154).

Hamam Yakınında Bir Mahzen Kirası	-	-	600	-	-	270	-
İcare-i Vahideli Kahvehane Kirası	770	-	810	600	-	800	-
Kahvehane Yakınında Bir Mahzen Kirası	-	-	300	280	-	280	-
Kahvehane ve Hamam Yakınında İki Bâb Mahzen Kirası	810	-	-	-	-	-	-
Gündelik Bir Bâb Mahzen Kirası	-	-	-	225	-	-	-
Bir Bâb Dükkân Kirası	200	-	200	-	-	200	-
Cami Yakınında Mahzen Kirası	360	-	125	250	-	250	-
İcareteynli On Dört Bâb Dükkân Kirası	52	-	52	52	-	52	-
Leymason Sınırında Beş Dönüm Arazi Kirası	50	-	-	-	-	-	-
Polemitya Köyünden Zeytinyağı Hasılatı	67	20	824	-	-	2669	20
Yermasoya Köyünden Zeytin Hasılatı	-	-	60	-	-	-	-
Monağrul Köyünde Tarla Kirası	-	-	50	56	-	-	-
Ayafıla karyesinden tarla icaresi	-	-	-	-	-	48	-
Monağrul Köyünden Zeytinyağı Hasılatı	-	-	40	-	-	118	30
İspidali Köyünden Zeytinyağı Hasılatı	-	-	20	-	-	-	-
Yermasoya ve Mutayaka Köylerinden Zeytinyağı Hasılatı	-	-	-	-	-	142	20
İspidali ve Paramiha Köylerinden Zeytinyağı Hasılatı	-	-	-	-	-	209	-
Aklunar? Köyünden Zeytinyağı Hasılatı	27	-	-	-	-	-	-
Vakfedilen Paranın Neması	1710	-	1743	1782	15	1923	-
TOPLAM	7769	25	9129	7902	20	9409	10

Leymason sınırında beş dönüm arazinin kirası Tablo 1’de görüldüğü gibi H. 1279 yılında 22 kuruştur. Aynı tabloda diğer yıllarda bu araziden gelen kira gelirin rastlanmamakla birlikte sadece Tablo 2’de, H. 1282 yılında arsaya ait 50 kuruş kira getirisinin olduğu görülmektedir. Polemitya, Yermasoya, Monağrul, İspidali, Mutayaka, Aklunar?, Paramiha köylerinden gelen zeytinyağı hasılatı da cami gelirleri arasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Köylerden gelen zeytinyağı hasılatı karşılaştırıldığında özellikle Polemitya köyünden gelen hasılatın en yüksek miktara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu miktar H.1278-1281 yılları arasında 4068 kuruş, H. 1282-1285yılları arasında 3560 kuruş, H. 1286-1291 yılları arasında 2264 kuruştur.

Tablo-3 H. 1286-1291 (M. 1869-1874) Yılları Arasında Sofu Mehmet Paşa Cami Gelirleri⁴

Gelirler	1286/1869-70		1287/1870-71	1288/1871-72	1289/1872-73	1290/1872-73	1291/1873-74
	Kuruş	Para	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Kuruş
Evvel Yıl Gelirinin Fazlası	3517	10	-	-	-	-	-
Leymason'da İcare-i Vahideli Bir Bâb Hamam Kirası	982	-	1000	1000	830	1600	1260
İcare-i Vahideli Kahvehane Kirası	700	-	1120	1120	960	650	900
Kahvehane Yakınında Bir Mahzen Kirası	280	-	210	210	200	-	-
Gündelik Bir Bâb Mahzen Kirası	250	-	260	260	260	260	260
Bir Bâb Dükkân Kirası	200	-	170	220	240	200	300
İcareteynli On Dört Bâb Dükkân Kirası	52	-	52	52	52	52	52
Hâsıl Olan Tarla Kirası	-	-	-	-	-	108	135
Polemitya Köyünden Zeytinyağı Hasılatı	-	-	14	1400	-	-	850
Yermasoya Köyünden Zeytin Hasılatı	-	-	60	40	-	-	175
Monağrul Köyünde Tarla Kirası	-	-	-	72	110	-	-
Baş? Karyesinden hâsıl olan zeytinyağı hasılatı	-	-	-	-	742	-	-
Diğer köylerden alınan zeytinyağı	-	-	-	-	-	-	185
Vakfedilen Paranın Neması	1083	-	1010	682	718	400	175
Vakfın Nakdi	-	-	-	-	-	-	1446
TOPLAM	7064	10	3896	5056	4112	3270	5738

Vakfedilen paranın neması H. 1278-1291 yılları arasında toplam 13798 kuruş 15 paradır. En yüksek miktar 1923 kuruş olup H. 1285 yılına aittir. En düşük miktar ise 175 kuruş ile H. 1291 yılında görülmektedir. Bu

⁴ (KŞSd. Vakıf Müteveli Muhasebe Kayıtları-362(76), Çekim No: 52, 53, 54, 135, 136, 137).

arada vakfa ait para kaydına sadece H. 1281 yılında 1730 kuruş ve H. 1291 yılında 1446 kuruş olarak rastlanmaktadır.

3. SOFU MEHMET PAŞA CAMİ MASRAFLARI

H. 1278-1291 yılları ile M.1861-1874 yılları arasında Sofu Mehmet Paşa Caminin masrafları vakıf müteveli muhasebe kayıtlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda aşağıdaki tablolarda belirtilmektedir.

Tablo-4 H. 1278-1281 (M. 1861-1865) Yılları Arasında Sofu Mehmet Paşa Cami Masraflar⁵

Masraflar	1278/1861-62		1279/1862-63		1280/1863-64		1281/1864-65	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
Vakfin Evvel Yıllardan Görünen Parası	-	-	710	10	-	-	-	-
İmam ve Hatip Vazifesi	1620	-	1620	-	1620	-	1620	-
Kayyumluk Vazifesi	300	-	300	-	300	-	300	-
Birinci Müezzin Vazifesi	260	-	260	-	260	-	260	-
İkinci Müezzin Vazifesi	260	-	260	-	260	-	260	-
Ramazan Temcid-hânları Vazifesi	40	-	40	-	40	-	40	-
Cami Salâ-hânı Vazifesi	40	-	40	-	40	-	40	-
Sebilci Vazifesi	60	-	60	-	60	-	60	-
Tevliyet Vazifesi	660	-	760	-	760	-	760	-
Cibayet Vazifesi	40	-	40	-	40	-	40	-
Kandillere Zeytinyağı	1068	20	900	-	843	30	675	-
Balmumu	162	-	184	20	124	-	153	-
Alınan Kandil, Şamandıra, Zeytinyağı vs.	47	-	15	-	51	-	35	30
Hasır	-	-	-	-	-	-	165	-
Masraflar	-	-	-	-	-	-	-	-
Cami İçin Yapılan Masraf	254	-	-	-	-	-	-	-
Yaz Cami İçin Yapılan Masraf	-	-	-	-	-	-	314	-
Hamam İçin Yapılan Masraf	206	30	258	20	198	20	590	-
Kahvehane İçin Yapılan Masraf	-	-	281	-	228	-	-	-
Dükkânlar İçin Yapılan Masraf	-	-	-	-	-	-	107	-
Cami ve Hamam ve Kahve Çatısına Kullanılan Toprak Masrafı	93	-	87	10	69	20	71	20
Okulların Tamir Masrafı	431	-	440	-	459	20	-	-
Cami Yakınındaki Odanın Tamir Masrafı	-	-	-	-	666	30	-	-
Hamam Yakınındaki Mahzenin Tamir Masrafı	-	-	-	-	354	-	-	-
Kahvehane, Hamam ve Mahzenin	86	-	128	-	-	-	78	20

⁵ (KŞSd. Vakıf Müteveli Muhasebe Kayıtları-1346, Çekim No: 119, 120, 121, 122).

Kirasında Yapılan Kontrat Harcı								
Dükkanların Kirasında Yapılan Kontrat Harcı	-	-	-	-	90	-	-	-
Maaş	-	-	89	15	-	22	60	28
Muhasebe Harcı	-	-	22	15	-	6	15	7
TOPLAM	5628	10	6496	10	6465	28	5645	25
Geliri Olmakla Buradan İndirilmiştir	4918	-	-	-	-	-	-	-
Vakfin Borcu	-	-	-	-	-	-	-	-
Vakfin Kalan Parası	710	10	-	-	-	-	-	-

Tablolardan da anlaşıldığı gibi Sofu Mehmet Paşa Cami vakfının H. 1278 yılından devreden parası 710 kuruş 10 paradır (KŞSd. Vakıf Mütevelli Muhasebe Kayıtları-1346, Çekim No: 120). İmam ve hatibe vazifesi karşılığı ödenen ücret H. 1278-1283 yılları arasında 1620 kuruş olarak görülmektedir. Bu yıllar arasında caminin imam ve hatiplik görevini yerine getiren Hacı Mehmet Efendi'dir (KŞSd. Vakıf Mütevelli Muhasebe Kayıtları-1346, Çekim No: 119, 120, 121, 122, 123, 124). Mehmet Efendi'nin vefatı üzerine, H. 1284 yılında imam ve hatiplik görevine, yapılan imtihan sonucunda başarılı olan, Hacı Mehmet Efendi'nin üç oğlundan büyüğü olan 27 yaşındaki Molla Mustafa getirilmiştir (Küçük Vakfiye Kaydı Defteri, Varak No: 93, Hüküm No: 141-142, 23 Cemaziyelevvel 1284; Kara Kaplı Vakfiye Defteri, Sayfa No: 262, Hüküm No: 136-137, 6 Cemaziyelevvel 1285). Tablo-5'de de görüldüğü gibi H. 1284 yılında imam ve hatibe vazifesi karşılığı ödenen ücret 9 kuruş artış göstererek 1629 kuruş olarak verilmiştir. Bununla birlikte H. 1285-1291 yılları arasında 291 kuruş artış yapılarak 1920 kuruş ödeme yapılmıştır.

Kayyum Hacı Mustafa Efendi'ye vazifesi karşılığı verilen ücret H. 1278-1291 yıllarında 300 kuruş olarak karşımıza çıkmaktadır. Camide iki müezzin görev yapmaktadır. Birinci müezzin H.1278-1283 yıllarında 260 kuruş alırken, bu miktar H. 1284 yılından itibaren artırılarak 360 kuruş olarak ödenmeye başlamıştır. İkinci müezzin ise vazifesi karşılığında H. 1278-1291 yıllarında maaşında artış olmadan 260 kuruş almıştır.

Tablo-5 H. 1282-1285 (M. 1865-1869) Yılları Arasında Sofu Mehmet Paşa Cami Masraflar⁶

Masraflar	1282/1865-66		1283/1866-67		1284/1867-68		1285/1868-69	
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para

⁶ (KŞSd. Vakıf Mütevelli Muhasebe Kayıtları-1346, Çekim No: 123, 124, 153, 154).

Vakfın Evvel Yılda Görünen Parası	-	-	-	-	-	-	-	-
İmam ve Hatip Vazifesi	1620	-	1620	-	1629	-	1920	-
Kayyumluk Vazifesi	300	-	300	-	300	-	300	-
Birinci Müezzin Vazifesi	260	-	260	-	360	-	360	-
İkinci Müezzin Vazifesi	260	-	260	-	260	-	260	-
Ramazan Temcid-hânları Vazifesi	40	-	40	-	40	-	40	-
Cami Salâ-hâni Vazifesi	40	-	40	-	40	-	40	-
Sebilci Vazifesi	60	-	60	-	60	-	60	-
Tevliyet Vazifesi	760	-	760	-	760	-	760	-
Cibayet Vazifesi	40	-	40	-	40	-	40	-
Kandillere Zeytinyağı	1012	20	900	-	1328	10	597	-
Balmumu	162	-	135	-	180	-	180	-
Alınan Kandil, Şamandıra, Zeytinyağı vs.	35	20	21	-	43	10	31	20
Hasır	-	-	-	-	-	-	60	-
Masraflar	83	-	-	-	-	-	110	-
Cami İçin Yapılan Masraf	34	-	383	-	403	-	135	20
Yaz Cami İçin Yapılan Masraf	-	-	297	-	-	-	-	-
Hamam İçin Yapılan Masraf	486	10	139	-	480	-	298	10
Kahvehane İçin Yapılan Masraf	-	-	-	-	66	-	-	-
Dükkânlar İçin Yapılan Masraf	-	-	-	-	480	-	375	-
Cami ve Hamam ve Kahve Çatısına Kullanılan Toprak Masrafı	-	-	67	20	-	-	172	20
Okulların Tamir Masrafı	-	-	-	-	186	20	-	-
Cami Yakınındaki Odanın Tamir Masrafı	-	-	-	-	-	-	-	-
Hamam Yakınındaki Mahzenin Tamir Masrafı	-	-	-	-	-	-	-	-
Kahvehane Yakınındaki Mahzenin Tamir Masrafı	-	-	202	-	-	-	-	-
Kahvehane, Hamam ve Mahzenin Kirasında Yapılan Kontrat Harcı	68	-	83	-	-	-	-	-
Dükkânların Kirasında Yapılan Kontrat Harcı	-	-	-	-	-	-	-	-
Vakıf Nakdi Neması	-	-	-	-	-	-	-	-
Maaş	11	10	51	20	-	-	121	-
Muhasebe Harcı	2	32	12	35	-	-	30	10

TOPLAM	5275	12	5671	35	6656	-	5891⁷	-
Geliri Olmakla Buradan İndirilmiştir	-	-	-	-	-	-	-	-
Vakfın Borcu	-	-	-	-	-	-	-	-
Vakfın Kalan Parası	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablolarda da görüldüğü gibi cami salâ-hâm⁸ve ramazanda temcid⁹-hânlar¹⁰ödenen ücret H. 1278-1291 yıllarında 40 kuruş, su dağıtan sebilcilere ise 60 kuruştur. Tevliyet vazifesi karşılığında mütevelliyeye H. 1278 yılında 660 kuruş, H. 1279-1288 yıllarında 760 kuruş ve H. 1289-1291 yıllarında 800 kuruş verilmiştir. Sofu Mehmet Paşa Cami vakfının mütevellisi H. 1278-1285 yılları arasında Mehmet Raif Efendi, H. 1286-1288 yıllarında Saatçi Mehmet Efendi'dir. H. 1289-1291 yıllarında ise tekrar Mehmet Raif müteveli olarak görev yapmıştır.

Tablo-6 H. 1286-1291 (M. 1869-1874) Yılları Arasında Sofu Mehmet Paşa Cami Gelirleri¹¹

Masraflar	1286/1869-70		1287/1870-71		1288/1871-72		1289/1872-73		1290/1872-73		1291/1873-74
	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş
İmam ve Hatip Vazifesi	1920	-	1920	-	1920	-	1920	-	1920	-	1920
Kayyumluk Vazifesi	300	-	300	-	300	-	300	-	300	-	300
Birinci Müezzin Vazifesi	360	-	360	-	360	-	360	-	360	-	360
İkinci Müezzin Vazifesi	260	-	260	-	260	-	260	-	260	-	260
Ramazân Temcid-hânları Vazifesi	40	-	40	-	40	-	40	-	40	-	40
Cami Salâ-hâm Vazifesi	40	-	40	-	40	-	40	-	40	-	40
Sebilci Vazifesi	60	-	60	-	60	-	60	-	60	-	60
Tevliyet Vazifesi	760	-	760	-	760	-	800	-	800	-	800
Cibayet Vazifesi	40	-	40	-	40	-	-	-	-	-	-
Kandillere Zeytinyağı	885	20	910	-	1040	-	910	-	1040	-	650
Balmumu	225	-	360	-	225	-	225	-	225	-	225
Alınan Kandil, Şamandıra, Zeytinyağı vs.	57	-	124	-	49	-	72	-	115	20	80

⁷ 1284 yılı masraflar toplam 5891 kuruş olmasına rağmen muhasebe kayıtlarında 1 kuruş fazla hesaplanarak 5892 kuruş olarak yazılmıştır.

⁸ Salâ veren, salâ çağırın. Bkz. (Devellioğlu, 1993, s.323).

⁹ Sabah namazı vaktinden evvel minarelerde belli makamlarda söylenen Arapça niyaz ilahisi. Bkz. (Devellioğlu, 1993, s. 1072).

¹⁰ Okuyan, okuyucu. Bkz. (Devellioğlu, 1993, s.323).

¹¹ (KŞSd. Vakıf Müteveli Muhasebe Kayıtları-362(76), Çekim No: 52, 53, 54, 135, 136, 137).

Hasır	-	-	108	-	-	-	-	-	-
Masraflar	120	-	-	-	-	-	-	-	-
Cami İçin Yapılan Masraf	680	10	325	24	-	-	-	-	45
Hamam İçin Yapılan Masraf	2267	-	155	70	755	20	368	-	393
Kahvehane İçin Yapılan Masraf	60	-	112	40	-	-	16	-	-
Dükkânlar İçin Yapılan Masraf	-	-	-	42	54	-	117	20	49
Vakıf Nakdi Neması	-	-	1011	-	-	-	-	-	-
Seksen Beş ve Altı ve Yedi Yıllarına Mahsuben Verilen Emlak Vergisi	-	-	-	841	-	-	-	-	-
Seksen Sekiz ve Seksen Dokuz Yıllarına Mahsuben Verilen Emlak Vergi	-	-	-	-	651	20	-	-	-
Emlak Vergisi	-	-	-	-	-	-	304	30	305
TOPLAM	8074	30	6885	6111	6448	-	5966	30	5527
Geliri Olmakla Buradan İndirilmiştir	7064	10	3896	5056	6448	-	-	-	-
Vakfın Borcu	1010	20	-	4044	-	-	-	-	-
Vakfın Kalan Parası	-	-	2989	2979	-	-	-	-	-

Sofu Mehmet Paşa Caminin masrafları arasında şamandıra, balmumu, kandillere alınan zeytinyağı yer almaktadır. Yine kiraya verilerek camiye gelir getiren hamam, kahvehane ve dükkânlara yapılan harcamalar da bu masraflar içinde bulunmaktadır. Caminin giderlerinin en yüksek olduğu yıl H. 1286 yılıdır. Toplam masraf 8074 kuruş 30 paradır. Buradaki en yüksek masraf hamam için yapılmış olup 2267 kuruştur. Vakfın borcu ise sadece H. 1286 ve H. 1288 yıllarında görülmektedir. Borç miktarı ise H. 1286 yılında 1010 kuruş 20 para ve H. 1288'de 4044 kuruştur.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Vakıf müteveli muhasebe kayıtları sayesinde vakfiyesi olmayan birçok vakfın varlığı tespit edilmiştir. Bunlardan biri de Sofu Mehmet Paşa Camii vakfidir. Bu kayıtlara dayalı olarak H. 1278-1291 (M. 1861-1874) yılları arasında adı geçen caminin gelir ve masrafları ortaya konulmuştur. Kayıtlar incelendiğinde cami gelirinin büyük bir kısmının kiraya verilen hamam, kahvehane ve dükkânlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Gelirler arasında mahzen ve oda kirası ile sadece H. 1280 (M. 1863/64) yılında iki mektepten alınan kira da bulunmaktadır. Ayrıca Polemiya, Yermasoya, Monağrul, İspidali gibi köylerden elde edilen zeytinyağı hasılatı da cami gelirleri arasında yer almaktadır. En yüksek zeytinyağı hasılatı Polemiya köyünden sağlanmaktadır.

Camii masraflarının önemli bir bölümünü ise imam ve hatip ile

müezzin, vakıf mütevellisi, kayyum, temcid-hân, salâ-hân, sebilci gibi görevlilere vazifeleri karşılığı ödenen para meydana getirmektedir. Ayrıca kandillerde kullanılan zeytinyağı, şamandıra ve balmumu da caminin masrafları arasındadır. Elimizdeki kayıtlar ile birlikte H. 1278-1291 yılları arasında cami vakfında görev yapan mütevelliler de tespit edilmiş ve yapılan bu çalışma ile Kıbrıs vakıf ve muhasebe tarihine katkı sağlanmıştır.

5. SUMMARY

The foundation institution has a very important place in the Ottoman Empire both from the point of both a religious and a social point of view. Government officials, men and women from all levels of society, and especially the Ottoman Sultans, tried to establish foundations as much as they could and also supported this institution. The person who establishes the foundation is called the foundation, and the person who performs the foundation duties is called the trustee. The foundation prepared by the foundation contains important information about the purpose for which the foundation was established, its management staff, how it works and the expenses to be spent. One of the important sources that enable us to have information about foundations apart from foundation charters is foundation accounting books. The foundation's accounting books, which are an indicator of the economic control of the foundation, contain annual income and expenses of the foundation. By means of these accounting books, , while ensuring that the foundation is evaluated from an economic point of view, it is also possible to have an idea about the existence of foundations that do not have foundation charters.

In this study, the foundation trustee accounting records of the Sofu Mehmet Pasha Mosque in Leymason, one of the towns located in the southernmost part of the island of Cyprus, are examined. The person who gave the name of the mosque is very likely to be Sofu Mehmet Pasha, who served as a vizier in the Ottoman Empire between the dates of 7th August, 1648-21st May, 1649. The foundation of the mosque has not been found. However, the name of the mosque is written down in the Foundation Trustee Accounting Records numbered 1346 and 362 (76) located in the Cyprus Sharia Registers located in the Northern Cyprus Turkish Republic National Archives and Research Office. Notebooks, Hijri 1270-1287 (Gregorian 1853-1871) and Hijri 1284-1294 (Gregorian 1867-1878) belong to their dates. The records of the mosque are also found in the Small Foundation Book and the Black-Covered Foundation Book, which are also provided by the NCTR National Archives and Research Office. On behalf of the Sofu Mehmet Pasha Mosque foundation, it is also found in the list of

Cypriot foundations contained in Mustafa Hashim Altan's work entitled *The History of Turkish Cypriot Foundations with Documents*.

It is obvious that the accounting is kept using the double-recorded registration method in the Foundation Trustee Accounting Records on which we have studied. Income on one side and expenses on the other side have been recorded. In this study, we focused first on the revenues of the mosque and then on the expenses. Among those that bring income to the mosque are hamam, cellar, coffee-house, rental shop income. In addition, olive oil revenues obtained from Polemitiya, Yermasoya, Monağrul, Ispidali, Mutayaka, Paramiha and Aklanur villages are also included. Polemitiya was the village where the highest olive oil revenue were gained among these villages.

In the expenses of the mosque, the fees received by officials such as imam, hatip, trustee, first and second muezzin, ramadan temcid khan,(a person who reads sala before the fast starts during three holly months), mosque sala khan, free public water provider are included in the fees they receive in exchange for Tuesday's duties. In addition, the duties of tawliyah and Decibayah are also among the expenses. In the expenses section, there are also olive oil and wax for wicker and oil lamps used in the mosque. The expenses for the baths, coffeehouses and shops that bring income to the mosque with their rents are also in this part, for example, the cost of soil used for the roof of mosques, baths and coffee shops. Apart from these, even the contract fees made for the coffee shop, bathhouse, cellar and shop rent are included in the expenses section.

In the accounting records that we have evaluated, it is possible to find the names of the people who fulfill the fiduciary duties of the Sofu Mehmet Pasha Mosque foundation. According to this, the trustee of the same mosque foundation is between the years Hijri 1278-1285 Mehmet Raif Efendi, in the years between Hijri 1286-1288, Mehmet Efendi the clocksmith was in charge. Mehmet Raif again served as a trustee between Hijri 1289-1291.

Foundation trustee accounting records play an important role in determining the existence of many foundations that do not have foundation certificate charters. Thanks to these notebooks, it becomes possible both to be aware of the existence of these foundations and to have a little idea about the economy of the period. With this study, contributions have been made to the history of the Cyprus foundation on the one hand and to the accounting history on the other.

6. KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. Y.EE. 00034.

BOA. EV.MKT. 00964.

KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi

Kıbrıs Şeriye Sicili, Vakıf Müteveli Muhasebe Kayıtları- KŞŞ.d. Vakıf Müteveli Muhasebe Kayıtları, 1346, H. 1270-1287.

Kıbrıs Şeriye Sicili Vakıf Müteveli Muhasebe Kayıtları- KŞŞ.d. Vakıf Müteveli Muhasebe Kayıtları, 362 (76), H.1284-1294.

Kara Kaplı Vakfiye Defteri, Sayfa No: 262, Hüküm No: 136-137, (6 Cemaziyelevvel 1285).

KÜÇÜK Vakfiye Kaydı Defteri, Varak No: 93, Hüküm No: 141-142, (23 Cemaziyelevvel 1284).

Tetkik Eserleri

Altan, M. H. (1986). *Belgelerle Kıbrıs Türk vakıflar tarihi*, C. 1, Kıbrıs: Kıbrıs Vakıflar İdaresi Yayınları.

Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*, Ankara: Aydın Kitapevi Yayını.

Erkan, D. (2019). Sofu Mehmed Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 515-517.

Güvemli, O. (2000). *Türk devletleri muhasebe tarihi*, *Tanzimat'tan-Cumhuriyet'e*, C. 3, İstanbul: İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası Yayını.

Şensoy, F. (2014). Muhasebe defterlerinden vakıfların çok yönlü boyutlarını izlemek- bir örnek XVIII. yy.. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 7, ss.76-103.

Öztürk, N. (1995). *Türk yenileşme tarihi çerçevesinde vakıf müessesesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Üçel-Aybet, G. (2018). *Avrupalı seyyahların gözünden Osmanlı dünyası ve insanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı tarih sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Yediyıldız, B. (1982). Müessese-toplum münasebetleri çerçevesinde XVIII. asır Türk toplumu ve vakıf müessesesi. *Vakıflar Dergisi*, S.15, ss. 23-53.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Prof. Dr. Necdet HAYTA %50: Dr. Öğr. Üyesi Hümeýra KARABIYIK %50

7. EKLER

The image shows a page from a handwritten financial ledger (Muhasebe Kayıtları) for the Sofu Mehmet Paşa Camii. The page is titled 'مخارج' (Expenses) in large calligraphic script. It features a table with columns for 'تاریخ' (Date), 'مبلغ' (Amount), and 'شرح' (Description). The entries are written in Ottoman Turkish script. At the bottom of the page, there is a ruler and the text 'KŞS.d: Vakıf Mütavelli Muhasebe Kayıtları-1346'.

Ek.1 Sofu Mehmet Paşa Cami Mütavelli Muhasebe Kayıtları (KŞS.d. Vakıf Mütavelli Muhasebe Kayıtları

Gönderim Tarihi: 19.07.2023

Kabul Tarihi: 29.09.2023

**BANK OSMANİ MÜDÜRÜ MÖSYÖ DEFİN (MARİE VİNCENT
EDOUARD DİT “JULES” DEFFÉS) TARAFINDAN OSMANLI
BÜTÇESİNİN TANZİMİ VE MASRAFLARIN DÜŞÜRÜLMESİ
HUSUSUNDA YAPILMASI GEREKLİ ISLAHATA DAİR SULTAN
II. ABDÜLHAMİD’E SUNULAN BİR KISIM LAYİHALAR**

**A Number of Memoranda Submitted to Sultan Abdulhamid II by Bank
Osmani Manager Mr. Defin (Marie Vincent Edouard, also Known as "Jules"
Deffés) about the Reformation on the Reorganization of the Ottoman Budget
and Reduction of Expenses**

İbrahim Caner TÜRK

Doç. Dr.; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı
icanerturk25@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7204-4067

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı maliyesinin büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Sultan II. Abdülhamid kriz durumundaki mali sisteme dair bir layiha düzenlenmesi talebiyle 1890'lı yıllardan sonra, Osmanlı mali işlerini ilgilendiren her şeyde belirleyici rol oynayan Osmanlı Bankası'nın müdürü Jules Deffés'e başvurmuştur. Deffés'in hazırlayıp sunduğu, Osmanlı mali sistemi ile ilgili tespit ve önerileri ihtiva eden ilgili layihalarda gerçek manada bir mali ıslahat için Osmanlı Devleti'nde yapılması gereken hususlar ifade edilmiştir. Deffés tarafından yapılan ilgili tespitlerden, teşhislerden ve mevcut konjonktürden Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin servet kaynaklarına sahip bulunmasına rağmen servet kaynaklarının değerlendirilmesi için ciddi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Osmanlı Maliyesi, Layiha, Jules Deffés

Abstract

During the reign of Sultan Abdulhamid II, it is known that the Ottoman finances faced great problems. Sultan Abdulhamid II applied to Jules Deffés, the manager of the Ottoman Bank, who played a decisive role in everything related to Ottoman financial affairs, after the 1890s, with a request to prepare a statement on the financial system in crisis. According to the relevant documents prepared and presented by Deffés, which contain the findings and suggestions about the Ottoman financial system, for a real financial reform: Issues that need to be done in the ottoman empire are expressed. From the relevant determinations, diagnoses and current conjuncture made by Deffés, it is seen that although the Ottoman Empire had rich wealth resources, nothing serious was done in the evaluation of wealth resources.

Keywords: Abdulhamid II, Ottoman Finances, Memorandum, Jules Deffés.

1. GİRİŞ

İlgili layihalara geçmeden evvel Osmanlı maliye sistemi ve Osmanlı Bankası hakkında bilgi vermek çalışmanın anlaşılabilirliği açısından daha uygun olacaktır.

1.1. Osmanlı Maliye Sistemi

Bu başlık Klasik Dönem Osmanlı Maliye Sistemi ve 19. Yüzyıl (Modernleşme Dönemi) Maliye Sistemi olmak üzere iki başlık halinde irdelenecektir.

1.1.1. Klasik Dönem Osmanlı Maliye Sistemi

Klasik Osmanlı maliye sisteminde bugünkü anlamda bir ekonomi anlayışından söz edilemez. Ekonominin sanayi, ziraat ve ticarete ait sektörleri kendilerine has bir yapı ve mantık içerisinde varlığını sürdürmektedir. Devlet, sosyal ve siyasal hayatın olduğu kadar ekonomik hayatın da tanzim edicisidir (İnalçık, 2009: 256).

Klasik dönem olarak tanımlanan dönemde Osmanlıların birinci önceliği; ordu, bürokrasi ve saray da içinde olmak üzere kent ekonomisinin iâşesidir (Pamuk, 1993: 88).

Klasik Osmanlı sisteminde iktisadi olaylar, iktisadi fonksiyonlar ve bu fonksiyonları görmekle vazifeli uzmanlaşmış organlar henüz teşekkül etmemiştir. Ancak toplumun bir ekonomik yapısı mevcuttur ve Osmanlı hükümetinin iktisadi hayatı az çok etkilemesi mümkün olan belli prensiplerinden söz edilebilir (Ünal, 2014: 82).

Devlet, birçok iktisadi fonksiyon görmekte ve bu faaliyetleri esnasında çeşitli hedefler belirlemekte idi. Ama bu fonksiyon ve hedefler, hiçbir zaman sadece iktisadi bir mahiyet göstermez; ekseriya siyasi, askeri, dini, idari veya mali amaç ve düşüncelerle iç-içe, birbirinden ayırt edilmesi zor bir karmaşıklık içinde bulunurdu. Bunun açık bir göstergesi, iktisadi özellikte kararlar alan veya uygulamaya koyan organların bürokrasi içindeki fonksiyonları itibariyle tamamıyla iktisat-dışı alanlarda görevli organlar olmasıdır.

Kazasker, Kadı, Darphane Nazırı, Defterdar, Gümrük Emni, Divan Beylikçisi vb. gibi görevlilerin diğer fonksiyonları arasına serpiştirilmiş olan iktisadi kararlar, bir tür yan ürün niteliğinde idi (Genç, 2000: 43-44).

Osmanlı devletinin mali teşkilatı; tımar sistemi, merkez maliyesi, ve vakıflar olmak üzere üç kısımda ele alınabilir. Çünkü devletin gayrisafı milli hasılası bu üç kesim tarafından oluşturulmuştur. 16. Yüzyılın başlarında

ülkenin merkezi hazine gelirleri toplam gelirler içerisinde % 51, tımar sistemi içindeki gelirler % 37 ve vakıf gelirleri % 12 civarlarında bir paya sahiptir (Tabakoğlu, 1999: 125).

Klasik dönem Osmanlı Devleti'ndeki en önemli iktisadi ve mali kurum, hiç şüphesiz tımar sistemidir. Tımar sistemi, para kullanımının sınırlı olduğu bir ortamda, devletin mülkiyeti altında bulunan topraklardaki köylü üreticilerden toplanan vergilerin sipahi ağırlıklı bir orduya dönüşmesini sağlıyordu. Ancak bugün Osmanlı Devleti ile sıkı sıkıya özdeşleştirilen bu kurum fethedilmiş olan tüm topraklarda yerleştirilememiştir.

Doğu Anadolu, Bağdat, Yemen, Basra, Mısır, Eflak, Boğdan, Kuzeybatı Afrika ve Gürcistan gibi merkezden daha uzak ve oldukça esnek biçimde yönetilen bölgelerde, Osmanlılar vergi toplamaya özen göstermekle birlikte, var olan toprak düzenine sınırlı biçimlerde müdahale etmişlerdir (Pamuk, 2013: 4).

Bilahare merkezi devlet, sipahilerin toplamış olduğu vergilerden vazgeçerek, onların yerine kırsal nüfustan tekalifi örfiye ve avarız-ı divaniye olarak anılan olağanüstü vergileri toplamaya karar verdi. Bu karar, sipahilere ve onların öncülük etmiş olduğu taşra ordusuna oldukça büyük bir darbe vurdu. Bir süre sonra da devlet, tımar sisteminden vazgeçerek kırsal vergileri iltizam yoluyla tahsil etmeye başladı. Böylece kırsal nüfustan toplanan vergiler sipahilerin yerine doğrudan merkezde toplanmaya başladı (Pamuk, 2013: 99).

Merkezi bürokrasinin politika önceliklerini takip eden Osmanlı Devleti, ekonomiye de sık sık müdahale etmekten de kaçınmamıştır. Nitekim İslam hukuku ve Orta Çağ İslam devletlerinin uygulamalarıyla karşılaştırıldığı zaman, Osmanlı Devleti'nin ekonomiye daha fazla müdahale ettiği görülmektedir. Ayrıca Osmanlılar idari, mali ve iktisadi konularda, İslam hukukuyla çelişen kendi kanunlarını çıkarmış ve bunları uygulamışlardır. Ayrıca Osmanlılar, kent ekonomisini denetlemek amacıyla başvurdukları narh ve ihtisab gibi uygulamaları İslam hukukundan almışlarsa da bu tür kurum ve yöntemleri diğer İslam devletlerinden çok daha sıkı bir şekilde kullanmışlardır (Pamuk, 213: 99).

Ancak, 15. Yüzyıldan, belki de daha öncelerden başlayarak kurumsal ve teknolojik dönüşümlerle adım adım gelişen bir dış iktisadi gücün 19. Yüzyılda Doğu Akdeniz bölgesinde ağırlığını duyurmasından sonra, Osmanlı Devleti tüm çabalarına karşın geleneksel düzenin çözülmesini engelleyememiştir (Pamuk, 2013: 30).

1.1.2. 19. Yüzyıl(Modernleşme Dönemi) Maliye Sistemi

Bu başlık II. Mahmud Dönemi Maliye Sistemi, Sultan Abdülmecit Dönemi Maliye Sistemi ve Sultan Abdülaziz Dönemi Maliye Sistemi başlıkları altında irdelenecektir.

Sultan II. Mahmud Dönemi Maliye Sistemi

II. Mahmud döneminde Osmanlı Devleti'nin maliyesi büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. 1820 ve 1830'lu yıllarda en yüksek noktaya ulaşmış olan bütçe açıkları karşısında ülke tağşişlere(paranın ayarını düşürmelere) başvurmak zorunda kalmış, ek gelir sağlamak amacıyla sikkelerin gümüş içeriğini sık sık azaltma yoluna gitmişti. Bu uygulamalar Osmanlı tarihindeki en büyük enflasyon dalgasını da beraberinde getirmiştir (Pamuk, 2013: 74). Nitekim Osmanlı maliyesinin durumu pek iç açıcı bir görünüm arz etmemektedir.

1770'lerden 1840'lara kadar üst üste yaşanan savaşlar ve girişilen reformlar sebebiyle, Osmanlı maliyesi büyük boyutlara ulaşan bütçe açıklarıyla karşı karşıya kaldı. 1820'lerde ve 1830'larda en yüksek seviyeye ulaşan bütçe açıkları karşısında Osmanlı Devleti, vergi kaynakları üzerindeki denetimini artırmaya ağırlık vermeye çalıştı. Öte yandan ne sanayileşme ne de tarımda bir gelişme gündemde olmadığından, mali dengesizlik kronikleşti ve modern anlamda bir bütçe açığı özelliği kazandı. Artık açıkları kapatabilmek için geleneksel yöntemlere başvurmak olanaksızdı kaldı ki bunların çoğu doğal sınırlarına ulaşmışlardı (Gürsel, 1985: 674).

18. Yüzyılın ikinci yarısında askeri alanda başlayan ve II. Mahmud döneminde hızlanan, Tanzimat'la birlikte ise diğer alanlara da yayılmaya başlayan modern devletin kuruluş sürecinin bütçe üzerindeki baskıyı artırdığı görülmektedir.

Başka uygulamaların yeterli olmadığı yoğun mali bunalım dönemlerinde ise devlet, tağşişe başvurmak zorunda kaldı. Osmanlı tarihindeki en hızlı tağşişler II. Mahmud döneminde (1808-1839) yapılmıştır (Pamuk, 2013: 123). 19. yüzyılın ilk yıllarında başlayan gümüş paraların tağşişi, kuruşun gerçek değeri ile itibari (nominal) değeri arasındaki farkı sürekli artırmış ve kuruş değerinin onda dokuzunu kaybetmişti. Son çare olarak Galata bankerlerinden kısa vadeli borçlanmaya başvuruldu. Aslında bu çareler kaçınılmaz olan krizi ertelemekten başka bir işe yarayamazdı (Gürsel, 1985: 674).

1830'lu yılların sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda parasal koşullar artık bunalım boyutlarına ulaşmıştı. Ortaya çıkan büyük enflasyon

dalgası hem siyasi hem de iktisadi sorunlar yaratmıştı (Pamuk, 2013: 129).

Sultan Abdülmecit Dönemi Maliye Sistemi

Sultan Abdülmecid döneminde maliye teşkilatı, Tanzimat'tan önceki esaslara göre işlemekteydi. II. Mahmut devrinde her ne kadar defterdar yerine Maliye Nazırı denilmeye başlanmış ise de yapılan bu unvan değişikliği ile Maliye nezareti kurulmuş sayılamazdı. Maliye Nezaretinin, devlet idaresinin başlıca departmanını teşkil etmesi ve diğer nezaretlerle de sıkı bir irtibat halinde bulunmak suretiyle onları sürekli bir kontrole tabi tutması gerekiyordu. Halbuki nezaretin istiklali yoktu. Maliye Nazırı hükümetin yüksek bir icra memuru konumunda idi. Padişahın ve sadrazamın verdiği emirleri yerine getirmek başlıca vazifesiydi. Salahiyeti olmadığı için, hükümetin mali politikasından da sorumlu değildi. Temsil ettiği nezaretin diğer nezaretlerle ilişkisi bulunmadığı gibi onlar üstünde bir murakabesi de yoktu. Nezaretlerin kendilerine ayrılmış olan tahsisatın kullanım şekli hakkında Maliyeye hesap verme mecburiyetleri yoktu. Hatta maliyeye danışmaksızın hazine tahvilatı bile çıkarabilir ve özel gelirlerini sarf edebilirlerdi (Karal, 1995: 223).

Maliye teşkilatının bozuk olması, mali sistemin de düzensiz bir durumda olmasını neticelendiriyordu. Gülhane Hattının öncesinde bu düzensizlik, müsadere usulü ve keyfi vergiler ihdas edilmek suretiyle kapatılabiliyordu. Fakat Gülhane Hattı Hümayununda kabul edilen prensiplerle keyfi vergi tarh etmek veya mal müsadere etmek imkânları ortadan kalkmıştı. Bu durumda, maliye teşkilatını, vergi sistemini ve usullerini ıslah ederek, devlet masraflarını bir düzene koymak şart idi. Fakat Abdülmecit devri adamları modern mali bilgilere sahip değillerdi. Bu nedenle, mali hususlarda yaptıkları teşkilat olumlu bir netice vermemişti. Devletin muhtaç olduğu para, vergilerle temin edilemeyince borçlanma yoluna gidilmişti (Karal, 1995: 224).

Sultan Abdülaziz Dönemi Maliye Sistemi

Sultan Abdülaziz döneminde mali buhran, maliye teşkilatının bozukluğu ve mali sistemin düzensizliğini meydana çıkarmış bulunuyordu. Dönemin sadrazamı Fuat Paşa, maliye nazırlığını üzerine almakla birlikte, mali sistemi ıslah edebilmek için Abdülaziz'den oldukça geniş yetkiler istihsal ederek işe girişti. Fuat Paşa'nın Mali ıslahat programı şu maddeleri ihtiva ediyordu.

1. Devlet bütçesinin hazırlanarak her yıl neşredilmesi.
2. Giderlerde ekonomi temini.

3. Yeni gelir kaynaklarının bulunması.
4. Kağıt paraların kaldırılması ve devletin gayri muntazam borçlarının tesviyesi için iç ve dış istikraz yapılması.
5. Mali ıslahatla ilgili başka tedbirlerin araştırılması ve teklifi (Karal, 1995: 226).

Fuat Paşa'nın zamanında yapılmış olan başlıca yenilikler şunlar oldu: Maliye Nezaretinin, devletin bütün mali işleri hakkında merkez ve nazım bir daire haline getirilmesine çalışıldı. Devlet dairelerinin tahvilat (sergi) çıkarmaları vesair suretlerle borçlanmaları yasaklandı. Gelir ve sarfiyatın bütçe usulüne göre tutulması esası kabul edildi. Devlet dairelerinin bütçede gösterilen tahsisatlarının sarf hususlarını kontrol etmek üzere Divan-ı Muhasebat-ı Ali (Sayıştay) dairesi kuruldu (Karal, 1995: 229).

Yukarıda belirtilen mali hususlar tespit edilerek Abdülaziz devrinin ilk bütçesi 1863-1864 yılı için meydana getirildi. Osmanlı Devleti'nin bu ilk bütçesi sağlam esaslara göre hazırlanmış değildir. İhsaî (sayımla alakalı) bilgilerin ve istatistiklerin mevcut olmayışı yüzünden rakamlar oldukça kaba tahminlere dayanmaktadır. İlk Osmanlı bütçesi yabancı tesiriyle meydana gelmiş ve yabancılara emniyet telkin etmek suretiyle onlardan borç para alabilmek için meydana getirilmiştir. Bundan daha önemlisi de, bütçenin kontrolü hususunda hiçbir garanti olmayışıdır (Karal, 1995: 230, 232).

Gelir maddelerinden ortaya çıkan bir gerçek te İmparatorluğun genişliğine, nüfusunun çokluğuna, ticaretinin önemine göre ve servet kaynaklarının zengin ve çeşitli olmasına rağmen halktan alınan verginin az oluşudur (Karal, 1995: 232).

1866 yılında Fuat Paşa sadaret makamından ayrıldı. Osmanlı maliyesini düzeltmek hususundaki planı müspet netice vermemiştir. Fuat Paşa, devleti istikraz (borçlanma) yolu ile yaşatmak usulünü, icat etmiş sayılmasa dahi geliştirmişti. Sultan Abdülmecit'in 1854 senesinde başlattığı dış istikraz geleneğini Sultan Abdülaziz devam ettirmişti. Yirmi yıl içerisinde on dış istikraz akdedilmiş oldu. Ne padişah ne de sadrazam ve nazırları borç para alırken bunların ödenmesi için gereken tedbirleri almayı düşünmüyorlardı. Memleketin servet kaynaklarını değerlendirerek, ticareti geliştirmek suretiyle, halkın refahını sağlayarak vergi kudretini arttıracak yerde, bütçe açığını kapatmak ve borçları borçla ödemek gibi çıkmaz bir yola girmiş bulunuyorlardı (Karal, 1995: 235, 237, 238).

Moratoryum ve Muharrem Kararnamesi

Salt cari harcamalardan doğan bütçe açıklarını kapamak için borç

alan hükümetin eninde sonunda moratoryum ilan etmesi doğaldır. Açık ne kadar büyük, ekonomik gelişme ne kadar yavaş ve devletin vergi toplamada etkinliği ne kadar geri ise moratoryum da o kadar çabuk gündeme gelir. Bu süre Osmanlı İmparatorluğu için 21 yıl oldu. Bu süreçte sonun başlangıcı, borç taksitlerini ödemek için borç almakla başlar. Osmanlı Devleti için bu başlangıç 1865'te gerçekleşti. 1870'leden itibaren Osmanlı maliyesinin nefesi hızla kesilmeye başladı. Memur ve askerlerin maaşları gecikiyor, bazen de kısmen borç tahvilleriyle ödeniyordu. Fransız elçisi Charles de Moryl'in raporuna göre 1871 senesinde maaşlar ancak 11 ay gecikmeyle ödenebilmişti. 1872-1873 mali yılı bütçe açığı 3 milyon lira civarında idi. Aynı tarihte Babıali'nin yıllık borç taksidi ise 9000.000 liraya yaklaşmıştı. Bu meblağ 20.000.000 liraya yaklaşan devlet gelirlerinin yüzde 45'ini oluşturmaktaydı. Nihayetinde moratoryum ilan edilecekti (Gürsel, 1985: 682).

6 Ekim 1875'de Babıali yayınladığı bir kararname ile bütçe açığının 5000.000 lirayı geçmiş olduğunu itiraf etti ve mevcut koşullarda yeni bir istikrazın olanaksız olduğu bildirildi. Aynı kararnamede yıllık borç taksitlerinin ancak yarısını, yani 7000.000 Osmanlı lirası ödeyeceğini de açıklayarak resmen kısmi moratoryum ilan etmiş oldu. Haber Avrupa borsalarında bomba gibi patladı. Tahvil sahiplerinin öfkeleri doruk noktasına varmıştı ki, Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdi. Çözüm için ister istemez savaşın sonunu beklemek gerekiyordu. Bu arada Osmanlı hükümeti de borçları ve taksitleri ödemeyi durdurdu. Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı Devleti için büyük bir yenilgiyle sonuçlandı. Tahvil sahipleri borç taksitlerin ödenmesini temin edecek uluslararası bir komisyonun kurulmasını istiyorlardı. Alacaklıların temsilcileriyle yapılan müzakereler iki buçuk sene kadar sürdü ve sorunu çözüme kavuşturan ünlü "Muharrem Kararnamesi" 20 Aralık 1881'de yayınlandı. Varılan antlaşmaya göre borçlar yeniden organize edilerek büyük bir indirim yapıldı. Bu tarihte anapara ve birikmiş faizlerin toplamı yaklaşık 278.000.000 lira tutuyordu. Sonuçta toplam borç yaklaşık 117.000.000 liraya indirildi (Gürsel, 1985: 682-683).

Borçların taksitlerinin takipçisi de Muharrem Kararnamesi ile kurulan Duyun-u Umumiye olacaktı. Duyun-u Umumiye kendisine bağlanan gelirleri tahsil ederek doğrudan tahvil sahiplerine ödeme yapmakla görevliydi (Gürsel, 1985: 683).

Abdülaziz devri, mali bir buhranla başlamıştı, mali bir buhranla son buldu. Tam 15 yıl süren bu dönemde, Osmanlı devletinin maliyesi, iğne ile yaşamaya devam eden can çekişmekte olan hasta adam durumundaydı (Karal, 1995: 239). Sultan Abdülhamid böyle bir mirası devir almıştır.

1.2. Osmanlı Bankası

Batı Avrupa devletlerinde sanayi ve ticaretin gelişmesini izleyen ve destekleyen bir süreç içinde bankacılık sisteminin oluşmuş olduğunu görmek mümkündür. Özellikle uluslararası ticaretin finansmanında ve büyük sanai yatırımlarında bankalar büyük ve başarılı hizmetler vermiştir. Özellikle İngiltere örneğinde de olduğu gibi sanayi, ticaret, taşımacılık ve bankacılık sektörlerinin tam bir işbirliği içine girmesi “Sanayi Devrimi’nin” başarılmasında belirleyici olmuştur (Tokgöz, 1999: 17).

Osmanlı Devleti’nde bankacılık sektörü Galata sarraflarının faaliyetleriyle başlar. Bankalar kuruluncaya kadar Osmanlı imparatorluğunun bütün banka ve kredi muameleleri bu sarrafların elinde toplanmıştı. Hazine tahvillerini iskonto etmek, memur maaşlarını kırmak, iltizam suretiyle vergi toplamak, altın, gümüş ve kaimenin bir arada tedavülünden doğan acyo farklarından faydalanmak belli başlı muamelelerini teşkil etmekte idi (Eldem, 1994: 159).

Osmanlı Devleti, Batı Avrupa’da yaşanmakta olan gelişme, dış açılma ve sanayileşme sürecini yaşamadığı için, Avrupa’daki gibi bir bankacılık sistemine hiç ihtiyaç duymamış bunu teşvik de etmemiştir. Yalnızca hazinenin dış ve iç borçlanmasını kolaylaştırmak ve sürdürmek amacıyla, özellikle yabancı bankaların hizmetlerine ihtiyaç duyulmuştur (Tokgöz, 1999: 17).

1847’de banker Th. Baltazzi ile Fransız devriminin ardından Osmanlı İmparatorluğuna gelerek yerleşmiş olan bir Fransız banker ailesinden gelen J. Alleon, Osmanlı Devleti’nin desteklemesiyle imparatorlukta kurulan ilk banka olan Dersaadet Bankası’nı (Bonque de Costantinople) faaliyete geçirdiler (Pamuk, 2013: 143).

Kırım Savaşı’nın ardından Tanzimat Fermanı’na ek olarak ilan edilen 18 Şubat 1856 tarihli “Hattı Hümayun” da, devletin ekonomik ve mali sistemini yönlendirmek ve canlandırmak amacıyla bir banka kurulmasının önemine değinilmiştir. Bu kararın çıkarılmasından çok kısa bir süre sonra da bir İngiliz sermaye grubuna 500 bin İngiliz Lirası sermaye ile ve Bank-ı Osmani (Ottoman Bank) adını taşıyan bir banka kurma izni verildi.

Londra’da kurulan bankanın İstanbul, İzmir, Selanik ve Beyrut’ta şubeleri vardı. Kuruluşundan 7 yıl sonra 1863 yılında Bank-ı Osmani, Bank-ı Osmani-i Şahane’ye katılmak suretiyle faaliyetine son verdi (Tokgöz, 1999: 17-18). Bank-ı Osmani-i Şahane imtiyaznamesinde “Devleti Aliyye Memalik-i Şahane’de bir devlet bankası ihdas etmek ihtiyacını müessisin-i

mumaileyhime ita eder” denmekte ve bankanın padişahın himayesi altında kurulduğu belirtilmektedir(Toprak, 1985: 763). Bank-ı Osmani-i Şahane ile Avrupa mali sermayesi imparatorluk içinde oldukça kuvveti bir hale gelmiş oldu (Pamuk, 2013: 143).

Kurulduğu tarihte 67.5 milyon frank olan sermayesi 1865’te 101 milyona ve 1875’de 520 milyona (I.I milyar kuruş) iblağ edilmiş ve bunun yarısı ödenmiştir. Banka, Osmanlı mali tarihinde pek mühim bir rol oynamıştır.

O zamana kadar bir türlü tedavülden kaldırılamayan kağıt paranın itfası, devlete avans ve ikrazatta bulunması, imtiyaz mukavelesi mucibince banknot ihracı gibi devletle ilgili muamelelerden başka, banka kredi faaliyetlerini ticaret ve sanayi sahalarına da teşmil etmiş, bu maksatla memleketin hemen her yerinde şubeler açmıştır. Teşkilat bakımından bankanın faaliyet merkezi İstanbul’da, fakat idaresi Londra ve Paris’te bulunan komitelerin elinde idi (Eldem, 1994: 160).

Osmanlı Bankası, yükümlülük defterine uygun olarak, genel iktisadi konjonktüre bağlı bir tempoyla, Osmanlı ülkesinde şubeler açar. 1867 ile 1898 arasında (35 yıl) 20’si Osmanlı İmparatorluğu’nda olmak üzere Ortadoğu’da 31 şube(acente, küçük acente ve büro) açmıştır.

Yönetimde sermaye hareketine uygun olarak 1890’lı yıllardan sonra, Osmanlı işlerini ilgilendiren her şeyde Paris komisyonu belirleyici rol oynar. Aynı durum İstanbul’da Gaston Auboyneau, Jules Deffés, P. Révoil gibi kimselerin oynadıkları rollerde de görülür (Thobie, 1985: 77-778).

Makaleye konu olan layihaları hazırlayan Marie Vincent Edouard Dıt “jules” Deffés (11 Mart 1845-17 Temmuz 1918). Vali, Banque de France Naibi,1904-1910 yılları arası İstanbul Osmanlı Bankası Genel Müdürüdür (Malaud, 1998).

2. BANK OSMANİ MÜDÜRÜ MÖSYÖ DEFİN(MARİE VİNCENT EDOUARD DİT “JULES” DEFFÉS) TARAFINDAN OSMANLI BÜTÇESİNİN TANZİMİ VE MASRAFLARIN DÜŞÜRÜLMESİ HUSUSUNDA YAPILMASI GEREKLİ ISLAHATA DAİR SULTAN II. ABDÜLHAMİD’E SUNULAN BİR KISIM LAYİHALAR

İlgili layihalar “Bütçe Tanzimi Ve Masrafların Düşürülmesi Hususunda Yapılması Gerekli Islahata Dair Layihalar” ana başlığı altında, Bütçenin Tanzimi ve Masarının Tenzili Hakkında, Vergi Tahsiliyle Mükellef Memurların Mesuliyeti ve Vergiyi Vaktiyle Tediye Etmeyen Mükellefin

Aleyhinde Takibat İcrası Hakkındadır, Memureyni Mülkiye Maaşatı ve Memuriyet İhdasına ve Maaş Zammına Bir Memurun İki veya Ziyade Birden Maaş Alması Memnuiyyetine (Yasaklığına) Müteallik Tanzimat Hakkındadır, Rusum ve Vergilerin Islah Hasılatı Hakkındadır, Emlak Vergisi-Defter Hakani Hasılatı, Bedeli Askeri, Gümrükler, Orman ve Maadin, Havalename Usulünün Fesh ve İlgaıyla Emvali Umumiye'nin Sureti Kabzına ve Sarf ve Muhasebesi Usulünün Tensiki Hakkındadır, Varidatın Bir Merkezde Cemi ve Teftişi Hakkındadır alt başlıklarından oluşmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Osmanlı Arşivi, Y.PRK.ML., 24-62, 1322 M 1322/4 Nisan 1904).

2.1. Bütçe Tanzimi ve Masrafların Düşürülmesi Hususunda Yapılması Gerekli Islahata Dair Layihalar

Büdcenin Tanzimi ve Masarının Tenzili Hakkında

Masarının varidat ile mütenasib olması gerek hükümet ve gerek efrad için derece-i vücubada olub bu kaideye ademi riayet açık zuhuruna ve mahvı perişaniye müncer olur(perişanlıkla neticelenir). Mamafih müslim enam olan işbu hakikat devleti aliye bütçelerinin hîn tanziminde umumiyet üzere nazarı itibara alınmamış gibi görünüyor. Nazarı tetkikten geçirmiş olduğum en son sene yani 318 senesi bütçesinde iki milyon iki yüz on dört bin dört yüz kırk iki liralık bir açık görüldüğü gibi rivayete nazaran 319 senesi bütçesinde dahi dört milyon liradan ziyade bir açık var imiş. Hattı zatında belîğ olan işbu erkamı neşrime hacet olmayub bunlar idarenin maksadı olan ademi tabassur neticesi olarak umuru maliyece açılan girdabın derece-i amikini iraeve kafidir. Hasafet müsellimleri iktizasınca zatı şevketsemat hazreti padişahi eski suret muamelenin tadilini emrü ferman buyurmuş oldukları cihetle hükümet efkar ve iradat-ı seniyye-i mülükaneye tevfiik hareket için masarısı varidatı nisbetine irca ile muvazene-i maliyeyi temin etmelidir. Ancak böyle bir neticenin istihsali masarısı askeriye dahi dahil olmak üzere kaffe-i devair-i devlet masarısınca tenzilatı mühimme icrasına mütevakkıf olup izahatı atıyye bunu isbata kifayet eder.

318 senesi bütçesi esas ittihaz edildikde varidat on dokuz milyon yedi yüz altmış üç bin dokuz yüz altmış dört liraya tahmin olunmuştur. Bu meblağ sırf tahmini olup kamilen tahsil edilmeyecektir. Vergi ve temettü ve bedeli askeri ve aşar ve hayvanat resmi gibi bazı varidatın külli bir kısmının tahsil olunamayıp zatan fevkaledde büyük olan sinin sabıka bekayasına inzınam edeceği bittecrübe sabit olduğundan ve bu noksanın altı yüz altmış bin liraya tahmini münasip görüldüğünden masarıfa karşılık olabilecek varidat on dokuz milyon yüz üç bin dokuz yüz altmış dört liradan ibaret

kalıyor.

Masarıf ise aynı bütçede de yirmi bir milyon dokuz yüz yetmiş sekiz bin dört yüz altı liraya tahmin edilmiş bulunduğu cihetle iki milyon sekiz yüz yetmiş dört bin dört yüz kırk iki liralık bir açık görülüyor. Masarısı varidat nisbetine irca için devair devletçe takriben iki milyon sekiz yüz yetmiş bin lira raddesinde tasarrufat icrası iktiza eder. Bu meblağ mühimmi istihsal için devairi devletin her birinin hissesine ne kadar tasarrufat icrası lazım geldiğini tayin edemez isem de balada arz etmiş olduğum vecihle yalnız devairi mülkiyece değil fakat devairi askeriye ve bahriyece dahi tasarrufat icrası lazımedendir. Mühheren yani muvazene-i maliye istihsal edildikten sonra bütçeye daha ziyade vüsat verilmek üzere varidatı cedide ihdas veyahut varidatı hazırayı tezyid çareleri hükümeti seniyyece taharri edilebilir.

Hali sabıktan münbeis netayici vahimeyi tamir ettikten sonra bunların ileride tekerrürünü dahi men eylemek iktiza eder.

Devairi devletin kendi bütçeleri haricine çıkmamalarını temin edecek surette nizamata şedide ittihaz edilmeyecek olur ise masarının ve binaenaleyh bütçenin az vakit içinde yine tezayid edeceği aşıkardır.

Bu babda sıdk ve sıhate mukareneti hükümeti seniyyece musaddak bulunan mülahazatı tekrara lüzum görmüyorum. Zatan bila-mezuniyet akçe sarfı gibi bir sui istimalin önünü almak için nizamata cedideye hacet olmayıp kavanini mevcudenin ahkâmını tamamıyla tatbik ve icra eylemek kafidir.

Vergi Tahsiliyle Mükellef Memurların Mesuliyeti ve Vergiyi Vaktiyle Tediye Etmeyen Mükellefin Aleyhinde Takibat İcrası Hakkındadır

Evvelki seneler varidatının külli bakayası mevcut olması devair ve memuriyeti devlet tarafından vergi tahsili hususunda adet kadime haline geçmiş bir ademi takayyüd irae eylemekten ve devleti aliye gibi bir idare-i muntazama altında bulunan memaliki sairede görülen hale mugayir olarak memaliki şahanede tahsil bekayayı tesri' için ciddi bir güna sa'y ve gayret müşahede olunmuyor. Hatta sureti umumiyede verginin tediyesi anı tediye mecbur olanın keyfine muhvildir denilebilir.

Vergiyi vaktiyle vermiyenler aleyhine bir güna takibat icra edilmeyip galiba memuriyeti maliye mükellefine hazineye karşı medyun nazarıyla bakmıyorlar.

Tahsil bekaya için şimdiye kadar istimal edilen vesaitin gayri kafi olduğu bittecrübe sabit olduğundan elyevm kaffe-i rüsum ale-l-husus emlak

vergisi için vaki olduğu gibi vergilerin birbiri üzerine terakim edipde mükellefiyetce artık na-kabil tesviye ve binaenaleyh hazine içinde na-kabil istifa bir meblağa varmasına meydan bırakılmaksızın az vakit zarfında tahsilini temin edebilecek daha müessir vesait ittihazı lazımedendir. Ancak evveleminde vergilerin tahsili ve bu hizmetin teftişi vazifesiyle mükellef bulunan kaffe-i memurin cidden ve nakden mesul tutulmaları kaidelerini ittihaz etmek lazım gelir.

Memureyni muma-ileyhim şimdiki ademi takayyüd hallerinden feragat ettirmek ve layıkıyla ifayı vazifeye teşvik eylemek için yegane çare salif-üz zikr kaidenin ittihazıdır.

Memureyni muma-ileyhim vade-i muayene zarfında tahsil edilmemiş sene-i sabıka bakayasını kendileri tesviye etmek mecburiyetinde bulunurlar ise menafii hazine için çalışmakla kendi menafii için dahi çalışmış olacaktırlar.

Kaide-i mezkurenin ittihazı takdirinde müddeti kalile zarfında sinin sabıka bakayasının hayli tenakus edeceği ve varidatın emr tahsilinde şayanı dikkat bir terakki hasıl olacağı şüphesizdir. Fakat memureyni buruca bala mesul tutabilmek için vergilerini vaktiyle vermeyen mükellefeyn aleyhinde tedabir zicriye-i müessire ittihazı şarttır.

Filvaki memureyni muma-ileyhime ifayı rüsumdan istinkaf eden mükellefiyeti tesviye-i deyne(borç) icbar etmek hak ve vesaiti verilmediği takdirde bekayayı kendilerine tahmil etmek bittabi' muvafık adalet olmaz.

Diğer taraftan mesuliyeti nakdiye ancak muvazzaf olan memureyn hakkında kabil olup tahsil rüsum hususundaki muaveneti için bir güna maaş almayan muhtarlar hakkında mümkün değildir. Şu kadarki muhtarlar hubbul vazife bazı imtiyazatdan müstefid ve hükümetin emniyetini haiz olup buna kesb istihkaka gayret etmeye mecbur bulunduğu cihetle onları dahi tahsili rüsum hususunda bir dereceye kadar mesul tutmak muvafık maslahattır.

Mesela tahsil emval hususunda muhtar tekâsül eder ve hatır veya menfaat için veyahut ademi metanet eseri olarak mükellefine karşı sureti matlubede muamele eylemez ise işin derece-i vehametine göre cezayı nakdi veya hapis ile tedib edilmelidir.

Mülahazatı mesrureye binaen ber-vech-i zir bir mesuliyet kaidelerini havi bir idare-i umumiye nizamnamesinin tanzimini teklif ederim.

Evvela muhtarlar kendi karye veya cemaatinde tahsil emval hususunda manen mesul olup takasül veyahut mükellefin ile mugayir nizam

ve ittifak hasebiyle ifayı vazifede kusur ettiği takdirde bir cezayı muayyen ile te-dib edilmelidir.

Saniyen mal müdürleri kendi daire-i vazifesi dahilinde bir vade-i muayeneye kadar mesela sene-i atinin nisamı otuzuna kadar tahsilsiz kalan rüsum için nakden mesul tutulmalıdır.

Salisen muhasebeciler tahsil emvali tasri' için sancak mal müdürleri üzerine sureti matlubada icrayı nüfuz ve nezaret etmediği takdirde nakden mesul tutulmalıdır. Şu kadarki muhasebeciler aleyhine ancak mal müdürleri aleyhine icrayı takibat edildikten ve her ne sebebe mebni ise mal müdürlerinin bir şeyi istihsal olunamayacağı tahakkuk ettikten sonra icrayı takibat edilmelidir.

Rabian muhasebeciler aleyhinde icrayı takibat edilip te her ne sebebe mebni ise nakden bir şey istihsal olunamadığı takdirde işin ait olduğu defterdarlar mesul tutulmalıdır.

Salif-üz zikr nizamnamede sene nihayetinde tediyeye-i deyn etmeyen mükellefeyn aleyhine mal müdürlerinin talebi üzerine ittihaz edilecek tedabiri zecrîye dahi tayin edilmek iktiza eder.

Bu baktaki takibatın ne suretle ve ne yolda icra edileceği ve masrafın kaçâ bâliğ olabileceği ve mal müdürünün talebi üzerine icrayı takibat edecek memurların kimlerden ibaret olacağı dahi mezkur nizamnamede teşrih edilmek lazım gelir. Zira mal müdürünün icrayı takibata memur olması yani kazanın her bir noktasına gidip medyunları taharri eylemek üzere memuriyeti başından ayrılması bittabi caiz olmayıp kendisi ancak ifayı deyn etmeyen mükellefini icra memurlarına ihbar etmekle iktifa eylemelidir.

Takibatı mebhuseyi bir süreti müessirede olarak tahtı intizama almak için memleketin kavaninini ve alelhusus ahlak ve adatını tamamıyla bilmek iktiza ettiğinden bu babda tasrif tafsilata girişecek olursam belki pek ileri gitmiş olurum. Ancak sade ve suhulü-l-icra ve usul idareye tamamıyla muvafık bir usul ittihaz etmek ve her memleketde icrası zamana mütevakkıf ve mucib teşviş(karıştırma, bulandırma) olan takibatı adliyeden mümkün merteye içtinab eylemek lüzumunu tavsiye ederim.

Bundan maada nizamname-i mezkurede muhasebeci ve mal müdürleri vesaire gibi memureyni maliyenin ne halde ve ne surette mesuliyetten azade edileceği dahi tayin edilmek lazım gelir. Bu gibi memurların yed ihtiyarlarında olmayan bir sebepten dolayı mesela mükellefinden birinin hafiyyen firarı veya vefatı veyahut servetinin kamilen mahvı yüzünden bir resmin gayri kabil tahsili bir hale gelmesi de vaki

olabilir.

Binaberin memuriyeti muma-ileyhimin ne gibi ahvalde ve kağı mercii tarafından mesuliyetten azade edilebilecekleri ve ne kadar vade zarfında mesuliyetten azade olmalarını talep edebilecekleri hususları dahi tasrih edilmek iktiza eder.

Memureyni Mülkiye Maaşatı ve Memuriyet İhdasına ve Maaş Zammına Bir Memurun İki veya Ziyade Birden Maaş Alması Memnuiyyetine(Yasaklığına) Müteallik Tanzimat Hakkındadır

Memureyn maaşatı mucib endişe olacak raddede tezayid etmiştir. Devairi mülkiyenin kaffesi için 1313 ve 1317 seneleri bütçelerine dahil erkam mukayese edildikte 1317 senesinde altı yüz yetmiş bin yedi yüz liralık bir fazla müşahede olunmaktadır ki işbu fazlanın sarf memuriyet için mucib menfaat idüğü vareste-i şüphedir.

Daha evvelki seneler bütçeleri mukayese edilir ise daha manidar fark tezahür edecek ve 1296 ve 1317 sene-i maliyelerinin bütçeleri beyninde bir milyona karib yani tam dokuz yüz kırk bin lirayı Osmani bir fark görüleceği muhakkaktır.

Binaberin bütçenin artık tahammülü haricinde olan bir tahziza(isteklendirme, rağbet ettirme) için maaşatı hazıranın tenziliyle beraber bunların ileride yine tedricen tezayidinin meni zımnında tedabir ittihazı derece-i vucubededir. Her dairede aded memurinin ihtiyacı hizmetle mütenasip olması cümle-i mukteziyatından olup muamelatın muhavver matlubada cereyanı sureti mutlakada lazım olacak ve her biri muayyen bir vazife ile mükellef bulunacak memureyn ile tahtı temine alınması ehem ve elzem ise de memurinin teksir adedi mesalihin tesri' tesviyesini teshil değil bilakis işkâl eylemekte olduğundan bu cihetden ictinab olunmak iktiza eder. Her daire ve nezaretin memurinin isim ve miktar maaşlarını mübeyyin muvazzah(açıklanmış) ve bâlâda beyan olunan esami üzere tanzim olunmuş bir cetvel taleb olunmalıdır.

İşbu cedvelde evvelen lüzumu muhakkak vazifeleri sabit olanlar ve saniyen memuriyetleri ileride bila-mahzur lağvolunabilecek olanlar irae edilecek ve her memuriyetin hizasına memurinin ismi ve rütbesiyle maaşı seneviyesi dahi işar olunacaktır.

İşbu cedvel canibi seniyyü'l-cevanib-i hazreti padişahiden intihab buyrulacak erbabı vukuf tarafından müzakere edilecek ve gerek memurinin adedi ve gerek maaşatın mikdarı had lazımına irca olunarak bütçe tahminatı için esas ittihaz kılınacaktır.

Her dairenin memurini mutazammın(içine alan) cedvel ba irade-i seniyye tasdik buyrulduktan sonra muvazene-i umumiyye rabt olunacaktır.

Muvazene-i umumiyye merbut cetvelde tayin olunan memurin adedini tezayid eden nazır veya reisler hakkında irade-i seniyyede ceza tayin ve tertib buyrulması hususu da zatı hazreti padişahiden istirham olunmalıdır.

İlgası esasen mukarrer olan memuriyetler tedricen ve memuriyetçe iktisab edilen hukuk piş(ön, ileri taraf) mütalaaya alınarak lağv olunmalıdır. Evvelemirde vefat veya istifa eden memurinin yerlerine başkalarının tayin edilmemesi suretiyle memuriyetler lağv olunabileceği gibi fazla memurini bulunan devair memurlarının memura ihtiyacı olan sair devaire nakli sureti dahi ittihaz olunabilir.

Bu yolda paytahtı saltanat seniyyede lüzumdan fazla olan memureyn yavaş yavaş vilayata sevk olunabilir. Maaşat miktarının kesb vüsatını men için elzem bir tedbir de bir memurun iki veya ziyade yerden maaş almasının tahtı memnuiyete alınmasıdır. Gayet vahim olan bu halin memnuiyeti umumi olmak lazım gelip kaffe-i memurine şumulü bulunmak yani gerek memaliki şahane dahilinde ve gerek diğer diyar ecnebiyede ifayı vazife edenlerin cümlesine dahili olmak iktiza eder.

Rusum ve Vergilerin Islah Hasılatı Hakkındadır

Emlak Vergisi-Defter Hakani Hasılatı

Bazı vergilerden derece-i tahammülleri nisbetinde hasılat alınmıyor. Mesela emlak ve akarın kıymeti terakki etmekte olduğu halde hayli senelerden beri emlak vergisi hasılatı hemen aynı miktarda kalıyor. Şu halden anlaşıldığına göre vergiyi mezkuru tayin ve tevzi vazifesiyle mükellef olan memurlar ile defteri hakani memurları vergiyi hesap ederken kıymet emlakın terakkisini ve binaberin verginin de o nisbette lüzum tezyidini nazarı itibara almıyorlar. Emlak ve akarın kıymeti ve iradının yeniden tedkiki takdirinde fevaidi azime hasıl olacağı ve alelhusus vergi tayini için daha mahk(hakkedilmiş) ve daha nafi bir esas ittihaz edilebileceği fikrindeyim. Bu ise gayet mühim ve uzun bir muamele olduğu cihetle buna bila-tehir teşebbüs ve defteri hakani nezaretine olvecihle itayı evamir eylemek muvafık maslahatdır. Muamele-i mezkure dikkat ve ihtimam ile bitarafane bir suretde icra edilir ise emlak vergisi hasılatının pek ziyade tedabir edeceği vareste-i şek ve iştihahtır(şüphesizdir).

Bedel Askeri

Tebaa-i gayri müslimeden alınan bedeli askeri hasılatı şimdiki

hasılatın bir misli daha olmak lazım gelir. Bu verginin esası kanunen beher 135 nüfus için elli lira olarak tayin edilmiş ve bu esas üzerine tebaa-i gayrimüslimeden ceman bir milyon sekiz yüz bin lira istihsali tahmin olunmuş iken nadiren dokuz yüz bin liradan ziyade hasılat istifa olunmakta olup, ekseriya daha dün miktar hasılat alınmakta ve hayli bakaya tesviyesiz kalmaktadır. Vergiyi mezkurun daha mahkane bir surette vaz' ve tevzii takdirinde daha ziyade hasılat alınacağı ve daha az bakaya kalacağı reyindeyim Elyevm vergiyi mezkur mahallelere taksim edilmiş olup fakir ve binaenaleyh kesirünnüfus mahallelere zengin ve binaenaleyh kalil(az)innüfus mahallerden daha ziyade rüsum tayin edilmiş bulunur. Halbuki mevzu-u bahs olan vergi mükellefinin derece-i iktidarı ile daha mütenasip bir surette vaz' edilmiş olsa idi bekayanın daha az olacağı ve binaberin verginin daha ziyade suhuletle tahsil edileceği aşıkardır. Mesela verginin sureti tevzii bitta'dil mahalle başına değil cemaat başına hesap ve tevzii usulü ittihaz edilecek olursa fikri acizaneme göre böyle bir ıslahat hem kemali suhuletle tatbik edilebilecek hem de ashabi servetten olan mükellefin resmi mezkure daha ziyade tabi bulunacakları cihetle hasılat hayli tezayid edecektir.

Gümrükler

Bilcümle düveli sairenin ithalat rüsumundan dün olan memaliki şahane ithalat rüsumunun ehemmiyeti cüziyesine rağmen gümrük hasılatının son seneler hasılatından daha ziyade hasılat vermeye kabiliyeti var gibi görünüyor. Ticaret kesb tevsi ettiği halde gümrük hasılatı o nisbette tezayid etmiyor gibi görünmektedir. Bir taraftan kaçakçılık ve diğer taraftan eşya kıymetinin sureti tahminindeki nevakısı hazine-i celileye mebalığı külliye zarar ettirmektedir.

Şu iki mehaziri azimenin çare-i ıslahatı bulmak mümkün olup şimdiki suret muamelenin tadili ve kaçakçılığın külliye menî esbabını taharri etmek üzere canibi hükümeti seniyeden iş erbab vukufdan birkaç zevata ihale buyrulsa münasip olur zannederim.

Orman ve Maadin

1318 senesi bütçesinde orman ve maadin hasılatı 357.999 lirayı Osmaniye tahmin edilmiş olup 141.785 Osmanlı lirasına tahmin edilen masarîf meblağı mezburdan tenzil edildikte hasılatı safiye 212.214 liradan ibaret kalıyor. Halbuki böyle bir netice memaliki mahrusse dahilindeki ormanların cesamet ve her nev' maadenin ehemmiyet ve servetiyle tenasüb kabul etmez derecede dün ve binaenaleyh kabil terakkidir.

Maadin nizamnamesi maden muamelatının hüsn ceryanını teshil edebilecek surette olmaktan maada belki de memaliki mahrusenin madence olan serveti azimesinden istifade hususunu işgal etmektedir.

Miri ormanlara gelince memaliki sairede olduğu misüllü bunların hüsnü muhafazası ve ihracatlarının mükemmel bir usule rabtıyla fevaidi hüsnü istihali çarelerine tevessül olunması her halde mümkündür zan ederim.

Havaleneme Usulünün Fesh ve İlgasıyla Emvali Umumiyyenin Sureti Kabzına ve Sarf ve Muhasebesi Usulünün Tensiki Hakkındadır

Umuru maliyenin gayri muntazam surette cereyanı esbabının en mühimi havaleneme itası usulüdür. Karşılığını tediye eylemek için ekseriya mebalîği lazıme malik olmayan vilayat sandıkları üzerine çekilen işbu havalenemelerin mehaziri külliyesi defaatle tebeyyün etmiş olup bu yüzden hazine muamelatı için müşkülâtı daime ve masarıfatı mahalliyenin tediyesinde tehirat azime ve memureyni maliye tarafından sui istimalatı adide ve istikameti meşşuk bir takım muhtekirler için bir istifade-i mühimme hasıl olmaktadır.

Binaenaleyh havaleneme itası usulünün katiyyen bertaraf edilmesi lazım gelip zatan muvazene kavaidine tamamiyle riayet olunduğu ve diğer taraftan emvali umumiyyenin kabz ve sarf ve muhasebesi usulü vilayetdeki fazla-i hasılatın dersaadette tecemmüü ve yine oradan icabınca lüzumu olan mahale sevki mümkün olabilecek surette tensik edildiği takdirde havaleneme itası usulü bütün bütün faideden ari ve vücudu lüzumsuz kalır.

Şu emri mühimmin icrası zımında hükümet seniyyenin emrine mühya kıymetdar bir alet vardır ki o da Osmanlı bankasıdır. Memaliki mahrus-e-i şahanenin başlıca şehirlerinde şubeleri olmak hasebiyle Bankı Osmani emval hazineyi kabz ve masarıfatı tesviyeye ve ekseriya nukud nakliyatına mahal kalmaksızın hükümeti seniyye hesabı için akçe isaline muktedirdir.

Bundan maada bankanın usul muhasebe hususunda mahrusu(himaye edilen, korunan) ve ahali ve devair hükümet ile münasebatı mütevaliyede bulunan memurini vardır.

Emvali umumiyyenin kabz ve sarf ve muhasebe hususunda Bank Osmani'nin alet intihab edilmesi emsali na-mesbuk ve muamele ad edilemez. Esasen Avrupa'da olduğu gibi burada dahi bank devletın makbuzat ve tediyaatı umumiyyesinin icrası vazifesini ifa etmek üzere teşkil ve tesis edilmiş olup hükümeti seniyyece ihdas buyrulmuş bir usulden melhuz

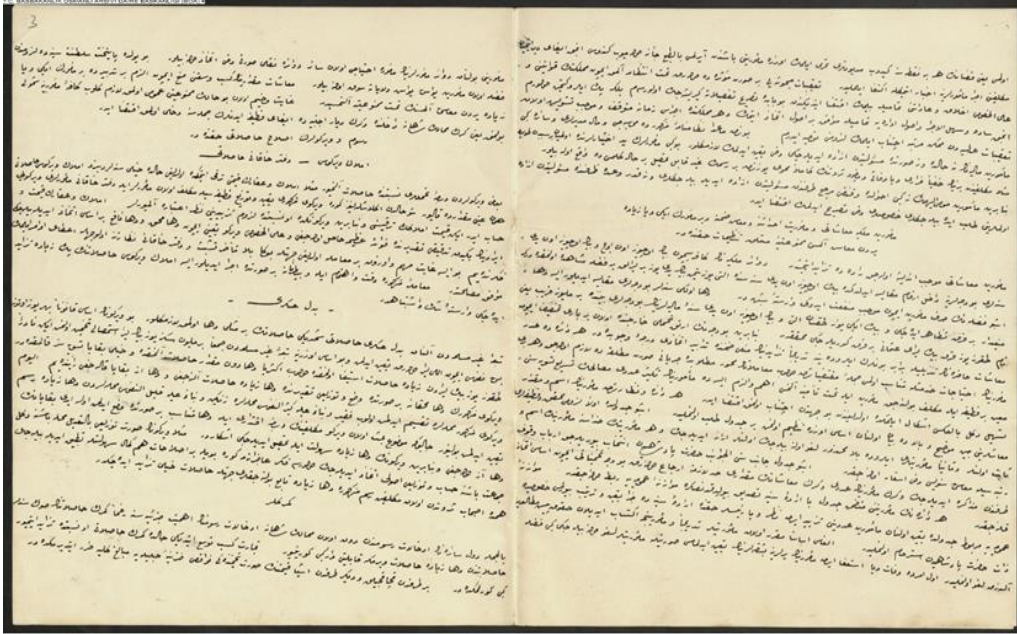
muhsenatın sinin vafirece yine hükümetçe metruk bir halde bırakılmış ve bu suretle salifü-z zikr suistimalata meydan verilmiş olması mucib hayrettir. Bank Osmani elyevm mevcut olan ve ileride daha ziyade teksiri de mümkün bulunan şubeleri vasıtasıyla emvali umumiyenin kabz ve sarf ve muhasebe vazifesini deruhde ederek hükümeti seniyye menafii emrinde ibraz hüsn hizmete bugün her vakitten daha ziyade muktedir bir halde bulunmaktadır.

Mezkur bankanın muamelatı maliyeye iştiraki semeresi olarak emr idare için fevaidi na-kabil inkar yani bir unsur intizam elde edileceği ve şu halin suistimalata hatme çekebileceği bedihidir.

Varidatın Bir Merkezde Cemi ve Teftişi Hakkındadır

Hazine-i celilenin varidatı bilâ-tefrik masarifi umumiyenin tesviyesine medar olup hidematı miriye için yegane bir sermaye yegane bir hazine-i umumiye teşkil eder. Bazan işbu kaide haricinde hareket edilmiş olması ancak Duyunu Umumiye'nin haiz veraisü'l malı ve demiryolları şirketlerine verilen teminat vesaire gibi bazı masarifi mahsusa için tarafı hükümetten ayrıca varidat tahsis buyrulmuş olmasından ileri gelir. İstimal ve istifadesi muvakketen ahire terk olunan bu gibi varidatı mahsusa hazine-i celileye girmiyor ise de varidatı sairenin tamamıyla hazine-i mezkurede cem edilmesi lazımeden olup aksi halinde muhasebat maliyenin ciddi bir esası üzerine tesisi gayri kabildir. Binaberin devletin gayrı muhassası olan kaffe-i varidatı hazine-i celileye teslim olunmalıdır. Zira bir bütçe olduğu gibi devairi umumiyenin varidatını cami yalnız da bir sandık olması lazım gelir. Ancak rüsumat emaneti ve posta ve telgraf nezareti gibi varidatı masarıfatdan fazla olan devair bundan müstesna tutulabilir. İşbu iki daire masarıfat aidelerini kendi muvazeneleri dahilinde tediye ve hazineye yalnız fazla-i varidatını teslim eylemeğe mezun bulunacaktır. Zatan işbu muamele-i istisnaiye umuru maliyece mucib teşviş olmaz. Zira devairi mezkure kendi masrafının mecmuunu tesviye için mebalığı lazimeyi yalnız bir sandıktan yani kendi sandıklarından almakda olduklarından muvazeneleri suhuletle tanzim edilebildiği gibi hesap ve teftiş muamelatındaki bu suhulet sayesinde zikr olunan iki daire-i devair sairenin tabi olacakları mecburiyetden bila müşkülât muaf tutulabilir. Binaen ala zâlik işbu iki dairenin varidatıyla sureti mahsusada yani masarıfa tahsis olunan varidattan maada devair-i saire varidatının tamamıyla hazine-i celile veznesine teslimi yolunda bir karar ittihazı lazımedendir.

Y.PRK.ML.00024.00062.002

Bank Osmani Müdüri Mösyö Defin Tarafından Osmanlı Bütçesinin Tanzimi Ve Masrafların Düşürülmesi Hususunda Yapılması Gerekli Islahata Dair Sultan II. Abdülhamid'e Sunulan Layihalar(Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi, Osmanlı Arşivi, Y.PRK,ML., 24-62, 1322 M 18/4 Nisan 1904).

3. SONUÇ-DEĞERLENDİRME

15. Yüzyıldan, belki de çok daha öncelerden başlayıp teknolojik ve kurumsal dönüşümlerde adım adım gelişmekte olan bir dış iktisadi gücün Doğu Akdeniz bölgesinde 19. Yüzyılda ağırlığını hissettirmesinden sonra, Osmanlı Devleti tüm çabalarına rağmen geleneksel düzendeki çözülme engelleyememiştir.

Nitekim II. Mahmud, Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde Osmanlı maliyesi büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 1830'lu yılların sonlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nde parasal koşullar bunalım boyutlarına ulaşmıştır. Ortaya çıkan büyük enflasyon dalgası hem siyasi hem de iktisadi sorunlar yaratmıştı. Mali buhranın varlığı ve maliye teşkilatının bozukluğu, mali sistemin de düzensiz bir durumda bulunması ile neticelenmiştir.

Nihayetinde devlet borçlarını ödeyemez bir duruma gelmiş,

moratoryum ilan etmiştir. 20 Aralık 1881 yılında Muharrem Kararnamesi yayınlanmış ve nihayetinde Duyun-ı Umumiye idaresi kurulmuştur.

Artık Osmanlı Devleti'nin maliyesi, iğne ile yaşayan hasta adam durumundadır. Devlet can çekişmektedir. Sultan Abdülhamid böyle bir mirası devir almıştır.

II. Abdülhamid devrinde ülkenin sorunlarına çözümler üretmek amacıyla layiha geleneği başlatılmıştır. Nitekim devlet görevlilerinin ülke meseleleri ile alakalı olarak hazırlayarak, tespit ve çözümler ifade ettikleri layihalara bu dönemde sıklıkla rastlanmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid kriz durumundaki mali sisteme dair bir layiha düzenlenmesi talebiyle 1890'lı yıllardan sonra, Osmanlı mali işlerini ilgilendiren her şeyde belirleyici rol oynayan Osmanlı Bankası'nın bu dönemde genel müdürlüğünü yapan Marie Vincent Edouard Dit "jules" Deffés'ten de mali duruma dair bir layiha düzenlenmesini istemiştir. Bu talebe istinaden Mösyö Deffés bir layiha hazırlamıştır.

Mösyö Deffés'in hazırlayıp sunduğu, Osmanlı mali sistemi ile ilgili tespit ve önerileri ihtiva eden İlgili layihalardan anlaşıldığına göre gerçek manada bir mali ıslahat için:

1. Masraflarla gelirlerin müsavi olduğu bir bütçe yapılabilir,
2. Masraflar kısılabılır,
3. Bilgili ve namuslu memurlar kullanılabilir,
4. Vergisini vaktinde vermeyen mükellefler hakkında tatbikat icra edilebilir,
5. Memur maaşları düzenlenebilir,
6. Vergi sistemi ve vergi usulleri düzene sokulabilir,
7. Gayrimüslim tebaadan alınan askerlik bedeli ve gümrük gelirleri artırılabilir,
8. Ormanlar ve madenler gibi İmparatorluğun servet kaynaklarından büyük gelirler sağlanabilir,
9. Havalename usulü kaldırılabilir sarf ve muhasebe usulü düzene konulabilir ve bu iş için Osmanlı Bankası kullanılabilir,
10. Gelirler bir merkezde toplanabilir ve teftiş edilebilirdi.

Sonuç olarak dönemin mali vaziyetine dair Mösyö Deffés tarafından yapılan İlgili tespitlerden, teşhislerden ve mevcut konjonktürden Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin servet kaynaklarına sahip bulunmasına rağmen servet kaynaklarının değerlendirilmesinde ciddi bir çalışma yapılmadığı görülmektedir.

4. SUMMARY

Despite all its efforts, the Ottoman Empire could not prevent the disintegration of the traditional order, after a foreign economic power that gradually developed in institutional and technological transformations starting from the 15th century, maybe earlier, announced its weight in the Eastern Mediterranean region in the 19th century.

As a matter of fact, it was seen that Ottoman finance faced great problems during the reigns of Mahmud II, Sultan Abdülmecit and Sultan Abdülaziz. By the end of the 1830s, it is seen that the monetary conditions in the Ottoman Empire reached the dimensions of depression. The resulting great wave of inflation created both economic and political problems. The financial crisis and the corruption of the financial organization resulted in the financial system being in an unstable state.

Ultimately, the state would be unable to pay its debts and would declare a moratorium. On December 20, 1881, the Muharrem Decree would be published. Finally, Ottoman Public Debt Administration was established.

Now the finances of the Ottoman Empire were in the position of the sick man who was dying and living with a needle. Sultan Abdulhamid took over such a legacy.

During the reign of Abdulhamid II, the tradition of pleading was started to produce solutions to the problems of the country. As a matter of fact, pleadings prepared by state officials regarding the country's issues and expressing determinations and solutions are frequently encountered in this period.

Sultan Abdulhamid II asked Marie Vincent Edouard Ditt "jules" Deffés, who was the general manager of the Ottoman Bank, which played a decisive role in everything related to Ottoman financial affairs after the 1890s, to prepare a pleading on the financial situation. Based on this request, Monsieur Deffés prepared a pleading.

As it is understood from the relevant pleadings, which contain the findings and suggestions about the Ottoman financial system prepared and presented by Monsieur Deffés, for a real financial reform:

1. A budget could be made where expenses and revenues were equal,
2. Costs could be cut,
3. Knowledgeable and honest officers could be employed,
4. Sanctions could be imposed on taxpayers who did not pay their

taxes on time,

5. Salaries of civil servants could be regulated,
6. The tax system and tax procedures could be streamlined,
7. The military service fee and customs revenues received from non-Muslim citizens could be increased,
8. Great revenues could be derived from the Empire's wealth resources, such as forests and mines,
9. The money order method could be removed, the expenditure and accounting method could be arranged, and the Ottoman Bank could be used for this work,
10. Revenues could be centralized and inspected.

As a result, from the relevant determinations, diagnoses and current conjuncture made by Monsieur Deffès regarding the financial situation of the period, it is seen that although the Ottoman Empire had rich wealth resources, nothing serious was done in the evaluation of wealth resources.

5. KAYNAKLAR

- CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVİ, OSMANLI ARŞİVİ, *Y.PRK.ML. (Yıldız Perâkende Evrâkı Maliye Nezareti Mâruzâtı)*. 24-62.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Gürsel, S. (1985). Osmanlı dış borçları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 3), İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnalçık, H. (2009). *Devleti Aliye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı tarihi*. (C. VII), Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi.
- Malraud, B. (1998). *Jalons pour une biographie: De la préfecturale et du Midi a la haute finance et au Bosphore*,
- Pamuk, Ş. (1993). *Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi(1500-1914)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2010). *Osmanlı ekonomisi ve kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1999). Osmanlı mali yapısının ana hatları. *Osmanlı 3*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Thobie, J. (1985). Osmanlı bankası. *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları. s. 777-778.
- Tokgöz, E. (1999). *Türkiye'nin iktisadi gelişme tarihi(1914-1999)*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Toprak, Z. (1985). Osmanlı Devleti'nde para ve bankacılık. *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ünal, M. A. (2014). *Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 12.05.2023

Kabul Tarihi: 01.11.2023

ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA DİNİ REFORMİSTLER: PETER VALDO, KONRAD WALDHAUSER, GİROLAMO SAVONAROLA

Religious Reformists in Medieval Europe: Peter Valdo, Konrad Waldhauser, Girolamo Savonarola

Banu ÇETİN ÜNAL

Dr; Bağımsız Araştırmacı

banunal@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2651-6286

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Protestan Reformu, 16. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve Katolik Kilisesi'nin bazı öğretilerine ve uygulamalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıkan dini bir harekettir. Martin Luther, bu hareketin en tanınmış figürlerinden biridir, ancak ondan önce de bazı Hristiyan düşünürleri kilise reformu için çalışmalar yapmıştır. Martin Luther'den önce tarih sahnesine çıkan bazı öncü isimlerin çalışmaları, kilise reformu için büyük bir etki yaratmış ve Protestan Reformu'na zemin hazırlamıştır. Öyle ki Martin Luther, bu öncü isimlerin bazı fikirlerini benimsemiştir. Çalışmamızda Peter Valdo, Konrad Waldhauser, Girolamo Savonarola adlı üç önemli dini reformist üzerinde odaklanarak onların etkileri ve düşüncelerinden bahsedeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ Avrupası, Reform, Reformistler, Kilise.

Abstract

The Protestant Reformation is a religious movement that emerged in the 16th century in Europe as a reaction against certain teachings and practices of the Catholic Church. Martin Luther was one of the most prominent figures of this movement; however, several Christian thinkers worked on church reforms before him. The efforts of some pioneering figures who emerged before Martin Luther had a significant impact on church reform and laid the groundwork for the Protestant Reformation. So much so that Martin Luther adopted some of their ideas. In our study, we will focus on three important religious reformists - Peter Waldo, Konrad Waldhauser, and Girolamo Savonarola - discussing their influences and thoughts.

Keywords: Medieval Europe, Reform, Reformists, Church.

1. GİRİŞ

Orta Çağ Avrupası, dini inanç ve uygulamaların sorgulanmaya ve yeniden değerlendirilmeye başlandığı bir dönemdi. Bu süreçte, dini reformistler kilisenin yozlaşmışlığına, hiyerarşisine ve otoritesine karşı çıkarak önemli değişimler talep etmişlerdir. Aslında bütün reformistler din adamlarının halkı suistimal ederek kandırmasına karşı çıkıyorlardı. Onların sitemi din adamlarına değil din adamlarının yaptıklarına idi. Onların eleştirdikleri zenginlik ve lüks içinde şaşalı bir hayat süren ve bunu yaparken de halkın dini duygularını suistimal eden kilise erkidi.

Orta Çağ Avrupası'nda kilise uzun yıllar en önemli güç olarak kalmıştır. Kilisenin öğretileri ve din adamlarının yaşamları eleştiriye kapalıydı. Hatta kiliseyi ve din adamlarını eleştirenler birçok zulme maruz kalmış ve çoğu sapkın ilan edilerek öldürülmek suretiyle cezalandırılmışlardır. Ancak yine de Martin Luther'den çok daha önce kilisede reform yapmak isteyen önemli isimler ön plana çıkmışlardır. Reformistler, Katolik Kilisesi'nin zenginlik ve lüks yaşamına karşı çıkararak, dini öğretilere sadık kalmaya ve daha mütevazı bir yaşam tarzını benimsemeye çağırmışlardır. Ayrıca reformistler, dini inancın ve uygulamaların İncil'e dayandırılması gerektiğini savunarak, kilisenin otoritesini ve hiyerarşisini sorgulamışlardır.

Martin Luther'den önce tarih sahnesine çıkan dini reformistler söz konusu olduğunda birçok önemli isim ön plana çıkmaktadır. Bunlar arasında Peter Valdo, Konrad Waldhauser, Girolamo Savonarola dikkat çeken isimler olmuşlardır. Bu reformistler, kilisenin ve dini yaşamın değişikliklerini teşvik ederek, daha sonra Martin Luther ve diğer Protestan Reformu liderleri için öncü olan önemli figürler haline gelmişlerdir. Dini ve sosyal yaşamı etkileyen bu reformistler, bazı temel düşünceler ve hareketlerin gelişimine de katkıda bulunmuşlardır. Bu çalışmada, Orta Çağ Avrupası'na etki eden üç dini reformistin düşüncelerine ve etkilerine odaklanarak, bu dönemin dini ve sosyal tarihine ışık tutmaya çalışacağız.

2. ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA DİNİ REFORMİSTLER

2.1. Peter Valdo (1140-1205)

Papalığın dini konulardaki dayatmalarına tepki olarak ortaya çıkan en önemli isimlerden biri Peter Valdo'dur. 1173 civarında, Lyonslu zengin bir tüccar olan Valdo (takipçileri daha sonra Peter adını eklediler) dinî bir dönüşüm yaşamış ve apostolik (havarisel) bir yoksulluk hayatı yaşamaya karar vermiştir. Valdo, İsa'nın genç ve zengin bir yöneticiye kendisini yetkinleştirmek için sahip olduğu zenginliklerden vazgeçmesi talimatını verdiğini öğrenmiş (Matta 19:21) ve mülkünü karısıyla paylaşmış, kızlarını bir manastıra yerleştirmiş ve parasının geri kalanını ihtiyaç sahibi olan başka insanlara dağıtmıştır. İsa'nın sözünü yaymak için yollarında hiçbir şey olmaksızın yetmiş havarisini göndermesi olayı (Luka:10) Valdo'yu da kendi takipçilerini toplama konusunda teşvik etmiştir. Bu Valdocu grup kendilerine *paupere spiritu* (ruhen yoksul) adını verirken, yerel rahiplere ve keşişlere iffet, itaat ve yoksulluk yeminlerini yerine getirmeleri konusunda uyarıda bulunmuşlardır (Atwood, 2009: 44; Richard Landes, 1995: 1835; Ülgen, 2020: 157).

Valdo İncil'in halk diline çevrilmesini çok istiyordu. Fransa'da çok az insan İncil'in ve tüm kilise ayinlerinin dili olan Latinceyi okuyabiliyor ya da anlayabiliyordu. Kilise ise İncil'in halkın dilinde yazılmasını istemiyordu. İnsanlara Kutsal Kitap'ı sadece rahiplerin anlayabilecek kadar bilgi olduğunu ve sıradan insanların zaten onu anlayamayacağını söylüyorlardı. Valdo ise aynı fikirde değildi. İnsanların İncil'i okuyabilmesi gerektiğine ve mümkün olduğu kadar çok insanın kendi İncil'ine sahip olması gerektiğine inanıyordu. Valdo'nun İncil'i Fransızcaya kendisinin mi çevirdiği yoksa bunu yapması için birilerini mi tuttuğu konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Büyük olasılıkla o ve birkaç kişi bu konu üzerinde birlikte çalışmıştır. Bu büyük bir girişimdi ve sonunda tamamlanan çeviri, Kutsal Kitap'ın modern bir dile ilk çevirisiydi. Bu, Fransa halkı için çok kutsal bir armağandı ancak matbaa henüz icat edilmediği için çok fazla kişiye dağıtılamamıştı. Her kopyanın el yazısıyla yazılması gerekiyordu. Dolayısıyla bunu yapmak çok uzun bir zaman gerektiriyordu ve bu da İncil'in tam bir kopyasının çok pahalı olduğu anlamına geliyordu. Yine de Valdo'nun kendi çabalarıyla dağıtması sayesinde birçok insan, hayatlarında ilk kez Mukaddes Kitabı okumuştur (Kleyn and Beeke, 2007: 3). Valdo'nun çeviri çabaları, İncil'i daha fazla insanın anlamasına ve dini bilincin yayılmasına katkıda bulunarak Hristiyanlık tarihinde önemli bir dini reform hareketine öncülük etmiştir. Bu, dini metinlerin yaygınlaştırılması ve insanların doğrudan İncil'i okuyabilmesi açısından büyük bir adımdır.

Valdo sadece Kitabı Mukaddes'i tercüme ettirmekle kalmamış, aynı zamanda bir misyoner topluluğu da kurmuştur. Her türden insanı ziyaret eden bu adamlar, ellerinde satmak için bir kutu eşya taşıyan seyyar satıcı olarak seyahat ediyorlardı. Aslında onlar kendi hallerinde kapı kapı dolaşarak Kitabı Mukaddes'te yer alan gerçekleri anlatmaya çalışıyorlardı. Ancak artık göçebe vaiz hareketlerini meşru bir şekilde yerine getirme hakkı talep ediyorlardı. Bunun üzerine Valdo, 1179'da bazı fakir adamlarını vaaz vermek için izin istemek üzere Papa'ya gönderse de beklemedikleri izin gelmemiş ve Lyon başpiskoposu tarafından sert bir şekilde artık vaaz vermemeleri konusunda uyarılmışlardır. Valdo başpiskoposun bu sert uyarısına rağmen halka vaazlar vermeye devam etmiştir. Bunun üzerine 1184'te Papa III. Lucius, Valdo'yu ve Lyon'un fakir adamlarını aforoz etmiştir. Lyon başpiskoposuna Valdo'nun vaaz vermesini ve halka İncil dağıtmasını engellemesini emretmiştir. Bunun üzerine artık Lyon şehrinin güvenli olmaması sebebiyle Valdo ve takipçileri şehirden kaçarak başka bölgelere doğru yayılmaya başlamışlar ve gittikleri her yerde insanlara İncil'i öğretme çabalarını devam ettirmişlerdir (Kleyn and Beeke, 2007: 3-4). Valdo'nun ve takipçilerinin bu zorluklara rağmen dini inançlarını yayma

çabalarını sürdürmeleri, onların bağıllık ve inançlarının bir göstergesidir.

Hareketin liderleri olan vaizler *pauperes, sipiritu, fratres, sorores*, Lombardiya’da ve Almanca konuşulan bölgelerde ise *magistri, magistrae*, “havariler” ya da “efendiler” (*Herren*) gibi çeşitli adlarla anılıyordu. İncil’de anlatılanlar doğrultusunda sade kıyafetler giyerek ikili gruplar halinde dolaşıyorlardı. Başlangıçta yalınayak dolaşsalar da sonradan özel konumlarının simgesi haline gelen kendilerine özgü bir tür sandalet kullanmışlardır. Bu sandaletleri giymeleri, onların vaaz verme yetkisine sahip oldukları anlamına geliyordu. Vaiz olmak için Valdo gibi, dünyadan geçmek ve mallarını bırakmak zorundaydılar. XII. yüzyıldaki gezgin vaizlerin bir uzantısı olsalar da Fransa’nın batısındaki keşişler veya daha sonraki Fransiskanların aksine yoksulluğa aynı tutkuyla bağlı değillerdi. Valdo da tıpkı Assisili Aziz Francesco gibi mal mülkle bağlarını koparmış, fakat Francesco’nun aksine dünyadan tümüyle el çekme gereği duymamıştır. Valdocular için asıl olan, mutlak bir yoksulluktan ziyade sade bir hayattır (Lambert, 2015: 100-101).

Valdocular ilk dönemlerinde kilise ile ters düşmemek adına görünürde kilise yetkililerini açıkça eleştirmemiş olsalar da yaşam şekilleri aslında zengin din adamlarına karşı üstü kapalı bir eleştiri niteliği taşımaktaydı. Gönüllü olarak yalınayak dolaşan bir Valdocu ile görkemli bir şekilde giyinen bir piskopos arasındaki tezatlık çok açık bir şekilde göze çarpıyordu. Bu nedenle sıradan insanlar Valdocuların İsa’ya daha çok benzediğini ve dolayısıyla onların daha kutsal olduğunu düşünebiliyordu. Bu durum ise kilise yetkililerinin onlara karşı güvensizlikle yaklaşmalarına sebep oluyordu (Lerner, 1989: 509).

Valdocular vaazlarında tövbe etmeyi öğütüyor, bireyin ve kilisenin günahlarını eleştiriyorlardı. Bu vaazlar esnasında Kitabı Mukaddes metinlerinden uzun parçalar ezberden okunuyordu. Vaiz olmak için belirli bir süre eğitim almak gerekiyordu. Bu eğitim süresi bir ile altı yıl arasında değişiyor ve özellikle Kitabı Mukaddes’in anadile çevirilerinin öğrenilmesi ve ezberlenmesinden oluşuyordu. Vaiz olacak kişi, bir elemenden ve eğitimden geçtikten sonra her şeyini geride bırakıp görevine başlayabiliyordu (Lambert, 2015: 101). Vaazlarında gurur, lüks ve şehvetten vazgeçilerek tövbe edilmesi gerektiğine odaklanan Valdocular, tek otoritelerinin kilise yerine İncil olduğunu iddia etmişler, öğretilerinde ve vaazlarında Yeni Ahit’in yerel dilde yazılan versiyonunu kullanmışlardır (Atwood, 2009: 45).

Valdo, papa ve ruhban sınıfının kullandıkları yetkilere hakları

olmadığını iddia etmiştir. Büyük ihtimalle kilisenin düşmanlığı kazanmasının asıl sebebi de budur. Bununla birlikte Araf'a inanmamaktadırlar ve "Hristiyanların en önemli ayinlerinden biri olan ekmek-şarap ayininde kullanılan ekmeğin ve şarabın, İsa'nın gerçekten etine ve kanına dönüşmediğini, bunların sadece simge olduğunu" belirtmişlerdir (Eroğlu, 2000: 320; Yavaş, 2022: 71). Azizlere ve kutsal emanetlere tapınmayı, yemin etmeyi ve savaşlara katılmayı reddetmişler ve günah içinde yaşayan rahipler tarafından yönetilen ayinlerin geçerli olmadığını savunmuşlardır (Kleyn and Beeke, 2007: 5). Valdocuların savaşa katılmayı reddetmelerinin altındaki sebep şiddete karşı olmalarıdır. Onlara göre ne İsa ne de havarileri kimseye zulmetmemişler, tam tersine zulme uğramışlardır (Treesh, 1986: 296). İnanç ve uygulama konusunda papaların uydurduğu boş geleneklere değer vermedikleri gibi kabul da etmemişlerdir. Çünkü onların tek dayanakları yalnız İncil'dir. Ayrıca Roma Katolik bayramlarını ve İncil'de bulunmayan duaları reddetmişler ve ölümler için duayı kabul etmemişlerdir (Esgin, 1998: 179). Çünkü Araf'a inanmadıkları için ölen kişilerin doğrudan cennete veya cehenneme gideceklerine inanmışlardır. Bu duruma ise şöyle bir izah getirmişlerdir: "Cehennemdekiler için umut yok: bunlara dua faydasız, cennettekiler ise zaten duaya ihtiyaç duymazlar" (Yavaş, 2022: 72).

Uğradıkları şiddetli zulümler sebebiyle Valdocuların çoğu başka ülkelere kaçmış¹ ve böylece İncil, farklı bölgelere yayılmıştır. Gittikleri her yerde Valdo'nun inançlarını paylaşmışlar ve bu zulüm döneminde İncil'i yaymak için büyük bir istekle çalışmışlardır. Valdo ise 1217'de Bohemya'da kendi eceliyle ölmüştür. Birçok kez peşine düşmelerine rağmen Valdo'nun düşmanları onu öldürememiştir. Tanrı'nın onu koruduğuna ve böylece İncil'i yaymak için birçok ülkeye seyahat edebildiğine inanılır. Valdo'nun ölümünden sonra Valdocular Roma Katolik Kilisesi'nden ayrı olarak farklı bölgelerde gayri resmi toplantılar düzenlemişler ve giderek daha fazla örgütlenmişlerdir. Kilisenin kararlarını görmezden gelmeye başlamışlardır. (Kleyn and Beeke, 2007: 5).

Valdocuların çabaları ve çalışmaları reformun temellerini atmakla birlikte daha sonra tarih sahnesine çıkacak olan reformist Jan Hus² için de

¹ Valdocoluk, önce Güney Fransa ve İspanya'ya, ardından da Almanya'ya yayılmıştır. Bununla birlikte bu ülkelerde uğradıkları zulümler onları İtalya'nın dağlık vadilerine gitmeye zorlamıştır. Fransa ve İspanya'da sayıları azalsa da kısa sürede Almanya'dan Bohemya, Polonya ve Macaristan'a yayılmışlardır. (Kleyn and Beeke, 2007: 5).

² Protestan Reformu'nun öncüsü olarak kabul edilen Jan Hus (1371-1415), papanın otoritesine meydan okumak için kutsal yazıları kullanan Bohemyalı bir kilise reformcusuydu.

ilham kaynağı olmuştur. Valdocular 1230'lardan sonra yer altında faaliyet yürütürlerken XV. yüzyılda Husçuların kısa ömürlü zaferi ile umutlanmışlar ve düşüncelerini yüksek bir sesle dile getirmeye başlamışlardır. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve Husçu isyanının bastırılmasıyla birlikte umutları sona ermiştir. Ancak sonrasında reform hareketlerine yakınlıkları sürmüştür. XVI. yüzyılda Protestanlığın ortaya çıkışı ile Valdocuların büyük bir kısmı benzer düşünceleri paylaştıkları için Protestanlara katılmıştır. Fakat Valdocular bu süreçte XIII. yüzyıldaki kimliklerini kaybetmişlerdir (Yavaş, 2022: 73).

2.2. Konrad Waldhauser (1326-1369)

Martin Luther'den önce reform konusunda ön plana çıkan isimlerden biri de Konrad Waldhauser'dir. Din adamlarının uygunsuz davranışlarını ve yaşam biçimlerini yüksek bir sesle eleştiren Konrad Waldhauser, Jan Miliç³ ve Janovlu Matthias⁴ gibi önemli isimler Kutsal Kitap'a dayalı reformist düşünceleriyle oldukça etkili olmuşlardır. Ayrıca bu isimler Bohemya topraklarından doğan başka bir önemli reformist Jan Hus'u da etkilemişlerdir. Ölümü neredeyse Hus'un doğumuyla aynı zamana denk gelmiş olan Waldhauser, Aziz Augustine tarikatına mensuptur ve on beş yıl (1345-1360) boyunca vaaz verdiği Viyana'da güçlü bir etki yapmıştır (Gillette, 1871: 14).

Waldhauser Roma'da olduğu bir sırada, papalığın endüljansla⁵ ilgili bildirisine ve daha sonra diğer başka konulardaki yayınlarının olumsuz etkilerine tanıklık etme fırsatı bulmuştur. Waldhauser'in, bir milyonu aşkın bir hacı grubunun bulunduğu Roma'da, "buraya hac için gelenlerin tüm günahlarının bağışlanacağı ya da bu hac uğruna yapılacak harcama miktarı kadar günahlarına kefarete olacağı gibi uygulamalara" tanık olması, onun

---

Köylü kökenli Hus, o zamanlar Çek milliyetçiliğinin ve kilise reformu hareketinin merkezi olan Prag Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. Bkz: (Dehsen, 2013: 92; Joseph H. Miller, 2011: 319).

³ Jan Miliç, Konrad Waldhauser'in ölümü ile Bohemya'daki reform hareketini devam ettirmiş ve Waldhauser ile aynı kilisede görev yapmıştır. Miliç, Çek ulusal dinî reformunun kurucusu olarak görülmesi bakımından önemli bir şahsiyet olarak kabul edilmiştir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz: (Çetin Ünal, 2022: 317).

⁴ Dini reformculardan biri olan Janovlu Matthias Hristiyanların günlük yaşamlarını, kilise babalarının oluşturduğu dogmalara göre değil, İsa Mesih'in yaşamını örnek alarak ve uygulayarak sürdürmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Bkz: (Özkaya, 2020: 43).

⁵ "Endüljans dinsel olarak bağışlanan günahın geriye kalan dünyevi cezasının Mesih ve azizlerin faziletine dayanılarak kilise tarafından affedilmesidir, Hristiyanlığın günah bağışlama sakramentine bağlı olarak ortaya çıkan endüljans uygulaması zaman içinde Orta Çağ Katolik Kilisesi'nin dinsel istismarına uğramıştır." Ayrıntılı bilgi için bkz: (Olgun, 2005: 327).

kilise hakkındaki reformcu düşüncelerinin filizlenmesine neden olmuştur. Avusturya'ya döndüğü zaman, verdiği vaazlarda o zamana dek yaşadığı pişmanlıkları dile getirmiştir. Daha sonra vaazlarının etkisi sebebiyle düşmanları tarafından halkın huzurunu kaçırmakla suçlanmıştır. Waldhauser, bu suçlamalar karşısında kendini İsa'ya karşı yöneltilen benzer suçlamalara atıfta bulunarak savunmuştur. Roma'ya yaptığı ziyaret sonrası Viyana'da daha az vaaz vermeye başlayan Waldhauser, sonraları gezici bir vaiz olarak görev yapmıştır (Özkaya, 2020: 36-37).

Konrad Waldhauser daha sonra öğreniminden ve enerjisinden etkilenen IV. Charles sayesinde Prag'a gelmiş ve burada uzun yıllar Aziz Gallus Kilisesi'nde vaiz olarak görev yapmıştır. Başarısı çok büyüktü. Kilisenin önündeki açık meydana oldukça geniş bir kitleye vaazlar vermiştir. Halkın kibrini, ahlaksızlığını ve açgözlülüğünü yediği vaazları halkın yaşamında ve davranışlarında çok önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Kadınlar zengin giysilerini ve pahalı mücevherlerini bir kenara bırakmışlar, yıllarca ahlaksız bir yaşam süren ve günahkâr olan erkekler dindar bir yaşam sürmeye başlamışlardır. Tefeciler ve kamu hırsızları bile haksız kazançlarından vazgeçmişlerdir (Kuhns, 1907: 31-32).

Konrad Waldhauser, özellikle keşişler üzerine şiddetli eleştiriler içeren söylemlerde bulunmuştur. Keşişleri ikiyüzlü, ahlaksız olmakla itham etmiş ve onları koyun kıyafeti giymiş kurtlara benzetmiştir. Ayrıca Kutsal Kitap'a dayanarak kıyafetlerinin ve yaşam tarzlarının Tanrı'nın buyruklarıyla hiçbir ilgisi olmadığını savunmuştur. Ek olarak tembellikleri ve sürekli olarak ilahi söylemleri gibi konularda da onları eleştirmiştir. Çocuklarına ebedi bir yeminle manastır hayatını dayatan ebeveynlere karşı da eleştirilerde bulunmuş ve "yalnızca Tanrı'nın Ruhu ile yönetilenlerin Tanrı'nın gerçek oğulları olabileceğini savunmuştur". Bunun yanı sıra keşişleri kendi adadillerindeki İncil'i reddederek sıradan insanların dine yaklaşmasını engellemeleri ve batıl inançları teşvik etmeleri konusunda da eleştirmiştir. Waldhauser yapılan yolsuzluklar karşısında da sessiz kalmamış ve yolsuzlukların önlenemez boyutlara ulaşmasına karşı şiddetli eleştiriler getirmiştir. (Özkaya, 2020: 37-38).

Waldhauser üst sınıfa mensup Almanları vaazlarında kibirleri, lükse düşkünlükleri, para hırsları ve dine olan mesafeleri nedeniyle kendi dillerinde eleştirmiştir. Aynı zamanda zengin insanları daha cömert bağışlar yapmaya davet etmiş, Dominikenler ve Fransiskanlar gibi dilenci tarikatları da açgözlülükleri ve hırsları nedeniyle vaazlarında gündeme getirmiştir. Ruhban sınıfına çağrıda bulunarak onları asli görevlerine dönmeye davet etmiştir. Tarikatlarını zenginleştirmek ve dünyevi güvence arayışına girmek

yerine, cemaatlerinin ruhlarını kurtarmaya yönelmeleri gerektiğini söylemiştir. Konrad Waldhauser, özellikle Kutsal Kitap'ın anadilde okunması ve öğretilmesi düşüncesi ve kilisedeki yolsuzluk ve ahlaksızlıkları eleştirmesi konusunda Jan Hus'u etkilemiştir. Onun ölümüyle bıraktığı reform mirasını ise öğrencisi Jan Miliç devralmıştır (Özkaya, 2020: 38).

Özetle Konrad Waldhauser, vaazlarında ruhban sınıfının yozlaşmasına, özellikle de o dönemde kibirleri, lüksleri ve görevlerini ihmal etmeleri nedeniyle tüm Hristiyan dünyasında hor görülen ve nefret edilen keşişlere karşı çıkmıştır. Vaazlarında ve yazılarında Protestanlığın temel doktrini olan İncil'in insanlara duyurulması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu nedenle din adamlarının nefretini kazanmış ve sapkınlık suçlamalarına maruz kalmıştır. Ancak buna rağmen IV. Charles'ın kendisine verdiği destek sayesinde düşmanları tarafından kendisine kurulan tüm tuzaklardan kurtulmuştur. Sonunda Prag'ın en önemli kilisesi olan Teyn Kilisesi'nin başına getirilmiş ve 8 Aralık 1369'da burada ölmüştür (Kuhns, 1907: 32).

2.3. Girolamo Savonarola (1452-1498)

Girolamo Savonarola tıpkı diğer reformistler gibi kilisenin yozlaşmışlığını eleştirmiş bir isimdir. O, yozlaşmış din adamlarıyla çatışmasıyla ünlü olan İtalyan vaiz ve reformcudur. Papaların, kardinallerin ve piskoposların yozlaşmış davranışları onu öfkelenmiştir. Hristiyanlığın ruhani değerlerine daha sıkı bağlılık ve yoksullara karşı daha fazla sosyal farkındalık talep etmiştir. "Umutsuzların Vaizi" unvanını kazanan Savonarola, son derece popüler vaazlar (doğru ahlaki davranışlar üzerine dini konuşmalar) vermiş ve vizyonlarıyla ünlenmiştir (Saari and Saari, 2002: 328).

Dini reformcu Girolamo Savonarola, Niccolò Savonarola ve Elena Bonaccorsi'nin oğlu olarak 1452'de Ferrara'da dünyaya gelmiştir. Babasının büyükbabası, ünlü bir doktor ve güçlü dini duygulara sahip bir adam olan Michele tarafından eğitilmiştir (Cirigliano, 2007: 297; Clark, 1890: 30; Macleod, 1889: 11; Wilson, 1883: 11). Girolamo, hümanist bir eğitim (eski Yunan ve Latin edebi metinlerinin incelenmesine dayanan bir müfredat) aldıktan sonra yüksek lisans derecesi almış ve tıp okumuştur. 1475 yılında İtalya'nın Bologna kentindeki San Domenico manastırına girmiştir. Mesih'in bir savunucusu olmaya ve insanların sefaleti ve günahıyla savaşmaya yemin etmiştir. Floransa'da bir manastır olan San Marco'ya atandığı 1482 yılına kadar teoloji (din teorisi) okumuştur. Günah, Tanrı'nın cezası ve Mesih'in kurtarıcı sevgisi gibi konular üzerine vaazlar vermeye başlamıştır. Savonarola ilk başlarda başarısız olmuş çünkü sesi ve aksanı, vaazlarını

sıkıcı bulan Floransa'nın kültürlü vatandaşlarını rahatsız etmiştir (Saari and Saari, 2002: 329). Savonarola'nın vaazları burada hiçbir etki yaratmasa da bu onun reform yapma gayretini kırmamıştır. 1485-89 yılları arasında İtalya'nın diğer şehirlerinde vaazlar vermiştir. Ruhların kurtuluşu için yoğun bir gayretle doluydu ve kötülükle mücadele etmek ve yaşamın kutsallığını yaymak için her şeyi riske atmaya hazırdı. 1489'da gelecekteki çalışmalarının ve zaferlerinin olduğu kadar düşüşünün de sahnesi olacak olan Floransa'ya dönmüştür (Kirsch, 1912: 490).

1490 yılının Ağustos ayında Savonarola, San Marco kürsüsündeki vaazlarına Kıyamet yorumuyla başlamıştır. Tartışmasız büyük bir başarı göstermişti. Adeta tüm Floransa onu dinlemek için akın ediyordu, böylece katedraldeki vaazlarıyla birlikte halk üzerinde giderek artan bir etki elde etmiştir. 1491'de San Marco Manastırı'nın başrahibi olmuştur. Mediciler her zaman manastırın cömert hamileri olduklarını göstermiş olmalarına rağmen, Lorenzo de Medici'yi ziyaret etmeyerek Floransa hükümdarına karşı duygularını açıkça belli etmiştir (Kirsch, 1912: 490-491; Corns, 2012: 331).

Zamanla Savonarola'nın vaazları artık sadece sıradan insanlar arasında değil, Lorenzo de Medici'nin çevresindeki önde gelen entelektüeller ve sanatçılar arasında da son derece popüler hale gelmiştir. Etrafına toplanmışlar ve birçoğu kendilerini onun belagatinden büyülenmiş olarak tanımlamıştır. Vaazlarının ilahi ilhamla verildiğine, yani Tanrı'nın Sözü'nü söylediğine inanmışlardır. Soylu hanımlar ve beyler de vaazlarına katılıyor ve kendilerine karşı özel bir ilgi istediklerini belirterek ona baskı yapıyorlardı. Savonarola artık Floransa'daki kilisede bir reform yapma zamanının geldiğini düşünüyordu. İlk adımı, San Marco Manastırı'nı bölgedeki manastırların yönetici örgütü olan Lombardiya Cemaati'nden ayırmak oldu. Ardından, 1493 yılında Papa tarafından onaylanan yeni ve daha katı bir cemaat olan Toskana Cemaati'ni (daha sonra San Marco Cemaati olarak yeniden adlandırıldı) kurdu. Savonarola bu ayrılığı kilisede reformun başlangıcı olarak gördü. Hareketini genişleterek diğer manastırları da kendi cemaatine katılmaya ikna etti. Kendi manastırında, keşişlerden tüm mülklerinden vazgeçmelerini istedi (Saari and Saari, 2002: 329-330).

Bu arada vaazlarına hız kesmeden devam eden Savonarola'nın takipçileri onu bir peygamber olarak görüyor ve saygı duyuyorlardı. Sonuçlarını düşünmeksizin, Floransalıların ahlaksız, kibirli, zevk peşinde koşan yaşamını kınamıştır. Böylece sakinlerin büyük bir kısmı geçici olarak pişman olmuş ve Hristiyan erdemlerini uygulamaya geri dönmüştür. Ayrıca paganlaştırılmış sanatın, anlamsız yaşamın destekçisi ve Floransa'nın zorba hükümdarı olan Muhteşem Lorenzo'ya şiddetli bir şekilde saldırmıştır.

Savonarola 1493'ten itibaren artan bir şiddetle kilise yaşamındaki suiistimallere, din adamlarının büyük bir kısmının ahlaksızlığına, özellikle de Roma Curia'sının birçok üyesinin, hatta taç giyen VI. Alexander'ın ahlaksız yaşamına, prenslerin ve saray mensuplarının kötülüklerine karşı sert eleştirilerde bulunmuştur (Kirsch, 1912: 491).

Medici yönetimi Lorenzo'dan uzun süre kurtulamamış ve 1494'te VIII. Charles'ın istilasıyla devrilmiştir. Savonarola iki yıl önce onun gelişini ve kolay zaferini öngörmüştü. Bu kehanetler ve kralla yapılan müzakerelerde ve hükümet değişikliğinden sonra hiziplerin nefretini yatırtmada oynadığı rol, otoritesini muazzam ölçüde artırmıştır. Mediciler şehirden kovulduktan sonra Savonarola arkasındaki halk desteğiyle Floransa'yı kontrol etmeye başlamıştır (Britannica Encyclopedia of World Religions, 2006: 975).

Savonarola siyasete ve devlet işlerine doğrudan müdahale etmedi ama öğretileri ve fikirleri otoriterdi. Vatandaşların ahlaki yaşamı yeniden canlandı. Birçok kişi San Marco manastırına lüks eşyalar, oyun kartları, süs eşyaları, güzel kadın resimleri, pagan ve ahlaksız şairlerin yazıları vb. getirmişti; Bu eşyalar daha sonra alenen yakılmıştır. Lüks giyimli evli ve bekar kadınların uçarı süslerini bir kenara bırakmaları teşvik ediliyordu (Kirsch, 1912: 491). Ayrıca Savonarola vaazlarında yeni politikalar önermeye başlamıştır. Örneğin, alt sınıflar için işlerde artış ve yoksullar için rahatlama talep etmiştir. Ayrıca kiliseleri açları doyurmak için altın ve gümüş süslerini eritmeye davet etmiştir (Saari and Saari, 2002: 329-330).

Bu faaliyetleri ve çabaları ona karşı muhalefetin artmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Papa Alexander resmi bir mektup göndererek bazı kişilerin Savonarola'yı sapkınlık yapmakla, kilise yasalarını ihlal etmekle, sahte kehanette bulunmakla ve kilisenin huzurunu bozmakla suçladığını bildirmiştir. Alexander kendisini savunmak için Roma'ya gelmesi konusunda ısrar etmiştir. Savonarola hasta olduğu ve bu sebeple güçsüz düştüğünü söyleyerek Papa'dan Floransa'da kalmak için izin istemiştir. Papa bu isteğini kabul etmiş ancak suçlamalar nihayete erene kadar vaaz vermesini yasaklamıştır. Sonraki birkaç ay boyunca Savonarola'nın destekçileri Floransa'da sosyal ve siyasi huzursuzluğa neden olmaya devam etmiştir. Sonunda bu duruma kızan Papa, Savonarola'nın yargılanmasını emretmiştir. Soruşturmada Savonarola aleyhinde hiçbir kanıt bulunamayınca, Alexander yargılama planlarını iptal etmiş fakat vaaz verme yasağını kaldırmamıştır. Bununla birlikte dur durak bilmeyen Savonarola 1496'da bir kez daha kiliseye saldırmış ve din adamlarını sert bir dille suçlamıştır. 1497'de Savonarola'nın vaazlarını sınırlayan yasalar çıkarılmaya başlanmıştır. Savonarola'nın papa ile arasındaki son hesaplaşma

ise, Alexander'ın itaatsiz keşişin susturulmasını emrettiği 11 Şubat 1498'de gerçekleşmiştir. Nisan ayında Floransalı yetkililer üç gün süren iki duruşma gerçekleştirmiştir (Saari and Saari, 2002: 332).

Söylediklerinin arkasında duran ve reform yapma çabasını sürdüren Girolamo Savonarola'nın sonu trajedik olmuştur. 23 Mayıs 1498'de Savonarola ve iki arkadaşı asılmış ve cesetleri yakılmıştır. Hükümet yetkilileri, kalıntıların kutsanmasını önlemek için küllerini Arno Nehri'ne atmıştır (Saari and Saari, 2002: 333; Kurian, 2015:98; Hannah, 2018:263). Onun ölümü bir son değildi aslında. Savonarola'nın savunucuları onun davası için aynı hırsıyla, belki daha da hararetle savaşmaya devam etmiştir. Çünkü artık övünecekleri bir 'şehitleri' vardı (Schmitt, 1967:16). Bununla birlikte Martin Luther ve diğer Protestan reformcular onu kendi hareketlerinin öncüsü olarak görmüşlerdir (Saari and Saari, 2002: 333).

3. SONUÇ

Orta Çağ Avrupası'ndaki dini reformistler, kilisenin yozlaşmış uygulamalarına ve otoritesine karşı çıkararak, dini inançların ve uygulamaların yeniden değerlendirilmesine ve değiştirilmesine yol açmışlardır. Bu süreç, kilisenin otoritesinin sorgulanmasına, İncil'in halka açılmasına ve dini eğitimin yayılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu reformistlerin yaşamları ve düşünceleri, Orta Çağ Avrupası'nın dini ve sosyal tarihine ışık tutmuş ve daha sonraki dönemlerde gerçekleşecek olan daha kapsamlı dini reformların temellerini atmıştır.

Orta Çağ Avrupası'ndaki dini reformistler, hem dini düşünce ve inançların çeşitlenmesine hem de kilisenin otoritesine karşı başkaldırlara öncülük etmişlerdir. Bu hareketlerin bıraktığı miras şu şekilde özetlenebilir: Reformistlerin düşünceleri ve etkinlikleri, Avrupa'da dini çeşitliliğin ve hoşgörünün artmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca reformistlerin kilisenin otoritesine ve hiyerarşisine karşı çıkması, kilise ve devletin ayrılması fikrinin benimsenmesine ön ayak olmuştur.

Orta Çağ Avrupası'ndaki dini reformistlerin çalışmaları ve düşünceleri, dini inançların gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu reformcular, tarihsel süreç içerisinde önemli değişimlerin öncüleri olarak kabul edilmeli ve Avrupa'nın dini ve sosyal tarihine önemli katkılar sağlayan değerli bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç itibariyle reformistlerin hepsi farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda yaşamış olsalar da ortak bir görüşe hâkim olmuşlar ve kiliseye karşı sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Onlar bir bakıma yıllar sonra

gerçekleşecek olan Protestan Reformu'nun önünü açmışlardır.

4. SUMMARY

The Protestant Reformation, a significant religious movement initiated in the 16th century, began with critiques towards the practices and teachings of the Catholic Church. The Reformation affected Europe in all aspects, not only religious but also political and social, hence it is considered a turning point in European history (Akkuş, 2005:7). This movement notably led to the birth of a new branch of Christianity, Protestantism, particularly in Northern and Western Europe. However, the reform did not happen overnight. It involved great suffering and heavy costs. Although Martin Luther is widely recognized as the leading figure of the reform, there were others who also risked their lives in this cause. Among these are Peter Valdo, Konrad Waldhauser, and Girolamo Savonarola, who are the central subjects of our study. These figures criticized the wealth of the Catholic Church and the luxurious lifestyle of the clergy, inviting them to adopt a more modest way of life.

The common characteristic of Peter Valdo, Konrad Waldhauser, and Girolamo Savonarola was their questioning of the church and their criticism of its corruption. By voicing strong criticisms against the Papacy and the church institution, and by opposing the authority of the Pope, they slowly laid the groundwork for the Reformation process. According to them, the Church was no longer as it was in its early days, and the clergy had become rich by exploiting the feelings of the people. For instance, Peter Valdo led the formation of a group known as the Waldensians by adopting an apostolic lifestyle. The Waldensians advocated for the translation of the Bible into the vernacular, so that the people could learn the truths from the Holy Scripture themselves. Initially, the Waldensians did not want to conflict with the church authorities, but their lifestyle of poverty was essentially an indirect critique of the clergy. Despite facing numerous persecutions, the Waldensians persevered on the path they believed and knew, and their efforts and work planted the seeds of the Reformation, inspiring the reformists who came after them.

Another reformist figure that emerges is Konrad Waldhauser. Like others, Waldhauser criticized the clergy, gaining the support of the populace. His sermons had a profound impact on many people. Those who lived affluent lives abandoned their wealth, and those who lived immoral lives began to lead devout ones. Girolamo Savonarola, on the other hand, paid with his life for his insistence on the necessity of reform in the Church and

his display of a reformist stance. Like the reformists before and after him, he criticized the corruption of the church and therefore clashed with it. Savonarola, like Konrad Waldhauser, delivered powerful sermons and criticized the abuses in church life and the immorality of a large part of the clergy. None of these figures strove for their own benefit, but rather sought to prevent the public from being deceived by the abuses of the church. In this endeavor, they faced numerous persecutions and even lost their lives.

As can be seen, many reformist figures emerged long before Martin Luther and were just as influential as him. However, they remained more in the background because they tried to make their voices heard during periods when the church was powerful. In a sense, their misfortune was to emerge at the wrong place and the wrong time. The desire to bring about a reform during the Middle Ages, especially during the time when the church was dominant, is a nearly impossible circumstance. In this respect, it can be said that Martin Luther was very fortunate. He initiated the reform movement during a period when the church's authority was beginning to wane and people were already tired of the clergy's oppression. In addition, thanks to the power of the printing press, he had the opportunity to broadcast his views to a wider audience.

When it comes to the Protestant Reformation, it is observed that most studies focus predominantly on Martin Luther. However, there is a background to the reform as well. These reformists in the background have gone through quite challenging processes. However, despite all the difficulties faced and all the costs paid, the reformists who dared to criticize the church and the clergy have left their mark on history with their courage. Our study aims to provide more detailed information about these lesser-known reformists and to explain the impact of their thoughts on Medieval Europe.

5. KAYNAKLAR

- Akkuş, E. (2005). *Desiderius Erasmus ve Martin Luther'in reform görüşlerinin Avrupa kültürel birliği bağlamında değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atwood, C. D. (2009). *The theology of the Czech Brethren from hus to comenius*. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Britannica Encyclopedia of World Religions*. (2006). Encyclopaedia Britannica, Inc.
- Çetin Ünal, B. (2022). Bohemyalı bir devrimci: Jan Hus. *10th International Conference on Social Sciences & Humanities*, Sivas, 316-324.

- Cirigliano, M. A. (2007). *Melancolia poetica: A dual language anthology of Italian poetry, 1160-1560* (ed. Marc A. Cirigliano). Leicester: Troubador Publishing.
- Clark, W. (1890). *Savonarola his life and times*, Chicago: A.C. McClurg and Company.
- Corns, Thomas N. (2012). Savonarola, Girolamo (1452-1498), *The Milton Encyclopedia*, (ed. Thomas N. Corns), New Haven and London: Yale University Press, 331.
- Dehsen, C. D. (2013). Hus, Jan, Czech reformer of the Christian church 1372-1415. *Lives and Legacies: An Encyclopedia of People Who Changed the World: Philosophers and Religious Leaders*, (ed. C. D. von Dehsen), New York: Routledge.
- Eroğlu, A. H. (2000). Hıristiyanların bölünme sürecine genel bir bakış, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/1, 320.
- Esgin, M. (1998). *Hristiyanlıkta engizisyon mahkemeleri*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gillette, E. H. (1871). *The life and times of John Huss; or the Bohemian reformation of the fifteenth century*, Vol.1, Boston: Gould and Lincoln, 1871.
- Hannah, John D. (2018). *Invitation to church history: World*, Grand Rapids, MI: Kregel Academic.
- Kirsch, J.P. (1912). Girolamo Savonarola. *The Catholic Encyclopaedia*, Vol.13, New York: Robert Appleton Company.
- Kleyn, D. and Beeke, J. R. (2007). *Reformation heroes*. Grand Rapids: Reformation Heritage Books, 2007.
- Kuhns, O. (1907). *John Huss: The witness*. Cincinnati: Jennings and Graham.
- Kurian, George Thomas (2015). *A quick look at Christian history: A chronological timeline through the centuries*, Eugene, Oregon: Harvest House Publishers.
- Lambert, M. (2015). *Ortaçağda dinsel sapkınlıklar*, (çev. Erdem Gökyaran). İstanbul: Kabaı, 2015.
- Landes, R. (1995). Waldo/Waldenses. *Medieval France: An Encyclopedia*, (ed. William W. Kibler vd.), New York: Garland Publishing, 1835-1836.
- Lerner, R. E. (1989). Waldensians. *Dictionary of the Middle Ages*, (ed. Joseph R. Strayer), Vol.12, New York: Charles Scribner's Sons, 508-513.
- Macleod, A. C. (1889). *The life and times of Girolamo Savonarola*, Edinburgh: James Gemmel.
- Miller, J. H. (2011). *After 400 years of the King James version of the Bible*. Bloomington: Author House
- Olgun, H. (2005). Katolik Kilisesi'nin endüljans uygulaması ve protestan reformuna etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18/18-19, 327-346.
- Özkaya, E. (2020). *Protestan reformunun öncüsü Jan Hus'un hayatı ve görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Saari, P. and Saari, A. (2002). *Renaissance and reformation: Biographies*, Vol.2, Detroit: Gale Group.
- Schmitt, Charles B. (1967). *Gianfrancesco Pico Della Mirandola (1469–1533) and his critique of aristotle*, Dordrecht: Springer.
- Treesh, S. K. (1986). The Waldensian recourse to violence. *Church History* 55/3, 294-306.
- Ülgen, P. (2020). *Orta çağ Avrupa tarihi*, 1. Baskı, İstanbul: Yeditepe.
- Wilson, Annia C. Macleod (1883). *The life and times of Girolamo Savonarola*, Edinburgh: James Gemmel.
- Yavaş, H. (2022). XII. Yüzyılda Waldoculuğun kuruluşu ve Hristiyan heretikliğindeki yeri. *The Legends Journal of European History Studies* 3, 65-75.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 24.07.2023

Kabul Tarihi: 29.09.2023

POLİSTE BİR KAMU DENETÇİSİ FİĞÜRÜ: AGORANOMOS

Figure of an Ombudsman in the Police: Agoranomos

Defne YILMAZCAN

Dr. Eskiçağ Tarihi
dfne1212@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3381-6965

Ahmet GÖZLÜ

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ahmetgozlu69@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7146-3932

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmada; Hellen polislerinde, agora adı verilen pazar yerlerinin denetçisi olarak öne çıkan agoranomosluk (ἀγορανόμος) kurumu irdelenmiştir. Bu irdeleme yapılırken öncelikle agoranomosların görev ve yetkileri, görev alanlarının kapsamı gibi temel sorular üzerinden hareket edilmiştir. Ayrıca konunun anlaşılabilmesi için agoranın tanımı ve önemi üzerinde durulmuştur. Agoranomosluk kurumu incelenirken öncelikle antik kaynaklar, arkeolojik veriler (yazıt vb.), yabancı ve yerli kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kaynaklardan çıkarılan ortak kaniya göre, Hellen polislerinin merkezini agora denilen ve pazar yeri olarak bilinen kamusal mekânlar oluşturmaktadır. Bu mekânların denetimi ise özel bir önem arz etmektedir. Polisin gerek işlevselliği gerekse özgün mimari formu ile öne çıkan ve en önemli yapılarından biri olan agoralar, şüphesiz bir pazar yerinden çok daha fazlasıydı. Bu nedenle sıkı bir denetim gerektirmekteydi. Polisin sosyal, siyasal, ekonomik ve dini yaşamının merkezi olan agoraların denetimi ve düzeni için özel görevliler bulunmaktaydı. Agoranomos adı verilen bu görevliler agoraların bütün işlerinden sorumluydular. Görev tanımları polisten polise değişebilen agoranomoslar özellikle ticari maksatlı kurulan pazar yerlerinde görevlendirilmekteydiler. Ürünlerin kontrolünden, sosyal ilişkilere değin birçok sorumluluğu bulunan agoranomoslar, polis yaşamında oldukça önemli bir yere sahiptiler. Agoraların geliştiği ve her polisin ayrılmaz bir ögesi olduğu Klasik dönem ile birlikte her poliste bu tür görevliler bulunmaktaydı. Fakat Hellenistik Dönem ile birlikte yavaş yavaş kaybolmaya başlayan bu kurum Roma hâkimiyeti ile birlikte aedilis olarak devam etmiş ve nitekim imparator Diocletianus (İS 284-305) tarafından kaldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Antik Hellen, Polis (Şehir-devleti), Agora, Agoranomos, Aedilis.

Abstract

In this study; In the ancient Greek police, the institution of agoranomos, which stands out as the inspector of the market places called agora, has been examined. While making this analysis, first of all, basic questions such as the duties and powers of the agoranomos and the scope of their duties were discussed. In addition, the definition and importance of the agora were emphasized in order to understand the subject. While examining the institution of Agoranomos, primarily ancient sources, archaeological data (inscriptions, etc.), foreign and domestic sources were used. According to the common opinion drawn from these sources, the center of the Greek police is the public spaces called agora and known as the market place. The control of these places is of particular importance. Agora, one of the most important

structures of the police, which stands out with its functionality and original architectural form, was undoubtedly more than a market place. Therefore, it required strict control. There were special officials for the control and order of the agora, which was the center of the social, political, economic and religious life of the polis. These officials, called *Agoranomos*, were responsible for all the affairs of the agora. *Agranomos*, whose job descriptions could change from police to police, were assigned to market places established for commercial purposes. *Agranomos*, who had many responsibilities from the control of products to social relations, had a very important place in the life of the polis. In the Classical Age, when agoras developed and were an integral part of every polis, there were such officers in every polis. However, this institution, which started to disappear gradually with the Hellenistic period, continued as *aedilis* with the Roman domination and was abolished by the emperor Diocletian.

Keywords: Ancient Hellen, Police (City-state), Agora, *Agoranomos*, *Aedilis*

1. GİRİŞ

1.1. Agora'nın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Agora sözcüğü etimolojik olarak toplanmak anlamına gelen “*ageiro*” (ἀγείρω) kelimesinden gelmektedir. Erken dönemlerde “toplanmak, bir araya gelmek” şeklinde kullanılan *ageiro* terimi zamanla değişerek “toplanılan yer” anlamına gelen *agoraya* (ἀγορά) dönüşmüştür (Çelgin, 2018, s. 20). *Agora* sözcüğünün “toplanmak” ya da “toplanılan yer” anlamındaki en erken biçimi Homeros’un *Ilyada* ve *Odysseia* adlı eserlerinde kullanılmaktadır (Homeros, II. VIII. 520. Od. VIII. 6. XXIV. 415). Ayrıca *Linear B* tabletlerinde “sürü” ya da “toplama” anlamına gelen “*a-ko-ra*” sözcüğünün de kesin olmamakla birlikte *agora* ile bağlantılı olabileceği düşülmektedir (Lavelle, 2020, s. 32). Muhtemelen toplanmak ve toplanılan yer anlamlarından dolayı zamanla pazar yeri olarak nitelendirilen *agora*, İÖ VI. yüzyıldan itibaren fiziki bir mekân olarak ortaya çıkmıştır (Temelis, 1978, s. 3). *Agoralar*, güvenlik nedeniyle *akropolün* yakınında inşa edilir ve kentin ana girişinden çok uzak olmamasına dikkat edilirdi (Hansen, 2006, s. 104).

Agora, coğrafi olarak sınırları çizilen önemli bir alandı ve bu alana sınırlarını belirtmek için sınır taşları dikilirdi. Bu taşlara ise “Ben *Agora*’nın sınıryım” [Ἰσορὸς εἶμι τῆς ἀγορᾶς] yazılırdı (Lang, 1994, s. 5). *Agoralar* çoğunlukla önemli yolların kesiştiği yerde bulunmaktaydı. Dolayısıyla fiziki şekli de bu yollar tarafından belirlendiği için oldukça düzensizdi (Dickenson, 2017, s. 53). Başlangıçta son derece basit bir meydan olan *agora*, sıklıkla siyasi ve dini toplantıların yapıldığı bir yer olarak kullanılmaktaydı. Halk burada toplanır uzun ve coşkulu konuşmalar yapardı. Bu nedenle *agorada* yalnızca konuşmacılar için bir kürsü ve dinleyicilerin oturması için de oturma yerleri bulunmaktaydı. Ayrıca bu alanda dinsel törenler de

gerçekleştirilmekteydi (Wycherley, 2011, s. 72). *Agoralar* İÖ V. yüzyılla birlikte hızlı bir mimari gelişim göstermiştir. *Agoranın* başlangıcındaki basit mimari formu, ticari faaliyetlerin artması, kent nüfusunun çoğalması, toplumdaki siyasi, kültürel ve sanatsal faaliyetlerin yoğunlaşması ile birlikte gelişmiştir. Özellikle İÖ V. yüzyılda Hellas'ın birçok *polis*inde planlı bir yapıya dönüşen *agoralar*, zamanla *polis* statüsündeki her yerleşimin temel mimari yapılarından biri olmuştur (Yılmazcan, 2021, s. 295).

Görsel 1: Solda: Atina *agorasının* İÖ 400 yıllarına ait planı. Sağda: İÖ V. yüzyıla ait olan *agora* sınır taşı (Lang, 2004, s. 5-6).

Agoranın tarihsel gelişimine bakıldığında *polisten polise* farklılık gösterdiği görülmektedir (Parkins & Smith, 1998, s. 181). Bu bağlamda tüm Hellen *polis*lerinde bulunan söz konusu yapıların şüphesiz en tipik örneği

Atina *agorası*dır. Atina *agorası* diğer *polis*lere rol model olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle Atina *agorasına* değinmek gerekirse; Atina *agorasının* ilk olarak İÖ VI. yüzyılın başlarında ilk yasa koyucu Solon döneminde (İÖ 640-560) ortaya çıktığı bilinmektedir. Dolayısıyla *agoranın* ilk kamusal yapılarının ve anıtlarının da bu tarihlerde inşa edildiği kabul edilmektedir (Temelis, 1978, s. 3). Herodotos'un anlattığına göre, *akropolisin* kuzeyinde yer alan Atina *agorasının* ortasından Paktalos Nehri geçmektedir (Herodotos. V. 101). *Agoranın* doğusunda Kolonos Agoraios, güneyinde Areopagos Tepesi, kuzeyinde ise Eridanos Çayı bulunmaktadır (Boegehold, 1995, 44).

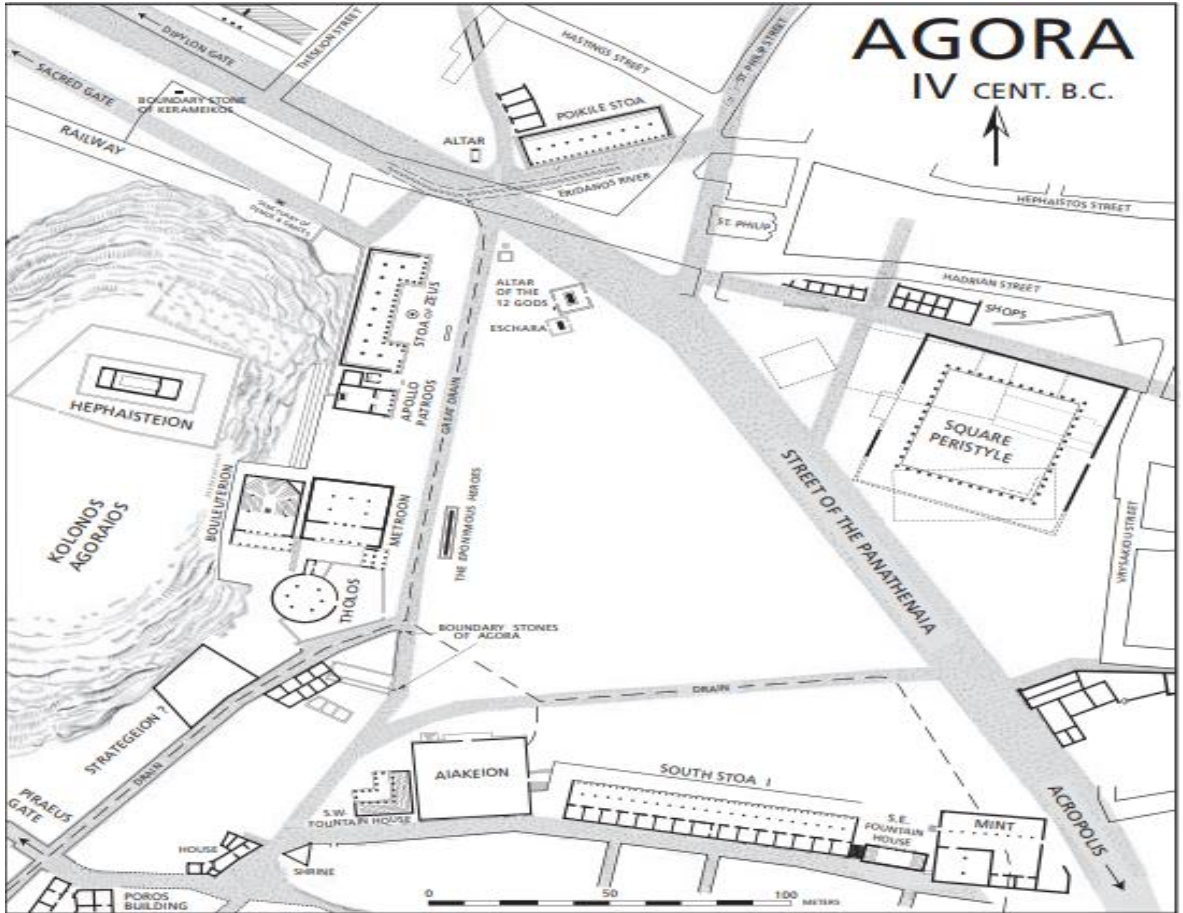
Atina *agorası*, İÖ 527 yılından itibaren hızla gelişmeye başlamış ve özellikle tiran (tyranos) Peisistratos döneminde (İÖ 560-527) yeniden düzenlenmiştir. Peisistratos'un *agorada* bir su kemeri, Enneakrounos adı verilen süslü bir çeşme evi ve bugün hala işleyen bir drenaj sistemi inşa ettirdiği bilinmektedir (Lang, 1968, s. 11-18). Ayrıca şehrin resmi merkezi olarak hizmet veren On İki Tanrı Sunağını yaptırdığı bilinmektedir (Demand, 1996, s. 154). Bu dönemden itibaren *agora* mahkemeler, meclisler, tapınaklar veya diğer resmi yapıların inşa edilmesiyle birlikte kamu binaları ile çevrili bir pazar yeri ve sivil merkeze dönüştürülmüştür (Northrup, 2005, s. 10).

Hellen *polis*lerindeki *agoraların* çoğu İÖ 480 yıllarından itibaren Pers Savaşları (İÖ 499-449) sonucunda tahrip edilmiştir. Fakat bu tahribatın onarılması ve İÖ V. ve IV yüzyıllarda demokrasinin gelişmesiyle birlikte *agoraya* yeni yapılar eklenmiştir (Camp, 2003, s. 4). Stoa Poikile, Tholos, Bouleuterion, Zeus Eleutherios Stoası, Güney Stoa, Metroon, darphane, hukuk mahkemeleri, tapınaklar ve dükkânlar gibi yapıların eklendiği *agora* bu dönemden itibaren gelişimini tamamlayarak yeni bir mimari forma kavuşmuştur (Thompson&Wycherley, 1972, s. 20). Böylece *agoranın* oluşumu tamamlanmış ve bundan sonraki süreçlerde yalnızca, küçük yapılar ve kimi heykeller eklenmiştir (Wycherley, 2011, s. 85).

Klasik *agoraların* en önemli yapısı *stoa* adı verilen yapılardır. *Agoranın* simgesi olan ve her iki yanında bulunan *stoalar*, üstü kapalı ve çok amaçlı kullanılan yapılardır (Mcgregor, 2014, s.79). Burada dükkânlar, bankerlerin masaları, kitapçılar, toptancılar ve çeşitli eşyalar satan satıcılara ait alanlar bulunmaktadır (Pomeroy, 2004, s. 176). Ortaya çıkışından itibaren bütün *polis*lerde inşa edilen *agoralar*, Romalılar tarafından da benimsenmiştir. Roma'da *forum* adı altında gelişen bu yapılar dikkörtgen biçimleriyle, şehir merkezinin yanı sıra merkezi pazar yeri olarak da kullanılmıştır (Northrup, 2005, s. 10).

1.1.2. Agoranın İşlevleri

Agora, insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan çok yönlü bir yapıdır. Bu yapı bir pazar yeri olma işlevinin yanı sıra; her türlü ilişkinin hayat bulduğu bir yaşam merkeziydi (Pomeroy, 2004, s. 176). Oldukça işlevsel bir yapı olan *agoralar*; pazarlar, dini törenler, atletik yarışmalar, askeri eğitim, tiyatro gösterileri ve politik oylamaların yapıldığı bir yerdi (Lang, 2004, s. 6). Ekonomik ve dini işlevinin yanı sıra politik ve hukuki bir işlevi de bulunan *agoranın* etrafında, meclis binaları, yargıların genel merkezleri, arşivler, darphaneler, mahkemeler ve kamu daireleri bulunmaktaydı (Lang, 2004, s. 6).

Görsel 2: Sosyo-politik, ekonomik ve dini yapıların bir arada bulunduğu *agora* oldukça işlevsel bir alandır. (İÖ IV. yüzyıl *agorasının* çizimi). (Lang, 2004, s. 5-6).

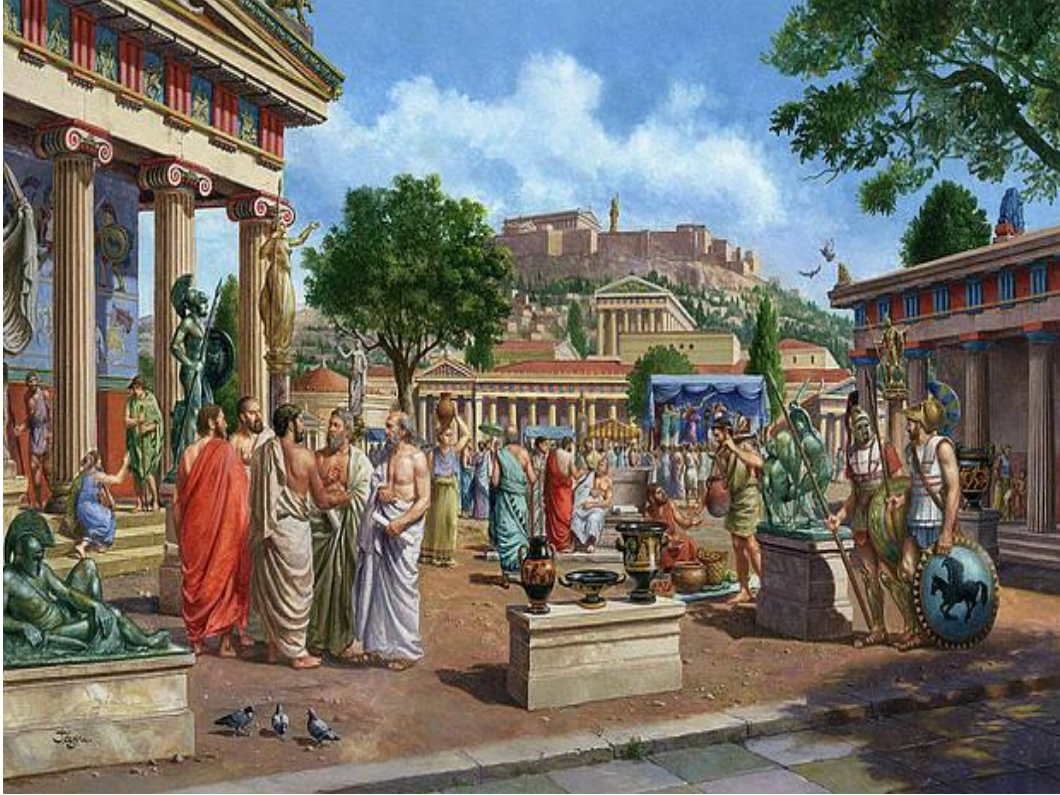
Agoraya, muhtemelen herkesin görebileceği bir alan olmasından dolayı, kanunların yer aldığı tabletler de konulurdu. Örneğin, *axones* denilen tahta tabletlere yazılmış olan Solon'un çıkardığı yasalar, *agorada* herkesin görebildiği bir alanda sergilenmekteydi (Pomeroy, 2004, s. 116). Tüm bunların yanı sıra anıtsal bir işleve de sahip olan *agoralara*; Savaşlarda ülkesi adına büyük yararlılık göstermiş bir kimse için anıt taşlar dikilirdi (Herodotos, VI. 14). Bir nevi kült merkezi gibi işlev gören *agorada* tanrı ve tanrıça heykelleri, tapınaklar, yazıtlar, tanrı, tanrıça ya da kahramanlara adanmış sunaklar yüceltilmiş kişilerin mezarları ve kutsal nesnelere de bulunmaktaydı. Tapınaklar *agoranın* en önemli yapıları arasında sayılmaktaydı. Çünkü her *polis*in koruyucu bir tanrısı vardı ve dolayısıyla bu tanrılar onuruna tapınaklar inşa edilmesi gerekmekteydi (Martin, 1951, s. 164).

Bütün yaşamsal faaliyetlerin gerçekleştiği yer olan *agorada*; kamusal yapılar, kutsal ve dini yapılar bir arada bulunmaktaydı. Ayrıca bütün bu yapılar sanatsal bir şekilde inşa edilirdi. *Agorada* her ürünün satıldığı ayrı bölmeler bulunur ve bu bölmeler gördükleri işlevlere göre (balık, sebze, et, soğan, sarımsak, tunç, köle pazarı) adlandırılırdı (Wycherley, 2011, s. 90). Bu tür ürünlerin yanı sıra her türlü ziynet eşyası, figürinler, un, yağ ve şarap gibi yiyecek içecekler ve tekstil ürünleri de *agorada* satılırdı (Thompson, 1993, s. 5-6). Her türlü ihtiyacın karşılanabildiği *agoralar* özellikle sabah saatlerinde çok kalabalık olurdu. Bu nedenle sabahları alışveriş yapmak, uzun pazarlıklar gerektiren gürültülü ve sinir bozucu bir işti. *Agorada* özellikle balık satanların adı kötü anılmaktaydı. Çünkü bunlar bozuk balık satar ve üstelik buna karşılık aşırı fiyat talep ederlerdi (Wycherley, 2011, s. 90). *Agoralar* eğitim ve felsefi dersler vermek için de kullanılırdı. Örneğin sarraf tezgâhlarının bulunduğu bölümde Sokrates'in konuşmalar yaptığı bilinmektedir (Platon, Sokratesin Savunması, I. 17d).

1.1.3. Agora'nın Önemi

Yapısal olarak bir kent-devleti, dinsel, politik ve yönetim birimlerinin yer aldığı bir merkezi kısım (asıl kent alanı) ile bunun çevresindeki, ekonomi alanı durumunda bulunan, diğer bir deyişle tarımsal üretimin sağlandığı kırsal kesimden *khora* [χώρα] oluşmaktaydı. En önemli siyasal kurumlarını bir "danışma ve idare meclisi" (*Boule*) [βουλή] ve 'Halk Meclisi'nin (*Ekklesia/Demos* [Ἐκκλησία/Δῆμος]) oluşturduğu bir kent-devletinin sahip olması gereken yapılardan biri de *agoradır* (Tekin, 2008, s. 57). *Agora*, Hellen *polis*lerinin karakteristiğini oluşturan en önemli yapılardan biridir. *Polis*in yapısal anlamda ayrılmaz bir parçası olan *agora*,

Hellas anakarası dışında, *polis* niteliğinde kurulan bütün koloni kentlerde de inşa edilmek zorundaydı. Bir koloni kentinin kurulmasına karar verildikten sonra, tanrı ve tanrıçalara uygun adaklar sunulur ve kurulan kente ana şehrinin kültleri yerleştirilirdi. Dini vazifenin yerine getirilmesinden sonraki ilk iş ise, kurulan şehri düzenlemek ve *agora* için bir alan ayırmaktır (Demian, 1996, s. 108). Tüm bu işler *oikistes* (οἰκιστής) denilen bir kurucu tarafından gerçekleştirilmekteydi. *Oikistes*ler öldükten sonra bir kahraman olarak yüceltilir ve *agoraya* gömülürdü (Shapiro, 2007, s. 204). *Agoralar polis*in siyasi, idari, ticari ve sosyal merkezi olmasının yanı sıra dini yaşamının da merkeziydi (Camp, 1980, s. 3). Kutsal bir mekân olarak yüceltilen her *agoranın* koruyucu bir tanrısı bulunmaktaydı (Aiskhylos, Agamemnon, 87.90). Örneğin Atina *agorasının* koruyucu tanrısı, tüccarları ve dolayısıyla pazar yerlerini koruyan tanrı Hermes'tir (Wycherley, 1978, s. 38).

Görsel 3: Agora tüm Hellen polislerinde bulunması gereken en önemli yapılardan biridir.

Polisin ayrılmaz bir parçası olan *agoralar*, topluluk yaşamının odak noktasıydı. Burada sosyal, politik ve adli konulardan, dini, ekonomik ve felsefi konulara değin her türlü konu konuşulmaktaydı. Ayrıca olağanüstü bir durumda örneğin savaş, yangın ya da herhangi bir felaket haberi duyulduğunda herkes *agorada* toplanırdı (Pomeroy, 2004, s. 176). Olağan günlerde de oldukça kalabalık bir yer olan *agorada* satıcı kadın- erkek, köle ve özgür, yabancı ve yerli her türden insan bulunmaktaydı. Bu insanların çoğu çalışmak için gelirdi (Johnstone, 2011, s. 16). *Agoralarda* kadınlar ve erkekler ayrı yerlerde, ayrı ürünleri satarlardı. Örneğin kadınlar çeşitli sebze, meyve, evde imal ettikleri süt ürünleri ve dokudukları kumaşları, erkekler ise et, balık ve şekerin yerini tutan bal gibi ürünler satmaktaydılar (Darga, 2020, s. 279).

Xenophon'un anlattığına göre; köleler ancak efendisinin izni ile *agoraya* gidebilirdi. Fakat bu köle alacağı eşyanın nerede satıldığını bilmek zorundaydı (Xenophon, *Memorabilia*, VIII. 22). Ancak *agoraya* boş boş gezinmek ve gevezelik yapmak için gelenler de olurdu (Aristophanes, *Acharnians*, 20. 25). Örneğin *agorayı* lüzumsuz kişilerin yeri olarak betimleyen Aristophanes "Bulutlar" (Νεφέλαι, [Nephelai]) adlı eserinde *agoranın* nefret edilmesi gereken bir yer olduğunu vurgulamaktadır (Aristophanes, *Clouds*, I. 50). Oldukça kalabalık olan *agoralarda* kavgalar da sürekli hale gelmekteydi (Johnstone, 2011, s. 16). Muhtemelen bu sebepten dolayı Hesiodos, İşler ve Günler (Ἔργα καὶ Ἡμέραι, [Érga kai Hēmérai]) adlı eserinde kardeşi Perses'e "agoradaki kavgalara bulaşmaması" şeklinde öğütler vermektedir (Hesiodos, İşl. ve Gün, 28). Hellen yaşamında önemli bir yere sahip olan *agora*, birçok antik yazarın çeşitli eserlerine (tarih, komedi, politika, etik gibi) konu olmuştur (Thompson, 1962, s. 13). Arkaik dönemden itibaren önem kazanmaya başlayan ve özellikle Klasik dönemde sosyo-politik ve ekonomik yaşamın merkezi haline gelen *agoranın* denetlenmesi amacıyla görevli olan memurlara *agoranomos* denilmektedir (Archibald, 2001, s. 168).

2. AGORANOMOS'UN GÖREVLERİ

Agoranomoslar ile ilgili bilgi veren en önemli kaynaklar antik edebi eserler ve anıt yazıtlardır. Edebi eserlerde sıkça vurgulanan *agoranomosa* dair en erken bilgiler Aristophanes tarafından aktarılmaktadır. Örneğin Aristophanes'in *Yaban Arısı* (Σφήκες [Sphēkes]) adlı komedisinde bir fırıncıyı kızdıran Philokleon *agoranomos* ile tehdit edilmektedir (Aristof. 1407). Buradan *agoranomosun* oldukça yetkili biri olduğu anlaşılmaktadır. *Agoranomos* hakkında bilgi veren en önemli eserlerden bir diğeri de Aristoteles'in *Politika* (Πολιτικά, [Politiká]) adlı eseridir. *Politika* adlı

eserinde, bir devletin varoluşunu zorunlu görevlere bağlayan Aristoteles, devletin iyi yönetilmesi ve düzeninin sağlanması için *agoranomosu* önemli bir yere koymaktadır. Çünkü Aristoteles'e göre; bir devletin temel etkinliklerinden biri çeşitli gereksinmelerine göre ürün almak ve ürün satmaktır. Bu nedenle zorunlu görevlerin en önemlisi, pazar yerlerinin denetlenmesidir. Aristoteles'e göre; Alış-verişin dürüst yapılmasını ve iyi bir düzeni sağlayan *agoranomosların* mutlaka olması gerekmektedir (Aristoteles, Politika, VI: 8). En önemli görevi *agoranın* düzenini sağlamak olan *agoranomosların* birçok görevi bulunmaktaydı. Örneğin, pazarda satılan bütün yiyecekleri gözden geçirmek, temiz ve katıksız olarak satılmalarını sağlamak zorundaydılar (Aristoteles, Atinalıların Devleti, 51). Ayrıca *agoranomoslar* temel gıda ürünlerinin fiyatını belirlemek (Lytle, 2010, s. 289), *agoranın* ve sokakların temiz ve düzenli tutulmasından da sorumluydular (Wycherley, 2011, s. 91).

Polisin ticari hayatının en işlek noktası olan *agoralar* ciddi yasalarla ve kurallarla denetlenmekteydiler. Öyle ki çoğu *poliste* denetim ve dürüst alış-veriş yapılmasını sağlamakla görevli *agoranomos* adı verilen resmi görevliler bulunmaktaydı (Wycherley, 2011, s. 91). Aristoteles'in pazarcıbaşı olarak adlandırdığı *agoranomoslar* kura¹ ile seçilmekteydi. Seçilen bu *agoranomosların*, beşi Atina'ya beşi ise bir liman kenti olan Peiraius'a (Pire) atanmaktaydı (Aristoteles, Atinalıların Devleti, 51). *Agora*, kamusal yaşamın merkezi olduğu için, *agoranomosun* konumu da oldukça önemliydi. *Agoranomosların*, *agoranın* en gözde yerinde büyük bir ofisi bulunurdu. Bu ofis şehirdeki en önemli yapılardan biriydi. *Agoranomoslar* muhtemelen belediye hazinesinden maaş almaktaydı (Foster, 1970, s. 129).

Agoranomosların görevleri ve sayıları *polisten polise* değişebilmekteydi. Örneğin Delos'ta üç *agoranomos* vardı ve bunlar ticaret kurallarına uyulmasını sağlamak ve piyasaya sürülen malları kayıt altına almakla görevliydi. Delos'ta *agoranomosların* piyasadaki fiyatları kontrol etme, şikâyet alma ve mahkeme kararlarını uygulama yetkileri bulunmaktaydı. Yine Erythrai'da cezaları uygulama sorumluluğu onlardaydı. Thasos'da ise pazar yerinin yanı sıra kamu mallarının kiralanması ve ayrıca savaşta öldürülenlerin cenaze törenlerini organize etmekle de sorumluydular (Arnaoutoglou, 2009, s. 111). Kimi kentlerde gıda teminiyle ilgilenen *agoranomoslar*, bazı kentler de *gymnasiona* sporcular için yağ temin ederdi. Küçük farklılıklara rağmen *agoranomosların* birçok *poliste* benzer

¹ Atina'da, özel bir uzmanlık ve beceri gerektirmeyen sivil memuriyetlerin çoğu seçim yerine kura ile belirlenmekteydi. Bu memuriyetlerin kura ile belirlenmesi çoğunlukla demokrasi ile ilişkilendirilmektedir. (Bilgi için bkz: Aristoteles, Oikonomika, s. 520).

görevlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin *agoranomos*ların çoğu, çarşı binalarını tamir eder, dükkân ve tezgâhlardan kiralaları toplar, tartı ve ölçülerin doğruluğunu test eder ve satışa sunulan malın kalitesini garanti ederdi. *Agoranomos*lara yüklenen en ağır görevler arasında ise, pazar için tahıl tedarik etmek ve olası bir kıtlığa karşı tedbir almak bulunmaktaydı. Çünkü Hellas'ın ve özellikle Atina'nın tahıl tedariki dışardan sağlanmaktaydı (Magie, 1950, s. 61).

2.1. Agoranomos'un Yetkileri

*Polis*in en önemli denetçisi olan *agoranomos*ların gerek cezai gerekse hukuki yaptırım gibi birçok yetkisi bulunmaktaydı. Örneğin *agorada* çıkan herhangi bir kavgada alıcının şikâyetini dinler, sonra olayı araştırır ve suçlu bulması halinde satıcıya ceza verebilmekteydi (Essid, 1995, s. 119-120). *Agoranomos*un yetkileri ve *agorada* geçerli olan yasalar hakkında detaylı bilgiler sunan ve önemli kaynaklardan biri olan epigrafik kanıtlardan öğrendiğimize göre;² Sakız Adası'nda bulunan ve İÖ IV. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta; 1 yaşındaki koyunlardan elde ettiği yünleri satarken yakalanan bir kimsenin *agoranomos* tarafından günlük ödemek suretiyle 2 drakhme (*δραχμή* [*drakhmē*]) para cezasına çarptırıldığı yazmaktadır (Arnaoutoglou, 2009, s. 321).

Benzer bir şekilde İÖ IV. yüzyıla tarihlenen ve Thasos'da bulunan yazıtta; Bir kişinin kamu mülkünü, kiralamak için yerine getirmesi gereken koşulları düzenleyen bir yasa kaydedilmiştir. Bu yasaya göre; Bahçeyi temiz tutma sorumluluğu kiracıya aittir. Bunun yapılmaması, yani kiracının bahçeyi temiz tutmaması halinde, her gün için *agoranomosa* ve Asklepios rahibine bir *staterin* altıda birini borçlu olacağı belirtilmektedir. İÖ 350'lere tarihlenen ve yine Thasos'da bulunan başka bir yazıtta ise, herhangi bir askerin hayatını kaybetmesi durumunda, görevdeki *agoranomos*un askerin cenaze gününde hiçbir şeyi ihmal etmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. *Agoranomos*un bir cenazeyi onurlandırmak için yapılan kamu cenaze törenlerine katılmasından hareketle onun yalnızca bir pazar denetleyicisi olmadığı ve en azından Thasos'da şehrin işleri ve dini törenlerle de ilgilendiği anlaşılmaktadır (Arnaoutoglou, 2009, s. 71). *Agoranomos*ların tanrı(ça)lar adına adak yazıtlar inşa ettirdiği de bilinmektedir. Öyle ki Hellenistik döneme ilişkin Pergamon'da bulunan bir heykel kaidesi üzerinde şu ifadeler bulunmaktadır: “*Agoranomos Apelles, beni, tanrıların habercisi Hermes 'i şans getiren boynuzdan akan su pazar yerindeki insanlara belirlenen*

² Epigrafik yazıtların çevirileri Ilias Arnaoutoglou'nun *Ancient Greek Laws* eserinden aktarılmıştır.

zaman dilimini hatırlatsın ve pazar yerlerinin kurallarına uyulsun diye devamlı koruyucu olarak Nymphalar'a (adadı) (Üreten, 2004, s. 201).

İÖ 250-200 yıllarına tarihlenen ve Delos'tan gelen, odun ve odun kömürü ticaretini düzenleyen bir yasada ise şu ifadeler geçmektedir: Hiç kimse kendi adına kaydettirdiği dışında, odun için belirlenmiş ağırlıkları ve ölçüleri göz ardı edemez ya da başlangıçta beyan edilenden daha fazla veya daha az satamaz. Fakat bir kimsenin yasayı ihlal ettiğine dair şüpheler varsa *agoranomos*lar, şikâyetleri kaydetmek zorundadır. İlk suçlamadan sonraki bir ay içinde, *agoranomos* sanığı, Otuz Birler mahkemesine çıkarmalıdır. Sanığın mahkûmiyeti halinde, *agoranomos*un on gün içinde ceza verme yetkisi vardır. Bu yasadan anlaşıldığına göre *agoranomos* oldukça geniş yetkilere sahiptir (Arnaoutoglou, 2009, s. 32).

Fik Meijer ve Onjo Van Nijf'in aktarımına göre; vazifesini dürüst bir şekilde yerine getiren ve yetkilerini etkili bir biçimde kullanan *agoranomos*lar çeşitli anıtlarla yüceltilmekteydi. Örneğin İÖ II. yüzyıla tarihlenen ve Paros'ta ele geçen bir kararnamede, Cillus adında bir *agoranomos* görev süresi bittikten sonra şehre verdiği hizmetler için şöyle onurlandırılmaktadır: "...Önce *agoranomos* iken görevinden ayrıldı. O...insanlara... Ekmek ve arpa verilmesini sağlamak için her türlü çabayı gösterdi... Ve ücretli işçiler ve onların işverenleri ile ilgili olarak, ikisinin de haksızlığa uğramamasını sağladı. Kanunlara uygun olarak, işçileri haksızlık yapmamaya, işe koyulmaya, işverenlerin de mahkemeye çıkarılmadan işçilere ücretlerini ödemeye zorlanarak muamele görmelerini sağladı." Cillus, işverenler ve çalışanları arasındaki bir anlaşmazlığı başarıyla çözdüğü ve anlaşmazlığın mahkemeye taşınmasını önlediği için özellikle övülmektedir. Bundan dolayı Cillus'a altın bir taç verildiği ve *agoranomeion*'da sergilenmek üzere (oğlu tarafından finanse edilen) mermer bir heykelle onurlandırıldığı anlatılmaktadır. Benzer şekilde Atina'dan gelen bir yazıtta ise, *agoranomos* Pammenes'in şehrin tüccarları tarafından bir heykelle onurlandırıldığı söylenmektedir (Meijer-Nijf, 1992, s. 60).

2.3. Agoranomos'un Görev Tanımları

Platon'un Yasalar (Νόμοι [Nómoi]) adlı eserinde *agoranomos*ların görev tanımları detaylı bir şekilde tanımlanmaktadır. Platon'un tanımladığı bu ideal görev tanımları, *agoranomos*larının görev alanlarıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Platon'un ideal görev tanımlarına göre; *Agoranomos*lar yasalarla belirlenmiş çarşı düzenini koruyacaklar, kimsenin zarar vermemesi için çarşıdaki tapınak ve çeşmelerle ilgilenecekler, zarar veren köle ya da yabancıysa, zincire vurup kırbaçlayarak cezalandıracaklardır. Üstelik kurallara karşı gelen yerlilerden biri ise 100 *drakhme* kadar para cezası

uygulanacaktır (Platon, Yasalar, VI. 765b). Yasalar adlı eserinde *agoranomos*ların görev tanımları için farklı önermelerde bulunan Platon, bu bağlamda öncelikle yurttaşların yabancılara satmaları öngörölmüş malların yasaya uygun olup olmadığını denetlemeleri ve *agoraya* satılması için getirilen bütün araç-gereçler için uygun yer belirlemeleri gerektiğini ileri sürmektedir. Ayrıca *agoranomos*ların pazarla ilgili işlerin yanı sıra *agorada* sosyal ilişkilerin düzenlenmesinden de sorumlu tutulmalarını ve insanlar arasındaki ilişkileri gözlemleyerek, ölçüyü kaçıran ve zorbalığa başvuran kişilerin cezalandırmaları gerektiğini ileri sürmektedir (Platon, Yasalar, VIII. 849bc). Mesela Platon, *agorada* anne veya babasına el kaldıran bir kişinin *agoranomos*lar tarafından cezalandırılarak, 100 kırbaç vurulması gerektiğini söylemektedir (Platon, Yasalar, IX. 881c).

Epigrafik kanıtlardan anlaşıldığına göre; Her kentin *agoranomoları* nın farklı görev tanımları bulunmaktadır. Örneğin başka bir kentin *agoranomosu*, *agorada* satılan malları denetlerken, Atinalı bir *agoranomos* tahıl satışını denetlemezdi. Çünkü Atina gibi büyük şehirlerde *agoranomolar* ile birlikte, muhtemelen iş gücünün ağırlığından ve ticaretin etkin bir biçimde yapılabilmesi için tahıl, ağırlık ve uzunluk ölçülerini denetleyen farklı görevliler bulunmaktaydı (Wycherley, 2011, s. 91). *Agoranomolar* gibi çalışan bu görevliler arasında; *sitophylakeler* [*σιτοφύλακες*; *sitophylakes*] (*tahıl denetçileri*), *metronomolar* [*μετρονόμοι*; *metronómoi*] (*ölçü ve ağırlıkların bekçileri*) ve *emporion epimeleítai* [*ἐμπορείων*; *emporéion epimeleítai*; *epimeleísthai*] (*toptan piyasasının gözetmenleri*) sayılmaktadır (Johnstone, 2011, s. 28). Fakat daha küçük şehirlerde bu görevlilerin yaptıkları işin bütünü *agoranomos* yerine getirmekteydi (Rahyab, 2019, s. 39).

Agoranomolar Küçük Asya'daki Hellen kentlerinde de görölmektedir. Buradaki *agoranomoların* görevleri, Hellas'daki *agoranomoların* görevleri ne tekabül etmektedir. Ancak kimi kentlerde *agoranomosun* asıl görevlerinin yanı sıra başka işlerle de ilgilendikleri bilinmektedir. Örneğin İlion'dan İÖ III. yüzyılın sonlarına tarihlenen bir yazıtta; Panathenaia festivali sırasında gösterdiği üstün hizmetlerinden dolayı *agoranomos* şöyle onurlandırılmıştır: *Onurlu bir şekilde ve agoranomos olarak görevlerini adil bir şekilde yerine getirdi. Tören esnasında mısır tedarikini başarılı bir şekilde yönetti. Böylece sakinler onu [mümkün olan en ucuz] satın alabildiler ve diğer mallarla [her türlü] ilgilendi ve [gerekirse] festivalde hastalananları tedavi edecek bir doktor sağladı.* İÖ IV. yüzyıla tarihlenen ve Symrna kentinin *agorasında* bulunan bir yazıtta ise, *agoranomoların* birden fazla işlerde çalıştığı anlaşılmaktadır. Yazıtta *agoranomosun* asıl vazifesinin

yanı sıra *gymnasiarkhos*, [*γυμνασίαρχος*, *gymnasiarchos*] *stephanephoros*³ [*στέφανηφόρος*; *stephanēphōros*] ve rahiplik görevlerinde de bulunduğu yazmaktadır (Rahyab, 2019, s. 42). Örneğin Symrna'daki bir başka yazıtta geçen; “*Apollonios'un oğlu Nikolaos, iki kez agoranomos oldu ve yurttaşlarından biri bu görevi dört kez üstlendi*” bu ifadeden anlaşıldığına göre bir kimse *agoranomos*luk görevine birden fazla seçilebilmekteydi (Dmitriev, 2005, s. 62). Hellenistik dönem ile birlikte Hellen şehirlerindeki *agoranomos*ların çoğunun zengin ailelerden - örneğin toprak sahipleri veya tüccarlardan-geldiği anlaşılmaktadır. Fakat bu durumun tüm *agoranomos*lar için geçerli olup olmadığı tam olarak tespit edilememiştir (Migeotte, 2005, s. 291).

3. Agoranomos ve Aedilis

Hellence *agoranomos* sözcüğü Roma literatüründe *aedilis* olarak karşılık bulmuştur (Nielsen, 2007, s. 125). *Agoranomosa* göre daha fazla görev ve sorumlulukları bulunan *aedilis*, pazar yerleri, tapınaklar ve kamu yapılarının bakımından sorumluydular. Ayrıca oyunların ve halka açık gösterilerin düzenlenmesine yardımcı olurlar, tapınaklarda tutulan anlaşmaların ve önemli kamu belgelerini korurlar, yolların, su kemerlerinin, kanalizasyonların, duvarların, şehir sokaklarının, sıhhi tesisatın bakımı ile ilgilenirler ve kamu düzenini sağlarlardı (Foster, 1970, s. 130).

Roma'da *aedilislik* en önemli makamlardan biridir. Onun önemini *Metamorphoses* adlı eserinde vurgulayan Apuleius'un anlattığına göre; hikâyenin kahramanı Lucius, iş için Thesalia'ya gider ve şehre gelir gelmez ilk iş olarak da pazar yerini gezmeye başlar. Pazar yerinde satıcıyla iyi bir pazarlık yaparak balık satın aldığını düşünen Lucius'un keyfi yerindedir. Ancak bu esnada Pythias adında çocukluk arkadaşı ile karşılaşır ve Pythias'ın bir *aedilis* olduğunu gururla anlatması üzerine bir anda keyfi kaçır. Lucius'un elindeki balıkları gören Pythias, elindeki sepete işaret ederek “bu çöplere ne kadar verdin?” diye sorar. Lucius'un bu kadar kötü balıklara değerinden fazla verdiğini söylemesi üzerine sinirlenen Pythias onu kolundan tutarak balıkları aldığı yere getirir ve hangi satıcıdan aldın diye sorar. Lucius'un yaşlı balıkçıyı işaret etmesi üzerine satıcının yanına giden Pythias otoritesini kullanarak, “ne dostlarımıza, ne de herhangi bir yabancıya, değersiz balıkları bu kadar yüksek bir fiyata satarak, tüm Thesalia'nın çiçeği olan bu şehri bir çöle dönüştürüyorsunuz” diyerek satıcıyı azarlar. Ardından satıcıyı cezalandırmak için Lucius'un elindeki sepeti alır

³ *Gymnasiarkhos*: *Gymnasion*'un yönetiminden sorumlu memur. *Stephanephoros*: Dini bir görevli (Bilgi için bkz: Rahyab, 2019, s. 40).

ve sonra hizmetçilerinden birine balıkları yere atmasını ve onları ayaklarının altında çiğnemesini emreder. Böylece satıcı hatasını, Lucius da *aedilis* olmanın ne denli yüce bir iş olduğunu anlar (Apuleius, Met. I. 14-14).

Klasik dönemde Atina'da *agoranomos* olmak, kişinin siyasi kariyerine herhangi bir yarar sağlamazdı. Bu nedenle *agoranomoslardan polis*in gönencine dair herhangi bir yardım beklenmezdi. Ancak hırslı ve zengin olan bir *agoranomos*, örneğin kıtlık zamanında kendi kaynaklarından tahıl katkısında bulunabilir, ayrıca pazar binalarını süslemek ve genişletmek için para bağışlayabilirdi. Bu tür yardımlar, bir *agoranomosa* yurttaşlarının minnettarlığını kazandırır ve onu daha yüksek makamlar için rakiplerinin önüne geçirebilirdi (Nielsen, 2007, s. 127). Ancak Roma döneminin başlama sıندان itibaren *agoranomosluk* kurumunda önemli değişiklikler olmuştur. Örneğin Roma'da *aedilis* makamı, bir pazar yeri müfettişliğinden ziyade sivil kurumların bağlı olduğu önde gelen bir kamu hayırseverliğine dönüşmüştür (Foster, 1970, s. 130). Ayrıca *quaestor*, *praetor* ya da *consul* olma rekabetinde kişinin *aedilislik* yapmış olması onu bir adım öne taşımaktaydı (Nielsen, 2007, s. 125). *Agoranomos* ya da onun yerine geçmiş olan *aedilislik* kurumu Roma imparatoru Diocletianus döneminden (İS 284-305) itibaren eski önemini kaybetmeye başlamış ve zamanla yerine "*praefectus*" olarak adlandırılan resmi memurlar geçmiştir (Foster, 1970, s. 133).

4. SONUÇ

Hellen *polis*lerinde İÖ VI. yüzyıldan itibaren mimari bir yapı olarak ortaya çıkan *agoralar* başlangıçta yalnızca politik toplantıların ve dini törenlerin yapıldığı basit bir alandan ibarettir. Fakat zamanla gelişen *agoralar* özellikle İÖ V. yüzyıllarda *polis*in en temel yapısı haline gelmiş ve bu dönemden itibaren her kentte planlı bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. *Polis* niteliği taşıyan ve neredeyse bütün kentlerde inşa edilen her *agoranın* kendine özgü bir gelişim süreci vardır. Farklı bir gelişim evresi geçiren *agoraların* en tipik örneği ise Atina *agorası*dır. Çoğunlukla pazar yeri olarak nitelendirilen ve ekonomik bir merkez olarak öne çıkan *agoralar* aslında oldukça işlevsel bir yapıdır. Bu yapı içinde dini, politik, hukuki, askeri ve eğitim kurumlarının yanı sıra çok sayıda resmi binalar bulunmaktadır. Dolayısıyla insanların her türlü ihtiyacını giderebildiği bir mekân olan *agoralar*, sosyo-politik bir merkez olmasının yanı sıra hukuki ve dini bir merkez olarak da önemli bir yere sahiptir. Ayrıca her türlü sanatsal faaliyetlerin hayat bulduğu *agoralar*, anıt heykellerinin ve kahraman mezarlarının bulunduğu bir kült merkezi olarak da bilinmektedir.

Klasik dönemden itibaren *polis* yaşamının merkezi haline gelen *agoraların* denetlenmesi için *agoranomos* denilen ve maaş karşılığında çalışan bir çeşit memur olarak nitelendirilen görevliler bulunmaktaydı. *Agoranomoslar*, *agoraların* denetim ve düzenini sağlayan özel görevlilerdir. Tüm Hellen *polislerinde* görülen bu görevlilerin, birincil vazifesi *agoranın* düzen ve denetimini sağlamaktır. *Polisten polise* değişmekle birlikte birçok vazifesi bulunan *agoranomoslar* özellikle küçük şehirlerde her türlü iş ile ilgilenmek zorundaydı. Çeşitli görevlerinin yanı sıra geniş yetkilere sahip olan *agoranomoslar*, *agora* içinde çıkan herhangi bir anlaşmazlığa müdahale edebilir ve gerektiği yerde cezai ya da hukuki yaptırım uygulayabilirdi.

Polis yaşamında denetleyici ve uygulayıcı olarak önemli sorumluluklar üstlenmiş olan *agoranomoslar*, Roma İmparatorluğunun yükselişinden sonra *aedilis* olarak adlandırılmıştır. *Aedilislerin* temelde *agoranomos* ile benzer görevleri bulunmaktadır. Ancak daha geniş yetki ve görev tanımı olan *aedilisler* bu yönüyle *agoranomostan* ayrılmaktadır. *Agoranomosluk* kurumunun bir çeşit devamı niteliğinde olan *aedilis* kurumu, Roma imparatoru Diocletianus döneminden (İS 284-305) itibaren eski önemini kaybetmeye başlamış ve zamanla yerine *praefectus* olarak adlandırılan resmi memurlar geçmiştir.

5. SUMMARY

The aim of this study; It is to examine the duties and authorities of the *agoranomos*, who were assigned for the supervision and regulation of the public spaces known as the market and called the *agora* in the ancient Greek civilization. The study is shaped by the question of how the control of the marketplaces called *agora*, which was the center of the Ancient Greek city-states, was ensured. While looking for an answer to this question, what are the job descriptions of the *agoranomos*, who control the *agora*? Do *Agoranomos* have powers? Such basic questions have been tried to be answered. The main problem in this study is the duties and authorities of the *agoranomos*. While making this study, the historical development, importance and functions of the *agora* were mentioned in order to understand the subject more clearly. When we look at the architectural elements of the ancient Greek *polis*, we come across some unique structures. It is thought that the marketplaces called *agora*, one of these structures, first emerged in the Archaic period. *Agora*, which was a simple and unplanned structure at the beginning, started to gain importance with the development of commercial activities. *Agora*, which has taken a planned shape especially since the Classical Age, has become the center of the police over time. *Agora*, a place where all kinds of activities from social, political and legal

issues to religious, economic and philosophical issues take place, is an integral part of the Polis. Therefore, the police are the focal point of his life. For this reason, the control of agoras is indisputably one of the most important problems. The functional structure of the agora required its control and order. Persons called agoranomos, who were appointed for this purpose, maintained order in the marketplaces and could intervene in any matter. They were also in charge of protecting the sacred objects in the agora and intervening in an unjust situation.

The duties and authorities of the agoranomos could vary from city to city. For example, an agoranomo with more job descriptions in a small city had fewer duties in larger cities. Agranomos, who were authorized to settle a fight or an unjust event in the agora, could punish people if they determined the culprit. The most important sources giving information about Agoranomos are ancient literary works and epigraphic inscriptions. The earliest information about the agoranomos, which is frequently mentioned in ancient sources, is reported by Aristophanes. It is understood from the works of Aristophanes that the agoranomos had extensive powers. Another of the most important works that give information about Agoranomos are Aristotle's Politics and Plato's Laws. Aristotle, who connects the existence of a state with compulsory duties, imposes great responsibilities on the agoranomos for the good management and order of the state.

The institution of agoranomos, which had an important place as an ombudsman in Ancient Greece, was continued as Aedilis in Rome. The aediles, who had more duties and responsibilities than the agoranomos, were responsible for the maintenance of market places, temples and public buildings. The institution of agoranomos, which was continued in the form of aedile in Ancient Rome, started to weaken as of the Roman emperor Diocletian's period (284-305 AD) and in time, official officials called "praefectus" were replaced.

While carrying out this study, first of all, a comprehensive literature review was made and the sources on the subject were meticulously examined. Due to the importance given to the transfer of the subject from primary sources, primarily ancient sources and archaeological data were used. For the interpretations of primary sources and detailed information, mostly foreign sources were examined. The control and order of the agora, which was the center of police life in ancient Greece, was a very important problem. There were official officials to solve this problem. These officials, called Agoranomos, had great responsibilities. It is understood that the primary duty of the agoranomos, who have an important place as the

ombudsman of the police and who are in each police, is to ensure the order and control of the agoras.

The agoranomos, who are assigned to maintain public order, are the people responsible for the control, security and order of the agoras. Agranomos, who had wide powers, had to be in every city established as a police. The duties and powers of the agoranomos, which had many duties, varied from police to police. But the only thing that hasn't changed is that the agoranomos are held responsible for the marketplaces in all polis and have broad powers. The institution of agoranomos, which was continued in the form of aedile in ancient Rome, started to weaken from the time of the Roman emperor Diocletian (284-305 AD) and in time, official officials called "praefectus" were replaced.

6. KAYNAKLAR

- Aiskhylos. (2016). *Agamemnon*. (Yılmaz Onay, Çev.). İstanbul: Mitos Boyut Tiyatro Yayınları.
- Apuleius. (1822). *The metamorphoses, or golden Ass*. (Thomas Taylor, Trans.). London: W.J. Cosby Universal Press.
- Archibald, Z. (2011). *Economic relationships*. (Zofia H. Archibald- John Davies- Vincent Gabrielsen- G.J. Oliver, Ed.). Hellenistic Economies. London: Routledge Press.
- Aristophanes. (1926). *The Acharnians*. (Benjamin Bickley Rogers, Trans.). London: William Heinemann Published.
- Aristophanes. (1983). *Wasps*. (A. H. Sommerstein, Trans.). London: Aris and Phillips Publisher.
- Aristophanes. (2005). *The clouds*. (William James Hickie, Çev.). USA: Icon Group International Inc Published.
- Aristoteles. (1943). *Atinaluların devleti*. (Suat Baydur, Çev.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aristoteles. (1975). *Politika*. (Mete Tunçay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2016). *Oikonomika: Antik dönemde ekonomi kavramı üzerine genel değerlendirme*. (Burak Takmer, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Arnaoutoglou, I. (2009). *Ancient Greek laws: A sourcebook*. London: Routledge Published.
- Boegehold, A. L. (1995). *The Athenian agora: The Lawcourts at Athens sites, buildings, equipment, procedure and testimonia* (Vol: XXVIII). Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies. New Jersey: Princeton Press.
- Camp, J. M. (1980). *Gods and heroes in the Athenian agora*. American School of Classical Studies. New Jersey: Princeton Press.
- Camp, J. M. (2003). *The Athenian agora: A short guide*. American School of Classical Studies at Athens in collaboration with the Packard Humanities Institute. New Jersey: Princeton Press.

- Çelgin, G. (2018). *Eski Yunanca Türkçe sözlük*. İstanbul: Alfa Basım Yayımları.
- Darga, A. M. (2020). *Anadolu'da kadın: On bin yıldır eş, anne, tüccar, kraliçe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demand, N. H. (1996). *A history of Ancient Greece*. New York: McGraw-Hill Companies Press.
- Dickenson, C. P. (2017). *On the agora: The evolution of a public space in Hellenistic and Roman Greece (BC.323-267)*. Boston: Leiden Press.
- Dmitriev, S. (2005). *City government in Hellenistic and Roman Asia Minor*. New York: Oxford University Press.
- Essid, Y. (1995). *A critique of the origins of Islamic economic thought*. E.J. Leiden: Brill Press.
- Foster, B. R. (1970). Agoranomos and muhtasib. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 13(2), 128-144. <https://doi.org/10.2307/3596083>
- Hansen, M. H. (2006). *Polis: An introduction to the Ancient Greek city-state*. Copenhagen: Oxford University Press.
- Herodotos. (2017). *Tarih*. (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Hesiodos. (2014). *İşler ve günler-tanrıların doğuşu*. (Furkan Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Homeros. (2004). *İlyada*. (F. Koçak, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Homeros. (2016). *Odysseia*. (A. Erhat-A. Kadir, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Johnstone, S. (2011). *A History of trust in Ancient Greece*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lang, M. (1968). *Water works in the Athenian agora*. American School of Classical Studies. New Jersey: Princeton Published.
- Lang, M. (1994). *Life, death and litigation in the Athenian agora*. American School of Classical Studies. New Jersey: Princeton Published.
- Lang, M. (2004). *The Athenian citizen: Democracy in the Athenian agora*. American School of Classical Studies. New Jersey: Princeton Published.
- Lavelle, B. M. (2020). *Archaic Greece: The age of new reckonings*. USA: Wiley Blackwell Publishers.
- Lytle, E. (2010). Fish lists in the wilderness: The social and economic history of a boiotian price decree. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies*, 79(2), 253-303. <http://dx.doi.org/10.2972/hesp.79.2.253>
- Magie, D. (1950). *Roman rule in Asia Minor to the end of the third century after christ* (Vol: 1). New Jersey: Princeton University Press.
- Martin, R. (1951). *Recherches Sur L'Agora Grecque*. Etudes d'Historie et d'Architecture Urbanies. Paris: Bibliothèque Des Écoles Françaises.
- Mcgregor, J. H. S. (2014). *Athens*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Meijer, F. & Onjo, V. N. (1992). *Trade, transport, and society in the ancient world: A sourcebok*. Routledge Press.
- Migeotte, L. (2005). Les pouvoirs des agoranomes dans les cites Grecques. Gagarin, M. -R. Wallace (Ed), *Symposion 2001. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte*. Vienna: Verlag der Österreichischen

Akademie der Wissenschaften. ss. 287- 301.

- Nielsen, B. T. (2007). *The one that got away: A Reassessment of the agoranomos inscription from chersonesos*. (Ed: Vincent Gabrielsen- John Lund). The Black Sea in Antiquity Regional and Interregional Economic Exchanges. England: Aarhus University Press.
- Northrup, C. C. (2005). *Encyclopedia of world trade from Ancient times to the present*. (Vol: 1-4). London: Routledge Press.
- Pankins, H. & Smith, C. (1998). *Trade, traders and the ancient city*. London: Routledge Published.
- Platon. (2007). *Yasalar*. (C. Şentuna-S. Babür, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Platon. (2019). *Sokrates'in savunması*. (A. Çokana, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pomeroy, S. B. (2004). *A brief history of Ancient Greece: Politics, society, and culture*. New York: Oxford University Press.
- Rahyab, S. (2019). The rise and development of the office of agoranomos in Greco-Roman Egypt. *New England Classical Journal*, 46(1), 37-61.
- Shapiro, H.A. (2007). *Archaic Greece*. New York: Cambridge University Press.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Temelis, P. (1978). *The agora: Guide to the site and the museum*. Athens: Apollo Editions Press.
- Thompson, D. B. (1993). *An ancient shopping center: The Athenian agora. excavations of the Athenian agora*. New Jersey: Princeton Press.
- Thompson, H. A. & Wycherley, R. E. (1972). *The agora of Athens the history: Shape and uses of an Ancient city center* (Vol: XIV). American School of Classical Studies. New Jersey: Princeton Press.
- Thompson, H. A. (1962). *The Athenian agora: A guide to the excavation and Museum*. Athens: American School of Classical Studies.
- Wycherley, E. R. (1978). *The stones of Athens*. New Jersey: Princeton University Press.
- Wycherley, R. E. (2011). *Antik çağda kentler nasıl kuruldu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Üreten, H. (2004). Helenistik dönem Pergomon kenti tanrı ve kültleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(35), 185-214.
- Xenophon. (1997). *Memorabilia, oeconomicus, symposium*. (E. C. Merchant, Trans.). London: Harvard University Press.
- Yılmazcan, D. (2021). *Antik Yunan polislerinin tarihsel oluşum süreci ve yapısal karakteri*, Yayınlanmamış doktora tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı.
- Görsel 1:** Lang, M. (2004). *The Athenian citizen: Democracy in the Athenian agora*. American School of Classical Studies. Athens: Princeton Published.
- Görsel 2:** Lang, M. (2004). *The Athenian citizen: Democracy in the Athenian agora*. American School of Classical Studies. Athens: Princeton Published.
- Görsel 3:** <https://www.pinterest.de/pin/366691594663249685/>

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Dr. Defne YILMAZCAN Makale Katkı Oranı: %50; Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ %50.

Gönderim Tarihi: 03.08.2023

Kabul Tarihi: 19.09.2023

KONYA MEVLÂNÂ KÜLLİYESİ'NİN OSMANLI DÖNEMİ GELİR KALEMLERİ

Ottoman Period Income Items of Konya Mewlânâ Complex

Gökhan YURTOĞLU

Dr. Bağımsız Araştırmacı

yurtoglug@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7143-9665

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Mevlânâ Türbesi, hem Konya Mevlânâ Külliyesi'nin hem de Mevlevîliğin merkezi konumundadır. Bu cümleden olarak Konya Mevlânâ Âsitânesi'ne kuruluşundan itibaren hem Mevlevîliğin hem de külliyeinin gelişip yayılması için sultanlar, devlet adamları, bilginler ve halk tarafından çeşitli gelirler tahsis edilmiştir. Bu durum çeşitli gelir kalemlerinden oluşan ve zamanla Celâlîye Evkâfi adı altında kaydedilen önemli bir iktisadî kaynağın oluşmasını sağlamıştır. Anadolu Selçuklu Devleti ve Karamanoğulları Beyliği dönemlerinde kurulup gelişen Celâlîye Evkâfi, Osmanlı Devleti hâkimiyetinde gelir miktarı açısından zirveye ulaşmıştır. Bu makalenin amacı Konya Mevlânâ Külliyesi'nin iktisadî kaynağı olan Celâlîye Evkâfi'nin Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki gelir kalemleri hakkında bilgi vermektir. Bu gelir kalemlerini köy ve mezraa gelirleri, çiftlik, han, hamam ve dükkân gelirleri (musakkafât), bağ, bahçe ve tarla gelirleri (müstegallât) ile hisse, kira, kurban ve para vakıf gelirleri olarak sıralamak mümkündür. Konya Mevlânâ Külliyesi'nin söz konusu gelir kalemleri arşiv kaynakları ve telif tetkik eserler dikkate alınarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konya Mevlânâ Külliyesi, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mevlevîlik, Celâlîye Evkâfi, Mevlânâ Türbesi

Abstract

The Mewlânâ Tomb is the core of both the Konya Mewlânâ Complex and the Mewlevî Order. For this reason, various incomes have been allocated by the sultans, statesmen, scholars and the public for the development and spread of both the Mevlevism and the complex since its establishment. This situation led to the formation of an important economic resource, which consists of various income items and recorded under the name Celâlîye Evkâfi. Celâlîye Evkâfi, which was established and developed during the Sultanate of Rûm and the Emirate of Karaman, reached its peak in terms of income under the rule of the Ottoman Empire. The aim of this article is to give information about the income items of the Celâlîye Evkâfi, which is the economic source of the Konya Mevlânâ Complex, under the Ottoman Empire. It is possible to list these income items as income from villages and hamlets, income from farms, inns, baths and workplace (musakkafat), income from vineyards, gardens and fields (mustegallât), and income from shares, rent, sacrifice and money foundations. The mentioned income items of Konya Mevlânâ Complex have been handled by considering archive sources and copyrighted works.

Keywords: Konya Mewlânâ Complex, Mewlânâ Jelaluddîn Rûmî, Mevlevism, Celâlîye Vaqfs, Mewlânâ Tomb

1. GİRİŞ

Bu makalenin amacı Konya Mevlânâ Külliyesi'nin iktisadî kaynağı olan Celâlîye Evkâfı'nın Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki gelir kalemleri hakkında bilgi vermek ve bu gelir kalemlerinin tarihi sürecini ortaya koymaktır.

Vergiler, Konya Mevlânâ Külliyesi Evkâfı'nın en önemli gelir kalemlerinden biridir. Külliye'nin evkâfı arasında olan köylerden alınan örfî ve şer'î vergilerin bir kısmı Celâlîye Evkâfı'na tahsis edilmiştir. Şer'î bir vergi olan öşür vergisi, evkâf câbîlerince, vakıf köylerindeki reâyâ, müsellemler ve piyadelerden tahsil edilmiştir. Zamanla öşür toplama işi mültezimlere iltizam olarak verilmiştir. Evkâf câbîlerinin ayrıca vakıf köylerindeki ahalinin yetiştirdikleri buğday, arpa, bostan ve kovan karşılığında öşür tahsil ettikleri de görülmektedir. Örfî vergiler ise Celâlîye Evkâfı'nın bir diğer önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Bunlar resm-i çift, resm-i bennâk, resm-i caba, resm-i ganem, resm-i tapu, resm-i deştânî, tapu-yı zemîn ve resm-i arus vergileridir. Evkâfa vergi verenler sadece köylüler değildir. Dergâhın etrafına yerleşmiş olan Türbe-i Celâlîye Mahallesi'nin bâd-ı heva, arusâne ve cizye vergilerinin bir kısmı da Celâlîye Evkâfı'na ayrılmıştır. Ayrıca vakfın Osmanlı Sarayı'ndan Konya'ya düzenli olarak gönderilen ve salyâne olarak adlandırılan önemli bir gelir kalemi de mevcuttur. Bunun yanı sıra türbeye bağışlanan veya verilen kurban ve nezir gelirleri de kayda değer miktardadır (Erdoğan, 1996: 43-45).

Genel olarak Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf akarâtı köy ve mezraa gelirleri, çiftlik, han, hamam ve dükkân gibi musakkafât gelirleri, bağ, bahçe ve tarlalardan gelen müstagalât gelirleri, resm-i zemîn, resm-i değirmen, resm-i cizye ve hisse gelirleri ile para vakıflarından elde edilen gelirlerden oluşmaktadır.

2. KÖY VE MEZRAA GELİRLERİ

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin akarâtının önemli bir bölümünü köy ve mezralardan gelen gelirler oluşturmaktadır. Konya Mevlânâ Külliyesi'nin köy ve mezraa evkâf gelirlerinin büyük bir bölümü Karaman Eyaleti'nin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Mevlânâ Külliyesi, Konya'da kurulmuş olmasına rağmen külliye gelir getiren vakıfların önemli bir kısmı Konya sancağının dışında, Karaman Eyaletinin diğer sancaklarında bulunmaktadır. 1476 yılına ait Karaman Evkâf Defteri'ne göre Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Evkâfı, Konya sancağına ek olarak Vilâyet-i Saîd, Hatun Saray, Sudiremi, Ilgun, Akşehir, Aksaray ve Larende sancaklarında kayıtlıdır (TKGMA, ED., Defter Nu: 564, Varak: 1a-2b). Bu durum, 1483 yılında tutulan Karaman

Evkâf Defteri'nde de aynı şekilde geçmektedir.¹ 1500 yılında tutulan 565 numaralı Evkâf defterinde söz konusu sancaklara Belviran Sancağı'nın da eklendiği görülmektedir (TKGMA, ED. Defter Nu: 565, Varak: 1a-5a). Yavuz Sultan Selim (M. 1512-1520) dönemine ait Karaman Evkâf Defteri'nde bu sancaklara Beyşehir Sancağı da eklenmiştir (Karaman, 2009: 34). 1522 yılına ait defterde ise Konya, Sahra, Vilayet-i Saîd İli, Hatun Saray, Sudiremi, Akşehir Sancaklarının isimleri geçmektedir. Bu defterde önceki defterlerde geçen Aksaray, Ilgun, Belviran ve Larende Sancaklarının isimlerinin geçmemesinin sebebini Konya Mevlânâ Külliyesi'nin en önemli unsurları olan türbe ve câmî vakıflarının ayrı ayrı tutulmayıp yekûn olarak verilmesinde aramak gerekir. Bu mânâda defterde câmî vakfı olarak 6 köy sayılmakta ancak bu köylerin isimleri ya da bağlı oldukları sancaklar belirtilmemektedir (BOA, TT, Defter Nu: 387, s. 25). 1584-1585 yılına ait 584 numaralı defterdeki bilgiler de Yavuz Sultan Selim dönemine ait defterdeki bilgiler ile paraleldir (TKGM, ED., Defter Nu: 584).

1476-1585 yılları arasında söz konusu sancaklara tabi karyeleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür. 1476 yılında Konya Sancağı'nda Mahalle-i Türbe-i Mutahhara, Filoros ve Aymenos, Sahra Sancağı'nda Ağaçlu Afşar ve Mescidlü Salur, Vilayet-i Saîd İli'nde Lonya, Kiliseini ve Çavuş, Hatun Saray Sancağı'nda Kavak, Kayıöyüğü, Boyalı ve Aydoğdu, Sudiremi Sancağı'nda Kiçimuhsine, Halil Hacı, Kıryat ve Başara, Ilgun Sancağı'nda Saraycuk, Akşehir Sancağı'nda Monos, Aksaray Sancağı'nda Yendigin ve Yalman karyeleri Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köyleri arasında bulunmaktadır. 1483 yılına ait Evkâf defterinde de aynı sancaklara ait aynı karyeler zikredilmektedir. Ancak Evkâf defterinde Konya Sancağı'nda bulunan Mahalle-i Türbe-i Mutahhara yerine Karye-i Karaarslan ismi geçmektedir. 1500 yılına ait Evkâf defterinde ise Konya Sancağı'nda Mahalle-i Türbe-i Mutahhara, Filoros, Aymenos ve Karaarslan Karyeleri beraber kaydedilirken, Hatun Saray Sancağı'nda bulunan Kayıöyüğü ve Boyalı Karyeleri kaydedilmemiş sadece Kavak ve Aydoğdu Karyeleri kaydedilmiştir.

Burada Kavak Karyesi ile ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmak mümkündür. 1476 yılında Kavak Karyesi'nden gelen vakıf geliri 1267 akçedir (TKGM, ED., Defter Nu: 564, v. 1a). 1483 yılında bu gelir 1310 akçe olarak kaydedilmiştir (TAK, MC, O-116/1). 1500 yılında ise Kavak Karyesi'nden gelen gelirlerde önemli bir artış yaşanmış, bu karyeden gelen gelirler 3587 akçeye ulaşmıştır (TKGM, ED., Defter Nu: 565, v. 2a). Bu

¹ Söz konusu defter TAK (Taksim Atatürk Kütüphânesi), MC (Muallim Cevdet), O-116/1 numarada bulunan defterdir. Bu defter Mehmet Akif Erdoğan tarafından yayımlanmıştır.

durum vakıf köylerinin çeşitli sebeplerle gelişerek daha büyük yerleşim birimlerine dönüşmüş olabilecekleri düşüncesiyle açıklanabilir.

İktisadî sebeplerle köylerini terk eden ahali ilk olarak vergiden muâf olan vakıf köylerini tercih etmişler, bu durum vakıf köylerinin gelişerek daha büyük yerleşim birimlerine dönüşmesini sağlamıştır. Mesela Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köylerinden biri olan Hatunsaray'a bağlı Kavak Köyü², söz konusu dönemde çevresindeki Virancık, Gümse, Guduref, Çat, Dinorna, Kuyucak, Dinek ve Hisarlar köylerinin ahaliğine ev sahipliği yaparak hem nüfus olarak gelişmiş hem de vakıf köyü olması hasebiyle buraya göçen ahaliyi avarız vergisinden muâf bir hale getirmiştir (Gümüşçü, Demir ve Özünlü, 2020: 590-591). Dolayısıyla çevre köylerden güvenlik ve iktisadî kaygılarla Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köylerine yerleşen ahali söz konusu bölgede köylerin toplulaşmasına zemin hazırlamıştır, denilebilir. Nüfus artışları neticesinde söz konusu köylerin gelişerek sonraki yüzyıllarda kasaba ve şehirleşme sürecine girdiklerini söylemek yanlış olmaz. Hatun Saray Sancağı'na tabi Kavak, Aydoğdu, Kayıöyüğü ve Boyalı Karyeleri 1476 ve 1483 yıllarında Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köyleri olarak görülmektedir (TKGMA, ED., Defter Nu: 564, v. 1a; TAK, MC, O-116/1). Diğer taraftan 1500 yılına ait kayıtlarda Kayıöyüğü ve Boyalı Karyelerinin vakıf köyü statüsünden çıkarılması, bu iki karyenin zaman içerisinde küçülme sürecine girmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Kavak Karyesi'nin 1500 yılına ait vakıf gelirlerindeki artış, daha sonraki dönemlerde de devam etmiş görünmektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemine ait kayıtlarda Kavak Karyesi'nden gelen gelirlerin 6242 akçeye ulaştığı görülmektedir (Karaman, 2009: 19). Kavak Karyesi'nin geliri 1585 yılına ait kayıtlarda 6100 akçedir (TKGM, ED., Defter Nu: 584, v. 5b). Ancak 1597/1598 yıllarına gelindiğinde bu karyenin geliri 3896 akçeye düşmüştür (BOA, MAD.d., Defter Nu: 1381, v. 2a).

Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemine ait Evkâf defterinde, diğer defterlerden farklı olarak Konya Sancağı'nda sadece Kozağacı Karyesi vakıf köyü olarak görülmektedir. Bu defterde Vilayet-i Saîd İli'ne tabi karyelere ait kayıtlara rastlanmazken Hatun Saray Sancağı'na tabi Kavak ve Aydoğmuş Karyelerine ek olarak Sülimez adında başka bir karyenin de kaydedildiği görülmektedir. Ayrıca önceki defterlerde adı geçmeyen Belviran Sancağı'na tabi Üçkinise Karyesi de vakıf köyü olarak bu defterde

² Hatun Saray'a bağlı Kavak Köyü'nün Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köylerinden olduğu ve avarız-ı divaniyeden ve tekalif-i örfiyeden muâf olduğu XV. ve XVI. yüzyılda kaleme alınan şu evkâf defterlerinde geçmektedir (TKGM, ED., Defter Nu: 564; TAK(Taksim Atatürk Kütüphânesi), MC(Muallim Cevdet), O-116/1; TKGM, ED., Defter Nu: 565; TKGM, ED., Defter Nu: 584).

kaydedilmiştir. Buna ek olarak Panbukcular Karyesi de Konya Mevlânâ Külliyesi'ne ait vakıf köyü olarak geçmektedir (Karaman, 2009: 34).

1522 yılına ait defterde ise Konya sancağına tabi Filoros, Aymenos ve Karaarslan Karyesine ek olarak daha önceki defterlerde mezraa olarak kaydedilen Balıklagu'nun karye olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu durum da vakıf mezraalarının gelişerek karyelere dönüştüğünü göstermesi açısından önemlidir. Yukarıda bahsedilen Kavak Karyesi'nin gelişerek daha fazla vakıf geliri bırakması gibi Balıklagu Mezraası'nın da gelişerek karye statüsüne çıkarılmasının takibi XVI. yüzyılda yerleşim birimlerinin gelişim süreçlerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. 1585 yılına ait kayıtlarda da bu durum takip edilebilmektedir. Söz konusu yıla ait Evkâf defterinde Balıklagu Karyesi'nin geliri 3058 akçe olarak kaydedilmiştir (TKGM, ED., Defter Nu: 584, v. 6a'dan önce ayrı belge eklenmiştir.).

1476, 1483 ve 1500 yılında mezraa olarak kaydedilen Aksaray Nahiyesi'ne bağlı Salur, Taşpınar ve Musalar Mezraaları da 1585 yılında gelindiğinde karye olarak kaydedilmişlerdir. Aksaray'a bağlı Salur, Taşpınar ve Musalar Karyeleri, 1597/1598 yıllarına gelindiğinde “*an mahsul-ı öşr-ü gallât*” olarak yanlarına Yalman Karyesi de eklenerek Mevlânâ Külliyesi'ne 19118 akçelik bir akar bırakmışlardır. 1585 yılında Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köyü sayısı 33'tür. Vakıf köylerindeki bu artışın sebeplerini yukarıda da izah edildiği üzere mezraaların karyeye dönüşmeleri ve hariçten yeni vakıf köylerinin defterlere yazılmasında aramak gerekir. Nihayetinde 1585 yılında Konya Mevlânâ Külliyesi'nin sadece vakıf köylerinden 96361 akçe gelir elde edildiği anlaşılmaktadır. Konya Mevlânâ Külliyesi'nin mezraa gelirlerine gelince 1476 yılında 5 mezraadan 1800, 1483 yılında 7 mezraadan 1580, 1500 yılında 6 mezraadan 3720 akçelik bir gelir sağlanmıştır. Ancak bu tarihten sonraki kayıtlarda yukarıda da değinildiği üzere mezraaların çoğu karye statüsüne yükselmiş ve Mevlânâ Külliyesi'ne gelir sağlayan mezraa sayısında oldukça azalma yaşanmıştır.

Tablo 1: Konya Mevlânâ Külliyesi'nin 1476-1585 Yılları Arasında Tespit Edilen Köy ve Mezraa Gelirlerini Gösteren Tablo

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Köy ve Mezraa Gelirleri (1476-1585)					
Yıl	Köyler	Köy Gelirleri	Mezraalar	Mezraa Gelirleri	Toplam
1476	20	22165.5	5	2050	24214.5
1483	20	28617	7	1280	29897
1500	18	52899	6	3720	56619
1512-1520	13	35685	11	32832	68517
1585	33	96331	1	700	97031

1585 yılından sonra da Konya Mevlânâ Külliyesi'nin söz konusu vakıf köyleri çeşitli vesikalarda özellikle de şer'iyyle sicillerinde

geçmektedir. 1476 yılından beri Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köyü olan Sudiremi'ne bağlı Başara Karyesi'nin adı 1641 yılında rüsum-ı örfiyyenin tekâlif cinsinden bir vergi türü olan selâmiye vergisinin şikâyet konusu olması üzerine dönemin şer'iyye sicillerine yansımıştır. 1660 yılında ise Aksaray'a bağlı Akhisar Karyesi, Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köyü olarak zikredilmektedir. Yine 1476 yılından itibaren Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köyü olan Sudiremi'ne bağlı Kiçimuhsine Karyesi de 1692 yılında tutulan şer'iyye sicilinde geçmektedir. Aynı şekilde 1476 yılından itibaren külliye'nin vakıf köylerinden olan Hatunsaray Nahiyesi'ne bağlı Kavak Karyesi ile Sahra Nahiyesi'ne bağlı Ağaçlı Avşar Karyeleri 1726 yılında tutulan şer'iyye sicillerine yansımıştır (Atçeken, 1998: 282-283). Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Sahra Nahiyesi'ndeki vakıf köylerinin sınırları ise 1877 yılında tutulan vakıf defterinde bildirilmektedir (VGMA, ED., Defter NU: 3, s.392; Konyalı, 2007: 448).

3. ÇİFTLİK, HAN, HAMAM ve DÜKKÂNLARDAN GELEN GELİRLER (MUSAKKAFÂT NİTELİKLİ GELİRLER)

Musakkafât, üstü örtülü, tavanlı ev, dükkân ve emsali gayrimenkuller için kullanılan bir tabirdir. Bu mânâya gelen musakkaf kelimesinin çoğuludur. Hayır müesseselerinin idaresi için icap eden geliri karşılamak üzere vakfedilmiş binalar hakkında ise musakkafât-ı mevkufe tabiri kullanılmaktadır (Pakalın, 1971: 626).

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin bu mânâda çiftlik, han, hamam ve dükkânlardan oluşan bina nitelikli vakıf mallarına gelince 1476 yılında Saîd Vilayeti (Kadınhanı)'ne bağlı Tekürçiyân Çiftliği, Aksaray'a bağlı Salur, Taşpınar Çiftliği ve Musalar ile Karacığan Çiftliklerinin isimleri geçmektedir. 1500 yılına gelindiğinde Akşehir'deki ve köylerindeki dükkânlar, Mesnevîhân evlerine muttasıl Ârif Çelebi Hanı, Ârif Çelebi Yerleri demekle meşhur üç kıta dolap yeri, İsfahan Şah Hatun Hanı, İğciler Derrar Çarşısı'nda dükkân yerleri, Konya'da Sungur Hamamı karşısında dükkânlar ve Sağrırcılar'da bir dükkân, Aksaray'da Kara Kemal Baba'nın vakfettiği mescid dükkânları ile Moytap Çarşısı'nda Kara Hasan eliyle değiştirilen dükkânların isimleri geçmektedir (Konyalı, 2007: 444-446).

Yavuz Sultan Selim dönemine ait bir defterde ise Aksaray'a bağlı Taşpınar, Belan, Salur, Beğdiğin Malikânelerinden 3210 akçelik bir gelir elde edilmiştir. Ayrıca yine Aksaray'a bağlı Ayakkabıcılar Pazarı'nda bulunan dükkânlardan 700 akçelik bir gelir elde edilmiştir (Kahraman, 2009: 23). Yine bu defterde Karaarslan Karyesi'nde bulunan handaki bir Bâb ve Hâne-i Mevlevîhâne'nin musakkafât olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır.

1522 yılındaki kayıtlarda ise senelik 720 akçelik gelir getiren 22 dükkândan ve Lala Ruzbe'nin yıkılan hankâhının vakıf akarâtı olan Sahra Nahiyesi'ndeki Tıraşçı Çiftliği'nin adı geçmektedir (Konyalı, 2007: 446, 522). Ayrıca bir bab hamamın da vakıf olarak kaydedildiği görülmektedir.

1576 yılına ait bir şer'iyye sicilinde Aksaray'da bir hanın Mirimîrân Mahmud Paşa tarafından vakfedildiği anlaşılmaktadır (KŞS. Nu: 8, s. 300-301). 1585 yılına gelindiğinde Mevlânâ Türbesi'nin yakınındaki hamamdan senelik 4000 akça gelir sağlanmıştı. 1660 yılına ait bir şer'iyye sicilinde Konya'daki Başhâne Dükkânı olarak isimlendirilen bir dükkânın külliye vakıflarından olduğu ifade edilmiştir (Atçeken, 1998: 283). 3 Ekim 1731 tarihli bir vakfiyeye göre Konya'da At Pazarı Kapısı içerisinde bulunan 100 oda, 29 dükkân, avlu, tuvalet ve ağıllardan oluşan bir han vakıf tevliyeti, vâkıfın soyunun inkıraza uğraması sonucunda Konya Mevlânâ Külliyesi Şeyhi Abdurrahman Çelebi oğlu Mehmed Ârif Çelebi'ye şart kılınarak söz konusu vakıf geliriyle külliye Kur'an okutulması istenmiştir (Değerli, 2012: 465; VGMA, ED., Defter Nu: 152 (9/2), s. 751; VGMA, ED., Defter Nu: 624, s. 331, 357).

1867 yılında kayda geçirilen bir şer'iyye siciline göre ise fevkânî ve tahtânî elli bâb oda, bir kebîr ahur, bir kahvehâne ve bitişiğinde iki adet dükkândan oluşan bir han vakfedilmiştir. Bu handan elde edilen 2500 gurusluk gelirin Konya'da Çemi Kasabası'nda Yeni Câmîi'de görev yapan hatip ve müezzine eşit bir şekilde vazife olarak tahsis edilmesi istenmiştir. Yine aynı vakfın senelik 500 guruşu ise Mevlânâ Degâhı'nda hafızlık yapan birisine vazife olarak tayin edilmiştir. Bu vakıftan arta kalan gelir ile de külliye kandil masraflarının karşılanması şart edilmiştir (KŞS. Nu: 92, s. 196-1; Sak, 2010: 11). 1904 yılında ise Mevlânâ Dergâhı Türbedârı Osman Vehbi Dede Efendi bir dükkân vakfederek buradan gelecek gelirin Huzur-ı Pîr'de okunan Mirâciye'ye ya da Huzur-ı Pîr'in kirpâs bahasına sarf edilmesini istemiştir (KŞS. Nu: 113, s. 106-1; KŞS. Nu: 142, s. 100-1).

4. BAĞ, BAHÇE ve TARLALARDAN GELEN GELİRLER (MÜSTEGALLÂT NİTELİKLİ GELİRLER)

Müstegallât, hayır müesseselerinin idaresi ve masrafların temini için gallat yani zahire, mahsul ve varidatı karşılamak üzere müsakkafattan yani üstü örtülü akarlardan başka mallar için kullanılan bir tabirdir. O mânâyâ gelen müstegal kelimesinin çoğuludur. Müstegallât-ı mevkufe olarak da kullanılan bu tabir, icare-i vahideli akarât-ı mevkufe, icare-i vahide-i kadimeli akarât-ı mevkufe, icareteynli akarât-ı mevkufe ve mukataalı akarât-ı mevkufe olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır (Pakalın, 1971: 629-630).

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin bağ, bahçe ve tarlalardan gelen ziraî nitelikli kaynaklarına gelince 1476 yılında Bağ-ı Sahib-i İsfahani, Bağ-ı Durrihond (Dürhant), Bağ-ı Doğan (Selver), Bağ-ı Bint-i Zeye Der Nişaburi (Harab), Bağ-ı Celâleddîn Çelebi, Bağ-ı Burhâneddin Çelebi, Bağ-ı Kadı Mürsel der Gedegelas (bihâsıl), Bağ-ı İsfahanî-i Küçük, Bağ-ı Nakkaş, Bağ-ı Mesnevîhân, Bağ(Bahçe)-ı Sultan ve Bağ-ı Kara Hacı der Bityemez (Bitmez) isimli 12 bağdan toplam 1005 akçelik bir gelir elde edilmiştir (TKGM, ED., Defter Nu: 564). 1483 yılına gelindiğinde bu bağlara Bağ der Nahiye-i Durud, Bağ der Nahiye-i Hoşkürud ve Bağ der nefis-i Akşehir bağları eklenmiştir. 1483 yılında bağ sayısı toplam 15'e çıkmasına rağmen gelir 1050 akçe olarak kalmıştır (TAK, MC, Nu: O-116/1).

1483 yılında bağ sayısının artmasına karşın gelirin 1050 akçe olarak kalması, Bağ-ı Sahib-i İsfahânî, Bağ-ı Nakkaş ve Bağ-ı Mesnevîhân gibi bağların harab ve bihâsıl olarak kaydedilmesinin bir sonucu olmalıdır. Aynı şekilde 1500 yılındaki vakıf defterine göre yukarıda sayılan 15 bağ ve bahçenin tamamı tekrarlanarak gelir 1095 akçeye yükselmiştir (TKGM, ED., Defter Nu: 565). 1520 yılında ise Lala Ruzbe'nin Konya Alâeddîn Tepesi'ndeki hankâhının yıkılmasıyla buranın vakıflarından olan Sahra Nahiyesi'ne bağlı altı tarla da külliye'nin evkâfına ilhak edilmiştir (Konyalı, 2007: 522).

1522 yılına ait evkâf defterinde ise bağlar tek tek yazılmayarak toplam olarak verilmiştir. Bu kayıta Konya'da 14 kıt'a bağattan toplam 1650 akçelik bir gelir elde edildiği anlaşılmaktadır (BOA, TT, Defter Nu: 387, s. 25). Bu defterde Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıfları türbe ve câmî vakfî başlıkları altında yazılmıştır. Câmî vakfî başlığı altında da 14 kıt'a bağattan söz edilmekte buraya ek olarak ayrıca bir gelirden bahsedilmemektedir. Dolayısıyla bu 14 kıt'a bağ, daha önce yazılan Konya'daki 14 kıt'a bağdır ve câmî vakfî başlığı altına mükerreren yazıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Konya Mevlânâ Külliyesi'nin 1476-1585 Yılları Arasında Tespit Edilen Bağ, Bostan ve Otlak Gelirlerini Gösteren Tablo

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Bağ, Bostan ve Otlak Gelirleri (1476-1585)		
Yıl	Bağ, Bostan ve Otlak	Bağ, Bostan ve Otlak Gelirleri
1476	13	1755
1483	16	3550
1500	16	1420
1512-1520	?	3200
1585	10	475?

1585 yılına gelindiğinde kaleme alınan Evkâf defterinde bu yıldan önceki bağlara ek olarak Bekür Nahiyesi yakınlarındaki bir bağdan, Bağ-ı Muhtesib ve Bağ-ı Muhlis bağlarının adları tespit edilebilmiştir (TKGM,

ED., Defter Nu: 584, v. 6a-6b). Ancak söz konusu defter çok fazla deforme olduğundan külliye'nin bağât sayısı ve gelirleri tam olarak belirlenememiştir. 1660 yılında tutulan bir şer'iyye siciline göre Mevlânâ Külliyesi'ne senelik 30 akçe getiren beş bağ 6200 akçeye satılmıştır. Aynı şekilde 1673 yılına ait bir şer'iyye sicilinde de Mevlânâ Külliyesi'ne ait on bin dönümlük bir tarladan oşür olarak gelir elde edildiği anlaşılmaktadır (Atçeken, 1998: 283).

16 Kasım 1676 tarihli bir vesikaya göre ise Konya'nın Karaüyük Mahallesi'nde bulunan 3 ev ve ağaçları müstemil mülküyle beraber senelik 50 akçelik icâre-i zemîne sahip 1 kıt'a bağ, 70 esedî kuruşa Mevlânâ Celâleddîn Vakfı'na satılmıştır (KŞS, Nu: 21, s. 267-2). 13 Şubat 1692 tarihli bir diğer şeriye siciline göre Mevlânâ Celâleddîn Vakfı'na senelik 14 akçe mukataası olan 3 kıt'a bağ, bir bâb beyt ve eşcârdan müstemil olan zemîn, Seyyid Ali Çelebi ve Seyyid Hasan Çelebi tarafından Hüseyin bin Mehmed'e 95 esedî kuruşa satılmıştır (KŞS, Nu: 37, s. 152-2).

Bir diğer sicil kaydı ise 1905 yılına aittir. Külliye'nin son postnişinlerinden olan Abdülvâhid Çelebi Efendi, bir bahçe vakfederek söz konusu vakıf gelirinin hücrelerde kalanların yemek masraflarına tahsis edilmesini istemiştir (KŞS, Nu: 142, s. 111-1; KŞS, Nu: 114, s. 49-1).

5. HİSSE, KİRA, KURBAN ve PARA VAKIFLARINDAN GELEN GELİRLER

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin diğer bir önemli gelir kalemini hisse, kira ve kurban gelirleri oluşturmaktadır. 1476 yılındaki evkâf kayıtlarına göre Zemîn-i Dolab-ı Sultan Siyavuş, Zemîn-i Çaruk Dolab, Zemîn-i Dolab nezd-i Aksaray, Zemîn-i Demren, Zemîn-i Dolab-ı Fakı Dede, Zemîn-i Bağ-ı Muhtesib, Zemîn-i Hâce Süleyman, Zemîn-i Ahmedhan, Zemîn-i Bağ-ı Çepni, Zemîn-i Hond Paşa, Zemîn-i Gürcü Hatun, Zemîn-i der mukabele Hâce Fakih, Zemîn-i Sahib-i İsfahanî, Zemîn-hâ-i Dekâkîn Nezd-i Atbazarı (harab), Zemîn-i Panbukî ve Zemîn-i der havalî-i Gevele olmak üzere Karaman Eyâleti'nde Mevlânâ Külliyesi'ne kayıtlı 16 adet zemîn kaydı bulunmaktadır. Bu zemînlerden elde edilen gelir ise senelik 472 akçe olarak kaydedilmiştir.

Bu yılda hisse olarak ise Konya'da bulunan Hamam-ı Sekiz Çeşme'nin on iki de bir payı ile Zemîn-i Dolab-ı Seydi Ali'nin üçte birlik payından senelik 50 akçelik gelir sağlanmıştır (TKGM, ED., Defter Nu: 564, v. 1b-2a).

1483 yılına gelindiğinde zemînlerin sayısı Zemîn-i Dolab-ı Sultan Siyavuş der piş-i Türbe-i Mutahhara, Zemîn-i Çarukdolab der nezd-i Türbe-i

Mutahhara, Zemîn der karye-i Dinorna, Zemîn-i Dekâkîn (Akşehir'de), Dekâkîn-i Haffafîn, Zemîn-i Dolab nezd-i Bab-ı Aksaray, Zemîn der İdehod, Asyab-ı Yeni der Vadi-i Larende (harab), Zemîn-i Bağ-ı Çardıvar, Zemînha-i Dolab, Zemîn der Cüllablar, Zemîn der Râh-ı Sahra, Zemîn der karye-i Gödelesun, Zemîn-i Ferruh Muhammedî, Zemîn-i Dekâkîn der Çarşu'yı Dıraz, Zemîn-i Dekâkîn der mukabele-i Hamam-ı Sunkur, Dükkân der Sağrıcalar, Zemînha-i Müteferrika İki Baş, Zemîn-i Dolab nezd-i Fakih Dede, Zemîn-i Demren, Zemîn-i Bağ-ı Muhlis, Zemîn-i Hâce Selman, Zemîn der Ahmedhan, Zemîn der mukabele-i Hoca Fakih, Zemîn-i Bağ-ı Zeyni der nezd-i Meram, Zemîn-i Hond Paşa der Köşkavak, Zemîn-i Gürcü Hatun, Zemîn-i Sahib-i İsfahanî, Zemîn der nezd-i Fahrunnisa, Zemîn-i diğeri nezd-i Fahrunnisa, Zemîn der nezd-i Otlak-ı Hergele, Zemîn der Attaryeri, Zemîn der havali-i Gevele ve Zemîn-i Panbukî olmak üzere 34'e çıkmıştır. Söz konusu bu 34 zemînden takriben senelik 2862 akçelik bir gelir elde edilmiştir. Aynı yıl hisse, kira ve kurban gelirleri de artış göstermiştir. Bu bağlamda bir önceki kayıta 2 olan gelir kalemi 1483 yılında Hamam-ı Türbe'nin üçte bir hissesi, Mahalle-i Türbe-i Mutahhara'nın Resm-i Ağnam ve Arûs vergisi, Türbe-i Mutahhara'nın Nezir ve Kurban geliri, Hâne-i Ârif Çelebi'nin Mesnevîhân'a Vakf İcaresi, Hâne-i İsfahan'ın Şah Hatun İcaresi, Hamam-ı Sekiz Çeşme'nin on iki de bir hissesi, Nısf-ı Asyab-ı galle der Vadi-i Meram, Asyab-ı Şahne der Vadi-i Meram ve Zemîn-i Dolab-ı Seydi Ali'nin üçte bir hissesi olmak üzere 9'a çıkmıştır. Senelik gelir ise 11718 akçeye ulaşmıştır (TAK, MC, Nu: O-116/1).

1500 yılında tutulan kayıtlara göre zemîn sayısı bir önceki yıl ile hemen hemen aynı kalarak 33 zemînden elde edilen gelir miktarı takriben 2806 akçe olmuştur. Aynı şekilde hisse, kira ve kurban geliri de değişmeyerek 9 kalemde kalmıştır. Buradan gelen gelir ise takriben 11770 akçe olarak kaydedilmiştir (TKGM, ED., Defter Nu: 565, v. 3a).

1522 yılına ait kayıta ise Mevlânâ Külliyesi'nin zemîn kayıtları Vakf-ı Türbe ve Vakf-ı Câmî olarak iki başlık altında toplu bir şekilde 16 gelir kalemi altında yazılmıştır. Bu dönemde söz konusu zemînlerden gelen gelirin oldukça artış göstererek takriben 6040 akçeye ulaştığı görülmektedir. Aynı şekilde hisse, kira ve kurban gelirleri de artış göstererek 4 gelir kalemi altında yazılmış ve senelik gelir takriben 13580 akçeye ulaşmıştır.

1585 yılında ise zemînlerin sayısı artarak 38 e yükselmiş, buradan gelen gelir ise 13652 akçe olmuştur. Bu dönemde Konya Mevlânâ Külliyesi'nin hisse, kira ve kurban gelir kalemi 19'a çıkmış, buradan senelik olarak takriben 13402 akçe gelir elde edilmiştir.

Tablo 3: Konya Mevlânâ Külliyesi'nin 1476-1585 Yılları Arasında Tespit Edilen Zemîn Gelirlerini Gösteren Tablo

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Zemîn Gelirleri (1476-1585)		
Yıl	Zemînler	Zemîn Gelirleri
1476	16	492
1483	34	2877
1500	34	2804
1512-1520	50	24570
1585	38	13652

Tablo 4: Konya Mevlânâ Külliyesi'nin 1476-1585 Yılları Arasında Tespit Edilen Hisse, Vergi, Kira ve Kurban Gelirlerini Gösteren Tablo

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin Hisse, Vergi, Kira ve Kurban Gelirleri (1476-1585)		
Yıl	Hisse, Vergi, Kira ve Kurban	Hisse, Kira ve Kurban Gelirleri
1476	1	30
1483	8	11703
1500	8	9570
1512-1520	8	9365
1585	19	13402

1591 yılına ait bir şer'îyye sicili hükmüne göre yarısı Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakfı olan Âsiyâb-ı Dimekli'nin İsa ibn İsa'ya 800 akçeye kiralandığı anlaşılmaktadır (KŞS, Nu: 3, s. 34). Aynı şekilde 1660 yılına ait bir şer'îyye siciline göre ise Konya Vilâyeti'nde bulunan gayr-i Müslim (zımmî) halk, Mevlânâ Külliyesi'ne 10000 akçelik cizye vergisini Konya Mevlânâ Külliyesi vakfına gelir olarak ödemektedir (Atçeken, 1998: 283).

23 Kasım 1691 tarihli bir belgeye göre Konya'nın Zincirlikuyu sakinlerinden Velî bin el-Hac Ali, Mevlânâ Celâleddîn Vakfı'na senelik 5 akçe mukataa-i kadîmesi olan bir tâbhâne, bir oda ve bir havluyu müstemil zemînini Derviş Ali'ye 15 esedî kuruşa satmıştır (KŞS, Nu: 37, s. 72-3). 1713 yılına ait başka bir sicile göre de Konya'ya bağlı Vadi-i Meram'da bulunan Kemer Değirmeni'nin yarı hissesi Konya Mevlânâ Dergâhı'na vakfedilmiştir (KŞS, Nu: 46, s. 254-255; Değerli, 2012: 465).

Abdurrahman Çelebi oğlu Hacı Mehmed Ârif Çelebi (Ö. 1746) 35 yıllık postnişînliği döneminde hem kendisi için hem de Celâliye Evkâfı için birçok mülk edinmiş, bazı geliri az olan evkâf mallarını da satarak paralarını işletme yoluna gitmiştir (KŞS, Nu: 52, s. 130-3; KŞS, Nu: 52, s. 160-2; KŞS, Nu: 52, s. 168-4; KŞS, Nu: 52, s. 134-1). Söz konusu bu alışverişlerin birçoğu 1731 yılında gerçekleşmiş görünmektedir. Bunlardan birisi de 3 Ekim 1731 tarihinde Konya Mevlânâ Külliyesi'nde Kur'an okunması için Ârif Çelebi tarafından vakfedilen bir handır. Söz konusu bu han, At Pazarı

Kapısı dâhilinde Alaca Han yakınında bulunmakta ve toplam 100 oda, bir ahır, bir tuvalet ve 29 dükkândan oluşmaktadır (Değerli, 2012: 465). Bu arada 1766 yılında da yukarıda bahsedilen Suğla Haslarından gelen gelirin Konya Mevlânâ Külliyesi'nin ihtiyaçları için harcanılmasına devam edilmiştir (KŞS, Nu: 59, s. 135-1).

1794 yılında Konya Mevlânâ Külliyesi'nin postnişini olan İsmail Çelebi oğlu Hacı Mehmed Çelebi (Ö. 1815) de kendi döneminde bazı gelir kalemlerini uhdesine almış görünmektedir. Mesela At Pazarı Kapısı dışında bulunan bir bâb Bakkal dükkânının 7 hissesinin 6 hissesini 150 kuruş bedel ile satın almıştır (KŞS, Nu: 66, s. 40-1; Barman, 2009: 84). Saîd Hemdem Çelebi (Ö. 1858)'nin 45 senelik postnişinliği döneminde ise Konya Mevlânâ Külliyesi Evkâfı'na birçok akar vakfedilmiştir. Bu döneme ait bir mecmua Ayşe Değerli tarafından transkript edilmiştir. Söz konusu mecmuada Konya Mevlânâ Külliyesi Evkâfı'na şu akarların vakfedildiği görünmektedir. 3 Temmuz 1829 tarihinde dergâhın tuz parası için Şeyh Mehmed Saîd ve Ser-tabbâh Seyyid Mehmed Nesib Dede tarafından 150 kuruş, Murad Paşa Evkâfı'ndan sabun parası olarak her sene 30 kuruş, aynı evkâftan Murad Paşa'nın akrabalarının türbe ve kabirlerine bakmakla görevli kişilere senelik 720 kuruş vakfedilmiştir. Sakız Adası sakinlerinden Mestafa Dede Bey, burada Çayırağzı mahallinde bulunan havuz, dolap, kule ve ağaçlardan oluşan bahçesi ile tarlasını Celâliye Evkâfı'na vakfetmiş, bu vakıftan külliye senelik 50 kuruş gelmiştir. 1834-1835 yıllarında Larende Mukaatası'ndan Mevlânâ sülalesinden olan erkekler için senelik 1500 kuruş tahsis edilmiştir. 27 Aralık 1829 tarihinde Konya Mevlânâ Dergâhı'nın mescidinin aydınlatılmasında kullanılan bal mumu için senelik 4260 kuruş vakfedilmiştir. Bu harcamanın düzenli bir şekilde karşılandığı daha önceki dönemden kalan 1400 kuruşun da gönderilmesinden anlaşılmaktadır. Yine külliye aydınlatılması ve kahve parası olarak 1827 yılında Ahmet Paşa tarafından 10000 kuruş vakfedilmiştir. 1829 yılında ise kandiller için toplamda 2350 kuruş tahsis edilmiştir. 13 Eylül 1856 tarihinde ise külliye aydınlatılması için senelik 250 kuruş vakfedilmiştir. Seyyid Abdülkadir Efendi'ye ait olan bu vakıftan fazla para kalırsa yine külliye için bu para onu on bir buçuktan istirbâha verilecek, buradan elde edilecek gelir de külliye ikamet eden dervişlere pay edilecektir. Aynı şekilde vakfedilen zeytinliklerden elde edilen gelir de Ser-tarik Dede'nin tasarrufuna bırakılmıştır. Türbedâr Mehmed Dede, mevlid-i şerif okunması için 1000 kuruş, Asım Bey ise matbâh-ı şerifteki bakır kapların kalaylatılması için 400 kuruş vakfetmiştir. Cebbarzâde Celâleddin Mehmed Paşa, 1827 yılında külliye derviş ve fukarası için 10000 kuruş tahsis etmiştir. Aynı şekilde Hamid Paşa ise 10000 kuruş vakfederek bu paradan on on birden elde

edilecek istirbâh gelirinin 1500 kuruşunun 1200 kuruşunu külliye derviş ve fukarasına geri kalan paranın ise 100 kuruşu Çelebi Efendi'ye, 72 Kuruşu Tarikatçı Dede'ye, 72 kuruşu Aşçı Dede'ye, 36 Kuruşu Türbedâr Dede'ye ve 20 kuruşu da Ser-neyzen Dede'ye verilmek üzere vakfetmiştir. Sâbık Konya Naibi Mehmed Emin Efendi, Ramazan Ayı'nda hatim indirilmesi için dergâha 300 kuruş vakfetmiştir.

Aynı yıl Ramazan taamiyesi için toplam 1830 kuruş tahsis edilmiştir. Meram'daki Dürüd Bağı'nda düzenlenen ayin için ise 5000 kuruşluk bir meblağ Çelebi Efendi ve Aşçı dedeler tarafından verilmiştir. Türbe Mahallesi içerisinde bulunan iki han ve dört dükkândan elde edilen gelir külliyedeki derviş ve fukaranın taamiyesi için ve Miraç Gecesi düzenlenen ayin için ayrılmıştır. 1837 yılında Çelebi Efendi'nin Evkâf-ı Hümâyun'dan 1000 kuruş aylık aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca icârelerden gelen gelirler bulunmaktadır (Değerli, 2012: 466-469).

Çelebi Efendilerin yanı sıra Mevlânâ sülalesinden olanlar için de çeşitli vakıfların belirli hisseleri gelir olarak tahsis edilmiştir. Konya'da Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından vakfedilen Dakik Hanı'nın Kantarcılık cihetinden gelen gelirinin Mevlânâ sülalesinden olanlara ayrıldığı kayda geçmiştir (BOA, BEO, Dosya Nu: 1002, Gömlek Nu: 75129; BOA, BEO, Dosya Nu: 428, Gömlek Nu: 32036). Mevlânâ sülalesinden olan Abdülkâdir ve Gaffâr Efendilerin gönderdikleri arzuhâlden anlaşıldığı üzere söz konusu handan gelen gelir, baba ve dedelerinden kendilerine intikal edegelmiştir (BOA, BEO, Dosya Nu: 767, Gömlek Nu: 57510). Konya'da bulunan Dakik Han'ın vakf-ı senevîsi 20 kuruş verilmek üzere kantarcılık cihetinin sülûsan hissesi 1897 yılında Abdülkadir ve biraderi uhdelere tevcih edilmiştir (BOA, ŞD., Dosya Nu: 141, Gömlek Nu: 67).

6. SONUÇ

Sonuç olarak Konya Mevlânâ Külliyesi'nin gelir kalemlerini köy ve mezraa gelirleri, çiftlik, han, hamam ve dükkân gibi musakkafât gelirleri, bağ, bahçe ve tarlalardan gelen müstagallât gelirleri, resm-i zemîn, resm-i değirmen, resm-i cizye ve hisse gelirleri ile para vakıflarından elde edilen gelirler olarak ele almak mümkündür.

Osmanlı Devleti döneminde tutulan evkaf defterleri, Konya Mevlânâ Külliyesi'ne Karamanoğulları Beyliği ve Selçuklu Devleti dönemlerinde tahsis edilen gelirlerin de takip edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu durum Konya Mevlânâ Külliyesi'nin gelir kalemlerinin bütüncül olarak ele alınmasına imkân vermektedir.

Konya Mevlânâ Külliyesi'nin akarâtına dâhil olan vakıf köy ve mezraalar zaman içerisinde gelişme göstermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin siyasî, sosyal ve iktisadî açıdan sıkıntılı bir döneme girmesiyle çevre köylerden güvenlik ve iktisadî kaygılarla Konya Mevlânâ Külliyesi'nin vakıf köylerine yerleşen ahali söz konusu bölgede köy ve mezraaların toplulaşmasına zemin hazırlamıştır. Nüfus artışları neticesinde söz konusu köylerin gelişerek sonraki yüzyıllarda kasaba ve şehirleşme sürecine girdiklerini söylemek yanlış olmaz. Bu duruma örnek olarak Kavak Karyesi'nin gelişerek daha fazla vakıf geliri bırakması ve Balıklığu Mezraası'nın da gelişerek karye statüsüne çıkarılması gösterilebilir. Bu durum, vakıf köy ve mezraalarının gelişim süreçlerinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Son olarak Konya ve civarının XV. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından hâkimiyet altına alınmasıyla beraber Konya Mevlâna Külliyesi'nin gelir kalemlerine sürekli olarak bir artış yaşandığı görülmektedir. Evkaf defterleri ve diğer muhasebe kayıtları göz önünde tutulduğunda söz konusu gelir kalemlerinden elde edilen gelirin XVII. yüzyılın başlarında zirveye ulaştığı anlaşılmaktadır. XVII. yüzyılın ortalarına doğru külliyenin gelir seviyesi durağanlaşmış hatta bazı dönemlerde gelirler giderleri ya ucu ucuna karşılamış ya da gelirler giderleri karşılayamaz hale gelmiştir. Bu durum, Postnişîn Çelebi Efendilerin Osmanlı Padişahlarından ayrıca yardım taleplerinde bulunulmasına yol açmıştır.

7. SUMMARY

The aim of this article is to give information about the income items of the Celâlîye Evkâfi, which is the economic source of the Konya Mewlânâ Complex, under the rule of the Ottoman State. In addition, it is to reveal the historical process of these income items.

The evkaf registers kept during the Ottoman Empire also allow the revenues allocated to the Konya Mewlânâ Complex during the periods of Emirate of Karaman and Sultanate of Rum to be followed. This situation allows the income items of Konya Mewlana Complex to be handled holistically.

The foundation revenues of Konya Mewlânâ Complex consists of many income items. With the domination of Konya and its surroundings by the Ottoman Empire in the 15th century, it can be said that there was a continuous increase in the income items of the Konya Mewlânâ Complex.

When the Evkaf books and other accounting records are taken into consideration, it is understood that the income obtained from these income items reached its peak at the beginning of the 17th century. Towards the middle of the 17th century, the income level of the complex stagnated, and even in some periods, the revenues barely covered the expenses or the revenues became unable to meet the expenses. This situation led the sons of Mevlânâ to make additional requests for help from the Ottoman Sultans.

The mentioned income items of Konya Mevlânâ Complex have been handled by considering archive sources and copyrighted works.

8. KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, BEO, 1002/75129, 428/32036, 767/57510; MAD.d., 1381, v. 2a; ŞD., 141/67; TT., 387.

Taksim Atatürk Kütüphânesi Arşivi

TAK, MC, O-116/1.

Konya Şer'iyye Sicilleri

KŞS, Nu: 3, 8, 21, 37, 46, 52, 59, 66, 92, 113, 114, 142.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

TKGM, ED., 3, 152/9/2; 564/v. 1a; v. 1b-2.; 565/v.1a-5a; 584/5b-6b; 624.

Telif-Tetkik Eserler

Atçeken, Z. (1998). *Konya'daki Selçuklu yapılarının Osmanlı devrinde bakımı ve kullanılması*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Barman, M. (2009). *66-e numaralı Konya şer'iyeye siciline göre 1792-95 yılları arasında Konya'da sosyal ve iktisadi hayat*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Değerli, A. (2012). Celâliye evkâfı. *Karatay Tarih-Kültür-Sanat I*, Editörler: Yusuf Küçükdağ, Yaşar Erdemir, Bekir Şahin, Karatay Belediyesi Kültür Yayını, Konya.

Erdoğan, M. A. (1996). Konya Mevlevî Dergâhı'nın mali kaynakları ve idaresi üzerine düşünceler ve belgeler. *Belgeler*, C. XVII, S. 21.

Gümüşçü, O., Demir, A. % Özünlü, E. E. (2020). *Türkiye'nin kayıp köyleri*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Kahraman, S. A. (2009). *XVI. Yüzyılın başlarında Karaman vilayeti vakıfları*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.

Konyalı, İ. H. (2007). *Konya tarihi*. Memleket Gazetesi Yayınları, Konya.

Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Sak, İ. (2010). Mevlânâ dergâhına yapılan bazı vakıflar (1826-1907). *Vakıflar Dergisi*, S. 34.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır. Varsa kurum veya kişiler belirtilir.

